

Consiliul Județean Brașov
Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov

Țara Bârsei

Revistă de cultură

2024

Brașov, 2024

ȚARA BĂRSEI (fondată în 1929)
Revistă de cultură finanțată de Consiliul Județean Brașov
și editată de Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov
Piața Sfatului nr. 25, cod 500025
Tel.: 0268.477.864
e-mail: contact@muzeulmuresenilor.ro
<http://www.muzeulmuresenilor.ro>
<http://www.tara-barsei.ro>

Colegiul de redacție: dr. Valer Rus – redactor responsabil
Cristina Seitz
Marinela-Loredana Barna
Bianca-Luminița Micu

ISSN 1583-3119

Autorii își asumă responsabilitatea pentru
afirmațiile cuprinse în lucrările lor.

CUPRINS

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI „ȚARA BĂRSEI” 29–30 MAI 2024 *Cultură și civilizație în secolele XVIII–XX* *Istoria la feminin*

CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE ÎN SECOLELE XVIII–XX

Tatiana SCURTU

Aspecte ale vieții de familie în comunitățile românești din scaunul Trei Scaune în secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea 9

Adrian LESENCIUC

„Catastrofa” de la Boian. O relectură și o nouă perspectivă 19

Dragoș CHISTOL

Fotografii cu Eugeniu Carada (1836–1910), aflate în patrimoniul Muzeului Național „Brătianu” 34

Radu POPICA

Activitatea și personalitatea pictorului brașovean Mișu Popp reflectate în presa românească din Transilvania (1862–1892) 44

Claudia BONȚA

Conotații istorice ale ilustrațiilor din reviste enciclopedice românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Studiu de caz: revista „Familia”, 1865–1880 59

Lucian GIURA

Arhitectul brașovean Christian Kertsch (1839–1909) 72

Nicolae TEȘCULĂ

Timpul liber și manifestările sale la Sighișoara, în cadrul comunității românești în perioada 1900–1914 78

Doina ANGHEL

Căpitanul Ioan Melcescu prizonier în lagărele germane ale Primului Război Mondial 85

Oana PANAIT

Bacteriologul Victor Babeș și acuzația de „colaboraționism” cu germanii 95

Dragoș CURELEA, Daniela-Ștefania CURELEA
Portret de ofițer român Alexandru Hanzu, un parcurs al onoarei de la cadet la general: întregiri biografice (1893–1949) 104

Nuredin IBRAM
Discurs identitar și promovarea culturii și conștiinței naționale a tătarilor din România interbelică în revista „Bora” („Viscolul”) 124

Claudia DĂRĂBAN
Educație artistică formală și non-formală în Transilvania interbelică 131

Erich-Mihail BROANĂR, Ioan LĂCĂTUȘU
Autori de scrieri literare din județele Covasna și Harghita (secolele XIX–XX) 138

Vlad Alexandru Nicolae VIERU
De la S.D.S. la R.A.F. Manifestarea autonomiei intelectuale a studenților din Germania de Vest a anilor '60 și efectele acesteia 148

Magdalena ANDREESCU
Patrimoniul din bucătărie. Istorie, meșteșug, gastronomie 155

ISTORIA LA FEMININ

Domnița RAȚIU
Neînfricată și ambițioasă Doamna Chiajna 170

Ionela-Simona MIRCEA
Ecaterina Varga (1802–1858) în lumina unor piese din patrimoniul Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia 178

Marinela-Loredana BARNA
„200 – Bicentenar Sevastia Mureșianu”. Proiect expozițional 188

Beatrice PANȚIRU
Miniaturi princiare 212

Ovidiu MUNTEAN
Emilia Rațiu (1846–1929). Portrete ale unei vieți de altădată 223

Bianca-Luminița MICU
Elena Mureșianu – culori pe pânza vieții 240

Florentina-Manuela ȚUHAȘU <i>Hariclea Darclée în colecțiile muzeului – corespondență din anul 1896</i>	263
Mihai-Cristian ȘELARU <i>Aglae Pruteanu – temperament și strălucire pe scena teatrului românesc</i>	275
Ioana COȘEREANU <i>Misoginismul în confruntare cu tenacitatea feminină</i>	291
Teodora-Daniela MOȚ <i>Ocotirea femeilor și asociațiile feminine din Timișoara (sfârșitul secolului XIX – prima jumătate a secolului XX)</i>	302
Oana-Georgiana RAHUMA <i>Smaranda Brăescu, eroina cu aripi albe</i>	315
Bianca KARDA <i>Brașovul – centru de pregătire al educatoarelor din România interbelică</i>	329
Ioan BOROICA <i>Aspecte din trecutul Liceului de fete „Domnița Ileana” din Sighetu Marmației în perioada interbelică</i>	342
Cristina SEITZ <i>Otilia Maria Mureșianu – epistole inedite</i>	352
Corneliu BELDIMAN <i>Veturia Ghibu (1889–1959), personalitate a vieții culturale românești. La o triplă omagiere în 2024</i> ..	373
Ana-Maria RUSNAC <i>O istorie vie a învățământului din Basarabia – Cleopatra Vnorovschi</i>	388
Andreea TACU <i>Olga M. Sturdza – 140 de ani de la naștere</i>	395
Ana-Maria ARSINCA <i>Căutarea esenței în lumea obiectelor. Natura statică în opera Micaelei Eleutheriade</i>	405
Rodica NIȚU <i>Rezistența prin credință. Olga Greceanu</i>	415
Dragoș MARINESCU <i>Alice Voinescu: pionieratul feminin în filosofia europeană</i>	425

Attila IAKOB	
<i>Dimensiuni feminine ale artei transilvoănene din prima parte a secolului XX</i>	434
Narcisa-Maria MITU	
<i>Doamne craiovene din înalta societate implicate în activitatea filantropică</i>	443
Irina NIȚU	
<i>Didia Saint-Georges, o compozitoare a secolului XX</i>	457
Consuela-Elena GRECU	
<i>O musceleancă de succes Ileana Ceaușu-Pandele (1927–2011)</i>	468
Lavinia DUMITRAȘCU	
<i>O personalitate feminină a Constanței: Maria Dimitriu Castano</i>	476
Corina IORDAN	
<i>Natalia Manoilescu-Dinu o autoritate feminină în teologia ortodoxă română</i>	485
Roxana-Maria CORNEA	
<i>Ioana Baciu Mărgineanu – memorie și teatru</i>	495
AUTORII DIN ACEST VOLUM	508

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ
DE COMUNICĂRI „ȚARA BÂRSEI”
29–30 MAI 2024

CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE
ÎN SECOLELE XVIII-XX

Tatiana SCURTU

ASPECTE ALE VIEȚII DE FAMILIE ÎN COMUNITĂȚILE ROMÂNEȘTI DIN SCAUNUL TREI SCAUNE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA – PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

QUELQUES ASPECTS DE LA VIE FAMILIALE DANS LES COMMUNAUTÉS ROUMAINES DES TROIS SIÈGES AU XVIIIÈ SIÈCLE – PREMIÈRE MOITIÉ DU XIXE SIÈCLE

Résumé: En recherchant des aspects qui concernent les phénomènes fondamentaux du cycle de vie de la période en question: la naissance, le mariage et la mort, nous identifions qu'ils sont inévitablement liés à l'église. Ainsi, dans les registres des paroisses des Trois Sièges, on trouve les bonnes volontés et les actes d'état civil: naissances, mariages, décès. Les documents de la seconde moitié du XVIIIe siècle et du début du XIXe siècle reflètent les réalités suivantes de la vie familiale: naissance, baptême et vaccination et autres questions d'ordre général. Nous présentons des informations tirées des protocoles de baptême et de mariage des registres paroissiaux, ainsi qu'une importante bibliographie sur la famille chrétienne orthodoxe et gréco-catholique dans le sud-est de la Transylvanie entre 1750 et 1850. Le thème de la famille et de sa constitution est particulièrement important dans le contexte multiethnique et multiconfessionnel du sud-est de la Transylvanie à la fin du XVIIIe et au début du XIXe siècle. Toutes ces informations constituent une base de données multi-utilisateurs pour ceux qui sont intéressés par la recherche sur l'évolution démographique, sociologique, ethnographique et historique de l'ancienne région de Trois Sièges.

Familia a reprezentat și în secolul al XVIII-lea, o formă de agregare socială, de conviețuire, care a avut și atunci, menirea de „celulă” de bază a societății, răspunzătoare de evoluția demografică și socializarea membrilor societății. În același timp, încă de atunci, familia a cunoscut câteva evoluții de substanță. La fel ca alte domenii, și cel al vieții familiale a fost marcat de o serie de transformări vizibile, mai ales în plan juridic.¹ De la începutul secolului al XVIII-lea, alături de puținele surse istorico-demografice – urbariile și registrele parohiale de stare civilă, sunt și alte tipuri de izvoare: conșcripțiile fiscale, militare, religioase, șematismele, registrele bunelor învoieli, informările și rapoartele anuale transmise de preoții parohi, la forurile superioare (protoierii și eparhii). Putem, astfel, să avem o imagine cât mai aproape de realitate a evoluției și potențialului demografic al unităților administrativ-teritoriale, regionale și locale.² În perioada de referință, când se discută despre oricare dintre fenomenele fundamentale

¹ Eugen C. Ghiță, *Aspecte juridice privind relațiile matrimoniale în orașul Arad în secolul al XVIII-lea*, în „În căutarea fericii. Viața familială în spațiul românesc în sec. XVIII-XX”, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 15.

² Nicu Lazăr, *Familia creștină în sud-estul Transilvaniei între anii 1870–1919. Regiunea Buzăului Ardelean, Târgoviște*, 2019.

ale ciclului vieții: naștere, căsătorie și moarte, acestea sunt un spațiu indestructibil legat de Biserică.³

Din punct de vedere ecleziastic, familia a reprezentat o veritabilă miză a discursului și practicilor vieții bisericești, pe care cele două Biserici românești din Transilvania (Ortodoxă și Greco-catolică) le-au promovat de-a lungul timpului. Fundamentele scripturale ale căsătoriei și familiei deschideau calea proiecției unei imagini în primul rând teologice, explicată prin canoane și norme bisericești, dar și nevoia formulării și diseminării în rândul credincioșilor a unor învățături de credință, ca părți ale unor strategii de menținere a solidarității și armoniei confesionale, dar și de exprimare a identității ecleziale⁴.

Modul de formare a familiei, în primul rând, în spațiul transilvan, și resursele ei interne au fost analizate de numeroși cercetători din perspectivă: demografică, teologică, sociologică, etnografică ș.a. Cercetătoarea Sorina Paula Bolovan, din Cluj-Napoca, este autoarea unei lucrări de referință pentru istoriografia română⁵, „Familia în satul românesc din Transilvania: a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX”, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1999.

Familia, prin caracterul său de grup social fundamental, suportă, sub efectul influențelor exterioare, diverse însușiri specifice ansamblului comunitar. Din perspectiva unei asemenea abordări, orice schimbare majoră la nivelul societății este în măsură să se reperceze, de o manieră directă sau indirectă, asupra familiei. Studiul societății surprinde diversele forme de exprimare ale familiei, născute din cadrul și normele specifice respectivei societăți. Familia îmbracă expresia reprodusă „în micro” a societății. Pe de altă parte însă, familia, prin funcțiile sale biologice și de socializare, generează ordinea socială și consensul din cadrul unei societăți. Ea este cea care asigură transmiterea valorilor și normelor societății⁶.

Aspectele demografice ale populației din Transilvania în perioada secolelor XVIII–XIX sunt departe de a fi cunoscute în toate nuanțele sale. De aceea vom încerca să abordăm cât mai multe aspecte ale acestei teme, care să releve diversele componente ale istoriei românilor din Scaunul Trei Scaune.

În Transilvania secolului al XVIII-lea, familia tradițională se întemeia pe obiceiuri și tradiții păstrate cu sfințenie, adică o serie de caracteristici și reguli stricte, ca supunerea femeii față de bărbat, virginitatea, dar și nașterea de prunci, toate având un numitor comun, religia creștină. Rolurile în familie, în perioada cercetată, sunt distribuite în funcție de ierarhie și putere, care definesc un stil de viață în cadrul acesteia, consacrand astfel superioritatea părinților asupra copiilor, vârstnicilor asupra tinerilor, a bărbaților asupra femeilor, a fraților mai mari asupra celor mici. Autoritatea bărbatului este pusă rar sub semnul întrebării, acest fapt, dacă ar fi existat, ducând la marginalizarea acestuia, stigmatizare

³ Ana Grama, Iuliana Govoreanu, Mărioara Pantiş, *Episcopatul lui Vasile Moga (1811–1845) în patrimoniul documentar al Mitropoliei Ardealului*, în ASTRA SABESIENSIS, Supliment număr 1, Cluj-Napoca/ Sibiu, 2017, p. 174.

⁴ Lucian Turcu, *Familia greco-catolică românească: reperele identității confesionale*, în „În căutarea fericirii...”, p. 71.

⁵ Livia Ardelean, *Căsătoria și divorțul în Vișeu de Sus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Memoria etnologică”, nr. 70–71, 2019, p. 124.

⁶ Mircea Brie, *Familie și societate în nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX)*, Oradea, Editura Universității, 2008, p. 13.

sau ocară. [...] Începând cu secolul al XIX-lea, secolul luminilor, odată cu emanciparea, în special în mediul urban, relațiile dintre soți, comportamentul, precum și viziunea asupra familiei au cunoscut unele modificări, precum drepturile femeii, re poziționarea acesteia în cadrul familiei și scăderea influenței bisericii în relațiile dintre soți, având în vedere și faptul că a fost impus codul civil modern⁷.

George Barițiu reproduce ideile sale cristalizate despre o apologie asupra căsătoriei și a familiei în două articole din „Călimdarius pentru poporul românesc”: „Femeile bune”, și „Femeile rele”, sunt:

În statul naturii (motive rousseauiste!) – cum ar fi de pildă la țărani – n-ar exista problema femeilor rele sau bune. Răutatea lor ar fi opera civilizației superficiale și bastarde, care ar strica pe toată lumea, mai ales însă pe femeie. Așa s-ar explica și moravurile mai simple la românii din Transilvania, în comparație cu cei din Principate. În orice caz, bărbații n-ar avea dreptul să se plângă de femei, căci sunt opera lor, ei fiind cei tari și având rolul dominant. În spiritul unei mentalități conservatoare, în această privință, după cum ne arată și referința la creștinism – oare ar constitui legea minții sănătoase – i se atribuie femeii un rol subordonat, limitat numai la cămin. Ea e povățuită să se străduiască să fie doar o bună soție și mamă, evitând tendința spre tiranie, gâlceavă, superstiții, desfrâu, invidia, vanitatea, lenea și limbuția⁸.

În lumea satului transilvănean, pentru o femeie, căsătoria reprezenta singura modalitate de a intra „în rândul lumii” și a se face respectată ca „muieră”.⁹

Din secolul al XVIII-lea, la Arhivele Naționale Covasna se află în păstrare acte ce relevă probleme generale de familie, cum sunt cele de moștenire sau succesiune. În 1743, în 27 mai, la Sibiu, este înregistrată plângerea lui Torok Samuilă din comuna Turia de Jos, către guvernul Transilvaniei, prin care se cere ca moștenirea rămasă de la bunicul său, Danka Blaziu, să fie trecută în proprietatea lui.¹⁰

De asemenea, din perioada 1771–1903, în arhivă se păstrează genealogiile familiilor Bogdan din Covasna și Tusa din Mărtineni.¹¹

Un alt aspect al cercetării noastre vizează familiile grănicerilor. Astfel, în 1789 se cere trimiterea situației celor 124 de familii provinciale, ce au intrat în rândul grănicerilor secui și trimiterea situației copiilor militari crescuți de civili din Scaunul Trei Scaune.¹²

Documentele de la începutul secolului al XIX-lea, din perioada 1800–1807, dezvăluie „rânduiei privind căsătorii și despărțenii ale poporenilor”.¹³

Regăsim, și în această perioadă, acte de moștenire sau succesiune, precum cel din 24 martie 1800, emis în Oradea, în care este redată o scrisoare a numiților Sztsvay

⁷ Răzvan Nicolae Busuioc, *Familia în Transilvania în secolele XVIII–XIX*.

⁸ George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, vol. II, p. 53.

⁹ Luminița Dumănescu, *Procesele pentru paternitate din districtul Năsăudului*, în „Arhiva Someșană V”, Seria a III-a, Muzeul Grăniceresc Năsăudean, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2006, p. 128.

¹⁰ Biroul Județean Covasna al Arhivelor Naționale ale României (în continuare BIAN Covasna), Fond Scaunul Treiscaune, dos. 807 (13), doc. nr. inv. 1, 4 f.

¹¹ BIAN Covasna, Fond familial Bogdan, dos. 1, 18 f.

¹² BIAN Covasna, Fond Scaunul Treiscaune, nr. 1171 (XI/2), doc. nr. inv. 2, 140 f.

¹³ Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” (în continuare ACEDMNC), Fond Protopiatal Ortodox Treiscaune, dos. 19.

Ștefan și Adam către judele regal al Scaunului Trei Scaune, prin care se cere să se facă împărțirea succesiunii rămase după mama lor, cu fratele Sztsvay, din satul Estelnic.¹⁴ Tot în anul 1800, pe 8 august, la Cluj, este transmis un Ordin gubernial către Oficialitatea Scaunului Trei Scaune, prin care se ordonă să fie rezolvate plângerile soțiilor militarilor Albert Francisc din Pădureni și Pais Petru, în legătură cu alungarea lor și a copiilor lor din locuințele în care stăteau.¹⁵ Pe 17 septembrie 1800, la Cluj, printr-un Ordin gubernial se comunică Oficialității Scaunului Trei Scaune pentru publicare că au fost declarați risipitori copiii contelui Lazar Ioan. Se interzice tuturor de a da bani împrumut acestora.¹⁶

În anul 1808 sunt înregistrate situații referitoare la numărul celor născuți, căsătoriți și decedați.¹⁷

Un exemplu de familie românească din această parte de țară este familia Colan. Cercetările istorice și sociologice de până acum duc rădăcina arborelui genealogic al acestei familii la anul 1810. Din documentele cercetate până la această dată, reiese că generație după generație, fiii acestei familii au fost, întâi de toate, buni creștini români ortodocși. După Revoluția de la 1848–1849, au acoperit, prin activitatea lor, aproape toate profesiile din cadrul societății românești: plugari, dascăli de cuget și simțire românească, medici, ofițeri, cadre didactice de rang universitar, preoți, precum și trei membri ai Academiei Române – Mitropolitul Nicolae Colan, filologul Dumitru Macrea, prof. univ. dr. ing. Horia Colan.¹⁸

În anul 1824, prin protopopiate se caută copii fugiți de-acasă, se fac divorțuri ilegale etc. La temele mai sus invocate, adăugăm implicarea episcopului Vasile Moga în apărarea sănătății credincioșilor, a copiilor, eventual prin vaccin.¹⁹ La vaccinarea nou-născuților era necesar să li se treacă și numele într-o tabelă, pentru a putea avea evidență.²⁰

Astfel, comunitățile românești în localitățile din Trei Scaune, în anul 1839, erau alcătuite, așa cum reflectă documentele de la Centrul Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” din Sfântu Gheorghe, județul Covasna astfel: parohia ortodoxă din Belin era formată din 130 de familii, cu un total de 651 de suflete, dintre care 277 erau bărbați și 276 erau femei, iar ceilalți copii, cu o medie de cinci membri pe familie; în Dobârlău, existau 119 familii de creștini ortodocși, cu un total de 672 de suflete (5–6 membri pe familie)²¹; în Zagon, am identificat 106 familii cu 705 membri.²²

În anii 1839–1845 sunt înscrise situații statistice întocmite de parohiile ortodoxe din Protopopiatul Trei Scaune, referitoare la nașteri, căsătorii și decese și la învățământul

¹⁴ BJAN Covasna, Fond Scaunul Treiscaune, dos. 769/1800, X/3, ff. 57–59.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 821/1800, X/2, ff. 166–168.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 785/1800, II/13, ff. 7–9.

¹⁷ ACEDMNC, Fond Protopopiatul Ortodox Treiscaune, dos. 39, dos. 41.

¹⁸ Ioan Lăcătușu (coord.), *Genealogia familiei Colan*, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2012, p. 9.

¹⁹ Ana Grama, *op. cit.*, p. 91.

²⁰ ACEDMNC, Fond Protopopiatul Ortodox Treiscaune, dos. 46, f. 16.

²¹ *Ibidem*, dos. 92.

²² *Ibidem*.

confesional ortodox.²³ În 1842, la Brețcu, este întocmită o scrisoare a protopopului Scaunului Trei Scaune, Petru Pop, către Episcopul Ardealului, Vasile Moga, prin care cere iertare că a întârziat cu darea de seamă a căsătoriilor, născuților și morților din protopopiat,²⁴ ceea ce demonstrează o întocmire permanentă a evidenței acestora. Lipsurile din Protocoalele botezaților nu erau din cauza neștiinței de a le completa, ci, adeseori, din cauza dorinței de a scăpa de oaste pe unii tineri (un caz special s-a petrecut la Ocna Sibiului), iar lipsurile din Protocoalele morților urmau nevoii de a prelungi cumva pensia unei văduve cătănițe, cu copii orfani.²⁵

În 1845, sunt înregistrate liste cu numele locuitorilor de religie ortodoxă din Scaunul Trei Scaune care s-au căsătorit între anii 1844–1845²⁶ și lista statistică cu botezații, cununații și decedații din localitățile Zagon, Belin, Dobolii, Covasna, Sfântu Gheorghe, Chichiș, Ozun, Comalău, Sântion, Brețcu, Poiana Sărată. De exemplu, în orașul Brețcu, localitate etnic mixtă, cu o puternică comunitate românească, formată din negustori, cărăuși și proprietari de oi, practicanți ai păstoritului transhumant, în anul 1845, s-au născut 52 de persoane, au decedat 24 și s-au cununat 11. Rezultă un spor natural pozitiv.²⁷

Din 1847 sunt păstrate tabele statistice ale botezaților, cununaților, decedaților de religie ortodoxă din Scaunul Trei Scaune.²⁸ Cazurile particulare de relație de rudenie sunt regăsite în documente precum cel din 4 noiembrie 1847, de la Sâncrăieni, unde Oltyan Dionisie cere cumnatului său, Bartha Josif din Boroșneul Mare, să-i mai dea încă 300 florini împrumut, angajându-se să-i înapoieze anul următor.²⁹

Alte documente cuprind liste cu cei cununăți în anii 1848–1849, și diferite pricini de divorț; protopopiatul transmite către parohii o circulară referitoare la existența obligatorie a protocoalelor matricole în fiecare parohie.³⁰

Conscripția familiilor din Vâlcele, pe anul 1850, semnată de Episcopul Ioan Moga înregistrează 118 familii, din care 32 de familii aveau peste cinci membri; un astfel de exemplu era familia lui Nicolae Mămăligoi care număra 10 membri. Totalul locuitorilor este de 450, din care 232 sunt bărbați și 218 sunt femei. În parohiile din districtul Alba Superioară, în anul 1850, existau 170 de familii, cu un total de 733 de membri, rezultând că o familie era constituită în medie din patru membri.³¹

De reținut este faptul că la români, familia tradițională s-a întemeiat pe baza preceptelor bisericii ortodoxe. De regulă, într-o familie extinsă trăiesc și se gospodăresc împreună trei generații: copiii, părinții, și bunicii. În cazul familiilor tradiționale, un rol însemnat îl joacă tradiția și moștenirea culturală. De regulă, familia s-a confundat

²³ ACEDMNC, Fond *Protopopiatul Ortodox Oituz*, dos. 1–5.

²⁴ *Ibidem*, dos. 9, f. 22.

²⁵ Ana Grama, *op. cit.*, p. 9.

²⁶ ACEDMNC, Fond *Protopopiatul Ortodox Treiscaune*, dos. 104.

²⁷ *Ibidem*, dos. 105, f. 13.

²⁸ *Ibidem*, dos. 110.

²⁹ BIAN Covasna, Fond *familial Bartha*, f. 232.

³⁰ ACEDMNC, Fond *Protopopiatul Ortodox Treiscaune*, dos. 115.

³¹ *Ibidem*, dos. 114, ff. 1–6.

cu casa și cu gospodăria, reprezentând cadrul existențial ideal, singurul în interiorul căruia țăranii puteau să-și organizeze viața, să-și procure cele necesare traiului și să-și crească pruncii. Numai în acest fel se putea transmite mai departe patrimoniul material și simbolic, fără de care nu ar fi fost posibilă supraviețuirea, nici cea colectivă, nici cea a fiecăruia în parte.

Una dintre dorințele primordiale ale fiecărei familii nou întemeiate este aceea de a avea copii, care să asigure brațe de muncă pentru familie, care să asigure totodată și perpetuarea spiței de neam și a comunității din care face parte.³² Faptul de a avea copii era privit totdeauna ca o binecuvântare cerească, iar sterilitatea era socotită o urgie cerească. Nașterea de băieți era preferată în detrimentul nașterii de fete. La poporul român, acest lucru, reiese cu destulă claritate din adagiul popular care spune că la nașterea unui băiat râd și cheotorile de la casă și plâng când s-a născut o fată³³.

O analiză asupra natalității, mortalității sau sporului natural este în măsură să ne ofere informații despre impactul pe care l-au avut fenomenele demografice asupra familiei. O lume în care mortalitatea era extraordinar de mare, și unde familia reacționa printr-o natalitate de asemenea foarte ridicată, se afla fără îndoială sub imperiul fluxului demografic. Pe de o parte, nevoia asigurării supraviețuirii, coroborată cu fluxul migrator (generat de o multitudine de factori social-economici, cultural-mental etc., între care se găsea cu siguranță și necesitatea depășirii prin căsătorie a pragului consangvinității) conduc la modificări ale structurii populației. Pe de altă parte, toate acestea introduc reacții și comportamente familiale dintre cele mai diverse. Nu de puține ori s-a vorbit în istoriografia noastră despre numărul mare de copii cărora le dădeau naștere femeile din spațiul românesc. În familiile din acest spațiu se nașteau copii mulți, dar cei mai mulți dintre aceștia nu apucau vârsta adolescenței. Un asemenea „model” demografic, caracterizat prin valori ridicate ale natalității și mortalității, specific societăților tradiționale, a condus la un spor natural foarte redus, aproape inexistent³⁴.

La 11 iunie 1770, din Sibiu, este transmis un Ordin gubernial, prin care se comunică Decretul regal în care se specifică faptul că, în caz de nevoie, la copiii născuți prematur, moașele să poată boteza acești copii.³⁵

Orice prunc nou născut ortodox – fie și din cel mai mic sat – trebuie înregistrat corect – sub grea poruncă – în Protocolul botezaților, pentru ca pruncii să devină cetățeni: cătane, platnici de bir, viitori miri, școlari etc., altfel grea pedeapsă cade asupra preotului înșelătoriu³⁶!

Venirea pe lume a unui nou-născut era de obicei asistată de către o moașă. Moașa era o femeie mai în vârstă din sat, care se pricepea la aducerea pe lume a unui copil, iar dacă nu existau femei bătrâne în casa unde s-a născut cineva, timp de o săptămână sau două, ea venea dimineața și seara aducând mâncare pentru lăuză și familia acesteia.³⁷

³² Pamfil Bițiu, *Studii de etnologie românească*, Colecția Mythos, București, Editura Saeculum I.O., 2003, p. 207.

³³ Gh.F. Ciaușanu, *Superstițiile poporului român – În asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*, Colecția Mythos, București, Editura Saeculum I.O., 2005, p. 272.

³⁴ Mircea Brie, *op. cit.*, p. 242.

³⁵ BJAN Covasna, *Fond Scaumul Treiscaune*, doc. nr. inv. 1, nr. 3846 (9), 2 f.

³⁶ Ana Grama, *op. cit.*, p. 33.

³⁷ *Sărbători și obiceiuri*, București, Editura Enciclopedică, 2002, vol. II, p. 7.

Nașterea însăși este dominată de pericole, deopotrivă în mediul rural și în cel urban, ca urmare a muncii istovitoare pentru viitoarea lăuză, a complicațiilor medicale provocate de sarcină indiferent de vârstă și a condițiilor de multe ori precare din punct de vedere igienic în care au loc durerile facerii. Dacă în spitalul urban, moașele reprezintă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea femeia instruită medical să ajute la naștere, în comunitatea rurală, noțiunea este circumscrisă femeilor în vârstă, fără calificare medicală, cu experiență de viață confirmată de membrii colectivității. Cea mai agreată poziție la naștere era în genunchi, pe jos – direct pe pământul locuinței, nașterea în pat, așa cum a fost ea practică în spital, fiind extrem de rar întâlnită în familiile de țărani³⁸. Moașa îndeplinește prin tradiție riturile legate de venirea pe lume și de integrare a nou-născutului în familie și neam. De obicei, se păstrează, ca moașă, femeia care a asistat la toate nașterile din familie, dar, dacă aceasta este foarte bătrână sau a murit, este înlocuită cu altă femeie, una mai tânără, cu condiția să fie măritată și pricepută. De competența și priceperea ei depindea de multe ori viața mamei și a copilului. De obicei, bărbatul era cel care mergea după moașă. Dacă femeia avea chinuri mari, moașa recurgea la o serie de acte menite să ușureze durerile. Începea cu „exerciții fizice”, care aveau menirea să distragă atenția de la dureri, datorită izului de caraghioslâc, femeii venindu-i să râdă văzându-se în postura respectivă. Era un fel de haz de necaz, mai ales că moașa spunea adeseori cuvinte obscene sub formă de descântec sau simple versuri.³⁹ Una dintre atribuțiile moașei era de a boteza pruncul dacă acesta avea grave probleme de sănătate, și exista riscul să moară înainte de a fi botezat de preot, iar matricolele abundă cu exemple de acest fel.⁴⁰ Decretul din 19 iunie 1872, publicat de Guvernul Transilvaniei sub numărul 5123, făcea cunoscută, tocmai prin interdicția ce o conținea, o veche și larg răspândită practică, aceea a botezului pruncului de către moașă, imediat după naștere. Acest botez empiric, în afara cazurilor de primejdie de moarte, când chiar biserica încuraja a se face pentru a salva sufletul micuțului, era considerat o „batjocură”.⁴¹

În 2 iunie 1823, la Cluj, este emis un Ordin al guvernului care comunică magistratului orașului Sfântu Gheorghe decretul referitor la modul în care preoții ortodocși români trebuie să întocmească matricula născuților⁴²: la vaccinarea nou-născuților să li se treacă și numele într-o tabelă, pentru a putea avea o evidență.⁴³

³⁸ Ioniță-Niculescu Mihaela, *Considerații privind evoluția natalității în județul Gorj în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în „Litua” XIV, Muzeul Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu”, Târgu-Jiu, 2012, pp. 178–179.

³⁹ Andra Carola Pinca, *Aspecte privind perioada prenatală și nașterea în mediul rural din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista Bistriței”, an XXIII, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2009, p. 146.

⁴⁰ Elisabeta Scurtu, *Mortalitatea infantilă din Sângeorz în secolul al XIX-lea*, în „Revista Bistriței”, an XXIX, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2015, p. 171.

⁴¹ Luminița Dumănescu, *Copilul și Legea. Societatea românească transilvăneană la sfârșit de secol XVIII, început de secol XIX*, în „Revista Bistriței”, an XVIII, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2004, p. 250.

⁴² BIAN Covasna, Fond *Primăria Sf. Gheorghe*, dos. 111, doc. nr. inv. 1, 2 f.

⁴³ ACEDMNC, Fond *Protopopiatul Ortodox Treiscaune*, dos. 46, f. 16.

Prin botez, credinciosul este invitat să ducă o viață curată, în Iisus Hristos și după Iisus Hristos, pentru a obține mântuirea, a ajunge deci la viața veșnică. Botezul este pentru credincios începutul, dar și mijlocul prin care i se oferă posibilitatea de a se împărtăși de ceea ce Iisus Hristos îi oferă prin jerfa și învierea Sa.⁴⁴ Fecunditatea familiei creștine este mai mult decât un drum prescris de natură, este drumul împărăției. Nașterea, ca fapt natural, nu este o întâmplătoare invenție omenească. Prin ea, cei doi soți, chemați să colaboreze la înnoirea neamului omenesc, săvârșesc un lucru care îi depășește în mod infinit.⁴⁵ Prin botez abia, copilul este integrat în circuitul creștin. În toată această perioadă, mama, ajutată de alte femei din sat, înfăptuiește ritualurile de protecție a copilului. Când acesta trece de primele etape ale vieții, tot mama este cea care se ocupă de creșterea și îngrijirea lui, de asigurarea unor condiții optime de viață și de sănătate a copilului. Bolile copiilor mici sunt foarte numeroase și periculoase: deochiul, plânsorile, răul copiilor, ceasul rău cu spăriat, roșța sau zofiile, aripele, bubele dulci, părul porcului, giunghiul, plesnele, focurile, socotele, restul, gălbenarea. Mama încearcă de cele mai multe ori să combată aceste boli prin diferite leacuri sau descântece și, doar în cazul în care procedeele ei nu au succes, apelează la babe sau la vrăjitoare.⁴⁶

Avortul era considerat un mare păcat, pentru toate bisericile, indiferent de religiile de care aparțineau. Pe lângă canoanele primite pe linie bisericească, avortul era pedepsit și de justiția laică. Astfel, capitolul XVI din Codul penal austriac, aflat în vigoare în Transilvania din septembrie 1852, în cuprinsul a cinci articole (§144–148) face referire la practica avortului și la pedepsele implicate de acesta.⁴⁷ Una din pârgھیile prin care comunitățile sătești puteau influența natalitatea era oferită de cele două ipostaze ale nașterii: legitime și nelegitime. Termenul generic popular pentru copilul nelegitim „copil din flori” face aluzie la fata care, mirosind o floare, a rămas însărcinată. Această „explicație” încearcă să acopere cu discreție o realitate oarecum indecentă: nașterea înainte ca fata să fi trecut pragul căsătoriei.⁴⁸ Într-un studiu publicat în anul 1879, George Barițiu nota observațiile efectuate asupra natalității între anii 1863–1865 din Transilvania, observând că din 1.000 de născuți: la români, 64,5 sunt nelegitimi, la maghiari-secui 104,4, iar la sași 59,5.⁴⁹

⁴⁴ Nadim Tarazi, *Relația dintre Botez și Înviere după Epistola către Romani*, în „Studii Teologice”, Seria a II-a, an XXVI, nr. 1–2, 1974, București, p. 65.

⁴⁵ Ilie Moldovan, *Familia creștină, laborator al vieții umane*, în „Îndrumător Bisericesc”, Sibiu, 1991, p. 47.

⁴⁶ Iulia Adina Pop, *Femei în familie: relații familiale și roluri în societatea transilvăneană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista Bistriței”, an XXI/2, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2007, p. 314.

⁴⁷ Claudia Septimia Sabău, „Prunci zămisliți, prunci nedoriți” despre cazurile de avort din Districtul Năsăudului (1861–1876), în „Revista Bistriței”, an XXV, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2011, p. 215.

⁴⁸ Vladimir Trebici, Ioan Ghinoiu, *Demografie și Etnografie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, pp. 211–212.

⁴⁹ Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Ilegitimitatea în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: contribuții statistico-demografice*, în „Populația României. Trecut, prezent, viitor”, coord. Traian Rotariu, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 228.

De reținut sunt și trecerile religioase, astfel, în 1763, la Belin, este întocmit un tabel nominal de către preotul greco-catolic din comună, Popa Sorban, referitor la copiii care au trecut de la religia greco-catolică la religia ortodoxă.⁵⁰

În 1848–1850 sunt realizate însemnări despre copiii născuți în perioada 1825–1831, în localitățile Sfântu Gheorghe, Valea Crișului, Malnaș, Olteni, Făgăraș, Boroșneu, Aninoasa; conscrierea familiilor și locuitorilor din Sfântu Gheorghe; conscrierea cailor, boilor, vitelor.⁵¹

Din bogata arhivă a Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” prezentăm în continuare imagini reprezentative ale familiilor românești din fostul Scaun Trei Scaune, chiar dacă acestea depășesc cronologic perioada cercetată, considerăm că tradițiile și obiceiurile românilor s-au păstrat timp de secole.

⁵⁰ BJAN Covasna, Fond *Scaunul Treiscaune*, doc. nr. inv. 1, nr. 2498 (9), 1 f.

⁵¹ BJAN Covasna, *Colecția personală Godri Francisc*, dos. 32.

Familia Dinu din Hetea, 1909. Sursa: Centrul Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” Sfântu Gheorghe, Colecția *Cătălin Vlădărean*.

Familia părintelui Gheorghe Furtună din Covasna, Voinești. Sursa: Centrul Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” Sfântu Gheorghe, Colecția *Florentina Teacă*.

Adrian LESENCIUC

„CATASTROFA” DE LA BOIAN. O RELECTURĂ ȘI O NOUĂ PERSPECTIVĂ

THE “CATASTROPHE” AT BOIAN. A REREADING AND A NEW PERSPECTIVE

Abstract: *The current paper aims to re-read one of the most famous historical confessions of the priest, revolutionary, and writer Iraclie Porumbescu, titled “Salvus conductus la catastrofa de la Boian, ratificată în aprilie 1858”, published in 1894 at Tipografia “A. Mureșianu” (“A. Muresianu” Printing house) in Brașov. This reading is based on his correspondence with Iacob Mureșianu from the days of the related event. The document, found in the Arhiva Muzeului „Casa Mureșenilor” (the “Mureșenilor House” Museum Archive) [ms. 01007], reveals important aspects regarding Boian, contributing to the reconsideration of historical truth through nuances that arise from the comparative analysis of the two texts and other relevant documents. Iraclie Porumbescu’s letter of May 8/20, 1850, contains a logical account of the facts that were omitted in the later work of the writer from Bukovina. It highlights not only the incriminating aspects regarding the behavior of the high hierarchs of the Chernivtsi Diocese, led by Bishop Eugenie Hacman, but also those concerning the greed and despotism of the parish priest from Boian, coupled with the “people’s weakness in faith”. Through the comparative analysis of the two documents, the issue of confessional divergence from Boian acquires a nuanced interpretation and can contribute, under the conditions of a more applied reading, to the reconsideration of important aspects of Iraclie Porumbescu’s biography. The current paper includes in the annexes a transcript of Iraclie Porumbescu’s letter addressed to Iacob Mureșianu, the “responsible” editor of “Gazeta Transsilvaniei”.*

În 1894, bătrânul preot Iraclie Porumbescu din parohia Frătăuții-Noi publica la Brașov, la Tipografia „A. Mureșianu”, filada „Salvus conductus la catastrofa din Boian, ratificată în aprilie 1858”. Suntem în perioada creației târzii a scriitorului bucovinean, în care amintirile vieții lui tumultuoase – ceea ce urma să constituie baza culegerii textelor de proză, publicate în edițiile Ștefan (1943) și Oprea (1978) – urmau să primească forma ficțională cunoscută azi. „Salvus conductus...” nu s-a bucurat de același tratament ca proza din anii târzii ai creației lui Iraclie Porumbescu din „Gazeta Transilvaniei”, constituind baza „Amintirilor”, dar este, totuși, unul dintre textele cunoscute de cercetători, rezumând aventura sa în parohia din Boian, în care a ajuns în urma unei invitații primite din partea episcopului de Cernăuți, Eugenie Hacman, pe care o reproduce în filada publicată la Brașov:

Cerând trebuința ca să se orânduiască pentru enoria Boian un parohialnic administrator care să fie cu șederea la starea locului, și aflând Noi de cuviință a te strămuta pre cucernicia ta în apropierea noastră și a-ți conrede o sferă mai potrivită hărnicilor sale decât e aceea în care ai lucrat până acuma, suntem de acea cugetare ca să te exponim spre administrația numitei enorii cu păstrarea caracterului de paroh în care te afli. Deci te invităm ca până-n 8 zile să supui Consistoriului o scrisă declarație, de voiești a primi asupra sa această

îndatorință, pentru care vei avea a te folosi de temporaliiile cuvenite din Boian, păstrându-ți-se congrua de la Șipot.

Eugenie m.p.¹

Adevăratul motiv al mutării sale este altul. Am documentat în studiul „Iraclie Porumbescu și revoluțiile” încercările episcopului Bucovinei de reducere la tăcere a mult prea implicatului preot paroh din Șipote, care avusese îndrăzneala, în calitate de secretar al comisiei de deshumare a familiei ctitorului Mănăstirii Putna, Ștefan cel Mare, să propună în corespondența sa din decembrie 1856, inclusă în cinci publicații românești, cea mai amplă fiind corespondența din paginile „Gazetei Transilvaniei”², organizarea unei „celebrații solemne” la Putna în luna mai 1867: „Timpul pe când să se proiecteze acea solemnită, se proiectează provizoriu pe luna lui Maiu, a viitorului an 1857”³. Între timp, lucrurile aveau să evolueze diferit pentru Iraclie și pentru soarta familiei sale. După invitația protocolară primită de la episcopul Bucovinei (Iraclie o păstrează și o reproduce în „Salvus conductus...”, inclusiv numărul cu care fusese înregistrată „oficioasa”, 112 din 9 ianuarie 1857) și după acceptarea acestei propuneri, încurajat fiind de numeroșii săi prieteni din perioada studenției cernăuțene și a activității redacționale la gazeta „Bucovina”, printre care și cel al redactorului publicației, Alexandru (Alec) Hurmuzachi, dar și cele ale preoților Teoctist Blajevici și Ion Calinciuc, la 30 martie/11 aprilie 1857 se stinge din viață bătrânul boier Doxache Hurmuzachi, patriarhul de la Cernăuna și protectorul său. Episcopul de la Cernăuți profită de această „dispariție” și, lăsându-i pe preot și pe familia sa fără cele promise („temporaliiile” cuvenite), amână *sine die* serbarea de la Putna – ea va avea loc 14 ani mai târziu, la 15 august 1871 – în speranța că propunerea va fi curând uitată. „Gazeta Transilvaniei” publică la 3 august 1857 un text sugestiv, care cuprinde în încheiere motivarea politică a deciziei lui Hacman:

La începutul unei iulii, era să se celebreze la monăstirea Putna din partea prea sfinției sale episcopului nostru Eugeniu Hacman părăstasă pentru eroulă moldavă Ștefană celă mare, la care sărbăciune că se afle și trămășii guvenului și metropoliei din Moldova; însă și acesta se amână pe altă timpă, cândă voră fi trebile Principateloră așezate cu totulă la ună feliu⁴.

Dar, dacă din perspectiva părintelui Teoctist Blajevici, el însuși membru în echipa

¹ Iraclie Porumbescu, *Salvus conductus la catastrofa din Boian, ratificată în aprilie 1858*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, 1894, p. 3.

² În afara publicației brașovene, Iraclie Porumbescu a publicat note și rapoarte ale deshumării/desmormântării familiei lui Ștefan cel Mare în revista lui Gh. Asachi, „Albina” din Iași, ulterior preluată de „Telegraful roman” din Sibiu, de revista înființată de Mihail Kogălniceanu la Iași, „Stea Dunării”, care în decembrie 1856 avea deja redacția mutată la Bruxelles și apărea sub numele „L'Étoile du Danube” și în „Almanahul Moldovei”, la Iași.

³ Leonida Bodnărescu, *Scrierile lui Iraclie Porumbescu adunate și însoțite de o schiță biografică de Leonida Bodnărescu*, Partea I, Cernăuți, Ed. lui I. Bodnărescu/ Societatea Tipografică Bucovineană, 1898, p. 61.

⁴ Acesta este fragmentul final al unei cronici factuale incluse în pagina a doua a nr. 61 din 3 august 1857 al „Gazetei Transilvaniei”, scris cu caractere slavone (spre deosebire de articolul de fond de pe prima pagină, „Monarchia Austriaca. Scôlele nôstre mici si mari”), din „Transilvania” și „Dela Prută, în iulii 1867”, al cărui redactor „răzpunzătoriu” era Iacob Mureșianu.

care a participat la deshumarea familiei domnești din catacombele de la Putna, dar și unul dintre trimișii Consistoriului care a eșuat în a pune ordine în parohia Boian, prezența părintelui Iraclie Porumbescu la Boian se justifica prin încrederea în forța apostolică a încă tânărului preot – „dacă sft. ta nu-i aduce acel popor la cale, apoi altul ba”⁵ –, episcopul Eugenie Hacman rezolva prin strămutarea acestuia la Boian două lucruri: făcea uitată propunerea lui privitoare la „celebrația solemnă” de la Putna și îl ținea ocupat pe un teritoriu minat, în care preocuparea pentru problemele limbii, grafiei latine, deșteptării naționale nu ar fi putut să se manifeste. Cât despre eșecul Bisericii Ortodoxe, nu ar fi fost decât un singur vinovat: răzvrătitul Iraclie Porumbescu. Nu este o simplă supoziție, nici a lui Iraclie, nici a lui Leca Morariu, ci exact ceea ce îi va spune prietenul său, Alecu Hurmuzachi, care înțelesese planurile bătrânului și vicleanului episcop:

Eu nu știam că părintele Eugenie mai bine te-ar ține(a) în veci acolo, între urși, decât să aibă pe-aproape; dară chiar aceasta este un temei mai mult pentru ca să vii. Nimene nu-ți va putea lua parafia de la Boian și ce-ți pasă de Hacman⁶!?

În studiul din 2022, am descris circumstanțele întâlnirii cu Boianul a lui Iraclie Porumbescu și a familiei sale, iar această rezumare este elocventă în înțelegerea contextului din textele privitoare la parohia în care acceptase să se mute:

Realitatea de la Boian a fost, cu siguranță, alta decât cea cu care l-au amăgit Consistoriul și episcopul Bucovinei. În Boianul Sadagurii, vechea moșie a cronicarului moldovean Ion Neculce, satul fondat în poiana în care se întâlneau drumurile negustorești din nordul Moldovei și prin care se făcea legătura dintre Cernăuți și Iași, administrația de la Viena a favorizat slavizarea și greco-catolicizarea. Localitatea Boian, arendată la începutul secolului al XIX-lea de Ioan Neculce (din neamul cronicarului, ajuns spătar al Moldovei), a fost lăsată în administrare unor vechili din zonă. În anul 1830, în Boian, începe construcția bisericii din piatră pe locul celei de lemn, ctitorie a cronicarului. La jumătatea secolului al XIX-lea existau trei biserici și trei parohii, dintre care cea mai importantă, după numărul de enoriași, era cea a lui Neculce, în care preot paroh era Simeon Andruhovici (sau Simeon de Androchowicz). Ioan Neculce, strănepotul cronicarului, nemaiputând să se descurce, a fost nevoit să vândă moșia din Boian, fapt petrecut la data de 17 mai 1845. Noii proprietari au devenit Ștefan Ștefanovici și Karl Schedl. Localitatea începe să decadă în ciuda faptului că avea un reprezentant în Dieta de la Viena, pe țăranul român analfabet Vasile Cârste. Fiind alimentată slavizarea și menținându-se un climat de neîncredere între membrii diferitelor etnii, dar mai ales pe fondul unei administrări abuzive și a unor taxe ridicate practicate de preotul Andruhovici și de proprietarii Ștefanovici și Schedl, 911 țărani ortodocși din enorie sunt ademeniți de preotul greco-catolic Hlibovițchi (Chlibowicki) din Sadagura să formeze, în anul 1856, comunitatea greco-catolică și, implicit, parohia de același rit din Boian. Preotul Andruhovici neagă că s-ar fi întâmplat așa ceva, consistoriul trimite reprezentanță să verifice, iar problema satului devine una greu de gestionat. Este găsit de Hacman – o recunoaște Alecu Hurmuzachi – preotul misionar care să rezolve problema, în persoana lui Iraclie Golembiovski, cel care adusese pacea în Șipotele răzvrătit, pentru ca în cazul nesoluționării ei să i se poată imputa nereușita. Iraclie a

⁵ Textul scrisorii părintelui Teoctist, greu descifrabil, a fost inclus în lucrarea monografică a lui Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, Suceava, Editura Lidana, 2014, vol. I, p. 185.

⁶ Leca Morariu, *op. cit.*

înțeles dubla constrângere (inclusiv subtilitatea punerii la încercare a devotamentului său față de Biserică și față de Consistoriu) și a acceptat să se sacrifice și să-și sacrifice și familia, pentru ca binele comun, al Bisericii Ortodoxe, să poată să se răsfrângă ulterior asupra binelui propriei familii⁷.

Față de ceea ce înseamnă realitatea aventurii la Boian a părintelui Iraclie Porumbescu, expusă la distanță de 35 de ani de la acceptarea numirii în deja menționatul „*Salvus conductus...*”, un text trimis în 8/20 mai 1858 publicistului Iacob Mureșianu⁸, redactorul „*Gazetei Transilvaniei*”, face lumină asupra faptelor din Boianul supus sciziunii prin relatarea la cold și printr-o coerentă prezentare a cauzelor care au generat conflictul. În textul târziu, cel din 1894, coerența cauzală nu mai este aceeași. Iraclie schimbă ușor perspectiva și mută centrul de greutate la nivelul Episcopiei de la Cernăuți. De la distanța temporală și de la cea a implicării personale, Iraclie Porumbescu vede, într-un fel, mult mai limpede cauzele profunde, dar pierde la nivelul relatării factuale în raport cu ceea ce face obiectul scrisorii adresate lui Iacob Mureșianu, prezența comisiei mixte ordonate de Ministerul Culturii. Scrisoarea este trimisă la câteva zile distanță după încheierea vizitei respectivei comisii, din care făceau parte consilierul guvernului bucovinean (așadar, reprezentantul politic, însărcinat să rezolve problema disputei profesionale din Boian) și reprezentanții celor două culte, arhimandritul diecezan numit de Consistoriu de la Cernăuți, ca reprezentant al cultului ortodox, și protopopul greco-catolic din Cernăuți, ca reprezentant al celuilalt cult:

În fine, doar doi ani de zile, de când se datează începutul diferențelor ecleziastice din comuna Boian, despre care fu la timpul său pomenire și în jurnalul D – Tale, se hotărî cauză aceasta în zilele de [pe] urmă prin o Comisiune mixtă ordonată de în. [alt] Ministeriu al Cultului, și care Comisiune, custătoare [n.a. constând] din consilierul guvernului bucovinean, D. Sirjisti, Arhimandritul diecezan D. Teofil Bendella și protopopul gr. unit din Cernăuți, șeptesprăzece zile la starea locului au petrecut, întrebând pe fiecarele dela 18 ani înainte îndeosebi, câți adică se exprimară în anul 856 pentru beserica gr. unită, unde el acum definitiv vroește să rămâe, au la beserica gr. resăriteană, sau la cea gr. unită⁹.

În textul din 1894, privind dintr-un alt unghi, înțelegând rolul pe care l-a jucat arhimandritul diecezan și asesor consistorial Teofil Bendella, mâna dreaptă a episcopului Eugenie Hacman și viitor Mitropolit al Bucovinei și Dalmației, care nu știa să vorbească românește, Iraclie Porumbescu prezintă altfel comisia:

Această comisiune „mixtă” și constatatoare din consilierul gubernial *Sirjisti*, ca preses, și din preotul gr. c. *Zaklinski* și un delegat al Consistoriului nostru și membru al lui de rang superior, pe carele însă, știindu-se cine acela a fost, nu-l numesc.

Aspectul este suficient de important pentru că această necunoaștere a limbii române de cel ce urma să devină mitropolit al bisericii ortodoxe majoritar românești din Bucovina devine de fapt una dintre cheile înțelegerii ulterioare a comportamentului celor aflați în fruntea bisericii ortodoxe la Cernăuți: opțiunea pentru acel tipar

⁷ Adrian Lesenciuc, *Iraclie Porumbescu și revoluțiile. Opera uitată*, Prefață de pr. Cristian Muntean, București, Editura Basilica, 2022, pp. 219–220.

⁸ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 506/2, doc. nr. inv. 1007, 11 p.

⁹ *Ibidem*, p. 1.

comportamental de oblăduire a faptelor imorale („salvus conductus”), care să îi scape de grija vreunei abateri față de Curtea imperială, în detrimentul majorității românești din localitate și în detrimentul cultului ortodox pe care îl reprezentau. Evenimentul în sine merită menționat în spiritul a ceea ce, sub acceptul tacit al reprezentantului cultului ortodox, arhim. Teofil Bendella, a reușit să obțină prin manipulare preotul greco-catolic Zaklinski:

Presesul comisiunii conchemă pe cei însemnați de preoții gr.c. ca „trecuți la unie” pe ziua, pare-mi-se, de 22 aprilie 1858, la cânălăria dominicală și, ieșind afară, ceti ordinațiunea ministerială de conținutul de mai sus și apoi invită pre con-comisarul ortodox, delegatul Consistoriului, să spună poporului în românește ce conține acea ordinațiune ministerială. Venerabilitatea sa însă zise că nu știe bine românește și se concedă ca în acea tălmăcire să-l substituiesc eu, preotul ortodox local. Presesul comisiunii se învoi și eu spusei „ad verbum” ce spuse Presesul.

După aceasta invită Presesul pe preotul gr. c. să spună și el rutenește aceea ce ordonează Ministerul. Preotul luă o mină prononsată și zise cu glas sonor și cu cuvinte mașcate către popor:

– Așa-i că ați jurat la legea – Împăratului?...

– Ce?, strigai eu atunci, zguduit în întreg internul meu, auzi, domnule comisar al nostru, ce zice preotul?!

– Ce? ce?, strigă Presesul.

– Zice, răspunsei eu, că oamenii au jurat la legea *Împăratului*, cum se vede ca prin aceasta *acum* să-i capaciteze pe oameni pentru legea sa...

– *Nichts Kaiser, nichts geschworen*, strigă Presesul, iar preotul rutean se întoarse jumătate spre Preses și jumătate spre popor și-i zise acestuia, cu vocea pe jumătate:

– Vedeți, vedeți cum și acuma vreau să vă seducă, cinstiților mei gospodari?!

„*Jacta fui alea!*”. Întreaga comisiune fu, prin aceste două cuvinte: „*jurat*” și „*Împărat*”, prejudecată... Eu rugai pe comisarul nostru duhovnicesc să protesteze, din de tot grava cauză a acestui incident, în contra comisionării – *acum*, și să ceară o amânare a ei. Însă, spre aproape zdruncinătoarea mea mirare, fără nici un succes. Comisarul nostru lăasă totul cum a fost¹⁰.

Evident, între cele două texte apar diferențe de precizie. De pildă, data de 22 aprilie 1858 (prezentată ca incertă, de altfel, în „*Salve conductus...*”), necesită a fi analizată mai atent, pentru că în conținutul scrisorii, redactate după plecarea comisiei, adică după încheierea misiunii lor, Iraclie Porumbescu se referă explicit la cele 17 zile petrecute în Boian: „*șeptesprăzece zile la starea locului au petrecut*”. În spiritul acestei afirmații, fie misiunea a început mai devreme cel puțin cu o zi, fie preotul a redactat într-un suflet scrisoarea trimisă la redacția gazetei brașovene, în după-amiaza sau seara zilei în care a plecat comisia. Apoi, comparând cele două texte, există o serie de elemente care merită luate în considerare, plecând de la însăși cauza problemei.

Evident, distanța în timp e suficient de mare încât diferențele de perspectivă să existe. Relatarea imediată prezintă un fir logic impecabil: cauza principală a desprinderii celor circa 400 de familii ortodoxe de biserica lor și afilierea la biserica greco-unită este lăcomia parohului local, care a păstorit localitatea, amintitul Andruhovici, pe care îl regăsim în ambele texte ca fiind „preotul A...”:

¹⁰ Iraclie Porumbescu, *op. cit.*, pp. 11–12.

Cauza deci cea mai principală a răzvrătirii parohiei din Boian, e lăcomia materială cea preste măsură a parohului locale de mai înainte, carele fu rutean împresurat cu o asprime despotică și boieroașă, cu care chinul el pre poporul său prin mai mult de 52 de ani, câți ani el adecă au funcționat ca paroh al Boianului¹¹.

În „*Salvus conductus...*” este amintit vag, în cel de-al doilea paragraf, în care „iritațiunea poporului” din Boian era pusă pe de o parte, pe seama durtății „tratării morale și materiale a parohului local de acolo și a cooperaturului, care era și fiul parohului”, iar pe de alta pe „*Concordatul*» cu Roma, care atunci era în prima-i și puternica-i vigoare”¹². În zilele bulversante ale alegerii confesiunii, problema Concordatului cu Roma nu transpare, posibil din motive pe care le putem bănu. Primul este legat de familia Mureșenilor. Andrei Mureșanu, marele poet revoluționar pe care îl admira Iraclie Porumbescu, era fiul unui morar greco-catolic bistrițean; a urmat cursurile filosofice și teologice la școala greco-catolică din Blaj. Adoptând confesiunea greco-catolică, moare în anul 1863 și este înhumat în cimitirul ortodox al Bisericii cu hramul Sf. Treime de pe Tocile, din Șchei, și ulterior, strămutat în cimitirul din Groaveri, înființat mai târziu din nevoia locuitorilor români ortodocși din Cetate de a avea o necropolă. Mai mult, enoriașii din Șchei se opun la acea vreme înhumării unui unit – fie el și Andrei Mureșanu – într-un cimitir ortodox, dar intervenția fermă a Mitropolitului Andrei Șaguna a calmat spiritele. Toate aceste lucruri se vor întâmpla la peste cinci ani distanță de la momentul trimiterii scrisorii lui Iraclie către redactorul „*Gazetei Transilvaniei*”, dar, privind de la distanța de peste un secol și jumătate, însăși atitudinea șcheienilor în raport cu cel care a scris versurile Imnului Național și care, trecea în epoca lui, drept o personalitate de prim rang, dovedește faptul că Iraclie Porumbescu are dreptate când se raportează la ostilitatea ortodocșilor față de uniți. Pe de altă parte, Iacob Mureșianu era la data primirii acelei scrisori și redactorul prestigioasei publicații brașovene, dar și profesor al Gimnaziului romano-catolic din Brașov. El provenea din familia preotului greco-catolic bistrițean Ioan Mureșianu din Rebrisoara, urmase studiile la Gimnaziul superior la Blaj, pentru a preda ulterior la Gimnaziul romano-catolic din Brașov, acolo unde va veni să predea și vărul său, poetul Andrei Mureșanu. Bănuim că Iraclie Porumbescu cunoștea care este confesiunea lui Iacob Mureșianu, dar este cert că el știa care este confesiunea – greco-catolică – a doi dintre cei mai apropiați prieteni și colaboratori ai săi, Aron Pumnul și G. Bariț. Problema în cauză, din perspectiva preotului ortodox Iraclie Porumbescu, nu era confesiunea greco-catolică, nici a prietenilor săi, nici a enoriașilor din Boian. Dovedise, pe parcursul vieții sale, o atitudine suficient de progresistă în epocă și o reală deschidere interculturală și interconfesională. Problema era mult mai gravă: greco-catolicismul transilvănean diferea consistent de cel rutean. Dacă, în primul caz discutăm despre un greco-catolicism românesc, manifestat explicit și puternic ca exprimare în acest sens, începând cu episcopul Ioan-Inochentie Micu Klein, în cel de-al doilea, biserica ortodoxă unită cu Roma era anti-românească și servea intereselor curții de la Viena de

¹¹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 506/2, doc. nr. inv. 1007, p. 2.

¹² Iraclie Porumbescu, *op. cit.*, p. 4.

amestec etnic în această regiune, mai precis de slavizare a Bucovinei, pentru o mult mai facilă guvernare, adică pentru a elimina posibilele manifestări naționaliste ale românilor. Punând în balanță fapte, cântărind, practic, de la o anumită distanță în timp ceea ce s-a întâmplat nu numai la Boian, ci în numeroase parohii bucovinene, Iraclie Porumbescu vorbește în „*Salvus conductus...*” despre Concordatul cu Roma drept cauză a revoltei, a „iritățiunii populare”. Nici vorbă despre respingerea populară a acestui Concordat, nici la nivelul populației de rând, nici la cel al propriei implicări. Există, mai degrabă, o formă de respingere a unui rutenism insinuant cu sprijinul tacit al Consistoriului ortodox de la Cernăuți și al Episcopiei Bucovinei, pentru a face pe plac Curții de la Viena și pentru a putea fi răsplătită astfel activitatea celui care practica acest „*salvus conductus*”, Eugenie Hacman, înălțarea episcopiei la rang de mitropolie și ungerea sa pe scaunul mitropolitan. Dar lucrurile acestea nu se puteau vedea astfel decât de la distanța aceasta, de la care a redactat lucrarea publicată în 1894 la Tipografia „A. Mureșianu” din Brașov. Părintele Iraclie Porumbescu are dreptate în ansamblu, zugrăvind situația Bucovinei pe care o cunoscuse și la a cărei transformare contribuisese, dar nu explicit pe cea de la Boian, care transpare diferit în scrisoarea adresată redactorului „*Gazetei Transilvaniei*”, Iacob Mureșianu.

O primă etapă, în care este adusă oarecare limpezime asupra problemei, este reprezentată de publicarea primului volum al studiului „*Iraclie și Ciprian Porumbescu*” de către scriitorul, folcloristul și universitarul bucovinean Leca Morariu. Consultând corespondența lui Iraclie, Leca Morariu include în studiul său, suficient de înflăcărat, o scrisoare care i-a fost adresată, în 1894, de către preotul român Vasiloschi din Iaslovăț:

Ni le demaschează o scrisoare lămuritoare, adresată de la Boian, în 14/2 februarie 1894, către Iraclie Porumbescu, de preotul Emilian Vasiloschi¹³, din care cităm: „Causa principală (sc. a răzvrătirii) a fost Petru Androhovici cu tatăl său, Simeon Androhovici, cari asupreau și jupuiau poporul într-un mod nemaipomenit. Pentru rugăciuni înainte de cununie lua el de la mire 50–100 fl. sau fâlcii întregi de grădini și de câmp și, în urmă, necăpătând banii cvartitului de la sat în decurs de mai mulți ani, în suma de 1000 fl., a adus militari pe speșele creștinilor. Aceasta i-a iritat și, sprijiniți fiind ei de mandatarul numit, carele era îndușmănit cu Androhovici, au trecut cei mai mulți la unie”¹⁴.

Adevărata cauză a răzvrătirii din Boian este susținută de ceea ce, în scrisoarea lui Iraclie adresată lui Iacob Mureșianu în 1858, rezultă explicit, și anume, creșterea nejustificată a taxelor în biserica ortodoxă și fiscalitatea relaxată a bisericii greco-catolice, astfel întreținându-se trecerea la biserica unită cu Roma. Într-o notă de subsol la „*Salvus conductus...*”, Iraclie Porumbescu amintește de o adevărată campanie de influențare a trecerii enoriașilor din Boian la confesiunea greco-catolică, nu numai prin ademenirea cu taxe bisericești mai mici, ci și printr-un sistem de drepturi promise la

¹³ Din păcate, studiul lui Leca Morariu este plin de aproximări. Mama lui Emilian Vasiloschi se născuse în anul în care comisia ministerială a venit să analizeze „catastrofa” de la Boian. În 1894, anul scrisorii în cauză și al publicării studiului „*Salvus conductus...*”, viitorul părinte protoiereu Emilian Vasiloschi avea doar opt ani. Tatăl său, Vichenti Vasiloschi, preot paroh la Iaslovăț, este cel aflat în corespondență cu parohul din vecinătate, de la Frătăuții-Noi.

¹⁴ Leca Morariu, *op. cit.*, p. 169.

judecata părtinitoare, pe confesiuni, consfințite printr-o „iconiță” deschizătoare de porți la autoritățile vremii:

În zilele de 29 și 30 ian. 1858 veniră mai mulți preoți gr.-catolici la Boian, între care și un „Dzickan” din Galiția, și împărțiră la cei înscrși la „unie” niște iconițe, zicându-le că-s de la Împăratul și că aceia care vor rămâne la „unie” și, când va veni comisiunea pentru „toate durerile lor”, se vor prezenta cu acele iconițe la comisiune își vor căpăta dreptățile ce le vor reclama¹⁵.

Evident, campania de greco-catolicizare și rutenizare era întreținută și controlată de autoritățile austriece, în timp ce autoritățile ortodoxe românești închideau ochii. Dar nu această campanie a stârnit revolta comunității locale, ci taxele ridicate practicate de biserica ortodoxă din localitate, așa cum rezultă și din scrisoarea din 8/20 mai 1858. Mai mult, stingerea problemei a însemnat, de fapt, regularizarea sistemului de taxe și întoarcerea la hotărârile din planul regulativ de organizare a bisericii ortodoxe din 1786:

Ce trebui deci, celor ce se conscriseră la beserica gr. unită, se văzu și îndată la începutul diferențelor ecleziastice din Boian și se vede, cum am zis, și din protocoalele acestei comisiuni, și aceea e ușurare de preoții cei ce-i pre asupriră; dreptate legală în parohie, și o tratare umană din partea preoților, carii însă nu numai că preampovărară cu robota parohială și cu plățile patrahilului, ci încă-i și trătară ca niște satrapi lumești. În fine; acele abuzuri conțină toate de atunce încă, de-când Consistoriul Bucovinei se convinsese despre ele și acum, după cum știm de sigur, în privința aceasta, dominează în Boian cea mai mare mulțemire, dându-se parohiei de acolo și garanție, că această ordine, și de acum se va păstra. Cum că însă, măcar că se amiliora cu totul ordinea în parohia din Boian și măcar-că preoții cei de acum nu sînt nici de cum simțibili pentru parohienii de acolo cu cerințele lor cele material dela popor, lăsându-i acestuia și robota și tacsele anuale, hotărâte în planul regulativ al diecezei bucovinene din 1786, cum că, zic, cei mai mulți din cei conscrși înainte de doi ani la relegea gr. unită, remaseră totuși la primitive lor subscriere, cu toate că însul ministeriu lăsă fie-căruia în libera voe la care relegiune, el de acum vra să rămăe, de aceasta sînt, pre cât alte circumstări de vină, care nu se țin de (propria voe a respectivilor pre atâta nici a le spune, nu le socotim) locul aice¹⁶.

Privind de la distanță cele două texte, înțelegem că, pe de o parte, Consistoriul nu a acceptat această fățișă atitudine a autorităților de susținere a greco-catolicizării și rutenizării – scrisoarea lui Iraclie este explicită în acest sens:

Consistoriul nu se învoi însă cu socotința aceasta a guvernului, și ceru, ca să se respecte de preoțimea gr. unită patenta ministerială din 9 febr. 849, care ordonează îndoita melduire a voitorilor de a trece la altă confesiune la preotul competente de mai nanite¹⁷,

iar pe de alta episcopul Hacman l-a trimis pe arhimandritul Bendella tocmai pentru că știa că el va închide ochii la această acțiune de manipulare grosolană a comunității ortodoxe din Boian, sub garanția guvernamentală și ministerială a respectării drepturilor tuturor, inclusiv a celor care s-au născut în „religiunea primitivă” greco-orientală:

¹⁵ Iraclie Porumbescu, *op. cit.*, pp. 12–13.

¹⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 506/2, doc. nr. inv. 1007, pp. 7–9.

¹⁷ *Ibidem*, p. 6.

căci guvernul e departe de a lăsa, să se atace cumva religiunea primitivă a țerei din Bucovina, fără ca cineva din sinceritatea inimii să voiască a trece dela ea la altă beserică¹⁸.

Mai precis, plecând de la această atitudine a autorităților habsburgice de a permite libera exprimare a populației românești din Bucovina, Iraclie Porumbescu pune în scrisoarea adresată lui Iacob Mureșianu punctul pe i: „poporul necult”¹⁹, ușor de manipulat și atras de reducerile de taxe practicate de greco-catolici, era în egală măsură și slab în credință, căci, încurajați în menținerea acestei credințe de vorbe, dar mai ales de faptele vechiului paroh:

Șă zicem acum, că a treia cauză principală au fost slăbiciunea în credință a poporului, nu ne lasă inima nici mintea, căci unde puté la un popor țăran să devie credința confesională, tare, dacă el 52 de ani au fost prin faptele următorului sfinților apostoli, moral opriți a crede într'aceea, ce el, acel următoriu al sfinților apostoli, citea în evang[h]eliu. Acel paroh, au însiluit [n.a. forțat, obligat], cum am zice, poporului său, cugetarea, că nu e drept, ce li se spune despre vieța sufletească dupre moartea trupului, căci acel preot în toate pășirele lui numai vieța trupului o avea înaintea ochilor, și numai pentru îndulcirea acesteia, toate mijloacele, până și starea ca cea sfântă o întrebuița²⁰.

Parohul Andruhovici, și plecând de la atitudinea acestuia, autoritățile imperiale, preoții greco-catolici și comisia ministerială, nu au făcut altceva decât să profite de comunitatea incultă și lipsită de convingeri ortodoxe autentice, puternice, aspecte care nu reies din ficționalizata poveste din „Salvus conductus...”. Textul din 1894 oferea mai degrabă o concentrare pe rezistența în fața campaniei greco-catolicilor, episodul din 2 iunie 1857, de apărare a cimitirului ortodox al satului fiind referențial în stabilirea distanței focale în raport cu textul, pe când scrisoarea adresată lui Iacob Mureșianu arată, printre altele, adevărul slăbiciunii etnice și confesionale a populației din Boian, la care se adaugă, evident, lipsa de instruire. Totuși, în ordinea cauzelor care au dus la așa-numita „catastrofă” din Boian, această slăbiciune a comunității este abia de rang trei, iar analiza lui Iraclie Porumbescu este corectă. Primele două cauze sunt, în ordine: (1) lăcomia parohului local, rutean, „împresurat cu asprime despotică și boierească”²¹ și (2) nepăsarea protopopului, de asemenea rutean, care nu a vizitat parohia în ultimii 6–7 ani și care, atunci când a făcut-o, nici nu a ascultat enoriașii și nici nu a raportat nimic Consistoriului. Abia în al treilea rând vine pământul moale al credinței localnicilor, neinstruiți și interesați mai degrabă de o formă de supraviețuire convenabilă, adică (3) „slăbiciunea în credință a poporului”²². Adăugând acestor cauze principale îngăduința autorităților, trecerea cu vederea a tuturor abuzurilor parohului Andruhovici, care până în 1848 a fost și asesor consistorial și vicar parohial, tabloul devine complet și perfect inteligibil la peste un veac și jumătate distanță.

În plus, manuscrisul de la Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov mai are un rol în prezentarea graduală și limpezirea factualității în ceea ce privește măsurile luate

¹⁸ *Ibidem*, p. 7.

¹⁹ *Ibidem*, p. 10.

²⁰ *Ibidem*, p. 3.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

de autorități pentru restabilirea ordinii: (1) trimiterea protopopului la Boian pentru soluționarea problemei, rămasă fără efect, deoarece „dară chiar vederea lui irită numai mai mult pre popor, aducându-i acesta aminte, cum nu-i vru el nici să-i știe, când se jeluiră bătrânii satului asupra apăsărilor celor preste fire din partea parohului lor”²³, apoi (2) descinderea episcopului în localitate, de asemenea fără efect, deoarece „încă chiar într'acea zi, când celebră Episcopul în beserica parohială de acolo, și ținu o cazanie la popor, se mai conscrieră 40 de familii la ritul gr. unit. Se mai făcu și aceasta”²⁴. Această a doua măsură a fost explicit formulată și în „Salvus conductus...”, unde se vorbește despre „epistolia arhierească” a lui Eugenie Hacman adusă boienenilor în Sâmbăta lui Lazăr din 1858, dar cum rezultă din această prezentare, sunt trei posibilități: fie ordinea măsurilor este prezentată greșit în scrisoare, ceea ce pare puțin probabil ținând cont de faptul că Iraclie relatase la cold, fie episcopul a sosit în localitate în Sâmbăta lui Lazăr din 1856, anul în care au început să devină vizibile „diferințele ecleziastice din Boian”²⁵, fie prezența sa în Boian, explicit menționată în corespondența cu Iacob Mureșianu, a fost dublată de o scrisoare ulterioară, din 1858 (sau 1857).²⁶ În 25 aprilie 1858, în plină misiune ministerială pe rol în parohia lui Iraclie Porumbescu, episcopul Eugenie Hacman scria că este „sătul de Boian”:

Mă dusei, copleșit în inima mea, acasă și arătai aceste toate la Consistor. Dar ce să vezi? Acum, când „ardea satul”, în seara nefericitei zile de 25 aprilie 1858, căpătai de la P.S.S. Episcopul *Hacman* un așa răspuns la acea arătare a mea, încât mă tem că nu va crede nime că un Arhiereu și Arhipăstor, în momente de cel mai mare pericol pentru credincioșii și biserica sa, ar putea răspunde astfel... Mă înfruntă adecă, și mă dojeni aspru că n-aș fi scris arătarea (asupra unui – superior) cu propria-mi mână și tot așa aspru îmi opri de a-i spune, cum se exprimă P.S.S. „Konceptsentwürfe” (ce nu era așa), iar *cauza* arătată de mine o lăsă cu totul intactă²⁷!

Revenind la ordinea măsurilor, în firescul lucrurilor, (3) fu suspendat preotul din funcție și (4) fuseseră numiți provizoriu doi preoți, printre care și Teoctist Blajevici – scrisoarea nu îl menționează, dar numele îi este dezvăluit în „Salvus conductus...” –, fără efect și în acest caz, căci

²³ *Ibidem*, p. 4.

²⁴ *Ibidem*, pp. 4–5.

²⁵ *Ibidem*, p. 1.

²⁶ Sâmbăta lui Lazăr se prăznuiește cu o zi înainte de Duminica Intrării lui Hristos în Ierusalim, adică de Duminica Floriilor. Dacă episcopul Hacman ar fi venit la Boian în 1858, atunci el ar fi fost prezent acolo pe data de 3 aprilie, cu mai puțin de douăzeci de zile înainte să se prezinte în misiune comisia ministerială amintită. În plus, parohul local ar fi primit delegația episcopală și, probabil, Iraclie Porumbescu ar fi relatat despre această reîntâlnire. Dacă ar fi venit în 1856, el ar fi fost prezent acolo în data de 19 aprilie. Această a doua posibilitate este mai credibilă. O epistolă a episcopului Eugenie Hacman adresată enoriașilor din Boian în 3 aprilie 1858, la un an de la mutarea preotului Iraclie în parohie, în care scrie „Noi din partea Noastră făcut-am aceea ce s-a cerut de la Noi. Luat-am pre păstoriul lor de la dâșii și le-am dat pre altul, carele lucră și se ostenește mai mult pentru binele lor și le este slugă mai mult fără de plată, decât cu plată” este, de asemenea, puțin probabilă, dar ea este posibilă dacă ar fi fost trimisă în 1857, pe 11 aprilie, în condițiile în care Iraclie Porumbescu și-a început activitatea în Boian la 28 martie/ 9 aprilie 1857. În scrierile sale târzii există numeroase asemenea confuzii de date, generate probabil de memoria selectivă pe criterii afective.

²⁷ Iraclie Porumbescu, *op. cit.*, pp. 14–15.

însă încrederea poporului fu acum cătră preoți de o formă cu cel suspins, cutropită, și nemică nu ajută acum nici aceea, că preoții acești dați de acum poporului din Boian, arătară estremitatea cea mai fină cu toate manierele parohului suspins²⁸.

Ca rezultat, comunitatea simțindu-se liberă, și nefiind apăsată de tăria convingerilor, se ajunsese în ipostaza în care „poporul se tămâia din două părți”²⁹, dată fiind pe de altă parte și purtarea „peste fire” a preotului greco-catolic. Toate aceste măsuri eșuate, la care s-a adăugat ceea ce Iraclie Porumbescu nu prezintă explicit în scrisoarea către Iacob Mureșianu, (5) numirea sa paroh la Boian, fără rezultate imediate și vizibile, în afara unei întăriri în cuget și convingeri a enoriașilor ortodocși din localitate și a rezistenței reale față de extinderea administrativă a greco-catolicilor, au determinat recurgerea la ultima măsură posibilă: (6) numirea comisiei ministeriale care să tranșeze problema din Boian, ceea ce face obiectul corespondenței sale cu redactorul „Gazetei Transilvaniei”.

Textul „*Salvus conductus...*”, calibrând lentilele pe rezistență – ceea ce a existat și nu poate fi negat, pentru că rezultatele prezenței lui Iraclie Porumbescu în parohia Boian au fost consemnate în documente incluse în lucrarea din 1894, dar această rezistență s-a născut abia după sosirea lui în localitate – aduce explicații pertinente asupra cauzelor și explicațiilor profunde ale faptelor. Scris în lumina impresiei încă puternice a acestor întâmplări, așadar mai degrabă într-o ordine a emoției și memoriei selective: „încă și astăzi, după treizeci și cinci de ani, sângeră inima în mine când gândesc la cele ce vreau să le scriu acum”, „*Salvus conductus...*” oferă o imagine a cauzelor mult mai ample care, în particular, au determinat și situația din Boian. Cărdășia și oblăduirea comportamentului parohului local și reprezentantului Consistoriului în comisie sunt ceea ce evidențiază Iraclie Porumbescu în textul său târziu:

Vede însă, din acestea aici expuse, orișicine că reprezentantul bisericii ortodoxe la memorata comisiune a dat tertipurilor și apucăturilor unietice însuși și încă de trei ori „*salvum conductum*” și că la acea ținută sfruntată, și chiar contrară față de biserica sa ortodoxă, căpătă și el „*salvum conductum*” de la Episcopul Hacman prin aceea că P.S. Sa nesocoti arătarea mea prea ponderoasă și întemeiată asupra respectivului delegat consistorial...

Știe-se apoi de toți bătrânii din Boian și astăzi că cuvintele Consistorului, reproduse din decretul meu pentru administrarea Boianului, și adevă că „inimele poporului boiănean sunt de tot pustiite” (ar fi fost mai propriamente să se fi zis „desperate”) tot la acel „*salvus conductus*” se referă, ce-l avu, și tot de la Episcopul Hacman, parohul local din Boian, și nu singur, ci în tovărășie cu protopopul ținutului, ambii ruteni, ambii și asesori consistoriali activi (!)³⁰,

spre deosebire de factualitatea expusă în cel din 1858. În 1894, Iraclie Porumbescu recontextualizase problema identificând de la distanța temporală, nu și de la cea afectivă, care au încurajat ruptura, deși elementele care au generat-o erau păstrate în subtext (și în ceața ficțională). Scrisoarea, redactată în stilul pumnulesc, este mult mai

²⁸ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 506/2, doc. nr. inv. 1007, p. 5.

²⁹ *Ibidem*, p. 5.

³⁰ Iraclie Porumbescu, *op. cit.*, pp. 17–18.

limpede și mai explicită în ceea ce privește descrierea situației din Boian. Deși mult mai echilibrată stilistic, „Salvus conductus...” se dovedește a fi și mai îndepărtată de cauzele imediate ale rupturii. Documentul manuscris din arhiva Muzeului „Casa Mureșenilor” din Brașov devine astfel de foarte mare importanță în reconsiderarea datelor factuale prezentate de Iraclie Porumbescu în „Salvus conductus...” și merită toată atenția în studiu pentru biografia prozatorului bucovinean.

Din Bucovina 8/20 maiu 1858

[1] În fine, doar doi ani de zile, de când se datează începutul diferențelor ecleziastice din comuna Boian, despre care fu la timpul său pomenire și în jurnalul D – Tale, se hotărî cauza aceasta în zilele de urmă prin o Comisiune mixtă ordinară de în. [alt] Ministeriu al Cultului, și care Comisiune, custătoare [n.a. constând] din consilierul guvernului bucovinean, D. Sirjisti, Arhimandritul diecezan D. Teofil Bendella și protopopul gr. unit din Cernăuți, șeptesprăzece zile la starea locului au petrecut, întrebând pe fiecarele dela 18 ani înainte îndeosebi, câți adică se exprimară în anul 856 pentru beserica gr. unită, unde el acum definitiv vroește să rămâe, au la beserica gr. resăriteană, sau la cea gr. unită; despre copiii cei mai mici decât de 18 ani fiind de în. [alt] ministeriu hotărât, ca aceștia să urmeze fără de a fi întrebați, confesiunii alese de părinții lor, cei de genul bărbătesc, adică celei a tatălui, și cei de genul femeesc, celei a mamei.

[2] Aice ne oprim puțin, și vroim ca în interesul adevărului, să arătăm publicității cauzele, din care puresc această malconțință [n.a. neînțelegere] ecleziastică a unei mari părți a comunei [n.a. comunității] române din Boian, căci se dezlipi ea de beserica maternă română, și se dechieră [n.a. declară] pentru cea unită, pe aice ruteană. Această să o arătăm, e cu atât mai de trebuință, cu cât cauzele răzvrătirei ecleziastice din Boian, dau o lumină preste multe alte circumstări [n.a. circumstanțe] triste, de care pătimește binele comun al poporului nostru din Bucovina. Cauza deci cea mai principală a răzvrătirei parohiei din Boian, e lăcomia materială cea preste măsură a parohului locale de mai înainte, carele fu rutean împresurat cu o asprime despotică și boieroasă, cu care chinui el pre poporul său prin mai mult de 52 de ani, câți ani el adecă au funcționat ca paroh al Boianului. A doile cauză principală au fost, că protopopul respectiv amindere [n.a. altminteri] rutean, nu numai că câte 6–7 ani nu vizită parohia aceea, ci și când o vizită, el plânsorile poporului asupra

[3] parohului aceuia nu le ascultă, nici Consistoriului le arată, ca să de parohienilor boieneni, cu cuviincioasa dreptate în constra abuzurilor celor prea vârtoase, cari le practica numitul paroh: și aceasta o făcu protopopul din cauze și ușor de înțales, na, acum bine și cunoscute. Șă zicem acum, că a treia cauză principală au fost slăbiciunea în credință a poporului, nu ne lasă inima nici mintea, căci unde puté la un popor țaran să devie credința confesională, tare, dacă el 52 de ani au fost prin faptele următorului sfinților apostoli, moral opriți a crede într'aceea, ce el, acel următoriu al sfinților apostoli, citea în evang[h]eliu. Acel paroh, au însiluit [n.a. forțat, obligat], cum am zice, poporului său, cugetarea, că nu e drept, ce li se spune despre vieța sufletească duple moartea trupului, căci acel preot în toate pășirele lui numai vieța trupului o avea înaintea ochilor, și numai pentru îndulcirea acesteia, toate mijloacele, până și starea ca cea sfântă o întrebuința.

Pre lângă aceste toate mai trebuie să adăogem, că acel paroh din Boian au

[4] fost până la anul 1848 și asessoriu Consistoriale, și în timpurile mai de pre urmă avu de vicari – parohiali tot fii de ai săi, căci parohia Boianului numără aproape la 4000 de suflete, numai români.

La acele cause deci principale se asociază mai altele secundari, adecă arătarea din unele părți a drumului celui mai scurt, pre carele să poată poporul cu securitate scăpa de

mâncăturile asupririle, și asprimile preotului lor, și focul se aprinse! Acum văzu ori cine, ce poate omul cel ce pre mult au răbdat asupriri și împilări în contra dreptului și firesc și creștinesc. Protopopul alergă aceste la Boian, dară chiar vederea lui irită numai mai mult pre popor, aducându-i acesta aminte, cum nu-i vru el nici să-i știe, când se jeluiră bătrânii satului asupra apăsărilor celor preste fire din partea parohului lor. Atunce merse și singur Episcopul la Boian, încă chiar într'acea zi, când celebră Episcopul în beserica parohială de acolo, și ținu o

[5] cazanie la popor, se mai conscriseră 40 de familii la ritul gr. unit. Se mai făcu și aceasta; se suspindă preotul cel odios din oficiul său, în carele fu, cum am zis, preste 52 de ani, și se așeză provizoriu alți 2 sau 3 preoți: însă încrederea poporului fu acum cătră preoți de o formă cu cel suspins, cutropită, și nemică nu ajută acum nici aceea, că preoții acești dați de acum poporului din Boian, arătară estremeitatea cea mai fină cu toate manierele parohului suspins. De asemenea, și încă și mai preste fire se purtă preotul gr. unit față cu popor, și așa deveni în Boian la aceea, că poporului se tămăia din doue părți, iară el se răsfăța acum, în toate comoditățile și patimile sale, lucru cu atât mai firesc cu cât poporul după un timp lung de suferință și de greutate preste măsură, acum se simți totul liber. Dară această stare desfrânată a unui popor carele e pe lângă aceea, necult, trebui numai de-cât să atragă atențiunea guvernului politic, căci moralitatea și cea socieală, deși nu mergé[a], se strică, și acesta propuse Consistoriului gr. resăritean din Cernăuți, ca să trimeată acesta la Boian un Comisariu preoțesc din parte-i, pe lângă unul politic

[6] carele va fi ordinar de guvern, având a fi [de] față și un preot de ritul gr. unit, și să se întrebe fie-care din cei conscriși la beserica gr. unită, unde vroește el să rămăe, ca să se curme marea destrămătură morală și confuziunea ce se înnoi acolo în toate zilele între popor și între preoții încă leg[i]uți de ritul gr. resăritean, și între cei gr. uniți, carii încă nu erau competenți, trebuințele încă religioare le vrură, ca ei așiși [n.a. așijderea] din capul locului să le isprăvească oamenilor, carii se subscriseră la ei.

Consistoriul nu se învoi însă cu socotința aceasta a guvernului, și ceru, ca să se respecte de preoțimea gr. unită patenta ministerială din 9 febr. 849, care ordonează îndoita melduire a voitorilor de a trece la altă confesiune la preotul competente de mai nainte. Ministeriul se uni însă cu propunerea guvernului, și, de și tocma acum, însă acea comisiune urmă, cum am zis mai sus. De însemnat este că, ministeriul măcar că încungiură în cazul acesta patenta menționată din 9 febr. 1849 el totuși au ordinar, ca numai acelora să li se conceadă trecerea la ritul gr. unit, la

[7] carii se va afla prin protocol, „curățenia sau sinceritatea hotărârei” (Anfrichtigenit und Entschweigund [n.a. Aufrichtigkeit der Entscheidung]³¹) căci guvernul e departe de a lăsa, să se atace cumva religiunea primitivă a țerei din Bucovina, fără ca cineva din sinceritatea inimii să voiască a trece dela ea la altă beserică. Încă, dupre cum auzim din izvor foarte sigur, acea sinceritate a hotărârei, Comisiunea în Boian, afară la 3-4 individue, nu a aflari răspunsul la întrebarea de ce trece el la unie, să fi fost dela trei părți de bărbați: „pentru preotul A...” (carele fu lăudatul acel paroh) iară dela a patra parte de bărbați fu răspunsul: „pentru că alții se dederă la rus, (așa numesc la noi românii pe gr. catolici, cări popii resp. [ectivi] sînt toți ruteni din Galiția) „pentru aceea mă dedeu și eu” pe când femeile și copiii cei de 18 ani înainte să fi răspuns mai unanim: „pentru că bărbatul meu” sau respective „pentru că tatăl și mama sau scris la rus, pentru aceea ne scriem și noi”. Vr'o 200 de familii să fie deci într'acest chip dechierate [n.a. declarate] la Boian pentru religiunea gr. unită.

[8] Aice sîntem curioji, care sentință va urma dela guvern asupra acestor răspunsuri, care,

³¹ Textul german în grafie latină este greu descifrabil. Caracterele latine sunt mai mici, mai înghesuite. Iraclie Porumbescu traduce în germană, cu greșeli de redactare, „sinceritatea hotărârei” ca „sinceritate și hotărâre”.

cum se vede, nu sînt în sensul cererii ministerial dela acei boianeni, carii să fie priviți ca legal trecuți dela relegea [n.a. religia] gr. resăriteană la cea gr. unită. Cu atîta mai mult cu cît aice, cum se vede, ar fi ultimul scop al cauzei acesteia să fie: pedepsirea unor bărbați ecleziastici, carii uitară de datoriele chemărei lor, iară nu pedepsirea unei confesiuni întregi. Mai încolo, afectul și irităciunea în care se aduse poporul din Boian, și în care irităciune el încă și acum se află, nu provine din cauzele relegiunei gr. orientale, carii o declară și înșii conscriși la ritul gr. unit; ci dela doi sau trei bărbați, carii, ca niște ruteni ce erau, cine știe, spre ce scop și încordară ei cugetele numerosului popor din Boian până la o potință [n.a. posibilitate] atît de nesuferibilă. Ce trebui deci, celor ce se conscrieră la beserica gr. unită, se văzu și îndată la începutul diferințelor ecleziastice din Boian și se vede, cum am zis, și din protocoalele acestei comisiuni, și aceea e ușurare de preoții

[9] cei ce-i pre asupriră; dreptate legală în parohie, și o tratare umană din partea preoților, carii însă nu numai că preampovărară cu robota parohială și cu plățile patrahilului, ci încă-i și trătără ca niște satrapi lumești. În fine; acele abuzuri conteniră toate de atunci încă, de-cînd Consistoriul Bucovinei se convinse despre ele și acum, dupre cum știm de sigur, în privința aceasta, dominează în Boian cea mai mare mulțemire, dându-se parohiei de acolo și garanție, că această ordine, și de acum se va păstra. Cum că însă, măcar că se amiliora cu totul ordinea în parohia din Boian și măcar-că preoții cei de acum nu sînt nici de cum simțibili pentru parohienii de acolo cu cerințele lor cele material dela popor, lăsându-i acestuia și robota și tacsele anuale, hotărâte în planul regulativ al diecezei bucovinene din 1786, cum că, zic, cei mai mulți din cei conscriși înainte de doi ani la relegea gr. unită, remaseră totuși la primitive lor subscriere, cu toate că însul ministeriu [10] lăsă fie-căruia în libera voe la care relegiune, el de acum vra să rămăe, de aceasta sînt, pre cît alte circumstări de vină, care nu se țin de (propria voe a respectivilor pre atîta nici a le spune, nu le socotim) locul aice. Aceasta numai am socoti, că nu numai binele și pacea ecleziastică și social din dieceza gr. resăriteană a Bucovinei dorește, ci și însami fire a lucrului, ca poporului necult să nu se arête vrând ne-vrând, acest mijloc, renegarea adecă a besericei materne, spre a se mântui de un preot, căci aceasta va aduce apoi și la demoralizare și la abuzuri din partea poporului și va discură întru buna împreunire a chemărei lor, și pe preoți demni și neculpabili, carii numai ar fi să nu convie poate gustului unora și altora.

Noi și sperăm cele mai bune pentru binele și cel legal și cel obiectiv [n.a. obiectiv], și mai dorim numai încă, ca consistoriul Bucovinei, măcar de acum înainte să iee alte măsuri, mai corespunzătoare seriozității împrejurărilor moderne, în contra acelor preoți, carii nu privesc în parohiele lor alta decăt moșii feudale

[11] a se îmbogăți, și a se răsfăța nepăsându-le mai departe de binele și viitorul besericei și poporului lor.

Ir. P.

Transcrierea documentului a fost realizată de Camelia-Nicoleta Iacob și Adrian Lesenciuc.

1007
1.
MUSEUL
JUD. B.

Din Țăkočina 8/10 Mai 1858.

În fine, după doi ani de zire, dehand ce
 deastea nreastoră dispenzierop ekresiactie
 din konna Țoian, decupe kape pps na tim,
 usa dds uomenipe mi nn enapnansa D- Tare,
 ce sokpna kassa arcacka nn zure de zpe pp,
 mb upin' o homicione mihel's opdinak's de nn:
 minicpeis' ac hyskrari, mi kape homicione,
 hockloape din honriacpeis'a tsbgnansi as
 hobinean, D. Epocicki, Apximandpitsa diece,
 san D. Teopin Țendarna mi upotacoasa
 ep. snit din Țepntozs, meutcupboare zire
 na kapea sokonni as' uehpellot, nntpe,
 ann'd ne spiekapare dera 18. ani' nndainte
 nn deocesi, k. nzi adek's ce ecupimaps' nn
 ansa s'ob uentps' necepitka ep. snit's, s'ide ar
 akom' decpinitib' Epocute k' p'bm. ne, as' na
 accepitka ep. peobpitateant's, cas' na cea ep. sni
 k's, decupe k'otaii' rei mai' miri' dehand de 18.
 ani, spind de nn. minicpeis' sokb'ant', ha are,
 ukia' k' spmese' p'obp'ansi de a' p'ri' nntp'eanaz,
 homp'ecisnei' arece de ut'pinzi' npp, rei de pe,
 usa' abp'ob'lectk' renei' a' k'atbari, mi' rei de
 zensa' p'omeeck, zarei, a' maicei.

Dragoș CHISTOL

**FOTOGRAFII CU EUGENIU CARADA (1836–1910),
AFLATE ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI
NAȚIONAL „BRĂȚIANU”**

**PHOTOGRAPHS OF EUGENIU CARADA (1836–1910),
IN THE COLLECTION OF THE „BRĂȚIANU” NATIONAL MUSEUM**

Abstract: *The collection of the “Brătianu” National Museum includes several photographs featuring members of the Brătianu family and some of their friends. Among these, three photographs depict Eugeniu Carada (1836–1910), one of the closest friends of the prominent political leader Ion C. Brătianu (1821–1891). These photographs are part of an album that belonged to Constantin (Dinu) Brătianu (1866–1950), the second son of Pia (1841–1920) and Ion C. Brătianu. Eugeniu Carada was born in Craiova on November 29, 1836. His parents ensured he received a good education: he attended primary classes at home, then studied at the College in Craiova, and later became a student at the boarding school run by Louis C. Raymond. He pursued higher studies in Law and Literature in Paris at the Collège de France. Carada was present at many significant events of the 19th century. He participated in the Revolution of 1848 (despite being only 12 years old, he swore allegiance to the Constitution of the revolution). He served as secretary of the Ad-hoc Assembly of Muntenia in 1857, was involved in the union of Moldavia and Wallachia (where he formed lifelong friendships with Ion C. Brătianu and C.A. Rosetti), participated in the removal of Alexandru Ioan Cuza on February 11, 1866, and supported the installation of a foreign prince on the throne of the Principalities. He was one of the authors of the Constitution of 1866 and played a key role in establishing the National Bank of Romania in 1880. Carada passed away at the age of 74, in his home in Bucharest, on February 12, 1910. He was buried next to his mother in Sineasca Cemetery in Craiova.*

Regarding the photographs, two were taken in 1867 and the third in 1889. They are formatted as carte-de-visite and produced as positives on albumen paper using the wet collodion technique. The photographs were taken abroad in some of the era’s most important photographic studios: “Auguste Javelot” in St. Peter Port, Guernsey, Channel Islands, and “E. Ladrey” and “Ad. Braun & Co.”, both located in Paris, France.

Printre cele 66 de fotografii din albumul care, cândva, a aparținut lui Constantin (Dinu) Brătianu (1866–1950)¹, întâlnim trei ce îl reprezintă pe Eugeniu Carada (1836–1910).²

În rândurile care urmează ne propunem să vă prezentăm aceste fotografii, nu înainte de a face o succintă prezentare a personajului reprezentat de acestea.

Eugeniu Carada s-a născut la Craiova, la 29 noiembrie 1836. Boieri înstăriți,

¹ Albumul se află în patrimoniul Muzeului Național „Brătianu”, înregistrat cu nr. inv. MNB 81. Pentru mai multe detalii referitoare la acesta, vezi Dragoș Chistol, *Fotografii cu Pia Brătianu (1841–1920), aflate în patrimoniul Muzeului Național „Brătianu”, în „Țara Bârsei”, serie nouă, nr. 21, Brașov, Editura Mega, 2023, p. 177.*

² Fotografiile se află în patrimoniul Muzeului Național „Brătianu”, înregistrate cu nr. inv. MNB 134, MNB 138 și MNB 144.

părinții³ i-au oferit o educație aleasă: primele clase le-a făcut acasă, în particular, cu învățătorul Gheorghe Chițu, viitorul membru al Academiei Române; a urmat Colegiul (gimnazial) din Craiova, apoi a fost elevul Pensionului condus de Louis C. Raymond. Studiile superioare – Dreptul și Literale – le-a urmat în capitala Franței, la Collège de France.

În tinerețe, Carada a făcut din literatură un instrument de propagandă care să sprijine cauzele politice și sociale, a scris poezii și cântonete, a tradus drame, comedii și vodeviluri. A condus sau a colaborat cu mai multe publicații: „Timpul”, „Românul”, „Clopotul”, „Steaua Dunării”, „Naționalul”, „Nichipercea” și „L’Homme libre”, acesta din urmă în Paris.⁴ A sprijinit financiar activități culturale din Transilvania, care aveau drept scop promovarea sentimentului național. Din punctul său de vedere, presa și teatrul reprezentau cele mai eficiente instrumente de influențare a opiniei publice și de cultivare a sentimentului patriotic.⁵

Eugeniu Carada a fost prezent la marile evenimente ale secolului al XIX-lea: a participat la Revoluția de la 1848 (deși avea doar 12 ani, acesta a jurat pe Constituția revoluției), a activat ca secretar al Adunării ad-hoc din Muntenia (1857), s-a implicat în actul unirii Moldovei și Țării Românești (ocazie cu care a legat prietenii de-o viață cu Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti), a participat la înlăturarea lui Alexandru Ioan Cuza (11 februarie 1866), a susținut aducerea unui prinț străin pe tronul Principatelor, a fost autor al Constituției de la 1866, a fost unul dintre cei care au pus bazele Băncii Naționale a României (1880).

Din biografia lui Carada nu au lipsit episoadele mai puțin plăcute, de pildă, arestarea sa, timp de două săptămâni, după ce a fost considerat unul dintre suspecții asasinării prim-ministrului Barbu Catargiu, la 8 iunie 1862⁶, sau eșecul „Republicii de la Ploiești”, din 8 august 1870, eveniment în a cărui organizare a fost implicat și în urma căruia a fost arestat, alături de Ion C. Brătianu și alți conspiraționiști.⁷ A fost achitat de

³ Tatăl său, Nicolae Carada, făcea parte dintr-o familie de boieri de curte care, în secolul al XVIII-lea, își aveau casele în mahalaua Izvorului. Alți biografi, în schimb, i-au atribuit origini franceze. Cert este faptul că, în anul 1826, Nicolae Carada se afla la Craiova, iar în 1831, s-a căsătorit cu Petrița (Petra) Slăvitescu, fiica unor boieri din zona Olteniei. Tatăl Petriței, Maxim Marici, sârb de origine, preluase numele soției sale, familia Slăvitescu fiind o veche familie de boieri olteni, menționați în documente medievale. Vezi Mugar Isărescu (coord.), Surica Rosentuler, Sabina Marițiu, *Viața și opera lui Eugeniu Carada*, în „Restitutio”, nr. 3, februarie 2003, p. 6; Ioan Georgescu, *Eugeniu Carada*, în „Arhivele Olteniei”, an XVI, nr. 89–91, ianuarie-iunie 1937, p. 8; Tudor D. Mirea, *Eugeniu Carada (1836–1910). File din viața politică*, în „Oltenia. Studii și Comunicări. Arheologie-Istorie”, an XIV, 2002–2003, p. 89.

⁴ https://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Eugeniu_Carada, accesat la 19.03.2024. Tudor D. Mirea, *op. cit.*, pp. 88–90; Ioan Georgescu, *op. cit.*, pp. 10–12.

⁵ Iată ce scria prof. Ioan Georgescu despre ideile lui Eugeniu Carada referitoare la rolul presei în societate: „El e convins că, în faza actuală a societății noastre, ziarul poate mai mult decât cartea. Cărțile le citesc puțini unele cer multă vreme și încă și mai puțini din scoarță în scoarță, pe când ziarul te orientează zilnic. Astăzi îți infiltrează o picătură în suflet, mâine alta, până când, pe nesimțite, ți se acumulează un întreg capital de gândiri și de simțiri. Cât de mare, de nemăsurat e, deci, rolul presei în zilele noastre!” (vezi Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 10).

⁶ Tudor D. Mirea, *op. cit.*, p. 90.

⁷ *Ibidem*, pp. 92–93.

acuzățiile care i s-au adus, dar, după acest ultim episod, a plecat în Franța, timp în care a studiat economia, la Sorbona.⁸

Revenit acasă, a devenit unul dintre fruntașii Partidului Național Liberal, fapt care i-a atras antipatia din partea lui Mihai Eminescu. Marele poet, cunoscut pentru opiniile sale politice conservatoare și exasperat de viața politică din România din timpul marii guvernări liberale (1876–1888), care l-a avut ca prim-ministru pe Ion C. Brătianu, nu de puține ori l-a numit pe Eugeniu Carada fabricant de palavre, uzurpator și demagog în articolele publicate în ziarul „Timpul”.⁹

În timpul Războiului de Independență (1877–1878) a supravegheat personal construirea pontoanelor peste Dunăre, folosite pentru trecerea armatei române pe teritoriul bulgar; rolul său în timpul războiului i-a fost recunoscut, fiind decorat cu medalia Crucea „Trecerea Dunării”.¹⁰

De numele său se leagă fondarea Băncii Naționale a României (17 aprilie 1880), competența sa în ceea ce privește organizarea și guvernarea acestei instituții depășind-o pe a tuturor contemporanilor. Toate deciziile importante din cadrul băncii au avut nevoie de aprobarea sa, deși, oficial, nu a fost niciodată guvernator al acesteia.¹¹

Eugeniu Carada a fost și iubitor al artelor. Prezent la marile expoziții de pictură sau de sculptură organizate în capitală, a colecționat tablouri semnate de Nicolae Grigorescu. A desfășurat și o activitate de mecenat prin contribuțiile sale financiare la tipărirea unor lucrări cum au fost, de pildă, cele ale profesorului Dimitrie Comșa, din Sibiu, care a reușit să editeze două volume referitoare la meșteșugurile tradiționale românești.¹² Și, tot cu sprijinul lui Carada, în București au fost ridicate statuile lui Mihai Viteazul, Ion C. Brătianu, C.A. Rosetti și cea a Pompierilor, din Dealul Spirii.¹³

În ultimii ani ai vieții s-a implicat în alegerea lui Ion (Ionel) I.C. Brătianu în fruntea liberalilor (fapt concretizat în 1909), considerând că doar așa partidul se află pe mâini bune.

La 10 februarie 1910, la vârsta de 74 de ani, din care 28 i-a dedicat Băncii Naționale a României, Eugeniu Carada a intrat în eternitate, la locuința sa din București, situată pe strada Pitar Moș, nr. 10. La dorința-i exprimată înainte de a muri, a fost înmormântat la cimitirul Sineasca, din Craiova, alături de mama sa.¹⁴

Nu putem încheia prezentarea lui Carada fără să menționăm crezul de care a fost ghidat în întreaga sa viață: „Pentru o Românie liberă, oricând, oricum, cu oricine, contra oricui”.¹⁵

⁸ *Ibidem*, p. 89.

⁹ *Ibidem*, p. 88.

¹⁰ *Ibidem*, p. 94.

¹¹ La insistențele lui Ion C. Brătianu a acceptat, totuși, funcția de director al băncii, conducând, de facto, instituția, din 1882, până la moartea sa, în 1910. După moartea acestuia, funcția a fost ocupată de Vintilă Brătianu.

¹² Este vorba despre volumele: *Din ornamentica română*, Sibiu, Editura Reuniunii române de agricultură, 1904 și *Crestături în lemn*, Sibiu, Editura Iosef Drotleff, 1909.

¹³ Ioan Georgescu, *op. cit.*, pp. 12–13.

¹⁴ Mugur Isărescu, Surica Rosentuler, Sabina Marițiu, *op. cit.*, p. 13.

¹⁵ https://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Eugeniu_Carada, accesat la 19.03.2024.

În privința fotografiilor, prima dintre ele îl reprezintă pe Eugeniu Carada stând pe un scaun, cu corpul și capul orientate spre stânga (Fig. 1). Fotografia a fost realizată în atelierul deținut de Auguste Javelot, pe 12 Victoria Road, St. Peter Port, Guernsey, Channel Islands.¹⁶ A fost utilizat procedeul colodiului umed, fiind vorba despre un pozitiv pe hârtie cu albumină, cu dimensiunile de 5,6 × 8,8 cm, ce a fost lipit pe carton cu dimensiunile de 6,3 × 10,3 cm (format „carte-de-visită”). În partea de jos a cartonului sunt urme de adeziv uscat și fragmente de hârtie. Pe suprafața fotografiei sunt câteva pete punctiforme de culoare brună, ușoare pete de grăsime umană de pe degete, lăsate în urma manipularilor repetate, și zgârieturi superficiale care nu afectează aspectul general relativ bun al fotografiei. Pe spate se află sigla studioului fotografic, sub forma unui medalion realizat cu ornamente vegetale, în interiorul căruia se află următorul text:

PHOTOGRAPHIC ARTIST/ A. JAVELOT/ VICTORIA Ro GUERNSEY./
PHOTOGRAPHER TO/ HIS EXCELY THE LIEUT. GOV./ THE BAILIFF OF GUERNSEY

traducere din engleză:

ARTIST FOTOGRAF/ A. JAVELOT/ Strada VICTORIA 12 GUERNSEY/ FOTOGRAF
PENTRU/ EXCELENȚA SA LOCOTENENT GUVERNATOR/ REPREZENTANTUL DIN
GUERNSEY.

Cartonul prezintă numeroase pete punctiforme de culoare brună, pete de adeziv uscat, iar pe laturile din stânga, din dreapta și de jos sunt prezente fragmente de la trei timbre.

După cum am menționat anterior, fotografia a fost realizată în studioul deținut de Auguste Javelot, care a activat ca fotograf în perioada 1861–1870.

Acesta s-a născut în Franța, în 1826.¹⁷ La vârsta de 25 de ani, în 1851, s-a mutat în Channel Islands.¹⁸ Acolo a cunoscut-o pe viitoarea soție, Rebecca (sau, probabil, acesta a fost motivul plecării sale în Channel Islands) și, în 1861, și-a deschis un studio fotografic

¹⁶ Channel Islands (Insulele Canalului) sunt un grup de insule situate în Canalul Mânecii, între Anglia și Franța. Insulele sunt grupate în două provincii (bailiwicks), Guernsey și Jersey, dependente de coroana britanică, dar nu părți ale Regatului Unit.

¹⁷ http://www.earlyphotographers.org.uk/present_details.php, accesat la 20.03.2024; <https://artuk.org/discover/artists/javelot-auguste-b-1826>, accesat la 20.03.2024; https://artuk.org/discover/artworks/henry-tupper-18091875-jurat-of-the-royal-court-18571875-136815/view_as/grid/search/2024--keyword:javelot--collection:royal-court-guernsey-1868/page/1, accesat la 22.03.2024; altă sursă menționează anul nașterii 1827, vezi <https://www.npg.org.uk/collections/search/person/mp94981/auguste-javelot>, accesat la 20.03.2024.

¹⁸ Este posibil ca Auguste Javelot să fi fost unul dintre numeroșii imigranți sosiți în Channel Islands, la jumătatea secolului al XIX-lea, ca parte a marelui fenomen imigraționist francez început încă din secolul al XVI-lea și continuat până pe la 1870. Menționăm faptul că Channel Islands, în perioada 1821–1851, aproape și-a dublat populația, în condițiile unui aflux de imigranți sosiți, în special, din Franța, dar și din Italia, Polonia, Ungaria și Rusia. Imigrația în insule a fost favorizată de câțiva factori: libertatea deplină a comerțului, abundența produselor franceze, de bună calitate și cu prețuri scăzute, abundența și ieftinirea produselor coloniale, lipsa taxării importurilor și exporturilor, și, mai presus de toate, traiul într-un spațiu în care oamenii se autoguvernau. Toate acestea au dus la dezvoltarea economică a insulelor – manufacturi, industrie, pescuit, comerț, construcții (inclusiv navale), agricultură etc. – și, implicit, la creșterea nivelului de trai la un nivel fără precedent. Practic, prima jumătate a secolului al XIX-lea a reprezentat „boom-ul”

pe insula Jersey (cea mai mare din arhipelag, de altfel), în St. Helier, pe Wesley Road, nr. 6. Ulterior, în 1862, s-a mutat pe insula Guernsey, în St. Peter Port, și a deschis un atelier fotografic pe Victoria Road, nr. 12.¹⁹ În afara tehnicii fotografice clasice, Auguste Javelot s-a specializat și în procedeul oleografiei.²⁰ Oleografia a reprezentat o tehnică de imprimare în culori, destul de populară în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, utilizată pentru a produce imagini cu aspect similar picturilor în ulei. Procedeul implica crearea unei plăci de imprimare (negativul) din metal (zinc sau cupru), pe care erau gravate detaliile imaginii. Apoi, pe placă erau întinși coloranți speciali, iar după aceea, imaginea era transferată, prin presare, pe hârtie cu nervuri. Rezultatul era o imagine cu aspect texturat, care imita picturile în ulei pe pânză.²¹

Din păcate, în 1870, Auguste Javelot s-a văzut nevoit să renunțe la fotografie și oleografie²², din cauza pierderii vederii.²³ Studioul fotografic a fost preluat de Rebecca, soția acestuia, care a continuat activitatea până în 1881.²⁴

Cea de-a doua fotografie cu Eugeniu Carada este tot sepia și îl reprezintă pe acesta stând pe un scaun, cu corpul orientat spre dreapta, dar cu capul și privirea îndreptate spre obiectivul camerei (Fig. 2). Fotografia a fost realizată în studioul „E. Ladrey”, din Paris, deținut de Alexandre Ernest Ladrey. Este un pozitiv pe hârtie cu albumină, cu dimensiunile de 5,6 × 9 cm, ce a fost lipit pe carton cu dimensiunile de 6,2 × 10,5 cm (format „carte-de-visite”). În partea de jos a cartonului este menționat numele studioului, „E. Ladrey Photographe”. Pe suprafața fotografiei și a cartonului sunt câteva pete punctiforme de culoare brună, ușoare pete de grăsime umană de pe degete, lăsate în urma manipulărilor repetate, și zgârieturi superficiale, toate acestea fără să afecteze aspectul general relativ bun al fotografiei. Pe spate se află sigla studioului sub forma unui medalion realizat cu ornamente vegetale, în interiorul căruia se află următorul text: „LADREY/ PASSAGE/ DES PRINCES,/ PARIS”; traducere din franceză: „LADREY/ PASAJUL PRINȚILOR,/ PARIS”. Dedesubtul medalionului se află textul: „Rue Richelieu, 97/ Bd. des Italiens, 5 bis”; traducere din franceză: „Strada Richelieu, 97/ Bulevardul Italianilor, 5 bis”. În partea centrală, jos, este un alt text:

Les Cliches etant tous conservés on pourra/ toujours obtenir de nouvelles cartes de visites on/ de plus grands portraits sans poser de nouveau/ 16,000 clichés conservés

traducere din limba franceză:

economic al acestor insule (pentru mai multe informații, vezi Mark Boleat, *Jersey's Population – A History*, St. Helier, Société Jersiaise, 2015, pp. 2-4, 16-24).

¹⁹ http://www.earlyphotographers.org.uk/present_details.php, accesat la 20.03.2024.

²⁰ https://www.deanephotos.com/section571669_614984.html, accesat la 20.03.2024.

²¹ În epocă, oleografia a fost utilizată pentru a reproduce lucrările de artă într-un mod accesibil, fără a fi necesară intervenția unui artist. Acest proces a fost popular în perioada în care fotografia nu era, încă, o opțiune viabilă pentru reproducerea culorilor. Cu toate acestea, odată cu dezvoltarea tehnicii fotografice și a altor tehnici de imprimare, popularitatea oleografiei a scăzut, treptat.

²² O oleografie realizată de Auguste Javelot poate fi văzută aici: https://artuk.org/discover/artworks/henry-tupper-18091875-jurat-of-the-royal-court-18571875-136815/view_as/grid/search/2024--keyword:javelot-collection:royal-court-guernsey-1868/page/1, accesat la 22.03.2024.

²³ https://www.deanephotos.com/section571669_614984.html, accesat la 20.03.2024.

²⁴ http://www.earlyphotographers.org.uk/present_details.php, accesat la 20.03.2024.

Clișeele fiind toate păstrate/ veți putea obține întotdeauna fotografii (format) carte de vizită noi/ sau portrete mai mari, fără să faceți unul nou/ 16,000 de clișee păstrate.

Cartonul prezintă pete punctiforme de culoare brună, pete de murdărie și pete de grăsime umană de pe degete, lăsate în urma manipulărilor repetate.

În privința autorului fotografiei, Alexandre Ernest Ladrey s-a născut la 2 iulie 1830²⁵, în La Fermeté, o mică localitate din departamentul Nièvre, în centrul Franței. A debutat ca fotograf în 1862, când a deschis studioul din Paris, în Passage des Princes, situat între Rue Richelieu, nr. 97 și Boulevard des Italiens, nr. 5 bis. A obținut medalia de argint la Expoziția Universală de la Paris (edițiile organizate în anii 1867, 1878 și 1889), recunoaștere care atestă calitatea și contribuția sa la arta fotografică a vremii. A fost cunoscut, mai ales, pentru fotografiile înfățișând portrete și peisaje, fotografii cu care a participat la expozițiile organizate de Société Française de Photographie, în anii 1861, 1863 și 1865. A fost asociatul lui André Adolphe-Eugène Disdéri (1819–1889)²⁶, un alt fotograf de renume al epocii (a fost fotograf oficial al lui Napoleon al III-lea), iar această asociere l-a ajutat să-și consolideze reputația și să-și extindă clientela. Numele său apare menționat în anuarele comerciale Bottin, din 1864, apoi în Didot-Bottin, în 1876, și în „Agenda photographique” a lui M. Leon Vidal, din 1877.²⁷

După moartea sa, la 9 decembrie 1889²⁸, studioul a fost preluat de fiul său, Henri Ernest Édouard Antoine Ladrey.²⁹

În fine, cea de-a treia fotografie, tot sepia, este tip cameo (Fig. 3). A fost realizată în atelierul „Ad. Braun & C-ie”, din Paris, Franța. Este vorba despre un pozitiv pe hârtie cu albumină, cu dimensiunile de 5,8 × 9,2 cm, ce a fost lipit pe carton personalizat, cu dimensiunile de 6,3 × 10,5 cm. În partea de jos a cartonului, central, este inscripționat numele atelierului, cu cerneală roșie: „AD. BRAUN & C-IE PHOT.”. Pe suprafața hârtiei fotografice sunt două pete punctiforme de culoare brună. Pe spate este sigla atelierului, în care este menționat numele acestuia, „AD. BRAUN & C-IE”, iar sub siglă, numele, din nou, și adresa:

AD. BRAUN & C-IE/ 3, Boulevard des Capucines, 3/ MAISON DE VENTE/ 43 Avenue de l’Opera, 43/ PARIS;

traducere din franceză:

AD. BRAUN & COMPANIA/ 3, Bulevardul Capucinilor, nr. 3/ CASĂ DE VÂNZĂRI/ Strada Operei, nr. 43/ PARIS.

În jumătatea de jos este următorul text:

ON PEUT TOUJOURS AVOIR DES PORTRAITS DES/ ANCIENNES MAISONS

²⁵ https://data.bnf.fr/14112242/ernest_ladrey/, accesat la 22.03.2024; François Boisjoly, *Répertoire des Photographes Parisiens du XIXe Siècle*, Paris, Les Éditions de l’Amateur, 2009, p. 164; alte surse indică anul nașterii ca fiind 1831, vezi <https://www.artprice.com/artist/638709/ernest-ladrey>, accesat la 22.03.2024.

²⁶ Fotografii parizian André Adolphe-Eugène Disdéri este cel care a dezvoltat formatul „carte-de-visite” (CdV) al fotografiilor, în 1854.

²⁷ François Boisjoly, *op. cit.*, p. 164.

²⁸ https://data.bnf.fr/14112242/ernest_ladrey/, accesat la 22.03.2024.

²⁹ https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ernest_Ladrey, accesat la 22.03.2024; François Boisjoly, *op. cit.*, p. 165.

MAYER & PIERSON ET/ PIERSON & BRAUN. TOUS LES CLICHES AYANT/ ÉTÉ SOIGNEUSEMENT CONSERVÉS./ LES PORTRAITS CARTES OU AUTRES PEUVENT/ ETRE AGRANDIS JUSQU A LA DIMENSION NATURE/ LES PORTRAITS AU DESSUS DE O^m. 20^c. SONT/ TIRES AU PROCÉDÉ INALTÉRABLE.

traducere din franceză:

ÎN CONTINUARE SE POT OBȚINE PORTRETE ALE/ VECHILOR CASE MAYER & PIERSON ȘI/ PIERSON & BRAUN. TOATE CLIȘEELE S-AU CONSERVAT CU ATENȚIE./ PORTRETELE POT/ FI MĂRITE PÂNĂ LA DIMENSIUNEA NATURALĂ/ PORTRETELE MAI MARI DE 20 CM. SUNT/ REALIZATE PRINTR-UN PROCEDEU INALTERABIL.

Din punct de vedere al conservării, se remarcă ușoare pete de grăsime umană de pe degete, lăsate în urma manipulărilor repetate, și, în partea superioară, sunt urme de adeziv uscat și fragmente de hârtie.³⁰

În privința studioului, menționez faptul că acesta a fost fondat de Jean Adolphe Braun (1812–1877), unul dintre cei mai influenți fotografi francezi din secolul al XIX-lea, bine cunoscut pentru naturile sale florale, scenele de stradă pariziene și peisajele alpine grandioase.

Jean Adolphe Braun s-a născut la Besançon, la 13 iunie 1812.³¹ Zece ani mai târziu, familia lui s-a mutat la Mulhouse, un centru de producție de textile din Alsacia. Aici, și-a dovedit talentul de bun desenator, fiind trimis la Paris, în 1828, pentru a studia designul decorativ. Ca desenator, a publicat o colecție de desene florale, în 1842, colecție care s-a bucurat de succes.

La începutul anilor 1850, Braun a început să fotografieze flori pentru a ajuta la proiectarea de noi modele florale. Folosind procedeul colodiului umed, el a publicat un album cu peste 300 de fotografii, „Fleurs photographiées”, în 1855. Aceste fotografii au atras atenția comunității artistice din Paris, iar Braun a produs un al doilea set pentru a fi expus la Expoziția Universală de la Paris, în același an.

În 1857, a înființat un atelier, „Ad. Braun & C-ie”, și, cu ajutorul fiilor săi, Henri și Gaston, a fotografiat peisajul rural alsacian. Fotografiile au fost publicate într-un album, „L’Alsace photographiée”, în 1859.

În anii 1860, „Ad. Braun & C-ie” a funcționat într-o manieră asemănătoare unei fabrici, producând toate materialele fotografice necesare, cu excepția hârtiei. Atelierul a realizat mii de imagini ale regiunilor alpine din Franța, Germania, Elveția și Italia. Braun a produs, de asemenea, o serie de imagini panoramice de format mare ale zonei rurale alpine, folosind o cameră dezvoltată de inventatorii englezi John Johnson și John Harrison, în 1862.³²

³⁰ Am reluat, aici, informațiile publicate de subsemnatul în lucrarea *Să cunoaștem patrimoniul Muzeului Național „Brătianu”!*, Pitești, Editura Creative, 2022, p. 28.

³¹ https://dbpedia.org/page/Adolphe_Braun, accesat la 24.05.2024.

³² Dragoș Chistol, *op. cit.*, pp. 28–30. Pentru alte detalii legate de activitatea lui Adolphe Braun, vezi Helmut Gernsheim, *The History of Photography from the camera obscura to the beginning of the modern era*, 2nd edition, London, Thames & Hudson, 1969, pp. 263, 291, 340; François Boisjoly, *op. cit.*, p. 53, <https://monovisions.com/adolphe-braun-biography-19th-century-photographer/>, accesat la 24.05.2024 și <https://monovisions.com/adolphe-braun-a-european-photography-business-and-the-19th-century-visual-arts/>, accesat la 24.05.2024.

Asemenea tatălui său, Gaston a devenit fotograf oficial al Papei Pius al IX-lea, în 1867.³³ Drept urmare, începând din 1868, o echipă condusă de Henri Braun a fotografiat Capela Sixtină și lucrări din muzeele Vaticanului.³⁴ Tot în acei ani, a realizat fotografii ale operelor de artă de la Luvru, precum și ale unor sculpturi din Franța și Italia. Acest efort s-a dovedit a fi de succes, iar Braun s-a concentrat, în primul rând, pe fotografierea obiectelor de artă pentru restul carierei sale.

În acest fel, studioul condus de el a contribuit la dezvoltarea fotografiei de la o activitate artizanală la o întreprindere comercială la scară largă, producând mii de imagini unice care au fost reproduse și comercializate în toată Europa și America de Nord.³⁵

După moartea lui Adolphe (31 decembrie 1877)³⁶, Gaston Braun (1845–1928) a continuat să administreze studioul până în 1928.³⁷

A beneficiat de descoperirile în domeniul fotochimiei pentru a crea plăci de colodiu ortocromatic³⁸ necesare pentru a reproduce picturi de la Muzeul Prado, din Madrid, și Muzeul Ermitaj, din Sankt Petersburg. Fotografiile au stârnit uimire în lumea artistică, dar, deoarece a păstrat tăcerea completă asupra sistemului său, acesta nu a putut fi adoptat de alte studiouri, permițând, astfel, atelierului condus de el să aibă un monopol în acest domeniu specializat.³⁹

Gaston Braun este, de altfel, autorul fotografiei care îl înfățișează pe Eugeniu Carada, aceasta fiind realizată în 1889.⁴⁰

Imaginile din fotografiile cu Eugeniu Carada nu reprezintă o noutate pentru cunoscători. Ceea ce face valoroase aceste fotografii aflate în patrimoniul Muzeului Național „Brătianu” este faptul că sunt realizate în mari studiouri europene, în tehnica specifică acelor timpuri, respectiv a colodiului umed.

³³ François Boisjoly, *op. cit.*, p. 53.

³⁴ <https://www.royalacademy.org.uk/art-artists/organisation/adolphe-braun>, accesat la 24.05.2024.

³⁵ Dragoș Chistol, *op. cit.*, p. 30.

³⁶ https://dbpedia.org/page/Adolphe_Braun, accesat la 24.05.2024.

³⁷ Dragoș Chistol, *op. cit.*, p. 30.

³⁸ Ortocromatica se referă la un tip de sensibilitate spectrală a materialelor fotografice, acestea fiind sensibile la toate culorile spectrului vizibil, cu excepția roșului (în fotografiile ortocromatice roșul apare foarte întunecat sau chiar negru). Aceste materiale sunt denumite ortocromatice pentru a le diferenția de materialele pancromatice, care sunt sensibile la toate culorile spectrului vizibil, inclusiv roșul.

³⁹ John Hannavy, *Encyclopedia of 19th Century Photography*, vol. 1. A-I index, New York, Routledge. Taylor & Francis Group, 2008, p. 1098.

⁴⁰ În 1889, studioul condus de Gaston Braun a fost rebotezat, devenind „Braun, Clément et C-ie”. În 1910, numele studioului a fost schimbat, din nou, în „Braun et C-ie”; *Ibidem*, p. 205.

Fig. 1. Eugeniu Carada, 1867.
Colecția Muzeului Național „Brătianu”, nr. inv. MNB 134.

Fig. 2. Eugeniu Carada, 1867.
Colecția Muzeului Național „Brătianu”, nr. inv. MNB 144.

Fig. 3. Eugeniu Carada, 1889.
Colecția Muzeului Național „Brătianu”, nr. inv. MNB 138.

Radu POPICA

ACTIVITATEA ȘI PERSONALITATEA PICTORULUI BRAȘOVEAN MIȘU POPP REFLECTATE ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA (1862–1892)

THE WORK AND PERSONALITY OF THE PAINTER MIȘU POPP FROM BRAȘOV REFLECTED IN THE ROMANIAN PRESS FROM TRANSYLVANIA (1862–1892)

Abstract: *The study analyzes how the work and personality of Brașov painter Mișu Popp are presented in Romanian periodicals that appeared in Transylvania, including “Gazeta Transilvaniei”, “Tribuna”, “Transilvania”, “Telegraful Român”, “Familia” and “Biserica și Școala”, during the period 1862–1892 when the painter was active. It also provides a brief biography of the artist. The study highlights information published in the Romanian press regarding Mișu Popp’s participation in exhibitions organized by the “Transylvanian Association for Romanian Literature and Culture of the Romanian People” in Brașov (1862) and Sibiu (1881). It details the support he offered to the “Association for the Support of Romanian Trainees’ and Apprentices’ Craftsmen” in Brașov and discusses how he contracted the painting of Orthodox churches in Szeklerland, as well as the reception of his religious paintings by contemporaries. Additionally, the study mentions various portraits and other works he painted during his time in Transylvania, some of which have not been previously published. For the first time in studies dedicated to the artist, it points out that he taught private painting lessons. A detailed analysis is conducted on an article published by poet Iuliu I. Roșca in 1890 in “Familia” magazine, which has not been referenced in previous studies about the artist. This article provides valuable insights into the artist’s studio, biography, and creative output. The present study also reveals how Mișu Popp was perceived by his contemporaries within the Romanian community in Brașov and among the Romanians in Transylvania. It discusses his connections with leading figures in the Transylvanian Romanian community, such as Nicolae Popea, Iacob Mureșianu, Aurel Mureșianu and Dimitrie Cioflec.*

Mihail (Mișu) Popp (1827–1892) s-a născut în Șcheii Brașovului în familia lui Ioan Popp Moldovan de Galați (1774–1869), zugrav de biserici, sculptor și poleitor din Galații Făgărașului, stabilit la Brașov în 1818, unde a deschis un atelier specializat în mobilier liturgic (altare, amvoane), destinat mai ales bisericilor din Secuime.¹ Din 1842, Mișu Popp a urmat școala militară grănicerească din Târgu-Secuiesc. În toamna anului 1845 a fost trimis la Viena, unde, în anii 1846–1847, a urmat cursurile Academiei de Arte Frumoase, după care a revenit în orașul natal. În timpul Revoluției de la 1848–1849 Mișu Popp s-a alăturat Legiunii Române a Țării Bârsei, înfrângerea acesteia obligându-l în 1849 să se refugieze în Țara Românească. Aici a pictat mai multe biserici, colaborând uneori cu pictorul brașovean Constantin Lecca. În 1862, s-a întors în orașul natal, dar în următorii doi ani a revenit în Țara Românească pentru pictarea a două biserici („Adormirea Maicii Domnului” Frăsinei, 1863; „Sfântul Nicolae și Bunavestire

¹ Pál Emese, *Egy brassói román oltárkészítő műhely a 19. századi Székelyföldön*, în „Örökség”, an XIII, nr. 1, ianuarie 2009, pp. 17–18.

a Maicii Domnului” Câmpulung Muscel, 1864). Începând din 1864 a realizat pictura mai multor biserici din Țara Bârsei și Ținutul Secuiesc („Adormirea Maicii Domnului” Satulung, Săcele; „Sfântul Nicolae și Cuvioasa Paraschiva” Dumbrăvița; „Adormirea Maicii Domnului” Cernatu, Săcele; „Sfântul Nicolae” Râșnov; „Sfântul Dumitru” Arpătac; „Sfântul Mare Mucenic Dimitrie” Mărcuș), precum și numeroase portrete ale fruntașilor români din Brașov și Săcele. Mișu Popp s-a afirmat ca unul dintre principalii reprezentanți ai academismului în pictura românească.

Rolul, pe care opera lui Mișu Popp l-a îndeplinit în cadrul picturii românești din secolul al XIX-lea, a constituit obiectul unor studii fundamentale.² Prolifica și valoroasa sa creație artistică a stârnit un mare interes încă din perioada interbelică, atunci când revista „Țara Bârsei”, apărută la Brașov, a publicat în anii 1932–1933 o serie de articole dedicate artistului.³

Prin studierea publicațiilor periodice românești din Transilvania apărute la Brașov, Sibiu, Arad și Oradea („Gazeta Transilvaniei”⁴, „Tribuna”⁵, „Transilvania”⁶, „Telegraful Român”⁷, „Biserica și Școala”⁸, „Familia”⁹) în perioada 1862–1892, când Mișu Popp și-a desfășurat activitatea mai ales la Brașov și în împrejurimi, am putut identifica știri și articole privitoare la artist rămase până acum inedite în studiile și articolele dedicate acestuia. Acestea nu au abordat modul în care a fost prezentat de presă

² Corneliu Comănescu, Constantin Popp, Virgil Vătășianu, *Viața și opera pictorului Mișu Popp*, Brașov, Tipografia UNIREA, 1932; Ion Frunzetti, *Mișu Popp*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956; Elena Popescu, *Mișu Popp. Reprezentant al academismului românesc. Pictura religioasă și laică*, Sibiu, Muzeul Național Brukenthal, 2007.

³ Corneliu Comănescu, *Pictorul Mișu Popp*, în „Țara Bârsei”, an IV, nr. 2, Brașov, martie-aprilie 1932, pp. 99–131; *Idem*, *Alte tablouri de pictorul Mișu Popp*, în „Țara Bârsei”, an IV, nr. 6, Brașov, noiembrie-decembrie 1932, pp. 538–549; *Idem*, *O nouă serie de tablouri de pictorul Mișu Popp identificate*, în „Țara Bârsei”, an V, nr. 1, Brașov, ianuarie-februarie 1933, pp. 37–65; G. Moroianu, *O mică întregire la studiile despre pictorul Mișu Popp publicate în Țara Bârsei*, în „Țara Bârsei”, an IV, nr. 5, Brașov, septembrie-octombrie 1932, pp. 420–422; Virgil Vătășianu, *Opera pictorului Mișu Popp*, în „Țara Bârsei”, nr. 4, an IV, Brașov, iulie-august 1932, pp. 291–313.

⁴ Publicație culturală și politică. A apărut la Brașov din 12 martie 1838 cu titlul „Gazeta de Transilvania” în redacția lui George Barițiu. În 1849 și-a schimbat titlul mai întâi în „Gazeta Transilvană”, iar apoi în „Gazeta Transilvaniei”. Din anul 1850 ziarul devine proprietatea lui Iacob Mureșianu, între anii 1877–1909 redactor și editor a fost dr. Aurel Mureșianu. Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731–1918)*, București, Editura Științifică, 1995, pp. 210–211.

⁵ Cotidian politic și literar. A apărut la Sibiu din 14 aprilie 1884 până la 16/29 aprilie 1903. Primul director și redactor responsabil a fost Ioan Slavici, urmat la conducere din 1888 de Septimiu Albini. *Ibidem*, p. 416.

⁶ Revistă culturală cu caracter enciclopedic, având subtitlul „Foaia Asociațiunei transilvane pentru literatura romana și cultura poporului roman”. A apărut la Brașov de la 1 ianuarie 1868 până la 15 decembrie 1878, sub redacția lui George Barițiu, iar apoi la Sibiu până la 1 decembrie 1918. *Ibidem*, p. 413.

⁷ Publicație cu profil social-cultural. Apare bisăptămânal la Sibiu de la 3 ianuarie 1853 până la 18/31 decembrie 1918. *Ibidem*, p. 407.

⁸ A apărut săptămânal la Arad de la 30 ianuarie 1877 până la 16/29 septembrie 1918, cu subtitlul „Fóia bisericeșca, scolastica, literaria si economica”. *Ibidem*, p. 64.

⁹ Revistă culturală, enciclopedică și ilustrată, având subtitlul „Foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni”. A apărut de trei ori pe lună la Pesta de la 5 iunie 1865 până la 17 aprilie 1880, iar apoi la Oradea. Redactor responsabil, proprietar și editor a fost la început Iosif Vulcan. I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești, 1790–1990*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, pp. 178–179.

contemporanilor săi din Transilvania și nici activitățile sale ce au depășit sfera creației artistice, desfășurată după revenirea în ținuturile natale. Astfel, am reușit să oferim o nouă perspectivă asupra lui Mișu Popp, nu doar în calitate de artist, dar și ca om al timpului său, cetățean și patriot, cu preocupări și activități inedite până acum, care conturează o imagine mai nuanțată și mai complexă a personalității sale.

În 1862, Mișu Popp s-a aflat pentru întâia oară, după lungii ani de exil, în orașul natal. Prilejul l-a constituit desfășurarea la Brașov a adunării generale a Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), convocată în 28–30 iulie 1862.¹⁰ Cu această ocazie, s-a organizat o expoziție națională („espusetiunea romanésca”), deschisă în patru dintre sălile Gimnaziului Mare Public Român de Religieune Greco-Orientală (astăzi, Colegiul Național „Andrei Șaguna”). În cadrul expoziției a existat o secțiune dedicată artelor plastice, „Secțiunea I – Obiectele de arte frumoase”.¹¹ În această secțiune au figurat și lucrările pictorului Mihaile J. Popu, după cum semnalează „Gazeta Transilvaniei” în articolul „Opinia publicului despre espusetiunea romanésca din Brasiovu”¹². Cu acest prilej, pictorul a expus un autoportret, portretele lui Dimitrie și Eufrosina Cioflec¹³ și o compoziție mitologică (Cupidon).¹⁴ Artistul a rămas în oraș, repunând în funcțiune atelierul părintesc.¹⁵

În primii ani după întoarcerea lui Mișu Popp în orașul natal nu au apărut știri cu privire la activitatea sa în presa românească din Transilvania. Abia în 1867, „Telegraful Român” semnalează participarea „d.(omnului) Pictoru din Romani'a M. Popu” la conferințele învățătorilor desfășurate în 21–22 august 1867 la școala capitală normală (școala primară ortodoxă) din Satulung, Săcele.¹⁶ Constatăm că anii îndelungați petrecuți în exil au făcut ca originea sa transilvăneană să nu fie cunoscută autorului articolului.

Participarea sa la această conferință școlară s-a datorat probabil invitației cumnatului său, Dimitrie Cioflec, învățător la școala din Satulung. Preocupările artistului legate de predarea desenului au devenit mai importante numai din 1890, când, după decesul titularului postului, pictorul Gheorghe Vlădăreanu, a devenit profesor de desen la

¹⁰ Gherghina Boda, *Expoziția națională a Astei de la Brașov (1862)*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, nr. 3, Brașov, 2004, p. 95.

¹¹ *Ibidem*, p. 96.

¹² „Gazeta Transilvaniei”, an XXV, nr. 61, 4 august 1862, p. 250.

¹³ Sora pictorului, Eufrosina (n. 25 martie 1824, Brașov-?), căsătorită cu Dimitrie Cioflec, învățător la școala primară ortodoxă din Satulung, Săcele. Corneliu Comănescu, *Pictorul Mișu Popp...*, p. 100.

¹⁴ *Suplimentul la Gazeta Nr. 66. Catalogul espusetiunii romanesci, deschise in 28/16 Iuliu 1862*, în „Gazeta Transilvaniei”, an XXV, nr. 66, 22 august 1862. În 1932, „Portretul lui Dimitrie Cioflec” figura la poziția 17 în lista „Tablouri de Mișu Popp identificate până în prezent” întocmită de Corneliu Comănescu, publicată în Corneliu Comănescu, *Pictorul Mișu Popp...*, p. 121. În lucrările de specialitate dedicate artistului nu există informații cu privire la existența în prezent a portretelor lui Dimitrie și Eufrosina Cioflec și a compoziției mitologice în colecții muzeale sau particulare.

¹⁵ Ion Frunzetti, *op. cit.*, p. 15.

¹⁶ *Conferințele invetiatorești din protopopiatului I. alu Brasiovlului. Satulungu 22 Augustu 1867*, în „Telegraful Român”, an XV, nr. 72, Sibiu, 7/19 septembrie 1867, pp. 285–286.

Gimnaziul Mare Public Român de Religie Greco-Orientală din Brașov, predând aici desenul geometric și liber până la sfârșitul vieții.¹⁷

Implicarea artistului în mișcarea de emancipare națională a românilor din Transilvania nu s-a limitat la anii revoluției. În anul 1881, „Michailu Popu, pictoru in Brasiovu” se numără printre cei care au plătit cotizația de membru al Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA) la a XX-a adunare generală a asociației, desfășurată la Sibiu.¹⁸ În ianuarie 1882 i se mulțumește artistului în paginile „Gazetei Transilvaniei” pentru donația de doi florini făcută Asociației pentru Sprijinirea Învățăcelilor și Sodalilor Meseriași Români¹⁹ din Brașov.²⁰ În 1887, Mișu Popp a pictat portretele²¹ soților Mihail și Eliza Stroescu²², care dăruiseră asociației 25.000 florini austrieci în anul precedent.²³ Portretele binefăcătorilor au fost expuse în 8 noiembrie 1887, cu ocazia festivității organizate de asociație în cinstea lor la Brașov de ziua Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril.²⁴ Artistul a donat asociației cele două portrete.²⁵ În 1891, Mișu Popp se număra printre membrii de onoare ai asociației.²⁶ În ianuarie 1890, pictorul s-a aflat printre brașovenii care au semnat scrisoarea de

¹⁷ Andreiu Bârseanu, *Istoria școlilor centrale române greco-ortodoxe Brașov scrisă din incidentul jubileului de 50 de ani al gimnaziului*, Brașov, Tipografia Ciurcu & Comp., 1902, pp. 223, 435–437.

¹⁸ *Publicarea banilor încurși la cass'a asociațiunei transilvane pentru literatur' a romana si cultur' a poporului romanu dela 1 luniu 1881 pana astadi (continuare dela Nr. 13, 14 alu Transilvaniei)*, în „Transilvania. Foaia Asociațiunei transilvane pentru literatura romana și cultura poporului roman”, an XII, nr. 23–24, 1–15 decembrie 1881, p. 205.

¹⁹ Din inițiativa lui Bartolomeu Baiulescu, în a doua zi de Crăciun a anului 1869, a fost convocată o adunare a notabililor români din Brașov în sala festivă a Gimnaziului Mare Public Român de Religie Greco-Orientală, care a ales comisia ce urma să întocmească statutele asociației. Asociația a funcționat din 7/19 iunie 1870, având ca președinte pe Bartolomeu Baiulescu. Candid C. Mușlea, *Protopopol Bartolomeu Baiulescu*, Brașov, Institutul de Arte Grafice „ASTRA”, 1938, p. 38.

²⁰ Comitetulu Asociatiunei: Bartolomeu Baiulescu, presedinte, Ioan Bozocanu, secretariu, Brasioviu in 16/28 ianuarie, *Multumiata publica*, în „Gazeta Transilvaniei”, an XLV, nr. 8, 20 ianuarie/1 februarie 1882, p. 34.

²¹ În 1932, *Portretul lui Mihail Stroescu și Portretul Elizei Stroescu* se aflau în proprietatea Asociației pentru Sprijinirea Învățăcelilor și Sodalilor Meseriași Români „Avram Iancu” din Brașov. Corneliu Comănescu, *Alte tablouri de...*, p. 540. În lucrările de specialitate dedicate artistului nu există informații cu privire la existența în prezent a acestor portrete în colecții muzeale sau particulare.

²² Mihail Stroescu (1836–1889) s-a născut la Trinca (jud. Hotin, Republica Moldova), în familia lui Vasile I. Stroescu, mare proprietar de moșii în Basarabia. A absolvit Gimnaziul nr. 1 din Chișinău, apoi a servit în armată, participând la Războiul Crimeei (1853–1856). După război, și-a continuat studiile în domeniul științelor naturii la Universitatea din Sankt Petersburg, pe care le-a completat cu doi ani de cursuri la Paris. În 1868, s-a căsătorit cu Elizaveta, fiica lui Ștefan Nedelcovici, secretar gubernial și proprietar de moșii. Mihail Stroescu a desfășurat o amplă activitate filantropică în România. Prin donația sa a fost înființată „Casa Școalelor”. Totodată, a sprijinit Ateneul Român, Azilul „Elena Doamna” și Societatea „Curtea de Argeș”. Mihai Aduge, *Mihail Stroescu, un mare român al Basarabiei*, în „Limba Română”, nr. 5–6, an XXXI, 2021, pp. 271–278.

²³ Cristina Tănase, *Activitățile caritabile ale familiei Stroescu la Brașov*, în „Tyragetia”, serie nouă, nr. 2 (22), 2013, p. 216.

²⁴ *Serbarea dilei sf. Arhangeli Mihail și Gavril în Brașov*, în „Gazeta Transilvaniei”, an L, nr. 249, 12/24 noiembrie 1878, pp. 2–3.

²⁵ Cristina Tănase, *Activitățile caritabile...*, p. 216.

²⁶ Nicolae Petra-Petrescu, *Asociațiunea pentru spriginirea invețăcelilor și sodalilor români din Brașov: informațiuni*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, 1893, p. 5.

aderență, prin care salutau anularea procesului de presă intentat generalului Traian Doda²⁷ din Caransebeș de autoritățile din Ungaria.²⁸

Expunerea lucrărilor lui Mișu Popp și rolul său în cadrul „expoziției naționale”, organizată de ASTRA între 15/17 august și 2/14 septembrie 1881 la Sibiu, a fost semnalat în mai multe articole publicate în presa românească din Transilvania. Artistul a figurat în expoziție, alături de pictorii Nicolae Popescu și Gheorghe Vlădăreanu, cu portretele unor personalități ale românilor („portrete de barbati eminenti ai Romanilor”), printre care cele ale lui Mihail Kogălniceanu (Fig. 1), C.A. Rosetti (Fig. 2), Andrei Mureșanu²⁹ (Fig. 3). Totodată, a expus copii parțiale după picturile lui Antonio da Correggio, „Io și Jupiter” și „Ganimed răpit de vultur”, lucrări pe care avusese prilejul să le copieze în timpul studiilor la Viena, precum și o scenă de noapte.³⁰ Lucrările incluse în expoziție se aflau în colecția lui Diamandi I. Manole³¹, negustor brașovean.³² Cronicarul foii „Biserica și școala” a apreciat portretele pictorului, însă a considerat „mai putieniu nimeritu” portretul lui Andrei Șaguna.³³ Artistul a făcut parte din juriul de premiere al expoziției, fiind membru în grupa V, Arte.³⁴ Totodată, i s-a decernat premiul clasa I, diplomă de onoare.³⁵ În cadrul secțiunii „Lucrurile de mână ale damelor” în expoziție, a figurat pictura „portretul pictorului M. Pop de dșora Vilma Cergheci din

²⁷ Traian Doda (1822–1895), general în armata habsburgică. În 1841 a absolvit școala regimentului grăniceresc din Caransebeș, iar apoi Academia Militară Tereziană din Wiener-Neustadt. În 1870 a fost avansat la gradul de general. În anii 1874–1887 a fost ales deputat în Dieta Ungariei ca reprezentant al cercului Severinului. În 1887 a adresat o scrisoare președintelui Dietei prin care a declarat că, deși nu renunță la mandat, nu poate participa la lucrările dietei din cauza situației românilor din Ungaria, lipsiți de drepturi. După ce i s-a anulat mandatul de deputat, a publicat o scrisoare adresată alegătorilor săi. În 1888, în urma unui proces de presă, a fost condamnat la doi ani de închisoare și a primit o amendă de 1.000 de florini. A fost grațiat în decembrie 1889 prin decretul lui Franz Joseph I (1848–1916), împărat al Austriei și rege al Ungariei. Dr. C. Diaconovitch, *Enciclopedia Română. Publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, W. Krafft, 1900, tom II, p. 194.

²⁸ *Adrese de aderență*, în „Tribuna”, an VII, nr. 2, 4/16 ianuarie 1890, p. 5.

²⁹ Artistul a realizat alte două portrete ale lui Andrei Mureșanu, aflate în colecțiile Muzeului de Artă „Alexandru Ștefulescu” Târgu Jiu, nr. inv. 10.945, și Muzeului Județean de Istorie Brașov, nr. inv. I.M. 842.

³⁰ *Preumblari prin espositiunea romana*, IV, în „Biserica și Școala. Folia bisericească, scolastica, literaria și economica”, an V, nr. 39, 27 septembrie/9 octombrie 1881, p. 306. În 1932, pictura „Ganymed în ghiarele vulturului”, considerată copie după Rembrandt Harmenszoon van Rijn, se afla în colecția doamnei Maria Braniște din Brașov, iar „Junona și Joe”, în colecția doamnei Maria Radu Stanian din București. Corneliu Comănescu, *Alte tablouri...*, pp. 538–539. În lucrările de specialitate dedicate artistului nu există informații cu privire la existența în prezent a acestor lucrări în colecții muzeale sau particulare.

³¹ Diamandi I. Manole (1833–1899), negustor. A intrat în afaceri la București, devenind asociatul unei case de comerț. Din 1865 a deschis o casă de comerț la Brașov. A fost președinte al Gremiului Comercial Român și al Camerei de Comerț din ținutul Brașov, membru al Eforiei Școalelor Române din Brașov și membru fondator al Asociațiunii pentru Sprijinirea Învățăceilor și Sodalilor Români din Brașov. În 1877 a avut inițiativa unei colecte de bani și obiecte pentru ostașii răniți în Războiul de Independență al României. Dr. C. Diaconovitch, *op. cit.*, tom III, Sibiu, W. Krafft, 1904, p. 193.

³² Iosif Vulcanu, *Esposiția română din Sibiu. II. Planul și arangementul*, în „Familia”, an XVII, nr. 65, 20 august/11 septembrie 1881, p. 421.

³³ *Preumblari prin espositiunea romana...*

³⁴ *Juriulu espositiunei romane*, în „Gazeta Transilvaniei”, an XLIV, nr. 89, 6/8 august 1881, p. 339.

³⁵ *Conspicutul premiaților la esposițiunea română din Sibiu 1881*, în „Familia”, an XVII, nr. 76, 18/30 octombrie 1881, p. 506.

Brașov”³⁶. Autoarea portretului era probabil o elevă a pictorului, care a realizat mai multe portrete ale membrilor familiei Cergheci.

Activitatea lui Mișu Popp în calitate de pictor bisericesc a fost urmărită cu interes și prezentată în paginile publicațiilor românești ce apăreau la Sibiu, „Telegraful Român” și „Tribuna”. În 1873, în „Telegraful Român” apare, sub pseudonimul „Unu caletoriu”, un articol elogios despre pictura Bisericii „Sfânta Adormire” din Satulung, Săcele, realizată de Mișu Popp în anii 1869–1873³⁷, „Onóre cui se cuvine onóre! meritulu trebuie încoronatu!”³⁸.

Autorul articolului apreciază cu privire la pictura religioasă de factură neoclasică a pictorului că: „Nicairi nu amu vediutu o armonia asiá deplina între arta și natura că la oper’a dlui pictoru Popu”³⁹.

Creația artistului este comparată cu cea a măștrilor Renașterii. Cu acest prilej, este relatată și vizitarea bisericii de către pictorul Wilhelm Traugott Kamner⁴⁰, profesor de desen la gimnaziul evanghelic din Brașov, și un profesor de desen din Sibiu. Sunt amintite: „Cuvintele lui magulitóre pentru dlu pictoru, afirmatiunile sele referitóre la valórea operei dlui Popu...”⁴¹.

În 1879, cu ocazia vizitei arhimandritului Nicolae Popea⁴² în Săcele, în „Telegraful Român” este menționată din nou Biserica „Sfânta Adormire” din Satulung, „zugrăvită de penelul vestitului pictor Mich. Pop”⁴³, care s-a bucurat de aprecierea înaltului prelat. Mișu Popp îl cunoștea pe Nicolae Popea din anii de studiu de la Viena.⁴⁴ În timpul Revoluției de la 1848–1849, cei doi au luptat împreună în Legiunea Română

³⁶ Iosif Vulcanu, *Esposiția română din Sibiu. IX. Lucrurile de mână ale damelor*, în „Familia”, an XVII, nr. 69, 13/25 septembrie 1881, p. 445.

³⁷ G. Moroianu, *op. cit.*, p. 420.

³⁸ *Unu caletoriu, Onóre cui se cuvine onóre! meritulu trebuie încoronatu!*, în „Telegraful Român”, an XXI, nr. 32, 20 aprilie (2 mai) 1873, p. 122.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Wilhelm Traugott Kamner (1832–1901), pictor. S-a născut la Brașov în familia maestrului țesător Samuel Gottlieb Kamner (1807–1896). După absolvirea gimnaziului evanghelic, a studiat la Berlin, urmând cursurile Academiei Regale de Artă. În 1852 a frecventat atelierul pictorului Hermann Brücke. A părăsit Berlinul în 1854, îndreptându-se către München pentru a frecventa cursurile Academiei Regale de Arte Frumoase, unde a studiat cu profesorul Moritz Carrière. Din 1857, a revenit la Brașov, unde a fost profesor de desen la școala secundară și la gimnaziul evanghelic, iar între anii 1873–1877 a cumulat calitatea de profesor cu cea de director al Școlii de Meserii. Din 1877 renunță la cariera didactică, devenind paroh la Bod până în 1895. Radu Popica, *Wilhelm Kamner – un artist brașovean puțin cunoscut din secolul al XIX-lea*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, an V (XVI), Brașov, 2006, nr. 5, pp. 91–99.

⁴¹ *Unu caletoriu, Onóre cui...*

⁴² Nicolae (Neagoe) Popea (1826–1908), prelat cu studii gimnaziale la Brașov și Blaj. A urmat dreptul la Universitatea Cluj (1843–1846) și teologia la Viena (1846–1848). A fost deputat în Dieta Transilvaniei (1863–1865). Din 1871 a devenit arhimandrit al Arhiepiscopiei Ortodoxe a Sibiului, iar din 1889, episcop al Caransebeșului. A contribuit la înființarea cotidianului „Tribuna” din Sibiu și a colaborat la numeroase publicații românești din Transilvania. Vezi Dorina N. Rusu, Marius Porumb, Stelian Mândruț, *Membrii Academiei Române din Transilvania 1866–2016. Dicționar*, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Editura Mega, pp. 264–265.

⁴³ X, *Correspondențe particulare ale „Telegrafului Român”*, în „Telegraful Român”, an XXVII, nr. 105, 8 septembrie 1879, p. 419.

⁴⁴ Constantin Popp, *op. cit.*, p. 134.

a Țării Bârsei, în care Nicolae Popea a fost tribun⁴⁵, rămânând legați printr-o îndelungată prietenie.

În 1879, în paginile „Telegrafului Român”, a fost amintită dăruirea, de către un grup de donatori din Brașov, a unui epitaf în valoare de 40 florini Bisericii ortodoxe „Sfântul Mare Mucenic Dimitrie” din Mărcuș (jud. Covasna). Epitaful a fost pictat de Mișu Popp și este apreciat de paroh ca fiind de o „...frumusețe elegantă ce face onoare renumitului pictor român din Brașov M. Popp”⁴⁶.

În 1887, pictorul lucrează icoanele pentru Biserica ortodoxă „Sfântul Dumitru” din Arpătac (Araci, jud. Covasna). Nistor Dionisiu, parohul, face un apel public pentru donatori:

Icoanele se lucră de vestitul pictor român Michail Popp din Brașov. Dacă s’ar afla vreun binefăcător marinos, acela binevoească – în cea ce privesce numirea sau prețul cutărei icoane, ce voiesce se o doneze, – a se adresa direct către susnumitul d. pictor, sau către comitetul nostru parochial⁴⁷.

Artistul

[...] având în considerațiune sărăcia bisericii noastre a lăsat din prețul adevărat al icoanelor în favorul bisericii nou edificând sumă de 150–200 fl.⁴⁸

Cele 16 icoane executate de Mișu Popp pentru biserica din Arpătac au fost pictate pe pânză și încadrate în rame, reprezentând scene din ciclul mariologic și christologic.⁴⁹

Activitatea lui Mișu Popp în calitate de portretist, cu excepția participărilor sale la expozițiile ASTREI, a fost mai puțin prezentată în paginile presei românești din Transilvania. La 3 ianuarie 1888, Michail Popp, pictor, publică în „Gazeta Transilvaniei” următorul anunț:

Amice! In amintirea iubileului „Gazetei”, te rogu se binevoesci și se primesci portretulu scumpului D-tale Părinte ca dovadă a venerațiunei ce pururea i-am conservatu și ca semnu alu stimei și dragostei ce-ți păstrezu⁵⁰.

În revista „Familia”, în rubrica „Literatură și artă”, apare o știre referitoare la acest gest al pictorului:

Di Michail Popp, pictor român, in Brașov a făcut de curend portretul lui Iacob Mureșan, pe care l’a dăruit dlui dr. Aurel Mureșan, din incidentul jubileului „Gazetei”⁵¹.

Pentru a evoca importantul rol pe care Iacob Mureșianu⁵² l-a avut în apariția

⁴⁵ A.A. Mureșianu, *Prefectura română a Țării Bârsei din 1848 și 1849*, în „Țara Bârsei”, an I, Brașov, iulie-august 1929, nr. 2, p. 140.

⁴⁶ Georgiu Dogariu, *Mulțămîță publică*, în „Telegraful Român”, an XXVII, nr. 61, 29 mai 1879, p. 243.

⁴⁷ „Telegraful Român”, an XXXV, nr. 28, 14/16 martie, pp. 111–112; Dionisiu Nistor, *Mulțămîță publică*, în „Tribuna”, an IV, nr. 59, 14/26 martie, 1887, p. 235.

⁴⁸ *Istoricul nou edificătei biserici gr. or. române din Arpatac, ppresb. Treiscaunelor*, în „Telegraful Român”, XXXV, nr. 108, 22 octombrie/3 noiembrie 1887, p. 433.

⁴⁹ Elena Popescu, *op. cit.*, p. 98.

⁵⁰ „Gazeta Transilvaniei”, an LI, nr. 1, 3 ianuarie 1888.

⁵¹ „Familia”, an XXIV, nr. 2, 10/22 ianuarie 1888, p. 23.

⁵² Iacob Mureșianu (1812–1887), cărturar. A urmat primele două clase primare la Năsăud, apoi la Blaj gimnaziul, liceul și seminarul diecezan, unde a studiat teologie și filosofie. După absolvire, în 1837, Iacob Mureșianu a fost chemat la Brașov, unde episcopul Antonie Kovács l-a numit profesor la Gimnaziul

„Gazetei Transilvaniei”, Mișu Popp l-a portretizat ținând în mână un exemplar al ziarului. Portretul lui Iacob Mureșianu (Fig. 4) este una dintre capodoperele portretistice ale pictorului brașovean.

În 1890, în revista „Familia” apare cel mai important articol⁵³ dedicat lui Mișu Popp în presa din Transilvania contemporană, rămas până acum inedit în studiile de specialitate privitoare la activitatea și creația artistului. Acesta a fost publicat de poetul Iuliu I. Roșca⁵⁴ mai întâi, în 1889, în revista literară „Noua bibliotecă populară”⁵⁵, care apărea la București, fiind apoi preluat de revista transilvăneană, care a publicat și portretul artistului (Fig. 5) pe prima pagină. Poetul Iuliu I. Roșca l-a vizitat pe Mișu Popp la Brașov în vara anului 1887, dorind să-l cunoască pe artistul ale cărui lucrări îi atrăseseră atenția în expoziția ASTREI de la Sibiu din 1881.⁵⁶ Relatând vizita făcută pictorului brașovean, Iuliu I. Roșca a realizat o descriere detaliată a casei artistului, a prezentat datele sale biografice esențiale, oferite chiar de către acesta, și a creionat un portret literar al artistului.

Vizitatorul a fost condus de gazdă în podul locuinței, acolo unde se afla atelierul de vară al pictorului. Pe lângă portretele pictate de artist, aici se găseau expuse copii după opere de Rafael, Rubens și Rembrandt, artiști ale căror lucrări Mișu Popp le copiase în muzeele din Viena în timpul studiilor și portretele lui Gheorghe Lazăr⁵⁷, Ion Heliade Rădulescu⁵⁸ și Nicolae Bălcescu.⁵⁹ Apoi a fost poftit în pavilionul poligonal înălțat deasupra curții înguste în dreptul acoperișului.⁶⁰ Artistul construisese pavilionul în anii 1882–1883.⁶¹ În pavilion, care avea ferestrele vopsite tricolor, vizitatorul a avut ocazia de a admira lucrări ale artistului redând muzele artelor și alegorii ce simbolizau momentele zilei și anotimpurile, precum și portretele medalion ale unor politicieni și scriitori români contemporani (Dimitrie Bolintineanu, Constantin D. Aricescu, Ion C. Brătianu, Ion I.C. Brătianu, Barbu și Lascăr Catargiu).⁶² Apoi, gazda l-a invitat în salonul de la etajul casei, unde „păreții erau literalmente căptușiți cu tablouri, între

romano-catolic, apoi director între anii 1858–1875. A colaborat la „Gazeta de Transilvania” și suplimentul său literar „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, iar din anul 1850, a devenit proprietar și redactor al ziarului „Gazeta Transilvaniei”. A fost membru activ al Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA). A contribuit la înființarea asociației Reuniunea Femeilor Române din Brașov (1850). A fost unul dintre semnatarii Pronunțamentului de la Blaj (1868). Vezi Valer Rus, *Iacob Mureșianu (1812–1887)*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, Brașov, 2017, pp. 20–21.

⁵³ A.C. Șor. (Iuliu I. Roșca), *Michail Pop*, în „Familia”, an XXVI, nr. 20, 20 mai / 1 iunie 1890, pp. 229–232.

⁵⁴ Iuliu I. Roșca (1858–1940), poet. Din 1878 a fost colaboratorul mai multor ziare care apăreau la București („Dorobanțul”, „Ghimpele”, „Doina”, „Unirea”, „Universul”, „Resboiul” etc.). A fost corespondentul revistei „Familia” la București. *Dicționarul literaturii române. De la origini până la 1900*, ediția a II-a, București, Editura Academiei Române, Editura Gunivas, 2022.

⁵⁵ Roșca Iuliu I., *Michail Pop*, în „Noua Bibliotecă Populară”, an I, nr. 10, 1889.

⁵⁶ A.C. Șor., *op. cit.*, p. 229.

⁵⁷ Ulei pe pânză, 50 × 38,5 cm, nesemnat, nedatat, Muzeul Național de Istorie a României București, nr. inv. 47450.

⁵⁸ Ulei pe pânză, 11 × 9 cm, nesemnat, nedatat, Muzeul Național al Literaturii Române București.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 230.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Constantin Popp, *op. cit.*, p. 138.

⁶² A.C. Șor., *op. cit.*, p. 230.

care portretele se aflau în număr covârșitor și multe de minune reușite⁶³. Dintre aceste portrete, vizitatorul le evidențiază pe cele ale lui Andrei Șaguna, Gheorghe Șincai⁶⁴ și Nicolae Bălcescu⁶⁵. Totodată, menționează studiile de capete feminine, un înger⁶⁶ și o natură moartă cu struguri⁶⁷.

Impresionat de cele văzute și de prestanța gazdei sale, în încheierea relatării vizitei sale, Iuliu I. Roșca îi face lui Mișu Popp un sugestiv portret:

D'altmintearea artistul, cu înfățișarea-i ce pare severă la prima vedere, accentuată încă prin sprâncenele-i stufoase, barba-i lungă ca a Legistatorului lui Michel Angelo și përu-i tuns scurt și pieptenat în sus, e omul cel mai tiner. Cărunțenia lui chiar e departe de a-ți destăinui greutatea celor șasedeci de ani pe care îi portă cu voinicie în spinare, și cu toată dărnicia de care dăm dovadă când e vorba să socotim etatea altora, nu i-am putut da mai mult de patrudeci și cincide ani⁶⁸.

În finalul articolului, Iuliu I. Roșca, face și o apreciere cu privire la rolul artistului în arta românească:

Netăgăduit, activitatea ce a desfășurat și timpul în care s'a produs, asigură modestului pictor, care a preferat întotdeauna reclamei șgomotose liniștea muncii, unul din cele dintëu locuri în istoria artei române și în special a picturii religioase, și, cu tote că n'asă condițiuni – când efinătatea lucrului este esențialul pentru dreptii-credincioși – artistului îi este cu neputință să producă ceea ce ecsigența modernă numește artă, el totuș a presărat în cariera-i artistică trăsăturile ce denotă un profund talent⁶⁹.

În martie 1892, când Mișu Popp încetează din viață, „Gazeta Transilvaniei” publică un amplu necrolog, în care este prezentată succint și biografia artistului.⁷⁰ Autorul necrologului apreciază că în timpul vieții

Mihailū Popp avū sē se lupte cu multe greutăți, dér era neobositū și le învinse pe tôte [...] Pentru arta lui află în timpulū desvoltării sale puțină pricepere și și mai puținū sprijinū. Și nici astăđi nu stāmū în privința acēsta cu multū mai bine. Cu tôte aceste elū va ocupa unū locū de onóre în istoria picturii moderne române, între a căreia primi discipulī se numără.⁷¹

Revista „Familia” a publicat la decesul pictorului un necrolog lapidar.⁷² „Gazeta Transilvaniei” a relatat pe larg cu privire la înmormântarea artistului.⁷³ La funeralii au participat profesorii și elevii Gimnaziului Mare Public Român de Religieune Greco-Orientală din Brașov, dar și o

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Ulei pe pânză, 71 × 57 cm, nesemnat, nedatat, Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia, nr. inv. 2966.

⁶⁵ În lucrările de specialitate dedicate artistului nu există informații cu privire la existența în prezent a acestui portret în colecții muzeale sau particulare.

⁶⁶ *Un înger (Elisa Petrovici idealizată)*, ulei pe pânză, 63 × 79 cm, nesemnat, nedatat, Muzeul Național Brukenthal Sibiu, nr. inv. 1595.

⁶⁷ *Natură statică*, 23,7 × 36,5 cm, nesemnat, nedatat, Muzeul Național Brukenthal Sibiu, nr. inv. 1653.

⁶⁸ A.C. Șor., *op. cit.*, p. 230.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 232.

⁷⁰ † *Mihailū Popp*, în „Gazeta Transilvaniei”, an LV, nr. 55, 8/20 martie 1892, p. 3.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² „Familia”, an XXVIII, nr. 11, 15/27 martie 1892, p. 130.

⁷³ *Inmormântarea pictorului M. Popp*, în „Gazeta Transilvaniei”, an LV, nr. 56, 10/22 martie 1892, p. 2.

[...] mulțime de cunoscuți și prietini din toate clasele societății noastre românești⁷⁴.

Afluența numărului public asistent și intristarea ce se vedea pe fețele tuturor, era o dovadă de marea simpatie, de care s'a bucurat regretatul nostru pictor, Mișu Popp, înaintea concetățenilor săi români⁷⁵,

consideră autorul articolului.

Presa românească transilvăneană a reflectat constant activitatea pictorului brașovean Mișu Popp, considerat de contemporanii săi un adevărat deschizător de drumuri pentru pictura modernă a românilor din Transilvania. „Telegraful Român” și „Tribuna” s-au preocupat mai ales de pictura sa bisericească. „Gazeta Transilvaniei”, de redacția căreia artistul a fost apropiat, a publicat informații biografice și a arătat în paginile sale stima de care se bucura artistul în comunitatea brașoveană. Revista „Familia” a publicat un amplu articol dedicat artistului, care a constituit pentru posteritate principala sursă de informații cu privire la biografia și personalitatea sa. Din articolele publicate în presă se conturează imaginea unui artist activ în comunitate și devotat idealurilor naționale.

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ *Ibidem.*

Fig. 1. Mișu Popp, *Mihail Kogălniceanu*, ulei pe pânză, 52 × 40 cm, nesemnat, nedatat (cca 1880–1881). Sursa: Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 69.

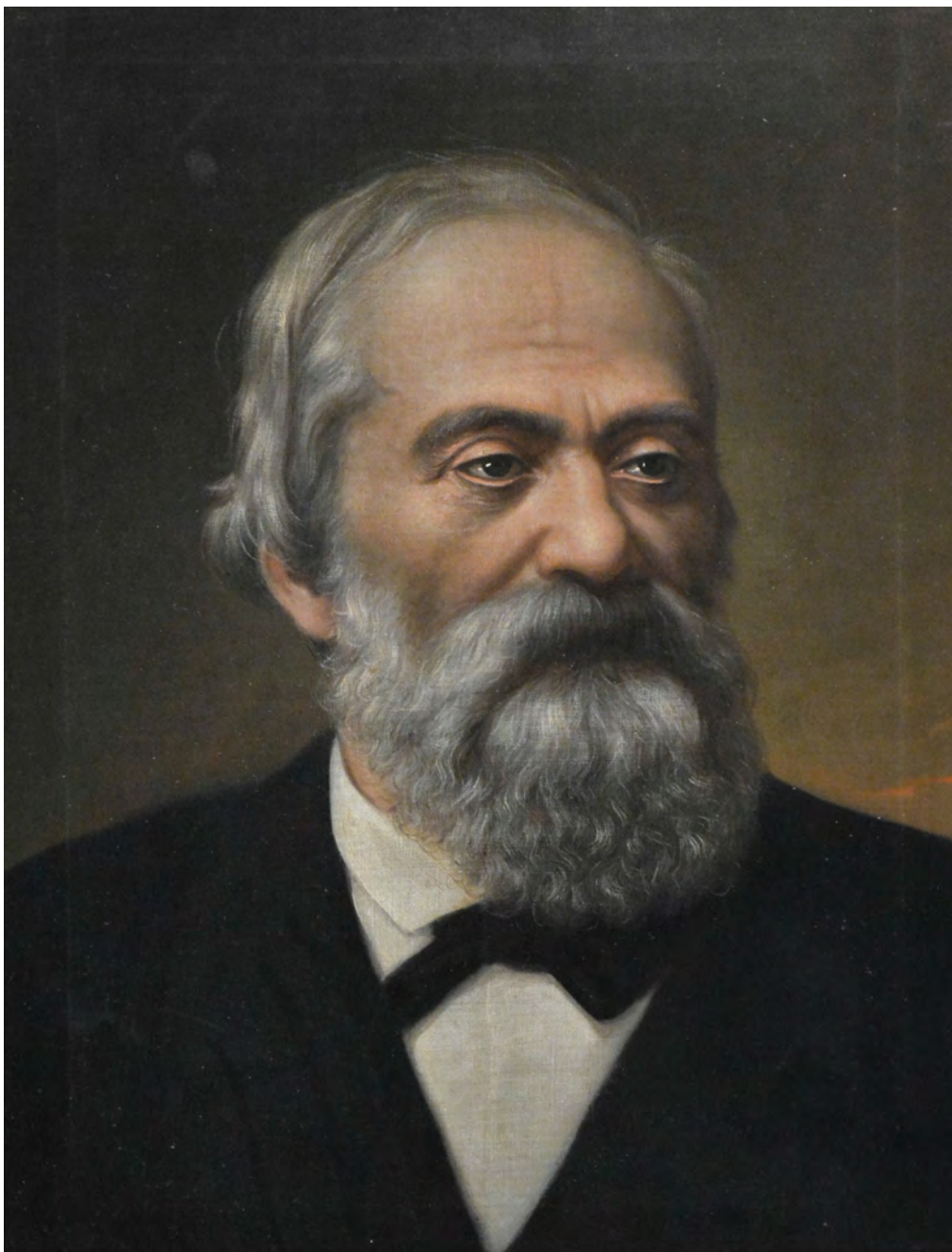

Fig. 2. Mișu Popp, *C.A. Rosetti*, ulei pe pânză, 51,7 × 39,7 cm, nesemnat, nedatat (cca 1880–1881). Sursa: Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 73.

Fig. 3. Mișu Popp, *Andrei Mureșanu*, ulei pe pânză, 49 × 37,5 cm, nesemnat, nedatat (cca 1880–1881). Sursa: Muzeul Național Brukenthal Sibiu, nr. inv. 1620.

Fig. 4. Mișu Popp, *Portretul lui Iacob Mureșianu*, ulei pe pânză, 69 × 92 cm, nesemnat, nedatat (1887). Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, nr. inv. 1.

ORADEA-MARE (NAGYVÁRAD) 30 mai st. v. 1 iunie st. n.	Este în fiecare duminică. Redacțiunea : Strada principală 375 a.	Nr. 20.	ANUL XXVI. 1890.	Prețul pe un an 10 fl. Pe 1/2 de an 5 fl.; pe 1/4 de an 2 fl 70 cr. Pentru România pe an 25 lei
--	--	---------	---------------------	--

Michail Popp.

In 1881, vizitând espozițiunea dela Sibiu a Asociațiunei transilvane pentru cultura și literatura poporului român, am vădut pentru prima oară numele acesta semnat pe un portret. Interesându-me de apröpe de tot ce atinge arta și pe artiștii noștri, am păstrat numele, dar am stat pré puțin atunci la Sibiu pentru a fi avut prilejul să fac cunoșcința artistului. Véra trecută inse, hotărind să-mi trec vacanța in Ardeal, unde cu șese ani mai înainte avusesem o primire atât de cordială, mi-l insemnai — pentru că de astădată mergeam in părțile Brașovului — printre cei de 'nți pe cari aveam să-i cercețez.

Intr'adevăr, in primele zile ale petrecerei mele in Brașov, me dusei să vizitez pe artist in locuința-i din ulița Scheilor, situată in fața aripei drepte a gimnasiului român greco-oriental. Un gang larg dá intrare intr'o curte îngustă, cum au toate locuințele din Brașov, căror le sânt necunoscut curțile spațioșe și intinsele grădini; d'acel, o

scară suie la salonul artistului a cărui ușă găsind-o închisă, eminentul profesor al gimnasiului, care avuse amabilitatea să-mi slujescă de insoțitor, imi duse:

'Trebuie să fie sus in pod.'
 Și urmă să suie treptele.

»Adică pentru ce am urmări pe om in pod?«
 Imi diceam urmându-l.

Enigma mi se talmăci îndată: Podul 'nalt al casei, oerorit de căldura lui august, ce făcea disperarea lui Depărătenu, print'o solzitură de țiplă grösă, era transformat intr'un atelier cu totul original. Un an-tret, avënd de amëndoue laturile câte un alcov, ducea in atelierul format din blăni prinse 'n căpriorii pe cari se odihniau țiplele și peste tot tapetate cu pânze: O feréstră menagiată spre méđa-nöpte da atelierului lumina proprice artei; de 'nainte-i o mesciöră permitea artistului să-și noteze impresiunile privind la casa vecină séu ascultând la cãntecile ce se urcau pân' aci; spre räsărit, intr'un fel de absidă a acestui fel de templu, o a doua feréstră; o méșă intinsă, încărcată de schițe, palete, peneluri, tuburi cu color, ținea loc de altar. O etageră cu câteva cărți, doue caveale și trei scaune complectau mobilierul. Și pretutindeni: pe pãreți, d'asupra intrării, pe laturile pie-

MICHAIL POPP.

dițe ce, unindu-se, alcătuiu plafondul, tablouri, portrete și schițe. Rafael, Rubens, Rembrandt, George Lazăr, Heliade, Bălcescu, corifeii artei și ilustrațiunile române, țin aci de urit artistului: pe care-l găsirăm zugrăvind o pânză destinată bisericei din Arpatac.

Fig. 5. Iuliu I. Roșca, *Michail Popp*, revista „Familia”, an XXVI, nr. 20, 20 mai/1 iunie 1890, p. 229.

Claudia BONȚA

**CONOTAȚII ISTORICE ALE ILUSTRĂȚIILOR
DIN REVISTE ENCICLOPEDICE ROMÂNEȘTI ÎN
A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA.
STUDIU DE CAZ: REVISTA „FAMILIA”, 1865–1880**

**HISTORICAL CONNOTATIONS OF ILLUSTRATIONS IN ROMANIAN ENCYCLOPEDIA
MAGAZINES IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY: A CASE STUDY
OF THE MAGAZINE “FAMILIA”, 1865–1880**

***Abstract:** The 19th century witnessed an unprecedented growth in interest in national history and historical figures, with the printed press – newspapers and magazines – serving as one of the most important tools for the spread of culture during this period. The Romanian magazine “Familia” (“The Family”), published from 1865 in Pest under the leadership of Iosif Vulcan, proclaimed its national ambitions, responsibilities, and educational role by promoting a wide range of cultural information in an accessible tone, which was further enhanced by a series of illustrations. The editor recognized the importance of imagery, both aesthetically and for fostering a better understanding of the text. As a result, “Familia” consistently illustrated significant national themes and the history of the Romanians, contributing to a collective national effort to support the struggle of Romanians in Transylvania for political rights.*

Secolul al XIX-lea se remarcă printr-un efort general de educare a maselor cu ajutorul presei în întreaga Europă. Așa numitul „secol al națiunilor” cunoaște o creștere fără precedent a interesului pentru istoria națională, pentru trecutul istoric și pentru personalități de marcă din istorie. Cartea și presa sunt considerate instrumentele cele mai importante ale răspândirii culturii pentru perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Presa, în cazul fiecărei națiuni, a susținut, în primul rând, răspândirea culturii și propagarea literaturii autohtone comentând totodată evenimentele istorice cărora le-a fost martoră.¹

O serie de publicații promovează răspândirea ideilor naționale iar revista românească „Familia”, apărută în 1865, la Pesta, sub conducerea lui Iosif Vulcan, clama simplu ambițiile și responsabilitățile naționale pe care și le asuma: „Foei nostre, fondate pentru dezvoltarea și lățirea culturai naționale”. De altfel, primul număr al revistei afirmă răspicat crezul noii publicații:

Inflorirea, stima și nemorirea cutarei națiuni aterna de la cultura ei. Națiunea fără cultură nu poate rezista valorilor amalgamisatoare a le timpurilor ci piere de pe fati a pamentului ca si florea batuta de ventulu tomnei și istoricii nu voru insemna despre densa nimica remarcabilu².

¹ Poráčky Rozália, *Cultura și societatea maghiară în Transilvania în sec. al XIX-lea. Presa și tipăriturile maghiare din Transilvania și problematica culturală*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2013, pp. 49–72.

² Pentru citatele din revista „Familia” (Seria I) am accesat pagina Bibliotecii Centrale Universitare Lucian Blaga din Cluj-Napoca, secțiunea Periodice digitalizate, <https://documente.bcucuj.ro/web/bibdigit/periodice/familia/>

Cum se traduce acest crez în mod concret în paginile publicației? Dincolo de „istorioare, novele și romanuri”, publicația își ia în serios rolul educativ și promovează o serie largă de informații de sorginte culturală pe un ton „accesibil, nu savant”³, care va fi ranforsat încă din primul număr de o serie de ilustrații, așa cum menționează subtitlul „Foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni”, un element care marchează cronologic prima perioadă de interes a studiului de față, întrucât din anul 1870 revista va promova un alt subtitlu: „Beletristică, științe, arte, viață socială, modă”, descriind succint repertoriul de teme propuse „familiei mici sau familiei mari a națiunii”⁴.

Redactorul revistei, Iosif Vulcan⁵ (1841–1907), a fost una dintre cele mai reprezentative personalități culturale din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Publicist, scriitor și traducător român, Iosif Vulcan a fost membru al Academiei Române, autor de proză, romane, nuvele, poezii, piese de teatru, articole, cronici și recenzii. Licențiat în drept, a colaborat de timpuriu la mai multe reviste și ziare și a fondat revista „Familia”, care a apărut neîntrerupt pe durata vieții sale, la Pesta (1865–1880) și Oradea-Mare (1880–1906), fiind reluată mai târziu.⁶ De-a lungul vremii, în paginile revistei conduse de Iosif Vulcan, au scris oameni de cultură și autori consacrați „din toate unghiurile pământului locuit de români”⁷, precum Vasile Alecsandri, Ion Creangă, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Timotei Cipariu, George Barițiu, Alexandru Papiu Ilarian, Grigore George Tocilescu, Alexandru Odobescu, Dimitrie Bolintineanu, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Alexandru Vlahuță, Duiliu Zamfirescu, George Coșbuc, Aron Densușianu, Nicolae Densușianu etc., însă revista a rămas în

³ Ion Simuț, „Familia” – 150 de ani, în „România literară”, 12/2015, https://www.romlit.ro/familia_150_de_ani, accesat la 01.02.2024; <https://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/1873>, accesat la 01.02.2024.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Iosif Vulcan (31 martie 1841, Holod, Bihor – 8 septembrie 1907, Oradea) a studiat dreptul la Pesta unde a obținut diploma de avocat, fără a practica însă. A fost un publicist și scriitor prolific care a publicat trei tomuri de „Nuvele” și unul intitulat „De la sate”; patru romane: „Sclavul amorului” (3 vol.); „Ranele națiunii” (2 vol.); „Barbu Strâmbu în Europa” (3 vol.); „Fata popei” (2 vol.); un volum de „Poesii” și altul intitulat „Lira mea”. A scris „piesele populare”: „Ruga de la Chisetu”, „Sărăcie lucie”; comedii: „Alb sau roșu”, „Chiriașul fugit”, „Mireasă pentru mireasă”, „Soare cu ploae”, „Gărgăunii dragostei” și tragedia „Ștefan Vodă cel Tânăr”. A scris biografiile celebrităților române sub titlul „Panteonul român”. A fost inițiatorul înființării unui teatru românesc în Transilvania. Academia Română l-a ales membru corespondent la 1879 și membru activ la 1891. A fost fondatorul, proprietarul, editorul și redactorul responsabil al revistei „Familia” între anii 1865–1906, „Gura satului” (sub direcția sa în perioada 1863–1871), „Șezătoarea” (1875–1882), întemeietorul revistei „Umoristul” (1863–1866), vezi Dimitrie R. Rosetti, *Dicționarul contimporanilor*, București, 1897, p. 197; <https://www.artline.ro/Iosif-Vulcan-26181-1-n.html>, accesat la 12.04.2024.

⁶ Revista „Familia”, Seria I, a apărut între 1865–1906, sub redacția lui Iosif Vulcan. Ulterior au fost publicate seriile noi ale revistei: Seria II, 1926–1928, Seria III, 1934–1943, Seria IV, 1965 și Seria V, din 1965 până în prezent, vezi Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești: 1731–1918*, București, Editura Științifică, 1995, pp. 187–188; Academia Republicii Populare Române, *Dicționar Enciclopedic Român*, București, Editura Politică, 1962–1964; [https://www.encyclopediaromaniei.ro/wiki/Familia_\(revist%C4%83\)](https://www.encyclopediaromaniei.ro/wiki/Familia_(revist%C4%83)), accesat la 15.04.2024.

⁷ Daciana Marinescu, „Gura satului”: (1868–1871) – o „foaie” din Austro-Ungaria, București, Editura Pro Universitaria, 2014, pp. 14–16.

istoria literaturii și prin faptul că în paginile sale a debutat, la doar 16 ani, marele poet Mihai Eminescu.⁸

Frontispiciul revistei (Fig. 1) se dovedește a fi foarte elocvent, înfățișând un moment de cultură cu familia reunită în jurul mesei, o ilustrare idealizată a lecturii revistei dominată de prezența tatălui, care citește din revista „Familia” într-o atmosferă cultural-artistică asigurată de activitățile membrilor familiei: mama brodează, fiica cântă la pian, fiul cel mare pictează, un altul citește o carte iar mezinul ascultă cu atenție. Prezența acestor veleități culturale pe frontispiciu rezumă obiectivul revistei într-un mod convingător, printr-un moment de ideală convivialitate în familie. Iosif Vulcan va păstra acest frontispiciu vreme de doi ani, înlocuindu-l mai apoi cu o imagine dezvoltată, în care numărul personajelor crește de la șase la opt iar atenția este focalizată pe lectură (Fig. 2); la 1879, frontispiciul va fi modificat, se va reveni la un număr de șase personaje în jurul mesei, cu fiica cea mare citind revista, ascultată atent de toți membrii familiei (Fig. 3).

Succesul noii publicații a depins de conținutul interesant și variat, iar Iosif Vulcan înțelege importanța imaginii, atât din punct de vedere estetic, cât și în ceea ce privește mai buna înțelegere a textului și inserează o serie de ilustrații, reproduceri, desene naive, portrete picturale, denumite generic „tablouri”. Succesul acestor „tablouri”, care „au împodobit casele românești de atunci”⁹, se reflectă în cererile insistente ale cititorilor care solicită cu nerăbdare imaginile publicate, după cum rezultă din notele redacționale scrise de Iosif Vulcan la „Poșta Redacțiunii” numărului din 6 februarie 1870 al revistei, unde este publicat un „Avis la mai mulți cititori”, edificator în ce privește interesul românilor față de „tablouri”, insistența lor pentru a intra cât mai curând în posesia tablourilor și explicația redactorului care subliniază politicos faptul că nu poate trimite imediat noilor abonați tablourile și din anii trecuți, ci doar în decursul semestrului.¹⁰

Ambițiile în ceea ce privește emanciparea culturală sunt trădate de tematica ilustrațiilor, care încă din primul număr promovează cultura română. Deși în cererea pentru editarea unei reviste adresată Prefecturii poliției din Pesta în aprilie 1865, Iosif Vulcan afirma în programul editorial faptul că revista dorea să contribuie la răspândirea unor cunoștințe generale, îndeosebi de artă și literatură, cu excluderea oricărei implicări politice, redactorul era conștient de puternicele ecouri politice pe care le putea avea revista.¹¹

Astfel, fără un militantism politic asumat, paginile revistei erau impregnate de o evidentă propagandă istorică prin tematica aleasă, iar

ideea originii latine a poporului român s-a bucurat de un interes constant, parte din idealul trezirii conștiinței istorice a poporului¹².

⁸ Este de notorietate faptul că Iosif Vulcan a fost cel care a schimbat numele marelui poet, din Eminovici în Eminescu.

⁹ Viorel Faur, *Referiri la revista Familia și biografia lui Iosif Vulcan în corespondența lui Fr. Hossu-Longin*, în „Crisia”, Muzeul Țării Crișurilor, an XIV, Oradea, 1984, pp. 139–149.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 141–142.

¹¹ Berényi Mária, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, pp. 111–113.

¹² Lucia Cornea, *Problema originii și continuității poporului român oglindită în paginile revistei „Familia” (1865–1906)*, în „Crisia”, Muzeul Țării Crișurilor, an VIII, Oradea, 1978, pp. 204–212.

Definiția istoriei este publicată solemn:

Istori'a este espunerea evenimentelor celor adeverate, cu scopu de a invetiá si a luminá ómenii. Istoricultu trebuie sè spuná totu-de-una numai adeverulu si sè îndepárteze de la sine ori ce pãrtinire. La asiediarea subiectulu istoricu trebuie sè se pastreze unitatea, adeca istori'a sè nu fia compusa din parti discusute si nelegate intre ele, ci tiesute si unite printr'unu principiu comunu, care sè ni infatísieze ide'a unui singuru lucru, intregu si deplinu... scopulu seu nu este de a delectá pe cetitoru prin frase frumóse, ci de a-lu invetiá prin lectiuni folosítóre¹³.

Cât „despre isvorele istoriei” se sublinia:

Noi Românií amu avutu unu trecutu forte nenorocitu. Tier'a nóstra, bântuita necontenitu de hórde barbare, a luptatu cu energia pentru aperarea patriei si mântínerea nationalitátií¹⁴.

Revista se adresa fiecãrei familii românești în dorința de a se constitui într-un izvor documentar, iar excursul istoric din paginile sale viza atât ridicarea maselor prin cultură, cât și educarea în spirit național.¹⁵

O analiză succintă¹⁶ a „tablourilor” din perioada 1865–1870 ne indică faptul că predomină ilustrațiile de tip istoric, legate de originea latină a poporului român, de trecutul glorios și de legăturile ancestrale cu spațiul italian. Astfel, pentru anul 1865, apar o serie de ilustrații cu conotații istorice, toate cu referire la istoria Romei antice: încă din primul număr revista ilustrează „Tabl'a lui Traianu”¹⁷ („Tabula Traiana”) iar textul precizează:

Cand s'a aredicatu acestu monumentu, nu potemu detiermuri cu acuratetia. Se deschidemu inse foliantele istoriei, se vedemu luptele imperatulu Traianu cu dacia, pote vom u aflá esplicarea ilustratiunei nostre.

Urmează o succintă descriere a războaielor daco-romane cu concluzia:

imperatulu invingatoru, prin acestu monumentu a voitu se eterniseze memori'a acestei victorie.

Urmează o lectură incompletă a inscripției și precizarea:

e destulu ascí aceia ce vedemu, adeca numele gloriosulu Traianu. Cum-câ acesta tabla s'a aredicatu indata dupa batai'a prima cu dacia, se vede de-acolo, câ-ci epitetulu „dacicuu”, cu care fu ornatu Traianu prin senatu, lipsesce aci. Atâta scimu despre acestu monumentu maretiu, care în decursu de 1700 ani a vestitu si necontenitu vestesce eroismulu stramosiloru noștri.

În același număr apare și „Pantheonulu pe tempulu imperatiloru romani”¹⁸.

¹³ „Familia”, an XIII, nr. 27, iulie 1877, p. 315.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 20, mai 1877, p. 229.

¹⁵ Claudia Doroftei, *Revista „Familia” – o revistă de cultură (1865–1906)*, <http://www.lisr.ro/8-doroftei.pdf>, accesat la 11.02.2024.

¹⁶ Studiul de față are drept scop prezentarea unor serii de imagini cu caracter istoric din revista „Familia”, parte a unui demers științific mai amplu, ce are ca obiectiv analiza rolului imaginii în presa românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În lucrarea curentă apar imaginile considerate de noi drept emblematice pentru istoria românilor, o mică parte a ceea ce publică în acest sens revista „Familia” în perioada 1865–1880.

¹⁷ „Familia”, an I, nr. 1, iunie 1865, p. 4.

¹⁸ *Ibidem*, p. 5.

Reconstituirea¹⁹ „Templulu lui Romulu”²⁰ apare alături de un text privitor la mitul despre „Fondarea Romei”. Deloc surprinzător, imaginea înfățișând „Column’a lui Traianu”²¹ este însoțită de descrierea aferentă și precizarea „Din trecutul glorioșilor străbuni ai noștri”. Referințele istorice continuă cu „Ruinele puntei lui Traianu”²², la care se adaugă un editorial privind „Anticitatea Romanilor din Ungaria”, întins pe trei episoade.²³ Tematica antică continuă și în 1866: descrierea „cetății eterne” este însoțită de o ilustrație, „Roma de către puntele rupt”²⁴ și o altă reconstituire romană, „Palatul de aur a lui Nero”²⁵ (Domus Aurea). „Calea lui Traianu la Dunăre”²⁶ este ilustrată cu mențiunea că:

Dintre remasițiile romane, ce s’au mai pastratu si pana adi, fara indoiala Calea lui Traianu e un’a dintre cele mai grandioase,

iar imaginea cu „Port’a triumfala a lui Traianu in Beneventu”²⁷ este însoțită de un text despre arhitectura clasică romană, lăsată în urmă de

glorioșii noștri strămoși care ocupa locul celu mai de frunte intre poporele și națiunile trecutului²⁸.

Deja din anul 1866 tematicii antice i se adaugă subiecte de istorie mai recentă, iar jaloanele istorice importante pentru români sunt prezentate rând pe rând. Astfel, portretele lui „Horia și Cloșca”²⁹ sunt însoțite și de istoricul personajelor care se întinde în patru episoade.³⁰ Răscoala lui Horea este amintită în ilustrația „Goronulu lui Horia la biserica din Tiebea in Zarandu”³¹ cu explicații:

Ilustratiunea din fruntea numerului presinte, facuta dupa desemnulu dlui Edmundu Nemeș, infățișidza renumitul stejariu numitu de tradițiunea poporului romanu: „Goronulu lui Horia” care stă ca unu gigante langa biserica din Tiebea, in Zarandu... Tradițiunea poporala pretinde, că Horia si Cloșca sub acestu arbore au statoritu planulu loru de resbunare in contra impilatiuniloru nobilimei, de aceea lu si numesce „Goronulu lui Horia”.

¹⁹ Confuzia editorului revistei „Familia” face ca ilustrația prezentată să nu aibă nicio legătură cu fondatorul Romei, templul prezentat fiind, se pare, templul lui Jupiter Stator, refăcut de împăratul Maxentius și re-dedicat memoriei fiului său mort, Romulus Augustus, vezi Rada Varga, *Antichitatea în imagini. Studiu de caz: revista „Familia” (1865–1880)*, în „Românii din afara granițelor țării. Istorie, cultură, spiritualitate”, coordonator: Iulian Pruteanu-Isăcescu, Iași-Chișinău, 2010, pp. 61–69.

²⁰ „Familia”, an I, nr. 11, septembrie 1865, p. 132.

²¹ *Ibidem*, nr. 13, octombrie 1865, p. 156.

²² *Ibidem*, nr. 16, noiembrie 1865, p. 192.

²³ *Ibidem*, nr. 14–16, octombrie-noiembrie 1865.

²⁴ *Ibidem*, an II, nr. 1, ianuarie 1866, p. 5.

²⁵ *Ibidem*, nr. 3, ianuarie 1866, p. 29.

²⁶ *Ibidem*, nr. 2, ianuarie 1866, p. 17.

²⁷ *Ibidem*, nr. 7, martie 1866, p. 77.

²⁸ Referitor la monumentele romane redată în revista „Familia”, vezi Florina Ciure, Lucia Cornea, *Relațiile culturale româno-italiene reflectate în paginile revistei „Familia”, seria I (1865–1906)*, în „Crisia”, Muzeul Țării Crișurilor, an XLII, Oradea, 2012, pp. 81–98.

²⁹ „Familia”, an II, nr. 2, ianuarie 1866, p. 13.

³⁰ *Ibidem*, nr. 2–5, ianuarie-februarie 1866.

³¹ *Ibidem*, an VII, nr. 32, august 1871, p. 373.

Mai apoi, apare ilustrația „Port’ a de frunte a forteretiei de Alba-Iulia si prinsorea lui Horia”³² cu explicații:

Partea cea mai frumoasă a forteretiei e pór’t a de frunte, cu statu’ a de pétra a imperatului calare. Ilustratiunea din fruntea nrului presinte infatîsiéza chiar acésta parte. De Alba-Iulia sunt legate multe suveniri in istori’ a nóstra natiunala, aice a intratu Mihaiu ca triumfatoriu, aice a tîenutu elu apoi dieta, despre cari archivulu pretiosu de aice va fi pastrandu multe detaiuri necunoscute inca de nimene... In acésta forterétia a suferitu si martiru lu nostru Horia, tradatu de perfidi’ a camarillei, timpulu inchisorii sale. Sub statu’ a amintita mai susu, se afla o odaia de paza, in care – conformu traditiunii – Horia a petrecutu ultimele díle, dupa cari resbunarea insocita cu tradare infama l’ au tramisu a mori intr’ unu modu infioratoriu.

Istoria lui Mihai Viteazul este prezentată prin portretele soției sale, publicate în revista „Familia” de două ori în perioada studiată, cu nume diferite: „Domn’ a Florea soci’ a lui Mihaiu Eroulu”³³, respectiv „Dómn’ a Stanca, soci’ a lui Mihaiu Vitézulu”. În primul editorial, „Mihaiu Eroulu si Florea Domn’ a lui. 1592–1601”, semnat de I. Selagianu³⁴, evenimentele sunt redade succint:

se redica pe tronulu lui Mircea unu erou mare, unu genú, care pricependu simtiulu comunu, a intrunitu sub drapelulu seu dorerile, resbun’ a, si speranti’ a popóreloru sdrobite de la Dunăre. Mihaiu, fiulu lui Petrascu Vod’ a celu bunu, urmandu in tronulu Romaniei la an. 1592... Romani’ a, Transilvani’ a si Moldavi’ a intindu man’ a insocirii in contra dușmanului comunu. Si cine a scosu la cale unu lucru asié greu? Federatiunea intre munteanu, moldoveanu si ungureanu? nesmintitu geniulu celu mare a lui Mihaiu. Lu-numinu mare si pentru aceea, câ-ci cu elu, cu seclulu XVI ni-se inchide rolulu celu mare, rolulu decisivu in orientulu Europei, ca sê urmeze trei seculi negri de aservirie... Batalia de la Sibíiu, – Selimberg 13 oct. 1599, dede lui Andreiu Báthory lovitura de mórte, asié si-deschise calea la tronulu Transilvaniei. (Intrarea lui Mihaiu in triumfu in Alb’ a-Iulia – 1 noemvre 1599 – asemenea este reproducu prin unu tablou maretiu.) Éra in anulu urmatoriu sdrobindu si pe frații Eremia si Simeone Movila, creaturele Poloniloru, la Suceava si Hotinu, se prochiamà, de principe si peste Moldova. Din vediutu la 1600 erá Mihaiu in culmea marirei: domnu ambeloru Dacie. Daci’ a inse a lui Traianu si-are scaunulu naturalu in Transilvani’ a, si Mihaiu a priceputu acésta de minune atunci candu s’ a incubatu de statutu in Alba-Iulia...

Același portret feminin apare cu numele corect, „Dómn’ a Stanca, soci’ a lui Mihaiu Vitézulu”³⁵, însoțit de studiul istoric „Dómn’ a Stanca” de Gr.G. Tocilescu, care se întinde pe șapte numere ale revistei³⁶ și prezintă contextul istoric al epocii, condiția femeii și, din nou, istoricul lui Mihai Viteazul:

Istori’ a romana, ast-felu precum este ea pana astadi scrisa, nu ne ’nfatîsiéza decâtu unu siru neintreruptu de lupte crâncene in afara si in intru... Ultim’ a decada a vécului alu XVI-le ne presinta in Tiér’ a-Romanésca uriasí’ a figura a acelui nenspaimentatu voevodu, care concentrá ’n sine cá intr’ unu focaru de lumina cele mai scumpe si mai glorióse

³² *Ibidem*, an VIII, nr. 2, ianuarie 1872, p. 13.

³³ *Ibidem*, an VII, nr. 10, martie 1871, p. 109.

³⁴ *Ibidem*, pp. 109–112.

³⁵ *Ibidem*, an XIII, nr. 1, ianuarie 1877, p. 5.

³⁶ *Ibidem*, nr. 1–7, ianuarie-februarie 1877.

amintiri ale unui nému. Mihaiu-Vitézulu va fi pururea eroulu naționalu alu tuturoru Romaniloru, simbolulu de unire alu fratiloru despărțiți de vitreg'a sórta si de vecinii cutropitori; si minunatele isprăvi ale acestui Achile romanescu voru formá totu-de-una cartea vitejei, cartea care sè se cetésca cu dragu de catra ori-cine... Mihaiu... pareá a fi chiamatu la fapte mari... Voevodulu primi pacea, pentru cà sub umbr'a ei credea a puté mai bine sè-si infiintieze giganticulu planu ce concepuse: unirea tutoru elementelor de putere ale patriei sale, unitatea naționala prin cucerirea Moldovei si Transilvaniei. Idea mare si nerealisata pe deplinu inca, dar totu-de-una unu dreptu si o datoría sfanta pentru ori-ce națiune, care voiesce a traí deseversitu, neatêrnata, libera, fara a nisuí la străini!

Avram Iancu este portretizat în două rânduri în paginile revistei „Familia”, în 1867 și în 1880:

Avramu Jancu³⁷ eroulu din 1848, regele muntiloru... celu mai curatu patriotu... celu mai curatu romanu... are și o biografie care îl prezintă pe acestu omu mare... care n'a avutu neciunu interesu propriu, decâtu uniculu interesu alu natiunei sale... cu anima sfarmata in durerile natiunei sale.

Una dintre puținele fotografii cu Avram Iancu, realizate spre finalul vieții sale, este publicată postum:

Avram Jancu³⁸ precum a fost în anii din urma a vieții sale, un portret care descrie cu colori petrunatoare o vieția tragica... un mare român, care n'a avuta alta dorinția decât înnaltfarea națiunii sale... Jancu a fost unu caracteru nepetatu, unu spiritu nobilu și că a luptatu pentru o ideia sânta...

Moartea sa este marcată într-un număr fără ilustrații din 1872, cu un ferpar mare cu numele său și un elogiu emoționant.³⁹

Portretul lui „Alesandru Ionu Cusa”⁴⁰ apare:

la aniversari'a morții sale regretate... a celui care a fostu espressionea unei idei mari, personificarea vointiei natiunale, numele lui a intrunitu două tieri de acela-si sange, elu a fostu primul domnu alu principatelor romane întrunitu sub numirea „Romania”... Elu a innaltiatu éra-si drapelulu romanismulu, câstigandu-i incredere in launtru, si respectu

³⁷ *Ibidem*, an III, nr. 6, februarie 1867, p. 61.

³⁸ *Ibidem*, an XVI, nr. 56, iulie 1880, p. 357.

³⁹ „Avramu Jancu eroulu nepetatu din 1848, regele muntiloru – cum l'a numitu poporulu, – unulu din martirii scumpi ai noștri, gloriosulu dar nefericitulu Avramu Iancu, a moritu la Baia-de-Crisiu in 10 septsmvre c.n., in etate dè 48 ani... Cine a fostu Iancu? Espressionea unei idei nalte, unei dorintie străbune, care nu se va stinge nici odata din sinulu națiunii romane. Mai multu decâtu atât'a, elu a aprinsu acésta idea in mii si mii de suflete, – dinsulu a executatu dorinti'a celoru mulți «din munți si din câmpii». Numele Avramu Iancu, e unu programu, programulu națiunii romane din cóce de Carpati, unu drapelu sub care se voru aduná totu-de-una cu adeveratu zelu de sacrificiu toti Romanii adeverati; unu cultu natiunale, la care se voru inchiná cu stima, iubire si pietate, tóte generatiunile viitórie. Iancu e o epoca in istori'a nóstra natiunale; ingeniulu lui a datu alta direcțiune acestei istorie; numele lui dara póte servi dreptu titlu la opulu ce odinióra va enará stranepotiloru luptele Romaniloru pentru libertate si patria in memorabilulu anu 1848/... Unu Iancu a avutu națiunea romana, numai unulu! Cum se nu-lu fi iubitulu dara, cum sè nu adóre memori'a lui?!... Dar Iancu a fostu singuru... Sè pastrâmu cu scumpetate acésta reliquia pretiósá, unic'a suvenire a sublimulu nostru martiru, si se o depunemu spre pastrare eterna in óre-care museu natiunale! Sè adorâmu totu-de-una memori'a acestui mare martiru intre martirii noștri!” Semnat Iosifu Vulcanu, vezi „Familia”, nr. 37, an VIII, septembrie 1872, p. 440.

⁴⁰ „Familia”, an X, nr. 19, mai 1874, p. 217.

in afara din partea acelor ce inca mai încercau sè-lu insulte. Êta pentru ce poporul nu va uità nici odata pe Cusa, ci totu-de-una lu-va reamintì cu stima si iubire romanésca!

Evenimentele contemporane importante pentru români sunt reflectate prin „Intrarea Altetiei Sale Carolu I in Bucuresci la 22 maiu 1866”⁴¹, precum și printr-un portret de tinerețe și o biografie a lui „Carolu I. Domnitoriulu Românii”⁴² în care se preciza:

In fine Romania dupa atâte lupte interne si contra protestarilor esterne si-a vedintu realisata sublim’a sa dorintia de a saluta pe tronulu intr’unitu a lui Mihaiu eroulu si Stefanu celu mare pre Principele Carolu Ludovicu de Hohenzollern.

De altfel, Carol I este personajul care a avut de cele mai multe ori publicat portretul în paginile revistei „Familia” pentru perioada studiată, el fiind reprezentat de nu mai puțin de cinci ori, în decursul anilor 1866, 1869, 1876, 1877 și 1880.⁴³ Astfel, portretul lui „Carolu domnulu Romaniloru”⁴⁴ apare însoțit de un text care precizează:

incepemu Panteonulu nostru, prim’a publicatiune romana in feliulu acest’a, cu primulu si celu mai mare Romanu, cu domnulu Romaniloru... primuluu domnu ereditariu la Romanii din Daci’a... Unu poporu odinóra liberu si propagatoriu alu civilizatiunii in lume, poporul Italiai asediatu de marele Traianu in orientele Europei – de la asediarea sa si pana in diu’a de astadi, a luptatu pentru conservarea propria, a luptatu pentru limba, pentru patria si pentru libertate. Dar luptele continue cu trei patru inimici deodata, l’au frantu câte odata, nu l’au ucisu, nu l’au estirpatu inse; si-a perdutu libertatea, a fostu atacatu in limba, in simbolulu vietii sale – dar simtiulu iubirii de patria si de limba n’a amorfítu in elu neci-odata; acestu simtiu totu-de-una erá víu. Astfeliu a luptatu, a luptatu, si in continuu a luptatu; si astfeliu luptandu, acestu poporu a trebuitu a deveni éراس liberu. Elu este... elu va fi... Si principele acestui poporu liberu e Carolu. Dar lupt’a inca nu s’a finitu. Pre câtu tempu unu membru alu familiei nu este inca liberu, pre atâtu tempu ceialalti membri ai familiei nu potu fi fericiți. Sê sperâmu, câ va vení tempulu candu toti membrii familiei voru fi liberi, si atunci fericirea va fi universala.

Este redat un scurt istoric al familiei Hohenzollern și urmează:

apoi a pusu piciorulu pe pamentulu Românii, primulu cuventu ce a dîsu, a fostu: „Eu sum Romanu”. Primulu cuventu a ori-carui Romanu, in ori ce tempu si la ori ce impregiurâri. Si Romanii l’au primitu; Romanii l’au prochiamatu de domnu; romanii iau datu tronulu ereditariu romanu. Si elu este Romanu. Se amintesc tóte legile binefacutórie pentru Romani’a ce s’a votatu sub guvernulu lui Carolu I, amu avé de a recitá tóte binefacerile si usiorârile ce le-a facutu acestu principe pentru poporu, pentru industria, pentru comerciu

⁴¹ *Ibidem*, an II, nr. 16, iunie 1866, p. 185.

⁴² *Ibidem*, p. 181.

⁴³ Spre comparație, Franz Joseph are în paginile revistei „Familia” un singur portret în perioada 1865–1880, la împlinirea a 25 de ani de căsnicie, sub forma unui portret dublu, „La nunta de argintu a maj. Lor. Regele Francisc Iosif Regina Elisabeta” („Familia”, an XV, nr. 28, aprilie 1879, p. 185), cu o descriere a festivităților din cele trei zile „Serbarea nuntii de argintu. Viena 21 aprilie”. Alți membri ai familiei imperiale care sunt portretizați sunt tatăl împăratului, „Archiducele Francisc Carol” la momentul „repausării” sale, cu un scurt ferpar („Familia”, an XIV, nr. 21, martie 1878, p. 125) și „Moștenitorul de tronu Rudolf” („Familia”, an XVI, nr. 22, martie 1880, p. 133), ocazia fiind „Marele evenimentu, fidantierea moștenitorulu de tronu Rudolf cu principess’a Stefania de Belgi’a”.

⁴⁴ „Familia”, an V, nr. 28, iulie 1869, p. 329.

si pentru economi'a de statu. La final Incheiâmu cu strigatulu ce credemu, câ va aflá echo in tóte animele romane: Sê trăiescă Carolu I. domnulu Romaniloru! Sê trăiescă Romanii!

Același portret din 1869 apare din nou sub titlul „Carolu I”⁴⁵ cu explicația:

Principele Carolu, prin cuventările sale pronunciate la esamenele unoru scóle din Bucuresci, si-a atrasu recunoscinti'a tuturoru Romaniloru. Barbatii noștri, cari se interesséza de înaintare in cultura a națiunii, s'au ocupatu cu tóta serioșitatea de sublimele idei professate de capulu tierii romane, relative la desvoltarea culturei nationale. Pe acestu terenu Domnitoriulu va avé spriginulu tuturoru Romaniloru. – Dreptu recunoscintia din partea nóstra publicâmu in nrulu presinte portretulu seu, urandu-i succesu pe calea indicata!

Portretul din 1869 este reluat sub titlul „Carol I Domnul României”⁴⁶ cu o menționare succintă:

Principele Carol, precum se scrie din Praga, a umblatu pe la Ischl în caus'a succesiunii tronului seu.

Un alt portret al lui Carol I în ținută militară, cu pieptul acoperit de decorații, „Carol I Domnitorulu României”⁴⁷ apare însoțit de explicația:

Principele Carol. De si amu publicatu deja mai de multe ori portretulu principelui Carol I, Domnitorulu Romaniei, totuși primindu acuma unu portretu mai nou alu seu, nu ne-amu pututu conteni sê nu-lu reproducemu in nr. presinte, căci rolulu ce-lu jóca Romani'a in resboiulu actualu atrage atentiunea lumei întregi a supra Domnitorulu din fruntea ei. Biografia n'avemu sê adaugemu. Aceea se afla deja in colónele foiu nóstre. Deie ceriulu, cá principele Carol sê conducă destinele României la limanulu doritu!

Căsătoria lui Carol I cu Elisabeta de Wied este reflectată prin portretul și biografia acesteia:

Principes'a Elisabet'a, Dómn'a Romaniloru⁴⁸... o persóne ilustre, carea e atátu de stimata si iubita de toti... o fiintia in care se intrunescu acuma aspiratiunile cele mai sacre a milióne de Romani; este alés'a Alesului romanu, soci'a primulu Domnu ereditariu la Romanii din Daci'a. Este innalta misiunea, ce vócea poporului, vócea lui Domnedieu, a concrediutu Innaltímei Sale Carolu I, dar in realisarea acestei misiuni august'a-i soci'a va avé, si trebuie sê aiba, asisdere o mare parte. Pentru aceea aplauda adi stranepotii lui Traianu maretiulu actu, prin care In. Sa Domnulu a realisatu o dorintia ardenta a tuturoru Romaniloru; pentru aceea privescu adi toti Romanii cu o viua interesare la alés'a Domnului Romanu.

Războiul de Independență din anul 1877 face ca atenția revistei „Familia” să fie focalizată pe acest eveniment:⁴⁹ sunt publicate articole dedicate „crisei orientale” și conflictului armat, însoțite de portretele unei lungi serii de personaje implicate în război, conducători, diplomați, comandanți militari, atât din partea rusă, cât și din partea otomană. Deja din nr. 2 din ianuarie 1877 sunt redați principalii diplomați implicați:

⁴⁵ *Ibidem*, an XII, nr. 31, august 1876, p. 365.

⁴⁶ *Ibidem*, an XVI, nr. 60, august 1880, p. 379.

⁴⁷ *Ibidem*, an XIII, nr. 22, mai 1877, p. 257.

⁴⁸ *Ibidem*, an V, nr. 47, decembrie 1869, p. 556.

⁴⁹ Referitor la reflectarea evenimentelor din anii 1877–1878 în paginile revistei „Familia”, vezi Viorel Faur, *Războiul de independență și Revista „Familia”*, Oradea, 1978.

marchizul Salisbury, ambasadorul Rusiei, generalul Ignatieff și Savfet pașa. Rând pe rând sunt redată portretele familiei imperiale ruse: țarul Alessandru II, țarina Maria Alesandrovna, fii lor marele duce Alesandru Alesandrovici și marele duce Vladimir Alesandrovici, dar și marele duce Nicolae și marele duce Mihai, precum și patru generali ruși: Mihaiu Loris-Melikoff Tarieloviciu, Arzasu Tergukasoff Artamieviciu, Eduardu Franciscu Todleben, Iosifu Gurko Wladimiroviciu. În ce privește partea otomană, sunt portretizați: Sultanul Abdul Hamid, Abdul Kerim pașa, Hobart pașa, Redif pașa, Suleiman pașa, Hadsî Murtuz Molla Razi, Mehemed Ali, Ozman pașa. Conflictul domină și partea de ilustrații unde sunt publicate o serie de scene referitoare la război: „Intrarea Cazacilor în Craiova”, „Esploziunea monitorului turcescu Seifi”, „Schitie din oștea româna”, „Cetatea Cars în Azia”, „Cattaro la polele Muntenegrului”, „Ternova”, „Lupta în strimțorea Sipca”, „Spândiurarea bulgarilor”, „Inmormentarea morților la Grivitia”, „Lupt’a pentru drapelul”, „Asaltulu diviziunii a dou’a române asupra redutei Grivitia la Plevna”, „Familiele turce fugu din Rusciucu”, „Asaltulu Rușilor asupra Carsului”,⁵⁰ „Armat’a româna”⁵¹ etc. Pentru informare, începând cu nr. 19 din mai 1877, sunt instituite rubrici dedicate precum: „Cronic’a resboiului”, „Sciri de pe câmpulu de resboiu”, „Resboiulu”, „Sciri noue de pe câmpulu luptei” și sunt redată informații despre război în mai multe rubrici, inclusiv cu știri preluate din alte ziare. Și în cursul anului 1878 se impun ecurile războiului în ilustrații, precum: „Lupt’a de cavaleria la Pirgos”, „Adunarea mortilor dupa capitularea Plevnei”, „Luarea unui steagu turcescu la Doboi”, „Patru generali ruși: Kotzebue, Radetzky, Zimmermann, Skobelev”.⁵²

Sumarizând,⁵³ între anii 1865–1880 au fost publicate un total de 914 numere și cca. 819 ilustrații grupate generic sub două titluri mari „Portrete și biografii”, respectiv „Ilustrațiuni”.⁵⁴ Frecvența imaginilor este diferită: sunt numere în care apar mai multe ilustrații și sunt numere total lipsite de „tablouri”. Tematica istorică se impune

⁵⁰ „Familia”, an XIII, 1877.

⁵¹ Sunt două planșe dedicate „Armatei române”, fiecare înfățișând câte șase ostași aparținând diferitelor arme: Planșa 1. *Vênatoru. Infanteristi. Venatoru. Infanteristu. Dorobantiu; Planșa 2. Rosiari si calarasi. Saporu. Artileristu. Marinaru*, vezi „Familia”, an XIII, nr. 48, 1877, pp. 568–569.

⁵² „Familia”, an XIV, 1878.

⁵³ Referitor la revista „Familia”, vezi Raluca Istrate, *Revista „Familia”: indice bibliografic 2005*, Oradea, 2006; *Centenar Familia, 1865–1965*, Oradea, 1967; Alexandru Crișan, *Revista Familia (1865–1906). Contribuții monografice*, Timișoara, 1973; Lucia Cornea, *Aspecte istoriografice în revista „Familia”: Colaboratori, preocupări, concepții*, în „Crisia”, Muzeul Țării Crișurilor, an V, 1975, pp. 267–277; *Idem, Aspecte istoriografice în revista „Familia” (Istoriografia evenimentelor contemporane)*, în „Crisia”, Muzeul Țării Crișurilor, an VII, 1977, pp. 469–475; *Idem, Contribuția revistei „Familia” (1865–1906) la cunoașterea activității unor personalități ale istoriografiei europene*, în „Crisia”, Muzeul Țării Crișurilor, an XI, 1981, pp. 162–168; Gheorghe Petrușan, *Iosif Vulcan și revista „Familia”*, Szeged, 1992; Radu Birta, *Rolul revistei „Familia” în afirmarea culturii naționale*, în „Revista bihoreană de istorie”, nr. 2, 2004, pp. 34–37.

⁵⁴ O statistică simplă a numerelor revistei „Familia” pe ani, cu ilustrația aferentă: 1865–21 numere, 22 Portrete și 30 Ilustrațiuni; 1866–44 numere, 27 Portrete și 47 Ilustrațiuni; 1867–50 numere, 40 Portrete și 43 Ilustrațiuni; 1868–45 numere, 23 Portrete și 37 Ilustrațiuni; 1869–50 numere, 17 Portrete și 35 Ilustrațiuni; 1870–52 numere – 17 Portrete și 44 Ilustrațiuni; 1871–52 numere, 77 Portrete și 79 Ilustrațiuni; 1872–52 numere, 3 Portrete și 9 Ilustrațiuni; 1873–44 numere, 5 Portrete; 1874–51 numere – 11 Portrete; 1875–52 numere, 9 Portrete; 1876–52 numere, 23 Portrete și Ilustrațiuni laolaltă; 1877–52 numere – 28 Portrete și 16 Ilustrațiuni; 1878–98 numere,

la început, dar spectrul ilustrațiilor glisează lent spre alte genuri. Caracterul eclectic predomină, elanul patriotic pare că se mai estompează iar „tablourile” oferă mai puține imagini militante și mai multă ilustrație enciclopedică. Calitatea ilustrației de-a lungul perioadei studiate a fost destul de modestă din punct de vedere artistic, valoarea sa fiind mai ales de natură documentară, iar conținutul fiind complet eterogen. Sunt publicate portrete, peisaje, monumente arhitectonice, scene cotidiene, scene de război, ilustrație romanțată pentru „romanțurile literare” publicate în foileton și chiar desene umoristice. În ceea ce privește autorii imaginilor, este cunoscut faptul că revista „Familia” nu avea un grafician, „tablourile” fiind preluate, se pare, din diverse publicații străine, de regulă fără ca autorii să fie menționați (cu rare excepții), într-o epocă în care conceptul de proprietate intelectuală era prea puțin respectat.⁵⁵ Statistic vorbind, în primii ani ai apariției revistei, ilustrația joacă un loc de seamă în economia publicației, imaginile atrăgând fără îndoială un număr mare de cititori. Totuși, începând cu anul 1872 și până prin 1875, cantitatea ilustrațiilor scade dramatic și apar numere întregi ale revistei complet lipsite de imagine.⁵⁶ În decursul anilor 1876–1878 situația „tablourilor” începe să se regleze treptat, chiar dacă încă apar multe numere fără nicio ilustrație sau, în cel mai bun caz, doar portrete, însă, între 1878–1880, numărul imaginilor crește din nou, cu mențiunea că în anul 1879 ilustrația alunecă spre genul facil, prezentând aproape exclusiv ilustrații romanțate ale foiletonului „Barbu Strimbu în Evropa. Romanu originalu cu ilustrațiuni”. Anul 1880 marchează o reîntoarcere spre ilustrația „serioasă” și se reîncepe intercalarea portretelor de personalități. De altfel, în anul 1880 începe o nouă etapă în istoria revistei odată cu nr. 32 din luna aprilie, când redacția revistei „Familia” se mută la Oradea, iar Iosif Vulcan își reafirmă crezul care l-a motivat de-a lungul vremii:

în acestu orasiu dóra voiu puté face mai bunu serviciu națiunii mele, câci voiu tinde a împlini o lacuna... Diuaru românescu în Oradea-mare!

„În serviciul națiunii” pare a fi motto-ul sub care își desfășoară ferventă activitate culturală Iosif Vulcan, cu un devotament total față de cultura națională. Articolele și ilustrațiile istorice revalorificau trecutul și se aliniau la un efort național comun, care viza lupta ardelenilor pentru câștigarea drepturilor politice, luptă în care erau folosite și argumentele istorice, dintre care, nu în ultimul rând era evidențierea „nobleței neamului românesc.”⁵⁷ Conotațiile istorice documentau cu acribie trecutul glorios, iar „tablourile” amplificau ecoul eroic al textelor, impregnând cititorii cu ideea unei responsabilități istorice a prezentului, chemat să se ridice la înălțimea strămoșilor. Ilustrația se alinia firesc la programul național, constituind o veritabilă frescă istorică,

50 Portrete și 19 Ilustrațiuni; 1879–99 numere, 24 Portrete și 30 Ilustrațiuni (din care 22 pentru romanul „Barbu Strâmbu”); 1880–100 numere, 35 Portrete și 19 Ilustrațiuni.

⁵⁵ *Reviste literare românești din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea*, redactor: Ovidiu Papadima, București, 1974, p. 17.

⁵⁶ Pentru ultimii trei ani ai perioadei studiate (1878, 1879, 1880) se remarcă un efort considerabil al redacției, prin care revista își dublează practic numerele, de la 44–52 de numere pe an la 98–100 numere pe an.

⁵⁷ Blaga Mihoc, *Însemnări de călătorie în revista Familia 1865–1906*, în „Crisia”, Muzeul Țării Crișurilor, nr. XVIII, Oradea, 1992, pp. 161–190.

care oglindea cele mai importante momente din trecut pentru cititorii revistei. Dincolo de neajunsurile estetice sau de scăpările inerente unui asemenea demers ambițios, revistei „Familia” îi revine meritul de a fi promovat principalele teme naționale cu o consecvență remarcabilă și un efort susținut pentru ca astfel de informații despre istoria românilor să ajungă în toate casele românilor ardeleni de atunci.

Fig. 1. Frontispiciul revistei „Familia”, 1865–1866.

Fig. 2. Frontispiciul revistei „Familia”, 1867–1878.

Fig. 3. Frontispiciul revistei „Familia”, 1879–1888.

Lucian GIURA

ARHITECTUL BRAȘOVEAN CHRISTIAN KERTSCH (1839–1909)

ARCHITEKT CHRISTIAN KERTSCH AUS BRASOV (1839–1909)

Zusammenfassung: Aus der Fülle der sächsischen Architekten, die im 20. und zu Beginn des 21. Jahrhunderts in Rumänien tätig waren, möchten wir einige Aspekte des Lebens und der Werke von Christian Kertsch (1839–1909) aus Brașov/Kronstadt, der in Wien und München seinen Studien vervollständigt hat, erwähnen. Aus seiner reichhaltigen Tätigkeit als Bauingenieur und Architekt für die Firma Strussberg erwähnen wir die Bahnanlagen in den Kriegsjahren 1877–1878, die Planung privater und öffentlicher Gebäude in rumänischen Städten und Gemeinden sowie in seiner Heimatstadt: das „Konzerthaus“, das Haus des Kaufmanns Alfred Tartler und seine eigene Villa in Brasov/Kronstadt, die Planung und den Bau des Aquädukts der Stadt unter der Zinne, den Bau der deutschen Schule und des Pfarrhauses in Codlea/Zeiden, usw. Zu seinem Gedenken ist seit 2006 eine Schule in Brasov/Kronstadt nach ihm benannt: Technische Hochschule für Bauwesen und Architektur „Christian Kertsch“.

La 10 februarie 1839, se naște în orașul de la poalele Tâmppei, Christian Kertsch, fiu al brașoveanului sas Bartholomeu Kertsch, meșter dulgher, cel care lua parte activă la construirea gimnaziului românesc (astăzi, Colegiul Național „Andrei Șaguna”).

După ce absolvă cele două clase ale gimnaziului inferior și școala reală cu trei clase, tânărul Christian întrerupe studiile pentru a munci timp de doi ani ca ucenic la un maistru constructor. Urmează apoi gimnaziul superior, cu specializările în limbile clasice, pe care îl absolvă în anul 1856 cu un succes remarcabil.

Între anii 1856–1862 frecventează cursurile de studii superioare la Politehnica din Viena, unde optează pentru a învăța și aprofunda disciplinele: matematică, fizică, geometrie, mecanică, geodezie și îmbunătățiri funciare. Își continuă apoi studiile la München, unde absolvă, în cadrul Școlii de Construcții și Inginerie, specializările construcții de poduri, hidrotehnice, de drumuri și de căi ferate.¹ În paralel, frecventează în același oraș și Academia de Arte Plastice, devenind astfel apt pentru practica și conceperea părții decorativ-estetice a edificiilor, în acea vreme nefiind încă definită profesia de arhitect în accepțiunea zilelor noastre.² În anul 1864, anul care marchează încheierea studiilor, editează publicația de specialitate, ce apare ca serie de șase caiete, numită „Studii asupra arhitecturii din München”.

Proaspătul absolvent nu revine pentru a profesa în orașul transilvănean natal, ci se stabilește, pentru o lungă perioadă de timp, în Principatele Române Unite, unde începe prin a activa câteva luni la Ministerul Culturii din București, în postura de arhitect, practicând mai apoi ingineria de cadastru în județele Vlașca, Gorj și Suceava,

¹ „Gazeta Transilvaniei”, an LXXII, nr. 45 din 27 februarie/12 martie 1909, p. 2; Friedrich Schuller, *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, Bd. IV, Hermannstadt, 1902, pp. 238–239.

² www.monitorulexpres.ro/mobil/?stiri&p=mozaic&sID=139456, accesat la 15.06.2024.

apoi inginer construcții feroviare în diverse locații din afara arcului carpatic, fiind autor al unor proiecte de clădiri private și publice în Ploiești, București, Slănic Moldova ș.a. După 1864, Christian Kertsch participă la construcția căilor ferate București – Galați și Iași – Cernăuți, dar și a liniei Buzău – Făurei, în postura sa de inginer al Companiei Strousberg. Proiectează o serie de edificii private și publice în orașele românești și participă cu mult succes la mai multe concursuri de arhitectură cu cele mai diverse subiecte.³

Între 1873–1877, ocupă funcția de inginer al orașului Ploiești. Cu un an înainte de ocuparea acestei funcții, Kertsch întocmește planurile pentru construcția Bulevardului Independenței din Ploiești, lucrări demarate și finalizate abia în anii 1896–1897. Kertsch a indicat în proiectul său inclusiv piatra pentru pavaje (macadam) și vegetația grădinilor laterale.⁴ După finalizarea căii ferate București – Ploiești și edificarea Gării Ploiești Sud se impunea ca această nouă construcție să fie legată de oraș prin intermediul unei artere principale (un bulevard), în fond convergentă această idee cu dorința localnicilor. Din inițiativa primarului Ploieștiului, I. Philiu, s-a constituit o comisie alcătuită din 22 de membri, care aveau să stabilească pe teren, la fața locului, traseul acestei noi căi de comunicație. Itinerarul luat în calcul de această comisie face obiectul raportului întocmit la data de 1 februarie 1872 și înaintat edilului șef al orașului. În raport se menționa că

bulevardul se cuvine să înceapă din colțul casei d-lui Josif Făgărășanu Tâmplariu, pe locul unei grădini publice... să meargă drept până la scara Gării.

Se făcea lobby pentru alegerea acestui traseu pentru că în acest mod se evitau expropriările multiple care, la rândul lor, aveau să greveze asupra bugetului Primăriei, aceasta nedispunând financiar de sumele uriașe, care ar fi trebuit date expropriaților.⁵ După plecarea lui Christian Kertsch din Ploiești, sarcina continuării acestui proiect îi revine arhitectului Toma N. Socolescu, cel care elaborează planul ultimului segment al bulevardului (partea dinspre centrul orașului) și care păstrează liniile directe ale proiectului predecesorului său.

În anul 1875, din postura de inginer-șef al orașului Ploiești, Christian Kertsch a realizat un proiect privind aprovizionarea cu apă potabilă, dar, din păcate, la acea vreme, localnicii nu au „realizat” importanța acestui demers. Problema aprovizionării cu apă a orașului, aflat în plină dezvoltare economică, avea să fie rezolvată prin intermediul unei firme engleze, mult mai târziu, la începutul secolului următor.

O altă lucrare notabilă, pe care arhitectul Toma N. Socolescu a preluat-o de la predecesorul său, Christian Kertsch, la părăsirea Ploieștiului de către acesta, a fost Palatul Băilor Comunale. La cererea proprietarului Radu Stanian, Socolescu a modificat mult planul și aspectul lucrării „curățindu-le de ecourile neogoticului vinez în favoarea stilului clasic”⁶. Pe lângă preocupările tangente direct cu meseria

³ „Neue Literatur”, an XXVIII, nr. 3, martie 1977, p. 41.

⁴ www.muzeulvirtualploiesti.ro, accesat la 16.06.2024.

⁵ *Idem*.

⁶ www.ziarulprahova.ro/stiri/cultura/65608/memoria-zidurilor, accesat 18.06.2024.

sa, de proiectant și constructor, Christian Kertsch, aflat încă activ la Ploiești, are și alte preocupări, dintre care una este legată de descoperirea termohigrometrului: Oficiul imperial de invenții (Kaiserliches Patentamt), cu Diploma de inventator (Patentschrift) nr. 2933, din 28 august 1877, validează invenția acestuia.⁷

În timpul Războiului ruso-turc (1877–1878), în decursul căruia statul român își declară independența, participă ca angajat al armatei ruse, șef al biroului tehnic, la construcția căii ferate militare Tighina – Galați, utilă pentru transportul trupelor rusești realizată de antrepriza rusă Polyakov, cu descendenți, mari investitori și extrem de bogați, în secolul XXI.⁸

La 27 august 1884, Christian Kertsch este acceptat ca inginer al orașului Brașov⁹, urmându-i în funcție lui Peter Bartsch, una din legendele viei ale arhitecturii brașovene de epocă. Kertsch rămâne în istoria Brașovului prin mai multe proiecte. Dintre multiplele sale realizări arhitecturale, reținem în primul rând propria sa locuință din Brașov, îmbogățită cu spații comerciale, imobil construit în mai multe etape începând cu anul 1896, realizat pe locul pe care astăzi este înălțată clădirea Modarom și Hotel Capitol. Vila Kertsch, ridicată în stil eclectic, care îmbină elemente ale neobarocului cu neogoticul și neorenașterea, are

ca model castelul Miramare din Trieste construit în stil romanic între 1856 și 1860 pentru arhiducele Ferdinand Maximilian al Austriei¹⁰,

și a devenit în perioada interbelică hotel. Clădirea suferă distrugerii însemnate în timpul bombardamentelor anglo-americane din Duminica Paștelui (16 aprilie 1944) și apoi este demolată total în cursul anului 1970. Conform specialiștilor în domeniu, arhitectul Christian Kertsch este cel care introduce eclecticismul în stilul construcțiilor brașovene.¹¹

O lucrare a sa de o deosebită însemnătate este și Casa de concerte, construită pe strada Appolonia Hirscher, în locul fostei clădiri Reduta, ridicată la 1794 de Samuel Abraham și demolată un secol mai târziu, în anul 1892, loc pentru care s-au întocmit, începând din prima jumătate a secolului al XIX-lea, numeroase proiecte cu destinație de teatru orășenesc. Noua Reduta s-a reconstruit cu fondurile Băncii „Kronstädter Allgemeine Sparkasse” (Casei Generale de Economii din Brașov), cu destinația de sală de concerte (Konzerthaus). Numele îi vine după o vestită sală de spectacole din Viena, ea funcționând, în etape diferite, ca cinematograf, teatru și sală de baluri și concerte.

⁷ www.delcampe.net/page/item/id,322826316,var,Original-Patent-Christian-Kertsch-in-Proiesti-Ploiesti-Rumanien-1877-Metall-Termometrographen,-language,E.html, accesat la 18.06.2024.

⁸ Toader Popescu, *Proiectul feroviar românesc (1842–1916)*, București, Simetria, 2014, p. 124; Michael Weißkircher (Kroner), *Aufsehensregender Presseprozeß. Die Teilnahme von Siebenbürger Sachsen von 1877–1878*, în „Karpsten Rundschau”, 18 aprilie 1975.

⁹ Kroner Michael, *Participarea unor medici și ingineri sași brașoveni la Războiul de Independență din 1877/1878*, în „Transilvania”, serie nouă, an VI (LXXXIII), nr. 3, martie 1977, p. 18.

¹⁰ ***, *Arhitecți și arhitectură în Brașov 1870–1940* (broșură editată în cadrul proiectului Ordinului arhitecților din România – filialele Brașov – Covasna – Harghita), Brașov, f.a., p. 8.

¹¹ Dr. Hellmuth Klima, *Kleinsächsisch und doch weltoffen. Die Sachsen in Siebenbürgen vor 100 Jahren*, în „Die Woche”, an XIX, nr. 943 din 10 ianuarie 1986, p. 6.

Acustica excelentă a sălii a fost subliniată de presa vremii, fapt care a permis Societății Filarmonice din localitate să-și susțină concertele aici până în deceniul al doilea al secolului trecut.¹²

Astăzi, impozanta clădire, complet renovată (între anii 1997–2004) din finanțarea Consiliului Județean Brașov, este sediul Centrului Cultural „Reduta”.¹³ Realizată în stil neobaroc, cu elemente rococo, clădirea dispune de o fațadă ornamentată cu busturi de muzicieni (Richard Wagner, Robert Schumann, Wolfgang Amadeus Mozart și Ludwig van Beethoven) și dramaturgi ai patrimoniului universal (Johann Wolfgang Goethe, Friedrich von Schiller, William Shakespeare), dar și o serie de medalioane circulare amplasate deasupra ferestrelor de la etaj și figuri alegorice în relief.¹⁴ Numeroase alte proiecte ale sale, întocmite pentru diferite edificii brașovene, rămân însă, din păcate, nerealizate. Publică la Brașov câteva broșuri în care tratează exhaustiv principalele probleme edilitare ale orașului.¹⁵

Kertsch a fost implicat substanțial la promovarea proiectului tramvaiului cu aburi, care circulă aproape șapte decenii între Bartolomeu și Săcele, fiind principala legătură cu această localitate până în anul 1960. Era martie 1892 când Brașovul consemna o premieră națională – inaugurarea primei căi ferate suburbane din România: Brașov – Satulung (Săcele) de aproximativ 17 kilometri, construită cu capital privat, în doar doi ani, de Societatea Căilor Ferate Vicinale Brașov – Trei Scaune.¹⁶

Școala germană nouă din orașul Codlea (1883–1885) și Casa parohială evanghelică din Cristian sunt alte două proiecte ale lui Kertsch. În anul 1890, prezbiteriul evanghelic din Cristian organizează un concurs de proiecte pentru construcția casei parohiale. Pentru proiectul acceptat al arhitectului Kertsch, acesta primește un premiu în valoare de 10.000 florini. Fațada noii construcții este realizată în stilul neoclasic „cu portic monumental și patru coloane înalte cu bază și capitel”, imobilul respiră o notă de eleganță a siluetei și ținutei, dispunând de șase camere, locuința preotului paroh și două încăperi¹⁷ destinate biroului parohial și dispune „la extremități de două corpuri de rezalit cu ferestre dreptunghiulare și frontoane triunghiulare”. Frontonul afișează un verset biblic: ICH UND MEIN HAUS – WIR WOLLEN DEM HERRN DIENEN (Eu și casa mea dorim să-l slujim pe Domnul).

Kertsch a fost cel de-al douăzecelea inginer-șef al Brașovului,
un bărbat luminat, umblat prin lume, fusese și în România, unde a făcut lucrări importante și avea soție româncă, și cu vederi mai largi și moderne

¹² www.ziarelive.ro/stiri/reduta-neinvinsa-de-2-secole.html, accesat la 18.06.2024.

¹³ www.mytex.ro/stiri/540-texpert/138408-memento-brasoveni-care-nu-trebuie-uitati-christian-kertsch-unul-dintre, accesat la 18.06.2024.

¹⁴ www.centrulculturalreduta.ro/ro, accesat la 19.06.2024.

¹⁵ Hermann Fabini, *Arhitektur*, capitol în Carol Göllner (coord.), *Die Siebenbürger Sachsen 1848–1918*, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1988, pp. 409–430.

¹⁶ „Brașovul – județul tău”, an V, nr. 162, 6 noiembrie 2014, p. 7. Vezi și Aristotel Căncescu, Titus Măzăreanu (editori), *Brașovul de odinioară/ Das Kronstadt von einst*, Brașov / Kronstadt, Editura Foton, f.a./o.J., 192 p. (cca 270 cărți poștale).

¹⁷ www.cristianbv.ro/ro/cristian-obiective-turistice/casa-parohiala-evanghelică, accesat la 19.06.2024.

– așa îl descria savantul Sextil Pușcariu, făcând mențiunea specială că „lui se datorește că Brașovul are conductă de apă”¹⁸.

Apeductul de alimentare cu apă potabilă al Brașovului, după mai multe pertractări, se pune în aplicare începând cu anii 1891–1892 după planurile și sub conducerea lui Christian Kertsch, construit din țevi de oțel și țiglă. Lucrarea a fost realizată timp de șapte luni de zile. Apa era captată din 50 de izvoare situate în Valea Cetății și Șchei și era adusă de pe Muntele Tâmpa până aproape de centrul orașului, printr-o conductă de peste 2.680 de metri.¹⁹ Conducta alimenta Brașovul cu cca 600.000 metri cubi de apă satisfăcând nevoile a 2.100 imobile.

Tot Kertsch este autorul proiectului după care s-a construit casa comerciantului Alfred Tartler (cu magazinul la parter și locuința la etaj) în anul 1902. Fotografii originale ale construcției se păstrează la Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Brașov.

În anul 1903 s-a pensionat, după o viață plină de realizări și succese; încă din anul 1887, figura în lista cu personalități marcante, oficiale, ale Brașovului²⁰, fiind deținătorul funcției de inginer șef, aproape două decenii. Oficialitățile timpului i-au conferit Medalia de aur „Pentru merite deosebite” în cadrul unei ceremonii organizate la Consiliul local din Brașov.²¹ Locul vacantat prin pensionarea lui Kertsch a fost disputat de trei candidați: Josef Nekolny, Peter Bartsch și Henric Nekolny. Câștig de cauză a avut Nekolny, cu 123 voturi exprimate dintr-un total de 165.²²

Christian Kertsch a fost membru al Reuniunii pentru înfrumusețarea orașului Brașov, al Societății Carpatine Ardelene a Turiștilor²³ și al Asociației Vereins für siebenbürgische Landeskunde²⁴.

Se stinge din viața trăită timp de șapte decenii, la 10 martie 1909, la București, în timpul unei călătorii, fiind înmormântat în Cimitirul Protestant, două zile mai târziu, într-o zi de vineri. Anunțul decesului pentru cititorii „Gazetei Transilvaniei”,²⁵ din partea familiei, era semnat de Eufemia Kertsch – soție; Christian Pennescu Kertsch – fiu adoptiv; fratele Fritz cu soția și copiii; sora Iulia Morres cu soțul și copiii; nepotul Emil Kertsch; nepoata Maria Prohasca, născută Kertsch, cu soțul și copiii și de nepoții Cecilia și Iulius D. Megay.

¹⁸ www.monitorulexpres.ro/mobil/?stiri&p=mozaic&sID=139456, accesat la 19.06.2024.

¹⁹ www.hoinari.ro/apeductul-christian-kertsch-brasov-transilvania-8321720100709.php, accesat la 19.06.2024; articolul lui Alwin Zweier, intitulat *90 Jahre Wasserwerk auf der Burgpromenade*, publicat în „Neuer Weg”, an XXXV, 19 octombrie 1983, p. 4.

²⁰ Vezi „*Siebenbürgische Volkskalender*”. *Schematismus für das Jahr 1887*, p. 13.

²¹ „Gazeta Transilvaniei”, an LIX, nr. 171 din 3/15 august 1896, p. 3.

²² *Idem*, an LXVI, nr. 133 din 18 iunie/1 iulie 1903, p. 2.

²³ „Jahrbuch des Siebenbürgische Karpatenvereins”, an XXIV, 1904, p. 126.

²⁴ „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde für das Vereinsjahr 1905”, Neue Folge, 1905–1906, Band XXXIII, nr. 4, 1906, p. 15.

²⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an LXXII, nr. 45 din 27 februarie/12 martie 1909, p. 4. Vezi și „Bukarester Gemeindeblatt”. Organ des Synodalverbandes der deutschen evangelischen Gemeinden an der unteren Donau, (București), an V, nr. 10 din 8/21 martie 1909, p. 40; „Kronstädter Zeitung”, an LXXIII, nr. 56, 1909, p. 2; „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, an XXXVI, nr. 10.699, 1909, p. 2.

Ca o recunoaștere a meritelor sale de excepție, la data de 6 iulie 2006, prin Ordinul Ministrului Învățământului și Cercetării nr. 4659, Grupul Școlar Industrial de Construcții Montaj din Brașov devine Colegiul Tehnic de Construcții și Arhitectură „Christian Kertsch”.²⁶

²⁶ www.hartabrasovului.ro/educație-training-media-c9/licee-colegii-sc158/colégiul-tehnic-de-construcții-si-artitectura-christian-kertsch-id-1436html, accesat la 20.06.2024.

Nicolae TEȘCULĂ

TIMPUL LIBER ȘI MANIFESTĂRILE SALE LA SIGHIȘOARA, ÎN CADRUL COMUNITĂȚII ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA 1900–1914

FREIZEIT UND IHRE EREIGNISSE IN SCHÄSSBURG IN DER RUMÄNISCHEN GEMEINSCHAFT ZWISCHEN 1900 UND 1914

Zusammenfassung: In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und zu Beginn des 20. Jahrhunderts vollzog sich in der europäischen Gesellschaft ein tiefgreifender Wandel, der zur Entstehung des Konzepts der Freizeit führte. Die Menschen begannen, einen Teil ihrer Zeit dem Reisen oder der Teilnahme an verschiedenen Gemeinschaftsveranstaltungen zu widmen. Ziel war es, zur Solidarität einer Gemeinschaft mit gemeinsamen Idealen innerhalb einer ethnischen Gruppe beizutragen. Dies war auch in Schäßburg der Fall, wo die rumänische Gemeinschaft zu Beginn des 20. Jahrhunderts etwa 20% der Bevölkerung ausmachte. Nach dem Vorbild ihrer sächsischen Nachbarn organisierten sie eine Reihe von Theateraufführungen mit anschließendem Tanz, um dringend benötigte Einnahmen für die Konfessionsschule, die Unterstützung bedürftiger Schüler oder für die Bedürfnisse der örtlichen orthodoxen Kirche zu sammeln. Auch wenn diese Versammlungen nicht die Anzahl der von ihren Mitbürgern organisierten Veranstaltungen erreichten, waren die Rumänen von Schäßburg durch ihre Elite tief in das gesellschaftliche Paradigma der Zeit eingebunden, und die Freizeit wurde mehr und mehr zu einem gemeinsamen Element im Leben vieler von ihnen.

Unul dintre conceptele aduse de modernizarea societății europene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, în orizontul cronologic cunoscut sub numele de „la belle époque”, a fost cel de timp liber. Față de societățile tradiționale, rurale, unde timpul este împărțit în funcție de muncile câmpului și de anotimpuri, societatea modernă, urbană a împărțit această noțiune în două perioade distincte: timpul de lucru și timpul liber.

Pentru conceptul de „timp liber” istoriografia europeană a folosit termenul de „loisir”. „Loisir” înseamnă „plăcere”, iar într-o accepțiune mai largă înseamnă toate activitățile efectuate de individ, care îi provoacă o stare de bine general. Activitățile care pot fi desfășurate sunt foarte variate, în funcție de opțiunile și motivațiile individului. Astfel, se pot face mai multe clasificări ale acestor activități, care presupun efort preponderent fizic sau intelectual. Ele pot fi: statice sau dinamice, în cadrul activităților cotidiene, la sfârșit de săptămână sau în concediu, în mediul în care locuiește (sau își desfășoară activitatea) sau natură. În cadrul acestor activități de timp liber sunt cuprinse: practicarea exercițiilor fizice, vizionarea de spectacole sportive, artistice, turism, exemplele putând continua și sunt diferite de la individ la individ. Loisirul (timpul liber) este perioada de timp la dispoziția individului în afara activităților profesionale și a celor cotidiene.¹

Acest fenomen al loisir-ului nu putea să ocolească urbea de pe Târnava Mare.

¹ Florin Valentin Leuciu, *Activități de loisir*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2015, pp. 7–8.

Încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, societatea sighișoreană, indiferent de confesiune și naționalitate, era angrenată în activități cu caracter recreativ derulate sub egida diferitelor biserici, asociații sau școli.² De cele mai multe ori, aceste activități grupau doar reprezentanții unei naționalități, dar prezența unor reprezentanți din cadrul altor comunități nu era exclusă.

La începutul secolului XX, după cum relatează „Gazeta Transilvaniei”, Sighișoara avea:

locuitorii 10.857 (5241 bărbați, 5627 femei). Din aceștia: 5126 evanghelici, 3067 gr. orientali, 1279 rom. catolici, 848 helvecici, 295 unitari, 179 israeliți, 73 greco catolici. Case: 1888.³

Din punct de vedere etnic, majoritatea populației era de origine germană, sașii, după care urmau românii și maghiarii. Astfel, dacă la 1890 din 9.618 locuitori ai orașului, 2.313 erau români, la 1910 din totalul de 11.576 de suflete, 3.031 erau români.⁴

Revenind la românii sighișoreni, elita era formată din preoți, funcționari ai magistratului orașului sau ai comitatului Târnava Mare, mici meșteșugari și comercianți, la care se vor adăuga în această perioadă, câțiva avocați. În jurul acestei elite se va dezvolta întreaga activitate culturală și mondenă a comunității.

Legat de timpul liber, majoritatea activităților din această perioadă s-au derulat în jurul spectacolelor și balurilor care aveau ca scop strângerea de fonduri pentru nevoile Școlii Confesionale Ortodoxe și a elevilor ei. De obicei, organizau un eveniment cu ocazia sărbătorilor de iarnă, în a doua zi de Crăciun. În anul 1901, la hotelul „Steaua de Aur”:

inteleğinția română [...] ca în anii precedenți așa și în anul acesta a arangiat o producțiune teatrală împreună cu dans. [...] Producțiunea a durat până aproape la 10 ore, car’ îndată după acesta s’a început jocul cu „Ardeleana”.

În ciuda faptului că din cauza gerului nu au fost mulți participanți: „petrecerea a fost destul de animată și a durat până la 6 ore dimineața.”⁵ Peste un an, tot în a doua zi de Crăciun, „tinerimea română din Sighișoara” organizează:

o producțiune „teatrală-declamatorică” împreună cu dans, al cărei venit curat a fost destinat pentru ajutorarea „copiilor săraci”⁶.

Adunarea de fonduri pentru școlarizarea copiilor săraci din urbe era organizată pe tot parcursul anului. De pildă, în 31 august 1901:

Teatru în Sighișoara. Producțiune teatrală-declamatorică, urmată de dans se va aranja Sâmbătă în 31 August în Sighișoara din partea tinerimei adulte române. Prețul de intrare: pentru domni, de persoană cor., pentru țărani de persoana 80 bani. Venitul curat e destinat fondului „copiilor săraci”, începutul la 7 ore sara⁷.

² Pentru detalii vezi Nicolae Teșculă, *Timpul liber și manifestările sale la Sighișoara în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Caietele de antropologie”, an VI, nr. 1–2 (10–11), ianuarie-decembrie 2007, pp. 149–165.

³ „Gazeta Transilvaniei”, an LXV, nr. 131, 15/28 iunie 1902, p. 3.

⁴ Grigore Ploieșteanu, *Contribuții la cunoașterea vieții politice și culturale a românilor sighișoreni în epoca modernă (1849–1914)*, în „Marisa. Studii și materiale. Arheologie. Istorie. Etnografie”, XI–XII, Tg. Mureș, 1981–1982, p. 111.

⁵ „Telegraful Român”, an XLIX, nr. 7, 20 ianuarie/2 februarie 1901, p. 29.

⁶ *Idem*, an LI, nr. 10, 28 ianuarie/10 februarie 1903, p. 43.

⁷ *Idem*, an XLIX, nr. 91, 19/31 august 1901, p. 373.

Alteori, este menționat scopul precis al acestui ajutor. Astfel, după petrecerea organizată în 29 august 1903, banii obținuți vor fi folosiți pentru: „cumpărarea de cărți școlare în favorul elevilor săraci de la școala română din Sighișoara”⁸.

În anul 1910, fondurile sunt direcționate spre nevoile ridicării edificiului Școlii Confesionale Ortodoxe:

Teatru în Sighișoara. Elevii școlii române din Sighișoara dau o producție teatrală declamatorică urmată de joc, Duminecă, în 26 Decembrie 1910 v. (a doua zi de Crăciun) în sala Gewerbeverein. Venitul curat este destinat pentru zidirea școlii celei nouă. Inceputul la orele 7 și jum. seara⁹.

Cu alte ocazii aflăm ce fel de piese se jucau la aceste „producțiuni teatral-declamatorice”. La 14 ianuarie 1900 este prezentat monologul „Prima rochie lungă” de Iosif Vulcan, cântecul comic „Cleveticii” de Vasile Alecsandri și „Leac pentru soacre” de Trocaru; peste un an, la 31 august, comedia „Mihail și Florica” de Nicolae Regman și în 11 ianuarie 1903: „Mama Anghelușa” și „Surugiul” de Iosif Vulcan.¹⁰

În 26 decembrie 1904 s-a jucat piesa „Sâmbăta morților», dramă din popor în 5 acte de T.V. Păcățeanu”¹¹. Peste doi ani, în 12 noiembrie 1906, programul artistic va avea următorul program: „1. Declamațiune. 2. «Nunta lui Pârjol», teatru de copii de Ios. Vulcan. 3. Declamațiune comică. 4. «Sărăcie lucie», teatru de Ios. Vulcan.”¹². Tot acum aflăm ce anume se dansa după spectacolul teatral:

Să petreci în mijlocul țăranilor noștri e o plăcere ba pot zice, că nici între domnii dela oraș nu’ți poți petrece așa de frumos, căci țăranul nostru când e vorba să-și petreacă, apoi nici el nu se lasă mai pe jos ca alții. Să’i vezi învârtind valsul, polca, ardeleana, hațegana etc., îți saltă inima de bucurie. [...] O horă mândră și frumoasă deschid drăgălașele țăranuțe și flăcăiași, încât fără voce, de ști ori nu, trebuie să te apuci și tu să joci. Halal să ne fie, că frumoase jocuri avem, dar și frumoase jucătoare, tot una și una. Nici nu știam cu care să mai joc, așa de încurcat am rămas în alegere. Apoi călușerul și bătuta! Nici nu se poate petrecere populară fără aceste două jocuri¹³.

Nu sunt uitați nici dramaturgii străini. Astfel, în anul 1911, cu ocazia inaugurării noului edificiu al Școlii Confesionale Ortodoxe din Sighișoara, are loc reprezentația piesei „«Doctorul fără voce», comedie în 3 acte de Molière”¹⁴.

Pe scena acestor spectacole teatrale nu urcau artiști profesioniști, ci elevii și învățătorii de la Școala Confesională Ortodoxă din Sighișoara. La aceștia se adăugau tineri din oraș. Din paginile revistei „Familia” din Oradea aflăm că la spectacolul din 12 noiembrie 1906:

După o declamație introducătoare, predată de inv. Muntean, copilașii și fetițele de școală sub conducerea învățătorului Emil Reit au predat cu mare haz „Nunta lui Pârjol” apoi învățătorul E. Reit monologul „Niță Pânjeni”. În fine tinerima plugară, cu vreo cinci surate

⁸ *Idem*, an LI, nr. 96, 30 august/12 septembrie 1903, p. 395.

⁹ *Idem*, an LVIII, nr. 138, 21 decembrie 1910/3 ianuarie 1911, p. 579.

¹⁰ Grigore Ploieșteanu, *op. cit.*, p. 124.

¹¹ „Foaia Poporului”, an XII, nr. 53, 26 decembrie 1904/8 ianuarie 1905, p. 697.

¹² „Gazeta Transilvaniei”, an LXIX, nr. 249, 11/24 noiembrie 1906, p. 3.

¹³ *Idem*, an LXIX, nr. 253, 16/29 noiembrie 1906, p. 3.

¹⁴ „Telegraful Român”, an LIX, nr. 117, 9/21 noiembrie 1911, p. 499.

tot din popor, au jucat comedia „Sărăcie lucie” de Iosif Vulcan, cu succes deplin. Meritul succesei depline a acestor bucăți, scrie dl Alexandru Jebelean în „Gazeta Transilvaniei”, se cuvine cu deplină dreptate dlui Mihai Șereșan, student la școala săsească din loc și dragălașei ei soră – elevă la școala de repetiție. – Elena Șereșan, care în rolul de țigancă vrăjitoare, prin imitația naturală a țigancei cărturărese, a secerat aplauze generale. O perfectă artistă, ar putea deveni, dacă s-ar dedica acest carieri¹⁵.

Aceste petreceri nu se organizau doar pentru nevoile școlii confesionale locale. În anul 1907, în data de 15 august, se organizează un eveniment. De această dată sunt adunate fonduri pentru Gimnaziul românesc din Brad. Despre acest eveniment, din paginile foii arhiepiscopice de la Sibiu, aflăm următoarele:

Teatru de diletanți – pentru Brad. O ceată de tineri însuflețiți și de domnișoare idealiste de pe la Cohalm – Sighișoara a făcut în ziua de Sf. Mărie o producțiune declamatorică-teatrală într'un pavilion de vară din Sighișoara. A succes splendid. Sala a fost plină. Inteligența din loc și jur ca și țărani din loc ascultau cu drag prestațiunile cari răsunau în dulcea noastră limbă de pe bina împodobită cu tot felul de covoare naționale pregătite de marile dibace ale țăranelor noastre. [...] Corul improvizat al tinerilor teologi, pedagogi și studenți ne-a desfătat cu câteva cântări potrivite. S'au cântat bucăți de: Dima, Popoviciu, Ganea, Ionescu, Vidu etc. D-nul teolog de Arad Nicolae Suci u a predat cu multă măiestrie monologul comic „Achim Filăru” al dlui A.P. Bănuțiu. Dl Suci u interpretează minunat felul de gândit, de vorbit și de lucrat al țaranului din jurul Cohalmului. A produs mult haz cu monologul de altminteri tendențios moralizător. S'a jucat apoi piesa „Un leu și un zlot”, de Rosetti. Atât domnii: N. Suci u, E. Ciulei, S. Ursu și O. Mihăilă, cât și d-șoarele S. Ciulei, O. Mafteiu și A. Suci u au jucat cu pricepere. Rolurile au fost învățate bine, iar predarea foarte naturală. Astfel sperăm, că cu încetul vom pune și noi în picioare Thalia noastră mult dorită. Căci deseale producțiuni de diletanți prepară în publicul românesc gustul pentru teatru. S'au sortit prin loterie, în pauză, două tablouri dăruite de d-șoarele Șandru, în favorul gimnaziului din Brad. Venitul petrecerii a fost destinat aceluiași gimnaziu. E salutată mișcarea pornită în tineretul nostru pentru completarea numitului focal de cultură. Adevărat, se încasează puțin de la atari petreceri, dar se popularizează ideea. Iar apoi „gutta cavat lapidem”, picătură cu picătură. [...] Mișcarea e pornită la timp. Căci guvernul caută a paraliza mândrul nostru soclar de cultură din Zarand prin școli de stat, în loc să-l sprijinească pentru completare. Suntem departe încă de puțința întrupării idealului nostru, dar avem nădejde, că focul aprins în inimele tinere vor avea răsunet la bătrâni, cari dacă se vor porni nimic nu-i va mai opri. Dumnezeu să ne ajute!¹⁶.

Pentru aceleași nevoi, dar cu sprijinul Reuniunii Femeilor Române din Sighișoara, într-o frumoasă cronică a „Gazetei Transilvaniei” aflăm despre un alt eveniment „teatral-declamatoric urmat de dans” la 15 martie 1907, dar mai bine să lăsăm textul să vorbească:

Din Sighișoara. – 15 Martie n. „Reuniunea femeilor” în frunte cu „Corpul învățătoresc” de la școala română gr. or. din Sighișoara, a aranjat în sala de 10 Martie o producție declamatorică-teatrală-muzicală împreună cu dans. Această producție, luând în considerare timpul de pregătire a fost relativ scurt, abia două săptămâni, și diletanții aproape toți acum au pășit pentru prima dată în fața publicului, cât se poate de bine.

¹⁵ „Familia”, an XLII, nr. 39, 19 noiembrie/2 decembrie 1906, p. 453.

¹⁶ „Telegraful Român”, an LV, nr. 94, 28 august/10 septembrie 1907, p. 387.

Meritul se cuvine a se atribui învățătorilor Ambrosiu Stoicovici, Emil Reus și Vasilie Munteanu, cari cu însuflețire, cu dor de muncă, și din iubire de neam, și-au jertfit timpul și puterea spre a-i aduce folos. Și acest dor de muncă și deosebita străduință a și avut succesul dorit, dovedind atât publicului cât și mulțimea de streini, care ne copleșesc, că și Românii pot face ceva, ba încă ceva bun, câștigând admirațiunea și aplauzele tuturor. Fie-mi permis, ca în cele următoare să dau samă despre decursul acestei petreceri. După ce sala cea mare dela „Gewerbeverein” era ticsită de public, domni și țărani, bogați și săraci, tineri și bătrâni, toți Români de viță veche, apoi numeroși străini, s’a început executarea programului cu frumoasa cântare „Hora Colnicul” de Grig. Teodossie, executată cu atâta dibăcie și fineță, încât a fost frenetic și furtunos aplaudată. Ce înălțătoare era partea a doua: Români veniți din ori ce loc, Pe dealul Horei, hai la joc, Români sa ’ntendem hora mare, Din Dunăre și pân’ la mare, Că dealul Horei semne azi, Că Românașul cel viteaz, Stăpân s’a pus pe veci de-acum Pe alestrului fugarnic drum. Punctul al 11 lea a fost frumoasa și bine cunoscuta poezie a lui G. Coșbuc „Dușmancele”, predată peste așteptare de bine de frumoasa țărănuță Elena Șăieșan. La acest loc, afară de program, s’a declamat de d-l învăț. Emil Reit, anecdota lui T. Speranță „Evreul călare”, producând prin predarea naturală și hazlie un răs general, însoțit de aplause furtunoase și îndelungate. Pct. 3 lea a fost piesa teatrală „Zăpăciiții” de T. Aieksi, predată bine de tinerii A. Glăja, Boian, N. Bogolea și Elena Șăieșan. Asemenea a fost aplaudată. Pct. 4 l-a avut studentul sextan M. Șăieșancu anecdota „Felea nevestei” de T. Speranță, care deși foarte lungă, a reușit bine, producând mult haz. Comedia „Pisica” de T. Aieksi încă a fost bine executată. „Țiganul la târg” de E. Suciuc a făcut mult haz și a plăcut foarte mult. Ultimul punct a fost „Cântări cinstite”, cor executat cu multă precizie de tinerime și viu aplaudat. După terminarea programului s’a jucat frumosul joc național „Călușerul” de la Românași chipeși, iar în locul „Bătutei” s’a jucat „Sârba lui Sferică”, pe aici până acum necunoscută, făcând multă bucurie Românilor, iar streinilor insuflând respect față de frumosul port și joc național românesc. A urmat apoi dansul cu frumoasa „Hora Sinaii”. Animația și voia bună strălucia pe fețele tuturor celor de față. Apoi „Ardelenele” și „Invârtitele”, cine le poate descrie?! Sala era plină de părechi dansatoare. Însuflețirea dansatorului lângă frumoasa Românuță îmbrăcată în costum național, era așa de mare, încât nu se putea reține d’ua nu striga: „Pe sub mână că-i Română. Pe sub mână și la mână și Drag îmi e cu cine joc Că miroas-a busuioc”. Dansul și voia bună a durat până la 5/2 oare, când polițistul și el încântat de atâta animație, ne spuse că a expirat concesiunea — visurile însă... nu știu până când. Succesul moral și material a fost splendid. Laudă se cuvine și pe această cale st. doamne protopopițe Ioana D. Moldovan, care a contribuit mult la reușita acestei petreceri. Iar d-lor învățători de cari toți și-au uitat, ca de modesta numă uitam, a le aduce mulțăminta pentru neobosita străduință și dorul nefățărît de muncă, le exprim și pe această cale cele mai vii mulțămite¹⁷.

Întrunirile elitei românești sighișorene în această perioadă nu se rezumă doar la adunarea de fonduri pentru nevoile școlii. De pildă, în luna februarie 1902, aceeași „intelighență” se adună și organizează o seară teatrală dedicată înființării unei Reuniuni a meseriașilor români din Sighișoara:

În 10/23 februarie a.c. meseriașii români dinpreună cu tinerimea noastră din Sighișoara au aranjat o producție teatrală împreună cu dans, a cărei scop a fost înființarea „Reuniunii meseriașilor români din Sighișoara”¹⁸.

¹⁷ „Gazeta Transilvaniei”, an LXX, nr. 52, 7/20 martie 1907, p. 3.

¹⁸ „Telegraful Român”, an L, nr. 20, 19 februarie/4 martie 1902, p. 81.

Elita se dovedește a fi foarte animată și organizează un alt eveniment cu scopul înființării unei „bine teatrale”¹⁹:

Inteligența română din Sighișora invită publică la producția teatrală-declamatorică împreună cu dans, ce se va arăta Duminecă în 11 ianuarie 1903 st.n. în sala „Gewerbe-Verein”, începutul la 7 ore sera. Venitul curat este destinat pentru înființarea unei bine teatrale. Oferte marinimose se primesc cu mulțumită și se vor curta pe cale ziaristică. Programul e acesta: 1. „Rugămintea din urmă”, poezie de George Coșbuc, deci, de Ioan Dima, învățătoriu. 2. „Mama Anghelina”, monolog de V. Alecsandri. 3. „Gărgăunii dragostei”, piesă teatrală de Iosif Vulcan. 4. „Surugiul”, monolog de V. Alecsandri, predat de dl Pompiliu Constantin²⁰.

Dragostea pentru teatru a elitei sighișorene va face, ca în anul 1910, protopopul ortodox Demetriu Moldovan să devină membru pe viață al Societății pentru crearea unui fond de teatru român²¹. De altfel, interesul manifestat pentru teatru va duce la înființarea unui comitet local al Societății pentru crearea unui fond de teatru român. Acesta era format din dr. Toma Cornea, președinte, Zaharia Colceriu, secretar și Ioan Varga, casier.²²

Din paginile foii brașovene aflăm că acest comitet va organiza și o reprezentație teatrală în februarie 1910:

Teatru în Sighișoara. Comitetul filial – Sighișoara – al „Societății pentru fond de teatru român”, invită cu dragoste frățească la reprezentarea teatrală ce o va aranja în 5 Martie n.a.c. în „Sala orașului”²³. După producția va fi joc. Va cânta capela maestrului Ros din Făgăraș, eventual o muzică militară. Se va urca piesa „Unde dai și unde creapă” o comedie în 2 acte de: Alexandru Coșmar loc. de Iuliu Popescu. Contribuirile benevole să se trimită la adresa lui Dr. Toma Cornea, avocat Sighișoara²⁴.

Dincolo de predilecția elitei sighișorene pentru teatru, în această perioadă aveau loc și alte evenimente. Unul dintre ele este legat de sfârșitul anului școlar. După o tradiție veche de secol XIX, cu această ocazie, preluând exemplul concitadinilor sași, se organiza Maialul.²⁵ Din presa vremii aflăm că în anul 1904 s-a organizat Maialul pe platoul Breite:

Petrecere în Sighișoara. Tinerimea școlară din Sighișoara aranjază petrecere de vară (maial) Luni în 30 Maiu st.n. (a doua zi de Rosalii) in deal (Breite). La cas de timp nefavorabil în pavilionul Winter²⁶.

Se organizau concerte la care participau invitați străini. Unul dintre acestea a avut loc în anul 1905, cu participarea corului Seminarului Andreian din Sibiu:

Petrecere declamatorică muzicală în Sighișoara. Inteligența română din Sighișoara și

¹⁹ Termen împrumutat din limba germană: Bühne = scenă.

²⁰ „Telegraful Român”, an L, nr. 144, 24 decembrie 1902/6 ianuarie 1903, p. 593.

²¹ *Idem*, an LVIII, nr. 91, 25 februarie/10 martie 1910, p. 91.

²² Grigore Ploieșteanu, *op. cit.*, p. 126.

²³ Azi sala de spectacole „Mihai Eminescu”.

²⁴ „Gazeta Transilvaniei”, an LXXIII, nr. 35, 16 februarie/1 martie 1910, p. 3.

²⁵ Pentru detalii vezi Nicolae Teșculă, *Loisir și societate în cadrul comunității românești din Sighișoara în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Acta Terrae Fogarasensis”, an XII, 2023, pp. 230–239.

²⁶ „Telegraful Român”, an LII, nr. 52, 15/28 mai 1904, p. 207.

împrejurime a aranjat la 15/28 august, cu concursul câtorva elevi din seminariul Andreian din Sibiiu o petrecere muzicală-declamatorică, sub direcțiunea clericului H. Preșmerean²⁷.

Alteori, la unele reprezentații participau și concitadinii sași. În anul 1911, în Sala Mare a Orașului are loc un eveniment la care participă baritonul Nicolae Corfescu de la Opera Națională din București, aflat în turneu în Ardeal. El va fi acompaniat de profesorul de muzică sighișorean Gustav Fleischer, dar mai bine să lăsăm textul să vorbească:

Concertul Corfescu la Sighișoara. Duminecă în 10 Dec. d-na și d-l N. Corfescu vor concerta cu un program bogat în sala orașului din Sighișoara. Acompaniamentul la pian va fi susținut de d-nul Gustav Fleischer. Bilete se vând în agentura lui Philippi²⁸.

Primele luni ale Marelui Război aduc cu sine o serie de spectacole caritabile organizate pentru nevoile de pe front. Cu această ocazie, la 7 noiembrie 1914, are loc un concert caritabil, unde se evidențiază viitoarea mare soprană Aca de Barbu:

Un amic al ziarului nostru a avut bunăvoința a ne trimite mai multe rapoarte de ale ziarelor locale din Sighișoara, din cari aflăm, că la concertul de binefacere dat acolo în 7 noemvrie în favorul „Cruții Roșii” a cooperat și domnișoara Aca de Barbu, o cântăreață de operă de primă forță, care cu glasul ei admirabil de frumos și bine instruat a captat numerosul public, care a aplaudat-o cu frenezie. În deosebi au plăcut mult frumoasele doine românești, cântate de domnișoara Barbu. [...] Luăm act cu bucurie și noi despre asemenea evenimente și notăm că distinsa cântăreață e nepoata protoprezbiterului nostru din Sighișoara, Demetriu Moldovan²⁹.

Din această scurtă incursiune în presa vremii asupra evenimentelor mondene desfășurate la Sighișoara observăm o comunitate românească profund angrenată în paradigma epocii. Asemenea concitadinilor sași, românii sighișoreni își desfășoară activitatea în aceleași locații din urbe cum ar fi: hotelul „Steaua de Aur”, Salonul Winter, Sala Gewerbe Verein, Sala Mare a Orașului sau platoul Breite. De asemenea, la unele dintre evenimente participă și alți locuitori de altă naționalitate ai burgului medieval.

Dacă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea majoritatea evenimentelor mondene ale comunității românești sighișorene aveau loc în aer liber, în primii ani ai secolului XX domină spectacolele teatrale, urmate de dans. Acest fapt se explică pe de o parte prin acțiunile întreprinse de elita românească din Transilvania, care dorea dezvoltarea teatrului de limbă română în regiune și pe de altă parte prin preferința elitei sașilor sighișoreni pentru realizarea de spectacole dominate de reprezentații de teatru sau de operă.

Deși aceste întruniri nu se ridicau la numărul celor organizate de concitadinii sași, petrecerea timpului liber a devenit tot mai mult un element comun în viața multora dintre reprezentanții elitei românești sighișorene. Aceste manifestări ale „loisir”-ului, organizate de elită, contribuie la solidarizarea membrilor comunității, la întărirea sentimentului de apartenență la aceasta și la întărirea sentimentului apartenenței la națiunea română.

²⁷ „Familia”, an XLI, nr. 34, 21 august/3 septembrie 1905, p. 408.

²⁸ „Gazeta Transilvaniei”, an LXXIV, nr. 257, 24 noiembrie/7 decembrie 1911, p. 3.

²⁹ „Telegraful Român”, an LXII, nr. 130, 13/26 decembrie 1914, p. 531.

Doina ANGHEL

CĂPITANUL IOAN MELCESCU PRIZONIER ÎN LAGĂRELE GERMANE ALE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

CAPTAIN IOAN MELCESCU: PRISONER IN GERMAN CAMPS DURING THE FIRST WORLD WAR

Abstract: Born on August 11, 1884, in Pitești, Ioan Melcescu began his military career as a volunteer soldier in the 28th "Radu Negru" Regiment and later graduated from the Infantry Military School. At the beginning of the First World War, he was a lieutenant in the 44th Infantry Regiment, a unit with which he participated in various battles, commanding the 3rd Company. During the intense fighting at Poiana Spinului, he was taken prisoner. The daily realities of life in German camps and his treatment as a prisoner, from October 14, 1916, to July 2, 1918, were documented in his memoirs upon his return home. He retired from the Army with the rank of colonel in 1930.

Ioan Melcescu s-a născut la 22 august 1884, la Pitești, ca fiu al lui Radu și al Mariei, domiciliați în Câmpulung Muscel, strada Negru Vodă. S-a căsătorit cu Maria Jurist, la 14 iulie 1929 iar la 5 august 1930 li s-a născut fiica, Maria.¹

Și-a început cariera militară ca soldat voluntar, la 1 februarie 1903, în cadrul Regimentului Radu Negru nr. 28, avansând la gradul de caporal la 10 mai 1904 și la cel de sergent la 1 aprilie 1905.

La 1 septembrie 1905 s-a înscris la Școala Militară de Infanterie, pe care a absolvit-o la 1 iulie 1907, primind gradul de sublocotenent și repartiția la Regimentul Vâlcea nr. 2. Ulterior, a mai absolvit Școala de Tragere a Infanteriei, în 1909, Școala Specială a Infanteriei, în anul 1911 și Cursul pregătitor pentru gradul de ofițer superior, în anul 1920.

Din prima foaie calificativă întocmită de comandantul Regimentului Vâlcea nr. 2, în anul 1907, aflăm că avea o înfățișare „plăcută, bună”, că a absolvit șase clase de liceu și cunoștea limbile franceză și germană.² La această unitate a

avut însărcinarea de instructor al recruților din companie, contingentul 1908, rezultatul muncii sale inteligente fiind mai mult decât mulțumitor. Are simțul datoriei și lucrează cu plăcere, fiind totdeauna în mijlocul oamenilor, povățuindu-i și îndreptându-i pe căi bune și folositoare³.

Începând cu data de 1 iulie 1909 „s-a însărcinat și la serviciul cazarmării, pe care l-a îndeplinit cu pricepere”⁴.

La 16 octombrie 1910 a fost avansat la gradul de locotenent și mutat la Regimentul

¹ Depozitul Central de Arhivă „Grigore Constandache” Pitești (în continuare se va cita Dp.CA), Fond Memorii Bătrâni, lt. col., litera M, dos. 33, f. 1.

² *Ibidem*, f. 5.

³ *Ibidem*, f. 9.

⁴ *Ibidem*, f. 15.

Argeş nr. 4. Aici a stat doar un an, la 16 octombrie 1911 fiind mutat la Brigada 5 Infanterie.⁵

Colonelul Petrescu, comandantul Brigăzii 5 Infanterie îl caracteriza astfel în anul 1912:

Este sănătos. Fizic plăcut. Este capabil. Interpretează bine legile și regulamentele militare; asimilează bine ceea ce citește. Are bune aptitudini militare. Fiind adjutant al brigăzii, mi-a adus reale servicii pe timpul concentrărilor, mai ales în Manevrele Regale. Este foarte disciplinat și ascultător. Conduita prea bună. Nu are absolut nici un viciu. Își îndeplinește serviciul cu multă activitate și bunăvoință⁶.

La 1 aprilie 1913 a revenit la Regimentul Argeş nr. 4, colonelul Băbeanu, comandantul unității, notând următoarele în foaia calificativă a anului 1913:

Se prezintă bine, are o înfățișare plăcută, ținuta sa foarte corectă și regulamentară. Este sănătos și rezistent, poate face campanie. Călărește bine și trage binisor cu arma. Inteligent, judecă bine și cu bun simț, lucrează cu ordine și metodă. Înzestrat cu o bună memorie. Are o cultură generală potrivită. Posedă instrucțiunea militară dobândită în școala militară. Cunoaște și aplică bine regulamentele armei sale. Se apleacă la studiu, căutând a-și spori capitalul cunoștințelor sale militare. Venit la 1 aprilie de la Brigada 2, unde îndeplinea funcția de adjutant, nu a luat parte la jocul de război. Aptitudinile sale militare sunt în general bune. Are o foarte bună educațiune militară.

Este activ și cu putere de muncă, îndeplinește bine serviciul său. A comandat în mod satisfăcător și în concentrarea de la Flămânzești. A făcut campanie cu Regimentul 44 de rezervă, comandând compania a 2-a și obținând foarte bune note de la șefii săi ierarhici⁷.

În anul următor, a primit comanda Companiei 1 din Regimentul Argeş nr. 4, iar în perioada 1 aprilie-1 iulie 1914 a fost detașat la Regimentul 44 Infanterie. Colonelul Scărlătescu, comandantul Regimentului Argeş nr. 4 nota în foaia calificativă pe anul 1913 următoarele:

Ca instructor la recruți s-a ocupat cu dinadinsul de instrucția și educațiunea lor, instruindu-i cu răbdare, blândețe și în chip practic. Am fost mulțumit de rezultate. Ca comandant (sic!) de companie s-a ocupat cu multă tragere de inimă și pricepere de compania sa, care avea nevoie de a fi luată în mână și pusă în ordine. La sfârșitul perioadei a doua, rezultatul muncii sale a fost real văzut, a executat desfășurări și aplicațiuni de luptă cu multă îndemânare.

Sub raportul educațiunii militare, e un foarte bun ofițer, disciplinat. Bună conduită.

Serviciul îl îndeplinește cu mult zel și dragoste; se ocupă de gradatii companiei sale și de administrațiune.

Foarte bine notat ca adjutant de brigadă în anii 1911 și 1912, de asemenea și pe timpul campaniei din Bulgaria.

Pe baza aptitudinilor sale de capacitate care-l pune în condițiuni de a dobândi o instrucție superioară și pe baza însărcinărilor avute, exercitând efectiv comanda companiei cu pricepere, îl propun pentru înaintare la gradul de căpitan în mod excepțional⁸.

⁵ *Ibidem*, f. 1.

⁶ *Ibidem*, f. 31.

⁷ *Ibidem*, f. 33.

⁸ *Ibidem*, f. 34.

A primit gradul de căpitan la 1 aprilie 1915⁹ și, la 25 iulie 1915, a fost repartizat pentru mobilizare la Regimentul 44 Infanterie.¹⁰ Primul moment al existenței acestui regiment l-a constituit perioada celui de-al doilea război balcanic, la care Regimentul 44 Infanterie Rezervă a participat din 1 iulie 1913, în compunerea Brigăzii 23 Rezervă.¹¹ La 1 aprilie 1914, era reînființat Regimentul 44 Infanterie, prin transformarea Batalionului 4 Rezervă, în conformitate cu prevederile Înalțului Decret Regal nr. 1444/1914.¹² Având reședința în garnizoana Pitești, efectivele unității erau asigurate de Cercul de Recrutare Argeș.

În cadrul Regimentului 44 Infanterie, căpitanul Ioan Melcescu a comandat Compania 3, care executa lucrări de întărire la nord de localitatea Țițești.

Grație activității și priceperii căpitanului Melcescu, sectorul său a fost printre cele mai complete și bine executate. În conducerea și administrarea companiei, a dovedit aptitudini profesionale bine susținute prin probele conducerii exercițiilor cu compania și manevrele cu batalionul sub comanda sa prin zona muntoasă dintre Țițești și Muntele Călugărul,

nota generalul Lișcu, comandantul Regimentului 44 Infanterie.¹³

Proiectul României de operațiuni militare contra Puterilor Centrale și Bulgariei, a fost elaborat în înțelegere cu Aliații; planul prevedea acțiuni militare simultane cu caracter defensiv pe linia Dunării (pentru a proteja frontul în eventualitatea unui atac al Bulgariei) și cu caracter ofensiv în Transilvania, cu trei armate care trebuiau să avanseze spre nord-est, unde urma să colaboreze cu armatele ruse din Bucovina și Galiția.¹⁴ La intrarea în război, România a angajat un număr impresionant de soldați și ofițeri: 833.601 mobilizați și 400.000 în rezervă.¹⁵

La 14/27 august 1916, România declara război Austro-Ungariei; se decidea mobilizarea generală, iar românii erau chemați să participe la operațiuni.¹⁶ Însă, dacă în țările occidentale ale Europei se cunoaște că oamenii au plecat în proporții de masă cu entuziasm la război, despre atitudinea românilor, în majoritate țărani, mulți analfabeți și puțin informați, nu avem decât sumare informații.¹⁷

Participarea căpitanului Ioan Melcescu la Primul Război Mondial era consemnată de către comandantul Regimentului 44 Infanterie, colonelul Măruța:

Căpitanul Melcescu Ioan, înaintea decretării mobilizării, comanda Compania 3, pe care o conducea cu pricepere și energie. La 15 august 1916, la decretarea mobilizării, comandând aceeași companie, a fost detașat cu batalionul din care făcea parte la coloana Colonel Moșoiu, ce înainta pe Valea Sadului. S-a întors la Regiment la 19 august 1916, luând parte

⁹ *Ibidem*, f. 1.

¹⁰ *Ibidem*, f. 35.

¹¹ Dp.CA, Fond *Divizia 12 Infanterie*, dos. 1, f. 37.

¹² „Monitorul Oastei”, nr. 15/04.04.1914, Partea regulamentară, p. 159.

¹³ *Ibidem*, f. 36.

¹⁴ Constantin Kirițescu, *Războiul nostru de întregire (1916–1919)*, București, Editura Librăriei „Universale”, p. 52.

¹⁵ Nicolae Ciobanu, *Efortul uman și material al poporului român în anii Primului Război Mondial*, în „Anuar. Studii de securitate, apărare națională și istorie militară”, 1999, p. 183. Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, București, Meteor Publishing, 2014, p. 29.

¹⁶ *România în anii primului război mondial*, București, Editura Militară, 1987, vol. I, pp. 235–236.

¹⁷ Dorin Dobrințu, *O catastrofă uitată: campania armatei române din 1916*, în „Xenopoliana”, an XI, nr. 3–4, 2003, p. 146.

la luptele de la Șelimborg, unde s-a achitat în mod demn, distingându-se prin curajul și devotamentul de care a dat probe și pentru care i s-a dat însărcinarea unei recunoașteri ofensive la Bomgard și apoi la Nou Săsesc, unde a luat patru mitraliere. În ziua de 13 septembrie 1916, în luptele de la sud de Șelimborg, fiind însărcinat cu acoperirea aripii drepte, s-a remarcat prin modul priceput cum a știut să-și ia dispozițiunile necesare pentru focul artileriei, dând probă de bravură și curaj și îmbărbătându-și ofițerii și trupa în mijlocul cărora se găsea. În toate ocaziunile, ofițerul s-a achitat foarte bine de însărcinările ce primise și a probat multă pricepere și curaj.

În timpul retragerii Diviziei prin Defileul Oltului, la 15 septembrie 1916, în luptele de ariergardă, deși puțini la număr și epuizați ca forță, a susținut lupta 12 ore (9 ore seara, din ziua de 14 septembrie 1916 până la ora 9 dimineața, 15 septembrie), salvând astfel Divizia care se retrăgea prin Defileul Oltului, precum și unitatea care era pe punctul de a fi făcut prizonier.

La luptele de pe Cota și Muntele Mormântul a luptat iarăși vitejește și în mod demn.

În luptele de la Poiana Spinului, a dat iarăși probă de mult devotament și bravură, luptând cu forțele sale epuizate și inferioare ca număr inamicului, până când, copleșiți de forțe superioare, din forță majoră, a fost făcut prizonier, nevoind a ceda poziția.

În rezumat, căpitanul Melcescu este un prea bun ofițer și în actuala campanie și-a făcut cu prisosință datoria¹⁸.

Căpitanul Ioan Melcescu a fost prizonier în Germania în perioada 24 octombrie 1916–28 iunie 1918.

Ofițerii români căzuți prizonieri la germani erau reușiți în special în lagărele de la Dänholm-Stralsund și Crefeld. Ulterior, erau duși în alte lagăre de ofițeri (Ströher Moor, Ostenholzer Moor-Schwarmstedt, Zorndorf, Gorgast, Beeskow, Breesen și Helmstedt), foarte puțini fiind trimiși pentru anumite perioade în lagărele pentru trupă. Deși au existat diferențe în ceea ce privea tratamentul la care erau supuși ofițerii prizonieri în lagăre, aceștia aveau o situație mult mai bună față de trupe. Ei nu erau obligați să lucreze, teoretic li se asigura cazare și hrană mai bună, primeau mai des pachete și li se plătea chiar și o soldă.

Spre sfârșitul anului 1916, ofițerii români capturați de germani erau duși, împreună cu ofițeri ruși, britanici și francezi prizonieri, în apropierea portului Stralsund, pe insula Dänholm, unde fuseseră internați și ofițerii francezi luați prizonieri de prusaci în războiul din 1870–1871.

Cei mai mulți ofițeri români au fost în lagărul Dänholm-Stralsund, cel mai înalt grad fiind cel de general (generalul Costescu). După cum relatează și căpitanul Ioan Melcescu, meniul la cantină era sărăcăcios, iar condițiile improprii. Deși au adresat plângeri cu privire la hrana deficitară mai întâi către comanda lagărului, apoi către Crucea Roșie, nu au fost luate măsuri de remediere a situației. Dimpotrivă, la ceva vreme, germanii au interzis corespondența cu exteriorul.¹⁹

În luna septembrie 1917, mai mulți ofițeri români prizonieri au fost mutați de la Stralsund în lagărul Helmstedt, în ducatul Braunschweig. Nici aici lucrurile nu stăteau

¹⁸ *Ibidem*, f. 92.

¹⁹ Sursa: <https://moldova.europalibera.org/a/%C3%AEn-m%C3%A2inile-inamicului-prizonierii-rom%C3%A2ni-la-centrali-1916-1918-xvi/29873097.html>, accesat la 15.05.2024.

bine. Alimentația era slabă, din necesarul de 2.895 de calorii zilnic, prizonierii primind 1.549 de calorii. Cel puțin teoretic. Pentru că practic, multe alimente erau înlocuitori, fiind, din punct de vedere caloric mult mai slabe. Situația prizonierilor de la Helmstedt era puțin îmbunătățită prin primirea ajutoarelor din afară, și chiar a pachetelor din țară.²⁰

În momentul în care între prizonierii din lagăr apăreau disensiuni care nu puteau fi rezolvate, erau luate măsuri. Ofițerii recalcitranți erau mutați în lagărul Gorgast, amplasat într-un fort din estul Berlinului, în apropiere de râul Oder. La sfârșitul anului 1917, în fortăreața Gorgast erau 40 de ofițeri ruși și 29 de ofițeri români.²¹

Într-un context extrem de dificil pentru armata română, angajată în luptele cu Puterile Centrale, la 6 februarie 1917, colonelul Alexandru D. Sturdza dezerta la inamic, fapta sa producând o undă de șoc în rândul întregii armate. Colonelul Sturdza considera că gestul său va fi urmat de mulți soldați. Când acest lucru nu s-a întâmplat, Sturdza a conceput un plan de formare a unui corp de voluntari din prizonierii români aflați în lagărele germane și austro-ungare. În primăvara anului 1917, Sturdza s-a deplasat în lagărele cu prizonieri români, atitudinea acestora față de propunerile primite fiind, în general, de totală respingere. Ofițerii, care au acceptat propunerile lui Sturdza, au primit apelativul de „trădători” din partea celorlalți. Cei care nu au acceptat propunerile au suportat consecințele, fiind pedepsiți. Printre aceștia s-a aflat și căpitanul Ioan Melcescu, care, la înapoierea din captivitate, conform ordinului circular nr. 2543 din 26 martie 1918 al Marelui Cartier General, a întocmit un memoriu privind condițiile din prizonierat, pe care îl redăm integral:

Memoriu asupra modului cum am fost tratat ca prizonier în Germania de la 24 octombrie 1916–1 iulie 1918, precum și asupra celor observate în acest timp

Am fost făcut prizonier în ziua de 24 octombrie 1916 în luptele de la dealul Spinului, 2 km sud de Țițești. După ce am fost prins, m-a escortat la Comenduirea Regimentului 189 care se găsea în casa învățătorului din satul Țițești. Am fost băgați în biserica satului, pe care am găsit-o jefuită și plină de soldați germani, cu țigările în gură și șepcile în cap. Neputând suporta acest tablou, am ieșit în curte unde am stat cu alți 2 ofițeri până la ora 5 p.m., când am fost conduși pe jos în satul Câineni. Aici ne-a dat ca loc de odihnă un grajd de cai, care deja era plin de soldați. Refuzând această ospitalitate, le-am comunicat că vom sta lângă un foc din apropiere. După vreo jumătate de oră ni s-a dat o casă părăsită, unde am dormit pe scândura goală. A doua zi ne-a condus cu un camion la Sibiu. Pe tot drumul am întâlnit trupe germane care veneau spre Câineni. Ni s-au adresat cuvintele cele mai triviale, atât la adresa noastră, cât și la a țării, ofițerii germani care conduceau nu luau nicio măsură. Aceasta era prima impresie pe care mi-o produceau reprezentanții unui popor care avea tupeul să vorbească în numele unei pretinse culturi germane și a unei civilizații.

La Sibiu, ofițerul german a ținut să ne conducă pe toate străzile Sibiului până a ne aduce la cazarma de infanterie. Atitudinea populației nu a corespuns așteptărilor acestui ofițer arogant și lipsit de cele mai elementare noțiuni de delicatețe și umanitate. În cazarma Sibiului am stat 4 zile, într-o cameră. Eram vreo 14 ofițeri. Dormeam pe paie, deși se

²⁰ Sursa: <https://moldova.europalibera.org/a/%C3%AEn-m%C3%A2nile-inamicului-prizonierii-rom%C3%A2ni-la-centrali-1916-1918-xxvi/30032889.html>, accesat la 15.05.2024.

²¹ Sursa: <https://moldova.europalibera.org/a/%C3%AEn-m%C3%A2nile-inamicului-prizonierii-rom%C3%A2ni-la-centrali-1916-1918-xxv/30016762.html>, accesat la 15.05.2024.

găseau paturi destule. Hrana insuficientă și proastă. Cei care aveau bani, puteau cumpăra din oraș, fiind supuși la specula negustorului și a soldatului de serviciu.

Din Sibiu am plecat escortați de alt ofițer german, în Germania. Am făcut 6–7 zile. Ne-a închis în lagărul Stralsund, pe insula osândiților. La Oppeln, în timpul drumului spre Stralsund, am fost opriți pentru baie și dezinfectarea hainelor. Hrana în tot timpul drumului a fost ca de obicei, insuficientă și de o calitate mizerabilă. Nu ni se da voie să intrăm în vreun restaurant sau odaie spre a mânca. Ni se dădea hrana pe peron, în niște străchini murdare. Am protestat contra acestei jigniri și tratament și am fost amenințați că ne vor lăsa nemâncați.

În Lagărul Stralsund, unde am stat de la 1 noiembrie 1916–15 septembrie 1917 am avut tot timpul mâncare insuficientă și de proastă calitate. Ni se dădea, de obicei supă de varză, mălai fiert, un fel de pește mic și uscat și de 2 ori pe săptămână o bucată de carne de maximum 10–15 grame, apoi gulie fiartă, terci de morcovi cu un miros imposibil de mâncat. Același tratament l-am avut în mai toate lagărele. Existau cantine, însă se aduceau foarte puține lucruri de mâncare, insuficiente pentru efectivul lagărelor și apoi la intervale de timp mari.

S-a făcut un raport la dl. general Costescu, cu alți generali ruși și ofițeri englezi, în care se cerea să fim tratați conform articolului 7 din Convenția de la Haga, arătându-se că cu ceea ce ni se dă ne duce la moarte sigură. Acest raport nu a avut nici un rezultat. S-a reclamat de dl. lt. col. Cristodula Gheorghe și maior Mihail V. din Grăniceri că se dă pește alterat și că se sustrage din alimente și s-a înaintat un raport unor doamne de la Crucea Roșie. Rezultatul a fost pedepsirea și mutarea acestor doi domni ofițeri.

Lemnele ni se dau în mod insuficient. În Lagărul Helmstedt am fost siliți să cumpărăm niște butuci dintr-o pădure de alături de lagăr, dezgropate de soldații noștri. Prețurile erau foarte mari. Din când în când ne aducea câte un metru cub de lemne în mod clandestin, cum spuneau ei. Costul lui, se înțelege de la sine. Nu ni se dădeau soldați să taie lemne și de multe ori ofițerii au fost siliți să-și taie singuri lemnele. Dacă raportam, ni se comunica cum că se vor lua măsuri și atâta tot.

Alimentele care ne soseau prin Crucea Roșie veneau despachetate de multe ori și lipsă din ele. S-a reclamat în toate lagărele în care am fost, cerându-se înlocuirea lor sau despăgubire bănească. Rezultatul a fost negativ, ofițerii care au încercat să fugă au fost în parte bătuți (contrar articolului 8 al Convenției). Așa pot numi pe lt. Pașcanu din corpul aviației, lt. Chihaia și Petrescu din grăniceri.

Tratamentul și alimentația ofițerilor prizonieri au fost departe de cele prescrise în articolul 7 al Convenției de la Haga, a soldaților, în special, a fost mizerabilă.

În Lagărul Tukul și Lansdorf au murit, se spune 30–40.000. Aceasta până prin luna martie 1917, când au început să sosească alimente de la Crucea Roșie din Paris.

Când a început propaganda colonelului Sturdza, pentru a aduce ofițerii în țară, cei care s-au opus acestei idei, susținută și de germani, au fost mutați în lagăre de represalii. Din această cauză și eu cu alți ofițeri am fost mutat din Lagărul Helmstedt la 15 decembrie 1917, în Fortăreața Gorgast, unde am stat până la 1 iulie 1918, când ne-am înapoiat în țară, conform Tratatului de la București.

Când eram în Lagărul Helmstedt ni s-a comunicat că s-a convenit cu guvernul român să fim lăsați de 2 ori pe săptămână liberi, afară din lagăr, pe cuvânt de onoare că nu vom aduce nici un prejudiciu statului german sau vom face instigații.

Deși iscăleam niște declarații când ieșeam din lagăr, totuși ni se dădea un însoțitor. Am cerut să ni se explice cum înțeleg ei un angajament de onoare și ne-am exprimat indignarea că în urma declarației date mai puneau onoarea noastră la îndoială, supraveghindu-ne. Ni s-a comunicat că așa au instrucțiuni și nu pot face altfel.

Am plecat cu impresia pe care o voi păstra toată viața că acest popor are o aparență de civilizație, fondul este și va rămâne mult timp barbar. Ei sunt față de celelalte popoare cu adevărat culte ceea ce sunt parveniții într-o societate de oameni de elită în adevăratul sens al cuvântului. Cetățeanul german e mai mult dresat decât educat, iar ofițerul, sub raportul sentimentelor și mentalității, nu se ridică mult deasupra aceleia a mediocrității. În general este unilateral, arrogant și foarte încântat de titlul său de noblețe, care este în dezacord cu manifestările și atitudinea lui în general.

Căpitan I. Melcescu,
Regimentul 44 Infanterie²².

La întoarcerea din prizonierat, comandantul Regimentului 44 Infanterie îl caracteriza astfel:

Ofițerul a căzut prizonier în prima parte a campaniei. La 28 iunie 1918 s-a întors din captivitate. Ordinele de bătaie fiind stabilite și Corpul având excedent de căpitani, s-a însărcinat cu aprovizionarea și conducerea popotei ofițerilor. La 1 octombrie s-a numit comandant al Companiei de mitraliere. S-a condus bine²³.

Generalul Rujinski, comandantul Diviziei 12 Infanterie, consemna în aceeași foaie calificativă:

Într-o campanie cu gradul de căpitan, cu care grad a căzut prizonier.

În captivitate a fost în lagărul Krefeld, de unde a fost ridicat și închis în Fortăreața Gorgast pentru motivul că n-a aderat la manifestul lui Sturdza.

Comisiunea de cercetare a Diviziei a fost de părere că ofițerul n-are nicio vină de căderea sa ca prizonier. În ceea ce privește înaintarea, comisiunea, având în vedere propunerile șefilor săi ierarhici, este de părere că poate înainta la gradul de maior. Se așteaptă rezultatul Ministerului. De la înapoiere, servește bine²⁴.

La 10 ianuarie 1920 a fost avansat la gradul de maior și la 13 martie 1920 a fost mutat la Regimentul 7 Vânători, în funcția de ajutor de Șef de Corp, notările de serviciu fiind la fel de elogioase:

În scurtul interval de timp de când îl cunosc, am constatat multă bunăvoință în a se ocupa de serviciu. Foarte stăruitor, disciplinat și cu bun simț.

Cu ocazia discuțiilor temelor tactice la conferința ofițerilor am constatat că posedă solide cunoștințe militare. Cultura generală dezvoltată. Cu inferiorii este autoritar. Pentru modul cinstit cum își îndeplinește serviciul, cunoștințele ce posedă, caracterul său loial și sincer îl caracterizez ca ofițer ce merită a înainta în mod excepțional²⁵,

scria comandantul Regimentului 7 Vânători în anul 1920.

La 11 august 1920 a fost detașat la Școala de Aplicație a Corpului Vânătorilor și la 28 august 1920²⁶ la Comandamentul Diviziei II Vânători, ca șef al Biroului operații și informații.²⁷

²² Dp.CA, Fond Ministerul de Război, Serviciul Statistic, dos. 2482, ff. 150–151.

²³ *Idem*, Fond Memorii Bătrâni, lt. col., litera M, dos. 33, f. 37.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, f. 44.

²⁶ *Ibidem*, f. 1.

²⁷ *Ibidem*, f. 49.

La 2 mai 1923 a primit gradul de locotenent-colonel și a fost repartizat la Liceul Militar „Regele Ferdinand I” din Chișinău, ca director de studii:

În această calitate, lt. col. Melcescu a pus în joc o muncă fără preget, unită cu inteligența și cultura pe care o are, așa încât, la finele anului, cu toate că intervalul a fost scurt, rezultatele didactice ale școlii au fost excelente, ca probă ordinul de mulțumire al domnului Ministru de război și al domnului inspector tehnic al Învățământului militar, adresat liceului pentru rezultatele didactice pe anul 1922–1923.

În acest timp, lt. col. Melcescu a comandat și batalionul de elevi, probând că este un excelent comandant și educator.

Pe timpul concediului subsemnatului și al ajutorului, a îndeplinit și funcția de ajutor; și în acest serviciu și-a pus toată munca și toate cunoștințele de care e capabil, dând rezultate foarte bune și probând că este un foarte bun administrator.

Cultura generală și profesională a lt. col. Melcescu este foarte dezvoltată și cu un fond foarte solid. Foarte disciplinat și cu o educație militară aleasă, demn, integru și foarte moral.

Nu am decât cuvinte de laudă de modul cum își îndeplinește serviciul și pot afirma, fără teama de a fi contrazis, că este un ofițer căruia îi sunt rezervate treptele superioare ale ierarhiei militare, că merită cu prisosință a i se încredința comanda unui regiment, fiind foarte destoinic,

nota comandantul Liceului Militar „Ferdinand I”.²⁸

La 1 aprilie 1927 a fost mutat la Regimentul 10 Vânători, comandantul acestei unități precizând în notarea de serviciu pe anul 1927 că, în timpul cât a fost director de studii la Liceul Militar „Ferdinand I”, colonelul Ioan Melcescu donase suma de 2.000 de lei pentru a putea fi premiați elevii cei mai silitori. În cadrul Regimentului 10 Vânători, în perioada

școlii de batalion și regiment, a fost pus, pe rând, comandant de batalion, regiment și director de exercițiu,

îndeplinindu-și cu brio sarcinile primite.²⁹

La 1 octombrie 1928 a primit gradul de colonel și numirea în funcția de comandant al Cercului de Recrutare Bihor. Generalul Hidu, inspectorul Cercurilor de Recrutare din cadrul Comandamentului Teritorial al Corpului VI Armată considera că:

s-a achitat în genere mulțumitor de îndatoririle sale. La inspecția făcută am găsit că dosarele, scriptele și registrele se țin bine la zi; din cauză că a absentat 3 luni (fiind în concediu medical – n.n.) am găsit unele lacune, ce s-au pus însă în ordine. Personal zelos și punctual la serviciu, influențează foarte bine și pe subalterni. Disciplina, educația și administrația am găsit-o foarte mulțumitoare.³⁰

La 1 aprilie 1930 a preluat comanda Regimentului 83 Infanterie. În ultima foaie calificativă aflată în memoriul colonelului Ioan Melcescu, pe anul 1930, generalul Aricescu, comandantul Brigăzii 17 Infanterie consemna:

A fost grav bolnav, însă printr-o minune providențială s-a refăcut complet, astfel că la 28 iulie s-a prezentat la serviciu și a luat comanda regimentului.

²⁸ *Ibidem*, f. 54.

²⁹ *Ibidem*, f. 57.

³⁰ *Ibidem*, f. 48.

Poate să facă campania. Se prezintă bine în fața trupei. În general are bune aptitudini militare. Se orientează ușor în teren și-l apreciază just. Cultura generală bună, cea profesională bine încheată și cu tendințe spre perfecționare.

Cunoaște bine regulamentele armeei și le aplică bine în teren. Autoritar și cu prestigiul bine pronunțat față de subordonați. Servește cu devotament și din convingere. Execută bine ordinele. Integru, demn, moral, modest și manierat. Trăiește cumpătat și este foarte bine în societate.

Activ și zelos în serviciu, a reușit în scurt timp să pună la punct multe lucruri în gospodăria și administrația regimentului. Fiind un bun instructor și educator, a completat cu succes instrucția regimentului.

S-a interesat de aproape de bunul trai al oamenilor și animalelor. În cazarmă a adus îmbunătățiri simțitoare cu mijloace reduse.

În ziua de 13 octombrie când am făcut inspecția regimentului, l-am văzut ca director într-o aplicație de regiment am constatat că exercițiul era bine conceput, organizat și condus. Pe zona de concentrare, a comandat adesea și în bune condițiuni.

Se impune prin cultură, educație și cunoștințe profesionale, astfel că s-a făcut iubit de ofițerii ce-i comandă.

Bun comandant de regiment și promite a se perfecționa în viitor, căci iubește mult instituția și îi este devotat³¹.

Ultima tușă în tabloul carierei colonelului Ioan Melcescu este trasată de generalul C. Eliade, comandantul Diviziei 17 Infanterie:

De acord cu notele favorabile ale comandantului de Brigadă. Deși a fost foarte greu bolnav, acum este restabilit și de la luarea comenzii regimentului, a fost neconținut prezent la serviciu.

Disciplinat din convingere, cu educație militară și civică îngrijită.

Execută ordinele cu punctualitate și pricepere, fără a le discuta. Foarte muncitor și devotat serviciului. De când a luat comanda regimentului, s-a pus pe treabă și a dat foarte bune rezultate, schimbând mult în bine fața regimentului, atât din punctul de vedere al instrucției, cât și din punctul de vedere al administrației.

Fire blajină, însă energic față de subalterni, cărora se impune cu mult tact.

Cultură generală bună, cea profesională dezvoltată și pe care o îmbunătățește zilnic. L-am văzut la teren cu ocazia unui exercițiu de regiment și critica pe care a făcut-o a fost judicioasă și cu mult bun simț.

La manevra Diviziei pe zona de concentrare a comandat Regimentul și a făcut și funcția de arbitru, fiind mulțumit de serviciile sale.

În rezumat, colonelul Ioan Melcescu este un foarte bun comandant de regiment, care aduce foloase oștirii³².

Din nefericire, cariera colonelului Ioan Melcescu s-a încheiat brusc, acesta decedând la ora 2 și jumătate în noaptea de 10/11 februarie 1931, la vârsta de 47 de ani.³³

Din fișa medicală reiese că, după întoarcerea din prizonierat, colonelul Melcescu a avut dese concedii medicale, diagnosticatele fiind fie boli de stomac, fie forme pulmonare

³¹ *Ibidem*, ff. 118–119.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, f. 1.

ale gripei. Cea mai gravă boală a fost, însă, anemia pernicioasă³⁴, din cauza căreia a avut concedii medicale de 92 de zile în anul 1929 și 95 de zile în anul 1930. În perioada 18 decembrie 1930–19 ianuarie 1931 se afla în concediu medical, fiind bolnav „de stomac și ficat”³⁵.

Căpitanul Ioan Melcescu

³⁴ Anemia pernicioasă este o consecință a deficitului de colamină (vitamina B12). Denumirea de anemie pernicioasă (periculoasă, vătămătoare) vine din trecut, când nu exista tratament, pentru această afecțiune și era considerată o anemie cauzatoare de deces. În prezent, există numeroase terapii de substituție a vitaminei B12, inclusă în diverse produse injectabile sau orale, terapii care pot fi administrate pe toată durata vieții pacienților. Prevalența anemiei pernicioase este de 0,1% la populația generală și crește la 1,9% la pacienții cu vârste mai mari de 60 de ani, în Europa. În Africa, prevalența anemiei pernicioase poate ajunge până la 4%. Sursa: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK540989>, accesat la 15.05.2024.

Printre factorii care pot provoca anemia pernicioasă se numără deteriorarea mucoasei gastrice (Sursa: <https://www.synevo.ro/anemie-pernicioasa-deficitul-de-vitamina-b12>, accesat la 15.05.2024), ceea ce poate fi considerată o consecință a anilor petrecuți în lagăr, în cazul colonelului Ioan Melcescu. Boala debutează cu tulburări digestive, iar în timpul anemiei apar trei grupe de simptome: anemice, digestive și neurologice. Sursa: <https://drcosteacristian.ro/2018/02/24/ce-este-anemia-pernicioasa>, accesat la 15.05.2024.

³⁵ Dp.CA, Fond *Memorii Bătrâni*, lt. col. litera M, dos. 33, f. 3.

Oana PANAIT

BACTERIOLOGUL VICTOR BABEȘ ȘI ACUZAȚIA DE „COLABORAȚIONISM” CU GERMANII

BACTERIOLOGIST VICTOR BABEȘ AND THE ACCUSATION OF “COLLABORATIONISM” WITH THE GERMANS

Abstract: Victor Babeș was born in 1854 as one of the nine children of Vincentiu Babeș, a lawyer and a valiant fighter for the national independence of Transylvanian Romanians, as well as a founding member of the Romanian Academic Society. Young Victor decided to embrace the medical profession, studying in Lugoj, Budapest, and Vienna, while also engaging in research stages in Munich and, above all, in Berlin. In the German capital, he studied under the famous biologist Robert Koch, the discoverer of the bacillus that causes tuberculosis. From there, Babeș went to Paris, where he studied under the great Louis Pasteur. While in the City of Lights, in 1885, Babeș published his most important work: the treatise «Les bactéries et leur rôle dans l’anatomie et l’histologie pathologiques des maladies infectieuses». This is, in fact, the first bacteriology treatise in the world authored by a Romanian. The co-author of Babeș’s opus, the French chemist André Victor Cornil, later confessed that he had only associated his name with this editorial project for commercial reasons (to make the tome more sellable in France) and that «Les bactéries» was, to an overwhelming extent, the work of Babeș. Despite his scientific success, the great scientist could not escape the vicissitudes of fate. During the German occupation of Bucharest (1916–1918), Babeș chose not to abandon the bacteriology institute he had founded there in 1887. His decision to remain in the occupied capital, instead of withdrawing to Iași with the government and the Royal House, was interpreted by the elites of Greater Romania as evidence of collaborationism. Furthermore, the fact that Babeș had been trained in the great urban centers of the German world only fueled contemporary suspicions regarding his supposed pro-German bias. Under pressure from public condemnation, in 1919, the great biologist took refuge in Cluj, where he contributed to the foundation of the local university. Subsequently, Babeș was able to return to Bucharest, where he resumed his tireless scientific activity.

În anul 1914 începea Primul Război Mondial. După doi ani de neutralitate, România intra, *acum ori niciodată*, de partea Antantei, având ca deziderat suprem Marea Unire. După ocuparea capitalei de către trupele feldmareșalului von Mackensen, Regele Ferdinand, Regina Maria, oficialitățile și guvernul se vor retrage în exil (refugiu) la Iași, în Moldova. Savantul Victor Babeș a fost întrebat dacă părăsește Institutul de Bacteriologie de pe cheiul Dâmboviței pentru a se retrage și el la Iași. Răspunsul a fost un *nu* hotărât. Explicația era următoarea: tocmai izbucniseră febra tifoidă și tifosul exantematic și Babeș a considerat că poate fi de folos la București. Așadar, doctorul a rămas în capitală. După război, după Marea Unire, în presa ieșeană îndeosebi, Victor Babeș a fost învinuit de colaboraționism, fiind catalogat drept filogerman, la fel ca Marghiloman, P.P. Carp, C. Stere, Antipa, Arghezi, Slavici, Gusti și alți politicieni și intelectuali. Babeș, care nu a fost atras de politică, a încercat să se disculpe (justifice) susținând că el doar a cercetat în laborator. Pe fondul acestei denigrări, supărat pe

oficialitățile din București, se va retrage la Cluj (1919), unde va pune bazele catedrei de medicină din cadrul universității clujene care-i poartă numele „Babeș-Bolyai”.

Trecându-i supărarea și complet reabilitat, Babeș se întoarce la institutul său de pe cheiul Dâmboviței. Doctorul s-a remarcat prin critici virulente adresate politicianilor din acele vremuri, menționând continuu racilele comportamentale, pe care le afișau politicienii din timpul său. Savantul nostru riguros, cu mentalitate europeană, nu putea agreea politica de tip balcanic și... dâmbovițean din România. Disputele cu politicienii i-au adus multe antipatii până la sfârșitul vieții. Având și cetățenie austro-ungară, cu o mamă de origine vieneză (Sofia Goldschneider) și cu o soție de origine maghiară (Josephina Thorma), bacteriologul era considerat străin de neam și, mai degrabă, având o educație teutonă. Această percepție era total eronată, întrucât Victor Babeș a fost patriot și naționalist la fel ca tatăl său, bănățeanul Vincențiu Babeș, membru fondator al Academiei Române.

În legătură cu defăimarea la care a fost supus Babeș după Primul Război Mondial, documentele din acea perioadă stau mărturie în acest sens. Pentru a-l cita pe Leopold von Ranke – documentele redau „istoria, într-adevăr, așa cum a fost”.

Iată, așadar, cum a fost reabilitat savantul, recurgând la documentele oficiale, care demonstau, fără niciun dubiu, că Victor Babeș a rămas în București pentru a salva populația din capitala României. În anul 1919, apărea un „Memoriu”, publicat chiar cu acordul doctorului, intitulat „Memoriu asupra activității Institutului de Bacteriologie în timpul ocupațiunii germane (1916–1918)”. Redăm o parte din conținutul Memoriului pentru a intra în atmosfera de atunci, și pentru a observa cum a fost apărat Babeș, după Primul Război Mondial, de detractorii care îi imputau savantului că a fost germanofil și colaboraționist.

Regatul României, Ministerul de Război, Direcția Justiției, No. 15207, 29 August 1918, către Dl. General Eremia, Ofițer de Legătură pe lângă O.K.M., București:

Am onoarea a vă înainta aci alăturat, în copie, referatul acestei Direcțiuni relativ la rămânerea în București a D-lui Profesor Doctor Babeș și rezoluția pusă pe dânsa de D-l. Ministru de Război, rugându-vă să binevoiți a-l aduce la cunoștința D-lui Doctor Babeș. (ss, Directorul Justiției, Lt. Colonel Ioan, Șeful Biroului (ss), Căpitan C. G. Popescu)¹.

În continuare, prezentăm referatul Direcției Justiției cu privire la rămânerea în București a profesorului dr. Babeș:

Domnul Profesor Doctor Babeș, fiind informat că o anume presă din Iași i-a adus acuzații ca, rămânând în București, a dezertat de la datorie dovedește: 1. I s-a impus cu ordine să rămână. 2. Că activitatea sa în București a fost rodnică și patriotică. Cere ca personalul Institutului său să fie înaintat și distins ca și colegii din Moldova².

Într-adevăr, imediat după Marea Unire, în presa ieșeană, cu precădere, au apărut articole compromițătoare la adresa savantului. Calomniile erau oricum la ordinea zilei, fiind atacați, în presa din Iași, intelectuali de mare valoare, și nu numai. „Vânătoarea de vrăjitoare” era în plină desfășurare. După război se căutau vinovații...

¹ *** *Memoriu asupra activității Institutului de Bacteriologie în timpul ocupațiunii germane (1916–1918)*, București, Institutul de Arte Grafice „C. Sfetea”, 1919, publicație din Colecția Muzeului „Prof. Dr. Victor Babeș”, doc. nr. inv. 165, ediția princeps, 46 p. (cu numeroase documente), pp. 40–41.

² *Ibidem*, pp. 41–42.

Revenind la documentele oficiale prezentate în Memoriu, în ceea ce privește punctul 1 avem adresa Primăriei București nr. 6421 A, în care i se anunța savantului că, prin telegrama nr. 7398 din 15 noiembrie 1916, s-a intervenit la M.C.G. [Marele Cartier General al Armatei] ca să rămână în București cu laboratorul, la dispoziția Societății Naționale de Crucea Roșie. Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor cu adresa nr. 103.442 din 16 noiembrie 1916, comunica că ministerul a aprobat să rămână în Capitală, spre „a conduce și mai departe măsurile pentru combaterea epidemiilor ce eventual s-ar ivi”. Ministerul de Interne cu adresa nr. 68.703 din 23 noiembrie 1916, comunica același lucru; în sfârșit, un alt ordin al Ministerului de Război nr. 6918 din noiembrie 1916, confirma același lucru.

Domnul Doctor Babeș crede că ordinele primite de D-sa, de a rămâne la București, s-au dat avându-se în vedere că în Moldova au fost concentrate toate laboratoarele militare, precum și cele pendinte de Facultatea de Medicină din Iași și Institutul Antirabic din Iași. În ceea ce privește serul antidiferic, care se prepara la acel Institut, d-sa [Victor Babeș] a predat serviciului sanitar cantități atât de suficiente, că se putea face față unei eventuale întinse epidemii de difterie. Pe de altă parte, populația din Muntenia ar fi fost lipsită cu totul de tratamentul antirabic, ser antidiferic și vaccin antitific și ca atare expusă la epidemii, care s-o decimeze. Din personalul său, doi șefi de lucrări și un asistent, fiind mobilizați, au trebuit să rămână la București cu cealaltă parte din personal³.

Cu alte cuvinte, dacă Babeș ar fi părăsit capitala, populația din Muntenia ar fi fost expusă la foarte multe boli, agravate de condițiile din război, iar cetățenii din București nu ar fi beneficiat de vaccinurile lui Babeș sau de o îngrijire corespunzătoare.⁴

În ceea ce privește punctul 2, activitatea savantului a fost „rodnică și patriotică”, aceasta o probează prin „Raportul asupra activității Institutului de Patologie și Bacteriologie din București pe anul 1917”. Conform însărcinării Ministerului de Război s-a continuat cu prepararea serului antidiferic, a vaccinului antitific, antiholeric și cu aplicarea tratamentului antirabic, iar de către primărie, Victor Babeș a fost însărcinat cu prepararea vaccinului animal. Din cauza evenimentelor, activitatea institutului pe „terenul” învățământului a fost redusă, îndreptându-se mai mult spre lucrări practice: prevenirea și combaterea bolilor infecțioase, prepararea serurilor, a vaccinurilor și aplicarea tratamentului antirabic etc. Institutul manifestându-se ca principala instituție de salubritate publică, a beneficiat de subvenții din partea Ministerului de Interne, care, însă în raport cu timpurile, erau prea mici.

Adresa No. 4631 din 16 noiembrie 1916 – Marele Cartier General al Armatei, Serviciul Sanitar către D-l Director al Laboratorului de Patologie și Bacteriologie [Victor Babeș]:

Am onoarea a Vă face cunoscut că s-a aprobat ca D-v să rămâneți în București cu laboratorul d-v la dispoziția Societății Naționale de Cruce Roșie, căreia i s-a făcut cunoscut aceasta⁵.

Societatea Națională de Cruce Roșie a avut o activitate deosebit de importantă în

³ *Ibidem*, p. 43.

⁴ Petre Calistru, Radu Iftimovici, *Europeanul Victor Babeș*, București, Editura Medicală Amaltea, 2007, pp. 215–216.

⁵ ****Memoriu asupra activității Institutului de Bacteriologie în timpul ocupațiunii germane (1916–1918)*, București, Institutul de Arte Grafice „C. Sfetea”, 1919, p. 44.

acele vremuri. De asemenea, nu trebuie să uităm rolul semnificativ pe care l-a avut Regina Maria în timpul războiului. Regina Maria s-a implicat în activitățile desfășurate în sprijinul răniților și a populației afectată de epidemii, precum tifosul exantematic, febra tifoidă, holera, difteria, tuberculoza și multe altele.

În legătură cu epidemiile din timpul primei conflagrații mondiale, Victor Babeș a preparat la institutul său injecții cu ser pentru persoanele bolnave.

În ceea ce privește activitatea pe secțiuni s-au preparat, după metodele D-lui Babeș, următoarele cantități: 425.050 cm.c vaccin antitific; 308.600 vaccin antiholeric. Cu modul acesta epidemia de febră tifoidă, care-și făcuse apariția într-un mod atât de redutabil în Capitală, a fost redusă și menținută în limite foarte mici.

Se face un raport detaliat cu persoanele vaccinate și efectele vaccinului asupra lor (554.350 doze vaccin animal; 16.020 sere). S-au făcut injecții cu ser antirabic la 1155 persoane mușcate de câini turbați. Victor Babeș a aplicat metoda sa de tratament antirabic la Institut, nerecurgând la metoda lui Pasteur⁶.

Se cunoaște faptul că Babeș a folosit metoda sa de vaccin antirabic la Institutul de Bacteriologie de pe cheiul Dâmboviței – metoda română de vaccin antirabic, vaccin care, de-a lungul timpului, s-a dovedit chiar mai eficace decât cel folosit de Pasteur pe cheiul Senei, la Paris. Și astăzi, Victor Babeș este considerat al doilea rabiolog, după Louis Pasteur, cercetările savantului român în domeniul rabiologiei fiind recunoscute de specialiști din toată lumea științifică.

Ca prosector al Spitalelor, Babeș a efectuat și autopsii, precum și multe cercetări. Activitatea științifică, deși micșorată din cauza împrejurărilor, n-a fost întreruptă. Au apărut lucrări asupra tifosului exantematic. D-sa [Victor Babeș] a luat inițiativa deschiderii Facultății de Medicină, numărul studenților fiind de 45. Arată și programul săptămânal [...]⁷.

Ca și concluzie, Institutul de Bacteriologie, în anul 1917, a funcționat și ca institut sanitar, făcând servicii mari științei, cât mai ales populației ocupate, care „altfel ar fi rămas pradă tuturor epidemiilor datorate războiului”. Deci faptul că Babeș a rămas în București nu numai că

nu constituie o dezertare, mai ales că a primit Ordinele mai sus arătate, dar este o faptă patriotică, căci D-sa putea să vină la Iași ca mulți alții.

De altfel, acuzația de colaboraționism apare cu atât mai nefondată cu cât, chiar în primele zile ale războiului, unicul fiu al savantului, Mircea (1898–1968), s-a înrolat ca voluntar în armata română, declarând la cercul de recrutare că are vârsta necesară, deși n-o avea. Mircea a participat ca locotenent la luptele purtate de armata română în Primul Război Mondial și a fost decorat cu Ordinul Coroana României și cu Crucea comemorativă de război cu bareta Mărășești.

Așadar, Victor Babeș s-a expus pericolelor refuzând să plece la Iași, dând dovadă de patriotism și altruism, lucrând neobosit la Institutul de Bacteriologie pentru salvarea celor aflați în suferință și acest lucru făcându-l într-o capitală ocupată.

În altă ordine de idei, deși Babeș nu a făcut efectiv politică, totuși s-a implicat în

⁶ *Ibidem*, p. 45.

⁷ *Ibidem*, p. 46.

viața „cetății”. Iată o mostră de adevărat patriotism de la sfârșitul secolului XIX. De menționat faptul că, la sfârșitul secolului XIX, în România nu exista un minister al sănătății, activitatea sanitară fiind condusă de Ministerul de Interne.

Într-un memoriu publicat în 1898, reluat și în presa de limba germană, Victor Babeș precizează:

Considerând că îngrijirea conștientă și activă pentru sănătatea publică, în urma dezvoltării însemnate a științelor sanitare trebuie să fie una din sarcinile principale ale statului [...]

Considerând că Ministerul de Interne, de care este legat serviciul sanitar, este un minister eminent politic [...] propun înființarea unui minister al sănătății publice, care să fie pus la adăpostul fluctuațiilor politice.

O altă propunere a savantului a fost ca viitorul ministru al sănătății să nu fie un om politic, ci un specialist „surd la toate cântecele de sirenă ale interesului unui partid ori altul”⁸.

În Arhiva Muzeului Victor Babeș, la secțiunea Corespondență, o scrisoare semnată de doctorul Babeș ne-a atras atenția. Babeș scria referitor la decizia de a rămâne în capitala ocupată:

Puțin timp înaintea intrării germanilor la București mă aflam la Domnul Ministru Angelescu, fiind însărcinat cu combaterea epidemiilor părții sedentare a armatei, când i-am prezentat colegii mei profesori ai Universității, cerând de la domnul ministru locuri pentru a se refugia în Moldova. Văzându-mă domnul ministru printre ei m-a întâmpinat cu următoarele cuvinte: „Dumneata Domnule Babeș nu poți să pleci în Moldova, căci este indispensabil ca să rămâi împreună cu Institutul în teritoriul ocupat pentru combaterea epidemiilor.”

Alți colegi au atras atențiunea domnului ministru asupra faptului că eu sunt unul din cei mai periclițați de a rămâne la București din cauza luptelor și manifestelor mele naționale împotriva adversităților românilor din Transilvania. Deci din toate părțile ordinea citată în altă parte (vezi *Memoriul*), ca fiind indispensabil, m-au făcut să rămân în Capitală pentru a asigura sănătatea populațiunii și să combat epidemiile⁹.

Victor Babeș nu era străin de neam sau „teuton”, alegând Regatul României și Bucureștii până în anul morții. Încă din 1885, Babeș se putea stabili la Paris, în Orașul Luminilor (la Louis Pasteur), la Berlin (la Robert Koch), la Viena, la Budapesta și chiar în Statele Unite ale Americii. Patriotismul, insuflat în familie de tatăl său, Vinčențiu, l-a determinat pe notoriul bacteriolog să rămână la București (1887–1926).

Istoricul Lucian Boia, în cartea sa intitulată „Germanofili”, lucrare care abordează exact tema de care ne ocupăm și noi în această comunicare, și anume cum erau priviți unii politicieni și intelectuali din România, după Marea Unire, de către opinia publică de atunci, amintindu-l, într-un capitol distinct, pe bacteriologul Victor Babeș, îi face renumitului savant un portret nu tocmai pozitiv. Cunoscutul istoric scrie despre Babeș, cu un dezvoltat simț critic, punând accent pe personalitatea bănățeanului vienez, personalitate care, în viziunea istoricului, nu era foarte... agreabilă. Se cunosc polemicele aprinse și disputele din epocă pe care Victor Babeș le-a avut cu politicienii

⁸ Petre Calistru, Radu Iftimovici, *op. cit.*, pp. 177–181.

⁹ Colecția Muzeului Victor Babeș, doc. inv. nr. 40.

contemporani, precum Spiru Haret sau Pache Protopopescu. De asemenea, rivalitatea, foarte mediatizată, cu Ioan Cantacuzino i-a creat doctorului Babeș o imagine de om dificil, foarte riguros și, mai presus, de savant cu o mentalitate teutonă. Lucian Boia scrie:

Victor Babeș este tipul desăvârșit al savantului egocentric, care nu vrea decât să fie lăsat să-și facă treaba, ferindu-se pe cât posibil de frământările și necazurile din jur. Pentru el, propriile cercetări însemnau mult mai mult decât tot războiul mondial¹⁰!

Dar să vedem de ce Victor Babeș a fost naționalist și a rămas în București. L-am amintit deja pe Vincențiu Babeș, tatăl ilustrului savant. Victor Babeș (1854–1926) era fiul bănățeanului Vincențiu Babeș (1821–1907), mare patriot, participant și militant activ la lupta de emancipare a românilor din Ardeal, membru fondator al Academiei Române după 1866, și al unei vieneze, fată de bancher austriac, doamna Goldschneider. Victor Babeș a avut un periplu științific de excepție, prin marile orașe europene, desăvârșindu-și educația. Astfel, a studiat, cu mare interes, medicina la Budapesta și Viena, apoi a colaborat la Berlin cu celebrul Robert Koch (rivalul lui Pasteur). În Orașul Luminilor a publicat primul tratat de bacteriologie din lume (1885) și a lucrat la Institut cu Louis Pasteur. A primit prestigiosul premiu Montyon, acordat de Academia de Științe de la Paris. Nu împlinise 31 de ani...

Tânărul savant își începe cariera universitară la Budapesta, de unde acceptă să vină la București, convins fiind de liberalul D.A. Sturdza (ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor), să preia catedra de anatomie patologică și bacteriologie la Facultatea de Medicină (din 1887 până în 1926). Întemeiază, în 1887, Institutul de Bacteriologie și Anatomie Patologică din București, de pe cheiul Dâmboviței. Acest institut îi poartă numele, din anul 1925. Atunci când începea Primul Război Mondial, Babeș era „cel mai renumit dintre savanții români, inclusiv în plan european”, „fără concurență”, cum recunoaște însuși istoricul Lucian Boia.

Tot în lucrarea citată se amintește despre controversata problemă a semnării memoriului universitarilor pentru intrarea în război din septembrie 1914 și, respectiv, cum s-a raportat Babeș la această chestiune spinoasă

Cu semnarea memoriului universitarilor pentru intrarea în acțiune, din septembrie 1914, a fost o întreagă poveste. Inițial, Babeș n-a vrut să iscălească. Până la urmă s-a lăsat convins și a semnat¹¹.

Babeș nu mai semnează memoriile ulterioare, detractorii învinuindu-l pe bacteriolog de ipocrizie sau oportunism, acuzația fiind agravată de vizitele savantului la Marghiloman. De fapt, profesorul nu era preocupat, prea mult, de politica de atunci, punând salvarea populației, aflată în plină epidemie, mai presus de orice.

După ocuparea capitalei, Babeș a dorit de la bun început să rămână în București, la institutul său de pe cheiul Dâmboviței, deși preciza că:

Am cerut să trec cu Institutul în Moldova mai cu seamă în urma sfatului amicilor care

¹⁰ Lucian Boia, *Germanofilia*, București, Editura Humanitas, 2009, p. 158.

¹¹ I.C. Filitti, *Jurnal*, III, în „Revista istorică”, nr. 3–4/1991, p. 208, însemnarea din 11 septembrie 1914: „Ardeleanul Babeș era să nu iscălească, apoi s-a convins să iscălească”, *apud* Lucian Boia, *op. cit.*, p. 158.

cunoșteau rolul meu hotărâtor în chestiunea națională care și-au atras (sic!) ura neîmpăcată a ungarilor. Însă primăria, ministerele, marele cartier general au declarat că prezența mea în București e indispensabilă; am făcut deci sacrificiul siguranței mele personale și am rămas împreună cu Institutul nostru sperând că renumele meu și al Institutului ne vor apăra de a fi persecutați de dușman¹².

Analizând atitudinea doctorului Babeș, destul de ambiguă, istoricul L. Boia ajunge la concluzia că Babeș a rămas în București pentru a activa în continuare la Institutul de Bacteriologie. Babeș a publicat și în această perioadă, în ciuda vicisitudinilor, fiind cel mai prolific dintre savanți. Prezintă la Academie lucrări științifice de mare valoare în pofida faptului că Academia nu mai avea bani să-și tipărească „Analele”. L. Boia sublinia puterea extraordinară de muncă și tenacitatea bacteriologului, deși îl considera egocentric și aproape obsedat de cariera lui.

Istoricul, cunoscut pentru „demitizările” sale, scria, concluzionând, despre profesorul Victor Babeș că:

Marele om de știință nu a fost și un mare caracter. Justificările lui respiră destulă nesinceritate. Nu are altă preocupare decât să-și pună în evidență propria importanță. Ungurii îl urau, germanii îl invidiau, toate adversitățile se loveau însă de imensa lui superioritate! Sextil Pușcariu, o persoană echilibrată în judecăți, avea să scrie, exasperat, despre Babeș: „Omul acesta este cât se poate de dificil și e prea preocupat de persoana sa.” Și, comparându-l cu doctorul Cantacuzino: „Îi era desigur superior ca om de știință, dar nespun inferior ca om”¹³.

Posteritatea poate judeca viața unui om, dar subiectivismul este întotdeauna prezent, chiar dacă istoricul ține seama de sfatul lui Tacitus, de a cerceta evenimentele trecutului „sine ira et studio”. Acuzația de „colaboraționism” a fost demontată, pas cu pas, de argumentele marelui bacteriolog, fie prin prezentarea unor documente oficiale (care demonstau clar că savantul a fost rugat să rămână în capitala ocupată), fie de declarații personale. Cert este că, după anul 1919, imaginea doctorului Victor Babeș a fost restabilită.

¹² *Memoriu asupra atitudinii profesorului doctor Victor Babeș în chestiunea națională și asupra activității Institutului de Bacteriologie în timpul ocupațiunii germane*, București, 1919, p. 13, *apud* Lucian Boia, *op. cit.*, p. 159.

¹³ Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, Editura Minerva, 1978, pp. 464, 817, *apud* Lucian Boia, *op. cit.*, p. 162.

Fig. 1. Institutul de Bacteriologie, București (sfârșitul secolului XIX).
Sursa: Colecția Muzeului Victor Babeș.

Fig. 2. Victor Babeș alături de studenți ai Facultății de Medicină
„Carol Davila” București. Sursa: Colecția Muzeului Victor Babeș.

Fig. 3. Victor Babeș alături de colaboratorii săi în laboratorul Institutului de Patologie și Bacteriologie București, Secția Antirabică. Sursa: Colecția Muzeului Victor Babeș.

Dragoș CURELEA, Daniela-Ștefania CURELEA

**PORTRET DE OFIȚER ROMÂN ALEXANDRU HANZU,
UN PARCURS AL ONOAREI DE LA CADET LA
GENERAL: ÎNTREGIRI BIOGRAFICE (1893–1949)**

**PORTRAIT OF ROMANIAN OFFICER ALEXANDRU HANZU: A JOURNEY OF HONOR
FROM CADET TO GENERAL – BIOGRAPHICAL ADDITIONS (1893–1949)**

Abstract: *Alexandru Hanzu was born on October 17, 1871, in Cacova Sibiului, the son of Alexandru and Maria Hanzu. He was baptized by priest Ioan Hanzu on October 23, 1871, with Ioan Dan Hanzu and his wife Stana serving as his godparents. He completed his primary education in his native village and continued his secondary studies in Sibiu and Brașov. Graduating with distinction from a state secondary school, he pursued a military career in the service of Austro-Hungary. Hanzu graduated from the Technical Military School for Artillery Weapons in Vienna and continued his studies at the Higher War School, where he prepared for a role in the Artillery Staff, qualifying as an inspector of the Citadel Artillery. He also completed training courses in the Mountaineer Army in both France and Germany. He later served as a teacher at the Artillery Application School in Vienna. From 1914 to 1918, he served as a commander. On November 18, 1918, he was co-opted into the Army and Public Safety structures of the Governing Council. On January 19, 1919, he was promoted to the United Lands Section of the Ministry of War with the consent of Romanian sovereign Ferdinand I and the approval of Iuliu Maniu and Ștefan Cicio-Pop. In January 1919, he attained the rank of brigadier general. Under the authority of King Ferdinand I of Romania and with the approval of the Minister of War, General Artur Văitoianu, he was appointed on March 29, 1919, as the commander of the 16th Transylvanian Infantry Division based in Bistrița. He led this strategic unit of the Romanian Army during the Hungarian campaign of the 16th Division and was subsequently promoted to major general. Hanzu continued to rise through the ranks and was promoted to Army Corps General in Reserve. He served as commander of various divisions, including the 16th Infantry Division in Bistrița (1919–1923), the 17th Infantry Division in Oradea (1923–1927), the Mountain Hunter Corps (1927–1930), and the VI Territorial Army Corps in Cluj (1930–1931). From 1931 to 1932, he held the position of Army Inspector General in the Ministry of Defense. He was a resident of the Royal Land of Someș from 1938 to 1939. In 1942, he retired as a general and lived in Sibiu on Tunari Street No. 14 (1940–1945) before returning to his home in Cluj at Mihai Eminescu Street No. 14. In 1944, he was appointed mayor of Sibiu in the name of Romanian sovereign Mihai I. Alexandru Hanzu passed away in 1949 and was buried in the Central Cemetery in Cluj.*

Alexandru Hanzu a fost un ofițer de origine română, care a servit militar în armata imperială austro-ungară (K.u.K.) până în toamna anului 1918. După acest moment, a activat în serviciul militar al României Mari. A servit în armata regală română până în 1932, când, pentru limită de vârstă, a trecut în rezervă. În anii care au urmat, generalul de corp de armată în rezervă a îndeplinit atribuțiile de rezident regal al Ținutului Someș (18 august 1938–2 februarie 1939), iar, în 1944, a fost numit de suveranul român Mihai I în funcția de primar al municipiului Sibiu. Originar a fost din Cacova Sibiului, localitate în care a venit pe lume în familia lui Alexandru și Maria Hanzu în

17 octombrie st.n. 1871. În această localitate a fost botezat de către părintele paroh Ioan Hanzu în 23 octombrie 1871, iar nași au fost Ioan Dan Hanzu și soția acestuia Stana.¹ Studiile primare le-a făcut în satul natal, iar gimnaziul l-a urmat în Sibiu și la Brașov la prestigiosul Gimnaziu român greco-oriental. După absolvirea studiilor gimnaziale de stat (liceale) cu distincția „absolvent eminent”, a urmat cariera armelor. A absolvit Școala militară tehnică, în Viena, care pregătea ofițeri pentru Arma Artilerie, respectiv, tot în capitala Imperiului Austro-Ungar, a urmat studiile Școlii superioare de război, pregătindu-se pentru a activa în Statul major al Artileriei și calificându-se ca inspector superior al Artileriei de Cetate.²

La 1 septembrie 1893, cadetul Alexandru Hanzu, absolvent al Școlii de Artilerie din cadrul Academiei Militare „Maria Theresa” din Wiener Neustadt, a fost repartizat stegar în structura Regimentului nr. 4 de Artilerie de Câmp din Pola, pe coasta dalmată ca ofițer inferior în cadrul uneia dintre bateriile acestei unități militare.³ La 1 noiembrie 1894, a fost avansat la gradul de sublocotenent și repartizat comandant secund al uneia dintre bateriile de artilerie din organica batalioanelor Regimentului nr. 4 Artilerie de Câmp din Pola.⁴ Sublocotenentul Al. Hanzu a activat ca ofițer în cadrul sus-menționatului Regiment de Artilerie de pe coasta dalmată în perioada anilor 1894–1897.⁵ A fost înaintat în ierarhia militară imperială la 1 noiembrie 1897, când a fost consemnat cu grad de locotenent în structura statului major al Regimentului nr. 4 de Artilerie Grea din aceeași localitate de pe coasta dalmată.⁶ Între 1897–1899, Al. Hanzu a urmat studii suplimentare la Școala Superioară de Război din Viena pentru specializare ca ofițer de stat major într-o mare unitate de artilerie.⁷ Locotenent Al.

¹ Arhivele Naționale Militare ale României. Depozitul de Arhivă de la Pitești (în continuare se va cita: ANMR-Dp.CA), Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980/1919–1923, f. 1, f.-v.; *Note biografice. General Alexandru Hanzu Rezident regal*, în „România”, an I, nr. 81, 21 august 1938, p. 5; *Biografia d-lui General Alexandru Hanzu, rezident regal*, în „Curentul”, an XI, nr. 3.791, 22 august 1938, p. 10; Octavian Buzea, *Clujul 1919–1939*, Cluj, Tipografia „Ardealul”, 1939, p. 196; Ilie Hanzu, *Generalul de Corp de Armată Alexandru Hanzu*, Sibiu, Editura Salgo, 2015, pp. 7, 10, 12, 14.

² *Note biografice. General Alexandru Hanzu...; Biografia d-lui General Alexandru Hanzu...; Gheorghe A. Dabija, Amintiri din cariera militară 1893–1920. Oameni, tipuri, obiceiuri, moravuri și sisteme de altădată*, București, Editura Militară, 2020, p. 122.

³ ANMR-Dp.CA, Fond *Direcția Personalului, Foia matricolă a generalului de brigadă Hanzu Alexandru*, f. 2 v.; *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1894*, Amtliche Ausgabe, Wien, Aus der k.k. Hof-und Staatsdruckerei, Jänner 1894, pp. 744, 837. *Note biografice. General Alexandru Hanzu...; Biografia d-lui General Alexandru Hanzu...*

⁴ ANMR-Dp.CA, Fond *Direcția Personalului, Foia matricolă a generalului de brigadă Hanzu Alexandru*, f. 2 v.; *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für Kaiserliche und die Königliche Kriegs-Marine für 1895*, Amtliche Ausgabe, Wien, Aus der k.k. Hof-und Staatsdruckerei, Jänner 1895, pp. 710, 805; *Biografia d-lui General Alexandru Hanzu...*

⁵ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1897*, Amtliche Ausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof-und Staatsdruckerei, December 1896, pp. 833, 845.

⁶ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1898*, Amtliche Ausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof-und Staatsdruckerei, December 1897, pp. 840, 852; *Note biografice. General Alexandru Hanzu...*

⁷ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1899*, Amtliche Ausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof-und Staatsdruckerei, Dezember 1898, pp. 844,

Hanzu a fost consemnat în documente pentru ziua de 5 octombrie 1897, ca fiind la Sibiu pentru a-și vizita părinții, care au venit din Cacova pentru întâlnirea cu fiul lor.⁸ În 15 august 1900, locotenentul Al. Hanzu a beneficiat de o permisie în Sibiu în vederea participării la onomastica mamei sale. Cu acest prilej, a fost cazat la hotelul „Împăratul Romanilor”, iar apoi la hotelul „Meltzer”, cum s-a consemnat în presa vremii.⁹ La începutul lunii noiembrie 1903, ofițerul Al. Hanzu a fost înaintat la gradul de căpitan cl. II și detașat ofițer de stat major în staff-ul artileriei la o divizie de infanterie din Graz.¹⁰ În documentele militare s-a precizat în legătură cu acest ofițer că urma cursurile de perfecționare la Școala specială pentru Artilerie din Viena, pentru a deveni ofițer de stat major și comandant de mare unitate.¹¹ A fost decorat pentru meritele sale cu medalia jubiliară „Franz Joseph” în argint și a fost propus pentru avansare în structura centrală a Inspectoratului General al Artileriei din Viena, în calitate de referent de specialitate.¹² La începutul anului 1904, căpitanul de artilerie Al. Hanzu a fost mutat în organica de luptă a Regimentului nr. 3 Artilerie de Cetate din Przemysl (Galiția), așa cum rezultă din structura de comandament a acestei mari unități militare. În cadrul Regimentului nr. 3 de Artilerie de Cetate din Przemysl a activat și în prima parte a anului 1905.¹³ Căpitanul cl. II Al. Hanzu a fost detașat la Inspectoratul Artileriei Grele din Viena.¹⁴ În urma calificărilor suplimentare și a supraspecializării sale în arma Artilerie a făcut parte din staff-ul/Statul major al Regimentului 4 Artilerie de Cetate din Pola în anul 1907, acolo unde a coordonat mai multe baterii de artilerie cu prilejul manevrelor armatei imperiale pe coasta Dalmației. În respectiva perioadă, a fost cazat la hotelul „Central” din localitatea amintită, alături de diferiți membri ai staff-ului artileriei grele imperiale, care au sosit pe coasta Dalmației din Viena, Graz, Przemysl.¹⁵

Între 1907–1908, căpitanul de artilerie cl. II Al. Hanzu a fost consemnat în structura de comandament a Regimentului 3 Artilerie de Cetate din Przemysl, însă, acesta s-a perfecționat în respectiva perioadă pentru a deveni ofițer de stat major în staff-ul central al Artileriei din Viena și pentru a deveni inspector referent superior pentru

856, 969; *Note biografice. General Alexandru Hanzu...*; Marius Boromiz (coord.), *Mărginenii Sibiului pentru Marea Unire*, Sibiu, Editura Salgo, 2019, p. 217.

⁸ *Sosiți la Sibiu*, în „Tribuna”, an XIV, nr. 211, 24 septembrie 1897, p. 840.

⁹ *Sosiți la Sibiu în 15 august 1900*, în „Tribuna”, an XVII, nr. 152, 3/16 august 1900, p. 607; *Știri din Sibiu*, în „Tribuna”, an XVII, nr. 155, 9/22 august 1900, p. 619.

¹⁰ ANMR-Dp.CA, Fond Direcția Personalului, *Foaia matricolă a generalului de brigadă Hanzu Alexandru*, f. 2 v.; *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1903*, Amtliche Ausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, December 1902, pp. 209, 880, 896; Gheorghe A. Dabija, *Amintiri din cariera...*, p. 122.

¹¹ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1903*, p. 207.

¹² *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für 1904*, Amtliche Ausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Dezember 1903, p. 884.

¹³ *Ibidem*, p. 900; *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche für 1906*, Amtliche Ausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Dezember 1905, pp. 901, 918.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 113, 918.

¹⁵ *Fremdenberfähr in Pola*, în „Polaer Tagblatt”, III Jahrgang, nr. 561, 9 mai 1907, p. 3.

specializare militară artilerie.¹⁶ A fost avansat la gradul de căpitan cl. I începând cu 17 decembrie 1909, fiind menționat cu noul său grad în documentele Ministerului de Război ca făcând parte din organica Regimentului 3 Artilerie de Câmp din Przemysl. De asemenea, în dreptul numelui său era efectuată mențiunea detașării ca aghiotant în Inspectoratul General al Artileriei Grele din Viena. Totodată, s-a consemnat în șematismele imperiale și că a fost decorat cu medalia jubiliară „Franz Joseph” în aur.¹⁷ Și în cursul anului care a urmat, ofițerul de artilerie Al. Hanzu a fost detașat la Viena unde finaliza pregătirea superioară pentru a fi avansat în gradul de maior și pentru a face parte din staff-ul militar superior al Armei Artilerie de Cetate ca inspector de armă, în urma transferului său.¹⁸ Din 1 mai 1912 a fost avansat la gradul de maior și numit la comanda Batalionului al III-lea din organica Regimentului nr. 4 Artilerie de Câmp din Pola. A fost menționat ca fiind distins cu medalia „Signum Laudis”, cl. I.¹⁹ S-a precizat în documentele militare imperiale că făcea parte din Statul Major al acestui regiment și din Statul Major General al Armei Artilerie din Viena, unde a îndeplinit funcția de inspector superior de armă și aghiotant imperial cu grad de maior.²⁰

În 11 decembrie 1913, ofițerul Al. Hanzu s-a căsătorit în Viena cu Amelie Heerdt. Conform anumitor surse, dar și a celor enunțate public de către dr. Alexandru Vaida Voevod, soția ofițerului român Al. Hanzu a avut ascendență în casa imperială austro-ungară, fiind una dintre nepoatele de soră a viitorului împărat Karl I al Austriei.²¹ La începutul anului 1914, maiorul Al. Hanzu a fost numit cadru didactic pentru pregătirea tactică a cadeților ce urmau cursurile Academiei Tehnice Militare din Viena în Școala Specială de Artilerie. În aceeași perioadă, a fost consemnat ofițer de Stat Major pentru

¹⁶ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für 1907*, Separatausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Dezember 1906, pp. 115, 910, 930; *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für 1908*, Separatausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Dezember 1907, pp. 114, 922, 943; *Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1908*, XXXIV Jahrgang, Nach Amtlichen Quellen Zusammenestellt, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1908, p. 284; *Avansări și transferări în Armată*, în „Foaia Poporului”, an XVI, nr. 19, 17 mai 1908, p. 206; *Avansări și transferări în Armata comună*, în „Telegraful Român”, an LVI, nr. 47, 1 mai 1908, p. 193.

¹⁷ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für 1909*, Amtliche Ausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Jänner 1909, pp. 118.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 970, 991; *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für 1910*, Amtliche Ausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Dezember 1909, pp. 120, 989, 1009; *Știrile zilei. Avansări în Armata comună K.u.K.*, în „Gazeta Transilvaniei”, an LXXI, nr. 90, 25 aprilie 1908, p. 3.

¹⁹ ANMR-Dp.CA, Fond Divizia 16 Infanterie (Bistrița), dos. 1980, f. 1; *Avansări de ofițeri români din Armata austro-ungară*, în „Universul”, an XXVI, nr. 116, 30 aprilie 1908, p. 1; *Alte înaintări de ofițeri români în Armata împărătească*, în „Foaia Poporului”, an XX, nr. 18, 12 mai 1912, p. 7.

²⁰ ANMR-Dp.CA, Fond Direcția Personalului, Foia matricolă a generalului de brigadă Hanzu Alexandru, f. 2-v.; *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1913*, Separatausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Dezember, 1912, pp. 91, 273, 1084. *Alte înaintări de ofițeri români în Armata împărătească*, p. 7.

²¹ ANMR-Dp.CA, Fond Divizia 16 Infanterie, dos. 1980, f. 1-v.; Cornel Țucă, Laurențiu Batin, *Ofițeri ardeleni și bucovineni din fosta Armată Austro-Ungară*, Baia Mare, Editura Ethnologică, 2018, p. 108; Marius Boromiz (coord.), *Mărginenii Sibiului...*, p. 217.

Artilerie și a fost decorat cu Ordinul „Crucea de Merit Militar”, cl. III, cu spade și decorații de război.²²

A fost înaintat locotenent-colonel și numit în staff-ul imperial al Artileriei din Viena în 1 noiembrie 1914. Cu aceeași dată, a fost numit inspector al Artileriei de Câmp fiind din nou onorat de către Cancelaria imperială cu decorația „Crucea de Cavaler a Ordinului Leopold” cu spade și decorații de război.²³ În 20 noiembrie 1914, Al. Hanzu a fost numit șeful Serviciului General de Artilerie la Comandamentul General al Corpului I Imperial de armată german din Pilica, la Bzuro (Galiția orientală). Între 4–22 decembrie 1914 a îndeplinit atribuțiile comandantului brigăzilor imperiale de artilerie întrunite, atât germane, cât și austro-ungare. În 22 decembrie 1914, a fost numit comandantul grupului de artilerie austro-ungar din cadrul Corpului II Imperial de Armată K.u.K., concentrat la Kielce, în Galiția. În luna aprilie 1915, a fost decorat de Cancelaria Ordinilor de la Berlin, în numele împăratului german Wilhelm, cu Ordinul „Crucea de Fier” în Grad de Cavaler cu spade și decorație de război a Regatului Prusiei, cl. II.²⁴

Între 2 ianuarie-8 mai 1915, a exercitat funcția de comandant al Brigăzii de Artilerie din sectorul de armată Pinczow. Locotenent-colonel Al. Hanzu a fost numit comandant al Regimentului special de Artilerie de Baraj în 8 mai același an. În această funcție a comandat bateriile și tirul artileriei în ofensiva imperială desfășurată până la linia Vistulei, între 9 mai-26 iunie 1915.²⁵ La 1 martie 1916, a fost numit comandant al Regimentului 3 Artilerie Grea. S-a aflat în fruntea acestei mari unități de artilerie până în 10 august 1916 în ofensiva imperială din Tirol către Arsiero. La începutul lunii mai 1916, locotenent-colonel Al. Hanzu a coordonat gruparea de artilerie a Diviziei 3 de Infanterie pe frontul nord italian, silind unitățile corpului de armată italian de la Campoluzzo să se retragă. În atare condiții unitățile Diviziei 3 Infanterie austro-ungare au putut înainta cu ușurință permițând avansul Corpului III Imperial, până la creasta frontierei între punctul Magio și Malingo, spre Borcola.²⁶ Pentru aceste merite, la începutul lunii iunie 1916, locotenent-colonelul Al. Hanzu a fost decorat în numele împăratului Franz Joseph cu Crucea de Cavaler a Ordinului Coroana de Fier, cl. III.²⁷

²² ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1; *Schematismus für das K.u.K. Heer und für die Kriegsmarine für 1914*, Amtliche Ausgabe, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Februar 1914, pp. 198, 1064; *Ofițeri români decorați în Armata K.u.K.*, în „Universul”, an XXXIII, nr. 55, 25 februarie 1915, p. 4.

²³ ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1; *Ranglisten des Kaiserliche und Königlichen Heeres*, Wien, Aus der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, Aus der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1916, p. 45; *Ranglisten des Kaiserliche und Königlichen Heeres*, Wien, Aus der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917, p. 50.

²⁴ ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1, f.-v.; *Ultimele informații*, în „Universul”, an XXXIII, nr. 95, 8 aprilie 1915, p. 5.

²⁵ ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1, f.-v.

²⁶ Edmund Glaise Horstenau (Editors), *Austria-Hungary's Last War, 1914–1918*, vol. 4 (1916), The events of January through July 1916, Translated by Stan Hanna, Vienna, Publisher of Military Science Releases, 1933, pp. 300, 302.

²⁷ ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1; *Știri și informații*, în „Gazeta Transilvaniei”, an LXXIX, nr. 120, 7 iunie 1916, p. 2; Jörg C. Steiner, *Schematismus der generale und obersten der K.u.K. Armee Stand*, 31 December 1918, Wien, 1992, p. 102.

A fost numit pe front comandantul Brigăzii 57 Artilerie de Cetate, calitate în care a coordonat tirul și puterea de foc a acestei mari unități în perioada 13–16 august 1916 în partea nordică a Italiei, silind partea adversă să se replieze în urma loviturilor foarte bine țintite ale coordonatorilor de tir ai acestei brigăzi.²⁸ În 4 octombrie 1916, în cadrul bătăliilor succesive care s-au desfășurat la Isonzo, a fost ușor rănit în zona umărului de schija unui brandt.²⁹ A fost avansat, la 1 mai 1917, în gradul de colonel în arma Artilerie. Numit de autoritățile imperiale ca inspector superior pentru această armă în Statul Major Imperial la Viena, a fost consemnat al 108-lea colonel pe lista rangurilor aferente acestui grad pentru toate armele armatei imperiale.³⁰ A comandat Brigada 48 de Artilerie în Bătălia de la Piave. În fruntea acestei mari unități s-a aflat și în Bosnia, participând în comisia imperială care a făcut atât propuneri privind reorganizarea unităților de artilerie, cât și în ceea ce privește experimentarea instrumentelor pentru ochirea indirectă la obuzierele grele și la mortierele de 305 mm. A fost coordonator superior tactic la Școala Superioară a Artileriei pentru pregătirea ofițerilor care activau în Artileria Grea de Câmp, de Baraj și de Coastă. Notăm că a mai deținut Medalia pentru Răniți și Ordinul „Semiluna Imperiului Otoman” cu decorațiile de pace.³¹

Din toamna anului 1918 a fost și în serviciul Consiliului Național Român Central de la Arad, fiind implicat în organizarea gărzilor naționale românești în comitatele din Transilvania anterior datei de 1 decembrie 1918.³² Din 2 decembrie 1918, ofițerul superior Al. Hanzu a fost cooptat la propunerea lui Iuliu Maniu în structurile Resortului Armatei și Siguranței publice, prezidat de Ștefan Cicio Pop din cadrul Consiliului Dirigent al Transilvaniei de la Sibiu, având atribuții organizatorice și de coordonare a demersurilor de repatriere a voluntarilor din Legiunea română din Italia. A primit pentru meritele sale Crucea Comemorativă a Războiului din 1916–1919, cu bareta „Ardeal”.³³ Din 16 ianuarie 1919, colonel Al. Hanzu a fost avansat în Secția ținuturilor reunite din Ministerul de Război din București.³⁴

²⁸ ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1-v.; Edmund Glaise Horstenau (Editors), *Austria-Hungary's Last War, 1914–1918*, vol. 5 (1916), Translated by Stan Hanna, Vienna, Publisher of Military Science Releases, 1934, p. 43.

²⁹ ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1-v.

³⁰ *Ibidem*, *Ranglisten des Kaiserlichen und Königlichen Heeres 1918 Abgeschlossen mit Personalverordnungsblatt nr. 40/18 Teilweise bis Personalverordnungsblatt nr. 77 Berichtigt*, Wien, Aust der k.k. Hof-Und Staatsdruckerei, 1918, pp. 63, 91; *Generale und Obersten (K.u.K. Heer) Mit PV B1 nr. 44 vom 9 März 1918 abgeschlossen*, Wien, Aus der k.k. Hof-und Staatsdruckerei, 1918, p. 40; Jörg C. Steiner, *Schematismus der generale und obersten der K.u.K. Armee Stand*, p. 102.

³¹ ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1-v.

³² Gheorghe A. Dabija, *Amintiri din cariera...*, p. 122; Iuliu Maniu, *Unirea Ardealului...*, pp. 41–42; Ilie Hanzu, *Generalul de Corp de Armată Alexandru Hanzu*, pp. 20, 23.

³³ ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1; Iuliu Maniu, *Unirea Ardealului...*, pp. 41–42; Dumitru Zaharia (editor), *Legiunea română din Italia. Documente italiene*, București, Editura Militară, 2019, p. 261; Marius Boromiz (coord.), *Mărginenii Sibiului...*, pp. 62–63.

³⁴ *Decret regal nr. 788 din 19 februarie 1919*, în „Monitorul Oficial”, nr. 264, 22 februarie (7 martie) 1919, p. 5.620; *Decizia Ministerială nr. 21 din 16 ianuarie 1919*, în „Monitorul Oastei”, nr. 4, 13 februarie 1919, pp. 120–121; Cornel Țucă, Laurențiu Batin, *Ofițeri ardeleni și bucovineni din fosta armată austro-ungară*, Baia Mare, Editura Ethnografică, p. 6. *Informațiuni*, în „Patria”, an I, nr. 17, 6 martie 1919, p. 3; *Investiri militare*, în „Foaia Poporului”, an XXVII, nr. 11, 23 martie 1919, p. 6.

Prin Decizia ministerială nr. 21 din 16 ianuarie 1919, semnată de generalul Arthur Văitoianu, a fost constituit în cadrul Secretariatului General al Ministerului de Război din București, un organism care avea menirea de a clarifica și rezolva, pe cât posibil, situația foștilor generali, ofițeri superiori, ofițeri, gradăți și trupă, care proveneau din fostele armate combatante în Primul Război Mondial (austro-ungară, germană, rusă).³⁵ Colonelul Al. Hanzu³⁶ a fost numit, la propunerea lui Iuliu Maniu, în fruntea acestei structuri administrativ-militare cu sediul în București.³⁷ Structura de personal, a fost constituită în 16 ianuarie 1919, a purtat denumirea de Secția ținuturilor reunite și încă de la înființare a fost împărțită în birouri distincte care aveau atribuții diferite.³⁸ Biroul I a avut în atribuții administrarea situației „intercalării”³⁹ ofițerilor și subofițerilor care proveneau din foste unități militare străine de pe teritoriul Ardealului, Banatului și ținuturilor vecine. Biroul al II-lea a deținut atribuții cu privire la administrarea situației specifice din Bucovina, iar Biroul al III-lea a avut în atribuțiile organizatorice, administrarea situației din provincia Basarabia. În anii care au urmat, Secția ținuturilor reunite a fost restructurată, iar în atare context a primit denumiri noi: Biroul 9 Ținuturi alipite, între 1920–1923, respectiv, Biroul 8 Ținuturi alipite, în intervalul de timp 1924–1932. Secția, iar apoi birourile, au vizat ca principală atribuție

sarcina soluționării lucrărilor referitoare la cadrele active și de rezervă din Transilvania, Basarabia și Bucovina, integrate sau în curs de integrare în armata română și care au funcționat până prin 1932⁴⁰.

A ajuns în 10 februarie 1919, în Constanța, pentru a întâmpina unul dintre loturile de ofițeri, gradăți și soldați, de origine română care erau repatriați din Italia. Aceștia erau foști soldați care au servit inițial în armata imperială austro-ungară. O parte din aceștia au căzut prizonieri, alții au dezertat la italieni. Elemente din rândurile acestor soldați și ofițeri au format Legiunea română din Italia, care apoi au fost repatriate în anul 1919 și în cel următor în mai multe etape. Lotul ardelenilor a fost întâmpinat la acea

³⁵ *Decizia ministerială nr. 21 din 16 ianuarie 1919*, în „Monitorul oficial”, nr. 236, 17/30 ianuarie 1919, p. 4.601; *Primirea ofițerilor ardeleni în Armata Română*, în „Patria”, an I, nr. 2, 15 februarie 1919, p. 3; *Învestiri militare*, în „Foaia Poporului”, an XXVII, nr. 11, 23 martie 1919, p. 6; *Știri din București*, în „Mișcarea”, an XIII, nr. 41, 23 februarie 1919, p. 2; Cornel Țucă, Laurențiu Batin, *Ofițeri ardeleni...*, pp. 33–34.

³⁶ ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1, f.-v.; *Note biografice. General Alexandru Hanzu Rezident regal*, în „România”, an I, nr. 81, 21 august 1938, p. 5; *Noul primar al Sibiului*, în „Gazeta Sibiului”, an XI, nr. 38, 15 septembrie 1944, p. 1; Octavian Buzea, *Clujul 1919–1939...*, p. 196; Iulian Patca, Vasile Tutula, *Comandanții ai Armatei a 4-a „Transilvania”*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2001, pp. 42–45.

³⁷ *Ofițeri din fosta armată austriacă în Armata română*, în „Gazeta Bucovinei”, an II, nr. 75, 19 februarie 1919, p. 3; Cornel Țucă, Laurențiu Batin, *Ofițeri ardeleni...*, pp. 46, 108.

³⁸ *Decizia Ministerială nr. 21 din 16 ianuarie 1919*, în „Monitorul Oastei”, nr. 4, 13 februarie 1919, pp. 120–121; Cornel Țucă, Laurențiu Batin, *Ofițeri ardeleni...*, p. 6.

³⁹ În documentele respectivei perioade s-a utilizat acest concept privitor la primirea în rândurile armatei române a ofițerilor activi care au provenit din fostele armate imperiale. În cazul studiului de față, ne aplecăm asupra acelor ofițeri care au provenit din fosta armată imperială a Austro-Ungariei, așa cum a fost cazul generalului Alexandru Hanzu.

⁴⁰ *Știri din București*, în „Mișcarea”, an XIII, nr. 41, 23 februarie 1919, p. 2; Ion Gurgu, Sergiu Balanovici, Vasilica Manea, *O istorie a structurii centrale de personal a armatei române: 1862–1947*, București, Editura Centrului Tehnic și Editorial al Armatei, 2006, p. XVIII.

dată de generalul Al. Hanzu. Acesta era compus din 50 ofițeri și 1.000 soldați și a fost repatriat din Italia cu ajutorul navei „Regina d’Italia”. În cinstea acestora, autoritățile locale au oferit un banchet în seara respectivă în saloanele restaurantului „Grand” din Constanța, la care a fost invitat să participe și Al. Hanzu. A onorat evenimentul, nu înainte de a se îngriji de transportul pe calea ferată a acestui lot către București, de unde trebuiau transportați în Transilvania, la Făgăraș.⁴¹ Din 29 martie 1919, generalul de brigadă Al. Hanzu a fost numit comandant al Diviziei 16 Infanterie din Bistrița, pe care a condus-o în campania de la Tisa și din Ungaria a armatei române. În compunerea operațional-tactică a Diviziei 16 s-au aflat Brigăzile nr. 41 și 42 Infanterie.⁴² A coordonat parada care s-a desfășurat cu unitățile militare ale Diviziei 16 Infanterie în Debrețin cu ocazia zilei de 10 mai 1919. Evenimentul a fost prefațat de un serviciu divin la biserica greco-catolică din localitate, iar la trecerea în revistă a trupelor a asistat generalul Traian Moșoiu. Generalul Al. Hanzu a prezentat trupelor din subordinea sa semnificația acelui moment și a salutat dinastia română, parada fiind un omagiu adresat de către ardeleni suveranului român Ferdinand I și soției sale, Regina Maria.⁴³

Serviciul personalului din Marele Stat Major al Armatei Române a elaborat proiectul în vederea aprobării demersurilor de intercalare-primire în rândurile ofițerilor activi mai sus-menționatei instituții regale din România Mare, a ofițerilor ardeleni care au servit în rândurile fostelor armate imperiale, cu deosebire în armata Austro-Ungariei. Aprobarea suveranului român Ferdinand I s-a concretizat prin emiterea Înaltului Decret Regal nr. 3.051 din 16 iulie 1919, care a consacrat în mod legal intercalarea sa în armata română, însă și a altor ofițeri ardeleni din fosta armată a Austro-Ungariei. Dintre aceștia, unii au fost avansați în grad, fiindu-le recunoscută vechimea în serviciul militar deținută la un moment dat, anterior absorbției în structurile ierarhice ale armatei române. Documentul a consemnat șase ofițeri în grad de general: Boeriu Ion (Ioan), general de divizie, căruia i-a fost recunoscută vechimea în grad pe care o avea în 18 noiembrie 1918; urma apoi, în decretul citat, cinci generali de brigadă, printre care și Alexandru Hanzu, menționat în arma Infanterie, activ ca ofițer începând din anul 1894 (în armata imperială austro-ungară până în toamna anului 1918), cu vechimea deținută la 18 noiembrie 1918. Reținem că, specializarea militară de bază a generalului era arma Artilerie, iar specialitatea secundară a fost arma Vânători de Munte.⁴⁴ Între

⁴¹ *Știri din Constanța*, în „Dimineața”, an XVI, nr. 4.610, 10 februarie 1919, p. 4; Iuliu Maniu, *Unirea Ardealului...*, pp. 41–42; Dumitru Zaharia (editor), *Legiunea română...*, pp. 48–49, 261, 272–273.

⁴² ANMR-Dp.CA, *Fond Divizia 16 Infanterie Registrul Jurnal de Operațiuni al Diviziei 16 Infanterie 1919–1920*, dos. 3, ff. 1–2; Traian Moșoiu, *Ocuparea Budapestei în legătură cu operațiunile militare din Ardeal 1918–1919*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012, pp. 168–170; Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1919–1920*, București, Editura Enciclopedică, 1994, pp. 224, 226, 234, 243–244, 264, 273, 281; Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 415.

⁴³ *Serbarea zilei de 10 mai la Debrețin*, în „Patria”, an I, nr. 71, 14 mai 1919, p. 1.

⁴⁴ *Decret Regal nr. 3.051 din 16 iulie 1919*, în „Monitorul oficial”, nr. 73 din 18 iulie 1919, p. 3.954; *Primirea ofițerilor ardeleni în Armata Română*, în „Patria”, an I, nr. 2, 15 februarie 1919, p. 3; *Învestiri militare*, în „Foia Poporului”, an XXVII, nr. 11, 23 martie 1919, p. 6; Cornel Țucă, Laurențiu Batin, *Ofițeri ardeleni...*, p. 46. Ceilalți generali menționați în documentul de înaintare, care au fost primiți în rândurile forțelor regale române au fost: Ioan Boeriu (general de divizie, în vechimea din 18 noiembrie 1918), Alexandru

1919–1923, a fost comandantul Diviziei 16 Infanterie cu punct de comandă în Bistrița, având gradul de general de brigadă.⁴⁵ Au fost momente în Campania din 1919 în care Divizia 16 a fost nevoită să se retragă în sectorul Nyiregyháza pentru a nu permite pătrunderea inamicului maghiar în spatele grupului de manevră pe care îl comanda atunci generalul Traian Moșoiu.⁴⁶ Din 21 noiembrie 1919 a coordonat procesul de relocare către Transilvania, în zona de acoperire militară, a Corpului VI Armată, a unităților militare din compunerea Diviziei 16, care s-a încheiat în 23 decembrie 1919.⁴⁷ În 30 ianuarie 1920, generalul Al. Hanzu a notificat, prin intermediul Biroului Informații din respectiva unitate militară, despre pericolul reprezentat de propaganda ungurească și de influența comunistă. În acest sens, a semnat și a înaintat instituțiilor din județ, printre care și protopopiatelor ortodox și greco-catolic din Bistrița, instrucțiuni pentru combaterea acestei propagande. A observat impactul pe care îl avea presa prin diverse gazete, strecurate ilegal în România, în general, și la Bistrița, în special, afișele și pliantele lipite clandestin pe ziduri, afișele împărțite populației de către diferiți necunoscuți, atât funcționarilor români, cât și în rândurile sașilor și maghiarilor din zonă, corespondența privată și zvonul public.

Generalul Al. Hanzu făcea referire și la agenți, atât la cei din cadrul comunităților rurale, foști oficiali maghiari, foști jandarmi comunali, foști ofițeri, preoți locali, dar și la activitatea agenților ambulanti, acoperiți de regulă ca negustori, studenți, preoți, peregrini. De asemenea, structurile de siguranță, în coordonarea generalului Al. Hanzu, au identificat principalele mijloace întrebunțate de către inamic în demersurile specifice de propagandă desfășurate în județul Bistrița și au conturat modul de ripostă și anihilare al acestui tip de acțiuni antiromânești.⁴⁸

În temeiul Decretului regal nr. 897 din 16 martie 1921, Divizia 16 Infanterie din Bistrița comandată de generalul de brigadă Al. Hanzu a fost trecută în stare de pace. De altfel, remarcăm că procesul acesta a debutat în armata română pe 20 martie

Bunaciu (intendent general de brigadă, în vechimea avută în 18 noiembrie 1918), Gheorghe Domășneanu (general de brigadă, în vechimea din 1 august 1917), Alexandru Hanzu (general de brigadă, în vechimea deținută la 18 noiembrie 1918), Gheorghe Moga (medic general de brigadă, în vechimea înregistrată la 18 noiembrie 1918).

⁴⁵ *Anuarul Ofițerilor Activi ai Armatei Române pe anul 1923–1924*, București, Tipografia militară „Ministerul de Răsboiu”, 1924, p. 15; Iulian Patca, Vasile Tutula, *Comandanți ai Armatei...*, p. 43; Dorin Gheorghiu, Ion Cioară, Gheorghe Tudor-Bihoreanu, *Armata a IV-a „Transilvania” la 80 de ani*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, pp. 286–288; Viorel Ciobotă, Gheorghe Nicolescu, Cornel Țucă (editori), *Jurnal de Operațiuni al Comandamentului Trupelor din Transilvania (1918–1921)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1998, vol. I, p. 178; *Ordinea de bătaie și situația de efective a Comandamentului Trupelor din Transilvania, comandamentelor de divizii, brigăzi și corpuri de trupă*, în Viorel Ciobotă, Gheorghe Nicolescu, Cornel Țucă (editori), *Jurnal de Operațiuni...*, vol. I, pp. 227, 445.

⁴⁶ Gheorghe A. Dabija, *Amintiri din cariera...*, pp. 428, 431.

⁴⁷ Viorel Ciobotă, Gheorghe Nicolescu, Cornel Țucă (editori), *Jurnal de Operațiuni...*, vol. II, pp. 8–9, 11–12, 14–15, 24, 26, 30–31, 41; Ioan Giurcă, *Aspecte privind acțiunile unor structuri militare românești în Transilvania și Ungaria în anul 1919*, în Anisoara Ștefănuță (coord.), *Cursurile de vară ale Universității Populare „Nicolae Iorga”*, Vălenii de Munte, edițiile 2019–2020, Ploiești, Editura Mythos, 2021, p. 74.

⁴⁸ Adrian Onofreiu, Ioan Pinteș, Cornelia Vlașin (coord.), *Anul 1918 în județul Bistrița-Năsăud. Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, pp. 289–290.

1920.⁴⁹ Generalul Al. Hanzu a fost decorat în numele suveranului român Ferdinand I, în ziua de 11 decembrie 1920, cu Ordinul „Steaua României” cu spade în grad de Comandor cu panglica „Virtutea militară” pentru modul exemplar cum a organizat și comandat trupele marii unități de luptă în sectorul Rakamaz între iulie-august 1919.⁵⁰ Decretul regal nr. 2.775 din 5 iunie 1923 a rectificat perioada de vechime de la care generalul Alexandru Hanzu a fost considerat primit în armata română. Astfel, dacă inițial prin Înaltul Decret Regal nr. 3.051/1919 a fost înregistrată vechimea de la data de 18 noiembrie 1918, în baza decretului regal mai sus-enunțat, vechimea în grad a generalului Al. Hanzu era considerată și luată în calcul de la 1 mai 1918.⁵¹ Prin cererea de serviciu înaintată ministrului de război Ghe. Mărdărescu, la 1 octombrie 1923 generalul de brigadă Al. Hanzu a fost transferat de la comanda Diviziei 16 Infanterie din Bistrița la comanda Diviziei 17 Infanterie în Oradea.⁵² Din „tabelul” întocmit de Secretariatul General al Ministerului de Război cu referire la generalii de brigadă, coloniei și locotenent-coloneii combatanți cu cinci și patru ani vechime în grad, numiți la comanda unei unități militare superioare gradului lor sau o funcțiune similară, la art. 3 din Legea soldei, pe timpul cât vor ocupa aceste comenzi sau funcțiuni cu acest grad a fost menționat, printre alți generali de brigadă, și Al. Hanzu. În dreptul acestuia s-a făcut mențiunea că a fost avansat în gradul de general de brigadă în 1 mai 1918. În documentul „Ordinea de Bătaie a Armatei Române pe anul 1921” s-a efectuat referirea la comanda pe care acesta a exercitat-o la Divizia 16 Infanterie în Bistrița.⁵³ Comandant al Diviziei 17 Infanterie și al Garnizoanei Oradea, generalul Al. Hanzu a fost invitat al președintelui Comisiei de inițiativă, generalul Traian Moșoiu, în 21 noiembrie 1924 la inaugurarea în Piața Unirii din municipiul mai sus-menționat a statuii ecvestre a suveranului român Ferdinand I.⁵⁴ Notăm că în perioada care a premers Sărbătorilor de Crăciun în anul 1924, generalul comandant al Diviziei 17 Infanterie și al Garnizoanei din Oradea a luat parte la serbarea desfășurată la Școala de Ofițeri de Jandarmi din oraș. Cu acest prilej, a salutat oficialitățile Ministerului de Interne, comanda Școlii, dar a și rememorat, pentru interesul audienței, cei 127 de eroi ai instituției. A mulțumit

⁴⁹ ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1-v.; *Decret regal nr. 897 din 16 martie 1921*, în „Monitorul Oficial”, nr. 275, 18 martie 1921, p. 12.292.

⁵⁰ ANMR-Dp.CA, Fond *Divizia 16 Infanterie*, dos. 1980, f. 1-v.; *Decret regal nr. 3.958 din 30 septembrie 1920*, în „Monitorul Oficial”, nr. 200, 11 decembrie 1920, p. 7.978.

⁵¹ *Decret regal nr. 2.775 din 5 iunie 1923*, în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 75, 6 iunie 1923, p. 3.747.

⁵² *Decret regal nr. 4.826 din 15 octombrie 1923*, în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 158, 16 octombrie 1923, p. 7.957.

⁵³ *Tabelul nr. 2 de generalii de brigade, coloniei și locotenent-coloneii combatant cu 5 și 4 ani vechime în grad, numiți la comanda unei unități militare superioare gradului lor sau o funcție similară cărora li se cuvine sporul de soldă prevăzut la Art. 3 din Legea soldei pe timpul cât vor ocupa aceste comenzi sau funcțiuni cu acest grad*, în „Monitorul Oficial”, Partea a II-a, nr. 210, 19 decembrie 1923, p. 10.942. Documentul a fost semnat pentru ministrul de resort general de corp de armată Gheorghe Mărdărescu de către secretarul general al ministerului, general de brigadă Alexandru Munteanu.

⁵⁴ *Solemnitatea inaugurării Monumentului Regelui Ferdinand I la Oradea*, în „Adevărul”, an XXXVII, nr. 12.542, 24 noiembrie 1924, p. 6.

maiorului de jandarmi Ioan Mihai, un mai vechi subordonat al său, pentru invitația la această serbare a Școlii de Jandarmi din Oradea.⁵⁵

Conform Decretului regal nr. 1.706 din 2 iunie 1927, semnat în Scroviștea de către suveranul Ferdinand I și contrasemnat de către ministrul de război generalul Lucian Mircescu, Al. Hanzu a fost avansat în grad de general de divizie începând cu 1 iunie 1927 și a fost înaintat de la comanda Diviziei 17 Infanterie din Oradea la cea a comandamentului Corpului Vânătorilor de Munte în București.⁵⁶ A luat parte alături de alți generali comandanți și ofițeri superiori români în zilele de 21 și 23 iulie 1927 la ceremonialul religios de prohodire a fostului suveran român Ferdinand I la Castelul Peleş din Sinaia, la Palatul Cotroceni din capitală și la depunerea acestuia în necropola Casei regale a României de la Curtea de Argeș.⁵⁷

Prin Decretul regal nr. 1.542 din 17 mai 1929 semnat de către reprezentanții Înaltei Regențe în numele suveranului Mihai I al României și contrasemnat de către ministrul Afacerilor Externe George G. Mironescu în calitate de Cancelar al Ordinilor, generalul de divizie Al. Hanzu a fost decorat cu Ordinul „Steaua României” în grad de Mare Cruce.⁵⁸ A asistat, în 29 iulie 1929, la inaugurarea Monumentului eroilor din arma Geniu în capitală. La acest eveniment a fost invitat al generalului Constantin Ștefănescu Amza, președintele comitetului de inițiativă.⁵⁹

În condițiile problemelor care au apărut între Ministerul Armatei – Direcția a VIII-a Armament și S.C. Ferro-Chimica S.A., privind licitațiile ce urmau a se desfășura pentru înzestrarea cu pulbere și praf de pușcă de către această societate comercială a unităților militare, și ca urmare a abuzului în funcție a coloneilor Presbiterian și Rădulescu, ministrul H. Cihoski a anulat contractul cu societatea comercială. Acest aspect a condus la intentarea unui proces împotriva Ministerului Armatei de către Consiliul de Administrație al S.C. Ferro-Chimica S.A. S-a încercat inițial rezolvarea pe cale amiabilă a litigiului apărut, astfel că în numele Înaltei Regențe a fost numit generalul de divizie Al. Hanzu pentru analizarea situației care a apărut și redactarea unui raport, în care oficialul să emită concluzii cu privire la această situație. Societatea a acuzat foștii miniștri ai armatei pentru abuz în funcție și atitudine oneroasă, întemeindu-și acuzațiile pe rapoartele de expertiză întocmite de reprezentanții armatei privind importul de material militar din Franța. Situația urma să fie clarificată în instanță. Concluzia a fost că experții tehnici care s-au ocupat de această situație au prezentat mai multe rapoarte, iar unele au fost falsificate de către experții din domeniul chimic, Presbiterian și Rădulescu.⁶⁰

⁵⁵ *Cronica Ardealului. Serbarea de la Școala de Jandarmi din Oradea*, în „Universul”, an XLII, nr. 298, 31 decembrie 1924, p. 2.

⁵⁶ *Decretul regal nr. 1.706 din 2 iunie 1927*, în „Monitorul Oficial”, nr. 120, 4 iunie 1927, p. 7.652.

⁵⁷ *Funeraliile regelui Ferdinand I*, în „Cuvântul”, an III, nr. 820, 26 iulie 1927, p. 1.

⁵⁸ *Decretul regal nr. 1.542 din 17 mai 1929*, în „Monitorul Oficial”, nr. 109, 23 mai 1929, p. 3.830.

⁵⁹ Marian Gargaz, *Monumentul Leul – Simbolul gloriei și eternității armei Geniu*, în „150 de ani de la înființarea Armeei Geniu în Armata României. Revista Armeei Geniu”, nr. 1/2009, p. 75.

⁶⁰ *Ministerul Armatei și Societatea Comercială Ferro-Chimica se cheamă reciproc în instanță*, în „Lupta”, an VIII, nr. 2.365, 1 octombrie 1929, p. 4; *Fraudele de la Direcția Armamentului*, în „Adevărul”, an XLII, nr. 14.036,

În 27 noiembrie 1929, generalul de divizie Al. Hanzu a fost numit de către ministrul de război în Comisia de control a ministerului, alături de generalul de corp de armată Ghe. Mărdărescu, Inspector general al Inspectoratului nr. 3 de Armată (președinte), generalul de divizie Constantin Găvănescu, comandantul Corpului II Teritorial de Armată, generalul Dumitru Marțian, care a îndeplinit funcția de direct al Serviciului de Personal din Ministerul Armatei și maiorul Augustin Mircea din Serviciul Personalului (secretar). S-a precizat în Decizia ministerială nr. 932 din 27 noiembrie 1929 că pentru perioada în care va activa respectiva comisie, aceasta se va bucura de drepturile de indemnizație care erau prevăzute în Decizia ministerială nr. 94 din 31 ianuarie 1928.⁶¹

În cursul lunii februarie 1930 a fost numit în rândurile Consiliului Superior al Armatei, instituție din care au mai făcut parte cinci inspectori generali de armată: șeful Casei militare a Majestății sale Regele, Șeful Marelui Stat Major, Comandantul Corpului II Armată și Comandantul Corpului Vânătorilor de Munte (Al. Hanzu).⁶² Prin Decizia ministerială nr. 374 din 8 mai 1930, generalul de divizie Hugo Schotsch a fost numit temporar la comanda Corpului VI Teritorial de Armată din Cluj, în urma trecerii în rezervă a generalului de divizie Dănilă Papp. Cu data de 10 mai 1930, generalului Hugo Schotsch i-a fost retrasă împuternicirea de a semna în calitate de ordonator secundar de credite al Comandamentului de Armată din Cluj. Începând cu aceeași dată, era numit ordonator de credit, generalul de divizie Al. Hanzu, comandant al Corpului VI de Armată din Cluj. Totodată, s-a menționat în decizie că generalul Al. Hanzu va putea emite mandatele de plată și din creditele delegate pe numele împuternicitului interimar general de divizie H. Schotsch.⁶³

În 22 iunie 1930, generalul comandant Al. Hanzu a asistat la ceremonia instalării noului protopop greco-catolic al Clujului în persoana lui Ioan Agârbiceanu, ca urmare a vacantării acestei importante demnități confesionale din Eparhia unită de Cluj-Gherla, pe fondul demisiei pentru vârstă avansată a părintelui dr. Elie Dăianu. Cu acest prilej, generalul a salutat numirea lui Ioan Agârbiceanu în acest important post confesional și a făcut un expozeu pe seama relațiilor dintre biserică și instituția militară. După ceremonialul instalării noului protopop a dat curs invitației făcute de părintele episcop Iuliu Hossu și a participat la agapa care a avut loc la restaurantul „Central” din Cluj.⁶⁴

25 septembrie 1929, p. 6; *Procesul Ferro-chimicei*, în „Viitorul”, an XXIII, nr. 7.039, 24 iulie 1931, p. 4; *Senzaționala anchetă militară*, în „Adevărul”, an XLII, nr. 14.015, 22 septembrie 1929, p. 4.

⁶¹ *Decizia ministerială nr. 932 din 27 noiembrie 1929*, în „Monitorul Oficial”, nr. 274, 9 decembrie 1929, p. 9.380.

⁶² *Consiliul Superior al Armatei*, în „Cuvântul”, an VI, nr. 1.726, 10 februarie 1930, p. 3. Consiliul Superior al Armatei a fost prezidat de general de divizie H. Cihoski (ministrul Armatei), general de divizie Dumitru Popescu (secretarul general al ministerului), general de corp de armată Ghe. Mărdărescu, general de divizie Nicolae Petala, general de divizie adjutant regal Paul Angelescu, general de divizie Vasile Rudeanu (inspectori generali de Armată); general de divizie adjutant regal Nicolae Condeescu (Șeful Casei Militare a Regelui României), general de divizie Nicolae Samsonovici (Șeful Statului Major General al Armatei); general de divizie Constantin Găvănescu (Comandantul Corpului II Teritorial de Armată); general de divizie Alexandru Hanzu (comandantul Corpului Vânătorilor de Munte).

⁶³ *Decizia ministerială nr. 373 din 7 mai 1930*, în „Monitorul Oficial”, nr. 103, 13 mai 1930, pp. 3.456–3.457.

⁶⁴ N. Ionescu, *Instalarea noului protopop greco-catolic la Cluj*, în „Dimineța”, an XXVI, nr. 8.444, 26 iunie 1930, p. 10.

Prin Decretul regal nr. 1.142 din 3 aprilie 1931, generalului de corp de armată Al. Hanzu i-a fost conferit în numele Regelui Carol al II-lea, Ordinul „Ferdinand I” în grad de Comandor.⁶⁵ În numele suveranului român Mihai I, Înalta Regență a României, la propunerea ministrului Armatei, general de divizie H. Cihoski a numit, alături de alți înalți oficiali militari, pe generalul de divizie Al. Hanzu, comandant al Corpului Vânătorilor de Munte din România în Consiliul Superior al Armatei în 7 februarie 1930.⁶⁶ Pentru perioada în care generalul Al. Hanzu a primit din partea ministrului de resort, general Nicolae Condeescu dreptul de a pleca în concediu în perioada 1–31 august 1930, în locul său a fost numit și împuternicit temporar la comandă generalul de divizie Hugo Schotsch.⁶⁷

A luat parte, în numele suveranului român Carol al II-lea, în ziua de 7 septembrie 1930, la festivitățile de la Șimleul Silvaniei unde s-a inaugurat și dezvelit monumentul revoluționarului pașoptist Simion Bărnuțiu, prilej pe care l-a folosit pentru a saluta asistența în numele Regelui Carol al II-lea, respectiv pentru a prezenta celor întruniți o succintă alocuțiune despre marele revoluționar și memoria acestuia în istoria românească.⁶⁸

Prin Decretul regal nr. 3.242 din 28 septembrie 1931, alături de A.S.R. Principele Nicolae al României și alți generali de divizie, Al. Hanzu a fost confirmat de către suveranul român Carol al II-lea în funcția de inspector general de armată și membru al Consiliului Superior al Armatei. Numirea s-a făcut începând cu data de 1 octombrie 1931.⁶⁹

Din Decretul regal nr. 4.306 din 23 decembrie 1931, aflăm că Al. Hanzu a fost decorat de către Cancelaria Ordinilor în numele suveranului român Carol al II-lea cu Ordinul „Coroana României” în grad de Mare Cruce.⁷⁰ Începând din 1 ianuarie 1932, generalul Al. Hanzu a fost reconfirmat în funcție de către ministrul de resort general Constantin Ștefănescu Amza și în calitatea de ordonator secundar de credite pentru Comandamentul Corpului VI Teritorial Armată din Cluj.⁷¹ Notăm că în numele suveranului Carol al II-lea, a fost invitat să participe în 24 ianuarie 1932, la recepția care a fost oferită în cinstea membrilor Ordinului „Ferdinand I” la palatul regal din capitală.⁷² Asistă la deschiderea sesiunii parlamentare în august 1932, luând parte și la Te Deum-ul oficiat la Patriarhie la începutul lunii august.⁷³ Al. Hanzu a fost propus pentru a fi trecut în rezervă în 29 septembrie 1932.⁷⁴ Inspectorul general de armată Al. Hanzu a participat

⁶⁵ *Decret regal nr. 1.142 din 3 aprilie 1931*, în „Monitorul Oficial”, nr. 90, 19 aprilie 1931, p. 3.802; Floricel Marinescu, *Ordinul Ferdinand I și Medalia Ferdinand I*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, p. 51.

⁶⁶ *Decret regal nr. 415 din 7 februarie 1930*, în „Monitorul Oficial”, nr. 31, 8 februarie 1930, p. 1.195.

⁶⁷ *Decizia ministerială nr. 718 din 1 august 1930*, în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 175, 7 august 1930, p. 6.800.

⁶⁸ *Informațiuni*, în „Gazeta Transilvaniei”, an XCIII, nr. 93, 7 septembrie 1930, p. 4.

⁶⁹ *Decret regal nr. 3.242 din 28 septembrie 1931*, în „Monitorul Oficial”, nr. 231, 3 octombrie 1931, p. 8.462.

⁷⁰ *Decret regal nr. 4.306 din 23 decembrie 1931*, în „Monitorul Oficial”, nr. 304, 31 decembrie 1931, p. 10.375.

⁷¹ *Decizia ministerială nr. 4 din 1 ianuarie 1931*, în „Monitorul Oficial”, nr. 11, 14 ianuarie 1931, p. 426.

⁷² *Recepția de la Palat a membrilor Ordinului „Ferdinand I”*, în „Patria”, an XIV, nr. 13, 21 ianuarie 1932, p. 4.

⁷³ *Te-Deum-ul de la Patriarhie*, în „Curentul”, an V, nr. 1.617, 1 august 1932, p. 7.

⁷⁴ ANMR-Dp.CA, Fond Serviciul Personalului, Comisia pentru reglementarea drepturilor de pensie, *Certificat adresat Inspectorului General de Armată Alexandru Hanzu*, nr. 17/1 din 17 octombrie 1932, ff. 1–2, f.-v.; *Decret*

la manevrele unităților militare din zona Roman, ca urmare a organizării manevrelor regale. La eveniment au participat două brigăzi în teren. Manevrelor au fost desfășurate în prezența suveranului român Carol al II-lea, care a inspectat, atât trupele de vânători, cât și direcția manevrelor. Suveranul a fost însoțit de mareșalul Constantin Prezan, generalul Samsonovici, șeful Statului Major General și de Radu Irimescu, subsecretar de Stat al Aerului și Marinei, dar și de inspectorii generali de armată: Marcel Olteanu, Paul Angelescu și Alexandru Hanzu.⁷⁵ Prin Decretul regal nr. 2.990 din 13 octombrie 1932 a fost decorat în numele suveranului român Carol al II-lea cu Ordinul „Serviciul Credincios” în grad de Mare Ofițer.⁷⁶ Alături de alte personalități din Cluj, generalul Al. Hanzu a luat parte la 1 decembrie la întrunirea generală antirevizionistă desfășurată în Cluj sub președenția de onoare a celor doi eparhioți ai confesiunilor românești din localitate, P.S. Nicolae Ivan, episcop ortodox al Clujului, Vadului și Feleacului și P.S. dr. Iuliu Hossu, episcop greco-catolic de Cluj-Gherla.⁷⁷

În 5 noiembrie 1933, a luat parte, alături de alte personalități din urbea de pe Someș, la ceremonia religioasă a sfințirii Catedralei Episcopale Ortodoxe (astăzi, mitropolitană) cu „Hramul Adormirea Maicii Domnului” din Cluj, eveniment care s-a petrecut în prezența suveranului Carol al II-lea, a A.S.R. Principele Nicolae, a principelui moștenitor Mihai, Mare Voievod de Alba Iulia, a premierului român din acea vreme dr. Alexandru Vaida-Voevod, patriarhului bisericii ortodoxe române dr. Miron Cristea, a episcopului ortodox ctitor Nicolae Ivan.⁷⁸

Din 4 mai 1935, Camera de Comerț și Industrie din Cluj, prin Oficiul Registrului Comerțului, notifica printr-o ordonanță instituția de credit Banca Centrală pentru Comerț și Industrie Cluj despre înscrierea și acceptarea calității de membru al Consiliului de administrație pentru Al. Hanzu.⁷⁹

Cancelaria Ordinilor din Ministerul Regal al Afacerilor Străine i-a conferit în 25 mai 1936 medalia „Ferdinand I” cu spade pe panglică.⁸⁰ Notăm că în a doua parte a lunii ianuarie 1937 lui Al. Hanzu i-a fost conferit în numele suveranului român Carol al II-lea ordinul „Ferdinand I” în grad de Mare Ofițer.⁸¹ Adunarea generală a acționarilor l-a ales în 27 martie 1937 pe generalul Al. Hanzu ca membru în consiliul de

regal nr. 228 din 29 septembrie 1932, în „Monitorul Oficial”, nr. 229, 30 septembrie 1932, p. 25.

⁷⁵ Manevrelor regale, în „Cuvântul”, an VIII, nr. 2.677, 4 octombrie 1932, p. 1; Manevrelor regale în Regiunea Romanului, în „Gazeta Transilvaniei”, an XCV, nr. 79, 6 octombrie 1932, p. 4.

⁷⁶ Decret regal nr. 2.990 din 13 octombrie 1932, în „Monitorul Oficial”, nr. 261, 7 noiembrie 1932, p. 6.610. Vezi și Decrete regale. Ministerul regal al Afacerilor Străine-Cancelaria Ordinilor, în „Monitorul Oficial”, nr. 306, 31 decembrie 1932, p. 7.

⁷⁷ Apel către Frații Români!, în „Patria”, an XIV, nr. 243, 25 noiembrie 1932, p. 4.

⁷⁸ Festivitățile de la Cluj. Sfințirea noii Catedrale ortodoxe, în „Dimineața”, an XXIX, nr. 9.650, 8 noiembrie 1933, p. 5.

⁷⁹ Ordonanță judecătorească nr. 3.044 din 5 octombrie 1935, în „Monitorul Oficial”, nr. 235, 12 octombrie 1935, p. 9.000.

⁸⁰ Decret regal nr. 1216 din 25 mai 1936, în „Monitorul Oficial”, nr. 144, 24 iunie 1936, p. 5.426.

⁸¹ Decret regal nr. 200 din 22 ianuarie 1937, în „Monitorul Oficial”, nr. 19, 25 ianuarie 1937, p. 650; Floricel Marinescu, Ordinul Ferdinand I și Medalia Ferdinand I, p. 68. În grad de Mare Ofițer al Ordinului „Ferdinand I”, prin același decret regal, au mai fost decorați: Î.P.S. mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș dr. Alexandru Niculescu, general Nicolae Rujinski, general Dănilă Papp, general Alexandru Hanzu.

administrație al Băncii de Comerț și Industrie din Cluj.⁸² Prin Decretul regal din 1 iunie 1938, generalul de divizie în rezervă Al. Hanzu a fost avansat în funcția de general de corp de armată în rezervă.⁸³

În 13 august 1938, în baza unui decret regal semnat de către suveranul român Carol al II-lea și contrasemnat de titularul portofoliului de la Interne, Armand Călinescu, Al. Hanzu a fost numit în demnitatea de rezident regal al ținutului Someș cu sediul la Cluj. Evenimentul s-a desfășurat prin organizarea de festivități și ceremoniale, care au avut loc la Cluj în 19 august 1938 în prezența patriarhului bisericii ortodoxe române P.F. dr. Miron Cristea și a ministrului de interne Armand Călinescu.⁸⁴ În atare context, conducerea Băncii de Comerț și Industrie a înaintat în 2 decembrie 1938 către Camera de Comerț și Industrie din Cluj o adresă din care rezulta că a fost modificat consiliul de administrație al instituției. În aceste condiții, Al. Hanzu nu mai putea îndeplini calitatea de membru într-un consiliu de administrație al unei instituții financiare.⁸⁵ Convocat la București în 11 decembrie 1938, a participat la ședințele guvernului alături de ceilalți nouă rezidenți regali. Printre principalele probleme puse în discuție s-au aflat: iluminarea orașelor, siguranța sanitară a populației, curățenia publică și investiția strategică în anumite ramuri industriale, cu deosebire în cea alimentară, farmaceutică și militară.⁸⁶ Asistă în 28 decembrie 1938, la Sighet, împreună cu P.S. Nicolae Colan, episcopul Eparhiei ortodoxe a Clujului și cu eparhiotul ortodox de la Oradea Mare, dr. Nicolae Popoviciu, la întronizarea arhierelui dr. Vasile Stan în demnitatea de episcop al Eparhiei ortodoxe a Maramureșului.⁸⁷ Al. Hanzu i-a prezentat Regelui Carol al II-lea demisia din calitatea de rezident regal la 31 ianuarie 1939.⁸⁸

Conform prevederilor Decretului regal nr. 65 din 6 februarie 1939, Cancelaria Ordinilor a conferit în numele suveranului român Carol al II-lea generalului de corp de armată în rezervă Al. Hanzu, Ordinul „Steaua României” cl. I.⁸⁹ În 13 februarie 1939, a luat parte, alături de universitarul clujean dr. Coriolan Tătaru în calitate de președinte de onoare, la Balul organizat în Cluj de către Societatea Română de Crucea Roșie din acel județ, care s-a desfășurat în saloanele Cercului militar din localitatea sus-menționată.⁹⁰

⁸² *Hotărârea din 7 august 1937 a Consiliului de Administrație al Băncii Centrale pentru Comerț și Industrie Cluj*, în „Monitorul Oficial”, nr. 188, 17 august 1937, pp. 8.459–8.460.

⁸³ *Decret regal nr. 2.068 din 31 mai 1938*, în „Monitorul Oficial”, nr. 124, 1 iunie 1938, p. 2.674.

⁸⁴ *Decret regal nr. 2.920 din 13 august 1938*, în „Monitorul Oficial”, nr. 187, 14 august 1938, p. 3.833; *Instalarea rezidenților regali din Ținuturile Mureș și Someș*, în „Realitatea Ilustrată”, an XII, nr. 605, 24 august 1938, p. 19; *Instalarea D-lui. General Alexandru Hanzu, Rezident regal al Ținutului Someș*, în „Viitorul”, an XXX, nr. 9.187, 22 august 1938, pp. 2–3.

⁸⁵ *Instalarea rezidentului regal al Ținutului Someș s-a făcut în cadrul unei impresionante solemnități*, în „România”, an I, nr. 81, 21 august 1938, p. 3; *Cererea de înscriere modificată nr. 4.127 din 2 decembrie 1938*, în „Monitorul Oficial”, nr. 288, 10 decembrie 1938, p. 11.143.

⁸⁶ *Rezident regal general Alexandru Hanzu a plecat la București*, în „Tribuna”, an I, nr. 39, 14 decembrie 1938, p. 12.

⁸⁷ *Marea sărbătoare a Maramureșului*, în „Lumina Satelor”, an XVIII, nr. 2, 8 ianuarie 1939, p. 1.

⁸⁸ *Decret regal nr. 618 din 1 februarie 1939*, în „Monitorul Oficial”, an CVII, nr. 27, 2 februarie 1939, p. 529; *Schimbări de rezidenți regali*, în „Opinia”, an XXXVI, nr. 9.556, 3 februarie 1939, p. 4.

⁸⁹ *Decret regal nr. 651 din 6 februarie 1939*, în „Monitorul Oficial”, an CVII, nr. 33, 9 februarie 1939, p. 674.

⁹⁰ *Știri din Cluj*, în „Tribuna”, anul II, nr. 40, 18 februarie 1939, p. 10.

În baza hotărârii adunării generale a acționarilor din 4 martie 1939, generalul Al. Hanzu a fost primit în Consiliul de administrație al Băncii Centrale pentru Industrie și Comerț din Cluj la propunerea acționarului majoritar, Ionel Comșa.⁹¹ Menționăm numirea sa în numele Ministerului Înzestrării Armatei pentru o perioadă de patru ani începând cu 15 noiembrie 1939 în rândurile organelor de conducere la Administrația Publică Autonomă „Uzinele Mârșa” S.A., participând în mod constant la întrunirile acesteia în calitate de președinte al Comitetului de direcție.⁹²

Alături de membri ai elitei din Cluj a asistat în 5 ianuarie 1940 la ceremonia de prohodire de către P.S. dr. Iuliu Hossu, episcopul greco-catolic de Cluj-Gherla a fostului primar al Clujului, av. dr. Victor Deleu, organizatorul Primului Corp de Voluntari Români, care a venit de la Darnița Kievului la Iași în anul 1917.⁹³ Invitat al Casei Militare a Majestății Sale Regele Carol al II-lea, general Al. Hanzu a participat la recepția pe care suveranul român a oferit-o la palatul regal din București în 25 ianuarie 1940 în onoarea membrilor Ordinului „Ferdinand I”.⁹⁴ În aprilie 1940, generalul Al. Hanzu a fost invitat în calitate de membru al Consiliului de Administrație al Băncii Centrale pentru Industrie și Comerț la prezentarea situației de bilanț pentru anul 1939.⁹⁵ În perioada în care a domiciliat în Cluj, familia generalului Al. Hanzu a construit o casă pe strada Mihai Eminescu la nr. 14. Generalul a fost vecin cu universitarul clujean dr. Iuliu Hațieganu, rector al Universității „Regele Ferdinand I”, membru marcant al Școlii de medicină din Cluj și al ASTREI.⁹⁶ Reținem că, în urma cedării părții de nord-vest a Transilvaniei către Ungaria în august 1940, familia generalului Al. Hanzu a venit în Sibiu, unde a locuit în imobilul din str. Tunari nr. 14, până la revenirea la Cluj în anul 1945.⁹⁷ Respectându-se prevederile decretelor lege nr. 3.262 și 3.490 din toamna anului 1940, și ca urmare a abdicării suveranului român Carol al II-lea, o serie de foști demnitari din perioada regimului autoritar carlist au fost convocați pentru a da declarații în legătură cu averea pe care o dețineau la data respectivă.

Din monitorizarea exercitată asupra sa de organele Siguranței, respectiv, ca urmare a instrumentării dosarului acestuia, a rezultat că generalul Al. Hanzu era un om onest, a procedat întotdeauna în baza prevederilor legale în vigoare și mai ales în interesul militar-tehnologic și național al statului român, în subordinea Ministerului Înzestrării Armatei.⁹⁸

⁹¹ Banca Centrală pentru Industrie și Comerț Cluj, *Proces verbal luat în adunarea generală a acționarilor din 4 martie 1939*, în „Monitorul Oficial”, nr. 88, 17 aprilie 1939, p. 3.442.

⁹² *Decret regal nr. 4.132 din 20 noiembrie 1939*, în „Monitorul Oficial”, an CVII, nr. 270, 21 noiembrie 1939, p. 6.792. Din respectivul comitet au făcut parte: general de corp de armată în rezervă Alexandru Hanzu (președinte), general de divizie în retragere Ștefan Orescovi, colonel în rezervă Rudolf Barbarino, inginer Constantin Păiș (membri), colonel comandant Ion Popovici.

⁹³ *Funeraliile naționale ale avocatului dr. Victor Deleu*, în „România-Capitala”, an III, nr. 576, 6 ianuarie 1940, p. 5.

⁹⁴ *Recepție la Palatul Regal pentru membrii Ordinului „Ferdinand I”*, în „Curentul”, an XIII, nr. 4.293, 26 ianuarie 1940, p. 1.

⁹⁵ *Mișcarea societăților și a întreprinderilor*, în „Argus”, an XXX, nr. 8.104, 12 aprilie 1940, p. 2.

⁹⁶ Ilie Hanzu, *Generalul de Corp...*, p. 93.

⁹⁷ ANMR-Dp.CA, Fond *Serviciul Personalului*, Comisia pentru reglementarea drepturile de pensie, *Certificat adresat Inspectorului General de Armată Alexandru Hanzu*, nr. 17/1 din 17 octombrie 1932, f. 1-2, f.-v.

⁹⁸ *Demnitari care sunt chemați să facă declarații de avere*, în „Universul”, an 57, nr. 302, 2 noiembrie 1940, p. 7.

A fost invitat al conducerii executive a S.C. Uzinele Mârșa-Seecția Militară, comandată de col. inginer Ion Popovici, în 28 decembrie 1941, la festivitatea care s-a desfășurat la sala Teatrului Municipal Sibiu privind datinile strămoșești. La eveniment au fost remarcați în rândurile asistenței: Î.P.S. dr. Nicolae Bălan, mitropolitul ortodox al Transilvaniei, generalii de armată și corp de armată în retragere Arthur Văitoianu și Ioan Boeriu, generalul de divizie Ioan Pleniceanu, comandantul Corpului VII de Armată Sibiu și soția sa, Mioara, dr. Iuliu Hațieganu, rectorul Universității „Regele Ferdinand” Cluj-Sibiu, colonelul Darie Rădulescu, prefectul județului Sibiu, universitarul clujean dr. Emil Teșosu, directorul-comandant al spitalului militar de zonă interioară nr. 476 Sibiu, dar și alte personalități.⁹⁹

La 1 ianuarie 1942, generalul Al. Hanzu a fost consemnat în poziția de general de corp de armată în retragere pentru limită de vârstă.¹⁰⁰ La început de noiembrie 1942, aflat în Sibiu, generalul Al. Hanzu a participat, alături de personalități locale și naționale în frunte cu fostul premier român Iuliu Maniu și P.S. Episcop dr. Valer Traian Frențiu de la Oradea Mare, la funeraliile fostului prim prefect al Clujului românesc avocatul dr. Valentin Poruțiu.¹⁰¹ Notăm că suveranul român, Mihai I l-a numit pe generalul Al. Hanzu, în 5 septembrie 1944, primar al municipiului Sibiu prin înlocuirea din funcție a lui Albert Dörr.¹⁰² În 5 octombrie 1944, primarul Al. Hanzu a luat parte într-un cadru impresionant, în Cimitirul eroilor din Dumbrava Sibiului la nr. 155, la serviciul religios de prohodire a celui care a fost colonel Gheorghe Petru Popa, comandantul Grupului 90 Vânători de Munte, care a căzut în 20 septembrie același an sub loviturile inamicului în luptele purtate pentru eliberarea Transilvaniei de Nord.¹⁰³

În sala de festivități a Prefecturii Județului Sibiu a asistat la ceremonialul instalării generalului Gheorghe Lipovan în funcția de prefect al județului Sibiu de către inspectorul general administrativ Alexandru Colfescu, în ziua de 8 octombrie 1944. Serviciul religios a fost susținut începând cu ora 11.00 de către arhimandritul Trandafir Scorobeș, care a salutat apoi participanții în numele Î.P.S. mitropolitul ortodox al Transilvaniei dr. Nicolae Bălan.¹⁰⁴ Prin Decretul regal nr. 1.980 din 21 octombrie 1944,

⁹⁹ *Serbarea datinilor strămoșești la Sibiu*, în „Țara”, an II, nr. 2, 3 ianuarie 1942, p. 7.

¹⁰⁰ *Decret regal nr. 387 din 5 februarie 1942*, în „Monitorul Oficial”, Partea I, an CX, nr. 33, 9 februarie 1942, p. 870.

¹⁰¹ Vasile Iliuțiu, † *Dr. Valentin Poruțiu*, în „Țara”, an II, nr. 456, 11 noiembrie 1942, p. 6.

¹⁰² *Decret regal nr. 1.668 din 7 septembrie 1944*, în „Monitorul Oficial”, Partea I, an CXII, nr. 210, 12 septembrie 1944, p. 6.290; Știri din Sibiu, *Noul primar al Municipiului Sibiu*, în „Universul-Provincie”, an 61, nr. 266, 28 septembrie 1944, p. 6; Știri, *Noul primar al Sibiului*, în „Gazeta Sibiului”, an XI, nr. 38, 15 septembrie 1944, p. 1; vezi și: https://patrimoniu.sibiu.ro/istorie/detalii_an/1070.

¹⁰³ Știri din Sibiu, *Înmormântarea unui erou*, în „Universul-Provincie”, an LXI, nr. 273, 5 octombrie 1944, p. 4.

¹⁰⁴ Știri. *Instalarea noului prefect al județului Sibiu*, în „Universul-Provincie”, an 61, nr. 286, 23 octombrie 1944, p. 6; *Instalarea noului prefect al Județului Sibiu*, în „Gazeta Sibiului”, an XI, nr. 42, 13 octombrie 1944, p. 1. La acest eveniment notabil, au asistat, printre alții: Alexandru Colfescu (inspector superior general administrativ), generalul de corp de armată în rezervă Alexandru Hanzu (primarul municipiului Sibiu), prof. univ. dr. Ioan Lupaș (cadru didactic al Universității din Cluj, aflată în acei ani în refugiu în Sibiu), dr. Eugen Piso (fost deputat al județului Sibiu în Parlamentul României), dr. Nicolae Regman (fost prefect al județului Sibiu), alte personalități.

suveranul român Mihai I a acceptat retragerea din funcția de primar al municipiului Sibiu, pe care generalul Al. Hanzu a exercitat-o între 7 septembrie-21 octombrie 1944.¹⁰⁵

Ultimii ani din viață i-a trăit în Cluj aflându-se în îngrijirea fiicei sale, dr. Maria Ina Hanzu. În anii refugului în Sibiu, aceasta a activat socio-profesional ca medic pediatru în cadrul Clinicii pentru Infanțili/ Pediatrie. A fost căsătorită cu preotul ortodox Gheorghe Noveanu, cu care a avut un fiu, Doru Noveanu.

În perioada în care generalul Al. Hanzu a locuit la Cluj și Sibiu, cu deosebire după trecerea sa în rezervă, iar apoi în retragere, își vizita adeseori, alături de fiica sa, locurile natale.¹⁰⁶ S-a stins din viață în anul 1949 și a fost înmormântat în Cimitirul central din Cluj. La serviciul de prohodire a asistat o mulțime de oameni, atât consăteni din Cacova, cât și foști colaboratori, subordonați, cunoscuți, între aceștia distingându-se figura severă și sobră, plină de demnitate a fostului său coleg și colaborator general de corp de armată în retragere, Dănilă Papp.¹⁰⁷

Tabel cuprinzând ordinele și medaliile conferite ofițerului român Alexandru Hanzu¹⁰⁸

Nr. crt.	Decorații și medalii (austro-ungare, germane, turcești, române)	Statul care a conferit distincția
1	Medalia Jubiliară Franz Joseph	Imperiul Austro-Ungar
2	Medalia pentru răniți	
3	Signum Laudis cu Spade și Decorație de Război, în bronz, argint, aur	
4	Crucea de Merit Militar, cl. III cu Spade și Decorație de Război	
5	Crucea de Cavaler al Ordinului „Coroana de Fier”, cu Spade și Decorație de Război	
6	Crucea de Cavaler al Ordinului Leopold cu Spade și Decorație de Război	

¹⁰⁵ Decret regal nr. 1.920 din 21 octombrie 1944, în „Monitorul Oficial”, an CXXII, nr. 252, 31 octombrie 1944, p. 6.984.

¹⁰⁶ Ilie Hanzu, *Generalul de Corp...*, pp. 81–83.

¹⁰⁷ Vasile Lechințan, *Cimitirul Central (Hajongard) Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2015, pp. 8, 46; Ilie Hanzu, *Generalul de Corp...*, p. 83.

¹⁰⁸ ANMR-Dp.CA, Fond Divizia 16 Infanterie, dos. nr. 1980, f. 1-v; *Ranglisten des Kaiserliche und Königlichen Heeres*, Wien, Aus der k.k. Hof-und Staatsdruckerei, 1917, p. 50; Decret regal nr. 1.142 din 3 aprilie 1931, în „Monitorul Oficial”, nr. 90, 19 aprilie 1931, p. 3.802; Decret regal nr. 4.306 din 23 decembrie 1931, în „Monitorul Oficial”, nr. 304, 31 decembrie 1931, p. 10.375; Decret regal nr. 2.990 din 13 octombrie 1932, în „Monitorul Oficial”, nr. 261, 7 noiembrie 1932, p. 6.610; Decret regal nr. 1216 din 25 mai 1936, în „Monitorul Oficial”, nr. 144, 24 iunie 1936, p. 5.426; Decret regal nr. 200 din 22 ianuarie 1937, în „Monitorul Oficial”, nr. 19, 25 ianuarie 1937, p. 650; Decret regal nr. 200 din 22 ianuarie 1937, în „Monitorul Oficial”, nr. 19, 25 ianuarie 1937, p. 650; Decret regal nr. 651 din 6 februarie 1939, în „Monitorul Oficial”, an CVII, nr. 33, 9 februarie 1939, p. 674; Jörg C. Steiner, *Schematismus der generale und obersten der K.u.K. Armee Stand*, 31 December 1918, p. 102; Floricel Marinescu, *Ordinul Ferdinand I și Medalia Ferdinand I*, pp. 51, 68.

Nr. crt.	Decorații și medalii (austro-ungare, germane, turcești, române)	Statul care a conferit distincția
7	Crucea de Fier, cl. II	Imperiul German
8	Ordin „Semiluna turcească” cu decorații de pace	Imperiul Otoman
9	Crucea Comemorativă a Războiului 1916–1919 cu Bareta „Ardeal”	Regatul României
10	Ordin „Coroana României” în grad de Comandor cu Spade și cu Panglica de „Virtutea Militară”	
11	Ordin „Steaua României” în grad de Comandor cu Spade și Panglica de „Virtutea Militară”	
12	Ordin „Coroana României” în grad de Mare Cruce	
13	Ordin „Steaua României” în grad de Mare Cruce	
14	Ordin „Steaua României” cl. I	
15	Ordin „Ferdinand I” în grad de Comandor	
16	Ordin „Serviciul Credincios” în grad de Mare Ofițer	
17	Medalia „Ferdinand I” cu Spade pe Panglică	
18	Ordin „Ferdinand I” în grad de Mare Ofițer	

Generalul Alex. Harau
Comand. div. 16a inf.
1919

Nuredin IBRAM

**DISCURS IDENTITAR ȘI PROMOVAREA CULTURII ȘI
CONȘTIINȚEI NAȚIONALE A TĂTARILOR DIN ROMÂNIA
INTERBELICĂ ÎN REVISTA „BORA” („VISCOLUL”)**

**IDENTITY DISCOURSE AND THE PROMOTION OF CULTURE AND NATIONAL
CONSCIOUSNESS OF THE TATARS IN INTERWAR ROMANIA IN THE MAGAZINE
“BORA” (“THE BLIZZARD”)**

Abstract: *The periodical “Bora” (“The Blizzard”), published in 1938–1939, played a significant role in the history of women’s press for the Tatar and Turkish population in interwar Romania. This magazine was instrumental in highlighting the glorious past and current life of the Dobrogea Tatars, while promoting their culture and national consciousness.*

Although it defined itself as a “Literary and Scientific Review”, explicitly aiming to serve as a platform for those “endowed with the gift of writing beautifully and sincerely”, “Bora” featured numerous articles, notes, and news items about Crimea, which it referred to as the “historical and cultural-civilizational homeland of the Tatars everywhere”.

The magazine also covered important figures such as Numan Çelebi Cihan, the first president of the Republic of Crimea, and discussed prominent Dobrogea personalities who supported the Crimean cause for a sovereign, independent state based on democratic principles. Through its content, “Bora” fostered a sense of identity and solidarity among the Tatar community, emphasizing their cultural heritage and aspirations for autonomy.

Omul să-și păstreze identitatea, individualitatea,
personalitatea, să-și susțină mereu cultura.

Bekir S. Çobanzade

Ziarele și revistele de expresie tătară și turcă sunt arhivele incontestabile ale vieții zilnice a populației tătare și turce din România, a istoriei lor trecute și prezente, sunt factori de formare, de dezvoltare și tonifiere a identității lor etno-culturale-sociale.

Cei ce scriau în presa de expresie tătară și turcă nu erau, în mod expres, ziariști prin formație și pregătire profesională, nu-și câștigau existența prin scris, ci erau intelectuali ai comunității care trezeau conștiința de neam și țară strămoșească – Crimeea – erau oameni de cultură, vectori de informație și conștiință, integrați în societatea românească a timpului. Ei dădeau știri, vești, relații despre drepturile democratice, criticau abuzurile administrației locale, găzduiau în paginile publicațiilor de presă încercările literare ale tinerilor, erau repere pentru înțelegerea evenimentelor politice și/ sau sociale.

„Fruntașii” comunității exprimau prin intermediul presei nevoile/ dorințele/ stările de spirit ale tătarilor și turcilor dobrogeni, gândurile și trăirile lor, erau barometru a ceea ce este moral, bine și frumos în societate. Ei, prin însemnări și articole, au oferit o premisă a dezbaterilor și reflecțiilor publice despre cultura și civilizația proprie, individualizatoare, despre starea lor socială.

Publicațiile de presă ale comunității tătare erau scrise, în majoritatea lor, în limbile turcă – osmană și modernă – și română. Nu erau tipografiile cu caractere de literă în limba tătară. Unele tipografii au folosit și caractere arabe până la reforma lingvistică a lui Mustafa Kemal Atatürk, de la sfârșitul deceniului al treilea și începutul deceniului al patrulea al secolului al XX-lea.

Chiar dacă proprietarii și redactorii publicațiilor erau tătari, acestea se adresau întregii comunități musulmane și aveau ca obiectiv de bază sublinierea apartenenței la lumea turco-islamică și întărirea unității lumii culturale turco-tătare. Căci, dincolo de diferențe, limbile tătară și turcă au un fond lexical comun și o similaritate de structură lingvistică, iar interferențele și împrumuturile sunt firești, sunt inevitabile. Fonetic – gramatical – lexical, limba tătară dobrogeană și crimeeană fac parte din grupul kâpceac al limbilor turce.

Tirajul publicațiilor, numărul de pagini, durata lor de apariție, numărul persoanelor care scriu în aceste periodice de presă este relativ mic, lucru cauzat nu atât din perspectivă demografică – căci turcii și tătarii, majoritari până în anul 1877, formau un segment semnificativ după revenirea Dobrogei și apoi a Cadrilaterului la Țară (1913–1940), cât din perspectiva mecanismelor economiei de piață. Cererea de presă scrisă era mică și se datora sărăciei, analfabetismului, neștiinței de carte, lipsei unui sistem de instrucție și educație, a unui învățământ public, de stat și particular, precar.

Prezența tătarilor în Dobrogea este menționată de izvoare istorice, de hărțile timpului, de călătorii străini încă din epoca lui Gînghis Han (1167–1227) și a expansiunii Hoardei de Aur (1223–1502). Lor li s-au adăugat tătarii veniți din Hanatul Crimeea (1441–1783), din regiunea Volga, din zona Kuban, după nesfârșitele războaie ruso-turce (1806, 1812, 1828–1829), după Războiul Crimeii (1853–1856), inclusiv cei așezați aici și folosiți de Imperiul Otoman pentru apărarea graniței dintre Dunăre și Marea Neagră, pentru securizarea frontierei de vest a Imperiului, din perioada 1418–1877.¹

Așa se face că ținutul dobrogean a fost numit „Tartaria”, „Terra Tartarorum”, „Câmpia Tătărească”, „Micul Tartaristan”. Cum menționa Ion Ionescu de la Brad, în Dobrogea, în fiecare sat și cătun, oricât de mic ar fi fost el – pe vremea lui Said Pașa – exista o școală turco-tătară și o geamie.

„Tătarii dobrogeni”, denumire dată din secolul al XVI-lea, au pendulat între Crimeea („Yeşil Ada” – Patria Verde), patria lor istorică și cultural-civilizatorie, Turcia – fost Imperiu Otoman (1299–1923), statul Tatâ („Devlet Baba”), protector al seminițiilor turce răspândite în zona Balcani, în Europa și Asia – și România, stat-gazdă, stat-ospitalier care, de secole, le-a asigurat tătarilor și altor etnii, drepturi și libertăți securizate de reglementări, de norme și legi, de constituții, în epoca modernă și contemporană.

Până în anul 1877, tătarii au trăit sub regim administrativ, economic și juridico-islamic ca „Cetățeni Otomani”, cu posibilități de a-și păstra și conserva limba, religia islamică, tradițiile, cultura în genere.

¹ Nuredin Ibram, *Populație tătară sub administrație otomană*, în „Tătarii din România. Istoric. Spiritualitate. Identitate”, Constanța, Editura Muntenia, 2017, pp. 20–32.

După revenirea Dobrogei la Țara-Mamă, România, tătarii au trăit cu un set de simboluri identitare și instituționale românești, ca „cetățeni români”. Ei au valorificat și s-au bucurat de înlesnirile legislative acordate de statul român, și-au putut păstra limba maternă tătară, tradițiile și obiceiurile, folclorul literar și muzical, cultura orală și scrisă, religia islamică, identitatea tătară crimeeană.

Tătarii zilelor noastre au sincronizat temelia religioasă a vieții de toate zilele cu principiile moderne de existență, s-au adaptat noilor condiții și cerințe social-economice. Astăzi, ei sunt integrați într-o Românie a statului de drept, o Românie suverană, independentă, europeană.

Construcția și afirmarea identității tătare, în perioada interbelică, s-a realizat, în primul rând, prin revistele și ziarele de expresie turcă și tătară, din rândul cărora s-a detașat revista „Idealul” („Emel”), 1930–1940, organul oficial al cauzei crimeene („Kırım Davasının Resmi Organı”)² și apoi, asociațiile de cultură și de învățământ, cu personalitate juridică.³

Ca mijloace de educație națională, civică și patriotică, presa și asociațiile au contribuit la întărirea sentimentului și conștiinței naționale tătare („Tatar milliy vicdan em milliy şuur”), la promovarea spiritului și sentimentului național tătar („Tatarçılık”), la exprimarea apartenenței la unitatea de cultură a lumii turco-islamice.

Dobrogea interbelică a fost numită „A doua Crimee”, după ce tânăra Republică Populară Crimeea (decembrie 1917-februarie 1918) a fost „asfixiată”, lichidată de puterea bolșevică.

În Dobrogea s-a conservat „tradiția crimeeanistă”, proiectul politic social și cultural al statului și națiunii Crimeii istorice, idealul național tătar crimeean („milliy mefküre”). Tătarii dobrogeni aveau și au un „foc nestins”, o puternică dorință de a-și păstra bunurile cele mai de preț: numele de tătar, limba maternă tătară, credința islamică, tradițiile, cultura.

Discursul identitar tătar a fost susținut și promovat de intelectuali și activiști sociali de seamă, de lideri politicieni și religioși, de oameni de cultură. Între ei, Müstecib H. Fazıl a fost „creierul” și omul de acțiune al mișcării naționale crimeene din România.

În mișcarea interbelică a „crimeanismului” un aport deosebit l-au adus și: Negip Hacı Fazıl (1906–1948), poet și dramaturg, între altele, autorul piesei de teatru „Crimeea” („Kırım”), activist social, prins, anchetat, torturat fizic și psihic de ofițeri NKVD și ucis în chinuri groaznice în 1948; muftiul Halil Fehmi (1883–1933); poetul național al tătarilor dobrogeni Mehmet Niyazi; Sadâc Ibrahim, muftiu, președinte onorific pentru Comitetul de ajutorare a refugiaților din Crimeea (1943), prelungire și pendinte de organizația naționalistă „Comitetul pentru Eliberarea Crimeii” (1927); dr. Eiup Musa, primul președinte al Asociației Studenților Turci din România și alți, mulți oameni simpli, precum Kiazim Memet, Șefki Memedi etc.

Dintre organele de presă implicate în promovarea identității tătare-turce, menționăm: ziarul „Dobrogea” („Dobruca”) – 1922, la inițiativa și sub redacția

² Nuredin Ibram, *Tătarii din România. Istoric – Cultură – Actualitate*, în Sorin Colesniuc (coord.), „Dobrogea. Edificii cu mozaic. Credința – Cultura – Cetatea”, Constanța, Editura ExPonto, pp. 148–149.

³ *Idem*, pp. 145–147.

profesorului Halil Fehmi; ziarul „Dunărea” („Tuna”), 1925–1933, director – proprietar profesorul Ibrahim Cadri; ziarul „Poporul” („Halk”), 1936–1939, al cărui director a fost avocatul Hamdi Nusuret; ziarul tineretului turc din România „Pădurea nebună” („Deliorman”), 1927–1928, redactor responsabil H. Ibrahim; ziarul „Cuvântul drept” („Hak Söz”), scris și dirijat de Habib Hilmi; ziarul „Unitatea Turcă” („Türk Birliği”) apărut între 1930–1940 ș.a.

Revista „Viscolul” („Bora”) – director, proprietar și redactor responsabil Irfan Feuzi – s-a autointitulat „Revistă literară și științifică”. A apărut între martie 1938 și iulie 1939; avea un format de 25 × 17 cm, un preț de abonament de 200 de lei în țară și de 300 lei în străinătate.

Cele 12 numere ale revistei – periodic pentru populația musulmană, turco-tătară – au apărut la tipografiile: „Progresul” (an I, nr. 1; nr. 6–9), „Durostor” (an I, nr. 3–5; an II – nr. 5) și „Festival” (an II, nr. 10–12), toate din Silistra.

Materialele sunt publicate în limbile turcă, unele cu caractere arabe și română, cu excepția poeziilor în dialect tătar dobrogean sau crimeean, precum: „Tinerei fete din Dobrogea” („Dobrocadaki Tatar kızına”); „Tinerilor Tătari” („Yaş Tatarlarga”); „A fi tânăr” („Çaşlıkka”); „Către Hogi” („Hocalarga”); „Vis” („Ruhya”); „Nu te duce, este rușinos, copile” („Ketme balam ayıptır”); „Discuție între un călător și un rapsod popular” („Caş keday – le bir yolcu arasında”); „Fetelor noastre” („Kızlar – mızga”).⁴

Articolul-program al revistei „Viscolul”, intitulat „Cuvânt înainte”, semnat de directorul și de primul redactor responsabil, Irfan Feuzi, exprimă scopul și orientarea publicației de a promova prin literatură „sănătoasă, scrisă cu simț estetic și moral, într-o formă impecabilă”, „viața și năzuințele poporului turco-tătar, viața lui prezentă sau a trecutului privit sub toate unghiurile”.⁵

Revista va publica totodată „interesante studii etnografice, istorice, geografice”, va fi ecoul manifestărilor culturale ale etniei.⁶ Colaboratorilor revistei li se dorește a avea curaj, muncă, putere, ideal.

Articolele: „26 noiembrie 1917”, „O aniversare”, „Închinare eroilor Crimeii”, „Poporul turco-tătar ca factor civilizator în sud-estul european”⁸, „O personalitate în lumea turco-tătară”⁹, „De la Genghis-Han și Timurlenk la Atatürk”¹⁰, „Tătarii din Dobrogea și problema crimeeană”¹¹, „Celebi Cihan”¹², toate pun în discuție și exprimă punctul de vedere al autorilor cu privire la identitatea statală, politică a tătarilor dobrogeni, istoricește, parte a națiunii tătare crimeene: o Crimee care și-a pierdut

⁴ „Viscolul” – „Bora”, an I, nr. 1, martie 1938, pp. 6–7; an I, nr. 2, aprilie 1938, p. 8; an I, nr. 3, mai 1938, pp. 3, 5; an I, nr. 4–5, iunie-iulie 1938, pp. 7–8, 15–16; an I, nr. 7–8, octombrie-noiembrie 1938, pp. 5–16.

⁵ „Viscolul” – „Bora”, an I, nr. 1, martie 1938, pp. 1–2.

⁶ *Ibidem*, p. 2.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, nr. 2.

⁹ *Ibidem*, nr. 4–5.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 6.

¹¹ *Ibidem*, nr. 7–8.

¹² *Ibidem*, nr. 10–12.

statalitatea în anul 1783, o Crimee „supusă cu forța” și pradă a puterii asupritoare țariste în ascensiune și apoi intrată „sub jugul Rusiei Sovietice”.

Obligați să emigreze, tătarii ajunși în Dobrogea au privit întotdeauna cu simpatie, nostalgie și dor pământul natal. Numai că cei de rea credință au interpretat această simpatie/ nostalgie/ dor ca „lipsă de loialitate față de statul și poporul român, ca iredentism și comunism”¹³. Or, turcii și tătarii dobrogeni, spune autorul „și-au făcut un titlu de noblețe din lealitatea față de patria adoptivă, România”; ei „au avut o tradiție de onestitate politică” și „o frumusețe morală” a devotamentului, a crezului față de români și România. Ca atare, au dreptul elementar de a-și cultiva limba, cultura, crezul religios.¹⁴

Mișcarea națională tătară a urmărit transpunerea în practică a statului național Crimeea ca urmaș al statalității reprezentată de Hanatul Crimeea, cu un teritoriu național recunoscut ca patria – mamă, cu o limbă și o religie comună, cu o apartenență la moștenirea culturală și istorică a lumii turcice și musulmane.

În paginile revistei este evocată figura luminoasă a lui Numan Çelebi Cihan (1885–1918), primul președinte al Republicii Crimeea și ministru al justiției, autor al versurilor imnului național crimeean „Am jurat” („Ant etkenmen”), imensă personalitate a istoriei și culturii tătarilor crimeeni, muftiu al Crimeii, Ucrainei, Poloniei și Lituaniei, literat, poet și scriitor și, de asemenea, a lui Cafer Seydahmat – ministru de război și ministrul afacerilor externe din primul guvern democratic al Crimeii, director al Fundațiilor de întrajutorare și acțiune socială („Vakıf İşleri Müdürlüğü”).¹⁵

Çelebi Cihan, înfăptuitorul unui parlament și al unui Congres Național (Kurultay), „un diamant cu reflexe orbitoare din șiragul de pietre prețioase al neamului tătăresc” ce a proclamat Republica, a fost și a rămas în memoria colectivității sale un om care vorbea atât de simplu, atât de logic și convingător, un om ce se identifica cu simțămintele, cu gândurile, cu năzuințele¹⁶ mulțimii.

La Hansaray – „vechiul palat de altădată” din Bahcesaray a fluturat, pentru scurt timp steagul independenței, „flamura albastră ca azurul cerului senin”. Și-a reluat cursul normal pentru scurt timp (n.n. noiembrie 1917 – februarie 1918) „Istoria tătarilor întreruptă pentru un veac și jumătate”¹⁷.

Dar forțele bolșevice au cucerit prin forța armată peninsula Crimeea, l-au prins, l-au arestat și asasinat pe Çelebi Cihan, iar trupul lui neînsuflețit, „transformat în piese detașate”, a fost aruncat în apele Mării Negre.

Însă Çelebi Cihan nu a murit, ci „s-a integrat în sufletele tuturor tătarilor” căci „zeci de mii de Çelebi Cihan muncesc cu aceeași râvnă și ardoare pentru înfăptuirea

¹³ Eiuub Musa Temurtoni, *Tătarii din Dobrogea și problema Crimeeană. În jurul unui denunț*, în „Bora”, an I, nr. 7–8, octombrie-noiembrie 1938, p. 8.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ „Numan Çelebi Cihan”, în Nuredin Ibram, *Spiritualitate tătară*, Iași, Editura Studis, 2021, vol. 4, pp. 38–47.

¹⁶ I.F. (Caș Keday), *O aniversare*, în „Bora”, an I, nr. 1, martie 1938, p. 5. Articolul este semnat de Irfan Feuzi, sub pseudonimul „Caș Keday” – expresie cu semnificație de tânăr poet popular, rapsod, nume special creat și adaptat pentru cineva care își ascundea adevărata identitate.

¹⁷ Irfan Feuzi, *26 noiembrie 1917*, în „Bora”, an I, nr. 1, martie 1938, p. 3.

idealului sfânt al refacerii și renașterii naționale, al Crimeii independente”.¹⁸ El veghează asupra marii și sublimei lupte de independență a tătarilor.¹⁹ El a fost ca toți eroii „clipa de legătură indisolubilă între transcendență și ființa spirituală” a neamului tatar crimeean.²⁰

Lui Geafer Seidahmet, literat, ale cărui scrieri reprezintă o adevărată și gigantică frescă, epopee de viață a tătarilor, cel care a fost în comisia de redactare a Constituției Republicii Crimeea, alături de Çelebi Cihan, Irfan Feuzi îi dedică elogiosul articol „O personalitate în lumea turco-tătară”, caracterizându-l ca promotor al unui „naționalism constructiv și creator”²¹, apreciindu-l ca fiind „leaderul mișcării turco-tătare din cele trei continente: Europa, Asia și Africa” iar faptele lui ca „guerillă împotriva secerii și ciocanului bolșevic”²².

Publicului turco-tătar i se atrage atenția și asupra altor personalități mongoloturceme-turce – precum Genghis Han, Timur Lenk, M.K. Atatürk.²³

Poeziile „Tinerilor tătari” („Iaş Tatalarga”), „Tineretului” („Çaşlıkka”), „Imamilor” („Hocalarga”), „Nu te duce copile” („Ketme balam ayıptır”), „Fetelor” („Kızlar – mızga”) a lui Hamdi Geray Bay dau o notă de frumusețe și de atractivitate revistei, în ansamblul ei. Acestea cuprind sfaturi, povețe, îndrumări de viață trăită în adevăr – lumină – moralitate.

Poeziile din revistă au ca leitmotiv idealul Crimeii independente, suverane, îndeamnă la iluminare prin carte și învățătură, la trezirea conștiinței de neam, la redeşeptare națională, la păstrarea identității tătare.

Adresându-se noii generații de tătari, poetul Hamdi Giray Bay îi îndeamnă să fie ca stânca rezistentă „la foc, apă, sânge” („otka, suwga, kanga karşı kayaday...!”), să înțeleagă mersul timpului („zaman anlamak”), să nu se lamenteze... de una, de alta („vay şay etkeñ”), să nu aștepte să fie înșelați și distruși de țarii dinastiei Romanov („Romanoflar, Nikulaylar bızni coytmak istedı”), să nu tacă/ să nu tăcem în fața nedreptăților, să-și ceară drepturile („hakkımıznı bersinler”) legitime.²⁴

Avem datoria – spune poetul – să punem capăt zilelor robiei („kulluk künler”), să nu lăsăm pușca/ arma și cartea din mâini („tüfek, kitap tüşmesin kolumuzdan”), să (ne) curățăm rândurile de trădători, de haini, de mișei („aramızda hainler kalmasıñ”), să stârpim, să scăpăm de „Câinii Europei” („Avrupanın itleriñ sayacakmız”), să fim solidari și uniți. Numai astfel vom proba că avem un spirit nou, tânăr („çigütlükü şay ispat etmelimiz”).²⁵

În același registru al iubirii de Crimeea, se înscrie și poezia „Dor de patrie”, scrisă în limba română, o patrie „scumpă”, „un pământ sfânt” cu chip frumos de zeiță, dar, din păcate, o Crimee subjugată, legată în lanțuri de „bolșevicul blestemat”, de „Rusul

¹⁸ Irfan Feuzi, *Çelebi Cihan*, în „Bora”, an II, iunie-iulie 1939, nr. 10–12, 19, p. 4.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Eiub Musa, *Închinare Eroilor Crimeeni*, în „Bora”, an I, nr. 2, aprilie 1938, pp. 1–3.

²¹ „Bora”, an I, nr. 4–5, iunie-iulie 1938, p. 2.

²² *Ibidem*.

²³ „Bora”, an I, nr. 6, august 1938, pp. 1–3.

²⁴ Hamdi Keray Bay, *Yaş Tatarlarga*, în „Bora”, an I, nr. 1, martie 1938, pp. 6–7.

²⁵ Hamdi Keray Bay, *Çaşlıkka*, în „Bora”, an I, nr. 2, aprilie 1938, p. 8.

fără Dumnezeu". Optimismul răsare din acest catren: „O! Crimee... sfânt pământ,/ Patria noastră iubită,/ Nu mai plânge... În curând/ Te vom face fericită...”²⁶.

Idealul politic al unei Crimee suverane și independente va fi reluat, cu intensitate, în anii 1940–1944 și în perioada dictaturii comuniste (1944–1965) de către tătarii dobrogeni, și nu numai. Mulți dintre liderii lor „au beneficiat” de coșmarul unui tratament inuman în lagărele de muncă forțată și în friguroase și umede închisori comuniste, cu consecințe nefaste pentru sănătatea și viața lor.

²⁶ Ilias Mârza, Ali Aytar, *Dor de Patrie*, în „Bora”, an I, iunie-iulie 1938, nr. 4–5, p. 8.

Claudia DĂRĂBAN

EDUCAȚIE ARTISTICĂ FORMALĂ ȘI NON-FORMALĂ ÎN TRANSILVANIA INTERBELICĂ

FORMAL AND NON-FORMAL ARTISTIC EDUCATION IN INTERWAR TRANSYLVANIA

Abstract: The present study's main objective is to highlight the role and functioning of artistic education in interwar Transylvania, emphasizing three general aspects of the problem: (1) formal education structures from the first part of the 20th century, (2) informal structures from this period, and (3) cultural moments that marked the evolution of Transylvanian artistic education. This third issue revolves around the analysis of the role and results of various activities promoting artistic creation that influenced the development of Transylvania's fine arts in the studied decades. Significant attention is given to the exhibition organized by Szentimrei in 1919, the exhibition of the Collegium Artificum Transsylvanicorum, the two exhibitions of the Bohemian Cluj, and the exhibition organized by a group of artists or the Barabás Miklós Association.

Perspective culturale

Transilvania interbelică, în contextul schimbărilor politice și sociale, a avut și o dimensiune culturală relativ efervescentă. Noile realități au condus la crearea, construcția și consolidarea dimensiunilor cultural-artistice ale vieții pentru comunitatea maghiară, română, săsească sau pentru celelalte etnii conlocuitoare. Artele plastice au cunoscut o perioadă de evoluție și sedimentare, care a avut la bază dorința de a crea un cadru de dezvoltare relevant și solid pentru educația din domeniul artelor plastice. Școlile private, cele publice sau cele formale, respectiv informale, au jucat un rol semnificativ în acest context. Interacțiunea și o anumită sinergie în acest aspect al vieții cotidiene în deceniile contrastelor politice și sociale dintre cele două războaie mondiale merită studiate și analizate mai profundat.

Pentru a înțelege evoluția artei plastice din Transilvania și a lipsei oricărui proiect cu finalitate privind crearea unui cadru instituțional de educație pentru artiștii plastici, trebuie înțelese nu numai evoluțiile politice, ci și cele sociale și economice. La finele secolului al XIX-lea, la nivelul Transilvaniei a început un proces de modernizare, urbanizare și dezvoltare economică, care avea scopul să alinieze provincia la zonele mai dezvoltate ale Imperiului Austro-Ungar. Din punct de vedere cultural, orașele din Transilvania aveau o viață artistică și culturală relativ decentă, însă acestea nu se aliniau întotdeauna la trendurile europene, iar producția artistic-culturală era una impregnată de trăsături conservatoare și clasice, de multe ori spiritul provincial preleva asupra celui cosmopolit și dinamic.

La începutul secolului XX, educația artistică era aproape inexistentă în Transilvania. În oarecare măsură, demersul fondatorilor Coloniei de artiști de la Baia Mare, și mai târziu a Școlii de pictură de la Baia Mare, a fost să ofere o alternativă și o deschidere spre noi orizonturi în creațiile de artă plastică. Pentru un tânăr transilvănean, în

această perioadă existau puține opțiuni regionale pentru a învăța secretele picturii, sculpturii, graficii sau ale gravurii. În mare parte, posibilitățile educaționale se aflau în cel mai bun caz la Budapesta sau București, dar o mare parte a centrelor artistice se aflau la o distanță considerabilă de Transilvania. München, Roma, Padova, Paris, Madrid, Berlin erau câteva opțiuni, însă considerentele financiare își puneau de multe ori amprenta pe visele tinerilor artiști. Totuși, nu trebuie uitat că un număr semnificativ de artiști plastici din prima parte a secolului XX, din spațiul transilvănean, a reușit să se formeze în aceste centre culturale ale Europei. În cazul Academiei de Belle-Arte din București, situația era puțin atractivă pentru un student transilvănean. Pe de altă parte, nici instituția din capitala României nu oferea ceea ce mulți artiști ar fi dorit. Conservatorismul și nepotismul și-au pus amprenta pe flexibilitatea instituției. Chiar dacă aceasta a produs, cel puțin nominal, artiști de prima mână, educația și formarea acestora a fost marcată mai mult de studiile lor în orașe și centre artistice europene. Aici putem aminti criticile lui Ștefan Luchian sau Nicolae Tonitza, care nu întotdeauna erau pe aceeași lungime de undă cu maestrul școlii de artă din București. Pe de altă parte, flexibilitatea și inovarea nu erau prezente într-o măsură mare nici în centrul academic de la Budapesta. Inițiativa lui István Réti, János Thorma, Károly Ferenczy de a-l convinge pe Simon Hollósy să participe cu studenții la activități de vară în orașul maramureșean a fost, la rândul ei, un gest dictat de necesitatea creării unor noi puncte de referință pentru arta plastică din teritoriile transletane. Baia Mare a reprezentat o „revoltă artistică” față de academismul vremii și, în oarecare măsură, a reușit să exceleze în activitatea sa, chiar dacă rolul principal al coloniei de pictori și al școlii de pictură a fost mai mult o inițiativă informală de trasare a unor noi direcții pentru arta plastică din Transilvania. Cel mai elocvent exemplu în acest sens, pentru rolul de catalizator intelectual, l-a reprezentat dezbaterea stârnită în 1906 de proaspăt revenitul din Franța Béla Czóbel. Acesta aduce cu el amprenta celor învățate în Franța și stârnește o dezbateră în sânul coloniei privind necesitatea de modernizare a gândirii și a stilurilor artistice în pictura transilvăneană și o diversificare a abordărilor față de expresia artistică.¹

Paralel cu evoluția de la Baia Mare, trebuie să vedem și rolul artiștilor plastici care și-au deschis ateliere și școli private în orașele din Transilvania. La începutul secolului, Alexandru Popp devine un membru marcant al comunității artiștilor plastici din Budapesta, unde, după finalizarea studiilor, în 1896, va preda la Școala de Arte Industriale din Budapesta.² Legăturile sale și experiența profesională îl vor ajuta în perioada interbelică în demersul său de a sprijini înființarea unei școli superioare de arte frumoase la Cluj. Totuși, până la materializarea acestui deziderat, în primii ani ai interbelicului, va colabora strâns cu Ferenc Ács și vor înființa o școală privată de pictură în Cluj. Aceștia deschid, la 1 decembrie 1922, Școala liberă de pictură din Cluj. Inițiativa

¹ Attila Iakob, *Hollósy Simon și colonia de artiști de la Baia Mare/ Hollósy Simon és a nagybányai művésztelep*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, pp. 6–9.

² Murádin Jenő, *Kolozsvár képzőművészete [Arta plastică clujeană]*, Sfântu Gheorghe, Editura ARTprinter, 2011, p. 161.

a fost privită cu interes de societatea clujeană, presa vremii relatând într-un ton pozitiv și laudând inițiativa:

ea va umple un gol mare în viața artistică a neamului nostru. Această școală liberă care va primi fără deosebire de neam pe toți cei pe care natura i-a înzestrat cu talentul picturii, va înlesni dezvoltarea lor artistică și va desăvârși aptitudinile lor. De prezent va funcționa ca școală liberă, în speranța că viitorul apropiat va consfinți-o ca o școală oficială. [...] E de admirat curajul și altruismul maestrului Alexandru Popp, dar nutrim speranța că statul îi va da sprijin moral și material³.

În cei doi ani de funcționare, școala a fost frecventată anual de 25–30 de elevi, care au și organizat câte o expoziție colectivă în sala Pavilionului din parc.

În perioada interbelică, același demers îl vor face și Sándor Szolnay, respectiv Jenő Szervátiusz, prin crearea unei școli private de pictură și sculptură.⁴ Chiar dacă aceste două inițiative nu au avut o viață extrem de lungă, ele au contribuit la ghidarea tinerelor talente spre o carieră artistică. Ferenc Ács, spre exemplu, îi va fi mentor pictoriței Amal Berde (discipolă a lui János Thorma și István Réti), care în perioada interbelică și la mijlocul secolului XX va deveni una dintre cele mai cunoscute artiste clujene, portretele și peisajele ei regăsindu-se în casele mai multor intelectuali clujeni și transilvăneni, respectiv în colecții particulare și publice din Transilvania, România sau Ungaria. De asemenea, Sándor Szolnay este cel care îl va sprijini pe tânărul Péter Balázs și îi va deschide porțile școlii de pictură de la Baia Mare.⁵ Acesta din urmă, la rândul lui, va deveni un artist consacrat al Clujului din cea de-a doua parte a secolului XX, peisajele sale rurale și urbane, respectiv structura lucrărilor, împreună cu paleta cromatică vor deveni recunoscibile și specifice stilului coloristic băimărean.

Inițiativa maestrilor amintiți mai sus a produs rezultate semnificative, însă pentru începutul secolului XX merită amintite și numele lui Ilona Csoma, respectiv János Csermely, care, la rândul lor, au înființat școli private de pictură.⁶ În cazul artistei Ilona Csoma, putem spune că aceasta, începând cu deceniul Primului Război Mondial, devine o promotoare a motivelor și tematicilor populare din zona Călatei, stilul ei fiind inconfundabil prin structura și compoziția tematică a lucrărilor și influențând tinerii artiști care au pășit pragul atelierului ei.

Materializare și destrămare

Eforturile artiștilor plastici transilvăneni de a crea structuri de educație artistică privată au fost și pot fi catalogate ca gesturi firești și onorabile, însă acestea nu au putut substitui lipsa unei instituții academice care să ofere nu doar educație artistică, dar care să și ateste aceasta prin eliberarea de diplome. După 1918, observăm conturarea unor noi direcții de dezvoltare, respectiv de organizare a vieții artistice transilvănene. Demersuri de înființare a unei instituții academice de arte frumoase în Transilvania

³ „Patria”, an IV, nr. 254, 23 noiembrie 1922, p. 2.

⁴ Murádin Jenő, *Erdélyi festőiskolák [Școli de pictură din Transilvania]*, București, Editura Kriterion, 1997, *passim*.

⁵ Attila Iakob, *Balázs Péter. 1919–2003*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, p. 8.

⁶ Gaal György, *Mezőség és művészet*, în „Művelődés”, august 2021, pp. 19–22.

au fost întreprinse imediat după unire. Astfel, Resortul Sănătății Publice, Artei și Ocrotirilor Sociale, înființat în vara anului 1919 și condus de Tiberiu Brediceanu, va demara acțiuni pentru înființarea unui Teatru Național și a Operei Române la Cluj, a unui Conservator de Muzică și Artă Dramatică, respectiv a unei Academii de Arte Frumoase. De asemenea, Resortul Cultelor și al Instrucțiunii Publice era preocupat de organizarea Universității din Cluj. Dacă majoritatea acestor măsuri s-au materializat în perioada imediat următoare (în toamna anului 1919 se pun bazele Teatrului Național la Cluj, la 1 octombrie se decretează înființarea Universității, în decembrie încep cursurile la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică – inaugurarea festivă având loc la 1 decembrie 1920 –, se înființează Opera Română), va mai dura câțiva ani până la deschiderea unei instituții academice de arte frumoase.⁷

Mărturie a acestor încercări de a înființa o academie de artă stă și corespondența dintre Corneliu Medrea și Tiberiu Brediceanu, publicată de Raoul Șorban în 1970 în revista „Steaua”. Este vorba despre un proiect de înființare a unei „înalte școli de pictură și sculptură a statului cu titlul de «Academia de arte-frumoase»”, adresat de Cornel Medrea (care urma să fie director al noii instituții de învățământ superior) Consiliului Dirigent, Resortul Cultelor și al Instrucțiunii Publice, în data de 1 octombrie 1919. Potrivit proiectului, se dorea ca academia să funcționeze preferabil la Cluj, iar vara să se mute la Baia Mare, deoarece aici ar beneficia de infrastructura (atelierelor speciale) Școlii de pictură. Academia ar fi urmat să depindă de Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii publice, iar cursurile urmau să dureze patru ani. Potrivit proiectului, urmau să se predea următoarele materii: Desen după natură: figură și cap; Studiu după animale și anatomia lor; Modelaj în pământ și plastilină; Anatomia plastică; Geometrie și perspectivă; Cunoștințe în arhitectură: desen, stil, formă; Natură moartă, desen și pictură; Pictură după model și în natură; Sculptură – compoziție; Artă decorativă: desen, sculptură și pictură; Istoria artelor și Sculptură în lemn, piatră și ceramică. Alături de acest proiect, Medrea îi trimite și o scrisoare mai intimă lui Brediceanu:

Acți îți trimet și planul Școlii de Arte-frumoase; dispune de el în consecință. Ești acolo singurul care înțelegi importanța acestei instituții, nu numai ca o simplă școală, dar și ca o mișcare nouă în viața artistică a Ardealului⁸.

Trebuie să menționăm că acest proiect de înființare a unei școli de arte nu a fost singular. Câțiva ani mai târziu, pictorii Flaviu Domșa din Blaj și Ion Bușița din Beiuș au întocmit un nou proiect de funcționare, recomandând ca de înființarea acestuia să se ocupe artistul sătmărean Aurel Popp.⁹

Importanța înființării unei instituții de învățământ artistic a fost subliniată și cu ocazia expozițiilor de la Cluj din 1919 (Expoziția de Rusalii inițiată de Szentimrei)¹⁰, respectiv 1921 (Collegium Artificum Transylvanicorum), când membrii mediului

⁷ Negoită Lăptoiu, *Școala de arte frumoase din Cluj și Timișoara (1925–1941)*, București, Editura ARC 2000, 1999, pp. 8–9.

⁸ Raoul Șorban, *Două documente inedite privind înființarea Academiei de Arte Frumoase din Cluj*, în „Steaua”, an XXI, nr. XI, noiembrie 1970, pp. 120–123.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ „Művelődés”, 2002, nr. 5, p. 8.

artistic și publicul au fost puși în fața tristului fapt că arta transilvăneană, din perspectivă instituțională, contează destul de puțin, iar artiștii transilvăneni nu numai că nu au posibilități de a se promova, însă nu există nici modalități de creare de noi generații de pictori, sculptori sau graficieni. Cu aceste două ocazii, s-a putut constata, pe lângă lipsa unei instituții superioare de educație, și lipsa unui muzeu care să conserve și să promoveze arta plastică transilvană. Muzeul Ardelean, înființat de Mikó Imre la mijlocul secolului anterior, practic nu mai exista, iar patrimoniul transilvănean nu mai avea un loc de depozitare pentru posteritate.¹¹

După înlăturarea piedicilor de natură administrativă și logistică, la finele anului 1925 își deschide porțile în mod oficial Școala de Arte Frumoase Cluj. Inaugurarea acesteia a avut loc pe data de 17 ianuarie 1926, iar cu această ocazie Alexandru Popp ține un discurs festiv prin care subliniază meritele celor care au sprijinit inițiativa, dar pune accent și pe menirea acesteia, respectiv importanța pentru mediul artistic.

Și acela care prin activitatea sa servește interesele tuturor și care este în stare să creeze operă utilă pe tărâmul vieții sociale, ca aceasta să fie valoare pentru întreaga omenire, acela a făcut mai mare serviciu neamului său și lui însuși¹²

– este probabil citatul cel mai definitor al acestui discurs, care marchează startul instituțional. La inaugurare au fost prezenți Constantin Artachino, directorul Școlii de Arte Frumoase din București și Gheorghe Popoviciu, directorul Școlii de Arte Frumoase din Iași¹³, subliniind astfel importanța demersului de înființare a unei astfel de școli și în Transilvania.

Corpul profesoral¹⁴ al instituției era alcătuit din tineri artiști, proaspăt întorși în țară de la studii, cât și din artiști consacrați și cu studii de specialitate în centre artistice din străinătate. Seniorul corpului profesoral era considerat Alexandru Popp, care și-a urmat studiile la Școala Model de Desen de la Budapesta, respectiv Școala Practicanților în pictură condusă de Locz Karoly. După obținerea diplomei, în 1896, acesta devine profesor suplinitor la Școala de Arte Industriale din Budapesta, iar din 1900 devine profesor titular. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, Alexandru Popp efectuează un număr semnificativ de stagii de cercetare la Paris și München, unde intră în contact cu noile curente artistice, în special cele ale lui Henri Matisse.¹⁵ Pericle Capidan a făcut și el parte din colectivul profesorilor, având o îndelungată experiență didactică.¹⁶ Tânărul Eugen Pascu, născut în Hunedoara și absolvent al Școlii Superioare de Artă Plastică din Budapesta în 1919 este invitat și el să predea cursul de sculptură în cadrul instituției. Este important de menționat că Eugen Pascu a avut o relație foarte strânsă cu maestrul de la Școala de pictură de la Baia Mare, în special cu István Réti și János Thorma,

¹¹ Claudia Dărăban, Iakob Attila, *Muzeul de Artă din Cluj-Napoca. 70 de ani*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Școală, 2023, pp. 17–18.

¹² Negoită Lăptoiu, *Pictorul transilvănean Alexandru Popp (1868–1949)*, în „Acta Musei Porolissensis”, an IV, 1980, p. 845.

¹³ *Inaugurarea festivă a Școlii de Arte Frumoase din Cluj*, în „Viitorul”, an XIX, nr. 5.365, 21 ianuarie 1926, p. 2.

¹⁴ Emil Botiș, *Catalogul expoziției retrospective Alexandru Popp. 1868–1949*, Muzeul Regional al Banatului, Timișoara, 1966, pp. 5–6.

¹⁵ Negoită Lăptoiu, *Pictorul transilvănean...*, pp. 841–842.

¹⁶ Negoită Lăptoiu, *Școala de arte...*, pp. 73–74.

care i-au sprijinit demersurile artistice.¹⁷ În 1927, cursul de sculptură va fi preluat de Romul Ladea¹⁸, care va continua să predea la instituție și va fi un cadru didactic și al Institutului de Arte Plastice „Ion Andreescu”, înființat după cel de-al Doilea Război Mondial. Romul Ladea a fost și persoana care s-a implicat și a jucat un rol semnificativ în salvarea școlii, prin mutarea sa la Timișoara în 1933. Între profesorii de specialitate îl mai regăsim pe Catul Bogdan, care se înscrie la Școala Superioară de Arhitectură din București, dar din cauza războiului abandonează studiile, încorporându-se ca voluntar în armată. După 1918, își reia studiile la Școala Superioară de Arhitectură. Ca o bună parte a artiștilor vremii, și Catul Bogdan pleacă la Paris și se înscrie, în 1919, la cursurile Academiei Julian. Anul următor devine cursant al Școlii Naționale Superioare de Arte Frumoase, pe care o termină în 1923.¹⁹ În această perioadă, frecventează atelierul lui Paul Beaudoin, artist recunoscut pentru frescele bisericesti. Anastase Demian este invitat și el să devină profesor în cadrul școlii, acesta fiind la rândul lui absolvent al Școlii de Arte Frumoase din București sub îndrumarea lui Costin Petrescu. În toamna anului 1919, pleacă la Roma cu o bursă de studii și participă la cursurile Academiei de Belle Arte din Roma. După șederea la Roma, pleacă la Paris, unde se înscrie la cursurile Academiei Julian. În capitala franceză, se face remarcat și obține premiul întâi la un prestigios concurs parizian de afișe. Cu sprijinul lui Ion Pillat, bursa îi este reînnoită, astfel, în anul următor, obține un stagiu de practică în atelierul condus de pictorul Maurice Denis.²⁰ La catedra de desen și sculptură este invitat și Aurel Ciupe, care nu demult se întorsese de la studii din străinătate. Ca și tânărul Demian, Ciupe trece pe la cursurile Academiei Julian din Paris, respectiv a Institutului Superior de Arte Frumoase din Roma,²¹ unde îl are ca profesor pe pictorul Umberto Coromaldi. Revenit în țară, se stabilește la Târgu Mureș. În 1925, debutează la Salonul Oficial din București. În urma acestei participări, este remarcat de Emil Isac, care îl vizitează în atelierul său din Târgu Mureș. Restul disciplinelor erau predate de personalități marcante ale vieții academice: Coriolan Petranu era titularul cursului de istoria artei, Emil Isac, titular al cursurilor de istoria culturii și estetică, Victor Papilian preda anatomia artistică și Anastase Popa se ocupa de cursul de geometrie descriptivă, cursul de pedagogie fiind susținut de Gheorghe Bogdan Duică, al cărui loc va fi preluat din 1930 de Liviu Rus.

În ciuda unor rezultate semnificative, problemele financiare și declinul economic după marea criză mondială și-au pus amprenta și pe funcționarea școlii de la Cluj. Ministerul de resort, printr-o hotărâre specială, decide închiderea școlii, argumentul principal fiind natura bugetofagă a instituției. Acest lucru a reprezentat totuși o jumătate de adevăr, deoarece instituția din Cluj, în comparație cu cea din București sau Iași, avea o alocare bugetară extrem de scăzută. În urma răspândirii vestii închiderii școlii, un grup de oameni de cultură și persoane influente din viața publică a Timișoarei și-au

¹⁷ Negoită Lăptoiu, *Eugen Pascu un artist transilvan*, în „Arta”, nr. 5, 1985, p. 21.

¹⁸ Mircea Țoca, *Sculptori clujeni*, București, Editura Meridiane, 1978.

¹⁹ Negoită Lăptoiu, *Incursiuni în arta românească*, București, Editura Dacia, 1987, vol. II, pp. 12–23.

²⁰ Ioana Vlasiu, Székely Sebestyén György, *Boema, tânăra artă clujeană interbelică*, Cluj-Napoca, Editura Idea, 2011, p. 116.

²¹ *Ibidem*, p. 115.

arătat interesul pentru preluarea/ mutarea instituției în orașul de pe Bega. Printre acești susținători ai mutării s-au numărat: Sever Bocu, Pompiliu Ciobanu, Coriolan Băran, Ioachim Mioia, Sabin Evuțianu, Cornel Liuba.²²

După mutarea la Timișoara (1933), Școala de Arte Frumoase își menține gradul de instituție de învățământ superior, însă nu va purta titlul de academie. În cadrul acesteia vor funcționa două secții: cea de pedagogie și cea artistică, astfel absolvenții deveneau profesori de desen sau artiști liberi profesioniști. Învățământul avea o durată de patru ani, în primii doi se făceau cursurile generale, iar în ultimii doi ani cele de specializare în desen, pictură sau sculptură. În perioada timișoreană, școala îi va avea ca profesori pe: Alexandru Popp, Romul Ladea, Catul Bogdan, Iuliu Podlipny și Aurel Popp. Printre dascălii disciplinelor teoretice, îi regăsim pe Ioachim Miloia, Victor Vlad, I. Muntean, Cornel Liuba și Atanase Popovici.²³ În această perioadă, resursele financiare ale instituției erau asigurate de o subvenție de 500.000 lei anual de la primăria orașului, 200.000 lei anual de la prefectura județului și o subvenție de 200.000 lei din partea statului.²⁴

În scurta sa perioadă clujeană, un număr semnificativ de artiști au studiat la această instituție. Printre aceștia se numără: Virgil Fulicea, Nicolae Brana, Sándor Mohi, Letiția Muntean, Iolanda Lederer, Petre Abrudan, Dinu Constantin Ilea, Júlia Ferenczy, Maria Király Ciupe etc.

O decizie ministerială din 1942 transformă Școala de arte frumoase în Școală secundară de arte decorative. După acest moment, majoritatea profesorilor vor părăsi Timișoara iar prestața școlii va avea de suferit.²⁵

Astfel, se încheie o etapă a evoluției artelor plastice transilvane și a educației din domeniul artelor plastice. Interbelicul a reprezentat o perioadă de construcție și sedimentare, care se va maturiza în cea de-a doua parte a secolului XX prin înființarea Institutului de Arte Plastice „Ion Andreescu” și consolidarea „școlii de la Cluj” pe plan național și regional.

²² Ileana Pintilie, *Școala de Arte Frumoase din Timișoara (1933–1942)*, în „Patrimonium Banaticum”, II, 2003, p. 281.

²³ *Ibidem*, pp. 282–283.

²⁴ *Ibidem*, p. 283.

²⁵ *Ibidem*, p. 286.

Erich-Mihail BROANĂR, Ioan LĂCĂTUȘU

AUTORI DE SCRIERI LITERARE DIN JUDEȚELE COVASNA ȘI HARGHITA (SECOLELE XIX–XX)

AUTHORS OF LITERARY WRITINGS FROM COVASNA AND HARGHITA COUNTIES (19TH-20TH CENTURIES)

Abstract: *The specific ethnic and confessional structure of Covasna and Harghita counties – where Romanians are a numerical minority – has significantly influenced the formation and activities of local intellectuals, including the number of authors producing literary texts. After completing their studies at renowned Romanian high schools (which operated in the 19th century) in Brașov, Sibiu, Blaj, Năsăud, and other locations, as well as pursuing higher education at faculties in Sibiu, Blaj, Cluj, Budapest, Vienna, Rome, and more, most Romanian intellectuals from these two counties never returned to their native lands. Following the Great Union, many intellectuals from various regions of the country – such as priests, teachers, lawyers, doctors, engineers, economists, and civil servants – settled in the localities of the Carpathian Arc. A significant number of these individuals became promoters of Romanian culture in the Carpathian region and contributed valuable literary works. Despite the relatively small proportion of Romanians in the total population of Covasna and Harghita counties, their cultural activity is considerable. This includes not only intellectuals born in these regions but also those who relocated there, primarily working in the fields of education and culture. Over the years, prominent writers from across the country have participated in literary events in this area and given numerous interviews to local media. Through their literary works – many of which have received awards at national, regional, and local levels – the authors from this part of the country have enriched the national cultural heritage, integrating this space into the national circuit of values.*

Tinerii români din arcul intracarpatic, după absolvirea cunoscutelor licee românești (care au funcționat în secolul al XIX-lea) de la Brașov, Sibiu, Blaj, Năsăud ș.a. și a studiilor superioare la facultățile din Sibiu, Blaj, Cluj, Budapesta, Viena, Roma etc., majoritatea intelectuali români din fostele scaune secuiești Ciuc, Giurgeu, Odorhei și Treiscaune, azi județele Covasna și Harghita, nu s-au mai întors în ținuturile natale. În același timp, mai ales după Marea Unire, mulți intelectuali (preoți, profesori, juriști, medici, ingineri, economiști, funcționari de stat ș.a.) din toate regiunile țării s-au stabilit în localitățile din arcul carpatic, o bună parte dintre ei devenind promotori ai promovării culturii românești din zona menționată, inclusiv autori ai unor valoroase creații literare. Cursul firesc al evoluției vieții publice existent în cele două județe menționate, după Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, a fost brutal întrerupt de urmările Dictatului de la Viena, instalarea regimului comunist și înființarea Regiunii Autonome Maghiare. Lucrurile s-au schimbat în bine după înființarea județelor Covasna și Harghita în anul 1968.

Începutul mișcării literare românești a fost făcut, așa cum era și firesc, de culegătorii de folclor.

Astfel, învățătorul brașovean **Dimitrie CIOFLEC**, născut la Araci, în anul 1829, este autorul culegerii intitulată „Poezii populare din Araci (1855)”, editată doar în anul 1994, de Luminița Cornea.¹

Colecția de poezii populare a lui Dimitrie Cioflec, apărută la foarte scurtă vreme după apariția colecției lui Vasile Alecsandri, este prima de acest fel din Țara Bârsei și printre primele colecții de lirică populară românească. Această colecție a fost alcătuită la îndemnul lui G. Barițiu. Folcloristul Dimitrie Cioflec a fost stimulat în activitatea sa de atmosfera intelectuală a Brașovului celei de a doua jumătăți a sec. al XIX-lea, favorabilă manifestărilor folclorice, mai ales în urma apariției colecției de poezii populare a lui V. Alecsandri (1852).²

Astfel, în acea perioadă, la Brașov era un cerc „al cărui interes cuprindea nu numai poezia, ci și alte domenii ale patrimoniului popular”. Membri erau: George Barițiu, Andrei Mureșanu, Iacob Mureșianu, Ștefan Emilian (ajuns, mai târziu, profesor al Universității din Iași) și institutorul Dimitrie Cioflec. Acesta înmânează colecția sa lui G. Barițiu, probabil pentru a fi publicată în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”.³

Stațiunea Vâlcele era locul în care, în secolul al XIX-lea, se întâlneau intelectuali români din toate provinciile istorice. Cu aceste ocazii se discutau problemele ce vizau solidaritatea românească și propășirea culturii naționale.⁴

Un alt autor din secolul al XIX-lea este preotul **Constantin DIMIAN** din Brețcu, protopopul Protopopiatului Ortodox al Treiscaunelor, care este autorul volumului „Târna Populară. Pregătită și descrisă de Constantin Dimian, preot greco-ortodox în Brețcu”, Tipografia Alexi, Brașov, 1889.⁵

Fiul său, **Constantin C. DIMIAN**, este autorul lucrării „Împrejurările în care au luat început literatura bisericească în limba română”, Teză de licență, Tipografia Speranța, București, 1906.⁶

La începutul secolului XX, în spațiul public apar primele volume de poezii redactate de poeți populari. De exemplu, **Cristifon PURECEL** (1893–1983) s-a născut și a trăit în comuna Barcani, jud. Covasna. Este autor al volumelor: „Dorul soldatului – poezii din război”, Brașov, 1915; „Patima războiului”, Brașov, 1916; „Fata și feciorul”, Brașov, 1916. A fost primul primar român al comunei Barcani.⁷

Unul din intelectualii de marcă născut pe meleagurile Harghitei, publicistul, scriitorul și omul politic **Octavian Codru TÂSLĂUANU** (1876–1942), acceptă, în 1902, postul de secretar al Consulatului Român din Budapesta, unde ia contact cu conducerea revistei „Lucefărul”. Din acest moment biografia sa se suprapune cu cea a „Lucefărului”. În calitate de conducător al revistei, ca proprietar și editor, asigură

¹ Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan, Violeta Pătrunjel, *Români din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură*, Miercurea-Ciuc, Editura Grai Românesc, 2003, p. 408.

² *Ibidem*, p. 109.

³ *Poezii populare culese de Dimitrie Cioflec*, ediție îngrijită și prefațată de Luminița Graure-Cornea, Postfață de Ioan Lăcătușu, Sfântu Gheorghe, 1994, p. 6.

⁴ Nicolae Moldovan, *Vâlcele. Studiu monografic*, Sfântu Gheorghe, Editura Tinta, 2013, pp. 169–175.

⁵ Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan, Violeta Pătrunjel, *op. cit.*, p. 247.

⁶ *Ibidem*, p. 94.

⁷ *Ibidem*, p. 212.

sporirea colaboratorilor prodigioși de pe ambii versanți ai Carpaților, inclusiv a unor autori de texte literare.⁸ Activitatea literară a continuat și în perioada interbelică. În rândul celor 14 volume de autor se află și lucrarea „Spovedanii”, retipărită în anii 2020–2022 de tânărul său consătean, George-Bogdan Tofan, care a primit premiul Academiei Române pentru această restituire a unei valoroase opere literare românești cu importante valențe documentar-istorice.⁹

O contribuție importantă la afirmarea literaturii române, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, au avut-o ierarhii ortodocși și greco-catolici născuți în județele Covasna și Harghita. În acest sens, un exemplu îl constituie viitorul patriarh **Miron CRISTEA**, născut în Toplița, județul Harghita, autorul primei lucrări de doctorat despre viața și opera lui Mihai Eminescu. Miron Cristea a fost preocupat de culegerea și valorificarea folclorului românesc. Cu ajutorul unor preoți și învățători, a cules o serie de proverbe pe care le-a publicat sub titlul „Proverbe, maxime, asemănări și idiotisme”.¹⁰ De asemenea, patriarhul Miron Cristea este autorul unor importante lucrări teologice și de istorie bisericească.

Ierarhul cărturar mitropolitul **Nicolae COLAN** (1893–1967), născut în Araci (Arpătac, vechea denumire), sat locuit de români și maghiari în fostul județ Trei Scaune, astăzi Covasna, fost ministru al educației și membru al Academiei Române, este cunoscut și prin operele sale literare. Preocupările literare ale ierarhului sunt redade, printre altele, de tematica tezei de licență cu titlul „Stilul lui Dimitrie Cantemir în scrierile lui românești” și de discursul rostit la recepția în Academia Română intitulată „Biserica neamului și unitatea limbii românești”. Iscusit orator și publicist, Nicolae Colan este autorul mai multor publicații religioase și literare, precum și a peste 2.000 de texte (lucrări, studii și articole cu tematică religioasă, cultural, civică și literară).¹¹

Mitropolitul greco-catolic **Alexandru NICOLESCU** (8 iulie 1882, Tulgheș, județul Ciuc – 5 iunie 1941, Blaj), pe lângă o activitate pastorală rodnică și implicarea în marile evenimente ale istoriei naționale, este cunoscut și pentru vasta sa operă cărturărească. A publicat operele: „Adevăruri eterne. Meditații, predici, conferințe, cuvântări ocazionale”, Blaj, 1915, 236 p.; „Teologia Morală”, vol. I, „Principii”, Blaj, 1918, 504 p.; „Dumnezeu în natură”, Lugoj, 1923; „Natura”, Lugoj, 1925; „Stropi de rouă, Povește sufletești...”, Lugoj, 1929, 232 p.; „Familia”, Lugoj, 1934; „Sfinții și animalele”, Blaj, 1939. Alexandru Nicolescu a publicat peste 200 de studii și articole în: „Unirea” (Blaj), „Cultura Creștină” (Blaj), „Răvașul” (Cluj), „Sionul Românesc” (Lugoj), „Observatorul” (Beiuș), și traduceri: „Predicile de advent ale lui Bourdaloue”, traduceri ale originalului

⁸ Ilie Șandru, *Pe urmele lui Octavian C. Tăslăuanu*, Târgu Mureș, Editura Nico, 2012, pp. 63, 261.

⁹ Ioan Lăcătușu, Erich-Mihail Broanăr, *Repere identitare românești din județele Covasna și Harghita*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2019, p. 401; *Un bilborean geograf, dr. Tofan George-Bogdan, obține premiul „Dimitrie Onciul” al Academiei Române*, în „Informația Harghitei”, an XXXIV, nr. 7009, 9 decembrie 2022, pp. 1, 4.

¹⁰ Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, p. 331.

¹¹ Pr. prof. dr. Alexandru Moraru, *La răscrucă de vremi o viață de om: Nicolae Colan, Episcopul Vadului, Feleacului și Clujului*, Cluj-Napoca, Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, 1989, pp. 27–29, 36–43.

francez, Blaj, 1920, 288 p.; Bruno Verduyck, „Noi meditații și practice pe toate zilele anului” (prelucrate din nou de Ioan Baptista Lohmann), Lugoj, 1927, 648 p.¹²

Și ceilalți ierarhi ortodocși născuți în localități din județele Covasna și Harghita, pe lângă lucrările teologice, istorice, de cultură și spiritualitate românească, au avut și preocupări literare, în calitatea lor de redactori responsabili ai unor reviste de cultură, volume colective și de autor. Din rândul acestora, menționăm: episcopul Justinian TECULESCU (născut la Voinești, Covasna), episcopul Veniamin NISTOR (născut la Araci), episcopul Emilian ANTAL (născut la Toplița), episcopul Ignatie TRIF (născut la Bilbor), episcopul Sofian BRAȘOVEANU (născut la Băcel), mitropolitul Ioan SELEJAN al Banatului, care a păstorit credincioșii din Episcopia Covasnei și Harghitei în perioada 1994–2014 și Preasfințitul Părinte Andrei MOLDOVAN, Episcopul Covasnei și Harghitei, din anul 2015.¹³

După Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 și sporirea numărului de învățători, profesori, preoți și alți intelectuali români se înregistrează o puternică dezvoltare a creației literare în localitățile din interiorul arcului carpatic. Între cei mai prolifici autori de texte literare se regăsesc învățătorii: Nicolae VLEJA (Covasna), Ioan STOENAC, Augustin COSMA (Micfalău), Octavian DOBROTĂ (Odorheiu Secuiesc), Traian CHINDEA (Gheorgheni), Romulus CIOFLEC, Aurel NISTOR (Araci), Constantin DEDIU, Ioan CICHI (Belin), Constantin SPOREA (Vama Buzăului), Iosif RAFIROIU (Mărtănuș), Gheorghe TĂRLUNGEANU (Brețcu), Ioan GARCEA (Bățanii Mari).¹⁴

Instituțiile care asigurau stimularea tinerilor scriitori au fost: Asociațiunea ASTRA, care, încă de la înființarea sa, în anul 1861, a organizat întâlniri literare, lansări și prezentări de cărți și publicații, întâlniri cu scriitorii din întreg spațiul românesc, asociațiile învățătorilor și pedagogilor români, cercurile militare și unitățile de învățământ liceal. O tribună de lansare a creațiilor literare au reprezentat-o publicațiile în limba română care au apărut în fostele județe Ciuc, Odorhei și Treiscaune (astăzi, Covasna și Harghita), în perioada interbelică. Cele 27 de publicații menționate pot fi consultate pe platforma bibliotecii digitale Eurocarpatica.¹⁵

În perioada care a urmat Dictatului de la Viena și în timpul Regiunii Autonome Maghiare, elita românească din zonă a fost aproape inexistentă, iar despre creația literară nu putea fi vorba.

După 1968, anul reorganizării administrativ-teritoriale și înființării actualelor județe Covasna și Harghita, a sporit numărul intelectualilor români din județele menționate, inclusiv a celor cu preocupări literare. Pe lângă publicațiile în limba română „Cuvântul nou” din Sfântu Gheorghe și „Informația Harghitei” din Miercurea-Ciuc și suplimentele de cultură ale acestora, „Harghita” și „Orizontul”, un rol important în stimularea creației literare locale l-au avut cenaclurile literare.

În anul 1968, ia naștere Cenaclul literar „Liviu Rebreanu – Benedek Elek”, inițiat

¹² Ioan Lăcătușu, Erich-Mihail Broanăr, *op. cit.*, p. 361.

¹³ Erich-Mihail Broanăr, Ioan Lăcătușu, Sebastian Părvu, *Păstori sufletești ai Sfintelor Altare din Eparhia Covasnei și Harghitei*, Miercurea-Ciuc, Editura Grai Românesc, 2015, pp. 91–176.

¹⁴ Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan, Violeta Pătrunjel, *op. cit.*, pp. 95–96, 110, 315, 408.

¹⁵ www.eurocarpatica.ro.

de redacția ziarului „Cuvântul nou”. În anul 1970, a luat ființă Cenaclul literar de la Liceul nr. 1 din Sfântu Gheorghe, condus de profesorul Ioan Mitroi. În perioada 1970–1989, în Sfântu Gheorghe au funcționat următoarele cenacluri literare: Cenaclul literar „Liviu Rebreanu”, de la sediul redacției „Cuvântul Nou”, membri activi: Radu Selejan – teatru, Vasile Artenie – proză, Miron Rusu Barian (alias Ioan Mitroi) – poezie („Cuvântul Nou”, 1970), iar în ședințele din noiembrie și decembrie 1971 au participat: Ioan Mitroi – versuri, Sorin Teodorescu – proză, Florin Marincea și Elena Spătăreanu – versuri; Cenaclul literar al orașului Sfântu Gheorghe (1976); Cenaclul literar „Orizontul” al ziarului „Cuvântul Nou” (1977); Cenaclul literar „Orizontul” al redacției ziarului „Cuvântul Nou” și al Casei de Cultură a Sindicatelor din Sfântu Gheorghe (1978).¹⁶

Cenaclul literar „Orizont” al Casei de Cultură a Sindicatelor din Sfântu Gheorghe desfășura o activitate bogată. Printre cei mai activi membri ai săi se aflau: Vasile Artenie, Adrian Barbu, Mihai Bobuțanu, Narcis Calotescu, Eugen Egeto, Aurel Maior, Elena Șandru, Mircea Zeicu (1979); Cenaclul „Muguri” al Liceului Industrial nr. 2 din Sfântu Gheorghe (1983), astăzi Colegiul Național „Mihai Viteazul”; Cenaclul literar „Romulus Cioflec” (1988); Cenaclul literar județean, în care actorul Sebastian Comănici a citit din proza sa, împreună cu studentul Dan Alexandru (1989).¹⁷

Cenaclul literar județean „Romulus Cioflec” aparținea Centrului de Creație și Cultură al Sindicatelor din municipiul Sfântu Gheorghe; aici, profesorul de limba română Radu Macrinici, de la Școala Generală nr. 1 din municipiul reședință de județ, viitorul director al Teatrului „Andrei Mureșanu”, a prezentat lucrări din creația sa literară (1989).¹⁸

Din cele prezentate rezultă că, în perioada 1968–1989, cenaclurile literare, în limba română, alături de cele ale concetățenilor maghiari, au constituit o prezență permanentă și activă în viața orașului. Desele schimbări de denumiri, pot fi rezultatul căutărilor pentru cele mai bune formule de funcționare, dar, de ce nu și manifestarea unor orgolii personale, ca să nu mai vorbim de „tributul” ideologic specific epocii comuniste.

În perioada postdecembristă, în Sfântu Gheorghe, cele mai multe întruniri literare au fost organizate la Casa memorială „Romulus Cioflec” din Araci (sub coordonarea prof. dr. Luminița Cornea), punctul muzeal „Prima Școală Românească” și la Centrul Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, în parteneriat cu Cenaclul literar „Buna Vestire” din Miercurea Ciuc, condus de poetul Ionel Simota. La Colegiul Național „Mihai Viteazul” au funcționat cenaclurile „După amiezele poeziei” și „Albatros” conduse de prof. Maria Stoica și prof. Ligia-Dalila Ghinea, Cenaclul literar „George Sbârcea” de la Casa de Cultură din Toplița.¹⁹

Un rol important în publicarea scrierilor literare românești din județele Covasna și Harghita în perioada postdecembristă l-a avut editura Eurocarpatica a Centrului

¹⁶ Ioan Lăcătușu, „În centru la Sân-Georgiu”. *Românii din Sfântu Gheorghe, județul Covasna*, ediție îngrijită de Erich-Mihail Broanăr și Ciprian Hugianu, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2021, pp. 236–237.

¹⁷ *Ibidem*, p. 361.

¹⁸ Ioan Lăcătușu, *Viața publică din Sfântu Gheorghe – Covasna (1919–1989). Cronologie*, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2017, pp. 550, 651.

¹⁹ Ioan Lăcătușu, „În centru la Sân-Georgiu”..., pp. 360–361.

European de Studii Covasna-Harghita. La Eurocarpatica au văzut lumina tiparului volumele mai multor autori de scrieri literare, printre care: Ionel Simota, Ștefan Danciu, Luminița Cornea, Florentina Teacă, Ligia-Dalila Ghinea, Mihai Trifoi, Nicu Vrabie, Ioan Oliviu Niculici, Ilie Șandru, Ion Nete, Anthonia Amatti, Octavian Dorel Bucur, Mariana Carmen Bucur, Maria Stoica, Mihai Păr, Nicolae Bucur, Macrina Lazăr, Dana Buzoianu, Mihai Constantinescu, Rodica Roman, Mihai Suciu, Doinița Dobreanu, Daniel Întuneric și a altor membri ai Cenaclului Literar „Buna Vestire” din Miercurea-Ciuc, condus de poetul Ionel Simota.²⁰

Redăm, în continuare, în ordine cronologică, informații concise cu privire la autori de scrieri literare din actualele județe Covasna și Harghita, cu mențiunea că informații detaliate despre opera acestora pot fi consultate în lucrările: „Repere identitare românești din județele Covasna și Harghita”, ediția a II-a, revăzută și adăugită, de Ioan Lăcătușu și Erich-Mihail Broanăr, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2019; „Personalități românești din județele Covasna și Harghita”, de Ioan Lăcătușu, Florentina Teacă și Erich-Mihail Broanăr, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2019 și „În centru la Sân-Georgiu». Românii din Sfântu Gheorghe, județul Covasna”, de Ioan Lăcătușu, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2021.

Constantin SPOREA (1876–1947), profesor, publicist. S-a născut la Acriș, comuna Vama Buzăului. A fost director al Școlii Normale din Deva, autor al mai multor studii și lucrări de pedagogie și al unor lucrări beletristice cu caracter educativ.

Ghiță POPP (1883–1967), publicist și om politic, din Poiana Sărată, jud. Treiscaune, astăzi, jud. Bacău. Împreună cu alți intelectuali ardeleni, între anii 1915–1916, edita, la București, seria a III-a a revistei „Tribuna”.

Teodor CHINDEA (1895–1982), profesor de istorie și limba română, publicist. S-a născut în Voșlobeni, jud. Harghita. A fost director fondator și redactor al „Gazetei Ciucului”, periodic (bilunar) social și cultural ce a apărut la Gheorgheni, între anii 1920 și 1940; colaborator la peste 20 de publicații în limbile română și maghiară; autor al manualului „Geografia județului Ciuc pentru clasa a II-a primară” și al mai multor volume monografice.

Alexandru TOHĂNEANU (1907–1988), prof. univ. dr., critic de artă, pedagog, publicist, născut la Întorsura Buzăului; autor de cursuri universitare, studii și articole. Din 1962, începea să publice „Jurnalul” său ilustru, ajuns la 62 de volume, ce cuprind 45.000 de desene.

Gheorghe AFLOAREI (1909–1997), profesor de limba română. A publicat o lucrare inedită despre viața și opera poetului-erou Nicolae Vulovici, căzut la Miercurea-Ciuc, în Primul Război Mondial. Rămâne în manuscris lucrarea „Harta literară”.

George SBÂRCEA (1914–2005), muzicolog, compozitor și scriitor (pseudonim Claude Romano); originar, prin familie, din Toplița. Sunt publicate numeroase lucrări de muzicologie, compoziții de muzică ușoară etc., traduceri și volume.

²⁰ Ioan Lăcătușu, Florentina Teacă, Erich-Mihail Broanăr, *Personalități românești din Covasna și Harghita*, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2019, pp. 18–19.

Nicolae MOLDOVAN (1920–2017), profesor, muzeograf. S-a născut la 12 martie 1920, în Vâlcele, jud. Covasna. A cules material din localitățile cu populație de etnie română din județul Covasna pentru „Dicționarul Etnografic al României”; autor al volumelor „Mărturie despre oameni și locuri din Carpați” (2008) și „Monografia comunei Vâlcele” (2013) ș.a.

Mihai FILIMON (născut la Idicelul de Pădure în anul 1930), profesor, scriitor, publicist, Miercurea-Ciuc. A fost redactor-șef la „Steaua Roșie”, „Pentru socialism”, „Informația Harghitei” și „Adevărul Harghitei”. A publicat poezie în „Luceafărul” și „Albina” și face reportaje la Radio-București și Târgu Mureș; autor a mai multor volume de proză și memorialistică.

Petru PÎNZARU (1931–2011), prof. univ. dr., sociolog, publicist. S-a născut la 29 iunie 1931, la Covasna; autor a numeroase studii și volume cu tematică filosofică, pedagogică și de istorie națională și universală.

Ioan MITROI (1933–1994), profesor, poet. A publicat sub pseudonimul Miron Rusu Barian câteva volume de poezii.

Gheorghe Ion PAȘCANU (1934–2009), economist. A publicat, într-un tiraj restrâns, câteva lucrări cu tematică de specialitate.

Vasile ARTENIE, publicist, scriitor. S-a născut la 31 ianuarie 1935, la Chișinău, Republica Moldova; redactor la cotidianul „Cuvântul Nou” (1968–1988). Este autorul unor volume de poezii și nuvele. Fiul său, Tudor Artenie, îi continuă opera, fiind un apreciat publicist și autor de texte literare.

Ilie ȘANDRU, profesor, publicist, scriitor. S-a născut la 22 martie 1935. Este autorul a peste 20 volume de proză, memorialistică, publicistică și istorie, membru al Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România (în continuare U.Z.P.R.) și L.S.R.

Radu SELEJAN, inginer, scriitor, publicist. S-a născut la 5 noiembrie 1935, în localitatea Brad, jud. Hunedoara. Scrie și publică poezii și proză în diferite reviste literare din țară. Este autor a 20 de cărți și a unui scenariu de film. Din 1968 este membru al Uniunii Scriitorilor din România (în continuare U.S.R.).

Constantin STANCA (1937–2005). A desfășurat o bogată activitate culturală, științifică și publicistică. Autor a numeroase articole și studii în diverse reviste pedagogice, literare și sociologice, dintre care menționăm: „Studiu monografic al poetului țăran Ghiță Baci”.

Ioan Nicolae BUCUR, profesor, etnograf, publicist, critic de artă. S-a născut la 16 august 1938, la Miercurea-Ciuc, jud. Harghita; autor al unor volume de etnografie, proză, reportaje și critică literară.

Ion NETE (1938–2022), jurnalist, scriitor, membru al Uniunii Scriitorilor din România, filiala Tg. Mureș, autorul unor apreciate volume de proză.

Stelian Mircea Narcis CALOTESCU, profesor de limba și literatura română. S-a născut la data de 18 februarie 1940, în orașul Turnu Măgurele, județul Teleorman.

A publicat articole în presa locală și volumul „Însemnări sentimentale”, Editura Eurocarpatica, 2014.

Ion WEIDNER-CIUREA, prof. univ. dr., publicist, poet. S-a născut la 20 februarie 1940, la Covasna. Este autor de poezie filosofică, studii și articole în reviste de specialitate, la radio, traduceri.

Nicu VRABIE (1940–2020), profesor de limba română, publicist. S-a născut la 1 mai 1940, în com. Negulești, jud. Bacău; autor de articole, de studii și volume cu tematică istorică și etnografică.

Anca URSACHE COJAN, prof. univ. dr., traducător. S-a născut la 6 noiembrie 1941, în Covasna-Voinești. A scris și a publicat numeroase articole și studii de specialitate, apărute în diverse reviste și volume. A tradus toate fragmentele din limba latină incluse în opera ilustrului savant Ioan Petru Culianu.

Gheorghe OLTEANU, medic, publicist, poet. Născut în anul 1941, este autor a numeroase studii, articole și al volumului de versuri „Chemări”, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2010. A emigrat în Germania.

Ștefan DANCIU (1941–2024), publicist, prozator. S-a născut în Răzibuneni, comuna Bobâlna, jud. Cluj; creație literară: „Recviem la moartea florilor de câmp” (roman, 2007), „Floarea de iasomie” (roman, 2009), „Refugiul” (roman, 2012), „Fata din lanul cu flori de mac” (roman, 2013).

Mioara NICOLAU (1942–2022), profesor, poet (pseudonim literar Anthonia Amatti), membră a U.S.R. Născută la Hunedoara, la 2 februarie 1942, într-o familie de intelectuali. A publicat mai multe volume de poezie.

Valer VODĂ (1942–2020), profesor de limba română. S-a născut în 5 aprilie 1942, în Toplița. A publicat mai multe studii și articole cu tematică pedagogică și volumul „Un român alungat se destăinuie”, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2015.

Stelian BUSUIOC, profesor de limba română în Miercurea-Ciuc. S-a născut în 3 iulie 1942, în comuna Gogoșari, jud. Giurgiu. A publicat placheta de versuri „Șoapte nestinse” și alte volume.

Sorin TEODORESCU, profesor și scriitor. S-a născut la 4 august 1942, în orașul Strehăia, județul Mehedinți. Este autorul a peste zece volume de proză, versuri, antologii.

Petre STRĂCHINARU, profesor, om politic și de cultură. S-a născut la 10 ianuarie 1943, în comuna Lespezi, județul Iași. A fost redactor, consultant și editor a opt cataloage de artă și al unor volume de restituiri literare.

Ioan Oliviu NICULICIU (1943), născut în Mirăslău, jud. Alba, a fost medic veterinar în Sfântu Gheorghe. A colaborat cu versuri, proză și meditații la reviste literare, scriitor, autor al unor romane apreciate de critica de specialitate și de către cititori.

Mihai TRIFOI, profesor de limba română, publicist, esperantist. S-a născut la 8 august 1944 în Sighetu Marmăției și din 1979 s-a stabilit în județul Covasna. Este autorul unor lucrări în domeniul învățământului și a zece volume de publicistică.

Dan MANOLĂCHESCU (n. 1944), redactor și redactor-șef adjunct la „Cuvântul Nou” (1977–1988). Este autor al unor volume de memorialistică și publicistică.

Mihai SUCIU, prof. dr., publicist, scriitor, editor. S-a născut la 6 februarie 1945, la Voșlobeni, jud. Harghita. Este membru al U.Z.P.R. A publicat șase cărți de autor.

Dumitru HURUBĂ, scriitor, membru al Uniunii Scriitorilor din România. S-a născut la 26 octombrie 1945, în Subcetate, jud. Harghita. Este autorul câtorva zeci de volume proprii și în colaborare, majoritatea cu tematică umoristică. Deține numeroase premii și distincții.

Octavian Dorel BUCUR (1946–2018), profesor de limba și literatura română. S-a născut la data 1 decembrie 1946, în Toplița; autor al mai multor volume de proză și memorialistică.

Cornel UDREA, prozator, publicist și reporter. S-a născut la 27 martie 1947, la Gheorgheni, jud. Harghita; autor de proză satirico-umoristică în ziarele clujene și revistele umoristice din țară și a numeroase volume cu aceeași tematică.

Nadia Cella POP, poetă. S-a născut în 13 martie 1948, în Ariușd, jud. Covasna. Pentru creațiile sale poetice i-au fost conferite numeroase premii și distincții naționale și internaționale. Are mai multe volume de poezie.

Luminița Florica CORNEA (n. GRAURE), prof. dr., scriitor, publicist, istoric și critic literar, muzeograf. S-a născut la 29 august 1949, în Giurgiu. Din 2016, este membră a Uniunii Scriitorilor din România, filiala Brașov. Este autoare a unor volume de critică literară și despre opera scriitorului Romulus Cioflec din Araci.

Catinca AGACHE s-a născut la 10 februarie 1950, la Deleni/Hîrlău, jud. Iași. Este membră a U.S.R. (2010) și a Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova (2007). Este autoare a 19 lucrări personale publicate în volum, 22 în colaborare, nouă volume alcătuite, îngrijite, prefațate, 55 de studii în volume, peste 100 de articole pe teme literare, culturologice apărute în reviste de specialitate din țară și de peste hotare, 50 varia, publicistică.

Doinița-Ana DOBREAN (n. 1950) este autoare a mai multor volume de istorie, etnografie locală și de convorbiri cu personalități; exemplu: „Subcetate-Mureș. File de monografie”, Editura Motiv, 1999.

Valeria POP, profesor de limba și literatura română, Miercurea-Ciuc. S-a născut în 7 februarie 1952, în Bilbor, jud. Harghita. Împreună cu soțul său, pr. Emil Pop, a publicat volume de istorie bisericească și memorialistică.

Georgeta MĂNĂILĂ, poetă. S-a născut în 16 martie 1952, la Voșlobeni. Este autoare a mai multor volume de poezie și membră a Cenaclului „Buna Vestire” din Miercurea-Ciuc.

Maria STOICA s-a născut la 27 iunie 1956, în comuna Vulcana-Băi, jud. Dâmbovița. Este profesor gradul I de limba și literatura română și latină, autor de lucrări literare (poezie, proză, teatru, critică literară), editor, publicist și membru activ al mai multor asociații cultural-științifice, redactor-responsabil al mai multor reviste școlare.

Mihai PĂR, scriitor. S-a născut la data de 9 septembrie 1962 în municipiul Fălticeni, județul Suceava. Este membru al Cenaclului literar „Buna Vestire” din Miercurea-Ciuc și al Cercului literar „ASTRA” din Bălan, unde de-a lungul timpului și-a prezentat creațiile literare.

Radu MACRINICI, profesor, dramaturg. S-a născut la 25 iunie 1964, la Sighișoara. Este autor al mai multor piese de teatru. Este membru al Uniunii Teatrale din România, al U.S.R., al Asociației Scriitorilor Profesioniști din România și al Societății Autorilor și Compozitorilor Dramatici din Bruxelles-Paris-Montreal.

Ionel SIMOTA, poet, membru al Uniunii Scriitorilor din România, Miercurea-Ciuc, jud. Harghita. S-a născut la 13 iulie 1971, în comuna Șcheia, județul Iași. Conducătorul Cenaclului literar „Buna Vestire” din Miercurea-Ciuc. Este laureat al mai multor premii printre care și Premiul Uniunii Scriitorilor din România.

Tatiana SCURTU, născută în 1984, la Călărași, în Republica Moldova, poetă, profesoară de limba și literatura română în Sfântu Gheorghe, cercetătoare în istorie. Este autoare a șapte volume de poezie și a numeroase studii și articole.

Ana Alina CIORICI-COSTACHE, născută în 1990, în Sfântu Gheorghe, Covasna, publicistă, profesoară și autoare a patru volume de interviuri și educație pedagogică.

Față de ponderea relativ redusă a românilor în totalul populației celor două județe, activitatea lor este considerabilă. În rândul acestora se află atât intelectuali născuți pe aceste meleaguri din inima țării, cât și cei care s-au stabilit în zonă, desfășurându-și activitatea în principal în domeniul învățământului și culturii. În această parte de țară s-au născut personalități cu importante rosturi în cultura națională, din rândul cărora menționăm: ierarhii Miron Cristea, Nicolae Colan, Alexandru Nicolescu, Veniamin Nistor, Emilian Antal, scriitorii, publiciștii și oamenii politici: Octavian C. Tăslăuanu (vicepreședinte al Uniunii Scriitorilor din România), Ghiță Popp (fost parlamentar, ministru, unul din cei mai apropiați colaboratori ai omului politic Iuliu Maniu), academicienii: Horia Colan și Nicolae Edroiu, un însemnat număr de cadre didactice universitare: Matei Basarab, Nicolae Ceangă, Ioan Mușcutariu, Gheorghe Bejan, Petre Pânzaru ș.a.²¹ De-a lungul vremii, cei mai însemnați scriitori ai țării au participat la evenimente literare în această zonă și au acordat numeroase interviuri presei locale: Dimitrie Gusti, Octavian Goga, Vasile Alecsandri, Liviu Rebreanu ș.a.²²

Prin creațiile lor literare (multe premiate la nivel național, regional și local), autorii textelor literare din această parte de țară și-au adus contribuția la îmbogățirea patrimoniului cultural național, înscriind acest spațiu în circuitul național de valori.

²¹ Ioan Lăcătușu, *Personalități din Covasna și Harghita*, Cluj-Napoca, Editura Carpatica, 1998, 182 p.

²² Ioan Lăcătușu, *Viața publică...*, pp. 232, 289, 348.

Vlad Alexandru Nicolae VIERU

**DE LA S.D.S. LA R.A.F. MANIFESTAREA AUTONOMIEI
INTELECTUALE A STUDENȚILOR DIN GERMANIA
DE VEST A ANILOR '60 ȘI EFECTELE ACESTEIA**

**FROM S.D.S. TO R.A.F. THE MANIFESTATION OF INTELLECTUAL AUTONOMY
OF WEST GERMAN STUDENTS IN THE 1960S AND ITS EFFECTS**

***Abstract:** The article investigates the impact of intellectual autonomy in academic and social settings, focusing on West German students in the 1960's. It explores how the academic and democratic ethics of German universities influenced the rise of a left-wing student group that evolved into an urban guerrilla movement. The first chapter examines the importance of intellectual autonomy in democratic universities and its role in academic ethics, defining the student's role in this environment. The second chapter discusses the 1960's student movements in West Germany, their demands for state reform, their Marxist ideals, and the consequences of their actions. The third chapter details the origins, ideology, and activities of the Red Army Faction (RAF). The final section concludes by highlighting the university's adherence to democratic academic standards, the link between social and academic spheres, and questioning whether the urban guerrilla movement was an exaggerated or immoral extension of student protests.*

Introducere

Acest articol, care face parte din cercetările mele efectuate în perioada studiilor de doctorat, propune o analiză succintă asupra impactului manifestării autonomiei intelectuale în cadrul mediului academic și social, având ca model situația studenților din Germania de Vest în anii '60. Scopul lucrării este de a explora modul în care etica academică și democratică a universităților germane a contribuit la mobilizarea unei grupări politice studențești de stânga, care ulterior a evoluat în formarea unei mișcări de gherilă urbană.

Anii '60 au însemnat o perioadă tumultuoasă la nivel social pentru Occident. Datorită boom-ului economic care s-a produs după cel de-al Doilea Război Mondial, și-a făcut apariția, în rândul populației, un nou val de încredere. Concomitent, însă, schimbarea atitudinii morale a tinerilor, atât la nivel de masă, cât și la nivel universitar, a dus la apariția unei dileme sociale legată de relația dintre familie și tineret. De-a lungul acestui deceniu vor avea loc mai multe revolte ale tinerilor în țări precum Franța, Italia și Germania de Vest.

Care a fost cauza principală care a dus la aceste revolte sociale? La nivel internațional, cauzele principale au fost nașterea statului capitalist și a societății de consum. Trăind într-un asemenea sistem, tinerii au ajuns la concluzia că noul tip de societate nu mai avea în centru ființa umană, ci exploatarea acesteia. Chiar dacă omul nou capitalist avea un trai mai bun decât înainte, acesta nu mai juca decât un rol de instrument într-un sistem care punea accentul pe consum. În cazul Germaniei de

Vest, motivele au fost aceleași, însă lucrurile au luat o turnură neașteptată în rândul tinerilor studenți.

Autonomia intelectuală într-un mediu universitar democratic

Înainte de a trata cazul studenților din Germania, se cuvine înțelegerea mai concretă a ideii de „autonomie intelectuală” și de ce aceasta este considerată drept o componentă importantă în cadrul eticii academice. Pentru a putea răspunde mai bine la această întrebare, consider că este esențial să apelăm la câteva idei cheie din fundamentele filosofice ale eticii academice. O relatare clară a acestor idei o putem întâlni într-un capitol dintr-un volum dedicat studiului deontologiei și eticii academice unde se menționează, în primul rând, că

etica academică aparține domeniului filosofiei practice sau al rațiunii practice ce trebuie distins de domeniul de cercetări filosofice aparținând rațiunii teoretice¹.

Acest lucru face ca, din perspectivă modernă, accentul în etica academică să cadă asupra rațiunii practice:

Ideea că omul este o ființă rațională și că raționalitatea omului ține de natura umană însăși, atât de folosită și astăzi, este fără îndoială un „loc comun” al tradiției moderne².

Plecând de la această teorie, ajungem să înțelegem mai bine rolul omului modern (în cazul nostru al studentului) în mediul academic, acela de „om practic”, un om care este responsabil pentru acțiunile sale morale:

sunt responsabil de faptele mele pentru că, în virtutea autonomiei voinței proprii, eu sunt cel care aleg sau reprim să fac sau să nu fac o acțiune cu anumite consecințe morale³.

Astfel, ajungem la caracteristica morală a vieții academice și, respectiv, la conceptul de autonomie intelectuală. Într-o societate academică modernă și democratică unde se pune accent, după cum am observat mai sus, pe rațiunea practică a individului, omul, în calitate de student, are șase valori fundamentale:

libertatea academică, autonomia personală, dreptatea și echitatea, meritul academic și profesionalismul⁴.

Însă, într-un mediu academic unde studentul are caracteristicile menționate mai sus, ne putem pune întrebarea dacă acestea îl pot determina pe individ să devină și un supus (un „pacient moral”⁵) al comunității sau al societății în care acesta se află (dacă ne raportăm la intensitatea acțiunilor morale sau imorale ale celor din jur care ajung să ne influențeze sau viceversa). De asemenea, ne putem pune întrebarea ce se poate întâmpla în momentul în care un individ acționează imoral, acesta având o conștiință morală? Ce se întâmplă dacă acest individ poate influența comunitatea sau societatea

¹ Constantin Aslam, Cornel-Florin Moraru, Raluca Paraschiv, *Curs de deontologie și integritate academică*, București, Universitatea Națională de Arte, 2018, pp. 5–6.

² *Ibidem*, p. 6.

³ *Ibidem*, p. 9.

⁴ Liviu Papadima et al., *Deontologie academică. Curriculum-cadru*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 12–13.

⁵ Constantin Aslam, Cornel-Florin Moraru, Raluca Paraschiv, *op. cit.*, p. 9.

în care acesta se află? Și mai ales, ce se poate întâmpla dacă, prin dreptul studentului la o discuție liberă, critică și cu judecată, se poate ajunge la un manifest?

Freie Universität Berlin, S.D.S. și Rudi Dutschke

Raportându-ne la cele menționate mai sus, putem găsi un răspuns și o aplicabilitate la întrebările și definițiile din capitolul anterior prin relatarea situației studenților din Germania de Vest a anilor '60. Cum am menționat în introducerea lucrării, pretextul revoltelor studențești din anul 1968 a fost nașterea statului capitalist și a societății de consum:

consensul societății postbelice nu le mai convenea; să trebuiască să consume ceea ce se produce și să se lucreze pentru a avea voie să consume [...] prinși cu toții într-un sistem al muncii, producției, consumului, muncii, producției, consumului⁶.

Sute de studenți au ieșit în stradă cerând atât încetarea războiului din Vietnam, cât și a politicii de expansiune imperialistă a Statelor Unite. Aceștia doreau și o reformă a statului existent care era considerat a fi o cauză principală a opresiunii și a exploatării umane. Important de menționat este faptul că studenții, mai ales cei din Germania, au început să abordeze o viziune marxistă în ceea ce însemna pentru ei un stat ideal. Această viziune nu se raporta, însă, la operele esențiale ale lui Karl Marx, ci la anumite studii ale sale din tinerețe. O explicație concretă o găsim în următorul citat dintr-un articol al site-ului Historia legat tot de evenimentele studențești din anul 1968:

[...] o renaștere a marxismului, însă nu în ceea ce privește ideologia ce a stat la baza ideologiei comuniste existentă în Uniunea Sovietică și în Blocul Estic, ci o reinterpretare a ideilor lui Marx, de cele mai multe ori cele care au precedat teoretizarea acestei ideologii, și anume cele pe care acesta le-a pus pe foaie pe când avea o vârstă fragedă, la 20 de ani. Nu a dorit să le publice niciodată, dar acest lucru a avut loc în anul 1932, când au fost publicate de către Institutul Marx-Engels din Moscova, devenind, astfel, publice. A luat naștere o nouă mișcare, Noua stângă, care susținea cu ardoare aceste idei conform cărora oamenii nu trebuiau să mai trăiască în ignoranță iar omul să fie principalul element într-o societate, fie ea și capitalistă⁷.

Luând în considerare informațiile de mai sus, lucrurile au luat o turnură neașteptată în cazul studenților berlinezi atunci când, în mijlocul unor proteste, un student al Universității Libere din Berlin, Benno Ohnesorg, a fost împușcat în plină stradă de către o autoritate a statului (poliția). La scurt timp după atentat, Ohnesorg a fost dus la spital, unde a decedat. Organul de poliție care a comis fapta a fost arestat, urmând ca, după câteva zile, să fie eliberat fără nicio acuzare. Acest lucru nu a făcut decât să agraveze relația dintre studenți și stat, aceștia marcând moartea lui Benno ca „Die Wende”⁸ (punctul de cotitură) care i-a determinat să ia măsuri și mai radicale împotriva statului. Așadar, cum le-a fost accesibil acestor studenți să își manifeste autonomia intelectuală

⁶ Stefan Aust, *Complexul Baader-Meinhof*, București, Editura Rao, 2011, p. 42.

⁷ <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/paris-1968-studentii-se-revolta>, accesat la 10.01.2019.

⁸ Lothar Voigt, *Aktivismus und moralischer Rigorismus. Die politische Romantik der 68er Studentenbewegung*, Frankfurt Main, Deutscher Universitätsverlag, 1991, p. 268.

în cadrul academic al Universității Libere din Berlin, pe atunci instituția cea mai influentă și cu cel mai mare număr de studenți din Berlinul de Vest? Pentru a putea răspunde la această întrebare, se cuvine, mai întâi, prezentarea a două elemente importante, componente esențiale ale manifestărilor studențești de la acea vreme.

Prima componentă importantă a fost Uniunea socialistă germană a studenților, cunoscută sub prescurtarea S.D.S. (Sozialistische Deutsche Studentenbund), înființată în anul 1946. Inițial aflată sub tutela Partidului Social-Democrat (SPD), aceasta își capătă autonomia în anul 1962 și va rămâne singura asociație studențească independentă până la dizolvarea ei pe data de 21 martie 1970. Începând cu protestele din anul 1968, tot mai mulți studenți au început să i se alătore, uniunea începând să colaboreze și cu Universitatea Liberă din Berlin. Prin aderarea în cadrul S.D.S., studenții considerau că li se vor mări șansele de a fi ascultați de către noul regim și că vor reuși să întemeieze o reformă politică. Așadar, putem observa cum, prin dreptul studentului de a-și exprima convingerile într-un mod liber critic și rațional, s-a putut ajunge chiar și la un manifest.

A doua componentă importantă a fost liderul intelectual, de la acea vreme, a uniunii descrise mai sus: Rudi Dutschke. El devenise deja o persoană cunoscută și îndrăgită în mediul academic până în anul 1968, datorită atât talentului său oratoric care reușea să îndemne studenții să iasă în stradă, cât și acțiunilor sale de activism. Terminând studiile în sociologie, etnologie, filosofie și istorie, devine un sociolog marxist⁹ care critică partidele, guvernul și sistemul (considerat de către acesta nedemocratic) prin articole, pancarte, afișe și manifestări. Totodată, dorea să promoveze și o revoluție anticolonială, sugerând faptul că rolul Statelor Unite în Vietnam era acela de a ocupa teritoriul și de a-l coloniza, el optând pentru o societate democratică în care omul să fie în centrul intereselor regimului. Un alt lucru important, care vizează tema lucrării de față, este acela că, discursurile motivante ale lui Dutschke au fost ținute în aula Universității Libere din Berlin. Așadar, acestuia i s-a permis să își manifeste autonomia intelectuală, promovându-și opiniile politice în incinta acestei instituții. Se cuvine a menționa, drept exemplu, un citat important dintr-un discurs al acestuia din anul 1968, care a reușit să motiveze studenții să iasă în stradă: [trad.]

Recunoașterea socială înseamnă schimbarea socială. Recunoașterea situației sociale înseamnă acțiune, căci acțiunea este dialectic-identică cu recunoașterea¹⁰.

Universitatea Liberă din Berlin (Freie Universität Berlin) a fost fondată în anul 1948. Accesând site-ul oficial al acesteia vom putea citi la secțiunea de istorie că anul 1968 este un an important în istoria acesteia, universitatea fiind [trad.]

un sediu central din Germania al protestelor studențești ai anilor '60, de aici născându-se noi impulsuri spre o deschidere mai mare, o egalitate în drepturi și spre democrație¹¹.

⁹ Marxist în viziunea de atunci a studenților, bazată pe lucrările din tinerețe ale lui Karl Marx.

¹⁰ „Die gesellschaftliche Erkenntnis ist gesellschaftliche Veränderung. Die Erkenntnis der gesellschaftlichen Situation trägt handlungsartigen Charakter, weil das Handeln dialektisch-identisch dem Erkennen ist.“ Lothar Voigt, *op. cit.*, p. 133.

¹¹ „Sie war ein in Deutschland zentraler Ort der Studentenproteste der sechziger Jahre – von hier gingen Impulse aus für mehr Offenheit, Gleichberechtigung und Demokratie“, <https://www.fu-berlin.de/universitaet/leitbegriffe/index.html>, accesat la 12.01.2019.

De asemenea, cronologia pe decenii a universității (în cazul nostru rubrica 1961–1969) menționează, în mod clar, că și celelalte universități importante din Germania au luat parte la protestele studențești din anul 1968, reprezentantul lor fiind Rudi Dutschke, purtător de cuvânt S.D.S. și student al Universității Libere din Berlin¹². Uitându-ne la evenimentele de până în anul 1968 vom putea observa că această instituție nu a fost atât de „liberă” ca în acel moment, aceasta democratizându-se treptat tot datorită unor manifestări. Un eveniment care a ajutat la procesul de democratizare a instituției a fost cel din data de 12 iunie 1958, cunoscut în istoria acesteia sub titlul de „Der Fall Kuby”¹³ (Cazul Kuby). Jurnalistul Erich Kuby a ținut, la acea dată, un discurs în fața universității cerând dreptul studenților de a vorbi liber în cadrul academic despre problemele sociale, politice, sau economice. Ascultând acest discurs, senatul, împreună cu rectorul de atunci al acestei instituții, au luat decizia de a-i interzice jurnalistului să mai țină discursuri în cadrul universității. Desigur, studenții nu au rămas nepăsători, aceștia organizând mai multe proteste. Această hotărâre a durat până în anul 1965, atunci când rectoratul a retras interdicția, permițându-i lui Kuby să țină iar discursuri în cadrul universității. Așadar, această întâmplare a adus cu sine și un început de democratizare a universității, instituția începând să susțină din ce în ce mai mult interesele studenților, ajungând ca în anul 1968, în pragul protestelor, să le acorde o foarte mare atenție.

Nașterea R.A.F.

Observând situația tensionată din Germania acelei vremi, am putea spune că, deși studenții au putut să își manifeste autonomia intelectuală (susținuți fiind și de mediul academic), aceștia tot nu reușiseră să își atingă scopurile pentru care manifestau. Conducerea rămânea în continuare pasivă la protestele acestora, evenimentul care a agravat și mai mult situația fiind atentatul asupra lui Rudi Dutschke din data de 11 aprilie 1968. Acesta a fost împușcat în plină stradă de către Josef Bauchmann, un atentator de extremă dreaptă, care va fi prins și care, la scurt timp, se va sinucide în închisoare.

Concomitent, s-a născut printre membrii Uniunii Socialiste Germane a Studenților un spirit revoluționar. Aceștia erau: Gudrun Ennslin și Thorwald Proll, studenți în domeniile germanistică și anglicistică din cadrul Universității Libere, Holger Meins, student la Academia de Film și Televiziune din Berlin, Andreas Baader, jurnalist și activist, și Horst Söhnlein. Ei considerau că statul german nu renunțase încă la ideologia sa național-socialistă (din cauza punerii în funcții de conducere importante a unor foști membri din partidul nazist N.S.D.A.P., precum cazul lui Heinrich Lübke) și că acesta avea nevoie de o nouă identitate socială și culturală. Acest lucru, în opinia lor, nu putea să se întâmple decât prin promovarea unor mesaje cu impact emoțional puternic, așadar printr-un război deschis împotriva „imperialismului din Germania Federală”¹⁴. Așa a avut loc pe data de 2 aprilie 1968 primul manifest al acestora, detonarea a două

¹² http://web.fu-berlin.de/chronik/chronik_1961-1969.html, accesat la 12.01.2019.

¹³ http://web.fu-berlin.de/chronik/chronik_1961-1969.html, accesat la 13.01.2019.

¹⁴ Stefan Aust, *op. cit.*, p. 28.

bombe în două complexe comerciale din Frankfurt am Main. Acest fapt se dorea a fi un mesaj împotriva consumerismului și a războiului din Vietnam. Pentru această faptă au fost arestați și condamnați la trei ani de închisoare, urmând să fie eliberați după doar câteva luni datorită unor legi care protejau prizonierii politici.

După eliberarea lui Baader și Gudrun din închisoare, aceștia vor părăsi pentru o scurtă perioadă Germania, urmând a se întoarce pentru a pune la cale un alt manifest. După ce Baader este arestat din cauza faptului că a fost identificat cu port ilegal de arme, este intervievat de către jurnalista Ulrike Meinhof, pe atunci redactor la revista de extremă stângă „Konkret” (de menționat că aceasta a fost de partea studenților în momentul evenimentelor din 1968, apărând și la televizor pentru a vorbi împotriva sistemului în momentul asasinatului lui Benno Ohnesorg). Impresionată fiind de ideologia celor trei activiști, aceasta hotărăște să li se alăture, organizând un plan de evadare pentru Baader cu ajutorul lui Gudrun. Data de 14 mai 1970 va marca atât ziua evadării lui Baader din închisoare, cât și ziua de naștere a Fașionii Armata Roșie, Ulrike Meinhof fugind alături de Gudrun și Andreas în ilegalitate, statul începând să-i dea în urmărire și promițând chiar recompense în bani pentru cine îi va găsi. Din acest punct vor urma 28 de ani de terorism în Germania de Vest, această gherilă urbană încetându-și activitatea pe data de 20 aprilie 1998.

Concluzii

Reflectând asupra acestei analize, am putut observa un exemplu de impact pe care l-a putut avea o manifestare a autonomiei intelectuale într-un mediu academic și social. Universitatea menționată în acest studiu de caz a respectat normele etice și morale ale unei instituții academice democratice, ajutând studenții și lăsându-i să se manifeste chiar și în cadrul acesteia. Însă, ceea ce putem remarca în mod deosebit este relația strânsă care a existat între planul social și cel academic: situația socială și politică a vremii respective i-a motivat pe studenți să ia atitudine, aceștia profitând de statutul lor pentru a se face auziți de către sistem. Important de notat este și ceea ce se întâmplă atunci când există o relație defectuoasă între societate și regim, putându-se ajunge de la o simplă manifestare a opiniilor la un conflict violent.

Și în zilele noastre mai asistăm la tipuri de exprimare a autonomiei intelectuale care pot evolua în proteste, majoritatea desfășurându-se în campusurile studențești din Occident. Accesând mass-media, spre exemplu, vom putea constata că mulți studenți își dedică, în ultima vreme, timpul luptând pentru a-și exprima opiniile cu privire la erori care există în sistemul care îi guvernează. Un exemplu recent poate fi dat de către protestele studențești din anul 2018 din Toronto cu privire la situația persoanelor transgender din mediul universitar.

Putem cataloga gherila urbană, care a derivat din protestele studențești, ca fiind exagerată sau imorală? Greu de spus, deoarece în cazul acestor mișcări revendicative și emancipatoare adevărul va fi, în opinia mea, întotdeauna la mijloc. Atâta timp cât conștiința socială va considera că există o neregularitate în sistemul de conducere, sistemul va avea întotdeauna datoria să asculte părerile poporului și să considere

implementarea unor reforme. În caz contrar, se poate ajunge la manifestări violente unde protestatarii ajung la un cumul de nemulțumiri și doresc schimbări radicale sau, cum se poate observa în ziua de azi, la un discurs de factură populistă a instanțelor pentru a calma protestatarii. Astfel, în urma acestei scurte cercetări, putem confirma faptul că manifestarea studenților din Germania a fost, cel puțin în stadiul incipient, o acțiune etică.

Bibliografie

- Constantin Aslam, Cornel-Florin Moraru, Raluca Paraschiv, *Curs de deontologie și integritate academică*, București, Universitatea Națională de Arte, 2018.
- Stefan Aust, *Complexul Baader-Meinhof*, București, Editura Rao, 2011.
- Martin Hoffmann (ed.), *Rote Armee Fraktion. Texte und Materialien zur Geschichte der RAF*, Berlin, ID-Verlag, 1997.
- Liviu Papadima et al., *Deontologie academică. Curriculum-cadru*, București, Editura Universității din București, 2018.
- Lothar Voigt, *Aktivismus und moralischer Rigorismus. Die politische Romantik der 68er Studentenbewegung*, Frankfurt Main, Deutscher Universitätsverlag, 1991.
- http://web.fu-berlin.de/chronik/chronik_1961-1969.html, accesat la 21.01.2024.
- <https://www.fu-berlin.de/universitaet/leitbegriffe/index.html>, accesat la 21.01.2019.
- <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/paris-1968-studentii-se-revolta>, accesat la 21.01.2019.
- <https://www.unibuc.ro/wp-content/uploads/sites/7/2018/09/Deontologie-Academica-Curriculum-cadru.pdf>, accesat la 21.01.2019.

Magdalena ANDREESCU

PATRIMONIUL DIN BUCĂTĂRIE. ISTORIE, MEȘTEȘUG, GASTRONOMIE

KITCHEN HERITAGE. HISTORY, CRAFT, GASTRONOMY

Abstract: *The central element of this article is the collection of reversible copper molds for baking and aspic/jelly: Magda and Vlad Manoliu. The result of collecting efforts carried out over a decade, it includes approximately 164 pieces, a significant number of them date from the first half of the 19th century. Apparently modest objects but with patrimonial potential (both in terms of material and immaterial heritage), pieces of this type have not significantly attracted the attention of collectors from our country until now. There are therefore good reasons to consider that this is probably the most valuable private collection in Romania dedicated exclusively to reversible copper molds.*

In the presentation of the collection, we addressed the way it is constituted, the typology, the decorative elements, the materials and the manufacturing techniques, and also practical aspects related to the way of using this type of objects in the kitchen, etc.

In the content of the article we also considered the aspects related to the historical context, necessary for understanding the evolution and cultural, economic and social meanings of the collected molds. The dynamics of eating habits characteristic of the different geographical areas we are referring to, the accessibility of resources, changing of the main rules of table etiquette in high society, the development of the bourgeoisie and the progress of technology in the 19th and 20th centuries, represent some of the elements with significant implications on the use of reversible copper molds. In this context we also include mentions of how, in close connection with dishes associated with some of the collected forms, historical figures from the royal and imperial courts left their mark on gastronomy, initiating “culinary fashions” with long-term effects.

Punctul central al articolului îl reprezintă *Colecția de forme răsturnabile din cupru „Magda și Vlad Manoliu”*. (Fig. 1) Pornind de la aceasta, vom aborda și elemente de context istoric pentru a contura evoluția unor accesorii de bucătărie aparent modeste, dar cu potențial artistic aparte. Colecția a fost prezentată în premieră publicului în 2021, printr-o expoziție temporară organizată la Muzeul Național al Țăranului Român: „Gusturi în cupru. Bucătărie și fascinația formei”. Locul expoziției nu a fost ales întâmplător deoarece până la pensionare, Vlad Manoliu a lucrat ca cercetător etnolog în această instituție. Legătura sa cu muzeul a rămas și ulterior foarte puternică, fapt dovedit și de decizia ca după dispariția sa, colecția să fie donată Muzeului Național al Țăranului Român (în continuare M.N.Ț.R.).

Pasionați de artă și istorie, soții Manoliu au vizitat de-a lungul timpului nenumărate muzee și situri, o astfel de vizită aflându-se la originea colecției de forme. Aflat într-o călătorie la Viena în 2005, cuplul ia contact pentru prima dată, cu această categorie de piese prin intermediul expoziției temporare organizate la Muzeul de Artă Modernă – Leopold: „Prăjituri cubiste și jeleuri geometrice”. Frumusețea arhitecturală, varietatea formelor din cupru și conceptul expozițional i-au impresionat pe cei doi soți, care

deja găzduiau în locuința lor numeroase obiecte de artă plastică și decorativă, dar și o colecție de monede antice. Ideea de a colecționa astfel de piese părea însă o utopie căci la acel moment obiectele de acest tip lipseau pe piața de antichități bucureșteană.

Formele răsturnabile își au originea în Occident și nu au făcut parte dintre accesoriile de bucătărie uzitate în gastronomia românească. Chiar și în rândul elitelor, până spre jumătatea secolului al XIX-lea, influențele bucătăriei orientale predominau în raport cu cea occidentală. Modificarea treptată a obiceiurilor alimentare în Țările Române a primit impuls prin accesarea la conducerea țării a unui principe german: Carol de Hohenzollern. S-a creat astfel premisa introducerii de rețete pentru care era necesar acest tip de accesorii, chiar dacă tendința a fost oarecum limitată la cercurile aristocratice, numărul formelor care au pătruns în Regat a fost deci restrâns. Situația a fost diferită în cazul Transilvaniei, regiune puternic corelată cu centrul și vestul Europei, unde s-a simțit din plin influența bucătăriei din Imperiul Habsburgic (apoi, Imperiul Austro-Ungar). Aflată într-un proces continuu de agregare a unor diverse caracteristici culinare, bucătăria vieneză combina elemente specifice regiunilor central și est europene aflate în imperiu.¹ Din dorința de a-și spori prestigiul prin lux și opulență, inclusiv pe plan culinar, aristocrația ardeleană preia la rândul său extravagante preparate la modă. Printre acestea se aflau aspicuri și copturi sofisticate, pentru realizarea cărora erau necesare nu doar ingrediente scumpe, ci și ustensile de gătit specifice. Reacționând la această opulență, autoritățile au adoptat legi somptuare în încercarea de a exercita un oarecare control social asupra vieții publice și private. Măsurile limitau diverse tipuri de cheltuieli (haine, bijuterii etc.) în scopul păstrării ordinii sociale și eliminării exceselor „care deformau caracterele”². Legile au afectat și domeniul gastronomic, după cum dovedește un „Kleider und Policeyordnung”, adoptat în 1767 de primăria Mediaș³, prin care se interzicea prepararea la nunți a deserturilor rafinate și costisitoare (prăjituri cu migdale, torturi cu zahăr etc.), îngăduindu-se doar „prăjiturile săsești”. Printre acestea la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se număra deja „guguluful”, un tip de cozonac cu aspect poros fin, rotund ca o cunună cu gaură la mijloc, copt într-o formă răsturnabilă, cel mai adesea din ceramică (relativ ieftină și accesibilă) și care era asociat cu nunțile și cu sărbătorile comunitare. O rețetă de „guguluf” a fost identificată într-o carte vieneză de bucate semnată de Ignaz Gartler, aflată în biblioteca personală a baronului Brukenthal.⁴ Văr cu baronul și primar al Mediașului timp de două decenii, Michael Conrad von Heydendorff, menționa în corespondența sa același desert printre felurile de mâncare pe care le-a oferit unor înalți funcționari imperiali la o masă

¹ Amy Millet, *Global Connections and Culinary Conceptions of Cultural Identity in Austrian Food Literature of the Nineteenth Century*, în „Journal of Austrian Studies”, nr. 2, 2023, vol. 56, pp. 41–51. Project MUSE, <https://doi.org/10.1353/oas.2023.0023>

² Constanța Vintilă, Giulia Calvi, Măria Pakucs-Willcocks, Nicoleta Roman, Michał Wasiucionek, *Lux, modă și alte bagatele politicești în Europa de Sud-Est, în secolele XVI–XIX*, București, Editura Humanitas, 2021, p. 118.

³ *Ibidem*, p. 119.

⁴ Liane Gudrun Ittu, Constantin Ittu, Ioan Bondrea, *Din istoria bucătăriei fine de la Renaștere până în zilele noastre. Reper Sibieni*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2019, p. 86.

selectă.⁵ Popularitatea crescândă a acestui preparat care pătrunde treptat și în bucătăriile mai modeste, a făcut ca, un secol mai târziu, în cartea de bucate ardelenesti a Elisei Frolich să fie menționate nu mai puțin de șase variante de „guguluf”. Treptat, acesta capătă noi valențe simbolice fiind asociat mai degrabă sărbătorilor pascale decât nunțiilor. La sfârșitul secolului trecut, cercetători de la Muzeul Național Brukenthal au reușit să culeagă de la gospodine din Turnișor (fostă comună, actualmente cartier al Sibiului) rețete specifice acestui tip de cozonac pe care încă îl preparau în mod tradițional de Paște.⁶

Primul obiect de cupru achiziționat în colecția Manoliu nu a fost însă o formă răsturnabilă, ci o tigaie. Începutul a fost de bun augur, căci după curățarea delicată a obiectului cu burete moale, apă și detergent (așa cum se va proceda cu toate achizițiile ulterioare), de sub stratul de funingine s-a ivit marcat cu poansonul cifrul Regelui Carol. Obiectul, realizat în urmă cu mai bine de un secol, a fost în mod cert utilizat în bucătăriile regale, aidoma unei forme de mici dimensiuni cu aceeași inscripție, care s-a adăugat colecției câțiva ani mai târziu. După decesul soției sale în 2013, Vlad Manoliu a continuat în memoria sa demersul pornit împreună, adunând până azi 164 de forme răsturnabile, cinci tăvi, o tigaie din aramă, dar și două forme din ceramică. Etalate inițial doar pe pereții bucătăriei apartamentului, acestea au umplut treptat holurile și balcoanele. O bună parte a colecției este păstrată în cutii, de unde periodic unele piese sunt scoase înlocuindu-le pe cele care sunt retrase temporar și depozitate. Achizițiile efectuate în târgurile de vechituri și antichități, în primul rând cele organizate în curtea M.N.Ț.R., au reprezentat principala cale de constituire a colecției. Inițial, negustorii ofereau doar sporadic spre vânzare astfel de forme, prezentându-le uneori eronat drept jardiniere ori capace. În timp, constatând interesul existent, au început să aducă tot mai multe modele din târguri din țară și străinătate. Colecția a fost completată cu piese cumpărate online, dar și cu forme dăruite de prieteni ori donate de membrii unor familii în bucătăriile cărora fuseseră utilizate în trecut. La început, criteriile de selecție au fost mai laxe fiind achiziționate și forme mai recente, astfel că multe piese datează din secolul XX. Ulterior, însă colecționarul Vlad Manoliu a devenit mai selectiv: „Dacă aș putea, aș schimba mai multe forme din cele noi cu câteva mai puține, dar vechi”. Proportia formelor vechi și valoroase a crescut treptat, astfel că azi circa 40% dintre piesele colecționate datează din secolul al XIX-lea, inclusiv din prima sa jumătate. (Fig. 2) Obiectele nu sunt datate, estimarea vechimii fiind rezultatul activității de documentare și efectuării de analize comparative. Contactul direct cu formele răsturnabile aflate în colecții publice din țară și din străinătate s-a dovedit foarte util în acest sens. Stilul artistic, patina, materialul și tehnica de fabricație au fost principalele repere în vederea periodizării. Cea mai importantă colecție publică de forme din cupru utilizată de colecționar pentru documentare a fost cea de la Muzeul Național

⁵ Liane Gudrun Ittu, *Aspecte ale vieții transilvănene în veacul al XVIII-lea în scrierile membrilor familiei Conrad von Heydendorff*, în „Mediaș – 750 Studii”, Mediaș, Editura Crisserv, 2018, vol. IV, p. 40.

⁶ Raluca Maria Frâncu, Simona Malearov, *Rețete culinare ale landlerilor reflectate în manuscrise și cercetări de teren*, în „Relații interetnice în Transilvania. Militaria Medievalia în Europa centrală și de sud-est”, Sibiu, Editura ASTRA MUSEUM, 2020, p. 185.

Brukenthal. Informații prețioase referitoare la fondul deținut de acest muzeu au fost culese din documentele de evidență specifice: registru, fișe de obiect. O altă vizită (într-un context cultural diferit), care i-a prilejuit colecționarului ocazia de a admira spectaculoase forme răsturnabile, a fost cea la Palatul Pena din Sintra. În bucătăria fostei reședințe de vară a regilor portughezi, printre celelalte vase utilizate în palat, a putut admira numeroase forme.

Măi, o cuhnie care e... Te ia durerea de inimă, ceva așa de frumos n-am văzut în viața mea!
Doi pereți întregi numai cu oale, crățiți, tigăi de aramă. Și-un perete foarte mare, o zonă foarte mare cu forme, forme, forme...

Formația de istoric și experiența de cercetător etnolog i-au fost foarte utile colecționarului în gestionarea și evidența colecției. A dat numere de inventar pieselor și a alcătuit pentru fiecare câte o fișă după modelul celor utilizate în muzee. Însoțit de fotografii, documentul concentrează toate informațiile referitoare la formă, contextul includerii în colecție și eventuale referințe. Demersul nu a fost ușor căci dacă despre acest tip de obiecte s-a scris foarte puțin în Occident, acolo unde au fost și sunt încă utilizate, la noi studiile dedicate lipsesc complet. O prețioasă sursă pentru documentare a reprezentat-o catalogul expoziției vieneze, editat cu ocazia itinerării sale ulterioare în Germania.⁷ Publicația conține valoroase informații referitoare la istoricul și contextul utilizării formelor răsturnabile în spațiul central și vest european (mai ales germanic), precum și foarte utile trimiteri bibliografice.

Colecția este centrată pe formele din aramă, dar materialele utilizate de-a lungul timpului pentru realizarea acestor accesorii au fost diverse. Cuprul este un metal cu calități excelente, moale, ușor de prelucrat, rezistent la coroziune și foarte bun conductor termic, ceea ce a făcut din el prima opțiune pentru realizarea vaselor pentru gătit încă din Antichitate. Tot de atunci însă, datează și descoperirea unui serios inconvenient care i-a determinat pe romani, de pildă, să prefere bronzul (aliaj de cupru cu staniu) sau ceramica, atât pentru bucătărie, cât și pentru conductele de alimentare cu apă. În timp, pe suprafața obiectelor din aramă, ca urmare a unor procese chimice, se formează cocleala – un strat de carbonat de cupru, toxic pentru organismul uman. Ulterior s-a descoperit că prin aplicarea unui strat subțire de staniu la interior (cositorire) pericolul era îndepărtat. Pe lângă ceramică și cupru, formele răsturnabile pentru copturi și aspic au fost realizate și din tablă de fier (simplă sau cositorită) prin ștanțare cu presa. Tabla simplă era protejată de rugină prin stratul negru care se forma în timp prin gresarea rezultată prin utilizarea repetată. Progresul tehnologic a marcat în secolul XX apariția unui alt procedeu cu același efect protector: zincarea la rece. În colecție se află un număr mic de piese din cupru zincate și o singură formă din tablă compusă din două piese unite prin ambutisare.⁸ Din secolul al XVIII-lea încep să fie preferate formele ștanțate în foaie de cupru. Grosimea consistentă a foii reprezintă un indicator al vechimii piesei, căci, pe măsură ce procesul de laminare se perfecționează,

⁷ Hildegard Wielwelhofe (coord.), *Kubistische Kuchen und geometrische Gelees. Abstrakte Kunst oder am Kalten Buffet. Zur Genese des allgemein beliebten Wackelpeters*, Bielefeld, Museum Huelsman, 2009.

⁸ Ambutisarea este procedeu tehnice de deformare plastică a tablei, la rece sau la cald.

foile utilizate pentru realizarea formelor devin mai subțiri. După ștanțare, avea loc fălțuirea⁹ marginilor, urmată de prinderea cu ajutorul niturilor (din secolul al XIX-lea prin sudare) a inelelor agățătoare pentru piesele care nu aveau atașate toarte. Pentru formele complicate, cu decor somptuos, meșterii lucrau separat modelele pe care în final le îmbinau prin tehnica pe care o aveau la îndemână în perioada respectivă: lipire, fălțuire, sudare etc. Evoluția tehnologică a permis producătorilor să renunțe ulterior la îmbinarea unor piese individuale și să fabrice forma dintr-o singură bucată prin presarea pe mulaj.¹⁰ Element aparent minor, inelul agățător era important pentru îndeplinirea funcției secundare a formelor, cea decorativă. Utilizate inițial în bucătării deținute de persoane cu putere financiară, care își permiteau un personal numeros, formele de cupru erau întreținute impecabil. Curățate și lustruite până ce arama căpăta un aspect strălucitor, erau păstrate pe etajere sau agățate pe pereți decorând interiorul bucătăriei. Această tradiție a fost perpetuată astfel că și astăzi bucătării din Occident (dar și din SUA) etalează diverse vase de aramă: forme, tăvi, cratițe.

Deoarece zona în care au fost folosite cu precădere aceste forme a fost cea centrală, nordică și vest europeană, aria de proveniență a pieselor din colecție se suprapune pe acest areal. Putem identifica precis regiunile de origine ale unora dintre piese cu ajutorul inscripțiilor realizate cu poansonul pe suprafața lor. Printre acestea se numără Italia, după cum indică inscripții ca „Italy”, ori „RAME LAVORATO A MANO”, Portugalia („Tagus Portugal”), dar și Suedia („Made in Sweden” ori „Skultuna” – localitate suedeză). Deși relativ recentă, o formă suedeză prezintă totuși un interes aparte deoarece inscripția „Nils Johan Äkta Koppar Sweden”, flancată de simbolul alchimic al cuprului și schița unui coif medieval, ne indică precis producătorul. Firma „Nilsson and Johansson” a fost înființată în 1888 în orașul Borås și inițial se ocupa doar cu comercializarea ustensilelor de uz casnic. După cel de-al Doilea Război Mondial s-a reprofilat pe producție, fabricând până la preluarea sa de către un concern finlandez, pe lângă electrocasnice, și diferite forme din cupru. Alte trei piese sunt imprimate cu poansonul distinctiv (litera W și un ciocan) al unei firme germane cu o tradiție de cinci secole. Înființată de frații Christian și Wilhelm Wagner în Nördlingen, la începutul secolului al XVI-lea, manufactura (apoi, fabrica) Rhein Kupfer a produs vase din cupru de-a lungul a 15 generații. La mijlocul secolului trecut, unitatea de producție a fost relocată în orașelul Esslingen (de unde provin piesele colecționate), unde a funcționat până la falimentul din 1996. Câteva forme sunt inscripționate cu diferite cifre. Aceasta se datorează adoptării de către manufacturile și fabricile producătoare pe la mijlocul secolului al XIX-lea a unei noi metode de impulsționare a vânzărilor prin distribuirea de publicații ilustrate cu produsele proprii. Clienții puteau comanda de la distanță produsul dorit indicând numărul din catalog, număr inscripționat și pe piesă.¹¹ În lipsa accesului la cataloage, nu deținem informațiile necesare identificării firmelor care au realizat formele numerotate din colecție. Similaritățile dintre unele piese fac rezonabilă

⁹ Fălțuirea reprezintă îndoirea marginii unei foi de tablă pentru a permite îmbinarea cu altă foaie.

¹⁰ H. Wielwelhofe, *op. cit.*, p. 13.

¹¹ *Ibidem*, p. 8.

ipoteza că ele să fi fost realizate de același producător. O altă categorie de inscripții prezentă pe un număr restrâns de forme este cea care indică volumul vasului (L ½, 1 L).

Gama formelor și elementelor ornamentale ce caracterizează piesele din cupru deținute de Vlad Manoliu este foarte amplă, de la formele cele mai simple, nedecorate, până la modele complicate elaborate cu patru-cinci registre decorative, pe care colecționarul le denumește generic „formă arhitecturală tip cupolă” sau tip „turlă” (Fig. 3). Elementele decorative includ motive geometrice și naturaliste, diferite tipuri de ghirlande, frunze, flori și fructe, motive astrale, antropomorfe, zoomorfe și avimorfe, semne zodiacale ș.a.m.d. (Fig. 4). Merită semnalată frecvența semnificativă în rândul pieselor figurative a modelelor ce conturează siluetele unor pești și homari. Utilizarea frecventă a acestora poate fi corelată cu o practică de eludare a regulilor postului prevăzut în calendarul creștin. Cultul catolic interzice consumul de carne în post, nu însă și pe cel de pește. Prin urmare, persoane mai puțin dispuse la asceză combinau în masa de aspic bucăți mărunțite de carne de vită sau porc și o turnau în forma de pește pretinzând că astfel carnea, aliment interzis, putea fi integrată într-un preparat permis.¹²

Dacă avem în vedere funcționalitatea pieselor din colecție, observăm că pot fi grupate în câteva categorii. Fabricate din foaie foarte subțire de cupru și în general necositorite la interior, un număr mic de piese recente au doar rol decorativ. Marea majoritate a formelor însă au fost folosite în bucătărie pentru realizarea diferitelor preparate culinare. Din rândul acestora se disting formele utilizate exclusiv pentru produse de panificație dulci: diferite copturi de tip cozonac, chec, pandișpan etc. (Fig. 5). Ornamentate în general cu elemente decorative mai ample și rotunjite, ele erau mai înalte pentru a permite aluatului să crească, motiv pentru care acesta era lăsat la dospit în formă înainte de coacere. După extragerea din cuptor bucătarul decupa excesul de cocă crescut peste marginea formei asigurând astfel o bază orizontală copturii și o răsturna cu grijă pe platoul de servire. Un detaliu tehnic evidențiază în rândul acestor forme modelele specifice pentru guguluf. Acestea au în centru un tub – horn, simplu sau perforat, cu rolul de a conduce mai eficient căldura asigurând astfel o coacere rapidă și uniformă a aluatului (Fig. 6). Uns din belșug cu grăsime, hornul facilita extragerea intactă a prăjiturii din vas. Un număr restrâns de forme de mici dimensiuni a fost utilizat pentru briose, turtă dulce și diferite tipuri de biscuiți.

O altă categorie de piese o reprezintă cele utilizate pentru prepararea jeleurilor dulci și aspicurilor sărate. Acestea prezintă o mare diversitate de forme, de la cele mai plate, de mici dimensiuni, ornamentate de regulă cu motive naturaliste, până la modele monumentale cu decor complicat. Adesea prezintă motive decorative compuse din unghiuri ascuțite, generând spații înguste care ar fi făcut imposibilă extragerea intactă a unei copturi (Fig. 7). Aspicul și jeleul se comportă ca o masă de mulaj exemplară căci lichidul pătrunde în cele mai fine structuri ale formei, iar ulterior, prin solidificare, preparatul preia cu fidelitate aspectul vasului. După turnarea în formă a amestecului lichid aceasta era pusă la rece pe un pat de gheață zdrobită până se închea. Și în acest caz era deosebit de importantă etapa finală din cauza riscului de

¹² *Ibidem*, p. 9.

rupere a preparatului în momentul extragerii. O metodă eficace, verificată personal de colecționar, presupunea încălzirea formei în partea inferioară prin înfășurarea sa într-un prosop fierbinte. Căldura generată determina lichefierea ușoară a suprafeței preparatului facilitând astfel alunecarea sa sigură în momentul răsturnării pe un platou așezat în plan înclinat.

Dacă pentru jeleurile de măr, gutui, coacăze pectina rezultată din fierberea îndelungată a sucului de fructe împreună cu zahărul îndeplinea rolul de gelifiant, la aspic situația era diferită. Indiferent dacă preparatul final includea pește ori fripturi deja gătitе și inserate în masa de aspic ori diverse amestecuri de preparate mărunțite în calupul de gelatină, pentru solidificarea compoziției era necesară adăugarea unui agent de întărire. Cel mai vechi și mai scump, utilizat mai ales în bucătăriile regale, era reprezentat de vezica de aer a morunului mărunțită și fiartă.¹³ Alte metode de obținere a gelifiantului, erau fierberea picioarelor și altor părți cartilaginoase de la porc, vițel, precum și dizolvarea în lichid a pulberii de corn de cerb răzuit. Putem observa că resursele financiare necesare pentru realizarea preparatelor realizate în forme răsturnabile în secolele XVII–XVIII erau semnificative. Nefiind accesibile oricui, preparatele reprezentau apanajul bucătărilor ce deserveau monarhii, aristocrația ori burghezia înstărită, dornică să imite stilul de viață al nobilimii. Realizarea unui aspic/jeleu presupunea cheltuieli consistente atât pentru achiziționarea ingredientelor, cât și pentru asigurarea procesului de fierbere îndelungată cu lemne de foc și apoi răcirii formei, într-o vreme în care gheața era foarte scumpă în sezonul cald. În plus, erau necesare bucătării spațioase, bine dotate, cu un personal numeros și bine pregătit. Operațiuni migăloase erau necesare și pentru produsele de patiserie și cofetărie. Pentru prepararea unei ciocolate, de pildă, personalul din bucătărie trebuia mai întâi să prăjească și să macine boabele de cacao. Rețeterele includeau mirodenii scumpe, care până în secolul al XIX-lea constituiau mărfuri de lux pentru europeni. Zahărul brun, șofranul, scorțișoara, apa de trandafiri, vanilia, cacao, erau aduse pe îndelungi și periculoase rute terestre și maritime din zona Mediteranei, Orient și de pe continentul american.¹⁴ Adeseori, servitorii simpli nici nu aveau acces la aceste ingrediente, care erau păstrate sub cheie. Pentru ridicarea unui ucenic bucătar la rangul de patiser-cofetar erau necesari ani de pregătire pe lângă maestrul până ce ajungea la un grad de calificare ce garanta iscusința de a realiza preparate complicate fără costisitoare rateuri. Ierarhia socială reflecta prestigiul aparte al unor astfel de bucătari, care erau mai bine retribuiți și puteau accede mai ușor la un statut social greu de atins în epocă. Din rândul lor s-au ridicat în secolele XVIII–XIX maestrul care au gătit și inovat în bucătăriile elitelor în întâmpinarea dorinței acestora de a-și impune și păstra statutul dominant, inclusiv prin organizarea de ospețe fastuoase.

Marie-Antoine Carême, scriitor culinar și „chef”, care a gătit pentru mari personalități ale începutului de secol XIX, și-a legat numele de un stil de servire a mesei care a impulsivat utilizarea formelor răsturnabile. Adevărate expoziții de artă

¹³ *Ibidem*, p. 7.

¹⁴ C. Vintilă, G. Calvi, M. Pakucs-Willcocks, M. Wasiucionek, *op. cit.*, p. 82.

gastronomică la care participau uneori sute de persoane, banchetele se derulau după un tipar bine stabilit sub supravegherea unui expert: „maître d’hôtel”. Inspirat din Renaștere și consacrat la Versailles, de unde s-a răspândit în întreaga Europă, stilul de servire „à la française” era constituit dintr-un bufet rece alcătuit din trei tipuri de preparate sărate și dulci al căror gust rafinat era pe măsura aspectului spectaculos. Efectul teatral era accentuat prin etalarea unor „pièces-montée”, care nu erau destinate consumului. Inițiată de Carême, această practică de decorare a mesei cu „construcții” monumentale (fântâni, piramide, ruine de castele, scene pastorale ș.a.m.d.) din zahăr ori marțipan, plasate pe socluri de grăsime¹⁵, a fost preluată rapid de bucătarii aristocrației. Specificul acestui stil de servire și moda, care valoriza la maxim desertul impunând chiar amenajarea unei mese special pentru dulciuri, au facilitat introducerea în meniu a numeroase delicii preparate cu ajutorul formelor de cupru răsturnabile. Efervescenta deosebită în inventarea de rețete și în crearea unor modele de forme cât mai complexe au reprezentat o consecință a acestui fenomen. Pe lângă modelarea somptuoasă, erau aplicate preparatelor și alte tehnici de înfrumusețare prin utilizarea, mai ales în cazul jeleurilor și budincilor cremoase, a unor coloranți naturali: „albastru de violetă”, „lichior Alchermes”, „verde spanac”, „carmin cu zahăr”, „galben șofran”.¹⁶ Cu trecerea timpului, extravaganta este abandonată astfel că, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, se impune ca etalon în derularea meselor, inclusiv la cel mai înalt nivel, un alt stil ceva mai puțin costisitor, „à la russe”. Caracterizată prin servirea la masă, pe rând, a diferitelor feluri de mâncare porționate deja pe farfurii, noua manieră de organizare a mesei avea și avantajul de a permite consumul alimentelor calde.

Dar renunțarea la „teatrul culinar” nu a reușit să diminueze utilizarea formelor din cupru răsturnabile, care, dimpotrivă, ia o amploare deosebită în secolul al XIX-lea. Una dintre cauze a reprezentat-o industrializarea și dezvoltarea urbană într-o serie de țări europene, ceea ce a favorizat creșterea numerică a burgheziei. Optând pentru prepararea rațională și economică a meselor, dar „cu variații cât mai gustoase”¹⁷, burghezia se inspiră din preparatele culinare extravagante promovate prin tot mai numeroasele cărți de bucate. Din tipografiile vieneze se răspândesc în Imperiul Habsburgic peste 36 de titluri cu reeditări frecvente, multe dintre ele adresându-se de acum și categoriilor de populație mai modeste, care doreau să realizeze preparate spectaculoase cu bani puțini. Henriette Davidis, una dintre autoare, scria:

Un bol frumos de aspic formează [...] ornamentul mesei sau al bufetului. Și spre deosebire de alte mâncăruri fine nu necesită o cheltuială prea mare, tocmai pentru că astfel se pot valorifica într-un mod avantajos și resturile altor preparate¹⁸.

Accesibilizarea resurselor caracteristică epocii a creat contextul necesar unui adevărat „salt culinar” pentru populația cu venituri limitate. Au contribuit la aceasta pe de o parte, progresul înregistrat în agricultură ca urmare a mecanizării și utilizării

¹⁵ L. G. Ittu, C. Ittu, I. Bondrea, *op. cit.*, pp. 51–52.

¹⁶ H. Wielwelhofe, *op. cit.*, p. 13.

¹⁷ P. Freedman (coord.), *Istoria gustului*, București, Editura Vellant, 2009, p. 256.

¹⁸ H. Wielwelhofe, *op. cit.*, p. 13.

îngrășămintelor chimice și, pe de altă parte, dezvoltarea căilor de transport terestre (inclusiv feroviare), maritime și fluviale, care a contribuit la intensificarea schimburilor comerciale pe distanțe din ce în ce mai lungi, reducând costul ingredientelor. Importante inovații tehnologice determină prelungirea termenului de valabilitate al produselor alimentare. În plus, apariția sistemelor de refrigerare, esențială pentru transportul sigur al alimentelor perisabile la distanțe mari, a avut consecințe directe și asupra preparării aspicului/jeleului, oferind acces facil la gheață în orice sezon. Dacă adăugăm și începutul comercializării unor produse gelifiante gata preparate (foi de gelatină de origine animală ori cele vegetale, provenite din alge roșii japoneze), e lesne de înțeles de ce cărțile de bucate din epocă abundă de rețete de preparate realizabile cu ajutorul formelor răsturnabile.

Reprezentativă în acest sens este „The book of Household Management” a Isabellei Beeton¹⁹, lucrare care a marcat la mijlocul secolului al XIX-lea un moment de cotitură în gastronomia Angliei victoriene. Ceea ce evidențiază această publicație este complexitatea informațiilor practice ce însoțesc numărul impresionant de rețete. Autoarea nu doar descrie ingredientele și modul de preparare, dar prezintă și ilustrații cu accesoriile de gătit necesare și cu preparatele finale. Ca și Davidis, Isabella Beeton se adresează inclusiv gospodinelor mai modeste. Ea oferă sfaturi cu privire la modul în care pot fi procurate ieftin ingredientele, specificând și prețul mediu al fiecărui preparat în funcție de sezon. Pentru unele rețete scumpe propune alternative mai accesibile, precum „a cheaper blanc mange” / „o șarlotă mai ieftină”. Capitolul dedicat patiseriei include un preparat asupra căruia vom zăbovi puțin: „baba au rhum”, variantă a unui celebru tip cozonac denumit „baba”. Chiar dacă uneori aceasta era coaptă în formă cilindrică simplă, rezultând un preparat compact, cel mai adesea se folosea pentru „baba” forma cu horn central și caneluri. Oglindite în cozonac, acestea îi conferă forma unei cununi cu marginile răsucite în vârtej. Denumirea în limba slavă: „baba” (în românește, „bunica”) și faptul că este încă preparată în mod tradițional de Paște pe teritoriul actualelor țări Belarus, Ucraina și Polonia, ar indica acest areal ca loc de origine, de unde a ajuns și în Bucovina. Apariția „baba au rhum” datează din secolul al XVII-lea, fiind atribuită bucătarului lui Stanislas Leszczynski, un rege polonez exilat în Franța. Ca răspuns la nemulțumirea monarhului cu privire la desertul servit („baba” ori „guguluf”), bucătarul Nicholas Stohrer a îmbunătățit preparatul cu rom ori vin de Malaga. Popularitatea noii prăjituri depășește teritoriul Franței prin intermediul Mariei Antoaneta, care îi trimite surorii sale, Maria Carolina, căsătorită cu regele Neapolelui, bucătari pentru a-i învăța pe cei locali rețeta de „baba au rhum”. Secolul al XIX-lea marchează o altă inovație asupra preparatului, prin inițiativa unor patiseri parizieni de a coace în micuțe forme cu horn cantități reduse de aluat pufos. Însiropată și îmbogățită cu frișca aromatizată, noua prăjitură a fost denumită „Le savarin” în onoarea scriitorului Jean Anthelme Brillat-Savarin. „Baba au rhum” italiană (care azi este prăjitură tradițională în Sicilia) a inserat și ea această inovație, fără a-și schimba însă denumirea.

¹⁹ Isabella Beeton, *The book of Household Management*, Ex classics Project, 2009.

Spre deosebire de „baba” și variantele sale, „Gugelhupf”/„Kugelhupf” (în românește, „guguluf”) își are originea în spațiul central și vest european, populat de vorbitori de limbă germană. Pe teritoriul Alsaciei preparatul este și azi apreciat, astfel încât în Ribeauvillé are loc anual Fête du Kugelhupf. Festivalul celebrează o legendă locală care corelează apariția acestui desert cu trecerea prin zonă a magilor biblici pe drumul lor de întoarcere de la Bethleem. Acest tip de cozonac, îmbogățit uneori cu fructe uscate, se răspândește în Europa, astfel că în secolul al XVIII-lea era printre dulciurile preferate la curtea franceză. Popularitatea sa atinge însă apogeul în Imperiul Habsburgic un secol mai târziu, sub domnia lui Franz Joseph, căruia îi era servit zilnic la micul dejun. Imitându-l, „lumea bună” vieneză a preluat preparatul în așa măsură încât și astăzi patiseriile și cafenele austriece îl oferă într-o gamă largă, inclusiv în varianta „Kaiser Gugelhupf”. Datorită aspectului asemănător cu piesa de vestimentație otomană, olandezii au denumit „guguluful”, „tulband”/„turban”. La rândul lor, britanicii îl adoptaseră deja în secolul al XIX-lea sub denumirea de „turks head”/„cap de turc”, „exportând-ul” și peste ocean prin mișcarea de emigrare în Statele Unite. Forma ceramică cu horn central folosită de englezi pentru prepararea „turks head” a constituit sursa de inspirație pentru firma americană „Nordic Ware”, care, în anii '50 ai secolului XX, a lansat prăjitura „Bund cake” într-o varietate de rețete. Firma a produs și a vândut pe mai toate continentele milioane de forme răsturnabile cu horn central și caneluri, necesare preparării „Bund cake”, asigurând astfel longevitatea acestui tip de vas, singurul dintre cele colecționate de Vlad Manoliu utilizat și azi pe scară largă. De altfel, una dintre căile de dezvoltare a colecției preconizată de deținător o reprezintă achiziționarea de noi piese care să documenteze evoluția de la vechile forme din ceramică, tablă și aramă la cele contemporane din aluminiu și silicon.

Materialul vizual și documentar acumulat de către Vlad Manoliu și specialiștii muzeului va sta la baza unui catalog științific al colecției. Acesta se află în lucru și va fi publicat anul acesta la editura Martor. Vom face astfel cunoscută publicului o colecție inedită și valoroasă, rod al tenacității și dedicării cu care Vlad Manoliu a continuat demersul început cândva împreună cu soția sa.

Și am zis: – Asta o iau pentru Magda. Și-am adunat, și-am adunat, și-am continuat toată povestea și uite, s-au adunat!

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ
DE COMUNICĂRI „ȚARA BÂRSEI”
29–30 MAI 2024

ISTORIA LA FEMININ

Domnița RAȚIU

NEÎNFRICATA ȘI AMBIȚIOASA DOAMNA CHIAJNA

L'INTRÉPIDE ET AMBITIEUSE PRINCESSE CHIAJNA

Résumé: À une époque et dans un monde d'hommes, où les voïvodes des deux pays roumains étaient élus directement par la Porte Ottomane et où les partis boyards étaient de plus en plus mécontents, complotant toujours pour changer les règnes, au milieu du XVIe siècle, une femme de «os princier», Chiajna, petite-fille du grand Étienne de Moldavie, bouleverse à la fois la Valachie et la Porte Ottomane. Princesse Chiajna était la fille du voïvode Petru Rareș et de Maria, sa première épouse. Elle épousa Mircea Ciobanul, le fils de Mircea le Grand, en 1546, l'année de la mort de son père. Elle fut toujours aux côtés de son mari, le soutenant dans toutes ses actions; ensemble ils auront sept enfants, trois garçons et quatre filles. Mircea Ciobanul et sa Dame étaient issus de familles princières, grands fondateurs d'implantations ecclésiastiques mais aussi modèles de foi pour leurs sujets, fidèles à la foi orthodoxe comme il sied à un «os princier». Les fondations de la famille de Mircea Ciobanul sont encore conservées aujourd'hui: l'église Saint-Antoine de Curtea Veche, le monastère de, l'ermitage d'Iezer, les monastères de Snagov et Plumbuita. Mme Chiajna a fondé à Câmpulung l'une des plus anciennes écoles roumaines. Après la mort de Mircea, Princesse Chiajna plaça Petru, l'aîné de ses fils, sur le trône de Valachie, défendant le droit de succession de son fils au trône, avec l'épée à la main, à la tête de l'armée. Pierre, appelé Le Jeune, régna avec sa mère neuf ans. Il a toujours essayé de convaincre les autres enfants de familles importantes de Moldavie, d'Ardeal ou de Stambul de rejoindre une entreprise qui n'a pas vraiment réussi. Les réclamations des boyards auprès du Sultan pour l'augmentation du bir amènent la fin du règne de Petru et Chiajna qui sont appelés à la Porte pour apporter le bir, mais après la remise du tribut, Petru et sa mère Chiajna sont exilés à Konya en Syrie, où Petru meurt au bout d'un an. Chiajna déménage avec le reste de la famille à Alep et pour échapper à la pauvreté, il force ses deux fils Radu et Mircea à devenir turcs afin d'échapper à la prison à vie. Sa plus jeune fille, Dobra, était mariée à Murad, le fils du sultan Soliman, qui devint plus tard le sultan Murad III. Princesse Chiajna a été décédée en 1588, à l'âge de soixante-trois ans, et a été enterrée en terre musulmane.

Într-o vreme, și o lume a bărbaților, când voievozii celor două Țări Române erau aleși direct de Poarta Otomană iar partidele boierești erau tot mai nemulțumite, uneltind mereu la schimbarea domniilor spre folosul lor, la mijlocul secolului al XVI-lea, o femeie din „os domnesc”, nepoata marelui Ștefan al Moldovei, supranumită „Mircioaia”, bulversează nu numai Țara Românească, ci și Poarta Otomană.

Doamna Chiajna/ Cneaghină/ Despina, s-a născut în Polonia ca fiică a lui Petru Rareș (care a trăit câțiva ani acolo înainte de a fi domn) și a Mariei, prima sa soție, al cărei nume de familie nu se cunoaște, și care a murit când copila avea doar doi ani. Tatăl său s-a recăsătorit cu Elena, sora Despinei, doamna lui Neagoe Basarab, amândouă fiind fiicele despotului sârb Ivan Brancovici. Elena, o femeie deosebit de evlavioasă, a crescut-o pe Chiajna cu aceeași dragoste cu care i-a crescut pe copiii pe care i-a avut cu Petru Rareș: Ilie, Ștefan și Ruxanda.

Chiajna s-a căsătorit cu Mircea Ciobanul chiar în anul morții lui Petru Rareș, în 1546; i-a stat alături lui Mircea și l-a sprijinit în toate acțiunile lui: în lupta cu boierii „hicleni”, la ctitorii de schituri și biserici, dar și în bejenie. Au avut împreună șapte copii, trei băieți și patru fete.

Am început această cercetare în ideea apărării doamnei Chiajna acuzată de răutate, dar am aflat căutând realizările ei (înălțarea de biserici și schituri ortodoxe), motive pentru a-l apăra și pe Mircea Ciobanu găsind prin faptele lor bune, posibilitatea de a curăța culorile sumbre cu care amândoi au fost zugrăviți de contemporani.

S-a acreditat ideea că așezămintele bisericesti erau mai degrabă opera doamnei Chiajna sau au fost ctitorite la îndemnul acesteia, fiindcă e greu de presupus că Mircea Ciobanu, reținut de cronici drept unul dintre cei mai sângeroși domnitori ai Țării Românești, autor al marelui măcel al boierilor pribegi, prilej cu care au fost uciși episcopi, egumeni și „mulțime de călugări”, să zidească altare de închinăciune, dar cercetările spun altceva.

Cronicarii și istoricii timpului au scris și despre doamna Chiajna cum că ar fi fost personificarea ambiției, a răutății și a cruzimii. Însă, se pare că realitatea a fost cu totul alta. Ea a fost omul, femeia vremii sale, a unor vremuri sângeroase și răzbunătoare.

Răutatea, transferată și „Mircioaiei” după moartea soțului său, este răutatea vremurilor în care au trăit, supraviețuind în lupta în care aveau de apărut numele și propria familie. Au fost tributari vremurilor în care au domnit și legilor de atunci. Au avut desigur mulți dușmani care făceau parte din partidele adverse. S-au găsit mai târziu și istorici, care le-au preluat informațiile, transmițându-le mai departe, iar străinii, care au cunoscut-o pe Chiajna și au lăsat informații despre ea, nu aveau cum să înțeleagă un personaj singular în epocă, o femeie atât de aprigă, o mamă care a făcut totul pentru copiii săi.

Mircea Ciobanul, al cincilea fiu al lui Radu cel Mare, îl înălăturase de la domnie pe fratele său, Radu Paisie, în 1545, susținut fiind de Imperiul Otoman. A domnit în Țara Românească de trei ori: 1545–1552; 1553–1554 și 1557–1559. A fost considerat un domn crud pentru faptul că ucidea pe boierii uneltitori, deși în acea vreme se obișnuia ca cei ce se ridicau împotriva domniei, fiind învinuiți de „hiclenie”, să fie executați și să li se confiște averile.

După moartea lui Mircea, doamna Chiajna l-a așezat pe tronul Țării Românești pe Petru, cel mai mare dintre fiii săi, mama, apărând cu sabia în mână, în fruntea oștirii, dreptul de urmaș la tron al fiului său, urmaș de drept al lui Mircea. Are loc o primă bătălie cu boierii refugiați în Ardeal, la Românești, în care Chiajna și aliații ei sunt înfrânți, dar sunt învingători în bătăliile de la Șerpătești și Boian. Boierii înfrânți se vor întoarce în Transilvania.

Petru cel Tânăr a domnit alături de mama sa nouă ani; însă principalele decizii aparțineau acesteia. În tot acest timp, dar și după aceea, a încercat să-i rostuiască și pe ceilalți copii în familii importante din Moldova, Ardeal și Istanbul, demers care nu prea i-a reușit.

Apreciind că Mircea Ciobanul, cât și doamna sa proveneau din familii voievodale, cu înaintași mari ctitori de așezăminte bisericesti, dar și modele de credință pentru

supușii lor, era imposibil ca aceștia să nu fi primit și o educație religioasă adecvată unui „os domnesc”.

Familia lui Mircea Ciobanul

Radu cel Mare, domn al Țării Românești (1495–1508), a fost tatăl lui Mircea. În anul 1500 hotărăște înființarea a două episcopii: una la Argeș și alta la Buzău. Este ctitorul Bisericii episcopale din Argeș, dar și al Mănăstirii Dealu. Probabil, tot el este ctitorul Bisericii episcopale de la Buzău, a cărei pisanie inițială nu se mai păstrează, deoarece biserica a fost arsă și ruinată timp de aproape un veac. Radu cel Mare s-a îngrijit de cele două episcopii, iar fiul său a preluat din această grijă, ctitorind Mănăstirea din ținutul Buzăului și Schitul Iezărul, în apropiere de Băile Olănești, unul dintre cele mai retrase schituri din Oltenia. Schitul are hramul „Intrarea Maicii Domnului în biserică”, ctitorii săi fiind Radu cel Mare și fiul său Mircea. Mai târziu, Mircea Ciobanul și soția sa Chiajna vor reface schitul. Radu Vodă cel Mare a rămas în istorie și prin faptul că l-a adus în țară pe Macarie, cel care a tipărit Liturghierul, Evanghelierul și Octoihul. A făcut danii mănăstirilor de la Sfântul Munte Athos.

Radu Paisie, fratele lui Mircea, a fost înainte de domnie călugăr și stareț la Mănăstirea Curtea de Argeș, sub numele de Paisie. A fost ales domn de către boieri și și-a luat numele de Radu. A ctitorit mănăstirile: Mislea din Prahova, Valea din Muscel (1537) și bolnița Mănăstirii Cozia. A finalizat lucrările Mitropoliei din Târgoviște. Împreună cu fiul său, Marco a ctitorit biserica episcopală de la Curtea de Argeș. A dat ajutor unor mănăstiri de la Muntele Athos.

Familia Chiajnei

Petru Rareș, voievodul Moldovei, tatăl doamnei Chiajna, a zidit numeroase biserici: la Probota, unde a fost îngropat; la Baia, a reclădit biserica Mănăstirii Moldovița; a refăcut Mănăstirea Bistrița; a ctitorit Mănăstirea Dobrovăț; a început refacerea Episcopiei din Roman; a zidit Mănăstirea Râșca, Biserica Sf. Dumitru din Suceava, Biserica Sf. Dumitru din Hârlău, Biserica domnească de la Târgu Frumos; a mărit și zugrăvit paraclisul din Cetatea Hotinului; a făcut daruri însemnate Mănăstirii Hilandar de la Athos.

Ruxanda a fost fiica lui Petru Rareș și a doamnei Elena Brancovici, sora vitregă a Despinei, sora lui Neagoe Basarab. S-a căsătorit cu Petru, fiul lui Bogdan cel Orb, devenit domn sub numele de Alexandru Lăpușeanu.

Costache Negruzzi, dar și A.D. Xenopol îl zugrăvesc pe Alexandru Lăpușeanu ca pe o fiară cu chip omenesc, dar realizările lui sunt dovada că nu a fost chiar așa. A ucis 12 boieri la Suceava, motivul fiind trădarea. S-a încadrat perfect vremurilor când viața unui om nu avea valoare iar trădarea domniei se pedepsea aspru. Letopisețul lui Simion Dascălul și Grigore Ureche spune că au fost omorâți 47 de boieri. În Letopisețul lui Azarie stă scris: „Au adunat pe vrăjmașii care puseseră la cale înșelăciunile de mai înainte și pe boierii necredincioși și pe toți i-au dat morții nemiloase!”.

Alexandru și-a iubit soția cu care a avut mulți copii, l-a ajutat cu oaste pe cumnatul său, Mircea Ciobanul să recapete domnia. Alexandru Lăpușeanu este și el printre cei

mai importanți ctitori de lăcașuri de cult: Mănăstirea Slatina, biserica Mănăstirii Bistrița, Mănăstirea Pângărați, biserica ortodoxă din Liov; a oferit daruri bogate mănăstirilor de la Sfântul Munte Athos. Doamna Ruxanda a ctorit Biserica Precista din Roman. Trimite și ea bani la Mănăstirea Zografu de pe Sf. Munte. Alexandru Lăpușneanu s-a călugărit înainte de moarte, sub numele de Pahomie.

Ctitoriile lui Mircea și ale fiului său Petru, susținuți de Doamna Chiajna

Bunicul și tatăl Chiajnei ctoriseră în Moldova multe și frumoase mănăstiri și biserici, de aceea duce cu ea dorința de a ridica lăcașuri de rugăciune în noua sa patrie, în calitate de soție a domnului Țării Românești. În prima sa domnie (1545–1554), Mircea Ciobanul se implică în urbanizarea Bucureștiului, începând să ridice Palatul Voievodal de la Curtea Veche, un ansamblu format dintr-un palat, o biserică, case, cancelariile domnești, grajduri și grădini. La sfârșitul domniei sale, biserica era terminată la roșu, fiind considerată astăzi cea mai veche biserică din București. Se pare că adevăratul ctitor a fost doamna Chiajna.

Mănăstirea Cârnu a fost ctorită de domnitorul Mircea Ciobanul și de soția sa, doamna Chiajna, pe locul unora dintre cele mai vechi sihăstirii din zona Buzăului. Astfel, în anul 1546, domnitorul a ridicat biserica actuală, păstrând vechiul hram al sihăstriei („Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil”). Mănăstirea a fost ctorită în anul în care cei doi s-au căsătorit, poate la îndemnul Chiajnei pentru iertarea păcatelor săvârșite prin uciderea boierilor.

Schitul de la Iezăr a fost ctorit de Mircea Ciobanul și de soția sa, doamna Chiajna, între anii 1552–1553, dar lucrările au fost terminate în 1568.

Petru cel Tânăr împreună cu mama sa, doamna Chiajna, apar în tabloul votiv din pronaosul Mănăstirii Snagov. Adevărat ctitor al picturii acestui lăcaș, apriga doamnă s-a zugrăvit în rândul ctitorilor, care începea cu cel care a zidit din temelie biserica, „Io Băsărab voievod”, și continua cu Mircea Ciobanul și cu cei trei fii ai săi. După moartea soțului său în 1559, doamna Chiajna continuă să zidească biserici având alături drept ctitor pe fiul său, Petru.

Mănăstirea de la Podul Colentinei, denumită mai târziu „Plumbuita”, l-a avut ca prim ctitor pe Petru cel Tânăr. Biserica mănăstirii, cu hramul „Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul” a fost ridicată la 1 iulie 1564. A fost gândită ca o cetate întărită cu ziduri și va fi numită o vreme „Marea lavră a Bucureștilor”.

Doamna Chiajna a ctorit Biserica domnească din Câmpulung în anul 1567, conform unei pisanii, care nu se mai păstrează, dar apare în pisania din zidul bisericii refăcute:

zidită de Doamna Chiajna, văduva lui Mircea Ciobanul și de fiul lor Petru Voievod (1559–1568), având hramul Sfinții Voievozi Mihail și Gavril. Doamna Chiajna a adus pentru aceasta pictor din Moldova.

Doamna Chiajna a înființat la Câmpulung una dintre cele mai vechi școli românești.

Hiclenia boierilor

La 24 decembrie 1557, vornicul Socol din partida Craioveștilor încearcă să ia în

stăpânire țara, dar este alungat de turci, care-l readuc pe tronul Țării Românești pe Mircea Ciobanul. Socol pusese mâna, însă, pe visteria Țării și împreună cu familia sa și cu boierii olteni ce-i erau apropiați, trec munții în Ardeal. Aici își încredințează averea lui Francisc Kendy și pleacă la Constantinopol pentru a prelua tronul Țării Românești. Kendy, vrând să păstreze pentru el comoara încredințată, trimite pe cineva la Istanbul, făcând astfel ca Socol să fie omorât acolo.

Mircea le-a făgăduit iertare boierilor fugiți cu Socol, dacă se întorc și i se închină. Nu-și ține promisiunea, are loc un măcel și doar câțiva mai scapă peste munți. După moartea lui Mircea Ciobanul în 1559, boierii vin cu oaste ca să-l detroneze pe fiul cel mai mare al lui Mircea și al Chiajnei, așezat pe tron. După o bătălie care elimină mulți dintre boierii pribegi, Petru, la îndemnul Chiajnei, mărește fiscalitatea pentru că visteria țării fusese golită de vornicul Socol.

Doamna Chiajna – o principesă războinică

Chiajna, fiica lui Petru Rareș Vodă, domnul Moldovei, devenită soția lui Mircea domnul Valahiei din neamul Drăculeștilor, ajunsă în Târgul Bucureștilor, a fost asaltată de provocări și necazuri. Știind ce înseamnă puterea, Chiajna își va descoperi și valorifica potențialul. Va înțelege că în politică, curajul fără diplomație și viclenie nu valorează mare lucru – și s-a dovedit a fi puternică. După moartea soțului său Mircea, și-a constituit o armată considerabilă bazată pe călărime, s-a aliat după nevoie cu turcii din raialele de la Giurgiu și Ruscuc pentru a apăra tronul fiului său Petru cel Tânăr, dar și propriul nume. Așadar, adevăratul domn al țării era doamna Chiajna, „cu fire bărbătească” și „cu o minte de bărbat”, care uimea prin armata de cavalerie pe care o putea ridica. Bazându-se pe această armată, și pe micii boieri credincioși, a purtat trei lupte, ultimele două fiind victorii strălucite. Călare, a stat în fruntea armatei sale cu arma în mână, în trei bătălii din care în prima a fost învinsă, dar în celelalte două a fost învingătoare, asigurându-i fiului său, tronul Țării Românești în perioada 1559–1568 și punând capăt îndrăzelii opozițiilor din marea boierime de a mai ocupa tronul Țării Românești prin forța armelor.

Uneltirile Chiajnei

Rămasă văduvă cu șapte copii, doamna Chiajna a hotărât să-i căsătorească. I-a găsit lui Petru ca soție pe Elena, fiica dregătorului Nicolae Cherepovici, un apropiat al guvernatorului Transilvaniei. Căsătoria a avut loc în august 1563, dar a durat doar cinci luni, din cauza Chiajnei, care a trimis-o pe tânăra soție înapoi în Ardeal.

Chiajna și-a făcut un dușman înverșunat din Mihai Cantacuzino, poreclit „Șeitan Oglu”, care ceruse în căsătorie pe una dintre fiicele sale. A avut loc nunta, dar fata în vârstă de 15 ani nu l-a vrut de soț pe Cantacuzinul de 50 de ani. Chiajna a hotărât să-și aducă fata acasă, cu tot cu zestre. Scandalul iscat, împreună cu reclamațiile boierilor la sultan pentru mărirea birului, aduc sfârșitul domniei lui Petru și al Chiajnei. Petru e chemat la Poartă să aducă birul. Chiar dacă a luat cu el încă 100.000 de galbeni, după predarea tributului, Petru e arestat și închis. E chemată la Istanbul și Mircioaia, iar amândoi sunt exilați la Konya, în Siria. Petru moare acolo după un an. Chiajna se mută cu restul familiei la Alep, dar realizând repede că fiii ei nu vor putea ajunge niciodată să domnească, nici în Țara Românească și nici în Moldova, a încercat să-și rostuiască copiii

în Imperiul Otoman. Ca să scape de sărăcie, i-a silit pe cei doi fii, Radu și Mircea, să se turcească pentru a-i scăpa de închisoarea pe viață, iar pe Dobra, fiica cea mai mică, a dat-o după fiul sultanului, cel care a devenit apoi sultanul Murad al III-lea.

Cu o fiică, soția preferată a sultanului și doi feciori musulmani, Chiajna a prins din nou putere, și profitând de prietenia cu sultana-mamă, avea pretutindeni ușile deschise. Așa reiese dintr-o scrisoare a ambasadorului Veneției la Poartă, Gabriel Carazza, din februarie 1580, care îi comunica dogelui că:

Dorind doamna Chiajna să vadă pe sultana Valide (mama lui Murad), aceasta îi trimite careta ei, cu un chihaia și mai mulți eunuci ca s-o aducă la harem.

Chiajna a uneltit în continuare pentru a-l aduce pe tronul Moldovei pe fratele ei vitreg Iancu, ce va domni cu numele de Iancu Sasul, sau pentru a-l contracara pe Petru Cercel, care viza tronul Țării Românești.

Doamna Chiajna a murit de moarte bună în 1588, la vârsta de 63 de ani, fiind înmormântată, se pare, în rit musulman:

Căci exclus nu este – spune cronicarul – ca fata lui Petru Rareș să se fi lepădat până și de legea ei strămoșească, pentru a putea fi, îmbrățișând islamul, mai aproape de copiii ei, pe care, e vădit că i-a iubit mai mult decât pe oricine pe lume.

Doamna Chiajna.

Domnitorul Mircea Ciobanul cu Doamna Chiajna și fiii lor,
tablou votiv de la biserica Mănăstirii Snagov.

Biserica Mănăstirii Snagov.

Biserica „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril” a Mănăstirii „Cârnu”, Buzău.

Ionela-Simona MIRCEA

**ECATERINA VARGA (1802–1858) ÎN LUMINA
UNOR PIESE DIN PATRIMONIUL MUZEULUI
NAȚIONAL AL UNIRII DIN ALBA IULIA**

**ECATERINA VARGA (1802–1858) IN THE LIGHT OF SOME PIECES FROM
THE HERITAGE OF THE NATIONAL UNION MUSEUM IN ALBA IULIA**

***Abstract:** The present study is based on information found in the manuscript of the memorist Rubin Patiția regarding Catalina Varga and her involvement in the defense of the rights of the Moși between 1841 and 1847. It also references works by Victor Erdélyi (Aradi) and Tóth Zoltán, published at the beginning of the 20th century, which focus on the peasant movement in Apuseni under Ecaterina Varga. These works are located in the collections of the National Union Museum in Alba Iulia. This information, supplemented by three images of Ecaterina Varga (a drawing, a photograph, and a painting on canvas) also preserved in the museum's collections, allowed us to create a mini-biography of a figure who has remained in the memory of the people under the appellation of Our Lady, (re) memorializing, at the same time, an entire era.*

*Trimisa voastră credincioasă am devenit/ Și înfruntând tot răul,
viața eu v-am dăruit,/ Mi-aș jertfi și viața numai pentru voi/ Să
vă scap odată de chin și de nevoi/ Nu pentru minciună am fost
eu născută/ Nici spre-a sărăcimii năpastă crescută/ Eu sunt sora
voastră deși-s acuma roabă/ Port a fericirii curată podoabă/ Sunt
atletul unei cauze înalte/ Și cu bucurie lupt pentru dreptate¹.*

„Mare pierdere a fost pentru țara moților pieirea ei dintre noi”, spuneau moții după pierderea ei. Atunci, numele ei de ce nu s-a încrustat mai adânc în istoria neamului? Cine a fost? Ce a făcut? De ce sunt atât de puține informațiile despre ea? Și acestea, cu iz de poveste neterminată. A fost doar o femeie! După nume, o ungueroaică care, venită din lumea largă, timp de șapte ani s-a aflat de partea locuitorilor din Bucium (Munții Apuseni), aflați în proces cu autoritățile timpului din 1836, câștigându-le încrederea și reprezentându-i în lupta lor pentru recâștigarea unor privilegii pierdute. O femeie care, „înfruntând tot răul”, după cum ea însăși scria mai târziu, „traiu-mi mi l-am dăruit”². O femeie care și-a pus mintea și inima, suflul și întreaga ființă în slujba oropsiților din Apuseni, la jumătatea veacului al XIX-lea, încercând să-i îndrume, să-i sprijine, să-i învețe chibzuința, răbdarea, să le absoarbă durerea și s-o prefacă în petiții, justificate prin legi scrise ori nescrise, adresate mai marilor timpului din Sibiu, Cluj, Pesta, Viena.

Cine a fost Ecaterina Varga? Cercetările oficiale ale vremii nu au putut da un răspuns precis, persoana ei fiind învăluită în mister, în jurul ei fiind țesute tot felul

¹ Ecaterina Varga, versuri din temniță, în Tóth Zoltán, *Mișcări țărănești din Munții Apuseni până în 1848*, București, 1955, pp. 327–328.

² Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 260.

de povești, în majoritate fiind catalogată atunci fie ca o „mujerie ageră și elocventă”³, fie ca „o aventurieră de stare socială necunoscută care a ajuns pe domeniu din întâmplare [...]”⁴. Scopul ei, în opinia nobilimii maghiare a veacului, nu putea fi decât „înșelăciunea, căutarea unui mod de existență, instigarea satelor împotriva fiscului, ca stăpân de moșie”⁵, pentru că „nicidecum nu s-ar fi putut asemena cu Fecioara de Orléans, nici cu Charlotta Corday și mai puțin cu Pelagia Roșu din Mărișel”⁶.

În general, în afara unor mențiuni scurte despre mișcarea țărănească sub Ecaterina Varga, apărute în diverse lucrări referitoare la zona Apusenilor, alte informații despre ea cu greu putem găsi. Lucrările semnate la începutul secolului XX de Erdélyi Victor (Aradi)⁷ și Tóth Zoltán ne oferă o imagine în acest sens, pornind, după spusele lor, de la documentele relativ puține găsite în arhivele budapestane și în arhiva Muzeului Ardelean din Cluj⁸. Informațiile sunt, în bună măsură, aceleași și într-un manuscris al memorandistului Rubin Patiția, referitor la Catalina Varga și implicarea ei în apărarea drepturilor moșilor în anii premergători războiului civil din Transilvania din 1848–1849. Manuscrisul lui Patiția este păstrat în colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia și datat tot pe la începutul veacului XX. O cercetare comparativă a celor trei lucrări ne fac să afirmăm că memorandistul albaiulian cunoștea lucrările istoricilor maghiari despre Ecaterina Varga și mișcările țărănești din Munții Apuseni până în 1848, inspirându-se, pe alocuri, din aceste lucrări, completând astfel ceea ce auzise și el vorbindu-se despre ea în zonă.

Fiindcă povestea Ecaterinei Varga e prea puțin cunoscută, ne-am propus ca în studiul de față, pornind de la informațiile pe care le-am găsit, în textele mai sus menționate, și folosind și trei imagini ale acesteia (un desen, o fotografie și o pictură pe pânză), păstrate în colecțiile muzeului albaiulian, să-i creionăm o minibiografie, să o scoatem din nou la lumină, având convingerea că ne aflăm în fața unei femei de excepție, (re)memorând, în același timp, și o întreagă epocă.

Ecaterina Varga s-a născut la 22 august 1802, într-o familie de nobili scăpătați, părinții, János Varga și Katalin Rozsondai, având o sesie (bucată de pământ) în Hălmeag, în districtul săsesc Cohalm (Rupea, jud. Brașov), pe care o lucrau singuri. A rămas orfană de mică. Un rol în educația ei și a surorii ei a avut-o bătrânul preot evanghelic din Hălmeag. În jurul vârstei de 20 de ani s-a măritat cu rotarul Kelemen György, un bărbat în vârstă, văduv, cu doi copii și o situație materială bună.⁹ După informațiile lui Erdélyi Victor, după moartea soțului, Ecaterina Varga a întâmpinat greutăți în legătură cu moștenirea. Refuzul frângerilor din Brașov de a-i plăti o datorie de câteva sute de florini pentru cânepa cumpărată, o determină să inițieze un proces pentru a-și recupera

³ În opinia lui Simion Balint, contemporan al ei, în Zoltán Tóth, *op. cit.*, p. 261.

⁴ *Idem.*

⁵ În opinia lui Alexe Jakab, contemporan al ei, care cunoștea și o parte dintre actele oficiale ale Guberniului, în Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 261.

⁶ În opinia lui George Barițiu, contemporan al ei, în Zoltán Tóth, *op. cit.*, p. 260.

⁷ Erdélyi Victor, *Catarina, doamna noastră*, Budapesta, 1913.

⁸ Erdélyi Victor, *Catarina, doamna noastră*, Cluj, Editura Biblioteca Progresului, 1928, p. 58.

⁹ *Ibidem*, p. 59; Rubin Patiția, *Catalina Varga, Doamna noastră*, mss. 1 (în continuare Rubin Patiția 1), Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Colecția *Documente*, doc. nr. inv. 3685, p. 1.

paguba. Aruncată în toate părțile, deși suferă lipsuri mari, a înaintat zeci de cereri, a depus probe la dosar, a ajuns chiar la Viena pentru a cere executarea datornicilor.¹⁰

Vorbitoare de maghiară, română, germană, Ecaterina Varga, deși ajunsă la sapă de lemn, nu a renunțat niciun moment, a continuat să lupte în instanță pentru a-și câștiga drepturile. În iarna anului 1837, la Aiud, așteptând să discute cu avocatul săracilor, a intrat în contact cu fruntașii satului Bucium Izbita. După un pelerinaj greu la oficialitățile din Alba Iulia și Cluj, buciumanii Ion Șindrilă, Zaharia Stan și Ilie Mocanu, descărcându-și sufletele, i-au povestit femeii necazurile cu care se confruntau ei și ai lor, de ani întregi, în încercarea de a-și recupera drepturile pierdute, la lemnăritul din pădure și la exploatarea aurului din zonă, deși știau sigur că împăratul de la Viena le luase partea după Răscoala lui Horea însă autoritățile maghiare și fiscalul nu doreau să aplice legea. Buciumanii din șase sate îi trimiseseră emisari la Zlatna, la Abrud și la Aiud, să caute oameni cu trecere la guvern, avocați cunoscători de legi, care să-i ajute în lupta lor, care dura de zeci de ani.¹¹ Greutățile păreau de neînving, robota era tot mai multă, tot mai grea, zilele de lucru se plăteau prost, nu mai aveau ce mânca, viața nu mai era viață. Nimeni nu a aflat niciodată de ce Ecaterina Varga i-a ascultat, iar apoi a hotărât să-i urmeze, să caute, să afle lucruri, care s-o ajute să-i sprijine în lupta juridică pentru redobândirea drepturilor pe care oamenii aceștia sărmani le reclamau. Poate că au fost experiențele ei anterioare cu stăpânirea, țelul comun, dorința de dreptate.¹²

Pe vremea aceea, comunele Bucium, Abrudsat (Soharul, Ciuruleasa, Buninginea) și Cărpinișul, dimpreună cu locuitorii lor, își reclamau, față de stăpânire, drepturile lor de băieși liberi. În baza acestor drepturi, recunoscute încă din vremea principilor ardeleni, erau scutiți de robota iobăgiei, având doar obligația de a plăti anual 3 funți (1,5 kg) de aur curat fiscalului, fără nicio altă sarcină, ca proprietari de pământ. După 1820, nesocotirea acestor drepturi, de către cei mari și puternici, i-a adus pe moși în proces cu Tabla Regească și guvernul maghiar de la Cluj.¹³ Procesul s-a finalizat cu pierderea definitivă a privilegiului lor de a exploata liber aurul în zonă.¹⁴ Hotărârea de a-și apăra dreptul până la capăt, cu orice preț, a atras asupra lor măsuri dure din partea autorităților. Le-au fost impuse sarcini apăsătoare. Pentru obligația de a face robotă șase săptămâni anual, de pildă, fiscalul le plătea doar o zi de robotă cu 20 de creițari pe fiecare cap. În plus, taxele fuseseră majorate continuu și substanțial.¹⁵ La guvern cauza le-a fost prezentată de Alexandru Bohățel, iar la Tabla Regească, de Samuil Szakacs, avocat din Aiud, care le erau apărători.¹⁶

Sosită în Bucium Izbita, în a doua jumătate a anului 1840, „doamna străină” care știa legile „ca un fiscal”, a participat la slujbele din biserică, a discutat cu oamenii, le-a împărțit durerea, i-a îndemnat să aibă curaj. S-a stabilit într-o casă din Bucium, pe care

¹⁰ Erdélyi Victor, *op. cit.*, p. 59.

¹¹ Rubin Pațiția 1, p. 1.

¹² Erdélyi Victor, *op. cit.*, p. 60.

¹³ *Ibidem*, pp. 46–54.

¹⁴ *Ibidem*, p. 55.

¹⁵ Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 274 și urm.

¹⁶ Ion Rusu Abrudeanu, *Moșii. Calvarul unui popor erotic dar nedreptățit*, București, 1928, p. 307.

comunitatea i-a pus-o la dispoziție. A colindat munții în căutare de documente despre situația fiecărui sat, intrând în vorbă cu oamenii, învățând mamele cum să-și crească copiii frumos, prin curățenie și hrană potrivită, scriindu-le mai ales petițiile pe care le-a dus autorităților locului și nu numai, învățându-i chițibușuri juridice, organizând întruniri publice în biserici, la care poporul participa în număr mare, îndemnându-i chiar să ia ciomagul să-și apere dreptul dacă e nevoie¹⁷, câștigându-le astfel respectul și afecțiunea prin felul de a fi și de a gândi.

În adresele înaintate guvernului ardelean, guvernului de la Viena, autorităților județului, Tezaurariatului din Zlatna, a prezentat situația dramatică în care se aflau oamenii, fiind dârză în opinii și tenace în apărarea drepturilor acestora. Avea autoritate asupra poporului și se bucura de sprijinul celor mulți. Mulțimea o asculta îndeplinindu-i cu rigoare cuvântul. De aici și temerea autorităților că, pe fondul nemulțumirilor datorate abuzurilor și corupției tot mai mari, femeia ar fi putut declanșa în orice moment revolta celor mulți. În mai multe comune fiscul nu mai dispunea nici de dreptul de cârciumărit, numit regal, nici de taxele obținute în urma contravențiilor silvice, pentru că Ecaterina Varga susținea cu tărie în fața tuturor că pământul e al oamenilor cu tot ce este pe dânsul.

Prima jalbă a luat drumul Vienei în 1841, prezentându-i-se împăratului situația nenorocită a poporului.¹⁸ Printr-un ordin adresat guvernului din Transilvania, din 29 iulie 1841, pornind de la plângerile Ecaterinei Varga, Curtea împărătească a solicitat deslușiri și a cerut oprirea abuzurilor. De asemenea, s-a dorit și un răspuns referitor la Teodosie Tandru și Ilie Simina¹⁹, reprezentanții comunelor din Apuseni trimiși să afle rezultatul procesului inițiat de către moți pentru recăștigarea unor drepturi încălcate de către autoritățile locului, oamenii fiind arestați încă din 1839, fără a se mai cunoaște nimic despre ei. În 1842, minerii au trimis o a doua plângere cancelariei împărătești care, ca răspuns, a însărcinat Tezaurariatul să expedieze la Viena toate plângerile locuitorilor Munților Apuseni începând cu anul 1825.

Guvernatorul Ardealului, Iosif Teleki, a răspuns primei solicitări împărătești abia în 1843, promițând, formal, judecarea de urgență a românilor închiși²⁰, urmărind doar o amânare care să-i permită prinderea agitatoarei.

Între timp, Ecaterina Varga a trecut la acțiune, îndemnând nemulțumiții să taie pădurile și să-și construiască locuințe, să repare podurile, șteampurile, morile, în baza ordinului urbarial din 1787, iar terenurile defrișate să le cultive. Gornicii, trimiși să

¹⁷ La 6 mai 1843 oamenii administrației încep plantarea de puieti pe un teren defrișat, în apropiere de Detunata, teren expropriat forțat de la buciamani. Ecaterina Varga și vreo 50 de iobagi, cu ciomege și securi, opresc lucrările și distrug puietii. Vezi Zoltán Tóth, *op. cit.*, p. 272.

¹⁸ Prima petiție, din 14 ianuarie 1841, semnată de ea în numele minerilor, e adresată suveranului de la Viena căruia îi cere pentru comune respectarea vechilor privilegii și ocrotirea împotriva abuzurilor slujbașilor domeniali. Va face, ulterior, multe alte petiții încercând să pună capăt abuzurilor, să preseze și să pună capăt tergiversărilor din justiție. Vezi în: Erdélyi Victor, *Catarina, doamna noastră*, Cluj, Editura Biblioteca Progresului, 1928, pp. 60–61; Rubin Patiția 1, p. 2.

¹⁹ Rubin Patiția 1, p. 3.

²⁰ Erdélyi Victor, *op. cit.*, p. 62.

împiedice acțiunile oamenilor și să sădească butași pe locurile despădurite, au fost alungați de țărani adunați și înarmați cu furci și topoare.²¹

Sub impactul acțiunilor pe care le organizează, „doamna străină” s-a transformat destul de repede în „doamna noastră”²², binefăcătoarea și ocrotitoarea intereselor locuitorilor, trimisă lor de providența divină. Femeia a pornit și spre Viena pentru a apăra oamenii și pentru a le face auzit glasul prin care își cereau dreptul străbun, câștigând astfel aprecierea buciumanilor și, în același timp, disprețul asupritorilor.

Pentru autorități, demersurile ei în favoarea oropiștilor români au transformat-o într-o aventurieră, o femeie nebună, „Horea în fustă”.²³ Declarată periculoasă, a fost permanent ținută sub observație fără a se putea întreprinde nimic concret împotriva ei, fiind apărată de popor. Autoritățile locale au solicitat sprijin guvernului pentru reinstaurarea ordinii în condițiile în care iobagii au refuzat și îndeplinirea sarcinilor comunale.

În 1843, Ecaterina Varga a întocmit, în limba germană, și petiția minerilor. Aceștia s-au plâns împăratului de abuzurile și jafurile neconținute la care erau supuși, solicitând o comisie care să cerceteze și să găsească soluții²⁴. Prefectul județului Alba Inferioară, baronul Nicolaus Bánffy a cerut lămuriri pentru a putea da un răspuns Curții imperiale.²⁵ După adresa primită, cancelaria imperială aștepta soluționarea tensiunilor.

Un rescript imperial, deși nu a rezolvat toate plângerile, a adus îmbunătățiri prin măsurile luate, înlăturând puterea contrabandiștilor cârciumari armeni și dând o lovitură funcționarilor corupți. La 26 aprilie 1843, Melchior Fosztó, subprefectul județului Alba Inferioară, a publicat rezoluția împărătească²⁶ generând ca reacție intervenția lui Ioan M. Nemegeyi, directorul administrației din Zlatna, care invoca intervenția de urgență a autorităților (tezauriat, prefect, guvern) pentru a impune reclamanților obligația îndeplinirii sarcinilor comunale.²⁷ O nouă adresă a Ecaterinei Varga a încunoștiințat Viena că oamenii respectă obligațiile ce le-au fost stabilite în 1789 și refuză să execute doar sarcinile nelegale.²⁸ În același mod a prezentat situația și subprefectul Fosztó în adresa pe care a expediat-o, la rândul său, cancelariei împărătești.²⁹

Determinarea ei, angajarea ei totală în slujba băieșilor din Apuseni, petițiile în serie pe care le-a adresat autorităților din Transilvania și împăratului de la Viena, unele în numele românilor, altele semnate în nume propriu, au determinat autoritățile timpului, camerale și provinciale, să o pună sub urmărire, să o caute, încercând să o

²¹ Rubin Patiția 1, pp. 3–4; Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 272.

²² Erdélyi Victor, *op. cit.*, p. 67.

²³ Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 271.

²⁴ Erdélyi Victor, *op. cit.*, p. 63.

²⁵ Rubin Patiția 1, p. 9.

²⁶ *Ibidem*, p. 10.

²⁷ *Ibidem*, pp. 12, 15.

²⁸ Lucrările ilegale, potrivit documentelor timpului erau: adunarea lemnelor de foc la Baia de Arieș; tăierea lemnelor pentru vânzare; transportul acestora la Roșia Montană și la Abrud pentru funcționarii moșiei, pentru cizmari și țigani; transportul lemnelor la gatere; transportul lemnelor la Roșia Montană pentru preot, dascăl și medic; plata lemnului necesar reparării șteampurilor care se strică foarte des etc.

²⁹ Rubin Patiția 1, p. 13.

îndepărteze de oameni. Corupția mare, abuzurile de tot felul, lipsa de soluții au făcut-o pe Ecaterina Varga să înțeleagă că în asemenea împrejurări nu se putea ajunge la nimic pe cale normală, prin plângeri și acțiuni în justiție, că, mai devreme sau mai târziu, era inevitabilă baia de sânge.³⁰ Cercul ei de acțiune a cuprins toată zona Apusenilor. Pretutindeni era bine primită și protejată.

Într-un document datat la 26 august 1844, emis în consiliul general al guvernului regal din Transilvania, de la Cluj,

Semnalmentele Catarinei Varga, care colindă pe moșia regală a Zlatnei, prin comunele Bucium, Cărpeneș și Abrud-sat, amăgind pe locuitori și agitându-i contra moșiei sunt: patruzeci de ani, de statură mijlocie, are fața creol-roșie, ochii negri, vorbește românește, ungurește și nemțește și în cele două limbi din urmă și scrie. Își schimbă îmbrăcămintea și câteodată umblă în ciorapi și în haine frumoase iar câteodată în haine valahești. Călătorește pe jos și călare. E de căutat conștiincios, găsindu-se să se aducă sub pază sigură în fața autorităților județului nobil Alba Inferioară³¹.

Istoricul maghiar Elek Iacob, referindu-se la Ecaterina Varga, o descrie astfel:

o femeie de 40 de ani, de talie mijlocie, brună, față rumenă, ochi negri, care vorbește românește, ungurește și nemțește, în ultimele două limbi știe și să scrie, își schimbă ținuta, uneori fiind îmbrăcată domnește, alteleori ca românele, călătorește pe jos și călare³².

Moșii știau că autoritățile încearcă să o prindă. În fața unei asemenea primejdii,

în jurul locuinței pururea avea spioni, cari de îndată ce zăreau vreun om suspect, îi făceau de știre și o ascundeau în văgăunile codrilor unde o păzeau cu paznici armați. Atât de mult o iubeau încât erau în stare să-și jertfească și viața pentru apărarea persoanei ei³³.

Pentru restabilirea ordinii în zonă, o intervenție armată era exclusă, deoarece exista riscul de a ieși la iveală toate abuzurile autorităților locale. Există și zvonul că poporul se pregătea de defensivă. Mulți, sături de greutate și taxe, emigrau. În cele din urmă s-a găsit o soluție. Împotriva influenței crescânde a Ecaterinei Varga, numai preoțimea putea fi destul de tare. Baronul Samuil Jósika, folosindu-se de luptele desfășurate în jurul scaunului episcopesc din Transilvania, la 2 septembrie 1846 l-a chemat în audiență pe substitutul episcopal Andrei Șaguna, solicitându-i ajutorul împotriva „șantajului femeii înșelătoare”³⁴.

Cu implicarea lui Andrei Șaguna, ambițiosul vicar ortodox al Sibiului, și a lui George Pogany, subprefectul comitatului Alba Inferioară, la care s-au alăturat pretorul Grigorie Tövisi și un gornic, veniți la Abrud la 5 ianuarie 1847, Ecaterina Varga a fost prinsă în satul Bucium Izbita, de Bobotează, după slujba la care participaseră mulți săteni.³⁵ Prezența preotului lor, Gheorghe Suci, și a arhierelui lor de la Sibiu le-a

³⁰ *Ibidem*, p. 14.

³¹ Erdélyi Victor, *op. cit.*, p. 74.

³² Tóth Zoltán, *op. cit.*, pp. 289–290.

³³ Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 308.

³⁴ Erdélyi Victor, *op. cit.*, pp. 92–93.

³⁵ Rubin Pațiția, *Varga Catalina*, mss. 2 (în continuare Rubin Pațiția 2), Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Colecția *Documente*, doc. nr. inv. 3685, pp. 2–3. Rubin Pațiția, în manuscrisul său, scrie că Ecaterina Varga a fost prinsă abia în 18 ianuarie 1847, de către Șaguna, cu învoirea preoțimii din munți, la dorința guvernului

îndepărtat țăranilor suspiciunile. Fără nicio bănuială, menținând o distanță cuviincioasă, au permis doamnei lor să discute nestingherit cu Șaguna. Șaguna a ademenit-o cu o invitație la masă, în casa preotului din sat unde ar fi putut discuta pe îndelete despre problemele oamenilor. Țăranii au văzut doar cum sania, în care este forțată femeia să urce alături de ei, pentru a onora o invitație la masă, nu se îndreaptă către locuința popii din sat, mai mult, au auzit cum doamna lor le cerea ajutorul. Abia atunci țăranii s-au dezmeticit înțelegând că Ecaterina Varga le este răpită. Au încălecat și luând-o de-a dreptul peste munți, pentru a tăia calea saniei, au încercat să o salveze. Prea târziu. Ecaterina Varga a fost întemnițată la Aiud, transferată apoi în temnița cetății de la Alba Iulia, interzicându-i-se orice contact, lăsându-i-se doar cartea de rugăciuni. Cele 10 capete de acuzare au scos în evidență, însă, tocmai meritele ei.³⁶

Izbucnirea revoltei, la care moții au participat conduși de Avram Iancu și prefectii acestuia, a amânat procesul Ecaterinei Varga. Ea a fost judecată de tribunalul corecțional din Alba Iulia abia la 14 decembrie 1850 când, potrivit codului penal austriac, s-a pronunțat sentința de condamnare la trei luni de temniță. Tribunalul imperial din Sibiu a întărit această sentință la 10 februarie 1851, anulând însă pedeapsa îndepărtării ei din Transilvania și menținând o atitudine ponderată datorată și situației conflictuale din țară. După ispășirea pedepsei, la 21 mai 1851, Ecaterina Varga a părăsit închisoarea militară de la Alba Iulia și s-a retras în Hălmeag, fără a face vreo declarație asupra originii sale sau asupra motivelor care ar fi determinat-o să îmbrățișeze și să apere cauza românilor din Apuseni. A continuat să fie supravegheată dar, niciodată, nu s-a mai întors în Munții Apuseni. A murit în 1858.

Unele surse spun că Avram Iancu ar fi cunoscut-o pe vremea în care își făcea studiile la Cluj și că temeritatea și curajul acestei femei l-ar fi determinat mai târziu să lupte și el pentru cauza lui și alor săi. După înfrângerea revoluției, în peregrinările sale prin munți, Avram Iancu a continuat să-și aducă aminte de doamna care odinioară apăruse Munții Apuseni și pe oamenii din aceste locuri.³⁷ Ea a rămas în amintirea oamenilor din cele trei sate³⁸ ca fiind femeia care a luptat împreună cu ei pentru dreptate, eroină și martiră pentru împlinirea unor idealuri românești de mai bine, mai frumos, mai înalt.

ardelean. Amintește și disputa pe care a avut-o Alexandru Sterca Șuluțiu cu George Barițiu, primul insistând asupra greșelii pe care a făcut-o Șaguna prin predarea femeii autorităților.

³⁶ Tóth Zoltán, *op. cit.*, pp. 337–338.

³⁷ Patiția scrie că unii din zonă vorbeau că Avram Iancu ar fi cunoscut-o pe Ecaterina Varga, iar întâlnirea cu aceasta l-ar fi marcat, însă nu există dovezi în acest sens. Oricum, Ecaterina Varga a locuit în Bucium în perioada în care Avram Iancu s-a aflat la studii, la Cluj, și apoi la Tabla Regească din Târgu Mureș. Vezi în Rubin Patiția 2, pp. 4–5.

³⁸ Muierile, mai ales, povesteau despre ea și le părea rău de soarta ei. Vezi în Rubin Patiția 2, p. 7.

Fig. 1. Memorandistul Rubin Patiția (1841–1918), fotografie medalion. Sursa: Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, Colecția *Clișee. Fotografii*, doc. nr. inv. 4225.

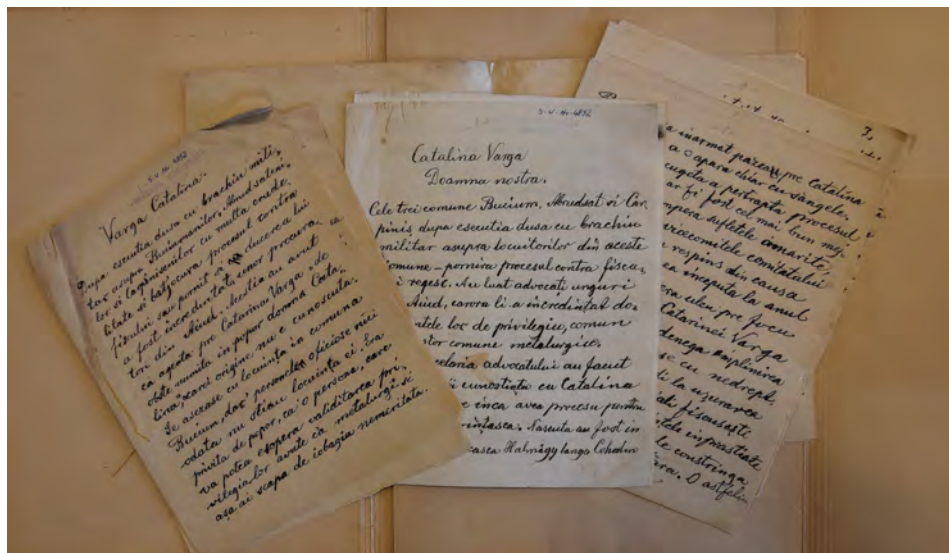

Fig. 2. Rubin Patiția despre Ecaterina Varga, manuscrise. Sursa: Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, Colecția Documente, doc. nr. inv. 3685.

Fig. 3. Ecaterina Varga, pictură în ulei. Sursa: Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, Colecția Artă, doc. nr. inv. 53.

Fig. 4. Ecaterina Varga, portret în creion. Sursa: Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, Colecția *Clîșee*. *Fotografii*, doc. nr. inv. 17.

Fig. 5. Ecaterina Varga, fotocopie. Sursa: Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, Colecția *Clîșee*. *Fotografii*, doc. nr. inv. 18.

Marinela-Loredana BARNA

„200 – BICENTENAR SEVASTIA MUREȘIANU”.
PROIECT EXPOZIȚIONAL

„200 – SEVASTIA MUREȘIANU BICENTENARY”. EXHIBITION PROJECT

***Abstract:** This year, the “Casa Mureșenilor” Museum in Brașov is celebrating the bicentenary of Sevastia Mureșianu’s birth. Sevastia Mureșianu (1824–1879), the founder of the Mureșianu dynasty, is a pivotal figure in the family’s history, whose descendants made significant contributions to the political and cultural life of 19th and 20th century Transylvania. In a society that primarily assigned two roles to women – those of wife and mother – she not only fulfilled these roles with dedication but also went beyond them through her civic work within the Romanian Women’s Reunion. The exhibition highlights three key aspects: Sevastia as a wife and mother, Sevastia’s family ties through matrimonial and personal alliances, and Sevastia as a social figure.*

Proiectul expozițional „200 – Bicentinar Sevastia Mureșianu” a fost o inițiativă proprie realizată în perioada iunie-octombrie 2024, la Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov – o expoziție „in situ”, etalată în casa în care Sevastia Mureșianu a văzut lumina zilei, a trăit 54 de ani și s-a stins.

Activez în domeniul cultural brașovean de 26 de ani. Născută la Brașov, am absolvit Liceul Teoretic „Andrei Șaguna” și am continuat studiile la Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu – Facultatea de Istorie și Patrimoniu.

Arhiva Mureșenilor a fost principala mea sursă de cercetare de-a lungul timpului, rezultatele fiind concretizate în expoziții personale: „Auziți, vedeți, mirați-vă! Expoziție de publicitate”, „Sigiliul – garanția originalității”, „Serviciile poștale în trecut”, „Directori poștali ai Brașovului”, „Magiștri poștali – secol XX”, precum și expoziții colective: „Dansurile istorice”, „Pe drumul spre Marea Unire”, „Istoriei 1877. Stories. Expoziție multimedia interactivă inspirată de rețelele de socializare”, „Moștenirea Mureșenilor”, „Ecouri medievale”. Concomitent, activitatea de cercetare a avut ca finalitate publicarea a 45 de articole științifice în publicații de profil.

„200 – Bicentinar Sevastia Mureșianu” a fost un proiect expozițional aniversar drag sufletului meu. Pe Sevastia Mureșianu „am cunoscut-o” mai bine în anul 2015, când am făcut o cercetare pentru articolul „Dinastia Mureșenilor la feminin”¹. Însă, doi ani mai târziu, m-a cucerit, când am citit corespondența acesteia purtată cu fiul, Aurel Mureșianu, aflat la studii la Viena.² În 2021, am revenit cu interes la Sevastia, de data aceasta studiind relația cu fiicele Elena Cornelia și Sevastia Lucreția.³ Anul

¹ Publicat în revista „Țara Bârsei”, serie nouă, nr. 14, Brașov, Editura Tipotex, 2015, pp. 188–193.

² Studiul a fost concretizat în articolul Aurel Mureșianu – Perioada vieneză (1865–1877), în revista „Țara Bârsei”, serie nouă, nr. 16, Brașov, Editura Tipotex, 2017, pp. 87–94.

³ Marinela Loredana Barna, *Destinele a două reprezentante ale dinastiei Mureșenilor: surorile Elena Cornelia (1854–1925) și Sevastia Lucreția (1860–1928)*, în revista Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca – LX Series Historica 2021, Supliment „Femeia între tradiția și modernitatea românească (a

2024 a fost prilejul ideal de a o aduce în atenția publicului larg cu ocazia sărbătoririi bicentenarului nașterii întemeietoarei dinastiei Mureșianu la Brașov.

„200 – Bicentener Sevastia Mureșianu” a fost, totodată, un proiect expozițional provocator din cauza numărului extrem de redus de bunuri culturale mobile din patrimoniul Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov, ce îi puteau fi atribuite cu certitudine: tablou Sevastia Mureșianu (anonim – ulei pe pânză), tablou Sevastia Mureșianu (anonim – grafică), șase fotografii, corespondență – 71 scrisori, ce i-a avut ca destinatari pe copii, pe ginerele Moise Groza și pe finul Ștefan Emilian, și alte 40 de scrisori, ce au avut-o ca destinatar pe Sevastia, acte/documente – certificatul de botez, vestirile de nuntă, donația Casei Mureșenilor, precum și activitatea în cadrul Reuniunii Femeilor Române.⁴

Caracteristici tehnice ale spațiului expozițional

În acest caz, gândirea expozițională s-a dezvoltat, în primul rând, în relație cu valorile spațiului expozițional, al compartimentării, al traiectoriei de circulație a vizitatorului. Astfel, conținutul expoziției a fost limitat de spațiul disponibil și construit pe trei paliere: **Sevastia – soție și mamă, Sevastia – legăturile de familie: alianțe matrimoniale și alianțe sufletești și Sevastia – factor social.**

Accesul în spațiul destinat expozițiilor temporare se face printr-o galerie situată la etajul clădirii, în zona de birouri. Pentru a înfrumuseța intrarea, care este înconjurată din motive de securitate de grilaje metalice, am optat pentru mascarea ferestrei cu un panou de mari dimensiuni (235 × 110 cm) pe care a fost printat afișul expoziției. (Fig. 1)

O altă limitare a fost faptul că spațiul destinat expozițiilor temporare este un spațiu în care nu sunt permise intervenții (vopsit/ găurit pereți). Spațiul este compus dintr-un hol mic și trei încăperi cu dimensiuni variabile. (Fig. 2) Sala 9, cu 10,46 m liniari expoziționali, are acces printr-o ușă dublă. Din această sală se realizează accesul în celelalte două săli, Sala 10, cu 14 m liniari expoziționali, și Sala 11, cu 12,20 m liniari expoziționali. Sălile, ce au o înălțime medie de 3,50 m, sunt prevăzute cu simeză. Deoarece până acum s-a optat pentru o luminozitate scăzută a spațiului, am solicitat suplimentarea spoturilor LED considerând că este necesară o adaptare a sistemului electric pentru a permite o vizibilitate mai bună.

Sălile au podeaua din parchet de lemn, pereții sunt zugrăviți într-o nuanță de gri deschis, tavanul fiind gri închis, spre negru. Aceste nuanțe m-au condiționat, din nou, în alegerea panelului coloristic al expoziției, optând pentru albastru și crem.

Deoarece nu am dorit o expoziție constituită din scrisori etalate în vitrine, am livrat informațiile din documente pe panouri. Evident, nu le-am eliminat definitiv, acestea fiind expuse în Arhiva Mureșenilor⁵, printr-un sistem de prezentare documente și

doa jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea). Interogații, realizări, perspective”, Cluj-Napoca, 2022, pp. 269–282.

⁴ Mulțumiri adresate lui Kurt Philippi pentru traducerea documentelor scrise în limba germană.

⁵ Declarație donație casă, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 23, doc. nr. inv. 15.468; Sevastia Mureșianu către fiul, Ioan Mureșianu, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 592/2, doc. nr. inv. 4.211; Sevastia

vizibile prin intermediul unei uși securizate de sticlă, și pe panoul cu port-documente **SINGURĂ RESPONSABILITATE – GRIJA FAȚĂ DE SOȚ ȘI FAȚĂ DE COPII** (Sala 9). De asemenea, pentru etalarea obiectelor tridimensionale am optat pentru câte o vitrină din sticlă amplasată în fiecare sală a expoziției.

Atmosfera de familie a fost completată cu ajutorul mobilierului stil aflat în patrimoniul muzeului și nu numai.

În continuare, voi face o scurtă descriere a sălilor și voi reda conținutul panourilor, parcurgând traseul expozițional.

Expoziția „200 – Bicentenar Sevastia Mureșianu”

În holul de intrare vizitatorul a primit, prin intermediul unui panou⁶, câteva informații generale despre expoziție și despre curatorul acesteia, Marinela-Loredana Barna. Tabloul/grafica Sevastiei Mureșianu⁷ a vegheat asupra vizitatorilor, care au dorit să-și lase gândurile în cartea de impresii a expoziției. (Fig. 3)

Universul casei și al familiei Mureșianu a fost surprins în prima sală, Sala 9 – **Sevastia – soție și mamă**. (Fig. 4) Punctul central al sălii a fost tabloul în ulei al Sevastiei Mureșianu⁸. Sub tablou, a fost amplasată o vitrină cu trei albume fotografice⁹ și două fotografii¹⁰. Deoarece, acest univers familial mi-a fost dezvăluit prin intermediul corespondenței, am creat un mic colț de lectură cu o măsuță, un taburet, o lampă și scrisori fotocopyate ale Sevastiei. Un premergător a completat atmosfera familială.

SEVASTIA MUREȘIANU (1824–1879)¹¹

Numele Sevastia are la origini grecescul „sebastós” – venerabil. În familia Mureșianu, ziua numelui, serbată în 18 decembrie, era un prilej de „mare paradă”.

Sevastia vede lumina zilei în această casă unde conviețuiesc deja două generații: bunicii materni – Bălașa și Ioan Cepescul și părinții – Maria Păuna și Dimitrie S. Nicolau. La 17 iulie 1824, mezina familiei este botezată în biserica grecească din Cetatea Brașovului.

Mediul familial pune accent pe educație, iar muzica ocupă un loc important. Bunica Bălașa își procură de la Viena nu doar ultimele modele de pălării, ci și noutățile

Mureșianu către fiica Elena Cornelia Groza, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 593/6, doc. nr. inv. 4.808; Sevastia Mureșianu către fiul, Aurel Mureșianu, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 592/2, doc. nr. inv. 4.214; Necrolog Sevastia Mureșianu, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 23, doc. nr. inv. 17.590.

⁶ Panou forex de dimensiunile 70 × 110 cm.

⁷ Fond *Obiecte de patrimoniu*, nr. inv. 1.330.

⁸ *Ibidem*, nr. inv. 9.

⁹ *Ibidem*, nr. inv. 50, nr. inv. 51, nr. inv. 52.

¹⁰ Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 6, doc. nr. inv. 222; *Ibidem*, Fond *Mureșeni*, dos. 265, doc. nr. inv. 16.733.

¹¹ Panou forex de dimensiunile 80 × 160 cm. Imagine panou – Sevastia Mureșianu, Fond *Obiecte de patrimoniu*, nr. inv. 50.

muzicale. Sevastia devine și ea o bună pianistă însuflețind atmosfera reuniunilor, acompaniind sau cântând singură compoziții la modă.

Educația acesteia este asigurată de către profesori particulari, viitorul soț, Iacob Mureșianu, fiind unul dintre aceștia.

În Transilvania secolului al XIX-lea, legislația garantează egalitatea soților în ceea ce privește administrarea bunurilor și capacitatea deplină a femeii măritate. Astfel, în 1860, Sevastia primește, drept donație din partea mamei patru camere în partea din spate a casei, la care se adaugă podul de deasupra camerelor, o parte din pivniță și șopru de lemne, evaluate la 1.500 florini.

Arhiva Mureșenilor confirmă strădania ei pentru „bărbatul meu”, pentru copii, pentru emanciparea femeii, pentru românii transilvăneni și chiar pentru românii de dincolo de Carpați.

Cele mai importante evenimente din istoria României la care Sevastia Mureșianu a fost martoră: Franz Joseph este instalat împărat al Imperiului Austriac și Mare Principe al Transilvaniei – 1848, Revoluția de la 1848–1849, Unirea Principatelor Române sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza – 1859, Carol de Hohenzollern-Sigmaringen este instalat domnitor al României – 1866, crearea Imperiului Austro-Ungar și încorporarea Transilvaniei părții maghiare – 1867, Pronunciamentul de la Blaj – 1868, Războiul de Independență – 1877.

SEVASTIA MUREȘIANU – O VIAȚĂ DE 54 DE ANI¹²

- 1824 – 17 iulie – este botezată în biserica grecească din cetatea Brașovului (astăzi, Biserica „Sfânta Treime” Cetate)
- 1840 – 11, 18 și 25 august – au loc vestirile de nuntă
- 1840 – septembrie – se căsătorește cu Iacob Mureșianu
- 1841 – 6 iunie, se naște fiul Ioan (nași de botez sunt abatele romano-catolic Antonie Kovacs și cumnatul Sevastiei, George G. Ioan)
- 1843 – 16 martie, se naște fiul Leon (moare la o vârstă fragedă)
- 1844 – 19 ianuarie, se naște fiul Iulius (moare la o vârstă fragedă)
- 1847 – 8 iunie, se naște fiul Aurel Victor, viitor om politic, publicist și proprietar al „Gazetei Transilvaniei”
- 1850 – 16 februarie, se naște fiul Romulus George (moare în 7 februarie 1863)
- 1853 – 6 martie, se naște fiica Maria (moare după câteva luni)
- 1854 – 4/16 decembrie, se naște fiica Elena Cornelia
- 1857 – 29/19 iunie, se naște fiul Iacob Petru, viitor muzician
- 1860 – ianuarie, fiul Ioan pleacă la Viena (lucrează într-o casă de comerț)
- 1860 – 16 martie, se naște fiica Sevastia Lucreția
- 1860 – aprilie, moare mama Sevastiei, Maria Păuna Nicolau
- 1863 – fiul Aurel Victor pleacă la studii, la Gimnaziul superior greco-catolic din Blaj

¹² Panou forex de dimensiunile 80 × 160 cm.

- 1864 – 22 aprilie, se naște fiul Traian Dumitru, viitor bariton și sculptor
- 1865 – fiul Aurel Victor pleacă la studii, la Facultatea de Drept din Viena
- 1865 – fiul Ioan, se asociază cu Ioan Perlea și deschide la Viena Casa de comisioane, spedituri și încasări „Perlea și Mureșianu”
- 1867 – 17 februarie, fiul Ioan se căsătorește la București cu Elisa Christu, fiica bancherului Nicolae Christu
- 1867 – se naște nepotul Marius, fiul Elisei și al lui Ioan Mureșianu
- 1867 – fiica Elena Cornelia pleacă la studii la Viena, la Institutul Demergel
- 1869 – se naște nepoata Valeria, fiica Elisei și a lui Ioan Mureșianu
- 1870 – reabilitarea lui Iacob în urma procesului Pronunciamentului
- 1870 – decembrie – fiul Ioan pierde averea la bursă și fuge, lăsând în urmă soția și copiii
- 1871 – fiul Ioan ajunge în Argentina și îi trimite mamei primele vești, în octombrie
- 1873 – decembrie, fiica Elena Cornelia se căsătorește cu Moise Groza și pleacă în România
- 1875 – moare cel de-al treilea nepot al Sevastiei și primul copil al familiei Groza
- 1875 – fiul Iacob Petru pleacă la studii tehnice la Viena
- 1875 – moare tatăl Sevastiei, Dimitrie S. Nicolau
- 1875 – refuzul comunității catolice de a-l pensiona pe Iacob după 38 de ani de activitate la Gimnaziul latino-german
- 1876 – stabilirea pensiei lui Iacob, în valoare de 33 florini
- 1876 – nora Elisa Mureșianu solicită întreținerea copiilor ei
- 1877 – fiul Aurel Victor revine la Brașov și preia conducerea ziarului „Gazeta Transilvaniei”
- 1877 – moare Traian, cel de-al patrulea nepot al Sevastiei și al doilea copil al familiei Groza
- 1877 – refugiul la Brașov al rudelor din România din cauza Războiului de Independență al României
- 1877 – Iacob Petru renunță la Politehnica din Viena, devine profesor la Năsăud
- 1879 – 29 iunie stil nou, moare Sevastia iar la 1 iulie este înmormântată la cimitirul Groaveri din Brașov.

SINGURA RESPONSABILITATE – GRIJA FAȚĂ DE SOȚ ȘI FAȚĂ DE COPII¹³

Căsătoria

În 1811, Codul civil austriac pune bazele stabilirii clare a competențelor statului și ale bisericii în ceea ce privește viața de familie. Autoritatea civilă rezolvă probleme legate de raporturile de familie, drepturi matrimoniale, moștenire, tutelă etc. Biserica

¹³ Panou forex de dimensiunile 150 × 235 cm. Imagine panou – Sevastia Mureșianu, alături de nora Elisa Mureșianu și nepoți, Fond *Obiecte de patrimoniu*, nr. inv. 50. Panoul a fost completat cu trei port-documente din plexiglass, în care am etalat: adeverință vestiri, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 23, doc. nr. inv. 887; poezie scrisă de cumnatul Sevastiei, Dumitru Mureșianu, cu prilejul căsătoriei, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 23, doc. nr. inv. 13.593; fotocopii ce îi înfățișează pe Sevastia și Iacob Mureșianu.

ține evidența protocoalelor de stare civilă, rezolvă problemele ridicate de logodnă, încheierea căsătoriei.

Atât normele legislative civile, cât și cele bisericești prevăd necesitatea vestirilor căsătoriei. Vestirile se fac în biserică, în trei duminici consecutive, la sfârșitul liturghiei, cu rol de a afla eventualele piedici care pot opri căsătoria.

În toamna anului 1840, căsătoria dintre Sevastia, ortodoxă, și Iacob, greco-catolic, nu este privită cu ochi buni de către biserică. Cu toate acestea, la 30 august 1840, preotul greco-catolic Iacob Popovici din Ilieni, invocând motive de sănătate, permite oficierea căsătoriei de către preotul ortodox din Brașov.

Adeverință¹⁴

Domnul Profesor al școalelor latinești catolice din sl?: Cetatea Brașov Iacov Murășan din Rebrîșoara de Legea grecească unită catolică apuseană, carele voește a lua în taină sfântă (a) căsătorii pă domniea sa Coconița Sevastița fiica dumnealui Dimitrie Nicolau din Cetatea Brașov. Poruncitele trei vestiri s-au făcut în august 11–18 și 25. Și despre partea numitei mirese nu să află până acum nicio npedecare (nicio împiedicare) despre care adeverez.

Brașov, 25 august 1840

semnătură greu lizibilă: Vsilie Trecean [...] paroh [...]¹⁵

Sevastia Nicolau și Iacob Mureșianu. Căsătoria = un aranjament bun

În Brașovul ortodox și convenționalist, Sevastia Nicolau se căsătorește cu un profesor fără avere și de religie greco-catolică. Alegerea se dovedește a fi una înțeleaptă, Iacob Mureșianu devenind în scurt timp un membru marcant al inteligenței transilvănene din secolul al XIX-lea.

Născut la Rebrîșoara și școlit la Gimnaziul Superior din Blaj, Iacob Mureșianu este atât un caz de mobilitate socială, nu foarte des întâlnit în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cât și un caz de import de inteligență ce are loc la Brașov în acea perioadă.

Rare sunt cazurile în care tânăra familie se mută în casa părinților fetei, atrăgându-și din partea comunității reacții umoristice și sarcastice. Sevastia rămâne, alături de Iacob, în casa părintească situată pe Șirul Inului nr. 22 (astăzi, Casa Mureșenilor), tânăra familie subordonându-se generațiilor anterioare.

Pria onorată,

Iubită cumnată,¹⁶

O ce minut norocit,

De sus mi-e dăruit;

Vroesc acum a-l câștiga?

De a vorbi cu dum(n)iata.

Iată pronia cerească,

Prin taina apostolească,

¹⁴ Document transcris din limba română cu alfabet chirilic de către Andreea Panait, muzeograf, expert manuscris chirilic de la Muzeul Național al Agriculturii, Slobozia, căreia îi mulțumesc și pe această cale.

¹⁵ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 23, doc. nr. inv. 887.

¹⁶ Document transcris din limba română cu alfabet chirilic de către Andreea Panait, muzeograf, expert manuscris chirilic de la Muzeul Național al Agriculturii, Slobozia, căreia îi mulțumesc și pe această cale.

V-au ales de soți cinstit
 Unui de mine iubit,
 Iacov/Iacob adevărat frate,
 De bine să aveți parte,
 Iată acum îndrăznesc,
 Și cumnată te numesc,
 Să fii în veci fericită,
 De bunătați împodobită,
 Ca una ce ești aliasă,
 Lui Iacov bună, credincioasă.
 Primește de la a(l) matală
 Cumnat Dimitrie care,
 Aicia îți hărăzește
 Urare/urale cu bună veste,
 Cum că el îi sănătos,
 Și te roagă prea frumos,
 A-i face o bucurie
 Cu asemenea hârtie.
 De un răspuns împodobită,
 Fie și în cornuri? tocmită,
 Scrisă mic și mai mare
 Numai de driapta dumatăle,
 Din care eu, o mult iubită;
 Voi ceti driapta primire
 Acelei de aur prea gătită
 Matală de prezant menită.
 Cruce sămn de bucurie
 a Sebastii/Sevastiții să fie
 Pe care nume să cetește
 Dimitrie să numește.

Fii iubita noastră, înțaglată ca șărpi și blândă ca porumbi. Iubește pe Dumnezeu, fii virtuoasă și oglindă altora, în sfat religioasă, iubește-ți bărbățul care de sus îți este dat, nu uita a răsplăti prin rugăciuni către Atot Puternicul osteneala pusă de către părinți¹⁷.

Sevastia – centrul familiei și al vieții casnice

Conform regulilor epocii, bărbatul are autoritate asupra familiei sale și rol de reprezentare a familiei în fața comunității iar femeia are autoritate asupra spațiului interior al gospodăriei.

În Casa Mureșenilor, Iacob, deși se împarte între cariera didactică și cea jurnalistică, îi oferă bucurios Sevastiei „ajutor împrumutat în gospodărie”¹⁸.

Sevastia este partenera ideală de viață și aspirații intelectuale. Pe lângă grija

¹⁷ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 23, doc. nr. inv. 13.593.

¹⁸ Iacob Mureșianu către fiica Sevastia Lucreția Davidescu, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 703, doc. nr. inv. 18.060.

constantă în ceea ce privește starea de bine fizică și psihică a lui Iacob – „eu l-am menajat bine, tot cu vin vechi și șnițel de vițel”¹⁹, îi este alături soțului și în plan profesional.

Cunoaște activitatea redacției „Gazetei Transilvaniei” și se implică în eficientizarea acesteia când situația lui Iacob devine tot mai apăsătoare în conducerea ziarului. În 1877, Sevastia intră parte activă în procesul de negociere cu fiul, dr. Aurel Mureșianu, pentru reîntoarcerea acasă de la Viena și preluarea Gazetei în calitate de redactor și proprietar.

Sevastia și Iacob – a fost iubire?

Cei 39 de ani de căsătorie sunt caracterizați de dragoste, respect conjugal și prietenie. Sevastia dă naștere la 10 copii, devenind mamă pentru prima dată la vârsta de 16 ani, iar, la 40 de ani, îl are pe mezinul Traian. Cunoaște, însă, și durerea pierderii premature a patru copii: Leon (1843), Iulius (1844), Romulus (1850–1863) și Maria (1853). În ceea ce privește relația tată-copii, Sevastia joacă rolul de mediator. Este cea care primește toate veștile, atât bune, cât și rele, este cea care face constant eforturi în păstrarea echilibrului familiei – „toate păcatele voastre tot în capul meu se sparg”²⁰.

RĂMÂN A TA MAMĂ, SEVASTIA²¹ (Fig. 5)

La Brașov, Ioan Mureșianu²² (Iancu, cum i se spune în familie) urmează cursurile Școlii comerciale din Cetate și face practică la prăvălia de manufacturi a lui Ștefan de Remenyik. La 18 ani pleacă la Viena cu scopul de a lucra într-una din cunoscutele case românești de comerț din capitală. După 15 ani petrecuți la Viena, se stabilește în 1871 la Buenos Aires. Nu mai revine niciodată acasă.

Iancule dragă,

Nu poți să știi cât de mare bucurie ai făcut tatălui tău prin epistola care ai trimis-o. Acum i s-a făcut dor de voi. De n-am avea atâta familie, numai te-ai pomeni la vară cu noi. [...] M-am bucurat și de Marius că umblă mititelul așa de curând. Tu ai început târziu să umbli, la 14 luni²³.

Iancule dragă!

Mai scrie-i tatălui tău și de Aurel cu examenul și de parale, să-ți trimită. Ca să știe²⁴.

Aurel Victor Mureșianu²⁵ urmează cursurile Gimnaziului Honterus din Brașov, iar ultimii doi ani ai pregătirii preuniversitare îi petrece la Blaj, unde absolvă în 1865.

¹⁹ Sevastia Mureșianu către fiul Aurel Mureșianu, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 592/3, doc. nr. inv. 4.249.

²⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 4.238.

²¹ Panou forex de dimensiunile 525 × 150 cm. În partea mediană, a fost inserată Linia Vieții, o linie roșie, cu suișuri și coborâșuri. În partea superioară au fost prezentate medalioane fotografice înfățișându-i pe destinatarii scrisorilor, iar în partea inferioară, citate din scrisorile trimise de acasă, de către Sevastia.

²² Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 265, doc. nr. inv. 16.736.

²³ *Ibidem*, dos. 592/4, doc. nr. inv. 4.298.

²⁴ *Ibidem*, dos. 592/2, doc. nr. inv. 4.212.

²⁵ *Ibidem*, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 8, doc. nr. inv. 367.

Perioada vieneză (1865–1877) a lui Aurel este definită de o bogată corespondență cu mama, Sevastia. Obține diploma de doctor în drept la Facultatea de Drept din Viena. La insistențele familiei, renunță la cariera avocațială și se întoarce la Brașov în 1877.

Aurele dragă

Îți mulțumesc că mi-ai scris și noutăți din lumea mare. Am avut duminică cu ce-mi petrece²⁶.

Christos a înviat

Aurele dragă,

M-am bucurat, iubite Aurele, ca după toate necazurile, ai curajul ca și pe mine să mă încurajezi. și nu-mi fac gânduri. De toate mă gândesc de tine, dar de cătană nu-mi trecea prin minte să te faci. Să știi că n-am nicio bucurie dacă nu poți veni acasă...

Te sărut Aurele dragă și te doresc, și pe Iancu, și Elisa, și copilași. Dumnezeu să-ți ajute să scapi de beleaua de soldat. Rămâi sănătos, sărutându-ți mâinile toți frații, cu deosebire Lenica, care vă dorește. Lenica nu prea este bine la Brașov. A început a slăbi. Nu știu ce e cauza.

Încă o dată te sărut și rămân a ta mamă, Sevastia Mureșianu²⁷

Aurele dragă,

Scriseși că vei veni la carnaval și acum îmi spune Moșul că vîi la vară. Eu nu știu ce poate fi cu tine. Au mai studiat și alții. Teodor Nica după tine s-a dus și acum vine absolvent și cu practică la avocat. [...] Căutați un avocat măcar numai 5 ore pe zi cu cât de puțin, tot este bine decât nimic.

Pentru că toate păcatele voastre tot în capul meu se sparg, poți pricepe²⁸.

Elena Cornelia Mureșianu²⁹ este singura fiică a familiei care beneficiază de educație la pension. În perioada 1867–1868, la Institutul Van Demerghel din Viena studiază literatură, desen, muzică, limbi străine alături de alte domnișoare din familiile Ghica, Șuțu, Palladi, Orescu etc. La 19 ani, la începutul lunii decembrie 1873, Elena Cornelia părăsește casa părintească și pleacă la București alături de soț, Moise Groza, ajuns ulterior general în armata română.

Iubita mea Elena!

Primește îmbrățișarea mea părintească și gândește-te că și eu sunt tot cu tine. Acum Bărbatul îți va fi și mamă și tată. Draga mea, dorul o să mai dureze puțin și o să te deprinzi. Sunt convinsă că o să vă înțelegeți bine, pentru că nu vă stă nimic în cale.

[...] Rămâi sănătoasă, dragă Elena, și trăiește în speranța de un viitor bun. Să te gândești că tu ești cea mai fericită din toată lumea, atunci îți va fi inima liniștită. Numai în toată viața ta să-ți aduci aminte de povețele mele³⁰.

Elena dragă!

Tatăl tău este tare înconjurat de datorii. Până s-o putea să se curețe de tot, atunci o să poată să vă mai ajute și pe voi.

²⁶ *Ibidem*, Fond Mureșeni, dos. 592/2, doc. nr. inv. 4.216.

²⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 4.226.

²⁸ *Ibidem*, dos. 592/3, doc. nr. inv. 4.238.

²⁹ *Ibidem*, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, dos. 18, doc. nr. inv. 1.401.

³⁰ *Ibidem*, Fond Mureșeni, dos. 593/6, doc. nr. inv. 4.807.

[...] Lasă să vă zică că sunteți săraci, decât că sunteți datori.

Lăsați și cu invitațiile alea multe, pentru că birja vă costă mai mult ca mâncarea ce o mâncați.

[...] Draga mea Elena, fii tu mai cuminte și nu da bani fără socoteală. Gândește-te la mine cum îmi țin eu casa cu o așa mare economie și tot au toți ce să mănânce³¹.

Moise Groza³², născut în comuna Obreja (astăzi, județul Caraș-Severin), în 1873 este însărcinat, în calitate de ofițer în armata austro-ungară, cu stabilirea liniei de frontieră între Imperiul Austro-Ungar și România în Munții Sirluiului. Acolo, îl întâlnește pe generalul Florescu, ministrul de război al României, care îi propune transferul în armata română. Repartizat la Marele Stat Major al României, este însărcinat cu organizarea școlii topografice. În același an, intră în familia Mureșenilor prin căsătoria cu Elena Cornelia, fiica Sevastiei și a lui Iacob.

Dragul meu copil,

[...] Vă rog, dragul meu copil, să nu îi mai scrieți Elenei atât de plângăreț, ci mai curajos. De ce?

Pentru că toate scrisorile care vin la adresa mea sunt citite de soțul meu și dacă vă plângeți astfel el își pierde curajul, crezând că cine știe ce om nefericit sunteți.

Iertați-mă, dragul meu, că vă scriu atât de sincer. Nu veți lua în nume de rău observațiile mele.

Trăiți bucuros cu speranța că veți fi cel mai fericit om.

Vă sărut cu drag și rămân mereu mama dumneavoastră binevoitoare³³.

Dorite și iubite fiule!

[...] Sunt prea convinsă că te înțelegi bine cu Lenica pentru că dânsa e o fată bună și îi place a întreba când face cele ce atinge și pe altul.

[...] Poftesc ca să rămână iubirea, tot în același grad până la adânci bătrâneți³⁴.

Iacob Petru Mureșianu³⁵ urmează cursurile Gimnaziului latino-german din Brașov. În perioada 1875 și 1877, studiază la Politehnica din Viena, pe care însă o va abandona pentru studii muzicale. În anul 1885 se stabilește la Blaj, unde își desfășoară activitatea muzicală. Înființează, în 1888, prima publicație muzicală românească din Transilvania – „Musa Română”.

Iacobe dragă!

Am primit epistola ta din Deva și din Blaj. M-am bucurat de tine că nu ai uitat de noi. Așa dragul meu Iacob, nu uita de părinți, ca și părinții să nu uite de tine³⁶.

³¹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 4.808.

³² *Ibidem*, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, dos. 6, doc. nr. inv. 198.

³³ *Ibidem*, Fond Mureșeni, dos. 593/6, doc. nr. inv. 4.804.

³⁴ *Ibidem*, doc. nr. inv. 4.806.

³⁵ *Ibidem*, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, dos. 21, doc. nr. inv. 1.836.

³⁶ *Ibidem*, Fond Mureșeni, dos. 592/2, doc. nr. inv. 4.213.

ORDO MATER RERUM/ ORDINEA ESTE MAMA LUCRURILOR³⁷ (Fig. 6)

În Casa Mureșenilor sunt găzduiți și elevi ai Gimnaziului latino german, căroră Iacob Mureșianu le este profesor și director, iar unora chiar rudă.

Un locuitor al casei din anul 1865 – Iuliu Mureșianu (17 ani), nepot de frate, mărturisea:

[...] Apoi, neascunzând pisica în sac, precum știi și tu, în Blaj mi s-au cam dedat ochii după cele cu crinolone, deși erau cam puține pe acolo, și acum aici fiind ca parii în gard [...] bătrânul îmi tot cântă: ordo mater rerum, și mă ține, ca și pe ceilalți verișori de aici, în disciplină, cerându-mi, de tot timpul petrecut peste măsură, dare de seamă.

[...] ca oaspe unde petrecui până la ora 12 ½ noaptea. A doua zi îmi fu parola zilei „te pisez”.

Păcatele mele! Apoi, după aceasta, urmă o porțiune de predică, care mi se puseră de-a dreapta, dar mai mult prin teroare decât prin aplecare naturală, și așa mă puseră iarăși în frâu³⁸.

Universul extins al Sevastiei, societatea comercială brașoveană cu care, în mare parte, era înrudită, a fost surprins în cea de-a doua sală, Sala 10 – **Sevastia – legăturile de familie: alianțe matrimoniale și alianțe sufletești**. (Fig. 7) Un tablou intitulat „Fruntașii vieții comerciale, industriale și culturale a Brașovului românesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea”³⁹ a completat acest univers.

BRAȘOVUL COMERCIAL DE ODINIOARĂ⁴⁰

Brașovul, reprezentat pe stema Transilvaniei alături de Bistrița, Sebeș, Sibiu, Sighișoara, Mediaș și Orăștie, este cea mai mare așezare urbană din Transilvania de la mijlocul secolului al XV-lea și până în secolul al XVIII-lea.

Apropierea de drumurile comerciale favorizează dezvoltarea orașului prin dezvoltarea comerțului și a meșteșugurilor. Românii brașoveni joacă un important rol economic în raport cu celelalte provincii românești începând cu mijlocul secolului al XVI-lea.

Prin edictul de concivilitate din 1781, negustorii români bogați din suburbii primesc dreptul de a achiziționa proprietăți imobiliare și în partea centrală a orașului. Acum pot dobândi și calitatea de cetățean (cives în latină, Bürger în germană), dacă îndeplinesc anumite condiții: dețin proprietăți urbane, fac dovada șederii de durată pe teritoriul orașului și depun jurământul față de autorități.

Dar nu toți negustorii brașoveni sunt născuți la Brașov.⁴¹ Cei nou veniți, pentru a

³⁷ Panou forex de dimensiunile 120 × 160 cm. Imagini panou – Casa Mureșenilor, Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 19, doc. nr. inv. 1488 și Iuliu Mureșianu, Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 3, doc. nr. inv. 67.

³⁸ Iuliu Mureșianu către vărul său, Aurel Mureșianu, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 594/9, doc. nr. inv. 4.826.

³⁹ Fond *Obiecte de patrimoniu*, nr. inv. 426.

⁴⁰ Panou forex de dimensiunile 150 × 110 cm. Imagine panou – Harta Marelui Principat al Transilvaniei, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. H4, doc. nr. inv. 19.703.

⁴¹ Această migrație a fost reprezentată printr-un poștalion (panou forex de dimensiunile 108,5 × 150 cm).

prinde rădăcini, se însoară cu fete de negustori brașoveni. În comunitatea comercială brașoveană a secolelor XVIII și XIX aproape toate persoanele se cunosc, având la bază rudenția. Căsătoria face și întreține alianțele între casele negustorești.

Sevastia Mureșianu face parte din a treia generație brașoveană. Cepeștii, ascendenți materni, și Nicolaeștii, ascendenți paterni, dețin, la 1769, unele dintre cele mai importante case de import și export din Brașov. Totodată, ambele familii sunt promotoare și ale culturii în orașul de la poalele Tâmpelui.

ALIANȚE MATRIMONIALE – rudenția și căsătoria sunt la baza constituirii rețelei comerciale⁴²

Pe acest panou am redat, sub forma unei rețele, legăturile de rudenie ale familiei Nicolau, familia parentală a Sevastiei.

Familia Nicolau provine din țările turcești. Se stabilește în Transilvania în 1709, iar, la Brașov vine pe la 1722. Membrii familiei Nicolau sunt mari comercianți cu o poziție socială influentă. Fac parte din minoritatea românească înstărită care se ocupă cu comerțul en-gros de import de mărfuri manufacturate în Europa de vest și centrală, desfăcute în Transilvania și în Principatele Dunărene, ori tranzitate spre Imperiul Otoman. Familia Nicolau face parte din pușinii comercianți care sunt conectați cu piețe din Trieste, Graz și Viena.

Această familie s-a înrudit cu marile familii comerciale brașovene.

- **Cepescul**

Legătura o face Dimitrie S. Nicolau⁴³, care se căsătorește cu Maria Păuna⁴⁴, fiica lui Ioan Cepescul⁴⁵ și a Bălașei (născută Petrașcu).

Casa Cepescul din Șchei se afla în stânga porții de intrare în curtea bisericii Sf. Nicolae. În deceniul al doilea al secolului XIX-lea, Ioan și Bălașa Cepescul se mută în cetate, în casa de pe Șirul Inului nr. 22, actualul Muzeu „Casa Mureșenilor”.

O generație mai târziu, Constantin Nicolau⁴⁶ se căsătorește cu Ecaterina D. Cepescul⁴⁷.

- **Ciurcu**

Legătura o face Nicola Nicolau⁴⁸, care se căsătorește cu Paraschiva Ciurcu.

Frații Ciurcu: Radu, Teodor și hași Ioan sunt veniți, după spusele lui Sextil Pușcariu, probabil din Macedonia la începutul secolului al XVIII-lea. Frații Ioan I. Ciurcu și Nicolae I. Ciurcu, nepoți ai cărturarului Zaharia Carcalechi (tatăl lui venit la Brașov din Oradea), întemeiază la 1880, librăria și editura „Frații Ciurcu”.

⁴² Panou forex de dimensiunile 300 × 120 cm.

⁴³ Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 5, doc. nr. inv. 136. Dimitrie S. Nicolau (1798–1875) este tatăl Sevastiei.

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 1, doc. nr. inv. 25. Maria Păuna Cepescul (1801–1860) este mama Sevastiei.

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 6, doc. nr. inv. 231. Ioan Cepescul (1772–1832) este bunicul matern al Sevastiei.

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 5, doc. nr. inv. 137. Constantin Nicolau (1820–1906) este fratele Sevastiei.

⁴⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 142.

⁴⁸ Nicola Nicolau (1698-?) este străbunicul patern al Sevastiei.

Nicolae Ciurcu⁴⁹ (1846–1900) se căsătorește cu Maria Nica⁵⁰.

- **Nica**

Legătura cu familia Nicolau, se face și prin Teodor Ciurcu⁵¹, care se căsătorește cu Zinca Nica.

Familia Nica, originară din Macedonia, se stabilește în 1717 la Prejmer. La Brașov, se mută, în 1815, Gheorghe Nica, comerciant și industriaș, și care, în 1838, este cel dintâi cetățean român ales de către sași în consiliul comunal al orașului. Contribuie cu 8.000 florini la construirea gimnaziului român greco-ortodox.⁵² Fratele, Ioan Nica (1801-?), comerciant, a avut cinci copii: Gheorghe (1829–1916), Maria (căs. cu Niculiță Ciurcu), Zinca⁵³ (1838–1878; căs. cu Ioan Popovici), Carolina (căs. cu Oprișan Iorgulescu), Agapia (căs. cu I. Munteanu).

- **Dima**

Legătura cu familia Nicolau, se face prin Zoe Ciurcu⁵⁴, care se căsătorește cu Nicolae Dima.

Familia Dima este venită din Căndești (Buzău). Nicolae Dima este cel de-al doilea soț al Zoi Voinescu, mezina Eufrosinei Voinescu (n. Ciurcu). George Dima⁵⁵, compozitor, pedagog, dirijor și membru de onoare al Academiei Române, este cel de-al patrulea fiu al familiei.

- **Boghici**

Legătura o face Dumitru N. Nicolau⁵⁶, care se căsătorește cu Anastasia Boghici.

Familia Boghici este atestată în Șcheii Brașovului de la 1686. La 1769, una din cele mai importante case de import și export este a fraților Radu și Ioan Boghici și aduce, mai ales, coloniale din Turcia și Trieste. Fiii lui Ioan Boghici – Ioan și Constantin fructifică averea cu noi afaceri în secolul următor.

- **Lecca**⁵⁷

Legătura o face Gheorghe N. Nicolau⁵⁸, care se căsătorește cu Maria R. Lecca⁵⁹. Fiica acestora, Anastasia, căs. Datcu, este președinta Reuniunii Femeilor Române între anii 1864–1866.

Pictorul Constantin Lecca (1807–1887), botezat de Cepești – bunicii materni ai Sevastiei, se căsătorește cu Victoria Otetelișanu.

⁴⁹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 264A, doc. nr. inv. 16.679.

⁵⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 16.680.

⁵¹ Fratele Eufrosinei, căs. Voinescu – bunica maternă a lui George Dima. Fiica lui Teodor Ciurcu, Eufrosina, se căsătorește cu Iosif Pușcariu.

⁵² Actualul Colegiu Național „Andrei Șaguna” din Brașov.

⁵³ Fiica acesteia, Elena Popovici, se căsătorește cu dr. Aurel Mureșianu, fiul Sevastiei.

⁵⁴ Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 19, doc. nr. inv. 1.501. Zoe Ciurcu este mama lui George Dima (1847–1925).

⁵⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 1.537.

⁵⁶ Dumitru N. Nicolau este fratele lui Simeon Nicolau, bunicul patern al Sevastiei.

⁵⁷ Familia Lecca este originară din Oltenia.

⁵⁸ Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 6, doc. nr. inv. 205. Gheorghe N. Nicolau (1770–1851) este fratele lui Simeon Nicolau, bunicul patern al Sevastiei.

⁵⁹ *Ibidem*.

- **Secăreanu**

Legătura o face un fiu al lui Zaharia Nicolau⁶⁰, care se căsătorește cu Elena Secăreanu.

Avea marelui negustor brașovean Ioan Secăreanu, la moartea sa, depășește cu 20.000 florini averea lui George de Closius, unul dintre cei mai bogați sași brașoveni.

Un alt membru al familiei, avocatul Costache Secăreanu⁶¹ face legătura cu familia Nica, prin căsătoria cu Maria⁶².

- **Ioan**

Legătura o face Elena Nicolau⁶³, care se căsătorește cu George G. Ioan⁶⁴ (1804–1869).

Tatăl, negustorul George Ioan, se naște la Brașov în 1770. Marele filantrop se distinge în epocă prin multe demersuri de întraajutorare a semenilor săi, ctitor de biserici, sprijinitor al învățământului (școala de pe lângă Biserica „Sf. Adormiri” din cetatea Brașovului și gimnaziul românesc, seminarul episcopesc din Sibiu), mare sprijinitor al Reuniunii Femeilor Române. Se căsătorește cu Ecaterina D. Orghidan. Fiii: Ioan, preia șefia casei comerciale; George se ocupă de cultivarea moșiei sale de la Stupini și a altor moșii arendate; Constantin este primul senator orășenesc român al Brașovului.

- **Orghidan**

Legătura cu familia Nicolau se face prin Victoria Ioan⁶⁵, care se căsătorește cu George Orghidan⁶⁶. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, George Orghidan comercializa încălțăminte pe strada Căldărarilor, nr. 540 (astăzi, strada Republicii).

La Brașov, sunt mai mulți negustori care poartă numele Orghidan. Încă dinainte de 1820, firma de comerț „Frații G. Orghidan” corespundează cu firme din Trieste și Marsilia.

Cel mai cunoscut membru este Rudolf Orghidan (1797–1862), întemeietorul primei asociații a negustorilor români din Brașov și pe care îl întâlnim în toate actele de binefacere ale românilor.

- **de Pruncul**

Legătura cu familia Nicolau se face prin Maria Ioan⁶⁷, care se căsătorește cu Luca de Pruncul⁶⁸.

Membrii familiei de Pruncul, negustori și arendași, au un rol important în viața

⁶⁰ *Ibidem*, dos. 5, doc. nr. inv. 133. Zaharia Nicolau (1721–1794) este fratele lui Simeon Nicolau, bunicul patern al Sevastiei.

⁶¹ Costache Secăreanu (1822–1852) este viceprefect al legiunii Țara Bârsei în timpul Revoluției de la 1848–1849.

⁶² Maria Nica (1828–1898) este fiica lui Gheorghe Nica (1792–1870) și sora Zincăi Nica (1820–1910), căs. cu Teodor Ciurcu.

⁶³ Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 5, doc. nr. inv. 149. Elena Nicolau (1823–1902) este sora Sevastiei.

⁶⁴ *Ibidem*, doc. nr. inv. 147.

⁶⁵ Victoria Ioan este fiica Elenei și a lui George G. Ioan. Este nepoata de soră a Sevastiei.

⁶⁶ Marinela Loredana Barna, *Campanii publicitare naționale în „Gazeta Transilvaniei” – studiu de caz: comerțanții Săbădeanu și Orghidan*, în „Realități socio-economice, mentalitate și identitate românească”, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2024, pp. 69–82.

⁶⁷ Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 5, doc. nr. inv. 152. Maria Ioan (1841–1931) este fiica Elenei și a lui George G. Ioan. Este nepoata de soră a Sevastiei.

⁶⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 155.

armenilor din Moldova. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, dobândesc titluri nobiliare austriece (cavaler).

NĂȘIA – un principiu de coagulare și formare a alianțelor sufletești⁶⁹

Pe acest panou am redat, sub forma unei rețele, legăturile de rudenie spirituală ale familiei Mureșianu. Din multitudinea de fini, am evidențiat două perechi.

- **Ecaterina și Ștefan Emilian**

Ecaterina Popp, sora pictorului Mișu Popp, cu ascendenți din Țara Făgărașului, se căsătorește, în 1848, cu Ștefan Emilian (1819–1899), avându-i ca nași pe Sevastia și Iacob Mureșianu.

Pe Ștefan Emilian, născut la Bonțida (Cluj), anul revoluționar 1848 îl găsește la Brașov. Acesta divorțează de prima soție și în 1858 se stabilește la Iași. Se recăsătorește cu Cornelia Erdely de Medve⁷⁰, jurnalistă și militantă pentru emanciparea și pentru drepturile femeilor, care înființează în 1867 asociația Reuniunea Femeilor Române din Iași.

- **Emilia și dr. Ioan Rațiu**

Emilia⁷¹, născută Orghidan, este a doua soție a dr. Ioan Rațiu. În 8 ianuarie 1863, căsătoria este oficiată la Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului⁷², alături de nașii Sevastia și Iacob Mureșianu. Emilia Rațiu se stabilește la Turda în urma căsătoriei, unde înființează, în 1879, Reuniunea Femeilor Române din Turda, asociație pe care o conduce până în anul 1892.

Dr. Ioan Rațiu, om politic român transilvănean, avocat, face parte din marea familie românească de origine nobiliară Rațiu de Noșlac. Participant la Revoluția din 1848–1849 din Transilvania, unul dintre semnatarii Pronunciamentului de la Blaj din 1868, devine membru fondator al Partidului Național Român din Transilvania.

Sala de expoziție a conținut și un punct interactiv, alcătuit dintr-un cușor de călătorie, un birou, un scaun Thonet, hârtie manuală, peniță și cerneală. În fundal, panoul „**Fă-ți bagajul!**”⁷³ i-a îndemnat pe vizitatori să-și facă simțită prezența.

Oamenii s-au mutat în Brașov din diferite motive. Ce au avut în comun? Fiecare a adus ceva cu el. Unii, poate, că au lăsat totul în urmă pentru a-și croi o altă viață. Unii, poate, nu au avut ce să aducă. Alții au avut prea multe de adus. Unii au adus doar strictul necesar pentru început. Alții, poate, au adus totul cu ei.

Acest cușor este o invitație pentru tine. Încearcă să-ți faci propriul bagaj cu care te-ai muta într-un oraș ca Brașovul.

Scrie-ne ce ai alege să pui în valiza ta și de ce. Nu uita să treci numele și vârsta.⁷⁴

⁶⁹ Panou forex de dimensiunile 70 × 110 cm.

⁷⁰ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 262, doc. nr. inv. 16.628.

⁷¹ *Ibidem*, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 17, doc. nr. inv. 1.301.

⁷² *Ibidem*, Fond *Cărți poștale*, doc. nr. inv. 50.

⁷³ Banner pe cadru de lemn de dimensiunile 251 × 200 cm.

⁷⁴ Iată câteva din listele cu bagaje ale vizitatorilor noștri: „Cearceafurile mele, jucărie de pluș, haine, buni, mama și tata.” – Finn Heinen (9 ani, Germania); „Pânzele și vopselele” – Elena (19 ani); „Dacă ne-am muta în acest oraș, am veni cu bagajul gol. Vom lăsa viața să ne surprindă în orice fel. Iubirea, înțelegerea și sprijinul

Conținutul vitrinei din această sală a fost inspirat de un inventar al bunurilor găsite în casă la momentul decesului marelui comerciant Simeon Nicolau (bunicul patern al Sevastiei).⁷⁵ Obiectele expuse sunt obiecte de exemplificare, obiecte folosite în epocă: tavă, tacâmuri, fier de călcat, râșniță de cafea, abac, lampă de gaz, chei, cutie de valori.⁷⁶

Sala 11 – **Sevastia – factor social** – o reconstituire a balului Reuniunii Femeilor Române din anul 1877, despre care avem informații atât în „Gazeta Transilvaniei”, cât și în corespondența Sevastiei, încheie circuitul expozițional. (Fig. 8)

Aceste informații m-au ajutat totodată și în realizarea replicii crinolinei⁷⁷ pe care a purtat-o la acest bal, Sevastia Lucreția, fiica Sevastiei.

Să-ți scriu de Balul Reuniunii – a fost frumos. Toaletele de mijloc, nici prea prea. Tița a început balul cu arangerul D. Filipes, profesor de chimie. Arăta foarte bine și juca încontinuu. Ofițeri nu prea au fost, dar erau civili destui. Toaleta ei a fost albă de tarlatan, cu pisici de arin de pădure de la Elöpatak. Acelea erau braun, le-am așezat eu ca o ghirlandă pe toată rochia și toți s-au minunat că nu știau ce sunt alea. Pe cap a avut flori de grădină și buchet în piept.

Cotilion n-a fost pentru spese⁷⁸.

REUNIUNEA FEMEILOR ROMÂNE – ACTIVITATEA SEVASTIEI MUREȘIANU⁷⁹

1850 – Se înființează Reuniunea Femeilor Române, prima asociație feminină de pe teritoriul românesc, cu scopul public de a îngriji fetițele rămase orfane din timpul Revoluției de la 1848–1849.

Sevastia Mureșianu este prima membră fondatoare.

Primul comitet este compus din: Maria Păuna Nicolau⁸⁰ – președintă, Zoița T. Ciurcu – secretară, Ana R. Orghidan – casierită și alte nouă membre: Agnes Ghenovici, Zoița Iuga, Caterina Pop, Zoița Petric, Zoița Dima, Paraschiva Teclu, Stana Corbu, Maria Steriu și Luiza Ciurcu.

1859 – Sevastia Mureșianu îndeplinește rolul de președintă, alături de Maria de Pruncu și Elena Archimandrescu – membre, a Comisiei verificatoare a socotelilor Reuniunii Femeilor Române pentru perioada 31 mai 1858–7/19 noiembrie 1859.

reciproc ne-ar fi suficiente.” – Gabriela (27 ani) și Andrei (28 ani); „În bagajul cu care m-aș muta într-un oraș ca Brașovul, aș lua dragostea de țară și dorința de a cunoaște cât mai mult din trecut și prezent.” – Marcela și Marin Chiriță (69 ani).

⁷⁵ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 560, doc. nr. inv. 14.558. Panoul forex de dimensiunile 98 × 35 cm cu transcrierea inventarului a fost inserat în interiorul vitrinei.

⁷⁶ Colecția Nicolae Barna, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

⁷⁷ Creație Rodica Garștea, căreia îi mulțumesc și pe această cale.

⁷⁸ Sevastia Mureșianu către fiul, Aurel Mureșianu, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 592/2, doc. nr. inv. 4.220.

⁷⁹ Panou forex de dimensiunile 300 × 110 cm.

⁸⁰ Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, dos. 1, doc. nr. inv. 25.

1864 – Sevastia Mureșianu îndeplinește rolul de președintă a Comisiei alese pentru mijlocirea unei modificări în art. 4 și art. 10 din planul Școlii de lucru de mână din Brașov.⁸¹

1867 – Sevastia Mureșianu⁸² îndeplinește rolul de secretară, alături de Victoria C. Iuga, în noul comitet al asociației, aflat sub președinția Eufrosinei I.G. Ioan.

1872 – Sevastia Mureșianu îndeplinește rolul de membră, alături de S.I. Popovits, Emilia I. Perșoiu, în Comisia verificatoare socoteli fond pentru perioada 1870–1871.⁸³

1877 – Sevastia Mureșianu strânge donații în timpul Războiului de Independență.⁸⁴

BALUL REUNIUNII FEMEILOR ROMÂNE⁸⁵

Mândria Reuniunii Femeilor Române din Brașov este balul anual, unicul bal român din Brașov, elegant, dar nu luxos.

Scopul: în folosul orfelinelor sărace.

Unde: în sala de bal cea lungă și nu destul de largă a Redutei.

Când: la sfârșitul lunii ianuarie sau la începutul lunii februarie.

Participanți: demnitarii militari și civili din Brașov, brigadierul, colonelul, ofițeri, prefectul comitatului, președintele tribunalului, procurorul de stat, directorul poliției, primarul și societatea românească.

Dansuri: Hora Severinului, vals, cadril, ROMANA, polca, mazurca.

Durata: 20⁰⁰–5⁰⁰.

Biletele de bal se achiziționează de la președinta comitetului Reuniunii Femeilor Române din Brașov, de la cancelaria Fabricii de hârtie din Zărnești, de la casa Redutei, de la redacția „Gazetei Transilvaniei” și de la diverși negustori: George Ioan, Iuga, Orghidan, J.B. Popoviciu, T. Mantsu, H. Zeidner, George I. Nica, Ioan B. Poppu, D. Laszlo et Kindler, Gabriele Tutsek, D. Demeter, Neffe, Barla, D.C. Steriu, G. Bozian.

Atmosfera de bal a fost întregită de portretele celor doi suverani – Franz Joseph și Elisabeta, mobilier stil, un patefon, o proiecție de dansuri de societate, între care și ROMANA, un costum frac⁸⁶ și o fundă tricoloră⁸⁷. Sala expozițională a fost înfrumusețată prin montarea de galerii, draperii, perdele, ghirlande de flori.

⁸¹ *Ibidem*, Fond Mureșeni, dos. 564/3, doc. nr. inv. 9.098.

⁸² *Ibidem*, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, dos. 6, doc. nr. inv. 222.

⁸³ *Ibidem*, Fond Mureșeni, dos. 5/1, doc. nr. inv. 9.103.

⁸⁴ „Gazeta Transilvaniei”, an XL, nr. 35 din 20/8 mai 1877, *Ibidem*, an XLI, nr. 97 din 19/7 decembrie 1878, *Ibidem*, an XLII, nr. 5 din 18/30 ianuarie 1879.

⁸⁵ Panou forex de dimensiunile 136 × 110 cm. Imagini panouri – carte poștală Reduta, Arhiva Mureșenilor, Fond Cărți poștale, doc. nr. inv. 267 și bilet bal R.F.R., Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dos. 555/4, doc. nr. inv. 9.105.

⁸⁶ Fond Obiecte de patrimoniu, nr. inv. 433.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. inv. 62.

Vitrina din această sală a conținut accesorii vestimentare și obiecte personale: oglindă, pantofi⁸⁸, mănuși damă⁸⁹, evantai⁹⁰, poșetă scoică⁹¹, corset⁹², joben⁹³ și pipă.

Impresiile vizitatorilor sunt barometrul expozițiilor. Iată câteva:

Pe muzica valsului de altădată, am fost în armonie cu anii Sevastiei! Felicitări pentru sentimentele și sensibilitatea pe care le întrețineți în acest muzeu. Cu toată emoția, Mela Stoiciu din Adjud, Vrancea

O maximă plăcere să treci în revistă, prin intermediul exponatelor cât și a explicațiilor aferente, perioada Mureșenilor! Mulțumim!

Interesant să descoperi o parte din istorie. A fost o experiență inedită și surprinzătoare.
Roxana Barbu

Intrasem cu gândul la bărbați și am ieșit cu mândria de a fi femeie.

⁸⁸ *Ibidem*, nr. inv. 74.

⁸⁹ *Ibidem*, nr. inv. 414.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. inv. 123.

⁹¹ *Ibidem*, nr. inv. 1.419.

⁹² *Ibidem*, nr. inv. 76.

⁹³ *Ibidem*, nr. inv. 1.938.

Fig. 1. Afiş expoziție „200 – Bicentenal Sevastia Mureșianu”.

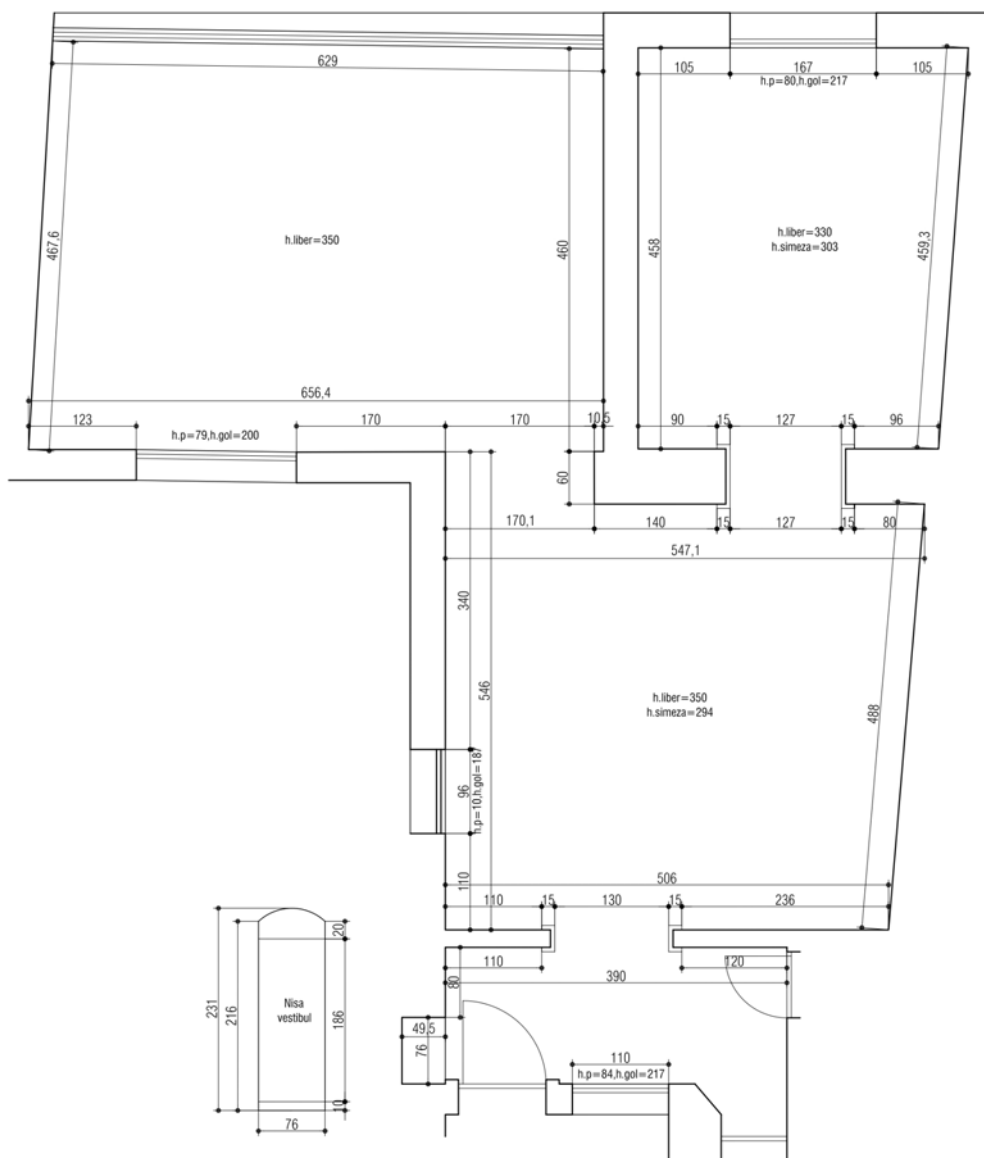

Fig. 2. Plan săli expoziție temporară, executat de arh. Teofil Mihăilescu.

Fig. 3. Accesul în expoziția temporară.

Fig. 4. Sala 9.

Fig. 5. Sala 9.

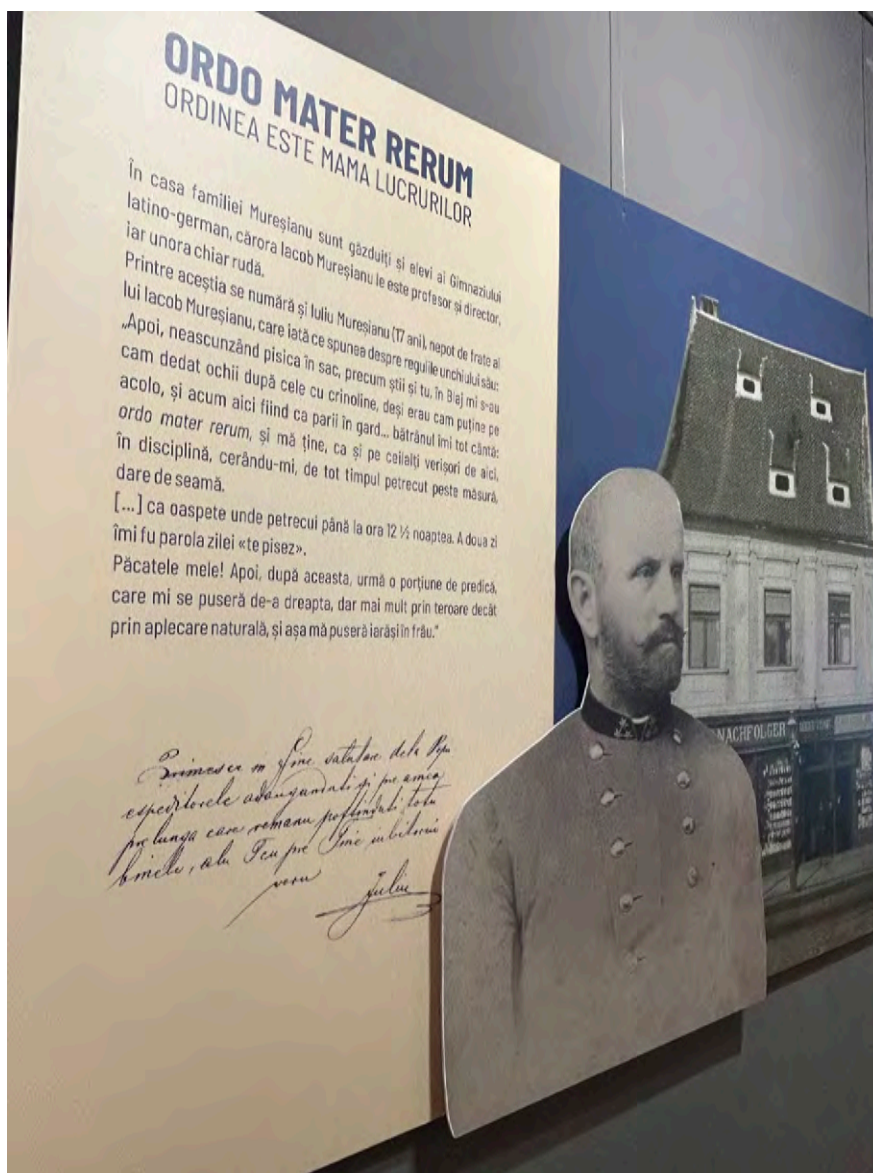

Fig. 6. Sala 9.

Fig. 7. Sala 10.

Fig. 8. Sala 11.

Beatrice PANȚIRU

MINIATURI PRINCIARE

PRINCELY MINIATURES

Abstract: *Maria Ghica (1851–1937), daughter of the remarkable politician, diplomat, and writer Ion Ghica (1816–1897), dedicated her life to helping the needy and promoting education and national culture. On the shores of the Aegean Sea, where she spent her childhood, the princess learned to paint and create miniatures. After marrying George Sturdza (1842–1909), the couple moved to the inherited estate in Miclăușeni, Iași County, a castle that Maria adorned with her paintings. This estate became the place where the young woman gave free rein to her artistic passion, creating many unique pieces of rare beauty. One notable work is a book of prayers dedicated to the Christian holiday of the Descent of the Holy Spirit, now housed in the heritage collection of the National Museum of Romanian Literature in Iași, within the Treasury section. The religious manuscript was calligraphed and illuminated with great care by Maria Gh. Sturdza in 1901, in Miclăușeni, as she noted on the last page. The beauty and high artistic quality of the book serve as tangible proof of the author’s refinement and sensitivity. She is known to have been a painter concerned with reviving the medieval art of miniatures. The book, bound in cherry leather, includes seven prayers that are read on the Feast of Pentecost, following the service of the Holy Liturgy, as part of the Vespers of the “Bending of the Knees”. Most pages feature elegant Gothic calligraphy framed in illuminated borders adorned with phytomorphic and zoomorphic motifs. The arabesques of the religious text resemble those found in medieval Moldavian manuscripts. The harmonious interweaving of masterfully executed calligraphy, the vibrant coloring of the miniatures, and the sumptuousness of the borders enhance the refinement of the compositions, transforming the book into a precious artistic object. Each individual page, along with the entire manuscript, subtly references the luxuriant Art Nouveau style, suggesting a personalized vision and distinctive graphic approach. Each sheet contains the signature with the initials “MS”, discreetly placed among the graphic details of the manuscript. On July 4, 1937, “the saint from the palace”, as the crowd called her, was laid to rest in the vault of the church she founded, located in the northern part, next to her husband, Gh. Sturdza, who had died in 1909.*

Românii au fost și sunt, încă, un popor credincios, plin de evlavie. Un model de pietate a fost Maria Ghica (1851–1937), fiica remarcabilului om politic, diplomat și scriitor Ion Ghica (1816–1897). Toată viața și-a dedicat-o ajutorării celor nevoiași, dezvoltării educației și culturii naționale.

Născută la Constantinopol, Istanbulul de azi, a fost prima din cele trei fete în viață ale prim-ministrului României și prinț al Principatului Samos. Pe malul Mării Egee, locul copilăriei sale, Maria Ghica a învățat să picteze și să creeze miniaturi. Istanbulul avea tradiție în realizarea manuscriselor ilustrate pentru sultan și curteni încă din timpul domniei lui Mahomed al II-lea (mijlocul sec. al XV-lea), care înființase în Palatul Topkapi un atelier, care funcționa ca o academie de pictură.

La 18 ani, pe 27 februarie 1869, s-a căsătorit cu Gheorghe (George) Sturdza (1842–1909), fiul Ecaterinei și al lui Alecu Sturdza. El a fost fratele liderului politic liberal Dimitrie A. Sturdza și vărul domnitorului Mihail Sturdza.

La nunta celor doi, Dimitrie Bolintineanu, prieten cu Ion Ghica, a scris două epitalamuri, primul adresat mamei miresei, Alexandrina Ghica, soția scriitorului, și altul – mirilor. Versurile, ocazionale, nu prezintă vreun interes artistic, dar sunt inedite¹.

Rodul iubirii Mariei și al lui George Sturdza a fost fiica Ecaterina (1873), unicul lor copil, care încheie ramura miclăușeană a familiei.

După căsătorie, George și Maria Sturdza s-au mutat la moșia moștenită în Miclăușeni, județul Iași. Între anii 1880 și 1904, cu eforturi financiare (împrumut la Societatea Creditul Funciar Român și vânzarea unei părți de pădure), George Sturdza a construit, pe amplasamentul vechiului conac, un frumos palat în stil neogotic târziu „cu ziduri crenelate pe care se sprijină nenumărate turnulețe”², o copie a castelelor feudale apusene. În interior, pereții au fost pictați în stil Art Nouveau, curent artistic la modă, de către arhitectul Iulius Reinecke și Maria Sturdza, ce avea experiență în domeniu. Pictarea interiorului în ulei a durat aproape zece ani, fragmente din picturi păstrându-se și acum pe pereții și tavanele castelului.

O descriere amănunțită a tot ce exista la castelul Sturdza a rămas scrisă de un gazetar, care l-a însoțit pe ministrul Alexandru Lapedatu, în anul 1925, în vizita lui la Roman, Mircești, Miclăușeni, Strunga:

Castelul a fost clădit în anul 1708 și e o adevărată podoabă. Biblioteca este de neprețuit. Picturile reprezentând figurile celor mai de seamă dintre Sturzești (Ioniță Sandu-Sturza – 1822; Mihail Sturza – 1834) împodobesc pereții încăperilor castelului. Armuri medievale, antichități de tot felul și mobile luxoase completează frumusețea clădirii. O psaltire scrisă și zugrăvită cu o artă desăvârșită de către d-na Maria Sturza, fiica marelui Ion Ghica, constituie o comoară pentru bibliofili. Se găsesc apoi parafele domnitorilor din această familie, precum și cele ale Divanului Ad-hoc. D-na Maria Sturza locuiește în Castel cu fiica sa d-na Ecaterina Șerban Cantacuzino și d-na Adina Moruzi³.

Vasile Alecsandri, vecin și prieten apropiat al familiei Sturdza, dedică, în 1887, Mariei Gh. Sturdza câteva versuri:

Pe o culme învecinată
Cu a mea luncă din Mircești
O zidire se arată
De pe timpuri bătrânești.
E castelul unde-n pace
Castelana ne-ncetat
Cu-a sa mână mult dibace
Scrie pagini de-admirat.

Moșia de la Miclăușeni, atât în vremea soților Sturdza, cât și după plecarea lor, a avut deseori oaspeți de seamă, oameni cu funcții înalte în guvernul țării și nu numai, scriitori, artiști, care s-au bucurat de atmosfera primitoare: Regele Carol I (1898), Elena Rosetti-Solescu, Mihail Kogălniceanu, Costache Negruzzi, Nicolae Iorga, George Enescu, episcopul Melchisedec al Romanului. La doi ani după moartea

¹ „Transilvania”, an XCIII, nr. 4/1 aprilie 1987, p. 5.

² „România”, an II, nr. 380/22 iunie 1939, p. 7.

³ „Universul”, an XLIII, nr. 101/6 mai 1925, p. 3.

principesei Maria, aflat într-o vizită prin Moldova, Regele Mihai I al României s-a cazat în castel.⁴

Cu dragoste deosebită pentru cartea tipărită sau manuscrisă, cu o bibliotecă impresionantă, atât prin număr, cât și prin raritatea volumelor, adunate în decursul anilor de toți membrii familiei, Maria Ghica Sturdza a lăsat posterității câteva unicate de o rară frumusețe. Pe numeroasele cărți citite, principesa picta miniaturi. Vasile Alecsandri și Ion Pillat sunt doar două exemple de autori cărora Maria Sturdza le-a înfrumusețat vizual opera. Astfel de volume pot fi întâlnite astăzi la Biblioteca Academiei. În gazetele vremii găsim semnalat că doamna Maria Sturdza-Miclăușeni a donat Societății „Miron Costin” din Roman, cu prilejul aniversării unui sfert de veac de activitate culturală, o carte de rugăciuni, caligrafiată și pictată de ea, un adevărat obiect de artă.⁵

Pentru a-și etala bogăția și statutul social, boierii, persoanele de rang înalt cheltuiiau averi pentru achiziționarea unor astfel de cărți de rugăciuni manuscrite și miniate. Reprezentările grafice, cu caracter artistic, realizate manual pe manuscrite sau tipărituri, poartă numele de miniaturi, fără a se ține seama de dimensiunea lor. Ansamblul motivelor decorative, realizate în culori vii, din împletituri geometrice, arabescuri, evidențiate cu aur sau argint, se numește anluminură sau anluminare.

Muzeul Național al Literaturii Române Iași are în patrimoniu, la secțiunea Tezaur, o astfel de carte de rugăciuni dedicate sărbătorii creștine Coborârea Duhului Sfânt. (Fig. 1) Manuscrisul religios a fost caligrafiat și miniat cu multă migală de Maria Gh. Sturdza în anul 1901, la Miclăușeni, cum singură a lăsat scris pe ultima pagină. Frumusețea și înalta ținută artistică a cărții sunt dovada palpabilă a rafinementului și sensibilității autoarei. „Se știe că ea era o pictoriță, preocupată să reactualizeze arta medievală a miniaturilor.”

Cartea cuprinde cele șapte rugăciuni care se citesc la sărbătoarea Rusaliilor, sau a Pogorârii Duhului Sfânt, după slujba Sfintei Liturghii, în cadrul Vecerniei „plecării genunchilor”. Preotul, îngenuncheat în fața ușilor împărătești, rostește șapte rugăciuni, împărțite în trei grupe. Acestea invocă ajutorul Preasfintei Treimi, amintind totodată de cele șapte daruri ale Sfântului Duh care s-a pogorât în ziua Cincizecimii.

Cele șapte rugăciuni sunt simbolul unei așteptări deosebite, dar, mai ales, se constituie într-o adevărată epicleză a Duhului Sfânt, care sfințește toate, întărește în credință, aprinde inimile credincioșilor, stinge puterea Satanei, face pace în familie, liniștește vânturile turbate ale demonilor.

Cartea, cu dimensiunile 45 × 26 cm, este legată în piele roșie-grena, ornamentată cu simbolul creștinismului – crucea ortodoxă stilizată, reproducă în trei variante pe ambele coperte, cu forțat marmorat în culori grenă și ocră, cinci binduri profilate pe cotor și șnit aurit. Manuscrisul are 30 de file, cu miniaturi pictate pe recto paginii, având elemente decorative policrome diferite, cu numeroase linii sinuoase, simboluri religioase (Fig. 2), elemente fitomorfe și zoomorfe. Ornamentele au fost mai întâi

⁴ „România”, an II, nr. 379/21 iunie 1939, p. 1.

⁵ „Rampa”, an XVII, nr. 5015/30 septembrie 1934, p. 3.

schizate cu penița muiată în tuș negru, după care s-au aplicat culorile vii, pe bază de apă.

La cele mai multe pagini, caligrafia elegantă este încadrată în chenare vegetale anluminat. Pe câteva din ele se întâlnesc și motive zoomorfe, pasărea – simbolul binelui și dragonul – simbolul răului, sugerând lupta maniheică (Fig. 3) – una din bazele filosofice ale credințelor țărănești românești. Caligrafia gotică, zveltă și elegantă este realizată cu penița. Textul este scris în două culori: cuvintele cu trimitere la Dumnezeu și prima literă a cuvintelor sunt roșii, iar restul caracterelor negre. (Fig. 4) Toate majusculele textului sunt aurite și înfrumusețate vegetal sau cu volute. Textul are și câteva letrine cu ornamente elaborate din punct de vedere grafic și cromatic (Fig. 5), care se întind pe câteva rânduri. Arabescurile letrinelor textului religios sunt asemănătoare celor din manuscrisele moldovenești medievale.

În realizarea compozițiilor de tipul tablourilor, în care sunt pictați crini, trandafiri, trompeta îngerilor, anemone, frunze de acant ș.a., Maria Sturdza a folosit mai multe procedee: umbre, degradeuri, tușe de culoare. (Fig. 6) Tehnica artistică a miniaturilor, prin utilizarea asimetriilor și a formelor imperfecte, sugerează dinamism, mișcare, creștere vegetală. Valorația este realizată prin tonurile și cromatica picturilor și îmbinarea culorilor saturate cu cele pastel. Împletirea armonioasă dintre caligrafia realizată cu măiestrie, coloritul intens al miniaturilor și somptuozitatea chenarelor, sporesc rafinamentul compozițiilor făcând din carte un prețios obiect artistic. Fiecare pagină în parte și ansamblul acestora, cu trimitere subtilă la luxuriantul Art Nouveau, sugerează o viziune și un stil personalizat, un traseu grafic eclatant. Fiecare filă conține semnătura doar cu inițialele „MS”, plasată discret printre detaliile grafice ale manuscrisului, ultima filă fiind semnată cu numele întreg și datată: „Maria Gheorghie Sturza. 1901. Miclăușeni.”

Valoarea excepțională a cărții este dată, în primul rând, de unicitatea sa, căci fiecare filă miniată este rodul muncii migăloase, îndelungate și costisitoare a Mariei Ghica Sturdza.

Prințesa nu era pricepută doar la pictură și caligrafie. Un talent aparte avea și la cusut, croșetat, în unele fotografii putând fi văzută cu goblenul sau croșetul în mână. În întărirea afirmației de mai sus, stă un articol în care se spune că

Maria Sturdza a donat și un covor persan, o adevărată podoabă pentru societate (Societatea Culturală „Miron Costin” din Roman) – opera d-sale personală⁶.

O descriere impresionantă despre prințesa Maria Sturdza a fost descoperită de scriitoarea Otilia Cazimir între paginile unui mic calendar tipărit la Iași, cu litere chirilice, în anul 1830 și uitat într-o ladă cu cărți vechi. Paginile netipărite de la începutul și sfârșitul calendarului, au fost acoperite de scrisul caligrafiat „de mâna unui călugăr de la mănăstirea boerească din Miclăușeni Romanului, – protosinghelul Gherasim” care, pe prima pagină, notase:

acest calendar iaste drept al meu dăruit fiindu-mi di Sfânta maica starița dila Agapia, sora prea sfințitului mitropolit Veniamin la anul – 1831, Noem., '25.

⁶ „Universul”, an XLIX, nr. 50/23 februarie 1931, p. 12.

În aceste pagini lăsase scris, în cuvinte puține, întâmplări din viața lui și a celor din jur. La finalul calendarului, Otilia Cazimir descoperă caracterul, abilitățile și hărnicia doamnei Maria Gh. Sturdza văzută de ochii preotului de la biserica moșiei:

În jurul numelui ei de mare artistă, ea n-a consimțit niciodată să se facă zgomot. A scris cu penelul literă cu literă, Evanghelii pe care le-a împodobit cu enluminures de o delicateță și de o frăgezime unice și le-a legat singură în filigran, și le-a bătut în pietre scumpe. A pictat în ulei, cu virtuozitate, capete de expresie și flori. A crescut cu mâna ei răbdătoare, viermi de mătase, a tors firele de aur viu ale borangicului și le-a țesut în război, cu măiestrie de păianjen. Și a descoperit și a descâlcit motive decorative vechi, uitate pe pereții afumați ai bisericilor și pe chenarele ceasloavelor⁷.

Decesul prințesei a adus multă tristețe comunității dar, mai ales, celor care au beneficiat, într-un fel sau altul, de ajutorul ei. Toată viața a făcut acte de caritate: a investit peste 20 milioane lei în construirea Liceului de fete ce poartă numele Sturdza Cantacuzino (mamă-fiică) și donat romașcanilor, a școlarizat pe cheltuiala ei numeroase persoane, a înființat cantine, în timpul Primului Război Mondial și-a transformat palatul în spital pentru răniți, pentru bolnavii de tifos exantematic, îngrijindu-i personal pe toți cu mult devotament, a făcut numeroase donații în bani, cărți, furaje armatei române⁸, haine, încălțăminte⁹ și alte lucruri necesare instituțiilor de învățământ¹⁰, muzeelor¹¹ sau localnicilor.

Pe 4 iulie 1937,

Sfânta din palat cum îi spunea mulțimea, a fost așezată în cavou, în partea de Nord a bisericii ctitorite, lângă soțul ei Gh. Sturdza, decedat în 1909¹².

⁷ „Adevărul literar și artistic”, an I, nr. 3/5 martie 1920, pp. 5–6.

⁸ „Universul”, an XXXIV, nr. 242/2 septembrie 1916, p. 2.

⁹ *Ibidem*, an XXIII, nr. 353/24 decembrie 1905, p. 2.

¹⁰ *Ibidem*, an XLIX, nr. 50/23 februarie 1931, p. 12.

¹¹ *Ibidem*, nr. 93/26 aprilie 1930, p. 8.

¹² *Ibidem*, an LIV, nr. 185/8 iulie 1937, p. 11.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Ovidiu MUNTEAN

EMILIA RAȚIU (1846–1929). PORTRETE ALE UNEI VIEȚI DE ALTĂDATĂ

EMILIA RAȚIU (1846–1929). PORTRAITS OF A LIFE FROM THE PAST

Abstract: *The study focuses on the work of Mrs. Emilia Rațiu, a prominent figure in the feminist movement in Transylvania, and is illustrated with a series of suggestive portraits depicting her at various stages of her life. She was born in 1846 to the Orthodox priest Dumitru Orghidan in Brașov and later moved to Turda after marrying lawyer and politician Dr. Ioan Rațiu in 1863. Emilia Rațiu established the Women's Reading Society in Turda and actively collaborated with the Women's Association in Brașov through charitable activities aimed at supporting access to education for orphaned girls or those lacking financial means. Recognizing the crucial role women played in fostering Romanian national sentiment on both sides of the Carpathians, Emilia Rațiu actively endorsed the efforts of Transylvanian women who supported the Romanian War of Independence from 1877 to 1878. For her contributions, she was awarded the "Elisabeta" Commemorative Cross in 1878. The onset of the Memorandum movement, led by Dr. Ioan Rațiu in 1892, marked a period of great difficulties and suffering for her family. They were forced to move to Sibiu after their home in Turda was vandalized by Hungarian chauvinists. Between 1894 and 1895, Emilia Rațiu and her two daughters, Dorina and Felicia, relocated to Seghedin to be near her husband, who had been sentenced to two years in prison during the Trial of the Memorandists in Cluj. After the death of her husband in 1902, she continued her activism for Romanian unity, and in 1918, at the age of 72, she witnessed the realization of the national ideal with the Union of Transylvania and Romania. Emilia Rațiu passed away on February 1, 1929, and was buried with national honors in the family crypt at the cemetery of the Church among the Fir Trees in Sibiu.*

Emilia Orghidan s-a născut în Brașov în anul 1846, în familia preotului Dumitru Orghidan și a soției sale, Reveica, și a mai avut două surori, Olimpia și Augusta și un frate, Liviu.¹ Tatăl său era preot ortodox la biserica de pe Tocile, din Șcheii Brașovului, iar mama sa era membră fondatoare a Reuniunii femeilor române pentru ajutorarea fetițelor române mai sărace, o instituție cu caracter filantropic, care avea scopul de a ajuta fetițele rămase orfane în urma evenimentelor din anii Revoluției de la 1848–1849.² În casa părintească, tânăra Emilia a primit o educație aleasă pe care și-a completat-o mereu prin studii și lecturi individuale din autori clasici, istorici, filosofi etc. (Fig. 1)

¹ Despre Emilia Rațiu vezi și: Elena Pop Hossu-Longin, *Amintiri 1880–1930*, Cluj, Tipografia P. Barițiu, 1932, pp. 56–60; G. Preda, *Emilia Dr. I Rațiu*, în „Transilvania. Organul societății culturale Astra”, an LX, nr. 3, martie 1929, pp. 161–169; Cornelia Bodea, *Emilia Dr. Ioan Rațiu – soția memorandistului*, în „Revista de istorie”, nr. 12, 1975, tom 28, pp. 1893–1912; Eugenia Glodariu, Maria Rațiu, *Emilia Rațiu, reprezentantă de seamă a mișcării femeilor din Transilvania*, în „Potaissa. Studii și comunicări”, 1980, vol. II, pp. 253–258; Marcel-Dumitru Ciucă, Elena-Teodora Ciucă, *Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, Corespondență I. Scrisori primite, 1866–1895*, București, Editura Progresul Românesc, 1994; *Idem*, *Corespondență II. Scrisori primite, 1896–1919*, București, Editura Progresul Românesc, 2002; Ionela-Simona Mircea, *Românice în slujba țării*, în „Oltenia. Studii și comunicări. Arheologie-Istorie”, 2018, vol. XXV, pp. 316–324.

² Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 1893.

În 8 ianuarie 1863, la nici 17 ani, prin căsătoria cu dr. Ioan Rațiu, devenea soția unui avocat și om politic cunoscut din Transilvania, președinte al Partidului Național Român și conducător al mișcării memorandiste din anii 1892–1895.³ După căsătorie, cei doi soți s-au stabilit în Turda, unde au locuit vreme de aproape trei decenii, până în toamna anului 1892, când în urma vandalizării locuinței și a atitudinii ostile a unei părți a locuitorilor unguri, au fost nevoiți să se mute în Sibiu.⁴

Fire activă și întreprinzătoare, în primii ani după mutarea în Turda a inițiat activități care se încadrează în marele curent asociativ existent la nivelul provinciei în anii de după Revoluția de la 1848–1849, concentrându-și activitatea pe organizarea sau sprijinirea prin colecte a reuniunilor de femei. În acest sens, a purtat o vastă corespondență cu reprezentantele de frunte ale mișcărilor de femei din Transilvania. Un exemplu ilustrativ este o scrisoare din 14/26 octombrie 1867, prin care Anastasia Datcu, președinta Reuniunii Femeilor Române din Brașov, o ruga să ajute financiar această instituție, care avea ca scop înființarea de școli pentru educația fetelor sărace:

Doamna mea. Zelul și interesul ce l-ați dovedit atât de eclatant până acum pentru prosperarea fondului Reuniunii femeilor române, îmi dă curajul să mă adresez și astă dată către nobila-va inimă de adevărată Română, rugându-vă să sprijiniți și de aci înainte acest institut menit pentru educațiunea și instrucțiunea fetițelor române sărace. D-zeu vă va răsplăti binefacerile, iară națiunea vă va binecuvânta. Știți că interesele din fondul Reuniunii se întrebuințează la înființarea de școale, în care fetițele sărace să învețe carte și lucru de mână; atari școale înființate de Reuniune există până acuma trei: una la Brașov, subvenționată cu 400 fl. pe an, alta în Blaj, asemenea cu 400 fl., și a treia în Sibiu, cu 250 de fl. Însă, scopul prescris de statutele acestei societăți e de a înființa și în alte comune românești atari școale binefăcătoare. Comitetul Reuniunii trebuie dară să năzuiască în tot modul a mări fondul și speră de la mărinimia doamnelor române tot sprijinul posibil⁵.

Încă din anul 1866, prin contribuția Emiliei Rațiu a început să activeze Societatea de lectură a femeilor române din Turda. Cu ocazia balului anual, destinat strănerii de fonduri pentru achiziția de carte, aflăm că s-a strâns suma de 103 florini, iar comitetul de coordonare al societății a întocmit un raport cu numele donatorilor. Acest raport a fost publicat în coloanele sale de „Gazeta Transilvaniei”⁶, iar printre numeroșii donatori se aflau și membre ale Reuniunii Femeilor Române din Brașov, și anume: Sevastia I. Mureșianu, Elena B. Baiulescu, Elena Teclu, Zoe Pop, Susana Popovici, Maria Petrovici, Carolina Ciurcu ș.a.

În numele Societății de lectură din Turda, Emilia Rațiu va trimite și o scrisoare de recunoștință însoțită de un album omagial lui Iosif Hodoș, deputat în Dieta Ungariei, cel care, într-un discurs susținut aici, a pledat pentru autonomia Transilvaniei:

³ Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828–1902). 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Sibiu, Tipografia Foia Poporului, 1928, p. 27.

⁴ Ovidiu Muntean, *Un episod dramatic din viața familiei dr. Ioan Rațiu: Vandalismul de la Turda din 1892*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, nr. 21, 2023, pp. 86–103. O analiză amănunțită a acestui dramatic eveniment a fost făcută de Felicia Rațiu, fiica mijlocie a soților Emilia și Ioan Rațiu, în broșura apărută la București în 1893 și intitulată *Vandalismul de la Turda. Memoriile domnișoarei Felicia Rațiu*.

⁵ Marcel-Dumitru Ciucă, Elena-Teodora Ciucă, *op. cit.*, vol. I, p. 6.

⁶ *Reunirea femeilor r. din Turda*, în „Gazeta Transilvaniei”, an XXIX, nr. 21, 16/28 martie 1866.

Primește dar, bravule apărător al independenței Transilvaniei, de la mine și de la surorile mele, membre în Societatea de lectură din Turda – M. Rațiu, Iuliana Barițiu, Nina Câmpeanu, S. Medan, Ecaterina Rațiu, Rosalia Rațiu, C. Micușan, Iuliana Șuluțiu și S. Rațiu – acest mic suvenir ce vi-l oferim în semn de recunoștință, pe lângă care vă rog a primi și respectul și considerația mea cu care voi rămâne⁷.

Mai târziu, în anii 1879–1880, Societatea de lectură din Turda a fost reorganizată sub forma unei reuniuni de femei. Statutele acesteia au fost întocmite de Emilia Rațiu și aprobate de autorități la 21 martie 1881. Conform acestora, scopul societății era „progresarea membrilor ei în deosebite ramure în știință și în special în limba și literatura română”. Pentru realizarea prevederilor cuprinse în statute, la Turda s-a întemeiat și o bibliotecă a societății cu un fond de carte care a crescut an de an.⁸ Timp de mai bine de un deceniu și jumătate, Emilia Rațiu s-a preocupat să dezvolte această societate prin cultivarea conștiinței naționale și, mai târziu, a cerut celor, care i-au succedat, să alcătuiască istoricul acestei reuniuni întemeiate de ea.⁹

Din primii ani ai căsătoriei cu dr. Ioan Rațiu, în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei se păstrează o inedită fotografie care o prezintă alături de soțul ei în vizită la familia Făgărășan.¹⁰ (Fig. 2) Conștientă de rolul pe care îl aveau femeile în dezvoltarea sentimentului panromânesc pe ambele versante ale Carpaților, Emilia Rațiu a fost o prezență activă în acțiunile femeilor din Transilvania de sprijinire a Războiului de Independență a României din anii 1877–1878. În acest sens, ea a lansat un „Apel” către locuitorii din Turda în care afirma:

S'a încins lupta în Orient. Frații noștri de peste Carpați, cari secole întregi au zăcut încătușați în lanțuri de robie, au declarat războiu păgânului musulman, pentru emanciparea națională și eliberarea creștinilor din Orient. Războiul e în curs. Tot românul saltă de bucurie la auzul faptelor eroice ale bravilor noștri frați. Onoare ne aduc armele purtate de brațele române. Însă în bubuitul tunurilor se amestecă și dureroasa strigare a răniților oșteni. Mulți au primit pentru patrie și onoare națională recea sărutare a negrei morți. Mare e însă și numărul răniților. Ajutor! Ajutor, dară, pentru frații noștri răniți! Tot dinarul sacrificat pe altarul nostru național poate să susțină viața unui erou oștean. Doamnele române din Turda și împrejurime sunt, prin aceasta, cu toată stima rugate a grăbi cu ofertele mărinimoase precum: bani, scame, pânzării ș.a., și a le trimite la subsemnata colectantă, care le va înainta la locurile competente, precum nu va întârzia a publica listele sosite cu oferte benevole¹¹.

Ca urmare a apelului, Emilia Rațiu a pus bazele unui centru de colectare în Turda iar în perioada următoare a organizat colecte de îmbrăcăminte și în localitățile din

⁷ „Gazeta Transilvaniei”, an XXIX, nr. 28, 13/25 aprilie 1866. În continuare este publicat și răspunsul adresat Emiliei Rațiu de Iosif Hodoș, în calitate de deputat al cercului Brad din comitatul Zarandului. În finalul acestui emoționant răspuns, deputatul român mulțumea pentru albumul trimis și afirma următoarele: „Când apoi și Dumneavoastră, demne strănepoate ale marilor matroane romane, ne stați în ajutor cu dulcele Dvs. îndemn – o, atunci eu nu mai disper că țara mea și-ar putea pierde cândva independența sa”.

⁸ Eugenia Glodariu, *op. cit.*, pp. 253–254.

⁹ Marcel-Dumitru Ciucă, Elena-Teodora Ciucă, *op. cit.*, vol. II, p. 291. Vezi în acest sens și corespondența cu Nicolae Rațiu din Turda (24 aprilie 1906).

¹⁰ Colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca (în continuare MNIT), nr. inv. M 316.

¹¹ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 152.

împrejurimi. Tot la inițiativa ei, femeile din Turda au organizat în luna ianuarie 1878 o loterie cu obiecte lucrate și donate de ele cu scopul de a le valorifica, iar suma obținută a fost trimisă Crucii Roșii din România.

Drept răsplată pentru sprijinul material și moral acordat soldaților români în timpul Războiului de Independență din 1877–1878, Emilia Rațiu a fost decorată cu Crucea comemorativă „Elisabeta”, cu panglică plată sub formă de fundă pentru doamne. Această decorație a fost primită de la Regele Carol I, prin decretul din 16 noiembrie 1878, prilej cu care suveranul român a decorat și alte doamne române din Transilvania, după cum urmează; Iudita Măcelariu, Eugenia Munteanu Aldulian, Zinca Roman, Elena Popovici, Eufrosina Cârlea, Iulia Rotaru, Aritti T. Stănescu, Cecilia Stănescu, Ana Moga, Aurelia B. Ciurea, Ioana Bădilă, Carolina Balint, Maria Cosma, Elena Țăranu, Victoria C.I. Iuga, Maria Hania, Sevastia Mureșianu și Elena Pop de Băsești (fiica lui George Pop de Băsești).¹²

Din această perioadă a deceniilor opt-nouă ale secolului al XIX-lea ni s-au păstrat o serie de fotografii ale Emiliei Rațiu, care îi pun în evidență remarcabilele trăsături fizice.¹³ (Fig. 3–4) Dinamică și frumoasă, ea a stat timp de 39 de ani alături de soțul ei, la bine și la greu, și a urmărit linia politică a dr. Ioan Rațiu și a luptătorilor pentru drepturile și libertățile românilor din Transilvania, fiind de asemenea un exemplu de patriotism pentru toate femeile române din provincie.

În planul vieții personale, soții Rațiu au avut cinci copii, din care au supraviețuit trei fete: Emilia-Nina (1864–1940), Felicia (1868–1938) și Dorina Rațiu (1872–1904). O inedită fotografie prezintă întreaga familie reunită într-o excursie, alături de alți cunoscuți, și este de remarcat aici modul în care Emilia Rațiu (în centrul imaginii) își privește protector cele trei fiice, parcă anticipând perioada de grele încercări și suferințe pentru întreaga familie care va urma.¹⁴ (Fig. 5) Într-adevăr, la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, o dată cu debutul mișcării memorandiste al cărei conducător va deveni dr. Ioan Rațiu, o serie de episoade negative vor tulbura liniștea familiei.

Primul episod a avut loc odată cu revenirea lui dr. Ioan Rațiu la domiciliul său din Turda, în 13 iunie 1892, după întoarcerea de la Viena, unde a condus delegația memorandiștilor care, cu toate eforturile depuse, nu a fost primită în audiență de împăratul Francisc Iosif. În noaptea de 13/14 iunie 1892, locuința familiei din Turda a fost atacată de o parte a locuitorilor unguri, iar bolovanii aruncați de aceștia în ferestre și ziduri au pricinuit mari distrugerii fațadei și camerelor de la stradă. În aceste condiții vitrege, familia s-a separat vreme de cinci luni. În timp ce dr. Ioan Rațiu și fiica cea mică, Dorina, au plecat imediat la Sibiu, Emilia Rațiu și fiica mijlocie, Felicia, au rămas în Turda până în noiembrie 1892, și, după vânzarea bunurilor personale, s-au mutat și ele definitiv în Sibiu.¹⁵ Despre situația în care se găseau în această perioadă grea mama și fiica, confruntate cu o atitudine provocatoare și ostilă a unei părți a locuitorilor unguri

¹² Vezi și Dumitru Suciu, *Mișcarea antidualistă a românilor din Transilvania și Ilie Măcelariu (1867–1891)*, București, Editura Albatros, 2002, pp. 476–477.

¹³ Colecția MNIT, nr. inv. M 12.129.

¹⁴ Colecția MNIT, nr. inv. M 316.

¹⁵ Ovidiu Muntean, *Un episod dramatic...*, p. 94.

din Turda, ne sugerează o fotografie făcută în curtea casei în vara anului 1892. Astfel, în fundal, pe treptele casei, se văd cele două femei, iar în stânga, oarecum camuflata în vegetația din grădină, se disting și siluetele a doi bărbați, dintre care unul înarmat cu o secure, care evident le asigurau protecția în fața oricăror amenințări.¹⁶ (Fig. 6)

Perioada anilor 1893–1894, marcată de începerea urmăririi penale împotriva memorandiștilor, apoi judecarea și condamnarea lor în cadrul procesului de la Cluj din 7–25 mai 1894, reprezintă un al doilea segment temporal care a probat personalitatea și tăria de caracter a doamnei Emilia Rațiu. În acest sens, Elena Pop Hossu-Longin, altă cunoscută personalitate feminină din acea vreme, arăta în „Amintiri” că era firesc ca toate aceste frământări și lupte politice și naționale să nu lase impasibile nici femeile române, deoarece

ca tovarășe fidele ale soților, împărțeau și ele soarta lor și trebuiau în momentele grave să aducă sacrificiile cele mai nobile pentru neamul lor¹⁷.

Prin urmare, în toată perioada procesului de la Cluj, Emilia Rațiu s-a aflat alături de soțul ei și a participat la mitingul românesc ținut în 7 mai 1894 în parcul orașului (Grădina Bánffy). Aici, dr. Ioan Rațiu s-a adresat mulțimii de români veniți din toată Transilvania, arătând că mișcarea memorandistă s-a desfășurat pe baza mandatului primit de la „întreg poporul românesc” și își exprima convingerea în triumful a ceea ce el numește „sfânta noastră cauză românească”¹⁸. De acum datează o cunoscută fotografie intitulată „Soțiile memorandiștiilor”, care evidențiază preocuparea acestora pentru destinul celor aflați pe banca acuzării în procesul de la Cluj.¹⁹ (Fig. 7) Cele două distinse doamne care stau pe scaune sunt Clara Maniu, sora memorandistului Iuliu Coroianu (în partea stângă) și Emilia Rațiu (în partea dreaptă). În spatele lor, se află (de la stânga la dreapta) doamnele: Viorica Mihali, Elena Pop Hossu-Longin (fiica lui George Pop de Băsești și soția avocatului apărării Francisc Pop Hossu-Longin), Silvia Barcianu, Paulina Lucaciu și Elena Veliciu.

Este de precizat faptul că anterior procesului de la Cluj, Emilia Rațiu a desfășurat și o importantă acțiune de propagandă în Occident apelând la sprijinul moral al femeilor. Astfel, ea a purtat o bogată corespondență și a expediat fotografii, costume și țesături populare doamnelor Ottna Ball și Jeanne Del’Homme²⁰, fervente susținătoare ale cauzei românilor în Anglia prin scrierile și conferințele lor. Cele două doamne s-au numărat printre organizatorii unui mare miting la Oxford (5 martie 1894); Ottna Ball, îmbrăcată în costum popular românesc din Săliște, a vorbit celor prezenți despre suferințele românilor din Transilvania, iar Jeanne Del’Homme a împărțit participanților o serie de

¹⁶ Fotografia a fost inserată de avocatul dr. Augustin Rațiu (1884–1970) în broșura intitulată *Vandalismul de la Turda. Memoriile domnișoarei Felicia Rațiu*. Colecția MNIT, nr. inv. M 9.903.

¹⁷ Elena Pop Hossu-Longin, *op. cit.*, p. 149.

¹⁸ Ovidiu Muntean, *Memorandul românilor din Transilvania și procesul de la Cluj (1892–1894)/ The Transylvanian Memorandum and the Trial of Cluj (1892–1894)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2023, p. 52. Conceptul autograf al acestui discurs este păstrat în colecția MNIT, nr. inv. M 2.689, și are pe prima pagină semnătura doamnei Emilia Rațiu.

¹⁹ *Ibidem*, p. 148.

²⁰ Marcel-Dumitru Ciucă, Elena-Teodora Ciucă, *op. cit.*, vol. I, pp. 169–177.

fotografii primite de la Emilia Rațiu. Mitingul de la Oxford s-a încheiat printr-o moțiune în care se cerea răspicat autonomia națională a românilor din Transilvania și s-a bucurat de un larg ecou în presa occidentală și de o amplă popularizare printre români. La sugestia Ligii culturale și prin intermediul secției sale din Paris, o seamă de oameni politici români, mai ales din Transilvania, prin scrisori, telegrame și daruri simbolice, își arată recunoștința față de organizatorii și participanții la această adunare. Cea mai puternică impresie asupra lor o fac scrisorile provenite din rândurile țăranilor, preoților și dascălilor din Transilvania.²¹ Am mai adăuga și faptul că activitatea desfășurată de Emilia Rațiu, ca și de celelalte femei organizate în comitete la Brașov, Sibiu, Cluj, cu scopul sprijinirii mișcării declanșate de prezentarea memorandumului la Viena și în timpul procesului de la Cluj, a influențat și femeile din România. Acestea s-au organizat într-o serie de comitete de sprijin și prin activitatea lor au susținut eforturile Ligii Culturale, au organizat colecte și au trimis scrisori de adeziune.

Perioada exilului autoimpus la Seghedin al Emiliei Rațiu, în anii detenției soțului ei în închisoarea de aici, marchează un al treilea interval temporal plin de greutate și suferințe din viața familiei (iulie 1894-septembrie 1895). Așadar, prin sentința din 25 mai 1894 a Tribunalului de la Cluj, dr. Ioan Rațiu a fost condamnat la doi ani de temniță. După respingerea recursului de către Curtea de Casație din Budapesta, la sfârșitul lunii iulie 1894, el fost arestat și încarcerat în închisoarea din Seghedin, alături de dr. Vasile Lucaciu și Iuliu Coroianu, în timp ce ceilalți memorandiști condamnați au fost închiși în temnița din Vác. Dr. Ioan Rațiu avea atunci 66 de ani și, pentru a-i fi aproape, soția și cele două fiice, Felicia și Dorina, au închiriat o locuință în Seghedin, pe strada Téglagyár, nr. 20, unde au locuit până la mijlocul lunii septembrie 1895. La această adresă ele au primit o impresionantă corespondență de solidaritate cu memorandiștii întemnițați, atât din Transilvania, cât și de peste munți, așa cum o dovedește o scrisoare de felicitare cu panglică tricoloră expediată de la București, în 7 ianuarie 1895, care conține 45 de semnături de susținere.²² (Fig. 8–9)

După grațierea memorandiștilor de către împăratul Francisc Iosif (15 septembrie 1895), familia Rațiu s-a reîntors în locuința din Sibiu care, în anii următori, a fost amenajată cu mobilier de epocă, obiecte decorative, suveniruri, țesături, draperii, tablouri, fotografii înrămate și plante ornamentale care creau o atmosferă intimă și plăcută. După experiențele nefaste din anii anteriori, această perioadă de circa șapte ani a fost una benefică pentru familia Rațiu. Soții Rațiu aveau deja patru nepoți de la fiica cea mare căsătorită cu Onoriu Tilea, iar în august 1897 și fiica cea mică, Dorina, s-a căsătorit cu avocatul Iuliu Coroianu, după idila începută în închisoarea de la Seghedin. Un admirabil tablou pictat în ulei pe carton în 1898 o înfățișează pe Emilia Rațiu la vârsta de 52 de ani.²³ (Fig. 10) Ea este îmbrăcată într-o rochie cu trenă și taior de culoare neagră, având pe umărul stâng o umbreluță din mătase neagră iar la gât o eșarfă roșie. Pe cap poartă o elegantă pălărie de epocă iar pe piept Crucea comemorativă

²¹ Șerban Polverejan, *Activitatea secției din Paris a Ligii culturale în perioada memorandistă*, în „Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar”, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, pp. 313–315.

²² Colecția MNIT, nr. inv. M 2.469.

²³ Colecția MNIT, nr. inv. M 8.797.

„Elisabeta”, cu panglică plată sub formă de fundă pentru doamne, decorația primită în anul 1878. În acest context, este de amintit faptul că această decorație, precum și Medalia jubiliară emisă cu ocazia împlinirii a 40 de ani de domnie a regelui Carol I (1906) – primită de doamna Emilia Rațiu cu ocazia vizitei în București, i-au fost furate cu ocazia unei percheziții domiciliare efectuată de autoritățile orașului Sibiu în anii Primului Război Mondial.²⁴

În primii ani ai secolului XX, două evenimente triste au marcat destinul Emiliei Rațiu. Este vorba de decesul lui dr. Ioan Rațiu survenit în 4 decembrie 1902, urmat de cel al fiicei sale, Dorina, care s-a stins din viață în 7 iunie 1904, la vârsta de doar 32 de ani.²⁵ Disparația celor două ființe dragi i-a lăsat un imens gol în suflet, așa cum se poate vedea dintr-o fotografie în care apare îndoliată alături de fiica sa, Felicia, iar deasupra se poate observa și cununa comemorativă primită din partea Ligii Culturale din București. (Fig. 11) În anii următori, una din preocupările sale a fost de a menține vie memoria soțului și, în acest sens, sunt sugestive rândurile dintr-o scrisoare adresată, la începutul anului 1913, lui Nicolae Bălănescu – director al ziarului „Lupta nouă” din Giurgiu:

Mă întrebi care au fost idealurile soțului meu. Iată, vă răspund pe scurt: Soțul meu a avut două idealuri.

Cel dintâi îi era sfânt și cu sfințenie îl purta în adâncul inimii sale nobile. El era călăuzit de acest mare ideal, de a cărui înfăptuire era încrezător, deși îl vedea într-un viitor îndepărtat. Acest mare și sfânt ideal era: *O mare și mândră Românie*. Nădăjduia că va veni timpul când „vechia Românie mare” – „Dacia” – va reînvia iară. Acest ideal era pe vremuri împărțit de toți românii; el era „graiul poporului”...

Al doilea ideal, pentru a cărui realizare își pusese toată energia de bărbat perseverent și munca unei vieți întregi, era „câștigarea drepturilor pentru națiune” pentru popor. El își iubea națiunea sa și poporul mai presus de toate și, sufletul său nu avea decât un singur gând „câștigarea drepturilor naționale”, ridicarea prin cultură a poporului românesc la nivelul popoarelor culte și sporirea stării materiale pe cale economică. Acestea erau idealurile lui, pentru care a muncit, a luptat, a trăit și a suferit²⁶.

Schimbul epistolar cu Nicolae Bălănescu a continuat în anii de dinaintea izbucnirii Primului Război Mondial, când acesta îi mulțumește pentru că l-a apropiat de Roberto Fava, un publicist italian filoromân și face aprecieri asupra activității ei de militantă activă pentru unitatea tuturor românilor. (Fig. 12) Într-o scrisoare de răspuns, Emilia Rațiu va pune în lumină parcursul întregii sale vieți petrecută alături de soțul ei, pe care l-a sprijinit mereu în lupta de apărare a drepturilor românilor din Transilvania și pentru unitate națională:

Flacăra iubirii de neam pe care, după cum ziceți Dvs., a sădit-o marele meu soț în inima mea, mă va conduce și lumina întotdeauna în calea mea, până la ultima suflare, căci cu smerenie și duiosie port în inimă chipul sfânt al preaiubit soțului meu...²⁷.

²⁴ G. Preda, *op. cit.*, p. 166.

²⁵ Vezi și Ioan Bendek, *Dorina a murit. Suveniruri din temnița de stat din Seghedin*, în „Familia română”, an I, nr. 28, 15 august 1908, pp. 4–5.

²⁶ Cornelia Bodea, *op. cit.*, pp. 1894–1895.

²⁷ Marcel-Dumitru Ciucă, Elena-Teodora Ciucă, *op. cit.*, vol. II, pp. 376, 388.

Cu aceste sentimente în suflet, în 1 Decembrie 1918, la vârsta de 72 de ani, a văzut împlinirea idealului de unitate națională a românilor, pentru care a luptat o viață întreagă. Din acești ani îndoliați datează o fotografie de studio cu un puternic impact vizual, în care fața sa blândă transmite un model de viață demnă, trăită cu sentimentul datoriei față de familie, față de semenii săi și pentru atingerea idealului României Mari.²⁸ (Fig. 13)

În perioada următoare, Emilia Rațiu s-a aflat în fruntea Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeii române. În această calitate a semnat un apel către Senat și Camera Deputaților, subscris de alte 17 femei, în care se cerea ca noua Constituție să fie revizuită și să se cuprindă în ea drepturi civile și politice pentru femei:

Astăzi, când România Mare este înfăptuită și când Dvs. sunteți chemați a înfăptui România Nouă, refăcând din adânc pactul nostru constituțional, așezând viața statului pe principiile justiției sociale și politice, credem că nu este nici drept, nici prielnic dezvoltării morale și naționale a poporului român, ca numai emanciparea civilă și politică a femeii să fie lăsate pe seama viitorului²⁹.

La un deceniu de la Marea Unire, Emilia Rațiu a avut privilegiul să participe la manifestările prilejuite de centenarul nașterii soțului său, desfășurate atât la Sibiu, cât și în Turda natală, în 19 august 1928. Ultima sa fotografie publică a fost făcută la această manifestare comemorativă de la Sibiu, unde, alături de un public numeros, a fost însoțită de fiicele sale, Felicia și Emilia, de nepotul său Viorel Virgil Tilea și de Iuliu Maniu. (Fig. 14) La o jumătate de an după acest eveniment, în 1 februarie 1929, cea alintată „măicuța” a trecut în eternitate fiind înmormântată cu funeralii naționale în cripta familiei din cimitirul Bisericii dintre Brazi din Sibiu. Peste ani, memoria sa a rămas vie în sufletul celor care au cunoscut-o și i-au apreciat multiplele sale activități culturale, sociale și filantropice făcute în beneficiul românilor din Transilvania. Astfel, în „Amintirile” sale publicate în anul 1932, Elena Pop Hossu-Longin concluziona că Emilia Rațiu „prin virtuțile ei alese a fost cea mai reprezentativă figură a femeilor din Ardeal”:

Învăpăierea sufletului ei, pătruns de cel mai nobil idealism pentru cauza sfântă a neamului, o sugera cu un avânt propriu ființelor superioare, tuturor surorilor ei. Era pururea la culmea datoriei și reprezenta în viața noastră națională un far luminos care captiva și îndruma toate energiile feminine din vechiul Ardeal, spre culmile acțiunilor energice și demne, ce se impuneau femeilor române în apărarea ideii naționale³⁰.

²⁸ Colecția MNIT, nr. inv. M 8.800.

²⁹ Eugenia Glodariu, Maria Rațiu, *op. cit.*, p. 257.

³⁰ Elena Pop Hossu-Longin, *op. cit.*, pp. 56-57.

Fig. 1. Emilia Rațiu, portret din tinerețe.

Fig. 2. Soții Emilia și Ioan Rațiu (în partea stângă, în picioare) în vizită la familia Făgărășan.

Fig. 3. Emilia Rațiu, fotografie (1875), atelier fotografic A. Roșu, Bistrița.

Fig. 4. Emilia Rațiu, fotografie a unui tablou pictat de Anastase Demian.

Fig. 5. Familia Rațiu într-o excursie, înainte de debutul mișcării memorandiste.

Fig. 6. Emilia și Felicia Rațiu în curtea locuinței din Turda, după atacul din 13 iunie 1892.

Fig. 10. Emilia Rațiu, tablou în ulei pe carton (1898).

Fig. 11. Emilia și Felicia Rațiu, în salonul locuinței din Sibiu.

Fig. 12. Emilia Rațiu, fotografie din anii de dinaintea Primului Război Mondial.

Fig. 13. Fotografie de studio a doamnei Emilia Rațiu.

Fig. 14. Manifestare comemorativă la mormântul lui dr. Ioan Rațiu (19 august 1928).

Bianca-Luminița MICU

ELENA MUREȘIANU – CULORI PE PÂNZA VIEȚII

ELENA MUREȘIANU – COLOURS ON THE CANVAS OF LIFE

Abstract: *Mureșianu Elena (née Popovici, 1862–1924) was the wife of Ph.D. Mureșianu Aurel (1847–1909), a lawyer, publicist, editor, and owner of the Brașov newspaper “Gazeta Transilvaniei”, as well as the printing house “A. Mureșianu”. She was also a politician. Thanks to her studies at the School of Applied Arts (1884–1888) at the Art Museum in Vienna, Elena Mureșianu is considered the first professional Romanian painter from Transylvania. She had two children: Aurel Horea and Elena Aida, whose education she carefully oversaw. She was a strong supporter of her husband during the period when he was imprisoned (due to press trials) and when he traveled to Romania to collect subscriptions. During these times, she efficiently administered the family newspaper, the printing house, the bookstore, and the properties they owned in Brașov. She was a member of various Transylvanian societies, supporting the national ideals of Transylvanian Romanians and women’s education.*

Anul acesta se împlinesc 100 de ani de la moartea Elenei Mureșianu, un personaj remarcabil din istoria acestei familii. Povestea ei am „împletit-o” pornind de la documentele oferite de arhiva Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov, un adevărat tezaur documentar, din care, de altfel, putem reînvia viețile multora dintre cei care nu mai sunt, dar care cândva au dat suflu acestei lumi. În jurul ei, și a soțului său, dr. Aurel Mureșianu (1847–1909), se conturează, pentru cea de-a doua generație a dinastiei brașovene a Mureșenilor, acel nucleu din care radiază numeroase drumuri ce duc spre diverse destinații, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul de secol XX. Este o lume în mișcare, în care tradițiile încep să fie înlocuite de unele elemente moderne, dar, în care, unele persoane se încapățânează să le păstreze pe primele, nealterate. Este o lume a provocărilor, un univers mare, uneori luminos, alteori trist, plin de posibilități neașteptate, în care Elena Mureșianu trebuie să biruie. Ca om, cunoaște când bucuria, când tristețea, speranța, dar și dezamăgirea și neputința. Citindu-i corespondența, m-am gândit că fiecare trăire a ei o pot asocia unei culori, iar aceste culori împletindu-se au creat omul Elena Mureșianu. Pline de pasiune și sinceritate, scrisorile dezvăluie diverse laturi ale personalității Elenei Mureșianu, astfel încât noi, astăzi, parcă auzim, peste ani, vocea celeilalte femei, limpede și adevărată. În ciuda ortografiei învechite și a grafiei literelor care fac ilizibile unele cuvinte, scrisorile ne arată călătoria unei vieți, a cărei aventură încercăm s-o surprindem în rândurile ce urmează.

Elena Mureșianu s-a născut la 1/13 septembrie 1862, în Brașov, în familia lui Ioan Bucur și a Zincăi Popovici (n. Nica). Prin părinții săi, era descendenta a două familii cu importanță economică și culturală din Transilvania, Popovici și Nica, familii care s-au implicat în mișcarea de emancipare națională și culturală a românilor transilvăneni. Nu puțini au fost tinerii care s-au bucurat de sprijinul material al acestor familii atunci când a fost vorba de formarea lor școlară, aceasta poate, și din dorința națiunii române de a

arăta că există într-o provincie în care era considerată o națiune în stare de inferioritate, dar și că are plăcerea de a crea ceva propriu.

Tatăl său, Ioan Bucur Popovici (1828–1880), provenea dintr-un

neam de dascăli și slujitori ai altarului cu vechi rădăcini în comunele Țării Bârsei, Râșnov și Cristian, originară după tradiție din Câmpulungul Muscelului¹.

Conform unei adevărinite păstrată în Arhiva Mureșenilor, I.B. Popovici a făcut practică comercială în Timișoara, timp de doi ani, în Casa de Comerț a lui Ioan Iuga², pentru ca, mai apoi, între anii 1841–1843, să devină elev al Școlii comerciale din Cluj³. Dorind să urmeze, însă, și o carieră militară, s-a înscris la cursurile Școlii de cadeți din Timișoara, devenind comandant al gărzii românești din Banat în timpul Revoluției de la 1848. Mai târziu, intră în serviciul unchiului său, Iova Popovici, negustor cu stare în Lugoj „și cu rosturi însemnate în viața culturală a românilor de-acolo”⁴. Ulterior, devine comerciant în Sibiu, unde se căsătorește cu Elena, fiica fruntașului Gligor Matei. După moartea soției sale, se retrage la Brașov și se căsătorește, în anul 1860, cu Zinca (Zoe) Nica (1838–1878), fiica unuia dintre cei mai bogați negustori ai Brașovului, Ioan I. Nica Nichifor. Au avut împreună cinci copii: Maria Lucreția (c. Secăreanu), Elena (c. Mureșianu), Veturia (c. Șeicărescu), Irene (c. Vasilescu) și Ioan Corneliu.

Nu cunoaștem foarte multe informații despre copilăria Elenei, fetița cu ochi albaștri care, prin temperamentul ei vivace, avea să însuflețească Brașovul, dar știm că la vârsta de 16 ani rămâne orfană de mamă, și la scurt timp își pierde și tatăl. Iată ce scrie Sextil Pușcariu despre aceste evenimente nefericite:

Neconsolatul soț, care o urmă în scurtă vreme în mormânt, a însemnat pe scoarțele întâiului volum din „Magazinul istoric: 1878. Zoe (Zinca), născută Ioan Nica, comerciantă în Brașov, au repausat în 23 iuliu stil nou, în etate de 39 (de ani). Duiosul sociu I.B. Popovits, comerciantă în Brașov, censor la Banca Națională jelește cu mare durere pierderea acestei coroane fără nici o patimă și exemplară tuturor cunoscătorilor în morală sau purtare. Fie-i țărâna ușoară și memoria eternă”⁵.

După aceste pierderi, Elena, alături de surorile și fratele său, au fost luați

în îngrijirea bunicii sale Maria Nica, născută Secăreanu și a unchiului ei, Gheorghe Nica, nepotul harnicului și zelosului sprijinitor cu același nume al culturii românești de aici, întemeietor și prim inspector al școlii românești din Brașov-Cetate, întemeiată cu sprijinul său material la 1834⁶.

Întreaga tinerețe a Elenei Mureșianu a fost caracterizată, de altfel, de pierderi dureroase ale membrilor familiei sale. Într-o scrisoare din 26 octombrie 1899, adresată lui Amos Frâncu, ea vorbește despre vizita pe care urmează să i-o facă singurei sale surori, Veturia Victoria (Victi) Șeicărescu, la Călărași.⁷ Rând pe rând, își pierde mai

¹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 565/1, doc. nr. inv. 12.327.

² *Ibidem*, Fond *Sigilii*, dos. 2, doc. nr. inv. 59.

³ *Ibidem*, dos. 8, doc. nr. inv. 262.

⁴ *Ibidem*, Fond *Mureșeni*, dos. 565/1, doc. nr. inv. 12.327.

⁵ Sextil Pușcariu, *Spița unui neam din Ardeal*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1998, p. 242.

⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 565/1, doc. nr. inv. 12.327.

⁷ *Ibidem*, dos. 560/7, doc. nr. inv. 14.526.

întâi surorile, Maria Lucreția și Irene, iar la 21 iulie 1892 moare și fratele său, Ioan Corneliu; el fusese elev al Școlii comerciale publice române greco-ortodoxe din Brașov⁸, contabil și corespondent în „Comerțul de Comisioane” al lui Mihail Genovitz din București, contabil la Fabrica de Hârtie din Câmpulung. Din modestie și generozitate, el îi dăruiește surorii sale Elena, la căsătorie, partea sa de moștenire rămasă de la tatăl său.⁹

Provenind dintr-o familie cu aplecare spre cultură, Elena Mureșianu se implică, încă de tânără, în activități ce o conduc spre descoperirea unui univers artistic, manifestat mai întâi prin „jocul de-a teatrul românesc”. Cunoaștem, dintr-o știre publicată în ziarul „Gazeta Transilvaniei”¹⁰ că, în martie 1882, Elena Mureșianu, pe atunci Popovici, se remarcă într-o piesă nostimă și scurtă, „Rămășagul” de Vasile Alecsandri, „prin jocul și limbajul ei frumos” interpretând-o pe Tinca, „o vară naivă și mai puțin expertă” a personajului principal Smărăndița, interpretată de Elena Dimitriu. Piesa de teatru a fost interpretată la Brașov, în deschiderea celei de-a treia reprezentații a operetei „Crai Nou”. În mai 1884, o regăsim în cadrul unei manifestări culturale despre care se vorbește în paginile aceluiași ziar, recitând poezia „Coroana vieții” de Vasile Alecsandri și impresionând prin: „vocea ei potrivită cu modularea, cu semțementul, cât și cu pătrunderea spiritului poeziei” ce „a ținut atențiunea publicului prezentă într’o plăcută încordare în totă decursulă declamării”¹¹.

Dar rodul gândurilor sale de a sluji arta, nu era teatrul, ci dorința de a deveni „portraitistă”. Și astfel, cu puțina moștenire rămasă de la părinți și cu îngrijirea binevoitoare a unchiului matern, Gheorghe Nica („Nenea Ghiță”) și a bunicii materne, Maria I. Nica (n. Secăreanu), ea se înscrie, în anul 1884, la Școala de Artă Aplicată a Muzeului Imperial și Regal Austriac de Artă și Industrie din Viena, secția pentru femei.

Gândurile, care o încearcă atunci când decide să plece la Viena, sunt cele pe care i le descrie, într-o scrisoare, viitorului său soț, dr. Aurel Mureșianu:

Am părăsit Brașovul nu pentru a mă duce într-un loc mai frumos ci doar în acele locuri unde [...] predomnește arta, având numai o singură dorință și aceea era să studiez pictura. Pictura care mi-a fost totdeauna dragă, dar despre care aveam numai o slabă neînsemnată idee, a deșteptat în mine o dorință vie, ca să o pot pătrunde mai bine, studiind-o [...] Acum văzându-mi visul pe jumătate realizat, simt din zi în zi mai mare plăcere pentru desen și sper că plăcerea cu silința împreunată să mă ducă la un rezultat¹².

Nu fără motiv îi scrie aceste rânduri, deoarece Aurel Mureșianu este cel care cunoaște plăcerea Elenei pentru artă, și este cel care îi susține dorința, în fața lui Gheorghe Nica, așa cum arată scrisoarea din 22 noiembrie 1884:

Dumitale îți voi mulțumi totdeauna, căci numai după propunerea ce ai făcut-o Unchiului meu, să-mi permită să studiez, dânsul a luat inițiativa¹³.

⁸ *Ibidem*, Fond *Sigilii*, dos. 7, doc. nr. inv. 204.

⁹ *Ibidem*, Fond *Mureșeni*, dos. 578/12, doc. nr. inv. 10.125.

¹⁰ „Gazeta Transilvaniei”, an XLV, nr. 32, 17/29 martie 1882, p. 3.

¹¹ *Ibidem*, an XLVII, nr. 60, 1/13 mai 1884, p. 3.

¹² Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 584/11, doc. nr. inv. 1.483.

¹³ *Ibidem*.

Dragostea pentru artă a moștenit-o din familie, de la bunicul său matern, Ion Nica Nichifor, despre care Aurel A. Mureșianu, în biografia familiei Popovici, spunea că a fost un „bun desenator”¹⁴.

Spre deosebire de Universitatea din Viena, care le-a acordat femeilor dreptul de a studia doar din anul 1895¹⁵, Școala de Artă Aplicată, cunoscută și sub numele de Școala de arte și meserii, le-a acceptat încă de la înființare, din anul 1867. Elev al acestei școli a fost și Gustav Klimt.

Interesantă este statistica oferită într-un mic reportaj din paginile ziarului „Gazeta Transilvaniei” din 1884¹⁶ privind interesul celor care doreau să studieze la o facultate din Viena. Numărul lor atinge o cifră record, și anume 1.164 proveniți din țările subordonate Coroanei ungare. Mare parte dintre aceștia au ales să studieze la Medicină, fiind urmași de cei de la Facultatea de Drept, Filosofie și Teologie. Din Transilvania s-au înscris 105 studenți.

Dintr-un astfel de mediu intelectual a dorit și Elena Mureșianu să facă parte.

Din perioada celor patru ani de studii (1884–1888), s-au păstrat în Arhiva Mureșenilor din Brașov numeroase scrisori, în limbile română și germană, în care tânăra elevă le scria bunicii materne și unchiului, oferindu-le informații despre viața la Viena.

Școala de arte și meserii a avut drept scop formarea artiștilor și profesorilor deopotrivă pentru a servi nevoile „industrii artei”; de aceea, accentul este pus pe însușirea unor elemente de teoria artei și pe studiul desenului. La început, studenții realizau copii după gravurile marilor maeștri și după statui antice, iar, ulterior, trec la studii de desen după modele vii.

În cei patru ani petrecuți la studii, Elena Mureșianu se dovedește a fi o elevă conștiincioasă, dornică de a cunoaște cât mai profund tehnica desenului și a picturii. De aceea, speră că și testimoniul de la sfârșitul semestrului să fie cât se poate de bun, astfel fiindu-i apreciat și recunoscut, oficial, talentul artistic. Acesta din urmă, completat cu munca asiduă au recomandat-o să facă parte din categoria elevelor care au fost alese să participe la expoziția organizată de Muzeul de Artă din Viena, expoziție la care va fi prezentă cu patru tablouri, spre deosebire de alte două colege ale sale care participă doar cu o singură lucrare.¹⁷

Fiecare lecție de pictură este expresia unei permanente evoluții, a răspunsurilor pe care Elena Mureșianu le-a dat propriilor căutări artistice sub atenta îndrumare a unor profesori, reprezentanți ai academismului vienez, pe care-i amintește în unele dintre scrisorile sale: J. Cajetan („în studiul desenului mic”), F. Hauser („în studiul stilului”), Ludwig Minnigerode („lucrări figurale”), Friedrich Stürm („profesor de culori”).¹⁸

Tehnica picturii în ulei o deprinde mai târziu, în ultimul an de studiu, cu generosul ajutor al pictorului bucovinean Epaminonda Bucevschi (1843–1891), pe care l-a

¹⁴ *Ibidem*, dos. 702, doc. nr. inv. 18.000.

¹⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an LVIII, nr. 63, 19/31 martie 1895, p. 4.

¹⁶ *Ibidem*, an XLVII, nr. 55, 25 aprilie/7 mai 1884, p. 3.

¹⁷ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 591/3, doc. nr. inv. 1.620.

¹⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 1.624.

cunoscut la Viena prin intermediul unui brașovean aflat la studii în capitala Imperiului Austro-Ungar, Sterie Ciurcu. Despre acest pictor bucovinean uitat, spunea Elena într-o scrisoare din 22 decembrie 1884¹⁹, următoarele:

[...] și-a făcut studiile la Viena și [...] acum lucrează independent. În toate tablourile lui se vede ceva național românesc.

Tot el este și cel care:

[...] mi-a oferit am grata, în timpul feriiilor de Paște tehnica culorilor de ulei și așa am fost în fiecare zi la dânsul, lucrând diligente la un tablou, în culori de ulei, și am văzut că se lucrează mult mai plăcut mai ușor și mai iute ca în aquarell, numai culorile în ulei sunt mai scumpe. Domnului Bucevski nu pot și mulțumi îndestul căci neavând încă culorile mele, lucrez în ale lui, pe pânza lui cu pensulele lui, și afară de aceea îmi dă în fiecare zi înaintea de masă, pâine cu unt și după masă cafea și am lucrat de dimineață până la 12 ore și după masă până la 6 ore seara, o săptămână întreagă [...]²⁰.

Dincolo de informațiile referitoare la materiile de studiu și profesori, Elena Mureșianu le împărtășește rudelor informații și despre familiile românești pe care le întâlnește la Viena, fie că sunt stabilite acolo, fie că sunt în trecere prin capitala austriacă. Dintre acestea, foarte des, apar amintite în scrisori familiile Grigorovitz și Popovici, două familii la care Elena Mureșianu găsește un substitut al familiei sale din Brașov: generozitate și grijă părintească. Alături de ele participă la diverse activități: plimbări în natură, ieșiri la Operă sau teatru, invitații la masă, petreceri cu ocazia Sf. Paști sau a Crăciunului.

Un rol aparte în viața Elenei Mureșianu, în aceasă perioadă, îl ocupă Sterie Ciurcu, despre a cărui personalitate vorbește și Sextil Pușcariu în a sa carte „Spița unui neam din Ardeal”:

Țin minte că în copilăria mea de Sterie nu prea se vorbea în casă, căci neamurile își cam pierduseră nădejdea că se va alege om din el. Fapt e că a studiat medicina la Viena vreo 20 de ani și nu-și mai trecea examenele. Apoi deodată, în 1886, el apărură ca medic practic, stabilit în capitala Austriei și cu o situație frumoasă. Era un foarte bun diagnostician și ducea pe pacienții din România la celebritățile medicale din Viena. Pe cei săraci, și mai ales pe cei din neam, îi ajuta și pentru ei nu cunoștea oboseală. Pe nepoți și nepoate voia să ne căsătorească cu bani – el, care nu prea a nimerit-o cu înșurătoarea lui pentru parale! La el ne adăposteam toți câți treceam prin Viena. Când ne întorceam din străinătate după ce cheltuiam tot, tot la el găseam bani ca să ajungem acasă²¹.

Tot Sterie Ciurcu este cel care îi înlesnește Elenei Mureșianu intrarea în atmosfera aparte a balurilor tradiționale din capitala austriacă. Și, în aranjarea și regizarea unor astfel de serbări, Sterie Ciurcu

era neîntrecut. La Viena balurile coloniei române și ale României June erau vestite și nu lipsea de la ele niciodată câte un arhiduce, ca reprezentant al casei imperiale. Dacă studențimea română din Viena se prezenta atât de bine și avea un nume așa de bun, cauza era în mare parte că era condusă din umbră de el²².

¹⁹ *Ibidem*, dos. 591/2, doc. nr. inv. 1.590.

²⁰ *Ibidem*, dos. 591/6, doc. nr. inv. 1.710.

²¹ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 197.

²² *Ibidem*.

Despre un asemenea bal, la care sunt așteptați chiar Principele și Principesa coroanei austro-ungare, vorbește și Elena Mureșianu în scrisoarea din 15 februarie 1885 și pentru care se pregătește pe măsură, grație celor 15 florini dăruți de Sterie Ciurcu cumpărându-și

mănuși, ghete și ghirlanda de flori de mână... Eu nu am voit să primesc dar s-ar fi supărat rău și nici nu primește măcar să-i mulțumesc²³.

Scopul balurilor organizate la Viena sub protecția Alteței Sale I.R. Arhiducele Rainer era acela de ajutorare a „studentilor români de la Viena lipsiți de mijloace” financiare.²⁴ Eleganța balurilor, rafinamentul se observă, nu numai din modul de amenajare al sălilor, din vestimentația și bijuteriile doamnelor și domnilor, ci și din ordinele de dans, unele dintre ele având forma

unei cărțițe, pe care se afla în relief Columna lui Traian în miniatură. Auzim că și succesul material este destul de frumos²⁵.

Printre cei amintiți în scrisorile Elenei Mureșianu se numără și: Nicolae Teclu²⁶, familia Luța²⁷ și familia Sturdza²⁸. Nicolae Teclu (1839–1916), născut la Brașov, era un apropiat al familiei Mureșianu, mai precis al lui dr. Aurel Mureșianu și Iacob Petru Mureșianu, iar această relație de prietenie s-a transpus și în relația cu Elena Mureșianu. El a fost cel care i-a făcut cunoștință Elenei Mureșianu cu profesorul Minnigerode, și pentru care ea îi cerea unchiului său, Nenea Ghiță, să-i transmită o scrisoare de mulțumire în acest sens.

Viața la Viena era scumpă, de aceea de nenumărate ori, în scrisorile trimise la Brașov, apare subiectul bani; era nevoie să-și plătească gazda și mâncarea, taxele școlare²⁹, profesorii particulari, cursurile și materialele folosite la studiu, dar și unele elemente vestimentare sau de încălțăminte.³⁰ De fiecare dată, tânăra studentă îi mulțumește unchiului său, pentru tot acest sprijin material³¹ și, mai ales pentru surprizele binevenite, precum florinii în plus sau cașcavalul,³² pe care i-l trimite și pe care-l împarte cu oameni dragi ei, precum pictorul Bucevschi sau Sterie Ciurcu.

Aspirația ei de a deveni „portraitistă” și efortul pe care l-a depus în realizarea acestei dorințe, nu au fost suficiente pentru a-și continua studiile. Limitele impuse de școala din Viena, care nu permitea femeilor să urmeze cursurile Academiei de Belle-Arte, au determinat-o să-și îndrepte atenția spre alte centre de studiu, precum Paris sau München, dar alegerea oricăruia dintre cele două orașe implica resurse financiare deosebite, de care Elena Mureșianu nu dispunea. Prin diverse metode, a încercat să

²³ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 591/2, doc. nr. inv. 1.594.

²⁴ „Gazeta Transilvaniei”, an XLVII, nr. 15, 5/17 februarie 1884, p. 3.

²⁵ *Ibidem*, nr. 20, 17/29 februarie 1884, p. 4.

²⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 591/4, doc. nr. inv. 1.641.

²⁷ *Ibidem*, dos. 591/2, doc. nr. inv. 1.599.

²⁸ *Ibidem*, dos. 591/5, doc. nr. inv. 1.665.

²⁹ *Ibidem*, dos. 591/2, doc. nr. inv. 1.597.

³⁰ *Ibidem*, dos. 591/3, doc. nr. inv. 1.605.

³¹ *Ibidem*, dos. 591/2, doc. nr. inv. 1.590.

³² *Ibidem*, dos. 591/3, doc. nr. inv. 1.605.

obțină un stipendiu din România cu ajutorul căruia să poată continua studiul picturii, dar din păcate acesta nu i-a fost acordat.

Dezamăgirea și neputința de a-și continua studiile, așa cum visa, și-a exprimat-o foarte clar în scrisoarea din 2 februarie 1886:

În privința studiului meu am cercetat destul dacă s-ar putea aici, să intru într-o școală de figurale și nu se poate [...] Pentru ca să mă prepar aici la Viena pentru o portretistă ar trebui să iau privat de la un Pictor și asta afară că costă mai mult, tot nu e o școală, de unde aș putea absolvi cu un atestat [...] La caz însă de voi putea avea de la Guvernul Român un stipendiu, atunci numai la Paris pot să-mi ajung scopul dorit să am stipendiu și la anul m-aș duce acolo, și aș lăsa toate păsările care le lucrez la Profesorul Stürm. După cum am auzit la Muzeul nostru nu le permite la Eleve să depună nici examenul de stat prin urmare nu pot avea o Diplomă, decât numai un atestat [...] studiul [...] se bazează mai mult pentru a răspândi arta în industrie de exemplu a putea oferi Fabricanților diferiți, câte un model în desen sau pictură la diferitele obiecte ce le produc după cum sunt vase, farfurie de porțelan, la altul evantaiele și la alte diferite lucruri industriale care trebuie arătate prin artă. Scopul meu însă nu a fost asta. Eu doream să mă fac o portretistă căci la aceasta am avut o mai mare aplicare, și așa dacă nu să poate să-mi împlinesc dorința mă voi mulțami și eu atât și îmi voi da silința și după ce voi fini acest studiu, să pătrund prin exercițiul tot mai mult această artă căci după cum văd tot numai prin exercițiu poți să ajungi la completare³³.

Astfel, în vara anului 1888, Elena Mureșianu este nevoită să-și abandoneze studiile și să revină la Brașov. Câteva luni mai târziu, în octombrie același an³⁴, se căsătorește cu dr. Aurel Mureșianu (1847–1909).

Neexistând încă după concepția vremii de atunci posibilitățile de astăzi de valorificare a talentelor feminine – femeii cu studii academice erau o raritate – iar gustul artistic fiind la publicul nostru de atunci foarte puțin dezvoltat pentru a putea servi ca mijloc de trai celor ce s-au dedicat muzelor, mama mea nu putu să refuze mâna peșitorului cu renume de cărturar învățat și luptător și publicist care a fost tatăl meu, devenind în octombrie 1888 soția lui³⁵.

Aurel Mureșianu era fiul lui Iacob Mureșianu (1812–1887),

meritul nostru publicist de odinioară, care i-a lăsat de moștenire simțămintele sale mari românești și îndemnul nobil de a lucra cu zel și abnegațiune pentru cauza română³⁶.

Absolvent al Facultății de Filosofie și Drept din Viena, doctor în Drept, Aurel Mureșianu a renunțat, în anul 1877, la o carieră juridică pentru a se întoarce la Brașov și a prelua de la tatăl său, Iacob, conducerea ziarului „Gazeta Transilvaniei”, devenind astfel primul ziarist profesionist din Transilvania. Sub conducerea sa, ziarul a trecut printr-o perioadă de schimbări esențiale, și anume: de la 1 ianuarie 1881, apare de trei ori pe săptămână, din ianuarie 1884 folosește, în articolele sale, semnele diacritice, din aprilie 1884 devine cotidian, iar din ianuarie 1889 formatul lui primește o nouă dimensiune, mai mare; din același an, ziarul este completat cu un număr special,

³³ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 591/14, doc. nr. inv. 3.983.

³⁴ *Ibidem*, dos. 126, doc. nr. inv. 855.

³⁵ *Ibidem*, dos. 565/1, doc. nr. inv. 12.327.

³⁶ „Amicul Familiei”, an XIII, nr. 13, 1 iulie 1889, p. 1.

și anume cu „Numărul de Duminică”, tipărit „pentru trebuințele poporului” la un preț infim de doi florini pe an, „prima foaie politică și literară redactată la priceperea țăranului, care a deșteptat gustul și dorul de a citi.”³⁷

Toate aceste modificări au însemnat un efort financiar deosebit, dar și o implicare mult mai mare din partea lui Aurel Mureșianu, implicare ce i-a zdruncinat sănătatea și resursele materiale.

Dar,

printre grelele și necurmatele lupte ce de-atâția ani le întâmpină acest bărbat ca apărător al unei națiuni asuprite, putem înregistra și o zi de veselie, ziua de 9/21 octombrie anul trecut [1888] în care și-a serbat fericita sa căsătorie cu inteligenta și simpatica domnișoară Elena I.B. Popovici din Brașov, care după studiu mai înalt de patru ani în Viena, absolvă în vara trecută cursul de pictură în Muzeul austriac de industrie artistică, de acolo. Unei femei cu asemenea educațiune superioară, și încă unei femei iubitoare și cunoscătoare de artă, cum este domnia sa, desigur nu poate să-i lipsească nici bogăția spiritului, nici însuflețirea pentru ceea ce este nobil și frumos, nu poate să-i lipsească nimic din ceea ce contribuie la întemeierea unei vieți conjugale fericite. Ceea ce ne rămâne nouă să dorim acestei vrednice perechi este: Viață lungă și perseverență în luptă^{38!}

Viață lungă n-au avut împreună, doar 21 de ani, din cauza decesului lui Aurel Mureșianu, survenit în iunie 1909, dar, în schimb au avut suficientă perseverență de a-și închina viața românilor din Transilvania:

Astfel a muncit timp de patruzeci de ani: a trecut la răvaș toate evenimentele care atingeau soarta neamului românesc, s-a agitat de problemele înaintării noastre culturale, a sărit în apărarea drepturilor noastre politice jignite la tot pasul și – bun slujitor al tagmei – s-a stins luminând pe alții³⁹.

Povestea celor doi începuse, poate în 1884, sau chiar mai devreme, dar cert este că într-o scrisoare din perioada studiilor de la Viena, Elena își asumase curajul de a i se adresa lui Aurel Mureșianu:

cugetând adesea cu plăcere la Dumneata. Nu m-a oprit timpul, căci pentru Dumneata găsesc totdeauna, dar credeam că fiind ocupat mereu cu lucruri politice serioase nu ți-ar face nici-o plăcere scrisoarea mea. Astăzi, însă mi-am luat libertatea făcând o încercare⁴⁰.

Părea a fi „o inimă curajoasă și o limbă politicoasă”.

Viața lor, petrecută unul lângă celălalt poate fi atât de frumos descrisă folosindu-ne de o fotografie, păstrată în Arhiva Mureșenilor⁴¹, în care o vedem pe Elena Mureșianu, reprezentată la masa de scris, alături de soțul său, bolnav, întins pe pat, așteptând să noteze indicațiile acestuia. Este imaginea unei idei conform căreia viața le aruncase tot felul de piedici și că iubirea lor se adaptase să le facă față, că ajunseseră să-l pună mereu pe celălalt pe primul loc, să facă sacrificii unul pentru celălalt și să aibă grijă ca „barca peticită să nu se piardă în furtună”.

³⁷ „Unirea”, an XIX, nr. 25, 26 iunie 1909, p. 1.

³⁸ „Amicul Familiei”, an XIII, nr. 13, 1 iulie 1889, p. 1.

³⁹ „Țara noastră”, an III, nr. 24, 14/27 iunie 1909, p. 1.

⁴⁰ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 584/1, doc. nr. inv. 1.483.

⁴¹ *Ibidem*, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, doc. nr. inv. 1.496.

O primă provocare o trăiesc în anul 1890, la doi ani de la căsătorie, când Aurel Mureșianu este condamnat la închisoare pentru șase săptămâni, în Cluj, în urma unui proces de presă, intentat de autoritățile maghiare. Din această perioadă, s-au păstrat în Arhiva Mureșenilor, scrisori pe care le putem privi asemenea unui dialog ce se poartă chiar în fața noastră. Sunt scrisori trimise de dr. Aurel Mureșianu, la care s-au păstrat și scrisorile-răspuns ale Elenei Mureșianu. Ea își arată îngrijorarea față de condițiile din penitenciar, și de aceea simte nevoia ca să-i mai povestescă câte ceva

căci gândindu-mă la tine că ești singur și seara când te duci să te culci și nu ai în ziua aceea nici-o știre de-acasă nu cred că e tocmai plăcut, de câte ori mă gândesc la asta mi-e milă de tine și aș tot scrie. Nu pot să-ți descriu bucuria ce o am când aflu că ești sănătos. Acum sunt veselă că te-am îngrijit de toate și ți-am dat diferite lucruri necesare. Ți-aduci aminte? Când îmi ziceai la împachetare „că toate le aduci așa îndărăt”? Poți să vezi dar că de multe ori femeia e mai prevăzătoare. Poate în închisoare vei avea timp să mă cunoști mai bine⁴².

Liniștea familială o resimte și Aurel Mureșianu, care între zidurile penitenciarului din Cluj spunea:

Draga mea Lenuța! Azi sărbătoresc a doua aniversare a cununii noastre. O serbăm departe unii de alții, dar cu atât mai strânși legați în sărutarea gândurilor noastre. Te îmbrățișez scumpa mea cu toată dragostea inimii mele...⁴³

Scrisori s-au păstrat și din perioadele în care dr. Aurel Mureșianu era plecat în România să strângă banii pe abonamentele la ziarul „Gazeta Transilvaniei” sau se afla la tratament în Imperiu sau în Țară. Formulele de început și, mai ales, consecvența cu care Elena îi scrie denotă existența unei legături puternice între cei doi soți, respect și dragoste:

După cum vezi dezvolt o deosebită poftă de a corespunda cu tine căci scriu în toată ziua și, mai cu seamă seara după ce am terminat cu toate⁴⁴.

Firea deschisă și tonul glumeț se pot regăsi și în scrisori, ca de exemplu:

Îți mulțumesc de pusi cel cu seamă de morcovi, până aici morcovii s-au evaporat și a rămas numai dulceața. Eu îți voi trimite astăzi pusi muiat în vin roșu și amețit de un dulce farniente [...] ⁴⁵.

(îi scrie după masa de prânz la care a servit și un pahar de vin roșu). Încrederea este un element cheie în căsnicia celor doi soți, așa cum putem vedea și în scrisoarea din 15 septembrie 1905:

Îmi pare bine când îmi scrii că oaspeții se interesează de tine și mai cu seamă damele. Îmi imaginez cum stai lungit pe șezlong ca un pașă și înconjurat de dame, atunci zic și eu că mai uiți de alte necazuri. Așa și trebuie ca să te recreezi căci destul stai tu aici acasă înecat până în gât în ele trăgându-mă și pe mine după tine⁴⁶.

Relația frumoasă se poate observa și din formulele de încheiere precum:

⁴² Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 506/2, doc. nr. inv. 1.381.

⁴³ *Ibidem*, dos. 584/8, doc. nr. inv. 1.354.

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 583/2, doc. nr. inv. 303.

⁴⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 307.

⁴⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 583/2, doc. nr. inv. 310.

[...] voi să-ți dau un dulce pusi pe mustața ta parfumată [...]”⁴⁷

sau

Te îmbrățișez cu dor și îți doresc ca toate să-ți tihnească bine și să te întorci deplin sănătos acasă. Dulce pusi de la Lenuța⁴⁸.

Implicarea dr. Aurel Mureșianu în lupta pentru emancipare națională a românilor din Transilvania (care va duce la arestarea lui) și, apoi, moartea acestuia în 1909, vor determina preluarea activităților din Tipografia Mureșenilor și din redacția „Gazetei Transilvaniei” de către Elena Mureșianu. În același an al căsătoriei, 1888, dr. Aurel Mureșianu pune bazele primei tipografii românești din Cetatea Brașovului, realizând cu succes o mai veche încercare a tatălui său din anul 1862. Mașina de tipărit a fost adusă de la Viena iar lucrătorii din tipografie erau români, din Șcheii Brașovului, încă o dovadă, în plus, a susținerii naționalității române din Transilvania venită din partea lui Aurel Mureșianu. Primul ziar al românilor din Transilvania, „Gazeta de Transilvania”/ „Gazeta Transilvaniei” era tipărit într-o tipografie românească: Tipografia „A. Mureșianu”. Elena Mureșianu se implică în activitățile zilnice ale soțului său, devenind o persoană

care ascultă, gândește și își dă cu părerea la tot ce se întâmplă în jurul său⁴⁹: [...] Nu știu cum vom birui cu toate. Azi tata a voit să anunțe în jurnal că de la anul nou Gazeta va apărea numai ca broșură o dată pe săptămână fiindcă nu mai întâmpină sprijinul publicului, fiindcă tineretul nu mai e naționalist și fiindcă dușmanul comun o urmărește [...] Declarația însă a făcut-o așa de nepotrivită încât eu nu l-am lăsat s-o publice⁵⁰.

Nu puține au fost problemele cu care se confruntau, aproape zilnic, cele mai multe fiind de ordin financiar, dar și al materialelor folosite în tipografie:

Azi am încasat de la poștă 40 florini din care am plătit pe toți restanții cu câte 10 florini pe Traian și pe Pop, 5 lui Spudercă și 5 băiatului din tipografie, restul să i-l dai tu. Niculiță mi-a cerut și el 5 florini pentru timbre așa încât am rămas iar cu nimica⁵¹.

Nu era ușor pentru o femeie să lupte într-o lume a bărbaților și mai ales să lupte cu orgoliile celor care considerau că au ceva de spus în existența ziarului „Gazeta Transilvaniei” sau a Tipografiei „A. Mureșianu”:

M-a întrerupt Fluștureanu cerându-mi parale pentru mărci. Am comunicat la toți tot ce mi-ai spus și sper că toate vor merge în bună ordine așa încât fără nicio grijă poți să stai cât dorești până ce dorul de noi te va găsi acasă⁵².

Problemele devin din ce în ce mai grele și mai dificil de rezolvat, cu precădere după moartea soțului său, când Elena Mureșianu va fi nevoită să renunțe rând pe rând și la ziarul familiei „Gazeta Transilvaniei”, dar și la tipografie.

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 583/2, doc. nr. inv. 303.

⁴⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 310.

⁴⁹ Anamaria Macavei, *Imagina femeii în presa transilvăneană. Studiu de caz „Familia” (1865–1900)*, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studentești”, 17–18, 2011–2012, p. 120.

⁵⁰ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 561/3, doc. nr. inv. 14.807.

⁵¹ *Ibidem*, dos. 584/7, doc. nr. inv. 992.

⁵² Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 525/1, doc. nr. inv. 309.

Când este departe de el:

Mie altfel îmi trece timpul în comparație cu dorul totuși destul de iute fiindcă scriu multe scrisori, port socotele în tot momentul mă caut pe cineva, mai scriu și pentru foaie, îngrijesc de Riculeț, cos când am timp cele trebuincioase, desenez, mă duc la poștă, unde-i ziua scurtă mă pomenesc numai că a sosit seara. După cină citesc regulat Gazeta, mai povestesc cu Maior și pe urmă mă culc foarte de timpuriu căci mă deștept la 6 ore (simpatizez cu tine) și mă scol la 6 ½ – 7 ore, după dispoziție⁵³.

A scrie constant familiei, a da vești mai bune sau mai puțin bune, era pentru membrii familiei Mureșianu, implicit pentru Elena o necesitate izvorâtă din dragostea pentru ei.

Viața de familie, poate, nu a fost mereu una armonioasă, dar dragostea, respectul și destoinicia Elenei au învins mereu:

[...] deși cât a ținut ieri drumul în trăsură până la gară, n-ai făcut alta decât m-ai tot certat (dar nu mi-a păsat prea mult) totuși mi-am împlinit și împlinesc toate ce mi le-ai încredințat cu plăcere și exactitate [...]⁵⁴

sau

Vezi dragul meu, că cu toate că tot mereu îți cânt că m-aș tot duce, să scap de casă, acum cred că e un lucru firesc, căci grijile, vârtejul casei mă obosesc și e foarte natural ba chiar necesar să plec pentru ca să-mi revin nițel. Și nu-mi trebuie niciodată mult, mi-ajung câteva zile pentru că iar cu bucurie să mă gândesc la reîntoarcere și cu plăcere se iau frâiele în mână. Asta-i așa de necesar câte o asemenea excursiune ca somnul după o zi obositoare. Și voi nu sunteți niciodată în pierdere, căci departe de voi iubirea a mea pentru voi, întotdeauna crește și cu dor aștept să vă îmbrățișez iarăși [...]⁵⁵.

Ca soție, i-a dăruit doi copii: Aurel Horea (Riculeț) și Elena Aida (Tuca, Ilenuța), de viitorul cărora s-a interesat tot timpul. Așa cum erau preceptele burgheze ale vremii, Elena Mureșianu își desfășoară mare parte a activității într-un spațiu foarte bine delimitat, cel al familiei, în interiorul și imediata apropiere a casei, încadrându-se în aceea definiție a femeii secolului XIX: soție și mamă. Ea este sufletul familiei, persoana care echilibrează situațiile cotidiene, cel dintâi dascăl care le modelează copiilor personalitatea și le oferă fundamentul pe care poate clădi un caracter frumos și pe măsura familiei din care proveneau:

Tatăl meu fiind foarte ocupat cu ziarul său în care nu apărea niciun rând fără știrea și controlul lui, educațiunea noastră a rămas mai mult în sarcina mamei care ne ducea vara nu la băi luxoase, ci în câte-un sat din împrejurimile Brașovului. Era un suflet bun care ne încânta cu poveștile ei bătrânești pline de farmec și care a trezit în mine dragostea pentru limba românească, simțul pentru artă și pentru frumos⁵⁶.

În momentele în care dr. Aurel Mureșianu era plecat din Brașov, Elena Mureșianu încerca de fiecare dată să creeze o punte între soțul său și copii, să-l informeze despre starea copiilor, iar copiilor să le amintească mereu de tatăl lor.

⁵³ *Ibidem*, dos. 506/2, doc. nr. inv. 1.379.

⁵⁴ *Ibidem*, dos. 584/7, doc. nr. inv. 989.

⁵⁵ *Ibidem*, dos. 584/9, doc. nr. inv. 1.413.

⁵⁶ *Ibidem*, dos. 565/1, doc. nr. inv. 12.327.

Din zi în zi se face puiul nostru mai drăgălaș, cu vocea lui dulce se deșteaptă dimineața tot cu cuvântul „Tată” și peste zi așa mult te pomenește încât îmi vine să cred că și lui îi e doru de tine. I-am cumpărat o minge mai mare și se joacă admirabil cu ea⁵⁷.

Arhiva Muzeului „Casa Mureșenilor” adăpostește numeroase scrisori adresate, în primul rând, lui Aurel A. Mureșianu, pe vremea când acesta era student la Leipzig sau, apoi, ofițer în rezervă în armata austro-ungară în timpul Primului Război Mondial, în care Elena Mureșianu dă dovadă de afecțiune, dar și de autoritate atunci când este cazul.

Nevoia de educație, atât de puternic susținută în paginile Gazetei brașovene sau în discursuri de către familia Mureșianu, o îndeamnă pe Elena să-și sfătuiască fiul, aflat la studii:

să te îndopi cu știință și pe urechi și pe nas și pe gură ca să meargă cât de mult sus la creier ca cu timpul să ai de unde să tot storci⁵⁸.

Școala reprezintă „nădejdea noastră și tot viitorul tău”⁵⁹, de aceea îl îndeamnă, mai mereu, să ia în serios cursurile. În altă scrisoare din iulie 1908, cu ocazia zilei de naștere, Elena Mureșianu îi urează fiului său

să trăiești dragul mamei sănătos și cu minte să ne bucurăm în urma ta și de faptele tale⁶⁰.

După decesul soțului său, în anul 1909, fiul său, Aurel A. devine principala persoană cu care Elena Mureșianu se sfătuieste în toate problemele familiei, liniștindu-l însă să nu se îngrijească de problemele de acasă. Singura lui ocupație să fie școala,

să te faci odată om căci grozav doresc asta să te văd un stâlp familiar, o bază puternică, să zică toți că înlocuiești pe tatăl tău în toată privința⁶¹.

Din perioada Primului Război Mondial (1914–1918) s-au păstrat numeroase scrisori și cărți poștale în care Elena Mureșianu creează o punte de legătură între cele două personaje, mamă și fiu, singura modalitate prin care cei doi aveau vești unul despre celălalt; așa se simțeau și mai apropiați, fapt pentru care Elena Mureșianu îi scria fiului său în fiecare zi, chiar dacă „n-am voit să las să nu-ți scriu și azi cu toate că n-am nimic să-ți comunic”⁶². Zbuciumul sufletesc, întrebările chinuitoare despre soarta fiului său, primesc răspuns cu fiecare scrisoare venită din partea sa, din diverse zone ale frontului:

Sunt mulțumită cel puțin când aud că ești bine. Mai mult nici nu doresc⁶³

sau

n-ai idee ce bucurie ne faci cu scrisorile tale căci ne mai umple de speranță și pe noi la zile mai senine⁶⁴.

⁵⁷ *Ibidem*, dos. 506/2, doc. nr. inv. 1.379.

⁵⁸ *Ibidem*, dos. 561/2, doc. nr. inv. 14.793.

⁵⁹ *Ibidem*, dos. 591/7, doc. nr. inv. 1.725.

⁶⁰ *Ibidem*, dos. 561/2, doc. nr. inv. 14.795.

⁶¹ *Ibidem*, dos. 591/7, doc. nr. inv. 1.737.

⁶² *Ibidem*, dos. 561/6, doc. nr. inv. 15.007.

⁶³ *Ibidem*, dos. 561/4, doc. nr. inv. 14.930.

⁶⁴ *Ibidem*, dos. 561/6, doc. nr. inv. 15.021.

Teama de a-l ști în preajma morții nu anulează rațiunea Elenei Mureșianu, care continuă să-și sfătuiască fiul, prin cuvinte blânde, dar pline de înțeles, să-l încurajeze să meargă pe un drum firesc, normal pentru un reprezentant al Mureșenilor:

În loc să fii vesel și binedispus căci acum ai scăpat, scrii așa scrisoare disperată pare că și s-au înecat corăbiile. Uite dragul meu și noi aici avem destule și mai cu seamă eu am berechet și totuși nu disper și pe urmă ale mele sunt de altă natură mai serioasă și lucruri de consistență până ce la tine e supărare mare că nu te respectă destul un caporal. Apoi nu e de răs? Mai bine fă prietenie cu el și tratează-l odată la cantină cu bere și l-ai câștigat pentru tine [...] Tata judeca altfel ca tine [...] Dădea mâna cu toți țărani și le zicea frate și cum îl iubeau toți, pentru asta tot tata a rămas și era iubit mult de popor [...] Poporul atunci îl câștiga pentru tine când îi arăți că te ții egal cu el și că îl iubești. Fă asta și tu cu soldații tăi, spune-le multe și bune și citește-le din istorie și apoi să vezi cum te vor adora, ar fi în stare să sară și în foc pentru tine. Fie ei și străini arată-te binevoitor către toți și ție îți va merge bine și vei avea și mulțumirea sufletească că ai făcut un bine pe lume [...] ce bucuroși și fericiți se vor simți ei când găsesc un domnișor ca tine care cu dragă inimă le spune și îi învață și atunci ei se mângâie că tot mai sunt oameni buni pe lume și cu milă de popor și că nu pierd tocmai vremea ci mai și învață⁶⁵.

Același ton îl păstrează și atunci când îi menționează problemele financiare cu care se confruntă acasă, sfătuiindu-l să cheltuiască mai puțin pentru că situația de acasă nu este foarte bună⁶⁶, să facă un efort și să-și găsească o locuință mai ieftină pentru a face economii.⁶⁷ Încearcă să impună unele standarde comportamentale, care să nu permită căderea copiilor săi, și mai ales al lui Aurel Horea, într-o „pofță neastâmpărată de lux și modă”: ciorapi de mătase, pălărie de Panama⁶⁸ sau

Gusturile tale din scrisoare sunt cam extravagante cu buton de brilate [...] Dar nu știi tu băiete că cu cât ai mai puține zorzoane pe tine ești mai elegant și aristocrat? [...] Ție nu-ți trebuie găteală de brilate căci Dumnezeu te-a făcut voinic și bine crescut, asta-i cea mai frumoasă podoabă a ta [...]⁶⁹

Mare parte din corespondența celor doi este caracterizată de sentimentul de iubire necondiționată: nu-mi place de fiecare dată ce faci, dar în permanență mă gândesc la tine, te iubesc și vreau să-ți fie bine. Ești fiul meu și nu te voi respinge niciodată. Îți voi fi mereu alături, făcând ceea ce cred că este mai bine pentru tine. Te voi iubi orice s-ar întâmpla. Dragostea pe care i-o transmite nu este anulată de valul de critici pe care i-l aduce cu ocazia a diverse întâmplări. Îl muștră că nu-i ascultă sfaturile, pe care i le tot repetă, dar cu toate acestea iubirea persistă.

Pentru a găsi noi resurse de susținere a ziarului înființează chiar o modestă librărie la parterul casei din Șirul Inului, astăzi Piața Sfatului nr. 25, sediul Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, la care va renunța ulterior. Între anii 1909–1911 conduce administrația ziarului „Gazeta Transilvaniei” confruntându-se cu procese de presă,

⁶⁵ *Ibidem*, dos. 594/14, doc. nr. inv. 5.266.

⁶⁶ *Ibidem*, dos. 584/11, doc. nr. inv. 1.493.

⁶⁷ *Ibidem*, dos. 591/7, doc. nr. inv. 1.725.

⁶⁸ *Ibidem*, dos. 561/2, doc. nr. inv. 14.794.

⁶⁹ *Ibidem*, dos. 561/3, doc. nr. inv. 14.803.

condamnări și amenzi în bani. Toate aceste probleme, le descrie fiului său, simțindu-se copleșită și uneori fără salvare.⁷⁰

Elena se implică foarte mult în educația celor doi copii ai săi, însuflându-le și pasiunea pentru muzică, dovadă fiind lecțiile de pian și vioară pe care le primeau Aurel Horea și Elena Aida. Elena Mureșianu îl roagă pe fiul său să se intereseze la Conservatorul din Leipzig despre existența cursurilor pentru vioară ce-i sunt necesare Tucăi (Elena Aida) pentru continuarea studiilor, în condițiile în care profesorul de vioară de la Brașov a plecat.⁷¹

Între anii 1908–1909, Elena Aida Mureșianu a fost elevă a Conservatorului de muzică din Praga, provocându-i mare mulțumire și satisfacție mamei sale.⁷²

Aceeași bucurie o manifestă în scrisori și când vorbește despre invitația la masă, la avocatul Lemeny (apărător în procesul Gazetei din 1907), unde Elena Aida iar a cântat la pian „Sonata” de Haydn, iar de când este la Filarmonică, Tuca exersează cu atenție la vioară.⁷³

Provenind dintr-o familie cu puternice valori naționale, fiind soția unui susținător al drepturilor naționale pentru românii din Transilvania, Elena Mureșianu a insuflat copiilor săi dragostea pentru neam. Crescută și educată într-o familie de luptători pentru idealurile naționale, Elena Mureșianu moștenește de la ai săi acea conștiință și energie care au caracterizat-o în tot cursul vieții. De ea depindea dacă și copiii aveau să ducă mai departe sentimentul național atât de promovat și susținut în familie. Într-o scrisoare adresată lui Aurel Horea, Elena îi vorbește despre atitudinea Ilenuței (Elena Aida) față de un nou proces ce este intentat ziarului brașovean. Ea își afirmă dorința de a pleda ca autoare a unui articol ce a nemulțumit autoritățile maghiare:

Ilenuța față bună și curajoasă a zis către tată său s-o lase pe ea să ia asupra ei căci articolul este o simplă traducere din „Courriere europenne” și ea știe franțuzește. Acum dacă Spudercă n-ar fi vrut să ia asupra-și atunci în tot cazul aș fi stăruit și eu ca Ilenuța să fie dată ca autoarea traducerii⁷⁴.

Copleșitoare sunt menționările referitoare la problemele de sănătate ale Ilenuței, față de care Elena Mureșianu dă dovadă de o mare sensibilitate și receptivitate sufletească:

[...] ce să fac eu și unde să mă pot duce să însănoțez pe Ilenuța. O zi se mai scoală și mai ieșim și pe stradă puțin și seara când venim acasă așa e de tristă pare că a pierdut toate comorile lumii și se așază o durere mare pe piept care o face să vadă toate rău și începe să plângă a doua zi nu se scoală din pat și stă câte trei zile tot culcată cu forța îi dau de mâncare căci nu vrea să mănânce sunt momente unde e altfel iritată încât aruncă pernele și plapuma și să tăvălește pe jos [...] Nu știu ce să mă fac că sunt tare înspăimântată [...] Mi-e rușine de lume să nu audă că e așa nervoasă și ascund cât pot [...] Văd însă acum că nu-i face nimic plăcere, nu mai voiește să primească tinerii nici să petreacă cu ei. Dragul meu e tare insuportabil și trebuie să fac ceva să nu fie prea târziu. Răspunde-mi îndată

⁷⁰ *Ibidem*, dos. 561/4, doc. nr. inv. 1.727.

⁷¹ *Ibidem*, dos. 561/2, doc. nr. inv. 14.799.

⁷² *Ibidem*, dos. 584/11, doc. nr. inv. 1.467.

⁷³ *Ibidem*, dos. 561/2, doc. nr. inv. 14.798.

⁷⁴ *Ibidem*, dos. 561/3, doc. nr. inv. 14.807.

ce să mă fac și informează-te nu cumva afli vreo localitate ieftină într-o climă mai caldă unde e și mare⁷⁵?

Prin implicarea ei în viața celor doi copii ai săi, Elena Mureșianu poate fi asemănată cu sfoara unui zmeu. Fără legătura ei puternică, stabilă, copiii aveau sentimentul că ar fi plutit în derivă, că s-ar fi putut pierde undeva în nori. O fotografie din Arhiva Mureșenilor ne-o înfățișează pe Elena Mureșianu, stând pe scaun între cei doi copii ai săi, Elena Aida și Aurel Horea. Observând-o, ai putea spune că în acea imagine se poate cuprinde toată viața unei femei: soție, mamă, luptătoare, dar totodată dornică de un moment de liniște între furtunile vieții. Chipul îmbătrânit amintește de toată durerea pe care a trăit-o până la acea vreme.

Bună organizatoare, Elena Mureșianu se ocupă și de administrarea proprietăților familiei sale, mai cu seamă după moartea unchiului său, Nenea Ghiță:

[...] te rog pe tine să faci o cerere la Tribunal unde să arăți că suntem Moștenitorii fratelui nostru [...] ca să ne citeze și cu citația aceasta mergem la Consulatul austro-ungar să ne dea voie să venim la Brașov să fim și noi cel puțin la primul parastas⁷⁶

sau

[...] să închiriezi Odăile unde a șezut bietu Nenea [...] te rugăm iarăși să cauți [...] un chiriaș bun cu prețul cum știi tu că tu ești fată bună și deșteaptă [...]]⁷⁷.

Și relațiile cu ceilalți membri ai familiei Mureșianu erau dintre cele mai apropiate. De exemplu, Livia Groza, nepoata sa, îi mulțumește pentru buna ospitalitate și dragostea cu care i-a îmbrățișat, pe ea și soțul ei, George Ioanițiu, în timpul șederii lor la Brașov.

George s-a simțit foarte bine și vă transmite prin mine respectul lui. Asemenea i-a plăcut Brașovul și casa părintească aranjată așa drăguț de artista familiei noastre scumpa țața Lenuța⁷⁸.

Cu ocazia onomasticii, cumnata Sevastia Davidescu (n. Mureșianu) îi adresează următoarea urare:

Dragă Lenuțo, îți doresc din inimă ani mulți fericiți și D-zeu să-ți răsplătească – așa după cum meriți – toate ostenele tale și dragostea cu care îți îngrijești familia⁷⁹,

subliniind astfel una dintre trăsăturile Elenei Mureșianu: o femeie capabilă de sacrificiu pentru familia sa. La aflarea veștii că Elena Mureșianu este bolnavă, Sevastia Davidescu intervine pe lângă doi medici pentru a-i oferi ajutor cumnatei sale. Îi cere acesteia să se prezinte imediat și să le ofere informații pentru stabilirea unui diagnostic cât mai clar.

Eu pot fi indispusă dar sentimentele mele pentru ai mei nu le pot schimba, ele sunt înrădăcinate⁸⁰.

⁷⁵ *Ibidem*, dos. 591/8, doc. nr. inv. 1.762.

⁷⁶ *Ibidem*, dos. 591/20, doc. nr. inv. 4.158.

⁷⁷ *Ibidem*, dos. 591/20, doc. nr. inv. 4.159.

⁷⁸ *Ibidem*, dos. 589, doc. nr. inv. 1.578.

⁷⁹ *Ibidem*, dos. 583, doc. nr. inv. 314.

⁸⁰ *Ibidem*, dos. 584, doc. nr. inv. 694.

Dincolo de cadrul familial, Elena Mureșianu s-a afirmat și în spațiul public. Solidaritatea umană și sentimentul național au făcut din Elena Mureșianu un militant pentru drepturile românilor din Transilvania. Astfel, din inițiativa sa, la 27 aprilie 1894, s-a constituit un Comitet Național al Femeilor Române, care avea drept scop organizarea unor acțiuni de sprijinire a celor implicați în procesul Memorandului.⁸¹ Și tot ei i se datorează inițiativa realizării medaliei comemorative „Totul pentru națiune”, veniturile obținute din vânzarea acesteia fiind folosite în scopuri naționale.⁸²

A avut și talent literar – în 1884 ea a făcut parte din „Societatea literară a domnișoarelor române din Brașov”, a publicat foiletoane în „Gazeta Transilvaniei” și a tradus și „localizat” mai multe piese de teatru, care s-au jucat mai ales de către asociațiile de diletanți români din Ardeal.⁸³

Recenziile artistice publicate în paginile ziarului „Gazeta Transilvaniei” au recomandat-o pe Elena Mureșianu să devină o voce ascultată în acest domeniu, fapt pentru care Valentin Drăganu, redactor la ziarul „Orientul Român”, îi solicită sprijinul:

Apreciind înaltele calități, de care ați dat dovadă ca recensentă artistică în Gazeta Transilvaniei – din încredințarea comitetului de redacție Vă adresez respectuoasa rugare să binevoii a ne da contribuțiile Dv. de recenzii artistice și pentru „Orientul Român” încât se poate de urgentă. Mai ales ținem să cunoască publicul din condeiu Dv. abil dezvoltarea ulterioară a artei române de la Grigorescu încoace până la Tinerimea artistică, eventual și din epoca de față. Ne permitem a observa, că la Orientul Român din principiu orice articol se remunerează în raport cu mijloacele noastre⁸⁴.

Participă la expoziția organizată la Sibiu cu prilejul inaugurării Muzeului Asociațiunii ASTRA în august 1905. Iată ce relatează Horia P. Petrescu, în Foiletonul „Gazetei Transilvaniei”⁸⁵:

Remarcabile prin tehnica excelentă și simț artistic dezvoltat sunt lucrările doamnei dr. A. Mureșianu din Brașov. Zelul și destoinicia doamnei Mureșianu sunt cunoscute deja de mulți. Dovada cea mai bună premiul câștigat la expoziția operatorilor din București în a. 1894 (*Acuarell*, o rodie și o ramură ruptă de cires). Avem o „Natură moartă” – pictată excelent. Iatagane turcești, cești de cafea, pistoale cu mânerle împodobite, un samovar, toate stau pe o masă ieșind plastic la iveală din fondul înfățișat printr-o draperie verde.

Alte lucrări expuse: „După prima serată”, „Tuți cu cercul”, „D-na I.B.” și „Porumbi în zbor”, o acuarelă „gingaș lucrat și cu gust”.

Talentul ei de desenator și mai ales, plăcerea de a participa la astfel de activități artistice o reclamă să se ocupe de realizarea invitațiilor la balul Reuniunii Femeilor Române din Brașov. Astfel, în ianuarie 1912, cu ocazia unui asemenea bal, la rugămintea președintei Maria Baiulescu, Elena Mureșianu creează design-ul acestor invitații, „un ciobănaș într-un colț al invitației”⁸⁶ sau

Acum sunt puțin ocupată cu congresul damelor căci am schițat eu cum să se decoreze

⁸¹ *Ibidem*, dos. F.D.6, doc. nr. inv. 1.419.

⁸² *Ibidem*, dos. F.D.6, doc. nr. inv. 1.422.

⁸³ *Ibidem*, dos. 565/1, doc. nr. inv. 12.327.

⁸⁴ *Ibidem*, dos. 591/18, doc. nr. inv. 4.126.

⁸⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an LXVIII, nr. 195, 4/17 septembrie 1905, p. 1.

⁸⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 591/7, doc. nr. inv. 1.739.

sa la festivă și tot eu am făcut insignele. Este un lanț din șiret alb peste el o plachetă de metal alb iar jos atârână torturi de mătase [...] cu un sigiliu roșu. Este ideea originală a mea și a plăcut la toți⁸⁷.

Referitor la un alt aspect al activității sale culturale este de amintit corespondența, intensă, pe care Elena Mureșianu a purtat-o cu Amos Frâncu, în problema înființării unei „Societăți pentru încurajarea artelor frumoase”, care să reunească artiști români din întreaga Transilvanie. Din păcate, această inițiativă nu s-a finalizat cu succes.

Spiritul ei combativ, dornic de a ajuta oamenii, a determinat-o să devină membră a numeroase societăți ale timpului, precum: Reuniunea Femeilor Române, Societatea pentru înfrumusețare din Săliște, Clubul sportiv „Colțea”, Liga tinerimii pentru dezrobirea românului, Graiul Românesc⁸⁸ și altele; a fost, de asemenea, președinta societății Profilaxia tuberculozelor.

Despre activitatea sa plastică nu avem foarte multe mărturii. Cunoaștem, de exemplu, câteva scrisori din perioada studiilor la Viena în care oferă informații despre etapele realizării unei picturi, care și astăzi se păstrează în patrimoniul Muzeului de Artă din Brașov, „Arme bosniace”:

[...] încep un nou tablou, pe care trebuie să-l aranjez după motive bosniace, adică mai mult orientale, mi-a trebuit arme d.e. pușcă, pistoale, iatagane [...]⁸⁹.

Toate aceste obiecte i-au fost aduse de medicul Sterie Ciurcu de la câțiva cunoscuți de-ai lui, ofițeri ce au fost în Bosnia și care i-au oferit și

[...] un brâu și niște tinichele de argint în care țin bosniacii praful, toate aceste obiecte sunt foarte frumoase și de valoare deoarece tot e lucrat în argint. Profesorul a fost surprins de ele⁹⁰.

Multe dintre primele sale creații artistice, realizate după revenirea la Brașov, aparțin unor genuri ce nu prezentau vreun pericol pentru autorități, care se foloseau des de cenzură pentru a împiedica unele manifestări culturale, ce ar fi putut întreține tumultul revoluționar. Astfel, Elena Mureșianu se oprește la a reda aspecte de natură statică, peisaj, portrete ale membrilor familiei și compoziție bisericească.

Asemenea înaintașului său, Mișu Popp, Elena Mureșianu nu s-a putut abține în a reda portretele unor personalități ale Transilvaniei, adevărate simboluri ale luptei naționale a românilor din această provincie. Astfel, în anul 1917, realizează o galerie de portrete ce vor fi expuse în sala istorică a Băncii „Economul” din Cluj:

Pentru cei care poartă interes față de această mare româncă și artistă, notăm că majoritatea portretelor din sala istorică a Băncii Economul sunt opera Domniei Sale și merită toată atențiunea publicului clujean, doritor de orice manifestație artistică națională⁹¹.

Interesul acordat realizării de portrete, una din caracteristicile activității sale artistice, se datorează propriei dorințe dar și influenței pictorului bucovinean

⁸⁷ *Ibidem*, dos. 591/8, doc. nr. inv. 1.758.

⁸⁸ *Ibidem*, dos. 126, doc. nr. inv. 15.693.

⁸⁹ *Ibidem*, dos. 591/6, doc. nr. inv. 1.704.

⁹⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 1.705.

⁹¹ *Ibidem*, dos. 503, doc. nr. inv. 7.346.

Epaminonda Bucevschi, cunoscut în special ca portretist. De asemenea, prin realizarea portretelor unor reprezentanți de seamă ai mișcării de eliberare națională a românilor din Transilvania, Elena Mureșianu a transmis, asemenea soțului său, dr. Aurel Mureșianu, un mesaj politic evident, de susținere și continuare a luptei pentru emancipare națională.

În ceea ce privește activitatea sa expozițională nu ne este cunoscută decât participarea la Expoziția Cooperatorilor din România, organizată la București, la 25 februarie 1897 și la care Elena Mureșianu primește medalia de argint din partea juriului.⁹²

În anul intrării României în război, 1916, Elena Mureșianu se afla la Brașov, unde avea de păstrat comoara arhivei rămasă de la soțul ei, în care se găseau documente prețioase despre luptele politice naționale din ultimele decenii. Crezând cu putere în dreptatea acțiunilor armatei române în Primul Război Mondial și în campania din Ungaria, din anul 1919, Elena Mureșianu se pune în slujba Crucii Roșii Române fiind decorată cu Crucea „Regina Maria” pentru îngrijirea militarilor români răniți în războiul pentru recucerirea Transilvaniei.⁹³ La 1919, trăind bucuria Unirii, nu mai avea decât un singur regret, acela că soțul ei nu mai trăia pentru a vedea izbânda românilor.

La 7 octombrie 1924, suferind de o boală de ficat, ce nu a putut fi vindecată nici prin cele două operații făcute la Cluj, Elena Mureșianu spunea adio acestei lumi. A fost înmormântată în cimitirul Groaveri (astăzi, Biserica Sf. Parascheva Brașov), în cripta familiei, alături de soțul său, dr. Aurel Mureșianu.

Iată cum încheia ziarul „Înfrățirea” necrologul dedicat acestei distinse fiice a Brașovului:

Fiecare fir de țărână ce se dă la o parte ca să primească noi moaște scumpe românismului întreg este altoit cu sângele marilor Mureșeni, pe care ea i-a cinstit atâta pentru lupta lor și pentru jertfa pe altarul neamului⁹⁴.

⁹² *Ibidem*, dos. 519, doc. nr. inv. 17.713.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, dos. 503, doc. nr. inv. 7.346.

Fig. 1. Familia Popovici. Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, doc. nr. inv. 160.

Fig. 2. Elena Mureșianu (n. Popovici). Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, doc. nr. inv. 1455.

Fig. 3. Elena Mureșianu alături de soțul său, dr. Aurel Mureșianu. Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, doc. nr. inv. 1496.

Fig. 4. Elena Mureșianu, Autoportret, ulei pe pânză, 60 × 45 cm.
Sursa: Muzeul de Artă Brașov, doc. nr. inv. 3297.

Fig. 5. Aurel Horea și Elena Aida Mureșianu. Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, doc. nr. inv. 16.

Fig. 6. Elena Mureșianu alături de cei doi copii ai săi, Elena Aida și Aurel Horea. Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, doc. nr. inv. 314.

Florentina-Manuela ȚUHAȘU

HARICLEA DARCLÉE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI – CORESPONDENȚĂ DIN ANUL 1896

HARICLEA DARCLÉE IN THE MUSEUM COLLECTIONS – CORRESPONDENCE FROM 1896

Abstract: Hariclea Darclée (b. 1863), daughter of the landlord (boyar) Ion Haricli and Marie (a descendant of the Mavrocordat family), studied piano privately and took singing lessons in Vienna as a student at the Lobkovitz girls' pension. Later, in Bucharest, she attended classes with La Kerre, a mentor of French origin. Subsequently, in Paris, she studied with Edmond Duvernois, a professor at the Conservatory in the department of Victor Massé. She made her first appearance in 1881 at the Theatre of Brăila. When she sang on a Paris stage for the first time, her voice caught the attention of Charles Gounod, who offered her the role of "Margarita" in "Faust". This marked Hariclea's first character on the opera stage in 1888. Charles Gounod gave her the stage name "Darclée", a fitting pseudonym for the artistic world. Hariclea Darclée quickly became beloved by the public and a favorite of many composers. Giacomo Puccini wrote the opera "Tosca" for her voice, Pietro Mascagni composed "Iris", and Alfredo Catalani created "La Wally" for her. Giuseppe Verdi gave Hariclea a standing ovation at La Scala in Milan when she first performed the role of "Chimène" in Massenet's "Le Cid" on December 26, 1890. Between 1893 and 1910, she sang on the most famous stages around the world, including Paris, Berlin, Florence, Rome, Buenos Aires, Lisbon, Monte Carlo, New York, and Moscow. She earned the titles "the Nightingale of the Carpathians" and "the Voice of the Early 20th Century". Her final performance took place in May 1918 at the Pergola Theatre in Florence. Hariclea spent the last years of her life in anonymity, dying in poverty on January 12, 1939. Her funeral was financed by the Italian Embassy.

Hariclea Darclée (Hariclea Haricli la naștere) a văzut lumina zilei la Brăila, la 10 iunie 1863, ca fiică a familiei Haricli, tatăl ei, Ion Haricli fiind mare proprietar în Teleorman (la Turnu Măgurele), iar mama sa, Maria, descendentă a Mavrocordaților. În copilărie, a suferit de febră tiroidă, fiind la un pas de moarte. A locuit în Turnu Măgurele până la vârsta de 16 ani, când a fost trimisă la pension, în Viena (Palatul Lobkovitz pe Augustinerstrasse), unde învățau fete din aristocrația imperială. A fost sânguincioasă și deși își dorea să studieze muzica, nu a fost îndrumată spre acest domeniu. Fiind însă atrasă de acest domeniu, participa la diferite reprezentații de operă. Primul spectacol văzut la Opera din Viena a fost „Traviata”, peste ani interpretând chiar ea rolul principal în această operă.

Atmosfera și atenția, care era acordată soliștilor, au încântat-o, determinând-o să acorde mai multă atenție muzicii, interpretării, jocului de scenă. După terminarea studiilor la Viena, a locuit o perioadă în Zimnicea, locul unde familia sa avea moșie, apoi s-a mutat la București, în Piața Romană. Viața în capitală i-a oferit posibilitatea de a studia canto cu Le Kerré (o profesoară franțuzoaică)¹ și să frecventeze spectacolele de Operă, ori să participe la diverse serate muzicale.

¹ Nicolae Carandino, *Vieța de glorie și de pasiune a mării cântărețe Darclée*, București, Editura Cugetarea, 1939, p. 31.

În februarie 1881, s-a căsătorit cu un tânăr locotenent de artilerie, pe care-l cunoscuse, se pare, încă de la Viena, Iorgu Hartulari, și el brăilean. Se va muta din nou la Brăila, de unde, în 1883, va pleca spre Iași unde căpitanul Iorgu fusese strămutat cu îndatoriri militare. Viața cuplului n-a fost însă lipsită de peripeții, deoarece soțul acesteia avea o mare pasiune pentru jocurile de noroc și pentru doamne, fapt ce a determinat curând destrămarea căsătoriei. În 1886, cei doi pleacă la Paris, unde se naște și fiul lor, Ion. Deși a fost nevoită să trăiască modest, acest lucru nu a demoralizat-o, ci dimpotrivă, a motivat-o să lupte pentru pasiunea ei de a cânta. Chiar dacă nu a studiat la Conservator, a luat lecții de canto cu Edmond Duvernois², profesor la catedra lui Victor Masse.

Debutul a fost cu un recital de canto, în anul 1881, pe scena teatrului din Brăila, iar la Iași a susținut recitaluri în duet cu Margareta (Maria) Iamandi (Nuovina), altă ieșeancă de celebritate europeană. Aici a fost remarcată de celebra pianistă și profesoară Zoe Miculescu, eleva lui Franz Liszt, care a și luat-o parteneră în concertele sale ieșene, adesea fiind consemnate elogios de presa vremii. După plecarea din țară din 1886, a urmat perioada pariziană, cea care i-a adus gloria deplină. A fost remarcată de Charles Gounod, care i-a încredințat rolul Margaretei din opera „Faust”, rol cu care și-a făcut debutul pe scena Operei, în anul 1888. Charles Gounod i-a găsit și pseudonimul Darclée, nume de scenă mai potrivit pentru teatru și pentru un artist de talia ei. A cucerit publicul și a devenit preferată de mulți compozitori care îi scriau roluri. Giacomo Puccini a compus, pentru vocea ei, „Tosca”, Pietro Mascagni, „Iris”, iar Alfred Catalani, „La Wally”.

Pe 26 decembrie 1890, a debutat la Scala din Milano cu rolul „Chimène” din „Cidul” de Massenet, chiar Giuseppe Verdi ovaționând-o. Acest succes i-a adus nenumărate contracte la cele mai mari teatre din Italia.

A traversat Atlanticul în anul 1896, pentru a concerta în Argentina, de ziua națională. A reușit un real succes și a revenit de mai multe ori. A mai concertat la Montevideo, la New York, Boston și Philadelphia. Revenind în Europa, a concertat la Roma, apoi la Milano, unde s-a și stabilit.

Un moment important l-a reprezentat anul 1900, când Puccini i-a încredințat rolul „Floria Tosca”. Premiera a avut loc la Roma, iar Hariclea a cântat alături de tenorul Emilio de Marchi și baritonul Eugenio Giraldoni.

În perioada 1893–1910 a concertat pe întregul mapamond – Paris, Berlin, Florența, Roma, Buenos Aires, Lisabona, Monte Carlo, New York sau Moscova.

Regele Carlos I al Portugaliei a făcut o adevărată pasiune pentru Hariclea, trimițându-i numeroase scrisori de dragoste în perioada 1896–1903. Muzeul nostru a primit o donație cu aceste scrisori, iar în studiul de față prezentăm primul calup de scrisori din anul 1896 (în număr de 20), precum și fotografiile ale Haricleei.

A cântat până în 1918.

A susținut înființarea Operei Române din București în 1921. Fiul său, Ion Hartulari-Darclée a devenit dirijor și compozitor.

² *Idem*, p. 49.

Ultimii ani ai vieții au fost petrecuți în anonimat, murind la 12 ianuarie 1939, săracă, iar funeraliile au fost finanțate de Ambasada Italiei la București.

Corpusul de scrisori³ donat muzeului bucureștean este reprodus în paginile următoare prin corespondența datată cu anul 1896, prin texte adresate artistei de unul dintre cei mai consecvenți admiratori atât al vocii și artistului, cât și al femeii Hariclea Darclée, Regele Carlos I al Portugaliei. Reproducem conținutul câtorva dintre aceste scrisori în limba franceză și cu traduceri în limba română, împreună cu toate informațiile tehnice. Sunt texte care vorbesc despre marea pasiune a regelui pentru talentata artistă româncă, dezvăluind profunzimea sentimentelor autorului, Regele Carlos I al Portugaliei, care-i trimitea aceste scrisori de dragoste și, unde scria: „Dacă aș putea, te-aș păstra pentru mine și ți-aș cere mereu, mereu să cânti” sau „Admir artista, iubesc însă femeia”.

Reproducem primele șase scrisori din anul 1896.

Scrisoarea 1

C'est seulement maintenant en rentrant que je trouve votre si chère lettre. Voulez-vous demain jeudi à quatre heures et demie, à l'endroit que je vous avais proposé? Comme il n'y a plus moyen d'avoir une réponse j'irai vous y attendre!

Et comme je serais heureux de vous voir! A demain!

Je vais rêver de vous!! Adorée!!

L'adresse est

„Palacio de Belem” Portao que deita para Calçada d'Ajuda.

Ce qui veut dire „la porte/ qui donne sur la/ montée qui va a Ajuda”

traducere din limba franceză:

Abia acum, întorcându-mă acasă, găsesc scrisoarea dumneavoastră atât de dragă. Vreți să ne vedem mâine, joi, la patru și jumătate, la locul pe care vi l-am propus? Cum nu mai e posibil să primesc un răspuns, voi merge acolo să vă aștept!

Și cât de fericit aș fi să vă văd! Pe mâine!

Voi visa la dumneavoastră!! Adorata mea!!

Adresa este: „Palacio de Belem” Poarta care dă spre Calçada d'Ajuda.

Ceea ce înseamnă „poarta/ care dă spre/ urcarea care duce la Ajuda”.

Plic:

Expeditor: nesemnăt, ștampilă „LISBOA CENTRAL – 5–3-96”.

Destinatar: 5.3.1896 // A Mme. // Hariclee Darclée // Hotel Braganza // Lisboa.

Scrisoarea 2

Vous ne pouvez pas croire à quel point j'ai été heureux de vous voir, aujourd'hui et à Avenida et au concert. Au concert j'ai cru que vous n'arriveriez pas, cela me faisait tout de bien qu'on m'ait demandé pourquoi j'étais de là... Puis vous êtes arrivée, et moi qui broyais de voir, j'ai vu tout en beau manière l'orchestre... et ce soir ce n'est pas peu dire.

Demain je ne sais pas si je vous verrai dans la journée, je l'espère; mais le soir, mon cœur iras vous applaudir et je ne demande qu'un regard comme récompense! L'aurai-je? On

³ Scrisorile au intrat în patrimoniul muzeului de la domnul C.A. Enea, printr-o donație consistentă de fotografii, cărți poștale și scrisori. Ele urmează a primi numere de inventar.

m'a dit que Lundi ça sera votre fête, je voudrais pouvoir vous couvrir la scène de fleurs, mais, hélas!

Questa bendeta terra, est le pays du potin, et je vais voir si je trouve quelque chose de digne de vous, que modestement, je vous offrirai Dimanche, avec ce que vous m'avez demandé, comme ça sèchement vous saurez qui est l'admirateur dévoué qui ose vous offrir un souvenir de votre, hélas! trop court (pour moi) séjour ici.

Votre adorateur

traducere din limba franceză:

Nu puteți să vă imaginați cât de fericit am fost să vă văd astăzi, pe Avenida și la concert. La concert, am crezut că nu veți ajunge, și mi-a făcut foarte bine că mi s-a cerut să explic de ce eram acolo... Apoi ați sosit și, eu care vedeam totul atât de întunecat, am început să văd întreaga orchestră într-o lumină nouă... și asta nu e puțin de spus în această seară. Măine nu știu dacă vă voi vedea în timpul zilei, dar sper; iar seara, inima mea va fi acolo să vă aplaude, și nu cer decât o privire drept răsplată! O voi primi? Mi s-a spus că luni va fi ziua dumneavoastră, aș vrea să pot acoperi scena cu flori, dar, vai!

Questa bendeta terra este țara bărfelor, și voi vedea dacă pot găsi ceva demn de dumneavoastră, pe care, cu modestie, să vi-l ofer duminică, împreună cu ceea ce mi-ați cerut. Astfel, veți ști clar cine este devotatul admirator care îndrăznește să vă ofere o amintire din acest, vai! prea scurt (pentru mine) sejur aici.

Al dumneavoastră adorator

Plic:

Expeditor: nesemnat, ștampilă „LISBOA CENTRAL”.

Destinatar: 7.3.1896 // A Mme. // Haricléé Darclée // Hotel Braganza // Lisboa.

Scrisoarea 3

Aië! Aië! Chérie

C'est pour sûr aujourd'hui, que votre pauvre ami ne dormira pas!

Comme c'est vrai, que ce qui est fou, ne dors pas! Mais, peut-être, ne le savez-vous pas?

Je suis fataliste. Oh oui! C'était écrit, que je devais vous rencontrer, et que je devais...

vous aimer! A quoi bon, ne pas vous le dire, puisque c'est vrai, et puisque vous le savez!

Mais, malheureusement, c'était écrit aussi, que je me devais, vous rencontrer, que pour

vous perdre tout de suite! *Cossi e la vita! Ma triste, e ben triste e la mia!* Vous êtes venue

rayon de soleil brillant au milieu du brouillard où je me déboise! Mais si, comme le soleil,

vous disparaissiez; j'espère, que ce soit aussi, pour, comme lui, renaître bientôt! Votre...

souvenir me brule; et le coup de foudre, aura fait ce qu'il fait bien des fois; il aura frappé

soudain, mais, il aura aussi laissé, sous la cendre du premier incendie, un feu qui couvrira,

lentement, et pour toujours! Ces feux-là, oh, ma si chère ne s'éteignent jamais! Et je vous

prouverai bien, que, (comme il n'y a pas de règle sans exception) le vieux proverbe: «Loin

de la vue loin du cœur» peut, mentir!

Merci, encore d'être venue ce soir! Vous ne pouvez pas croire, le bien que cela m'a fait! Au

revoir, à demain soir, et à après-demain oh mon adorée!

traducere din limba franceză:

Ai! Ai! Iubita mea,

Cu siguranță azi va fi ziua în care sărmanul dumneavoastră prieten nu va dormi!

Și cât este de adevărat că cine este nebun, nu doarme! Dar poate, nu știați asta? Sunt un

fatalist. Oh, da! Era scris că trebuia să vă întâlnesc și că trebuia... să vă iubesc! De ce să nu vă spun, din moment ce este adevărat și din moment ce știți asta! Dar, din păcate, era scris și că trebuia să vă întâlnesc doar pentru a vă pierde imediat! Așa este viața! Dar tristă, și atât de tristă este a mea! Ați venit ca o rază de soare strălucitoare în mijlocul ceții în care rățăcesc! Dar dacă, asemenea soarelui, veți dispărea, sper să fie doar pentru a răsări din nou, la fel ca el! Amintirea dumneavoastră mă arde; și fulgerul dragostei a făcut ceea ce face adesea; a lovit brusc, dar a lăsat și, sub cenușa primului incendiu, un foc care va arde încet și pentru totdeauna! Astfel de focuri, oh, atât de dragă, nu se sting niciodată! Și vă voi dovedi că (așa cum nu există regulă fără excepție) vechiul proverb: „Ochii care nu se văd, se uită” poate minți!

Vă mulțumesc din nou că ați venit în seara asta! Nu vă puteți imagina cât de bine mi-a făcut! La revedere, pe mâine seară și pe poimâine, oh, adorata mea!

Plic:

Expeditor: nesemnat, ștampilă „LISBOA CENTRAL”.

Destinatar: 8.3.1896// A Mme.// Haricléé Darclée// Hotel Braganza// Lisboa.

Scrisoarea 4

9-3 - 96

12 1/2

J'arrive à la maison et la première chose que je fais c'est prendre la plume pour encore vous applaudir! Quelle merveille vous êtes!

Quelle unique organisation d'artiste vous avez! J'ai votre voix/ dans mon oreille, et j'ai votre jeu gravé dans mes yeux!

Ce sera, comme tout ce qui est vous, chérie, un souvenir impérissable pour moi.

Vous me prenez telle muet, que je crois que demain, j'oserai vous dire tout ce que je pense!

Tout ce que d'ailleurs vous avez déjà, si bien deviné!

Oserai-je, aussi vous demander une photographie de vous. Ce serait pour moi un si doux souvenir, de quelqu'un, que j'aime tant, et qui malheureusement disparaît si vite! De ma vie, car de mon cœur, cette quelqu'une chérie ne disparaîtra jamais plus.

Vous parliez, de feux de pailles; les feux de pailles laissent bien souvent des brûlures, inguérissables à tout jamais et tel est mon cas.

Ce qui est vrai c'est que je vous aime et vous adore... à genoux et que j'espère demain vous la dire.

Au revoir, et encore bravo! bravissimo! mon adorée!!

traducere din limba franceză:

9-3 - 96

ora 12:30

Ajung acasă, iar primul lucru pe care îl fac este să iau condeiul, ca să vă aplaud încă o dată! Ce minunată sunteți! Ce extraordinară organizare de artist aveți! Vă am vocea în urechi și jocul dumneavoastră mi-a rămas gravat în privire!

Vă fi, ca tot ceea ce ține de dumneavoastră, draga mea, o amintire de neșters pentru mine.

Mă faceți să rămân mut, dar cred că mâine voi îndrăzni să vă spun tot ce gândesc! Tot ceea ce, de altfel, ați ghicit deja atât de bine!

Îndrăznesc oare să vă cer și o fotografie? Ar fi pentru mine o amintire atât de dulce, de la cineva pe care îl iubesc atât de mult și care, din păcate, dispăre atât de repede din viața mea, căci din inima mea, acea persoană dragă nu va mai dispărea niciodată.

Vorbeați de focuri de paie; ei bine, focurile de paie lasă, adesea, arsuri de nevindecat, iar așa este și cazul meu. Ceea ce este adevărat este că vă iubesc și vă ador... în genunchi și sper mâine să am curajul să vă spun asta.

La revedere și, încă o dată, bravo! bravissimo! adorata mea!

Plic:

Expedito: nesemnat, ștampilă „LISBOA CENTRAL”.

Destinatar: 9.3.1896// A Mme.// Haricléé Darclée// Hotel Braganza// Lisboa.

Scrisoarea 5

10.03.1896

Minuit et demi

Chère adorée,

Savez-vous, quand vous êtes partie, et que je me suis trouvé seul... j'ai... pleuré, comme un enfant (que je suis) à l'idée de ne plus vous revoir. Vous, chérie. Mais vous, qu'aviez-vous ce soir au théâtre? Vous aviez l'air nerveux! N'est-ce pas? J'espère que vous n'aviez rien qui vous incommode, ou vous ennuie!

Quel bonheur de revoir demain, Mia Manon, c'était juste ce que je désirais, mais... je n'avais pas osé... vous le demander, pour ne pas vous fatiguer plus que vous le soyez. Si par hasard vous demandez à être reçue, quand vous y serez demandez aussi à me voir.

N'oubliez pas quand vous partirez (comme ce mot me coûte à écrire!) de me donner votre adresse exacte, là-bas!

A demain chérie, adorée pensez, un tout petit peu, à moi, à moi qui penserai tant à vous!!

traducere din limba franceză:

10.03.1896

Ora 12:30

Draga mea adorată,

Știi, când ați plecat și m-am regăsit singur... am plâns, ca un copil (ce sunt) la gândul că nu vă voi mai revedea. Pe dumneavoastră, draga mea. Dar, ce era în neregulă cu dumneavoastră în seara aceasta la teatru? Păreați nervoasă! Nu-i așa? Sper că nu s-a întâmplat nimic neplăcut care să vă incomodeze sau să vă deranjeze!

Ce fericire să o revăd pe Mia Manon mâine, exact asta îmi doream, dar... nu am îndrăznit să vă cer, pentru a nu vă obosi mai mult decât sunteți. Dacă, din întâmplare, cereți să fiți primită, când veți fi acolo, cereți să mă vedeți și pe mine.

Nu uitați, când veți pleca (cât de greu îmi vine să scriu acest cuvânt!) să-mi dați adresa dumneavoastră exactă, de acolo!

Pe mâine, draga mea, adorata mea, gândiți-vă, fie și numai puțin, la mine, la mine care mă voi gândi atât de mult la dumneavoastră!

Plic:

Expedito: ștampile, trei timbre, sigilii de ceară.

Destinatar: 10.3.1896// A Mme.// Haricléé Darclée// Hotel Braganza// Lisboa.

Scrisoarea 6

11-3 - 96

2h

Manon chérie,

Vous, vous, êtes surpassée ce soir! Quelle merveille! Et dire que je ne vous entendrai plus de sitôt! C'est trop triste.

Moi aussi je suis nerveux, et de quelle manière.

Je crois, que le peu de tête qui me reste, va d'en aller! Vous partez, oh mon adorée, je vais retomber dans le noir de mon existence, dans ce brouillard, qui je l'espère sera dissipé de temps à autre, par un petit mot bien chéri et attendu, avec quelle impatience. Vous ne pouvez pas vous figurer, carra mia, comme je suis triste! Je crois que le jour où vous partirez, j'en tomberai malade! Quand nous reverrons nous, chérie! *Chi lo so? Se io potessi! Si ma ...ne m'attachait au rivage!* Au moins je suis sûr que vous garderez de, *povero me*, un meilleur souvenir, que de tant d'admirateurs, que vous avez pour sûr et de votre talent et de votre beauté! Mais moi, j'admire l'artiste, mais j'aime la femme dont il m'a été donné d'apercevoir un tout petit peu le caractère. Nous étions faits, hélas, pour nous rencontrer, mais cela a été si court!! Quand nous reverrons nous?!! *Chi lo so?* Seul à vous mon adorée, je vous retourne il peccato!!

traducere din limba franceză:

11.03.1896

Ora 2

Draga mea Manon,

V-ați întrecut pe sine în seara asta! Ce minunăție! Și să mă gândesc că nu vă voi mai auzi prea curând! E mult prea trist.

Și eu sunt prada emoțiilor, și încă într-o măsură de neînchipuit. Cred că puținul rațiunii care mi-a mai rămas e gata să dispară! Plecați, oh adorata mea, și mă voi întoarce în întunericul existenței mele, în acel nor ce sper să fie risipit din când în când de un mic cuvânt drag și așteptat cu atâta nerăbdare. Nu vă puteți imagina, cara mia, cât sunt de trist! Cred că, în ziua în care veți pleca, mă voi îmbolnăvi! Când ne vom revedea, draga mea! *Chi lo so? Dacă aș putea!* Dar... mă leagă această ancoră de țarm!

Cel puțin sunt sigur că veți păstra de la *povero me* o amintire mai frumoasă decât de la atâția admiratori, pe care îi aveți cu siguranță, fie pentru talentul, fie pentru frumusețea dumneavoastră! Eu, într-adevăr, admir artista, dar iubesc femeia, cea din al cărei suflet am avut norocul să cuprind puțin. Eram meniți, vai, să ne întâlnim, dar a fost atât de scurt!

Când ne vom revedea?! *Chi lo so?* Numai dumneavoastră, adorata mea, vă întorc il peccato!!

Plic:

Expeditor: ștampile, trei timbre, sigilii de ceară.

Destinatar: 11.3.1896// A Mme.// Hariclée Darclée// Hotel Braganza// Lisboa.

ROSA JENIK.

Mihai-Cristian ȘELARU

AGLAE PRUTEANU – TEMPERAMENT ȘI STRĂLUCIRE PE SCENA TEATRULUI ROMÂNESC

AGLAE PRUTEANU – TEMPERAMENT AND BRILLIANCE ON THE ROMANIAN THEATER STAGE

Abstract: Acting is a means of expressing one's inner depth, and Aglae (Aglaiia) Pruteanu was an actress whose soul was fully dedicated to her craft. A Grand Dame of the Romanian stage, she was admired not only for her understanding of a role but also for her ability to deliver it. She serves as a cornerstone in the history of the National Theatre of Jassy and deserves recognition throughout the ages. Aglae Pruteanu established the standards and intrinsic value of the acting profession. Born in Vaslui on October 22, 1866, she spent her childhood in her hometown before attending the "St. Sava" All-Girls School in Jassy, where she was "initiated in the mysteries of learning". On October 6, 1885, she was admitted to the Music and Declamation Conservatory of Jassy, under the guidance of the great artist and professor Mihai Galino. While still a student, on June 23, 1886, she was employed by the National Theatre of Jassy, where she performed alongside renowned personalities of the Romanian stage such as Aristizza Romanescu, Agatha Bârsescu, Verona Almăgeanu, Eliza Orloff, Alexandru Mariu, G. Cârjă, Mihai Galino, and State Dragomir. In 1887, she married her fellow actor, Dimitrie Pruteanu. An actress through and through, Aglae Pruteanu led a life immersed in the art of acting. Her dedication to the "highest learning scene in the world", the stage, was unmatched. She achieved such fame that she became a sought-after performer across the country, emerging as the most charismatic personality of the Jassy stage at the time. Her unique combination of exceptional talent, unparalleled beauty, perfect diction, intelligence, authenticity, and emotional depth was evident in her ability to convey a character with conviction. These qualities made her an unrivaled star of the Romanian stage. Aglae Pruteanu passed away on March 28, 1941, and was buried in the "Eternity" Cemetery in Jassy.

A vorbi despre [Aglaiia¹ Pruteanu] înseamnă a face istoria Teatrului nostru Național. [...]

D-na Aglăia Pruteanu este înainte de toate, personificarea desăvârșită a actorului.

Talent extraordinar, inteligență vie, cultură adâncă de-o frumusețe răpitoare, Dumnezeu par'că anume a creat-o [...] pentru a fi o mare și desăvârșită artistă.

Numai acei cari au văzut-o jucând pot să-și deie seama de superioritatea acestei ilustre artiste nu numai a Iașului, dar a țării întregi².

¹ Numele corect al actriței este Aglăia Teodoru (căsătorită Pruteanu). În text am folosit intenționat prenumele de Aglae, deoarece marea doamnă a Teatrului Național din Iași se recomandă cu acesta (chiar și pe cartea ei intitulată „Amintiri din teatru” prenumele este Aglae; la fel apare și pe crucea de pe mormânt). Cu acest prenume a fost și este cunoscută. În citate, unde este folosit prenumele de Aglăia, a fost lăsat.

² Ion Dafin, *Iașul cultural și social. Amintiri și însemnări*, Iași, Editura Viața Românească, 1928, p. 214.

Teatrul a fost încă din antichitate locul marilor serbări și întreceri, al tristeților, și a dat prilejul „adunărilor iubitoare de spectacol [...] fiorul unei comuniuni spirituale cu îndepărtatul [...] cu prezența vie a dramei antice [...] ecoul [...] versului”³ rostit sau cântat. Teatrul în esență este trăire, suflet. Este acel mirific și vast ciclu al manifestării omenești, în toate valențele sale. Viața teatrului este una complexă, frumoasă, dar și grea, și închide în ea „fonduri morale și culturale ale umanității”⁴.

Teatrul reprezintă istorie, școală, înfățișând adevăruri permanente ale oamenilor și încercând să însuflețească trăirile mulțimii.

Teatrul a debutat prin cele câteva mari personalități ale lumii antice: Euripide, Sofocle, Eschil, Aristofan, care au dat în lucrările lor viață unor chipuri de țărani sau sclavi, personaje devenite la fel de importante ca eroii legendari. Aceștia s-au născut și nu s-au făcut, pentru că publicul îi cere mereu și mereu. Apoi mai târziu, vorbim de C. Marlowe, W. Shakespeare, Molière, J. Racine, Voltaire, F. Lope de Vega, P. Calderón de la Barca, J. Wolfgang von Goethe, F. Schiller, C. Goldoni, care au transmis atâta simplitate, naturalețe, gingășie, încât s-au putut apropia de toate scenele și au ajuns la toate inimile, indiferent de clasa socială, sau de limba în care aceștia erau jucați. Și astfel, lumea teatrului s-a creat, puțin câte puțin, pentru că lumea teatrului de astăzi se trage din lumea teatrului de ieri, iar teatrul de mâine este rodul implicit al trecutului.⁵ Lumea fără teatru ar fi acea lume tristă, fără sens, orfană, dar acest lucru nu s-ar putea realiza pentru că acest univers al jocului a fost mereu o scenă, iar noi oamenii am fost actori, știind să jucăm uneori mai bine, alteori mai puțin bine.

Teatrul a fost cel care a celebrat mereu pragurile vieții, etapele pe care omul le poate trece pentru

că odată cu descoperirea sacralului [...] spiritul uman a sesizat diferența între ceea ce se relevă ca fiind real, puternic, bogat și semnificativ și ceea ce este lipsit de aceste calități, adică fluxul haotic și primejdios al lucrurilor⁶,

pentru că omul în felul său

nu poate fi redus la activitatea sa conștientă, rațională, căci omul [...] continua să se îndrăgostească, să asculte muzică, să meargă la teatru, [...] pe scurt el nu trăiește numai într-o lume istorică și naturală, ci și într-o lume existențială, privată și într-un univers imaginat⁷.

Astfel spus, pentru a înțelege „jocul teatrului”, trebuie să treci într-o lume, în care este necesar să te dăruiești „în mod absolut, monahal și total”⁸, deoarece teatrul, în timp ce pentru unii este „un subterfugiu”⁹, pentru alții este „un mod de viață total”¹⁰.

³ Margareta Bărbuță, *Lecția actuală a teatrului antic – De la teatrul lui Dionysos la teatrul lui Epicur, itinerariu unei experiențe*, în „Teatrul”, an XXI, București, Editura Meridiane, august 1976, tom 8, p. 55.

⁴ Ion Zamfirescu, *Istoria universală a teatrului – Antichitatea*, București, Editura pentru stat și literatură, 1958, vol. I, p. 14.

⁵ Peter Burke, *Renașterea europeană (centre de periferie)*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 1.

⁶ Mircea Eliade, *Nostalgia originilor (Istorie și semnificație în religie)*, București, Editura Humanitas, 1994, pp. 5–6.

⁷ *Ibidem*, pp. 9–10.

⁸ Jerzy Grotowski, *Spre un teatru sărac*, București, Editura Unitext, 1998, p. 6.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

Linia și drumul omului se găsesc în lumea teatrului, deoarece acesta prinde contur prin situațiile în care de cele mai multe ori se află crizele de identitate, rătăcirile, dar și bucuriile și atitudinea de bine.¹¹

De la elementele spectacolului antic, la influența teatrului european, s-a ajuns în cele din urmă la apariția teatrului românesc, care se naște în ansamblul culturii noastre destul de târziu, la începutul secolului al XIX-lea.¹²

Arta cântării, arta danțului, feluritele jocuri și exerciții corporale, atât individuale cât și în comun, apoi cu priveliști la diferite împrejurări sau nevoi, [...] s-au născut prin cerințele fiecăruia și a mulțimei întregi de a se înveseli, de a-și perfecționa caracterul¹³,

iar

poporul românesc nu putea să fie lipsit de darul acesta de a-și plăzmu[...] înjgheba diferite serbări, jocuri, priveliști, petreceri cari se transmit apoi din generație în generație ca niște obiceiuri ale pământului strămoșesc și a neamului¹⁴.

Jocurile populare sunt spectacole, care cuprind în esență toate liniile limbajului teatral: „acțiune, dialog, personaje, un scenariu, mișcare”¹⁵.

La noi, în secolul al XVIII-lea, se simțea lipsa, profund, a reprezentațiilor în limba română, a unui „teatru cu un repertoriu în limba și cultura națională”¹⁶. Au fost făcute eforturi în acest sens, în toate cele trei provincii românești, dar în secolul al XVIII-lea vorbim de trupe de actori străini.¹⁷

Prima piesă în limba română s-a jucat la începutul secolului al XIX-lea, la inițiativa lui Gheorghe Asachi, la Iași, mai precis

în casele Hatmanului Costache Ghica¹⁸ [...] la data de 27 decembrie 1816, cu pastorala într'un act „Mirtil și Hloe”¹⁹, preluată de Gh. Asache, după Gesner și Florian [...]²⁰.

În Țara Românească, prima reprezentație în limba română are loc, trei ani mai târziu, în 1819, cu piesa „Hecuba” de Euripide, tradusă de A. Nănescu, iar Ion Heliade

¹¹ Alina Rece, *Istoria teatrului românesc și a artei spectacolului (De la origini până la înființarea primelor teatre)*, Craiova, Editura Universitaria, 2014, p. 12.

¹² Mihai Vasiliu, *Istoria teatrului românesc*, București, Editura Albatros, 1971, pp. 1–2.

¹³ Teodor T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, Iași, Institutul de arte grafice V. Ștefaniu & Comp., 1915, vol. I, p. 5.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Ioana Petcu-Pădurean, *Istoria teatrului românesc – curs*, Iași, Editura Artes, 2018, p. 10.

¹⁶ *Ibidem*, p. 16.

¹⁷ În anul 1772, exista o trupă condusă de Livio Cinti, la București și Brașov, iar la 1782, se vorbea de trupa sasului Christoph Seipp, la Sibiu; există menționați și alți ani – vezi Ioana Petcu-Pădurean, dar cei mai întâlniți sunt cei folosiți de mine (vezi lucrări de Lava Bratu, Mihaela Grancea etc.).

¹⁸ Este vorba de Alexandru Constantin Ghica, tatăl lui Grigore Alexandru Ghica (1804–1857), domn al Moldovei cu numele de Grigore al V-lea Ghica (1853–1856) și al Elenei Ghica, căsătorită Șubin, cunoscută ca și „proprietărea Vasluiului”.

¹⁹ „Mirtil și Hloe” – textul tradus de Ghe. Asachi (1788–1869), după dramatizarea în limba franceză, „Myrtill et Chloé” (1786) de Jean-Pierre Claris de Florian (1755–1794), a unei idile, în proză intitulată „Daphnis” (1754), ce a aparținut scriitorului Salomon Gessner (1730–1788).

²⁰ Aglae Pruteanu, *Teatrele naționale din țară – Spicuri din istoria teatrului din Moldova*, în „Cele trei Crișuri” (Anale culturale – Număr special închinat „Teatrului Românesc”, cu ocazia împlinirii a 75 de ani de la deschiderea Teatrului Național din București – 1853–1928), an IX, nr. 3–4, Craiova, Institutul de Editură și Artă Grafică „Scrisul Românesc”, 1928, p. 71.

Rădulescu joacă rolul principal.²¹ Acum poetul Iancu Văcărescu scria, cu penița lui, atât de frumos:

V-am dat Teatru, vi-l păziți/ Ca un lăcaș de Muse:/ Cu el curând veți fi vestiți/ Prin vești departe duse./ În el năravuri îndreptați,/ Dați ascuțiri la minte,/ Podoabe limbii noastre dați/ Cu românești cuvinte²².

Dezvoltarea acestei arte are loc odată cu înființarea Societății Filarmonice din București și a Conservatorului Filarmonic – Dramatic din Iași, care aveau un repertoriu, mai ales din traduceri literaturii franceze sau italiene.

Respectul față de spectacol a avut loc prin scrierile, la început ale lui Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Constantin Negruzzi, Costache Caragiale, Matei Millo, Mihai Pascally, Costache Demetriade, Ștefan Vellescu, în reprezentarea scenică, iar, mai târziu, prin Ion Luca Caragiale, Alexandru Davila, Barbu Ștefănescu Delavrancea etc., care au scris atât de frumos, pentru ca unii actori, ca Aristizza Romanescu, Agatha Bărsescu, Aglae Pruteanu, Lucia Sturdza-Bulandra, C.I. Notarra, Petre Sturdza să fie aplaudați și ovaționați de către marele public.²³

Într-o vreme, când în mentalul colectiv din jurul scenei erau prejudecăți fel de fel, apăsătoare pe scenă o voce limpede, clară, profundă, cu forță, care va face istorie în teatru, Aglae Teodoru (căsătorită Pruteanu).

O să vorbim în rândurile ce urmează despre cea care atunci „când apărea pe scenă [...] părea că o stăpânește, iar cei din jurul ei par'că nu mai existau”.

Privirile și atenția spectatorilor erau concentrate numai asupra ei. Aglae Pruteanu era acea artistă care nu se mulțumea

să știe rolul perfect pe de rost și să repete papagalicește, fără să-și deie seama de toate nuanțele în rostire și în starea sufletească a personajului ce-l interpreta²⁴.

Era marea artistă unde „viața și teatru se contopesc”²⁵ și devin un tot. Era aceea interpretă care descoperea în personajele sale,

sufletul [...] cu toată vraja de lumini, cu tot vârtejul închipuirii: când frumos, năprasnic și plin de adâncuri ca patimile omenești; când senine, curate ca sufletul îngeresc a unei adevărate fecioare, a cărei comoară de iubire ideală e închisă numai în sufletul unor asemenea ființe ideale. Nu toate femeile posedă în pieptul lor o asemenea inimă de fecioară²⁶.

La data de 22 octombrie 1866, în „comuna Vaslui, plasa Stemniculu”²⁷, județ Vaslui”²⁸, „micul târg [...] unul dintre cele mai enigmatice, de pe harta veche a Moldovei

²¹ Mihai Vasiliu, *op. cit.*, p. 14.

²² *Apud*, Șerban Cioculescu, *Acum 150 de ani*, în „Teatrul”, an XI, nr. 12, Revistă lunară editată de Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă și Uniunea Scriitorilor din Republica Socialistă România, București, decembrie 1966, p. 8.

²³ Mihai Vasiliu, *op. cit.*, pp. 50–51.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Aglae Pruteanu, *Amintiri din teatru*, Iași, Editura Viața Românească, 1923, p. 3.

²⁶ *Ibidem*, p. 4.

²⁷ Este vorba despre plasa Stemnicul; vezi mai multe în George Ioan Lahovari, general C.I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, București, Stab. Grafic J.V. Socecu, 1902, vol. V, p. 467.

²⁸ Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Vaslui (în continuare ANRSJ Vaslui), Colecția de stare civilă a județului Vaslui – Actul de nașcuți, Registrul stării civile pentru nașcuți – 1866, Registrul 3/1866, f. 14.

[...] așternut pe un deal, ca să-l poți vedea de departe [...] cu biserica cea istorică a lui Ștefan”²⁹, s-a născut Aglae (Aglaiia)³⁰, fiica lui Costachi Teodoru, ce ocupa funcția deintendent la spitalul din Vaslui, și a Catincăi (Ecaterinei).

Aceasta își amintea, mai târziu, de casa părintească

ce era împrejmuită de-o mare grădină, cu alee de salcâmi. [...] de gardul care despărțea un teren râpos, [unde] jos în vale curgea apa Bârladului [...] de dealul cu vii [...] de un stejar uriaș ce se distingea solitar, dominând împrejmuirea [...] căruia i se zicea „copacul lui Ștefan cel Mare”³¹.

Nu a putut uita de: „povestiri frumoase [...] legendele și cântecele în amintirea marelui [...] Voevod”, de mama ce „cânta frumos și [...] care povestea istorii bătrânești din trecutul neamului”³², de faptul că „viața monahală era o manie în familie [...] ca în a multor familii, care din diferite cauze, sau chiar din plăcere se consacrau vieții monahale”³³, de cazul bunicului ei, care:

după ce a trăit o viață patriarhală, înconjurat de o numeroasă familie; după ce și-a pus copiii la cale gospodărește, dându-i pe fiecare la casa lui, el s-a dus la mănăstire, ca să mai slăbească, – după cum spunea el, – fiindcă era prea gras [...] la Mănăstirea Neamțului³⁴.

Aici, la acest lăcaș de cult, copil fiind, Aglae și-a făcut debutul

în fața unui cerc de spectatori călugări, colegi de-ai bunicului unde m’ am produs [...] cântând cu gesturi și jocuri spre marea plăcere a cuvioșilor părinți³⁵.

Școala primară o urmează în orașul natal, frecventând mai târziu, pentru deslușirea cât mai bine a scrisului și cititului, un „pension privat”, dar a luat și lecții acasă, „mama ținea să am o profesoară dela care să învăț și puțină franceză”³⁶.

Era o elevă foarte silitoare – „citeam tot ce îmi cădea în mână [...] ore întregi”. Pe la vârsta de 14 ani, a început să descopere marii clasici, dar și ai noștri scriitori, din cărțile trimise de către „nașul ei [...] maiorul Cazacliu”³⁷, dar și din revistele „Convorbiri literare”, și ceva mai târziu din „Contemporanul”, ce apăreau la Iași. Părinții au dorit să prindă cât mai mult din „tainele învățatului”, încât au dat copilul la Iași, la Școala de fete „Sf. Sava”, unde a avut-o ca director și profesor, pe Cleopatra Gheorghiu. Dar, la un moment dat, a fost retrasă de mama ei și s-a reîntors în oaza ei de liniște de acasă. La vârsta de 15 ani, părinții au dorit să o căsătorească, dar ea a refuzat.

Tatăl ei, după o activitate de 22 de ani de muncă în Vaslui, s-a mutat împreună cu familia în

²⁹ Theodor Rășcanu, *Vă prezint orașul meu... Vasluiul – origini, istorie și ...filologie*, în „Realitatea Ilustrată”, an XI, nr. 524, București, Tipografia „Adevărul” S.A., 3 februarie 1937, pp. 9–10.

³⁰ Prenumele conform registrului stării civile pentru născuți este Aglaia; vezi mai multe în ANRSJ Vaslui, Colecția de stare civilă..., f. 14.

³¹ Aglae Pruteanu, *Amintiri...*, pp. 7–9.

³² *Ibidem*, pp. 8–9.

³³ *Ibidem*, p. 10.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 11.

³⁶ *Ibidem*, p. 12.

³⁷ *Ibidem*.

capitala Moldovei [...] cu mirosul gutuilor [...] peste toate străzile și ulițele curioase [...] dând Iașului liniștea ce domnește oricând, în orice anotimp sau ceas de zi, vechea cetate [...] cu străzi în neștire [...] cu dealul Copoului [...] cu turlele sclipitoare ale bisericii Trei Ierarhilor [...] și a Mitropoliei Moldovei [...] este orașul între tinerețe fără bătrânețe și bătrânețe fără de moarte [...] așezat pe șapte coline³⁸,

într-o locuință din strada Gării nr. 3.

Aici, se mutase Aglae cu familia, străină și necunoscută încă. Între vecini, a întâlnit-o și pe Henrietta Capșa, „o fetiță [...] bună și silitoare”³⁹, candidată la Conservatorul de Muzică și Declamație, la clasa profesorului Mihai Galino⁴⁰.

Se înscrie la Conservatorul de Muzică și Declamație din Iași, la 6 octombrie 1885. Din comisia de examinare a tinerei A. Teodoru au făcut parte: Constantin Gros (directorul Conservatorului de Muzică și Declamație din Iași), profesorul Mihai Galino și profesorul Teodor T. Burada. Aceasta s-a prezentat la examen cu o scenă din lucrarea „Lucreția Borgia” de Victor Hugo. A intrat la clasa distinsului profesor Mihai Galino⁴¹.

La data de 7 noiembrie 1885, cere să fie înscrisă la „clasele de teorie și solfegiu”. Tânăra învață cu o tenacitate de nedescris și începe să deprindă frumusețea acestei arte, iar profesorul Mihai Galino observă disciplina, munca depusă, dar și talentul cu care este înzestrată. Ajunge să aibă o foarte mare siguranță pe scenă, controlând foarte bine vocea, respirația, mersul, încât este distribuită în piesele: „Lucreția Borgia”, în rolul Lucreției, „Paul John”, în rolul marchizei, în „Ovidiu”, în rolul Iuliei, dar și în „Odă la Eliza”.⁴² Toată arta interpretării, pe care a reușit atât de repede să o deprindă i s-a datorat și faptului că a știut să asculte de „bunul și marele profesor [...] dar și artist [...]”. Un admirabil artist, un mare tragedian⁴³, care a avut talentul, pe care puțini îl au de a mă lăsa să spun și să joc rolul, în voia mea de la început până la sfârșit, numai cu rare excepții numai, făcând din când în când câte o observație, dar fără să-mi corecteze intonațiile, impunându-mi-le pe ale lui⁴⁴.

În semestrul II al primului an de la Conservator, profesorul Mihai Galino, recunoaște că nu mai are ce să o învețe pe această tânără studentă, ci doar poate să o sfătuiască în calitate de viitor coleg. Astfel, a ajuns să joace încă din primul an pe scena Teatrului Național din Iași, în „Odă la Eliza”, reprezentație care se dădea pentru Ateneul din București, alături de Henrietta Capșa și Mihai Popovici. Tânăra studentă

³⁸ Gellas, *Vă prezint orașul meu: capitala Moldovei*, în „Realitatea ilustrată”, Tipografia Atelierele „Adevărul” S.A., an XI, nr. 529, București, Tipografia „Adevărul” S.A., 10 martie 1937, pp. 14–15.

³⁹ Aglae Pruteanu, *Amintiri...*, p. 15.

⁴⁰ Mihai Galino (1831–1897) a fost actor și profesor la Conservatorul de Muzică și Declamație din Iași. A jucat în piesele de teatru: „Țarina sau Moartea lui Petru cel Mare”, „Lucreția Borgia”, „Fântâna Blanduziei”, „Ovidiu”, „Doi sergenți”, „Moartea civilă”, „Faust”, „Intrigă și iubire”. A format actori precum: Aglae Pruteanu, State Dragomir, Petre Sturdza, Vlad Cuzinschi, Mihail Belador, Constantin Botez-Penel. A fost director al Conservatorului din Iași între anii 1873–1876. A activat pe scenă timp de 30 de ani.

⁴¹ N. Barbu, *Aglae Pruteanu*, București, Editura Meridiane, 1965, p. 15.

⁴² Aglae Pruteanu, *Amintiri...*, p. 17.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

a jucat atât de bine pe scena bucureșteană încât „nu credea nimeni că eram o elevă din anul întâi din Iași”⁴⁵.

În stagiunea 1885–1886, Mihai Galino, profesorul ei, om plin de noblețe înăscută⁴⁶, o recomandă Aristizzei Romanescu, „având norocul să fie în contact cu marea și strălucita interpretă”⁴⁷.

Rugată să o ia sub îndrumarea ei, „cu sfatul și cu exemplul artei ei desăvârșite și minunate”⁴⁸, Aglae ajunge să o admire foarte mult, fiind „fericită căci se uita ca la o zeităte”⁴⁹. În această stagiune a jucat în piesa „Mănăstirea din Castro”⁵⁰, alături de marea artistă Aristizza Romanescu⁵¹, „când întreaga societate ieșeană se întrecea, care de care nu să ne admire; [...] să ne răsfete”⁵².

Doi ani mai târziu, le găsim din nou pe cele două pe aceeași scenă în „Don Carlos” a lui F. von Schiller. Aristizza Romanescu o prezintă de data aceasta

duioasă, demnă, resemnată în rolul Reginei. Atât de dulce îi era vocea, în actul al 4^a, când me ierta, pe mine Eboli⁵³,

pentru ca, după spectacol aceasta, să îi mărturisească: „iată un talent, pe care se va sprijini mult timp teatrul din Iași”⁵⁴.

Este angajată, încă din 23 iunie 1886⁵⁵, „eleva care de-abia absolvise anul al doilea al Conservatorului”⁵⁶, în cadrul Teatrului Național din Iași, și începe să joace tot mai mult⁵⁷. Debutul tinerei actrițe Aglae Teodoru este făcut cu piesa „Două orfeline”⁵⁸ de A.P. D' Ennery.

Tânăra, deși muncea mult, se vedea

o fetiță modestă, naivă și chiar timidă [...] cu capul plin de gânduri și de griji. Socoteam atunci că mai trebuie să muncesc încă mult, până să ajung artistă mare, cum mi se prezicea, că nu e destul să ai numai talent...⁵⁹.

Considera, de asemenea, că nu trebuie să se

lase ademenită de laude, nu m'am crezut prea mult, din contră, orice laudă era un imbold mai mult la muncă – era o pretenție mai mult și o responsabilitate mai mare pentru a putea corespunde așteptărilor⁶⁰.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 19.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 21.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 22.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ A. Pruteanu menționează că au jucat împreună în piesa „Călugărița sângerândă”.

⁵¹ A fost angajată la Iași pe toată stagiunea 1885–1886. Aceasta și-a dat demisia de la București.

⁵² Aristizza Romanescu, *30 de ani – Amintiri*, București, Editura Librăriei Socecu & Co, 1905, p. 190.

⁵³ *Ibidem*, p. 233.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ O dată cu plecarea actriței A. Romanescu din Iași, este angajată Aglae Teodoru.

⁵⁶ Ioan Massoff, *Teatrul românesc, (Privire istorică – Teatrul românesc în perioada 1931–1940; Completare: Teatrul Național din Iași, 1877–1916)*, București, Editura Minerva, 1978, vol. VII, p. 496.

⁵⁷ N. Barbu, *op. cit.*, p. 18.

⁵⁸ Ioan Massoff, *op. cit.*, p. 497.

⁵⁹ Aglae Pruteanu, *Amintiri...*, p. 25.

⁶⁰ *Ibidem*.

Observa faptul că „talentul este o povară, care distruge pe cel ce-i poartă greutatea, fără să-i dea vre-o satisfacție pozitivă”⁶¹.

Dar, în acele clipe a

vârste[i] viselor aurite [...]. Viața era încântătoare, oamenii erau buni, atârna numai de mine, ca prin silință și vrednicie să fiu demnă de toate bunătățile și fericirile ce mi se deschideau în cale așteptându-mă: că doar aveam toată vremea, o viață înainte⁶².

La vârsta înțelepciunii, a realizat faptul că a fost cea care, deși a respectat enorm arta, exclama răspicat:

Sunt mulțumită, adică împăcată cu convingerile mele, dar [...] am rămas săracă. Numai glorie curată în teatru e [...] sărăcie curată; o văd bine acum, însă prea târziu! [...] în ochii mei, pentru satisfacția mea suflească, n'aș schimba-o pe-a nici unui reclamagiu, care-și dorește situația numai falsei reclame, înșelând publicul și chiar pe el însuși⁶³.

A fost membră a Societății Amicii Artei din Iași, ce îl avea ca președinte pe Alexandru Grigore Suțu.⁶⁴ Această societate încuraja talentele din orice ramură artistică.

În primăvara anului 1887, Aglae Teodoru se căsătorește cu Dimitrie Pruteanu⁶⁵ actor la rândul lui al Teatrului Național din Iași.⁶⁶ Se cere, de către fostul ei profesor, la 15 februarie 1887, în „vederea căsătoriei Aglaei Teodoru”⁶⁷, pentru „încurajarea junelui talent”⁶⁸, beneficiu după piesa „Moarte civilă”, iar soțul ei să fie avansat ca „societar I”.

A urmat o perioadă în care activitatea în teatru nu era una foarte bună, culminând cu evenimentul din 17–18 februarie 1888⁶⁹, când a ars „Teatrul de la Copou”, iar activitatea s-a mutat în sala mică, „defectuoasă” a „Teatrului Pastia”.⁷⁰ Acum la conducerea teatrului ajunge Grigore Manolescu, care împreună cu Aristizza Romanescu⁷¹, mutați de la București⁷², au început repetițiile, urmând un șir de spectacole, ce aduceau o „eră nouă”. Alături de ei, mai vin Verona Almăgeanu, Eliza Orloff, Alexandru Rădulescu-Mariu,

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, pp. 24–25.

⁶⁴ Alexandru Grigore Suțu (27 martie 1837–24 august 1895) a fost doctor în filosofie și în drept. Absolvent al Facultății de Litere din Atena (1865), profesor de limba și literatura franceză și greacă la Liceul Național din Iași și la Academia Mihăileană. Membru al Societății Junimea, al Societății științifice și literare din Iași, președinte al Comitetului Teatrului Național din Iași, președinte al Societății Dramatice din Iași, membru fondator al revistei ieșene „Arhiva”. A fost unul dintre profesorii lui Nicolae Iorga, Gheorghe Ghe. Mironescu, Mihail Sadoveanu.

⁶⁵ Dimitrie Pruteanu a fost angajat în timpul lui T. Aslan, din anul 1874. Era un actor cu un talent deosebit. Juca cu ușurință atât dramă cât și comedie. A încetat din viață la data de 31 iulie 1904 în urma unei grave boli de inimă; vezi mai multe în Emanoil Al. Manoliu, *O privire retrospectivă asupra Teatrului Moldovenesc (Din primele începuturi și până în anul 1924)*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1925, p. 122.

⁶⁶ Ioan Massoff, *op. cit.*, p. 497.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 498.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 503.

⁷⁰ Aglae Pruteanu, *Amintiri...*, p. 46.

⁷¹ Vorbim la început de „Asociația artistică Grigore Manolescu-Aristizza Romanescu”, unii dintre actori, rămânând să joace mult timp după acest eveniment în fața ieșenilor.

⁷² Aceștia au primit din partea lui I.L. Caragiale (directorul din acel timp al teatrului din capitală) un concediu de un an, înțelegând dezastrul ce a avut loc la Iași, deși aceștia, în primă fază, își dăduseră demisia.

Ion Petrescu, Ion Niculescu și G. Cârjă. Este o etapă cu multe reprezentații bune.⁷³ Deși Aglae Pruteanu avea reprezentații bune, ca și a colegilor săi, situația grea, în felul cum se montau piesele, nu s-a schimbat până la inaugurarea teatrului nou, în 1896.⁷⁴

La 1 decembrie 1896, odată cu inaugurarea noului sediu al Teatrului Național, sub conducerea lui Petre Fântânaru, statutul Aglaiei Pruteanu este unul de neclintit. Pe 2 decembrie, a doua zi după inaugurare, aceasta joacă în spectacolul „Fântâna Blanduziei”, ce a marcat deschiderea noii stagiuni. Sub conducerea acestuia teatrul a cunoscut „cea mai strălucită epocă artistică”.⁷⁵

La 1 mai 1897, o mare tristețe este în sufletul mării artiste. Se stinge din viață actorul și profesorul Mihai Galino, cel care i-a fost atât de apropiat acesteia.⁷⁶

La 21 octombrie, odată cu inaugurarea „mărețului palat al universității” și cu venirea suveranilor, a avut loc și o reprezentație de gală, în care Aglae Pruteanu a „recitat versuri din Carmen Sylva intitulate «Pentru țeră», iar State Dragomir de asemeni recită versuri «Calafatul» de aceeași”.⁷⁷

Aglae Pruteanu⁷⁸ avea o forță de muncă de neegalat, mai ales după inaugurarea noului sediu al teatrului. O face în așa măsură, încât, totul în afară de scenă i se pare fără sens, iar în ceea ce privește viața particulară, aceasta nu prea mai exista. Devine o „prescurtare din istoria timpului” în care trăiește.⁷⁹ Scena înainte de toate este

singura ei preocupare [...] Pentru dânsa teatrul este cea mai înaltă școală a lumii, unde arta de a reda diferitele stări sufletești se desfășoară în toată splendoarea ei – când acel ce interpretează rolul este un talent real⁸⁰.

În toată această perioadă, resursele scenice pe care le posedă artista, pentru publicul foarte exigent, dar și

însușirile sale fizice o fac aptă pentru roluri foarte diverse, rezervându-i totuși în special personagiile de comedie de salon și în dramă pe cele ce [...] cer o mare desfășurare de forță, timbrul său plăcut și variat care îi asigură o atenție simpatcă și susținută, și în sfârșit, temperamentul său mobil ajutat de studiul pe care i-l poate permite program (-ul n.n.) [...] – toate acestea au dat creațiunii sale multă viață și mult contur⁸¹.

Deși artista are un mare succes, grijile și apăsările vieții devin din ce în ce mai grele, ceea ce duce la distrugerea relației cu soțul ei. Lipsa de considerație din partea unor

⁷³ Petre Sturdza, *Amintiri – 40 de ani*, București, Editura Meridiane, 1966, pp. 61–62.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 63.

⁷⁵ Aglae Pruteanu, *Amintiri...*, p. 118.

⁷⁶ Sandu Telejan, *Teatrul Național din Iași*, în „Boabe de grâu”, an III, nr. 11, București, Editura Monitorul Oficial și Imprimeria Statului, noiembrie 1933, p. 550.

⁷⁷ I., *Reprezentăția de gală*, în „Ecoul Moldovei”, an VII, nr. 16, Iași, Tipografia M.T. Popovici, 23 octombrie 1897, f. 1.

⁷⁸ Doresc să mulțumesc în mod special domnului director Lucian Dan Teodorovici, Muzeul Național al Literaturii Române Iași, și doamnei dr. Laura Terente, muzeograf, Muzeul Național al Literaturii Române Iași, Muzeul „Mihai Eminescu” și Colecția „Istoria teatrului românesc” pentru cele trei fotografii ale actriței Aglae Pruteanu.

⁷⁹ Ioan Dafin, *Figuri ieșene*, Iași, Editura Viața Românească, 1927, vol. I, p. 66.

⁸⁰ *Ibidem*, pp. 66–67.

⁸¹ C.P., *O revelație... nerelevată*, în „Noua revistă română”, nr. 7, vol. XIII, București, f. ed., 27 mai 1912, p. 110.

colegi, dar și repertoriul uneori slab, o fac pe Aglae Pruteanu să refuze unele roluri, cum este cazul rolului biciclistei din „Bărbații Leontinei” din anul 1904, iar alteori să răbufnească, ceea ce atrage suspendarea ei, cum este situația din anul 1909.⁸²

Notorietatea ei a ajuns atât de mare, încât „era cerută” peste tot în țară. La retragerea oficială, din anul 1903, a Aristizzei Romanescu, aceasta este chemată la București să joace în piesa „Romeo și Julieta”, dar refuză. Este apreciată atât în Iași, cât și în alte orașe, dar toate acestea întrețin și agravează starea de sănătate grea, ce o face să lipsească de la repetiții, și să aducă uneori certificate medicale. Era artista care dorea să se prezinte în fața publicului impecabil, iar ritmul de muncă enorm, uneori două-trei premiere pe săptămână, face ca sănătatea ei să fie din ce în ce mai zdruncinată. În anul 1907, aceasta suferă de tuberculoză și cu greu i se dau, de către conducere, câteva zile de concediu.⁸³ După ce își revine, joacă alături de colegi la Huși, Bârlad, Tecuci, Fălticeni, Roman, Bacău, Dorohoi, Botoșani, dar și la Turnu Severin, Târgu Jiu, Craiova, Giurgiu, Sulina, Galați, în orașul natal, unde arată cu adevărat forța de care putea să dea dovadă, chiar și atunci când nu era foarte bine, primind ropote de aplauze.⁸⁴

După ce Aristizza Romanescu s-a retras, a fost chemată la Teatrul Național din București – „a refuzat însă nevoind să se despartă de Iași, dar nu numai de dragul Iașului”.⁸⁵

Cu toate greutățile pe care le are, totuși perioada 1910–1916 este dedicată în totalitate teatrului, pentru că „viața ei este un tot cu scena”.⁸⁶

În anii 1917–1918 se află împreună cu trupa ieșeană și cu actorii teatrului din București și Craiova, din cauza războiului, pe întreg teritoriul Moldovei, unde joacă, deși era foarte bolnavă.⁸⁷ În anul 1920, chiar dacă era tot prima artistă a Teatrului Național din Iași, sănătatea i se agravează din ce în ce mai mult, iar anumite probleme ale ficatului fac ca grația, frumusețea să mai dispară.⁸⁸

În această perioadă face cerere pentru a continua la Conservator ca profesor la Catedra de Dicție și Artă Dramatică, dar la 1 septembrie catedra este desființată de către minister și rămâne doar cu cele câteva prezențe pe scena ieșeană.⁸⁹ După 1 aprilie 1921, din cauza bolii, nu mai poate să apară pe scenă și i se dă pentru început un concediu „pentru reculegere și odihnă”⁹⁰, iar până în anul 1928 nu mai apare în nicio piesă.

În anul 1928 revine pe scenă în piesa „Narcis” de Albert E. Brachvogel, care a dat artistei un alt spirit și sens în viață. În septembrie, apare în piesa „Vlaicu Vodă”, interpretând magistral rolul doamnei Clara.

⁸² N. Barbu, *op. cit.*, p. 64.

⁸³ *Ibidem*, p. 81.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 83.

⁸⁵ Ion Manolescu, *Amintiri*, (prefață de Tudor Teodorescu Braniște), București, Editura Meridiane, 1962, p. 63.

⁸⁶ Aglae Pruteanu, *Amintiri...*, p. 3.

⁸⁷ N. Barbu, *op. cit.*, pp. 127–128.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 135.

⁸⁹ *Ibidem*, pp. 137–138.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 139.

La data de 1 iulie 1930, Teatrul Național din Iași

a scos la pensie pe Aglae Pruteanu [...] fără solemnitate, discursuri și daruri, [...] după o lungă serie de succese și în urma citorva ani de boală și de descurajare⁹¹.

La 23 mai 1931, în urma unei cereri făcute pentru a avea ultimele reprezentatii de retragere, joacă în „Săptămâna luminată” ultimul act din „Dama cu camelii”.⁹² O vedem în fața marelui public, pentru ultima dată, la 14 decembrie 1932, în piesa „Macbeth” de W. Shakespeare.

La 28 martie 1941

încântătoarea artistă [...] s-a stins pe-un pat sărac de spital, singură, bătrână și uitată. [...] Cu discreția ei de totdeauna și poate dintr'un pic de cochetărie, – ultima și dureroasa cochetărie – a plecat din teatru înainte ca „ale vremii nobile injurii” să-și pună pecetea pe chipul ei dulce și să provoace respectuoasa compătimire a celor de dincoace de rampă. Din dragoste pentru arta ei, din respect pentru publicul ei s'a retras la timp. A renunțat la ceea ce era singurul ei rost pe lume, pentru că așa era frumos. [...] A plecat liniștită. În sfârșit liniștită. Glasul ei cald, glasul ei de lumină s'a stins⁹³.

Este înmormântată în cimitirul Eternitatea din Iași.

⁹¹ M. Sevastos, *Cronică teatrală (V. Maximilian – Aglae Pruteanu – C. Vernescu-Vâlcea)*, în „Viața Românească”, an XXII, nr. 4–5, Iași, (Institutul de arte grafice și editura „Viața Românească” – n.n.), aprilie-mai 1930, pp. 135–136.

⁹² N. Barbu, *op. cit.*, p. 147.

⁹³ Otilia Cazimir, *A murit și Aglae Pruteanu...*, în „Revista Fundației Regale”, an VIII, nr. 5, București, Monitorul Oficial și Imprimeria Statului Imprimeria Națională, 1 mai 1941, pp. 449–452.

Fig. 2. Aglae Pruteanu în rolul Flameola din „Martira” de J. Richepin.
Sursa: Muzeul Național al Literaturii Române Iași, Colecția „Istoria teatrului românesc”, Depozitul de Patrimoniu, nr. inv. 34.07.1.00294.

Fig. 3. Aglae Pruteanu în rolul Marguerite Gautier din „Dama cu camelii” de A. Dumas-fiul. Sursa: Muzeul Național al Literaturii Române Iași, Colecția „Istoria teatrului românesc”, Depozitul de Patrimoniu, nr. inv. 34.07.1.00982.

Fig. 4. Aglae Pruteanu în rolul Cleopatra din „Antonio și Cleopatra” de W. Shakespeare. Sursa: Muzeul Național al Literaturii Române Iași, Colecția „Istoria teatrului românesc”, Depozitul de Patrimoniu, nr. inv. 34.07.1.01008.

Fig. 5. Mormântul actriței Aglae Pruteanu. Cod LMI-IS-IV-m-B-04346, Lista Monumentelor Istorice 2015, județul Iași, nr. crt. 1611, Cimitirul Eternitatea, Iași. Sursa: fotografie realizată de Mihai-Cristian Șelaru.

Ioana COȘEREANU

MISOGINISMUL ÎN CONFRUNTARE CU TENACITATEA FEMININĂ

MISOGYNY IN CONFRONTATION WITH FEMALE TENACITY

Abstract: «Woman is endowed with a divine power, a rare intelligence, and a unique beauty that teaches us to truly love», Eminescu told us in the second half of the 19th century. For a long time, women were discriminated against and marginalized both humanly and socially. It took the birth of the feminist movement, which emerged as a way to correct the perception of women in patriarchal societies. Women's fierce and heroic struggle to assert their value, capacity, and freedom in society has resulted in equal rights and opportunities for affirmation. The text of this work refers to the status of women in the 19th century, using concrete examples of female personalities in Romania who achieved pioneering accomplishments in various fields and who were also notable presences in the feminist movement in Romania during the interwar period. The subject is discussed through two personalities, two distinguished ladies chosen from the many who could be written about: Sarmiza Bilcescu (1867–1935), a lawyer and the first woman in the world to earn a doctorate in law, and Elena (Ella) Negruzzi (1876–1948), recognized as the first woman lawyer admitted to the bar in Iași and Bucharest, who also practiced law.

Femeia este înzestrată cu o putere divină, cu o inteligență rară și cu o frumusețe unică, cea care ne învață să iubim cu adevărat,

spunea Mihai Eminescu în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Aceste cuvinte, ca multe altele asemenea, nu au îndreptat cu nimic convingerile vizând personalitatea feminină, multă vreme, fiind tratată după principiile discriminatorii, marginalizate uman și social nu doar de bărbați, ci chiar de ele însele: își asumau tacit ori acceptau deliberat statutul dictat de partenerii lor, mulțumindu-se cu imaginea din umbră. A fost nevoie de nașterea curentului feminist, apărut ca o modalitate de a corecta percepția asupra sa persistentă în societățile patriarhale. Cartea Simonei de Beauvoir „Le deuxième sexe”, apărută în 1949, este considerată piatra de temelie a feminismului contemporan (momentul declanșator a fost reprezentat, tot la francezi, începând cu Revoluția Franceză, 1789–1799, 1848) ea cuprinzând o fină analiză istorică, sociologică și tipologică a condițiilor sociale și psihologice de inferioritate la care femeia a fost supusă de-a lungul veacurilor. Lupta înverșunată, eroică, se poate spune, a femeii pentru afirmarea valorii, capacității și libertății ei în societate a avut ca efect obținerea de drepturi, șanse egale de afirmare.

Textul acestei lucrări face referire la statutul doamnelor din secolul al XIX-lea, prin exemplificări concrete, luând drept referință personalități feminine din România, care au avut realizări de pionierat în diverse domenii și, care în același timp, au fost și prezențe notabile în mișcarea feministă din România, consolidată în perioada interbelică. Subiectul este analizat prin intermediul a două personalități, două distinse doamne alese dintre cele multe despre care s-ar putea scrie: Sarmiza Bilcescu (1867–1936),

avocat, prima femeie din lume doctor în drept și Elena (Ella) Negruzzi (1876–1948), recunoscută ca fiind prima femeie avocat admisă în barou la Iași și București, care a și profesat.

Aceste doamne au avut cumva o soartă asemănătoare în sensul alegerii spațiului de manifestare a personalității fiecăreia; ambele au parcurs studii juridice, au devenit activiste feministe și membre fondatoare în cele mai dinamice organizații naționale de femei. Ambele au avut de înfruntat cu remarcabilă tenacitate misoginismul masculin, care împiedica ascensiunea profesională a femeii în anumite direcții considerate a fi dedicate doar bărbaților, ba chiar și dreptul la studii, îndeosebi cel universitar. Aceste tendințe erau accentuat manifeste în întreaga Europă, existând nenumărate exemple atât la noi, cât și în țări mult evaluate din perimetrul amintit. Fiind o perioadă de mari prefaceri pe toate planurile economico-sociale, culturale, a doua jumătate a secolului XIX s-a dovedit a fi un spațiu al dezbatelor privind marile probleme ale societății, marcând chiar redefinirea personalității umane. În acest context, o importanță esențială dobândește problema locului și rolului femeii în civilizația modernă.

Iată elementele caracteristice pe care intelectualii epocii le-au stabilit și prin care au denumit „natura” feminină – ca fiind distinctă de cea masculină; a fost creat un concept despre ceea ce ar trebui să fie – modelul de feminitate și pe care îl descriem prin cuvintele lui Jules Michelet existent în lucrarea „La femme”: femeia trebuie să fie mai ales „soție umilă, supusă și pasionată de a asculta”.

Modelul prestabilit așadar, în cuvinte, se sprijinea, la autorul amintit, pe ideea că femeia la naștere ar avea ca atribute: slăbiciune, supunere, inferioritate, afectivitate, separând în mod exclusiv cele două sexe. În acest sens, criticul român, Garabet Ibrăileanu, face distincția în mod categoric, definind ideea prin care este susținută inferioritatea femeii, deși explicația sa nu este pe deplin lămuritoare, după cum era exprimată la J. Michelet:

Nimic nu este mai deosebit de bărbat decât femeia, fiindcă tot ce este în natură e numai altfel decât bărbatul, pe când femeia e contrariul lui.

Trebuie subliniat că discursul masculin despre femeie, abordarea alegând adesea tonul măgulitor, cuvintele de laudă, era menit tocmai de a ascunde refuzul domnilor de a le privi ca pe egalele lor.

În România, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul de secol XX, femeile se confruntau cu o seamă de provocări generate de restricțiile ce le vizau direct, precum accesul la educație, element esențial pentru emancipare. În perioada despre care vorbim, asistăm la fenomene discriminatorii semnificative între educația oferită băieților și cea oferită fetelor. Tinerilor li se permitea să urmeze școli cu largă deschidere, în timp ce tinerelor le era refuzată această oportunitate, putând opta doar pentru anumite școli dedicate lor, iar cariera universitară aproape le era interzisă. În 1878, în România, existau doar două școli pentru fete, în comparație cu 44 de școli pentru băieți. Existau voci din ambele tabere care susțineau dezvoltarea educației fetelor și care sugerau introducerea unui sistem adecvat pentru instruirea tinerelor dornice să evolueze.

Schimbarea rolului social și șansele de evoluție: femeile, adesea limitate la roluri tradiționale, erau privite, în primul rând, ca gospodine și mame, limitându-le, fără educație, oportunități, îndatoriri de anvergură. Într-o societate în care „locul doamnelor” este legat doar de cămin, rolul lor fiind redus la îndatoririle legate de familie, de gospodărie, presupune îngrădire socială, afectând chiar șansele de (supra) viețuire prin limitarea existenței lor la „marfă conjugală”.

Activismul feminin s-a manifestat, la început, prin înființarea de societăți, care să le apere, să le promoveze drepturile. Prin aceste asociații au fost deschise școli, au fost înființate societăți de caritate, au fost dobândite drepturi. În concluzie, condiția femeii în acea perioadă a fost marcată de lupta pentru educație, emancipare și echilibrarea rolurilor sociale. Astfel, doamnele au avut un impact semnificativ în transformarea societății în general, și nu doar din spațiul românesc. Primele lucrări ale spațiului românesc, ce pledau pentru feminism, au fost cele semnate de Elena Ghica (Dora d'Istria), prin două titluri apărute în limba franceză: „Les Femmes en Orient” (1859, Zürich) și „Des femmes par une femme” (1865, Paris). În „Les Femmes en Orient”, conținutul organizat epistolar este dedicat femeii române, iar scrisorile sunt expediate din „Clus”(Cluj), „Brasovu”, „village de Tötts”, „Bucarest”, „Jassy”.

Societatea românească a perioadei înregistrează multe exemple de tinere și nobile doamne, care s-au exprimat constant și productiv în varii domenii.

Primul val al feminismului românesc s-a manifestat aproximativ în aceeași perioadă cu cel din Occident. Se caracteriza ca un feminism al elitei, datorat unor persoane cu nivel educațional remarcabil prin accesul la cultura europeană. În mod distinct, mișcarea feministă românească a fost preponderent urbană, întrucât la acea vreme societatea românească era în mare parte rurală, definitiv agrară. De aceea nu a fost de amploare, nu a cuprins întreg spațiul românesc. Curentul feminist a pornit ca un răspuns împotriva statutului inferior acordat femeilor. Codul Civil din 1865 sublinia incapacitatea femeilor în politică, dar și în context social și economic, având poziția asemănătoare minorilor și persoanelor cu inabilități mintale. Doamnele, spre exemplu, nu puteau încheia acte fără acceptul soțului sau al justiției, nu puteau să-și gestioneze propriile venituri, își pierdeau naționalitatea dacă se căsătoreau cu un bărbat din afara spațiului național, nu puteau urmări penal soțul pentru pensie alimentară, nu puteau fi tutore, locuiau în domiciliul stabilit de soț și multe altele. Prin urmare, erau lipsite de drepturi civile și politice. Abia între cele două războaie mondiale situația s-a îmbunătățit prin adoptarea unor legi referitoare la drepturile doamnelor, cum ar fi: Legea pentru ridicarea incapacității civile a femeii măritate, din 1932.

Pentru o mai bună cunoaștere a statutului doamnelor din perioada secolelor XIX–XX, am ales două personalități feminine, selectate cronologic, Sarmiza Bilcescu și Ella Negruzzi, care prin activitatea, perseverența lor au devenit exemple remarcabile de femei avocat, de combatante în apărarea drepturilor femeilor.

Sarmiza Bilcescu (1867–1935)

La sfârșitul secolului al XIX-lea dăinuiau încă prejudecăți privind statutul social al femeii. Spre exemplu, francezii nu scăpaseră de opinia că drepturile sociale ori profesionale aparțineau domnilor, conducându-se după conceptul: „la femme se doit garder l'autel, le feu et les enfants” și devenind incapabili să înțeleagă ori să accepte transformările ce se petreceau sub ochii lor. Propunerile lui Léon Bourgeois și ale lui Viviani în Parlament vizavi de crearea unui statut legal pentru exercitarea profesiei avocațiale de către femei, vin cu mult mai târziu și sunt primite cu reticență. În Statele Unite ale Americii, în statul Iowa, femeia putea exercita avocatura încă din anul 1869, în timp ce în Franța, situația discriminatorie persistă. Țara Marii Revoluții a drepturilor omului nu era încă pregătită să transfere binefacerea acestor drepturi și asupra femeii.

Mai mult chiar, excese feminismului produceau o rezervă pronunțată și chiar ostilitate în rândul burgheziei franceze, așezată și cuminte, oarecum dezgustată de revoluții și fantezii inovatoare. Acesta este mediul și momentul în care tână studentă își începe cariera de „antemergătoare a feminismului”¹,

cum spunea Sabina Cantacuzino.

În această atmosferă ostilă, la sfârșitul anului 1884, Sarmiza Bilcescu, o tânără româncă, care nu împlinise 18 ani, susținută și însoțită la cursuri de mama sa, se prezenta la examen la Sorbona, la Facultatea de Drept. Examinarea ei a durat două săptămâni pentru că profesorii s-au antrenat în excesive discuții privind statutul femeii, a capacității ei juridice, poziției sociale, fapt ce a dus la dispute demobilizatoare.

Deznădăjduită, mama tinerei candidate l-a admonestat pe A.E. Pichard, secretarul Facultății de Drept, exprimându-și revolta cât se poate de ferm:

Sosesc dintr-o țară îndepărtată însă unde nu se contestă femeilor dreptul de a-și face educația. Cum este posibil, domnule, ca într-o țară unde și pe porțile închisorilor e scris Libertate, Egalitate și Fraternitate, Dvs. să împiedicați o femeie de a se instrui?²

Rămas fără replică, impresionat de asprimea argumentelor Mariei Bilcescu, secretarul relatează Consiliului convorbirea. În urma unor dezbateri, Senatul Universitar a aprobat înscrierea Sarmizei la examen, dar nu în unanimitate, unii dintre membrii juriști păstrând o opoziție consecventă, vehementă chiar. Faptul are ecou în presa pariziană:

Când nu era acceptată vreo femeie pe băncile Facultății de Drept, Sarmiza – UNE FEMME ROUMAINE, a învins³,

era semnalat într-o publicație a vremii. Iată și o mărturisire a Sarmizei, studenta care și-a tratat cu dăruire studiile:

La primul examen, profesorii se feresc să mă privească! Primul îmi pune o întrebare dificilă. Răspund. Profesorul insistă. [...] intru atunci în toate detaliile, analizez excepțiunile, vorbesc timp de un sfert de ceas. Fața profesorilor se luminează: bine Domnișoară, foarte

¹ „L'illustration”, 21 iunie 1890.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

bine. Examenul continuă timp de aproape trei sferturi de oră și se termină. Ies din sală. Peste două minute vine ușierul și mă invită din nou în sala de examen⁴.

Sarmiza își uimise examinatorii!

Din acel moment profesorii au avut pentru mine acea considerațiune, pe care o rezervă elementelor de elită⁵!

Același A.E. Pichard, care declarase Mariei Bilcescu, în 1884, că femeile nu au îngăduința să se înscrie la cursuri, a eliberat în toamna lui 1885 următorul certificat:

Subsemnatul secretar al Facultății de Drept din Paris, certific că d-ra Bilcescu Sarmiza, născută la București (România) la 25 aprilie 1867, a dat la 3 și 4 august 1885 primul examen de bacalaureat și că rezultatul scrutinului a fost pentru admitere cu elogi (unanimitate de bile albe). Paris 5 august 1885. A.E. Pichard⁶.

Maria Bilcescu și-a urmat fiica peste tot, la cursuri; au locuit într-un apartament din Rue de Fleurus unde tânăra, alintată Miza, continua să-și cultive mai vechea pasiune pentru muzică, luând și aici, în Franța, lecții de pian. Prezența mamei la cursuri era justificată, aprobată de universitate pentru a împiedica potențiale manifestări ale celor conduși de prejudecăți. Chiar și așa, se pare că la unul dintre primele cursuri ar fi fost dată afară din clasă de profesorul Paul Sunday: „Fără femei!... Știința se face între bărbați.”⁷.

Totuși, la încheierea primului an de studii, profesorul de Drept Civil, Colmet de Santerre, le-a mulțumit profesorilor și studenților pentru că „au respectat-o ca pe o soră, studenții acoperind cu un tunet de aplauze aceste cuvinte”⁸.

Tot de la acesta aflăm și faptul că:

am ezitat să acordăm autorizația cerută de d-ra Bilcescu de teama de a nu fi obligați să facem poliția sălii. Asiduitatea acestei tinere persoane, care este mai presus de orice elogiu, și conduita ei exemplară v-au impus și ați respectat-o ca pe o soră, fapt pentru care noi vă mulțumim⁹.

Profesorul a remarcat public munca și perseverența studentei din primul an de studiu: „Neobosită, demnă de toată lauda și cu un comportament ireproșabil”¹⁰.

În 1890, la Paris, presa consemna știrea zilei din 12 iunie – succesul Sarmizei Bilcescu ca prima candidată a Universității, prin admiterea tezei de doctorat la Facultatea de Drept. Studenta împlinise doar 23 de ani și avea să devină prima femeie doctor în drept din lume:

Nicio femeie până atunci nu pătrunsese în sanctuarul juridic al concepției tradiționale a Dreptului Român și Francez: Facultatea de Drept din Paris. O femeie doctor în Drept la Universitatea din Paris însemna deschiderea triumfală a ultimei porți în drumul

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Ibidem.*

⁸ <https://adevarul.ro/stil-de-viata/cultura/special-or-sarmiza-bilcescu-prima-femeie-din-lume-347634.html>, accesat la 16.03 2024.

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

revendicărilor feminine. Atenția întregii lumi culte fu atrasă în acel moment spre actul solemn din modesta sală a Sorbonei juridice¹¹.

Cercurile feministe din toate țările au notat examenul Sarmizei ca pe o dată istorică în lupta de promovare a drepturilor femeii. Presa de pretutindeni, nu doar cea franceză, s-a ocupat pe larg de strălucita carieră universitară a Sarmizei Bilcescu. Era evenimentul momentului ce stârnea și curiozitatea publicului. Tânăra absolventă, înconjurată de reporteri și fotografi, a devenit subiect de presă pentru ziarele pariziene, care vorbeau despre examen publicând fotografia candidatei, note biografice etc. Același lucru îl găsim în ziare europene și americane. Chiar și ziarele din îndepărtata Australie îi reproduceau fotografia și consacrau texte despre neobișnuitul eveniment.

O tânără venită din România a reușit să dobândească pentru prima dată în anele universitare, cea mai înaltă distincțiune a Facultății de Drept din Paris¹².

Această realizare a fost înregistrată ca o victorie a feminismului și deopotrivă ca o recunoaștere a potențialului intelectual al reprezentantelor.

Publicația „L'Illustration” îi consacră în numărul din 21 iunie 1890 o gravură pe o pagină întreagă, înfățișând-o pe tânăra româncă, susținându-și teza de doctorat în fața profesorilor: Lyon-Caen, Colmet de Santerre, Garsonnet și Leon Michel. Un articol cuprinzător comentează faptul că sunt zece ani de când în Franța există licențiate în litere sau științe, profesoare acceptate în sistemul de învățământ sau doctorițe în medicină, numai, Facultatea de Drept părea să nu fi manifestat deschidere privind acceptarea aspiranților la diplomele acestei școli, până când

O tânără și frumoasă fată, aparținând uneia dintre cele mai bogate familii din România, care pentru prima oară în Franța și-a susținut în fața Facultății de Drept, teza sa de doctorat¹³.

Subiectul tratat în teză se află publicat într-un volum de 506 de pagini și are următorul titlu: „Despre condițiunea legală a mamei în dreptul român și francez”.

Foaia de titlu a Tezei,

Teza sa de doctorat înfățișează nu numai o concentrată analiză juridică ci și o atitudine de viață. Studiind condițiunea legală a mamei în dreptul român și francez, Sarmiza avea ocazia să-și definească și poziția ei în marea dezbatere a actualității și în fond în destinul și cariera permanentă a femeii în lume¹⁴.

În România, subiectul tezei a fost comentat de Constantin Dissescu. Textul recenziei, publicat în „L'Indépendance Roumaine”, din 14/26 februarie 1891, relevă ideea că autoarea tratează subiectul ales „din punctul de vedere al organizațiunii sociale”, conținutul tezei, spune autorul,

constituie un progres față de tezele de drept din acel timp circumscrise exclusiv în cadrul juridic.

¹¹ „L'Illustration”, 21 iunie 1890.

¹² *Ibidem*.

¹³ <https://www.forbes.ro/sarmiza-bilcescu-alimanisteanu-prima-femeie-doctor-drept-din-lume-si-o-feminista-desavarsita-84723>, accesat la 16.03.2024.

¹⁴ Mihail Stoica, *Sarmiza Bilcescu-Alimăneștianu*, București, Editura Cartea Românească, p. 25.

Elogiul editorial informa publicul român privind evenimentul afirmării Sarmizei ca prima femeie doctor în drept a Universității din Paris.

La revenirea acasă, Sarmiza avea să fie întâmpinată cu multă căldură de societatea bucureșteană. Primea invitații de peste tot. Eleva muzicienilor, precum pianistul și compozitorul A.F. Marmontel ori dirijorul și profesorul bucureștean E. Wachmann, a continuat să-și cultive și pasiunea din adolescență, fiind prezentă la diferite reuniuni muzicale din saloanele bucureștene. Astfel, ziarul „Le Menestrel” din Paris îi informa pe melomani, la 26 aprilie 1890, despre viața muzicală extrem de intensă din București. Aflăm, spre exemplu, că inegalabila Darclée cânta la Teatrul Național în prima ei reprezentație, în rolul „Santuzzei” din „Cavaleria Rusticană”, iar la Conservator, Sarmiza susținea un concert de Johann Georg Rosenhain. Tânăra se remarcă și ca o bună pictoriță sau dansatoare (viitoarea Regină Maria îi aprecia atât de mult talentul încât, uneori, oprea toate celelalte perechi pentru a o vedea evoluând, dansând „lancier-ul” cu Adrian Magheru). Devenite bune prietene, regina va alege să ia lecții de limba română cu remarcabila licențiată.

De asemenea, societatea o recunoaște și ca pe o militantă tenace a feminismului. Primește invitații de la diferite societăți feministe, spre exemplu, The World’s Congress Auxiliary of the World’s Columbian Exposition din Chicago îi solicita colaborarea iar Queen Isabella Association din Chicago o invită la Congresul din august 1893.

Sarmiza Bilcescu mărturisea într-o scrisoare: „mă mărginesc să dau consultațiuni și pot chiar – grație lui Dumnezeu și părinților mei – să am marea bucurie de a le da gratuit”.

A fost avocat de consultanță în Baroul de Ilfov. Nu i-a interzis nimeni să pledeze, ci a fost alegerea ei să nu facă asta. Ea pregătea dosarele și alți avocați pledau cazul. Sarmiza Bilcescu era extrem de studioasă și toate lucrările pe care le făcea erau foarte bine documentate ca doctrină și practică judecătorească. Într-adevăr, a și pus concluzii în fața instanțelor judecătorești, dar numai în cauzele deosebite¹⁵,

a declarat pentru „Adevărul” Iosif Friedmann-Nicolescu, directorul „Centrului de istorie a avocaturii” de la Institutul Național pentru Pregătirea și Perfecționarea Avocaților.

Nu-și propusese să facă o carieră juridică; a ales să se dedice vieții de familie și luptei pentru drepturile femeilor, pentru dezvoltarea educației acestora, dar implicarea sa majoră se manifestă și în domeniul caritabil. În martie 1894, împreună cu nobile doamne precum: Marica Sion, Elena Duca, Lucreția Lupașcu, Maria Peretz, Estela Aslan, Constanța Rătescu, Frosa Arion și Elisa Peretz, înființează Societatea Domnișoarelor Române, rolul său fiind strângerea de fonduri pentru unitatea culturală a românilor. De asemenea, devine deosebit de activă din poziția de președintă în Federația Femeilor Universitare Române, ori la Azilul „Regina Elisabeta” și altele. Tot ei i se datorează și instituirea în București a Consiliului Superior al Industriei Casnice (iunie 1913), cât și înființarea, în 1909, a unei școli pentru bogați și săraci în Muscel – comuna Bogătești,

¹⁵ <https://adevarul.ro/stil-de-viata/cultura/special-or-sarmiza-bilcescu-prima-femeie-din-lume-2347634.html>; Mihail Stoica, *op. cit.*

care va purta numele tatălui ei, Dumitru Bilcescu, unul dintre întemeietorii Băncii Naționale a României și ulterior directorul acesteia.

Toată această rodnică activitate este întreruptă în vara anului 1935. Sarmiza Bilcescu Alimăneștianu se retrage la țară, în satul Românești, Muscel, din cauza unei afecțiuni a ficatului. La scurt timp după vizita reginei, boala Sarmizei se agravează, iar aceasta moare în seara zilei de 26 august 1935, fiind înmormântată pe pământul moșiei părintești de la Bilcești.

A fost una dintre cele mai distinse și mai destoinice dintre femeile române, muncind din cel mai curat patriotism cu adâncă pricepere pe acele eterne ale iubirii de oameni, ale binelui obștesc și progresului social¹⁶,

scria Regina Maria în telegrama trimisă lui Dumitru Alimăneștianu, fiul Sarmizei, după moartea mamei.

Elena Negruzzi (1876–1948)

Personalitate distinctă, Elena Negruzzi, după unele surse a devenit prima femeie avocat din România, dar și din estul european, informații care însă ar fi trebuit să se raporteze la spațiul moldav deoarece, cronologic vorbind, prima femeie avocat din țările române, e drept fără să fi profesat, a fost Sarmiza Bilcescu.

Ella Negruzzi, ca și predecesoarea sa, a pățit mult din cauza mentalității masculine de a deține supremația în anumite domenii, între care și cel juridic. A fost, de asemenea, o figură remarcabilă, deosebit de activă în mișcarea feministă din România, în perioada interbelică, alături de alte nobile doamne constituind asociația Emanciparea femeii.

Făcea parte dintr-o mare familie de boieri intelectuali, politicieni, personalități de seamă ale culturii românești. Născută pe 11 septembrie 1876, la Iași, Elena a fost fiica scriitorului și politicianului primar ieșean, Leon C. Negruzzi (1840–1890) și sora mai mică a generalului Mihai Negruzzi (1873–1958). Familia sa a jucat un rol extrem de important în viața politică și culturală românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și început de secol XX. Tatăl său moare pe când cei doi copii erau încă mici, ceea ce a făcut ca Ella și fratele său, Mihai, să fie luați în grija unchiului, academicianul Iacob Negruzzi, membru fondator al Societății „Junimea” și intelectual ales al vremii sale, de două ori președinte al Academiei Române. Ella Negruzzi a urmat cursurile școlii primare, Externatul Secundar de Fete (actualul Colegiu Național „Mihai Eminescu” din Iași), iar după ce a obținut licența în istorie, filosofie și drept în cadrul Universității din Iași, a devenit prima femeie din România care a obținut dreptul de a pleda în baroul avocaților de la Galați și Iași, apoi și București. În 1913, anul absolvirii, a solicitat să fie admisă în baroul Iași, însă cererea i-a fost respinsă pe motiv că nu avea drept de vot, fiind femeie. A urmat un recurs la Curtea de Apel. Iată ce scria în presa vremii:

Curtea de Casație secția I a respins recursul doamnei Ella Negruzzi contra deciziei Curții de Apel de la Iași care anulase înscrierea sa în baroul local. Vasăzică barbații sunt

¹⁶ <https://adevarul.ro/stil-de-viata/cultura/special-or-sarmiza-bilcescu-prima-femeie-din-lume-2347634.html>

politicoși și galanți cu damele numai în tramvai, unde le cedează locurile lor pe banca cu plăceri. [...] Dar când e vorba să recunoaștem meritele unei femei, dreptul ei elementar de a-și întrebuița și valorifica în lupta vieții talentul, cultura, munca, spre a se putea hrăni și a fi în același timp folositoare societății, atunci noi bărbații îi opunem un non possumus absolut. Și, mă rog, pentru ce¹⁷?

consemna revista „Furnica” în anul 1914.

Așadar, la un an de la absolvirea studiilor universitare, cererea sa de admitere în Baroul Iași (orașul în care, pe la 1866, bunicul său, scriitorul Costache Negruzzi, fusese și primar) a fost respinsă pe motiv că doar avocații bărbați au dreptul de a practica avocatura. Ella Negruzzi nu renunță fiind nevoită să-și reia demersul de trei ori. Pentru fiecare dintre răspunsurile negative primite a luptat chiar cu armele proprii avocaturii. După mai multe procese, care au durat aproape șase ani, Ella Negruzzi a devenit prima femeie avocat cu dreptul de avocat pledant, membră a baroului.

Iată un comentariu din ziarul „Universul”, în ianuarie 1914, despre recursul repetat al Ellei Negruzzi:

Se știe că dna Ella Negruzzi, licențiată în drept, a cerut consiliului de disciplină al baroului de Iași înscrierea dumisale în acel barou. Consiliul, în unanimitate, admițând această cerere [e influența lui Iacob Negruzzi aici – n.n.], mai mulți avocați au făcut apel, care a fost admis de Curtea din Iași, pe motiv că femeile n-au dreptul de a exercita profesiunea de avocat. Contra acestei deciziuni, dna. Negruzzi a făcut recurs, care s-a judecat ieri de secția I a Curții de casație. Dna. Negruzzi s-a prezentat în persoană, asistată de dnii avocați M. Ferechide și N. Polizu. Avocații, care au contestat dnei Negruzzi dreptul de a fi avocat [...] Pentru susținerea recursului a luat mai întâi cuvântul D. Ferechide. Dsa spune că nu poate pricepe ce rațiune juridică a făcut Curtea din Iași ca să ordoneze ștergerea dnei Negruzzi din tabloul avocaților din Iași, întrucât nici prin legea specială a avocaților și nici prin Constituție nu se prevede că o femeie n-are dreptul de a fi avocat, când posedă titlurile cerute de lege. Răpind unei femei dreptul de a exercita o profesiune liberă, spune D. Ferechide, ar însemna a-i crea o incapacitate neprevăzută nicăieri în lege. În articolul 1 din legea avocaților se spune numai că profesiunea de avocat nu poate fi profesată decât de români, dar nu prevede că femeile române n-au acest drept. Unde legiuitorul a vrut să îngreiească capacitatea unei femei, a făcut-o în mod expres. [...]. D. Polizu spune că acordarea dreptului unei femei de a exercita profesiunea liberă de avocat nu constituie nici un pericol social. Probă că în statele unde femeile au dreptul de a fi avocat, ele se achită de obligațiunile ce și le-au luat față de clienții lor. Arată că acordându-se femeilor dreptul de a fi avocat se face un pas înainte și la noi în țară pentru emanciparea femeii. [...]. Combaterea recursului – D. Xenii arată că atât textul formal al legii, cât și tradiția baroului nu permit femeii să facă azi parte din barou. [...]. Nu contestă cultura și inteligența femeilor, dar crede că intrarea în barou ar micșora prerogativele tradiționale ale baroului, pe care generația de azi e datoare să le transmită celei de azi mărte, iar nu micșorate [...]¹⁸.

Echilibrată, perseverentă și încrezătoare, Ella Negruzzi a devenit o apărătoare consecventă a celor lipsiți de drepturi, de resurse materiale decente. În perioada interbelică a devenit militantă pentru drepturile femeilor, punând bazele, împreună

¹⁷ <https://promenada-culturala.ro/elena-negruzzi-prima-femeie-care-a-primit-dreptul-de-a-pleda/>

¹⁸ <https://identitatea.ro/ella-negruzzi-prima-femeie-avocat/>

cu alte două intelectuale, Maria Baiulescu și Elena Meissner, asociației Emanciparea femeii, a cărei președinte a și devenit. Asociația urmărea emanciparea socială și politică a femeii. În această calitate, intențiile sale de a schimba poziția socială a femeii românce s-au îndreptat asupra locuitoarelor satelor, înființând cercuri culturale și fondând cămine culturale unde sătencele erau instruite cum să-și organizeze gospodăria și cum să-și educe copiii etc. La Hermeziu, satul său natal, de care era foarte legată, a fondat un asemenea cămin. A înființat, în anul 1936, asociația Frontul feminin, cu scopul de a apăra drepturile economice, politice și sociale ale doamnelor:

Cine nu cunoaște acest nume? Îndrăzneala de a pătrunde în avocatură, într-o vreme când femeia era încercuită de granițe trasate de prejudecăți stârnea comentarii răutăcioase pe toate buzele¹⁹.

Ella Negruzzi, prin activitatea sa politico-socială, s-a manifestat și ca o luptătoare împotriva războiului, făcând parte din organizația Grupul avocaților democrați, înființată în 1935.

A scris și scurte pagini de proză. „Bradul tatălui meu”, proza scurtă unde evoca amintirea tatălui dispărut prea devreme, este o dovadă și a talentului său scriitoricesc.

A desfășurat o activitate susținută și în publicistica vremii scriind articole juridice, politice ori cu subiecte sociale. După ce Constituția din 1923 conferea femeilor din România dreptul de vot și de a fi alese, Ella Negruzzi s-a înscris în Partidul Național Țărănesc și, în 1929, a fost aleasă consilier local în București, alături de alte feministe, precum Alexandrina Cantacuzino și Calypso Botez. Ella Negruzzi a fost deschizătoare de drumuri pentru implicarea femeilor în politică. Împreună cu alte luptătoare pentru emancipare, a trimis, în 1917, o scrisoare Parlamentului României în care cerea drepturi politice pentru femei, dreptul la vot și dreptul de a candida politic.

Pentru că femeile muncesc, pentru că plătesc impozite, pentru că este nedrept ca într-o țară democratică, unde toți cetățenii iau parte la alegerea guvernului, femeile să nu exercite acest drept²⁰,

a fost răspunsul acesteia la întrebarea „Pentru ce femeia cere dreptul de vot?”.

S-a stins din viață la București, pe 19 decembrie 1948 și a fost înmormântată în cavoul familiei din Cimitirul Bellu. Nu a avut moștenitori din căsătoria cu George Beldiman (1879–1917), fiul lui George Beldiman și al Luciei Kogălniceanu (cea mai mică dintre fiicele lui Mihail Kogălniceanu), de care a divorțat.

¹⁹ „Ilustrațiunea română”, februarie 1933.

²⁰ <https://click.ro/actualitate/fapt-divers/prima-femeie-avocat-din-romania-a-luptat-pentru-2338521.html>

Bibliografie

- Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu, *Lexicon feminist*, Iași, Polirom, 2002.
- Paraschiva Căncea, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România*, București, Editura Politică, 1976.
- Ștefania Gáll Mihăilescu (ed.), *Emanciparea femeii române. Antologie de texte. 1815–1918*, București, Editura Ecumenica, 2001, vol. 1.
- Mădălina Nicolaescu (ed.), *Cine suntem noi? Despre identitatea femeilor din România modernă*, București, Editura Anima, 1996.
- I.M. Ștefan, V. Firoiu, *Sub semnul Minervei. Femei de seamă din trecutul românesc*, București, Editura Politică, 1975.
- Garabet Ibrăileanu, *Privind viața*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972.
- Maria Bucur, *Negruzzi Ella (1876–1948)*, în „A biographical dictionary of women's movements and feminisms, Central, Eastern, and South Eastern Europe: 19th and 20th centuries”, 2006.
- Laurențiu Barbu, *Ella Negruzzi – prima femeie avocat din Estul Europei*, <https://identitatea.ro/ella-negruzzi-prima-femeie-avocat/>
- Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Ella Negruzzi (1876–1948), prima femeie avocat pledant din România*, în „Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române”, an XIII, Iași, Editura Muzeelor Literare, 2020.
- Adina Berciu-Drăghicescu, *Eroinele României Mari. Destine din linia întâi*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2018.
- George Marcu, *Femei de seamă din România. De ieri și de azi*, București, Editura Meronia, 2017.

Teodora-Daniela MOȚ

**OCROTIREA FEMEILOR ȘI ASOCIAȚIILE FEMININE
DIN TIMIȘOARA (SFÂRȘITUL SECOLULUI XIX
– PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX)**

**PROTECTION OF WOMEN AND WOMEN'S ASSOCIATIONS IN TIMISOARA
(LATE 19TH CENTURY – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)**

***Abstract:** In Timișoara, since the second half of the 19th century, several women's societies and associations emerged that supported the new prerogatives of emancipation and the protection of women's rights in society. These organizations initiated and financed the establishment of medical and educational institutions, providing opportunities for individuals from all social categories to complete their education. They also assisted the poor and organized various events to support these goals. During the First World War, women's associations and societies became actively involved in charitable actions, primarily focused on helping sick and impoverished families. Their efforts included setting up various charity funds, establishing and maintaining community kitchens, and creating children's homes. In the interwar period, Timișoara experienced significant progress on multiple levels, including improvements in the quality of life. Consequently, philanthropic and humanitarian initiatives from women's societies and associations flourished. This paper aims to present the formation, evolution, statutes, actions, and achievements of several women's associations and societies, as well as the funds and institutions dedicated to protecting and assisting women and others. Notable examples include the Roman-Catholic Association, the German Society of Women in Timișoara, the Reunion of Jewish Women in the Citadel, the Zita Fund, the Karl and Aloisia Kimmel Fund, the Reunion of Romanian Women in Timișoara, the Maid's Home, the Women's Dispensary, and the Institution for the Protection of Mothers and Infants.*

La Timișoara, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au luat ființă mai multe asociații de femei care au militat pentru impunerea noilor prerogative ale emancipării și ocrotirii genului feminin în societate, au susținut înființarea unor instituții medicale și de învățământ, care să ofere posibilitatea cât mai multor persoane din toate păturile sociale să-și desăvârșescă educația, au oferit sprijin și ajutor celor lipsiți de mijloace materiale și au organizat diferite evenimente în sprijinul tuturor acestor deziderate. Cea mai importantă, ca realizări, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost Asociația romano-catolică, fondată în 1857, care anual a distribuit 6.000–7.000 coroane familiilor catolice sărmene. Confesiunea izraelită deținea trei asociații de femei: Asociația din Cetate și Asociația din Fabric, întemeiate în 1846, care s-au evidențiat în mod aparte datorită sprijinului oferit cu ocazia inundațiilor din Szeged din anul 1879 și Asociația Israelită din Iosefin, fondată în anul 1871. Pe lângă acestea, o deosebită activitate filantropică și de caritate au inițiat și întreținut: Asociația Evanghelică de femei, înființată în 1889, Asociația Reformată de femei, fondată în 1901, Asociația sârbă de femei, precum și Asociația Română de Femei, întemeiată în

anul 1905.¹ De asemenea, la 1 iunie 1898, și-au început serviciul ca surori medicale călugărițele mizericordiene, care au fost aduse la Timișoara din Moravia datorită demersurilor inițiate de Asociația de femei *Mariahilf*.²

Asociațiile și societățile feminine s-au implicat și în anii Primului Război Mondial cu predilecție în acțiuni de caritate, care au constat, în linii mari, în ajutorarea bolnavilor și a familiilor sărace, înființarea și întreținerea bucătăriilor populare din cartiere, a căminelor de copii, precum și în constituirea diferitelor fonduri de caritate precum erau: Fondul pentru ajutor de urgență, inițiat de soția lui Mihály Rónay, în care au intrat 81.631 coroane, Fondul Zita, destinat mamelor cu mai mulți copii pentru care s-au adunat 50.407 coroane, sau Fondul Karl și Aloisia Kimmel, pentru scopuri de război, care însuma 20.000 coroane.³ În ceea ce privește bucătăriile de război, de la 1 decembrie 1916, acestea au fost constituite

în fiecare cartier, de unde funcționarii mai nevoiași, micii negustori și meseriași, muncitorii, etc. primeau pentru modica sumă de cinci coroane pe săptămână, un prânz cald și gustos cu ceva carne; dimpotrivă bucătăriile populare și căminele de copii erau aprovizionate gratuit. Bucătăriile de război conduse de doamnele societății noastre au funcționat numai două ierni, căci după prăbușirea regimului în 1918 nu au mai fost deschise. În prima iarnă 1916–1917 (165 de zile) bucătăriile au oferit 51.408 de prânzuri abonaților, iar bucătăriilor populare și căminelor de copii 195.861, în total 247.269 de prânzuri. În al doilea sezon cifra a fost de 263.489⁴.

În perioada interbelică, orașul Timișoara a cunoscut un avânt și progres semnificativ pe toate palierele, inclusiv în ceea ce privește calitatea vieții. Ca urmare, nu au lipsit acțiunile și inițiativele filantropice și umanitare ale societăților și asociațiilor feminine. Dintre acestea, s-au afirmat: Reuniunea Evanghelică a femeilor din Timișoara-Cetate, Reuniunea de binefacere a femeilor din Timișoara-Cetate, Reuniunea de caritate a femeilor din Timișoara-Fabric, Societatea Inimă Bună etc.⁵ Biroul Surorilor de Caritate a oferit ajutor financiar și produse alimentare celor 2.778 de femei, lipsite de mijloace materiale, avute în evidență.⁶

De-a lungul anului 1922, Consiliul comunal a alocat suma de 12.000 lei Cercului Gospodinelor și a consimțit, cu anumite condiții (era necesară și hotărârea Guvernului), și solicitarea Reuniunii Femeilor Evreice din Cetate, care dorea alocarea unei suprafețe de 300 de stânjeni pentru a edifica un azil, cu ocazia aniversării a 70 de ani de la înființarea societății. Consiliul se declara „în principiu”⁷ de acord, însă cerea să îi fie prezentat proiectul viitoarei construcții, precum și datele pornirii și finalizării acesteia,

¹ Josef Geml, *Vechea Timișoară în ultima jumătate de secol 1870–1920*, Timișoara, Editura Cosmopolitan Art, 2016, pp. 253–254.

² *Ibidem*, pp. 242–243.

³ *Ibidem*, p. 260.

⁴ *Ibidem*, p. 262.

⁵ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (în continuare SJTAN), Fond *Primăria municipiului Timișoara*, dos. 1/1925, ff. 1–2; Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Timișoara, Editura Mirton, 2002, p. 333.

⁶ SJTAN, Fond *Primăria municipiului Timișoara*, dos. 10/1938, ff. 176–179.

⁷ *Ibidem*, dos. 23/1922, f. 110.

pentru a putea stabili în ce locație s-ar potrivi cel mai bine clădirea, având în vedere planul de edificare și aliniere al orașului Timișoara.⁸

De asemenea, prin adresa din 12 ianuarie 1925, Reuniunea Femeilor Române din Timișoara, se declara favorabilă a lua în proprietate Internatul de băieți, care deținea un important rol în formarea generațiilor viitorului. Predarea a fost statornicită prin hotărârea din 15 decembrie 1925 și urmată de preluarea oficială a acestuia la data de 26 iunie 1926, la acea vreme președinția acestei organizații aparținând Alexandrinei Vidrighin.⁹ Condițiile impuse de Reuniunea Femeilor Române din Timișoara pentru aceasta au fost: bugetul existent în momentul preluării să fie folosit pentru edificarea unui sediu al Internatului, capitalul Internatului să fie administrat separat de cel al Reuniunii Femeilor Române din Timișoara, precum și păstrarea Internatului pentru totdeauna ca instituție a elevilor români de la școlile secundare din Timișoara, fiind destinat cu preponderență elevilor din Banatul iugoslav.

Cea mai importantă realizare a Reuniunii Femeilor Române din Timișoara a fost construirea unui sediu pentru Internatul de băieți, edificiul palatului cu două etaje al clubului sportiv Regata, unde funcționase în deceniul al treilea al secolului XX și pentru care plătea o chirie anuală de 50.000 lei, necorespunzând normelor igienico-sanitare și trecând în proprietatea Auto-Clubului, al cărui comitet insista ca întreaga clădire să-i fie pusă la dispoziție.¹⁰ Clădirea Internatului, construită în Piața Țebea nr. 1, a fost inaugurată în anul 1932, în incinta acesteia funcționând și sediul Reuniunii Femeilor Române din Timișoara. Datorită strădaniilor Alexandrinei Vidrighin, președinta asociației, au fost obținute fondurile necesare mobilării institutului și dotării acestuia. Astfel, Societatea Reșița a donat patru vagoane de lemne, din care a fost realizat mobilierul Internatului de băieți¹¹, iar prin străngeri de fonduri în cadrul a diferite serate și reuniuni a fost posibilă și achiziționarea de albituri și alte bunuri necesare funcționării optime a Internatului de băieți. La intervenția Alexandrinei Vidrighin, industriașul Malaxa a donat suma de 84.500 lei pentru achiziționarea de paturi pentru Internatul de băieți, Marinela Bocu a dăruit perdele pentru cinci dintre geamurile sălii festive a Internatului, iar Elena Chevereșan, 3.000 lei pentru acordarea de ajutor săracilor.¹²

Reuniunea Femeilor Române din Timișoara a fost constituită în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea cu scopul principal al revitalizării sociale și morale a românilor, dar și al acordării de ajutor și sprijin social celor suferinzi sau celor, care din diferite motive, nu (mai) puteau munci.¹³ Aceasta și-a continuat activitatea și după Marea Unire, alături de alte asociații și societăți feminine românești, dar și ale celorlalte naționalități din Timișoara precum: Societatea Ortodoxă a Femeilor Române, Cercul bunelor gospodine

⁸ *Ibidem*.

⁹ Nicolae Ilieșiu, *Timișoara-Monografie istorică*, Timișoara, Editura G. Matheiu, 1943, vol. I, pp. 221–222; Vasile Râmneanțu, *Activitatea Primăriei municipiului Timișoara în perioada 1919–1940*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 368.

¹⁰ Nicolae Ilieșiu, *op. cit.*, pp. 219–221.

¹¹ SJTAN, Fond *Primăria municipiului Timișoara*, dos. 19/1935–1943, f. 10.

¹² *Ibidem*, f. 8.

¹³ *Ibidem*.

din Timișoara, Societatea văduvelor de război din Timișoara (care era condusă de Livia Ionescu), Societatea Femeilor Catolice (germană), Reuniunea femeilor germane și șvabe, Societatea germană a femeilor din Timișoara, Maria Congregatio de fete (catolică, germană), Reuniunea femeilor evanghelice Timișoara Cetate (maghiară), Societatea de binefacere a femeilor sârbe din Timișoara, Reuniunea evreiască filantropică de femei, Reuniunea de binefacere a femeilor israelite Timișoara Cetate, Reuniunea de caritate a femeilor israelite din Timișoara-Fabric.¹⁴

Reuniunea Femeilor Române din Timișoara a acordat sprijin moral, ajutor material și a ocrotit 36 de fete venite în oraș de la sate în căutarea unui loc de muncă. De asemenea, cu ocazia Crăciunului anului 1933, a oferit alimente și bani văduvelor bătrâne și unui număr de 20 de familii nevoiașe, îmbrăcăminte și încălțăminte pentru 15 elevi și eleve și a acordat două burse școlare, toate în valoare de 40.000 lei.¹⁵ Pentru dobândirea sumelor necesare actelor filantropice și tuturor acestor acțiuni sociale și de binefacere, Reuniunea Femeilor Române din Timișoara organiza de-a lungul anului baluri și serate, iar toamna, ceaiuri dansante, evenimente la care participau elitele societății bănățene. Capitalul Reuniunii Femeilor Române din Timișoara provenea din contribuțiile financiare ale membrilor, din sumele de bani obținute în urma organizării de serate, ceaiuri dansante, șezători și baluri, precum și din donații. Primăria municipiului Timișoara, în fiecare an în preajma Crăciunului, a contribuit în mod generos cu lemne de foc, care urmau a fi oferite săracilor și a asigurat iluminatul electric gratuit în cadrul festivităților organizate de Reuniunea Femeilor Române din Timișoara la Cercul militar-civil. Donații în bani au mai acordat: Prefectura județului Timiș-Torontal, Uzina electrică, Întreprinderea de alimentare cu apă și Tramvaiele comunale.¹⁶

În anul 1933, Reuniunea a organizat cinci șezători, urmate de dans, dedicate tineretului român. O altă reușită a acestei organizații a fost înființarea unor filiale ale Reuniunii Femeilor Române din Timișoara în spațiul rural al județului Timiș-Torontal, ceea ce a determinat comitetul asociației să susțină la adunările generale modificarea articolului 1 din statut, prin schimbarea numelui în Societatea Reuniunea Femeilor Române din Timișoara și din provincie.¹⁷ Toate aceste înfăptuiri au fost onorate în cadrul Congresului „Uniunii Femeilor Române”, organizat la București în intervalul 4–6 iunie 1933 de către Maria Baiulescu, președinta Uniunii Femeilor Române, ocazie cu care Alexandrina Vidrighin a prezentat un raport minuțios al activității Reuniunii Femeilor Române din Timișoara.¹⁸

În anul 1935, asociația și-a schimbat oficial numele, iar în ședința din 1 octombrie au fost aduse modificări statutului acesteia.¹⁹ Cu această ocazie se stabilea și suma de 100 lei ca taxă anuală pentru membrii activi, 1.000 lei, taxa de membru fondator și 500 de lei, pentru membri pe viață. Cu privire la conducerea organizației, prin actualizarea

¹⁴ SJTAN, Fond *Primăria municipiului Timișoara*, dos. 1/1925, ff. 1–2; dos. 27/1921, f. 1.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 19/1935–1943, f. 7.

¹⁶ *Ibidem*, f. 11.

¹⁷ *Ibidem*, f. 8.

¹⁸ *Ibidem*, f. 7.

¹⁹ *Ibidem*, ff. 16–17.

statutului se stabilea ca, comitetul de administrație să fie compus din 20 de femei și cinci bărbați, ales din trei în trei ani de către adunarea generală. Din cadrul comitetului de administrație se alegea o președintă, două vicepreședinte (care țineau locul președintei dacă aceasta lipsea sau dacă erau împluternicite de aceasta), o secretară și un secretar, un casier, doi consilieri și directorul Internatului de băieți.

Membrii Reuniunii Femeilor Române din Timișoara se clasificau în: membri fondatori, care plăteau o singură dată cotizația de 1.000 lei sau în rate anuale de câte 200 lei pe durata a cinci ani consecutivi; membri pe viață, care plăteau o singură dată cotizația de 500 de lei sau în două rate anuale a câte 250 de lei; membri activi, care contribuiau anual cu suma de 100 lei și membri de onoare, propuși de comitet și desemnați de către adunarea generală dintre persoanele care se evidențiau în cadrul asociației prin fapte deosebite. Tot cu această ocazie, Alexandrina Vidrighin, președinta Reuniunii Femeilor Române din Timișoara timp de 21 de ani, care între timp părăsise orașul Timișoara și se stabilise la București, a fost înlocuită de către Aurelia Ciobanu.²⁰ Tot acum, la propunerea ASTREI bănățene, Reuniunea Femeilor Române din Timișoara a luat hotărârea să colaboreze cu aceasta, menținându-și în același timp propriul program.²¹ În perioadele ce au urmat, societatea a continuat să organizeze ceaiuri și serate dansante, cu ocazia cărora se colectau sume de bani folosite pentru acordarea de ajutoare elevilor și studenților, donații de cărți pentru dotarea Reuniunii Femeilor Române din Timișoara cu o bibliotecă, daruri de Crăciun, ajutoare în bani pentru pensionarele văduve, lemne de foc pentru familiile nevoiașe, precum și burse pentru elevii Internatului de băieți.

În cursul anului 1935, Reuniunea Femeilor Române din Timișoara a înființat filiale în mai multe sate ale județului Timiș-Torontal. La 23 iunie 1935 a fost sfințit steagul filialei din Denta, țesut de femeile din această localitate.²² Alte filiale ale Reuniunii Femeilor Române din Timișoara au fost înființate în: Moșnița, Chevereșu Mare, Jebel, Belinț și Berecsău. În toate aceste localități s-au organizat conferințe susținute de membrele Reuniunii Femeilor Române din Timișoara, cu scopul răspândirii idealurilor și principiilor acestei organizații. Toate acestea au fost sprijinite și de Prefectura Timiș-Torontal, care în anul sus-amintit a oferit suma de 5.000 lei. La întrunirea din data de 15 ianuarie 1936, Aurelia Ciobanu, președinta Reuniunii Femeilor Române din Timișoara, accentua faptul că la temelia asociației se aflau „princiipiile fundamentale ale creștinătății, mila față de cei săraci și iubirea aproapelui”²³.

Cu ocazia festivității de Crăciun a anului 1937, în cadrul căreia elevii Internatului de băieți au susținut un concert de colinde, au fost acordate ajutoare elevilor, ucenicilor, bătrânilor nevoiași și familiilor sărace cu mai mulți copii. Reuniunea Femeilor Române din Timișoara a mai alocat suma de 300 lei pentru concertul tenorului Jean Nicolescu-Nica, a donat 2.000 lei Societății de Patronaj din Timișoara și 200 lei Societății pentru protecția orbilor. Reuniunea Femeilor Române din Timișoara și-a

²⁰ *Ibidem*, f. 17.

²¹ *Ibidem*, f. 39.

²² *Ibidem*, ff. 17–18.

²³ *Ibidem*, f. 22.

menținut în toată această perioadă relațiile bune de asociere cu Regionala ASTRA, declarându-și asentimentul și suportul pentru ca cea din urmă să își poată îndeplini programul. La 31 martie 1937, Reuniunea Femeilor Române din Timișoara avea 166 de membre.²⁴

Din toamna anului 1936 și până la sfârșitul lui 1937, din fondurile strânse în cadrul ceaiurilor dansante, au fost achiziționate obiecte de artă românească, cu intenția organizării unei expoziții permanente de artă românească în sala festivă a Reuniunii Femeilor Române din Timișoara.²⁵ În anul 1937, a fost creată și filiala din Fratelia a asociației. Cu prilejul Crăciunului anului 1938 a fost adunată suma de 24.000 lei pentru ajutorarea săracilor, dar și articole de îmbrăcăminte, precum flanele, mănuși și berete mici.²⁶

În anul 1939, Reuniunea Femeilor Române din Timișoara a participat cu suma de 5.150 lei la colecta organizată de conducerea județului pentru ajutorarea copiilor nevoiași din Timiș-Torontal și a acordat sprijin elevilor și cantinelor de fete de pe străzile Simion Bărnuțiu și Titu Maiorescu. Din sumele adunate în urma ceaiurilor și șezătorilor organizate de Reuniunea Femeilor Române din Timișoara, în ultimele două luni ale anului a fost cumpărată lână, din care elevele de liceu au confecționat ciorapi, șaluri și alte articole pentru soldații Regimentului 38 artilerie concentrat în zonă cărora le-au mai fost trimise și alimente procurate tot din banii asociației. În anul 1939, a fost întemeiată și o nouă filială a reuniunii la Becicherecu Mic. Grație apelului lansat de revista „Dacia”, ca răscumpărare a felicitărilor de Crăciun și Anul Nou, a fost strânsă suma de 3.650 lei, din care a fost confecționată îmbrăcăminte destinată armatei. Din cele cinci ceaiuri organizate în primele luni ale anului 1940 au fost colectați 6.700 lei folosiți din nou pentru furnizarea către armată a celor necesare, dar și pentru dotarea Spitalului Militar din Timișoara.²⁷

Membrele Reuniunii Femeilor Române din Timișoara și-au adus contribuția la aprovizionarea soldaților concentrați în cadrul cantinei Crucii Roșii din gara „Domnița Elena” (astăzi, Gara Timișoara Nord).²⁸ În ședința extraordinară din data de 5 iulie 1940 s-a hotărât să se acorde ajutor refugiaților din Basarabia. În acest sens, președinta asociației, Aurelia Ciobanu, a sugerat ca Reuniunea Femeilor Române din Timișoara să se ocupe de înzestrarea cu rechizite, îmbrăcăminte, încălțăminte și să îngrijească șase elevi (trei din Basarabia, trei din Bucovina). Totodată, comitetul reuniunii a luat hotărârea de a sprijini șase elevi competenți pe care să îi încadreze în cadrul Liceului „C.D. Loga” din Timișoara.²⁹ În intervalul 1938–1939, Reuniunea și-a restrâns activitatea spre a se ocupa cu predilecție de aprovizionarea cu hrană, confecționarea și furnizarea tuturor celor necesare militarilor aflați pe front. Datorită fondurilor strânse, dar și donațiilor oferite din partea uzinelor electrice, primăriei, tramvaielor comunale,

²⁴ *Ibidem*, ff. 30–35.

²⁵ *Ibidem*, f. 38.

²⁶ *Ibidem*, ff. 36–45.

²⁷ *Ibidem*, ff. 45–49.

²⁸ *Ibidem*, f. 51.

²⁹ *Ibidem*, f. 52.

băncilor și a altor instituții, biblioteca Reuniunii Femeilor Române din Timișoara s-a îmbogățit cu noi cărți de mare însemnătate.³⁰

În urma ședinței din 28 iunie 1934, Comisia interimară a Primăriei Timișoara a decis urgenta constituire a unui Cămin de servitoare al municipiului Timișoara al cărui scop inițial era „adăpostirea și ocrotirea servitoarelor venite de la țară în căutare de serviciu”³¹. La data înființării acestuia era stipulată întocmirea unui regulament intern de funcționare. În urma unor stagnări și nealocări suficiente de buget în organizarea demersurilor, conducerea acestuia a emis o adresă în care se cerea instituirea unui Comitet de supraveghere al Căminului, care urma să fie compus din membrele Asociației Femeilor Ortodoxe Române din Timișoara.³² În temeiul acestei adrese, al raportului Serviciului Ocrotirilor Sociale, precum și al memoriului Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române, a fost aprobată reorganizarea Căminului de servitoare pe baza unor anumite condiții. Printre acestea, era prevăzut ca instituția să rămână în continuare sub conducerea Primăriei Timișoara, dar în colaborare cu Asociația feministă³³. Căminul de servitoare urma să funcționeze sub conducerea unui comitet compus dintr-un președinte (primarul municipiului Timișoara), vicepreședinte (o doamnă delegată de Asociația feministă), șapte membri (două doamne delegate de Asociația feministă, secretarul general al municipiului Timișoara, medicul șef al municipiului, șeful Serviciului Ocrotirilor Sociale, conducătorul Căminului de servitoare și o funcționară de asistență socială delegată de primărie). Se prevedea ca acest comitet să se întâlnească ori de câte ori era necesar, dar în mod obligatoriu să aibă o ședință pe lună³⁴.

În urma reorganizării se statua ca în cadrul Căminului de servitoare să fie realizată și instruirea teoretică și practică a femeilor angajate ca servitoare, bucătărese sau ajutoare în gospodării, educația sanitară în vederea prevenirii diferitelor boli sociale, acordarea de ajutor în scopul integrării acestora în societate, dar și promovarea elementului românesc. Se preconiza ca în această instituție să se organizeze cursuri practice specializate de gospodărie, gătit, curățenie, spălat, călcat, conferințe pe teme sociale, morale, sanitare, igienice, examene și diferite demonstrații pe subiectele deja amintite. Femeile, care asistau la 20 de conferințe și la 30 de cursuri practice, urmau a primi un certificat, iar cele care susțineau și un examen, erau recompensate cu o diplomă.³⁵

Căminul de servitoare urma să adăpostească atât femeile de la sat abia ajunse la oraș în căutarea unui serviciu, cât și pe cele care își schimbau slujba, fiindu-le permis a locui în clădire până ce își găseau alt loc de muncă, sau femeile ai căror șefi sau patroni erau plecați din localitate, însă în aceste cazuri cu menționarea clară că doar pentru cel mult două săptămâni. Pe lângă Căminul de servitoare, urma să își desfășoare activitatea

³⁰ *Ibidem*, ff. 36–49.

³¹ *Ibidem*, dos. 19/1934, f. 1.

³² *Ibidem*, dos. 41/1936, ff. 458–459.

³³ *Ibidem*, f. 459.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, f. 462.

și un Birou de Plasare, ce întocmea documentele femeilor ce intrau în serviciu, și Dispensarul femeii, în cadrul căruia femeile adăpostite în cămin erau consultate gratuit chiar și după părăsirea instituției, de acest regim bucurându-se orice altă femeie care apela la ajutorul medical specializat al acestui dispensar.³⁶

În anul 1937, Comisia Interimară a decis lichidarea Căminului de servitoare în ziua de 31 decembrie și reorganizarea acestuia, de data aceasta în colaborare cu Biroul de Plasare. Ca argument era adus faptul că în urma unui control al reprezentanților Primăriei, nu fuseseră întâlniți în Cămin decât un singur agent și un număr prea mic, de doar patru fete, cei opt angajați ai Căminului de servitoare fiind absenți.³⁷ În mai puțin de doi ani, pe data de 8 decembrie 1939, conducerea Primăriei Timișoara a luat hotărârea redeschiderii Căminului de servitoare al municipiului. A fost aprobat un credit de 50.000 lei pentru acoperirea costurilor necesare redeschiderii instituției și funcționării acesteia începând cu data de 1 ianuarie 1940, cu un număr maxim de 20 de tinere.³⁸

În anul 1939, Leona Alexandrescu, Zoe Coste, Maria Gandelmanu și Ermina Spălățelu, femei din elita timișoreană, au inaugurat Cantina „Crucea Roșie” în apropierea gării „Domnița Elena”, unde se ofereau zilnic 1.000–1.500 de porții de mâncare oamenilor săraci.³⁹ Totodată, Casa Cercuală de Asigurări Sociale a fondat instituția „Ocrotirea Mamelor și Sugarilor” întocmai pentru acordarea de sprijin și ajutor femeilor sărace cu copii mici. Costurile fiind suportate din bugetul orașului, se încuraja în acest fel scăderea ratei abandonului și reducerea numărului de copii orfani.⁴⁰ Asociația feminină, a cărei președintă era soția fostului general și primar al Timișoarei, Gheorghe Domășneanu, a avut inițiativa înființării a încă două azile de copii, în afară de Orfelinatul comunal „Regina Maria” (fostul orfelinat „Gisella”), în cartierele Elisabetin și Fabric, în cadrul cărora aproximativ 100 de copii nevoiași urmau a fi hrăniți zilnic. Primăria urma să se ocupe de asigurarea incintelor acestora și să ajute cu lemne și curent electric noile instituții.⁴¹

În concluzie, asociațiile și societățile de femei din Timișoara întemeiate încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au deținut un rol important în înscrierea orașului pe calea evoluției, îmbunătățirii nivelului de trai, ocrotirii și protejării celor lipsiți de mijloace materiale sau a celor defavorizați, asigurarea educației și asistenței medicale, sanitare și igienice, precum și a susținerii emancipării și afirmării genului feminin în cadrul societății.

³⁶ *Ibidem*, ff. 460–463.

³⁷ *Ibidem*, dos. 2/1937, ff. 807–808.

³⁸ Vasile Râmneanțu, *op. cit.*, pp. 337–338.

³⁹ SJTAN, Fond *Primăria municipiului Timișoara*, dos. 19/1935–1943, f. 51.

⁴⁰ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *op. cit.*, p. 333; Vasile Râmneanțu, *op. cit.*, p. 339.

⁴¹ Vasile Râmneanțu, *op. cit.*, p. 335.

51

Dele aceste ceaiuri să realizez un venit netto în suma de 6700 Lei, care este destinată pentru îmbrăcarea soldaților cu vestimentele calde.

De apelul făcut de către dna președinta Aurelia Cioba de a se colecta pentru însestarea spitalului militar, dna Florica dr. Popo și dna Elvira dr. Lăsar au binevoit să colaboreze de la farmacisti suma de 2750 lei.

Comitetul hotărăște ca suma să se folosească pentru conducerea spitalului militar.

Membrele reuniunii împreună cu dna pres. Aurelia Cioba s-a luat parte activă cu deosebit zel și dragoste la Cantina "Cmii Rosie" condusă de neobșita neapreciată dna Roe Coste, în gara domnișoara Elena pentru aprovizionarea soldaților concentrați cu ceaiuri și alte alimente procurate de către Soc. Căminii Rosie filiala Timișoara.

Membrele reuniunii noastre au luat parte la toate festivitățile naționale și la diferite manifestări culturale.

Pentru munca depusă în interesul Reuniunii și pentru Timișoara colaborare a membrilor dna președintă le exprimă mulțumiri.

3.) Se citește raportul internărilor asupra gestiunii anului școlar 1937-38 și 1938/39 precum și a timpului 1/IX 1939 - 1 Iunie 1940. Raportul să se ia la cunoștință și să fie prezentat la următoarea sesiune generală.

4.) Se fixează programul general pe ziua de 14 Iulie 1940 ora 11 1/2 cu următorul program:

- 1.) Deschiderea sesiunii.
- 2.) Raportul general despre activitatea Reuniunii și al Internatului.
- 3.) Raportul casieriei.
- 4.) Raportul cenzorilor.
- 5.) Proiectul de buget pe anul 1940.
- 5.) Eventuale

Fig. 2. Proces-verbal din data de 21 iunie 1940 al programului Reuniunii Femeilor Române din Timișoara, care cuprinde detalii ale implicării acestei organizații în acțiuni de sprijin și ajutor în cadrul celui de-al Doilea Război Mondial. Sursa: SJTAN, Fond Primăria municipiului Timișoara, dos. 19/1935-1943, f. 51a.

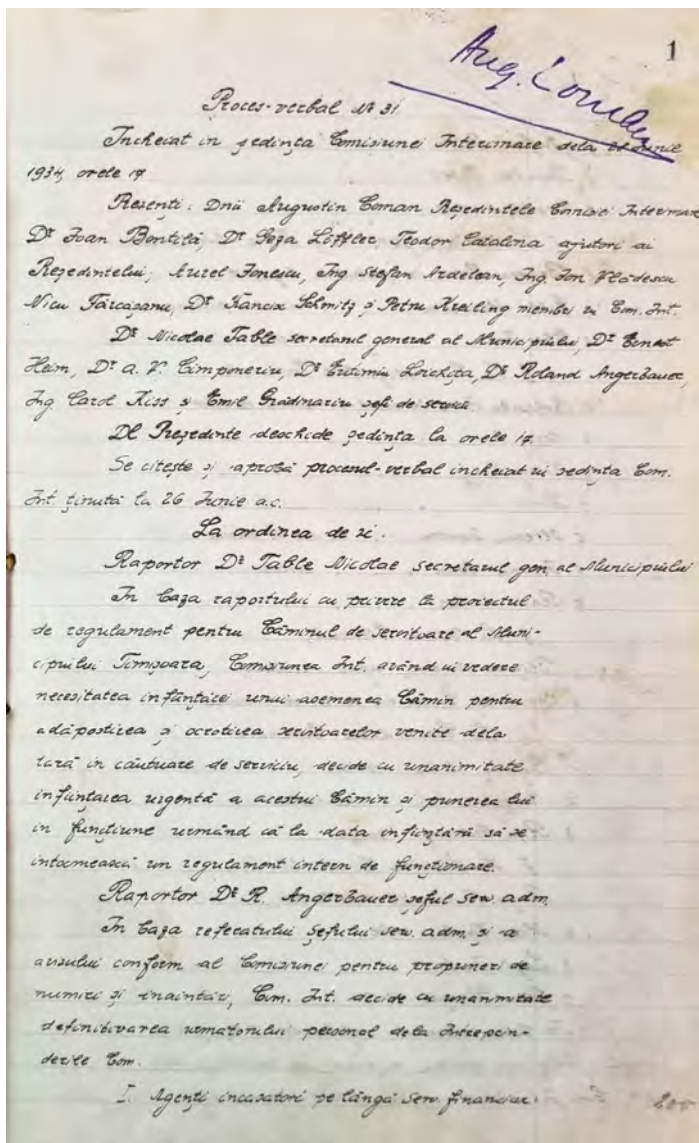

Fig. 3. Informații referitoare la înființarea Căminului de servitoare al municipiului Timișoara. Sursa: SJTAN, Fond Primăria municipiului Timișoara, dos. 19/1934, f. 1a.

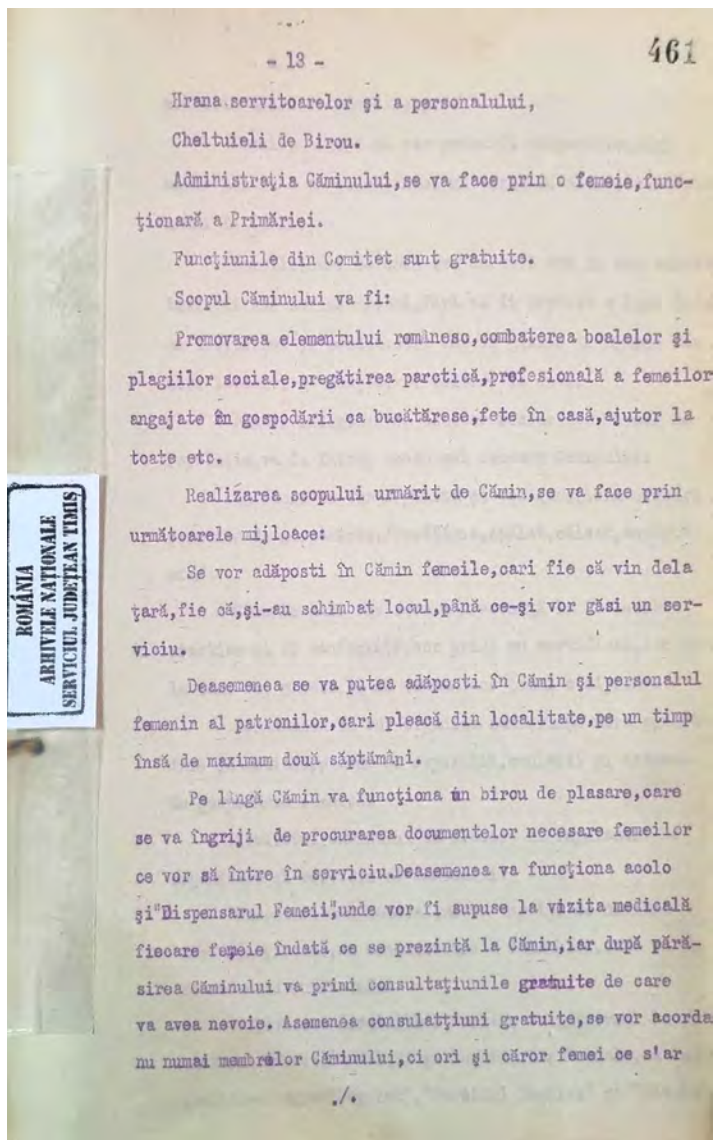

Fig. 4. Informații referitoare la Căminul de servitoare al municipiului Timișoara.
Sursa: SJTAN, Fond *Primăria municipiului Timișoara*, dos. 41/1936, f. 461.

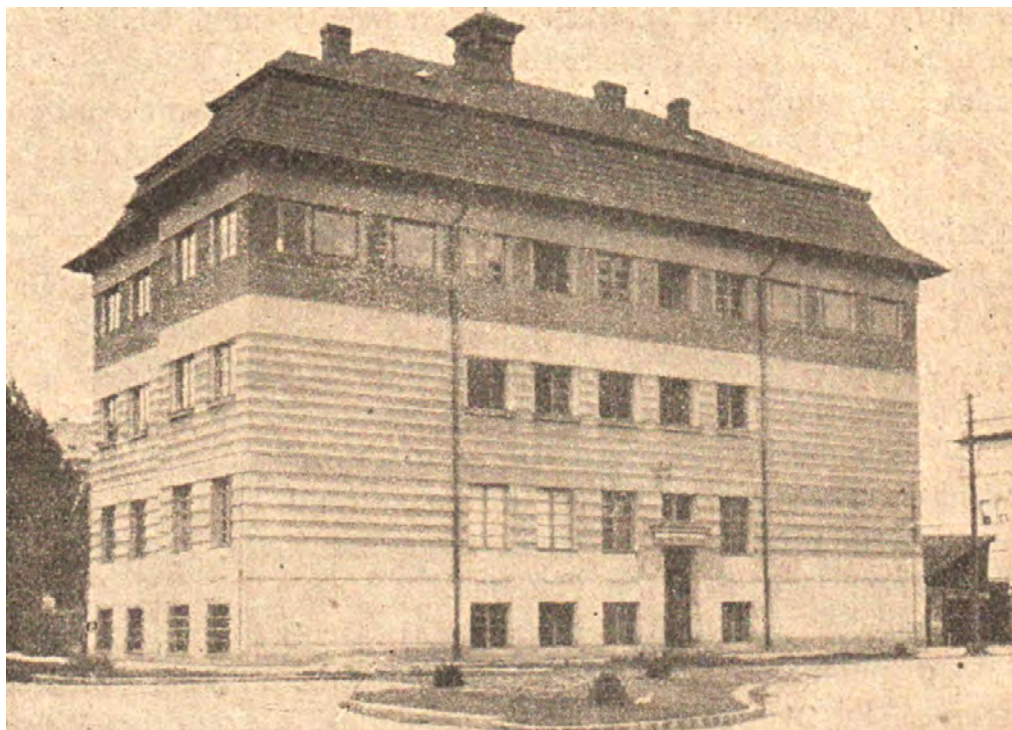

Fig. 5. Internatul de băieți al Reuniunii Femeilor Române, construit în 1931. Sursa: Nicolae Ilieșiu, *Timișoara – Monografie istorică*, Timișoara, Editura G. Matheiu, 1943, vol. I, p. 221.

Fig. 6. Gara „Domnița Elena” (astăzi, Gara Timișoara Nord. Sursa: Colecția de Fotografii a Muzeului Național al Banatului, nr. inv. 21990/4.

Oana-Georgiana RAHUMA

SMARANDA BRĂESCU, EROINA CU ARIPI ALBE

SMARANDA BRĂESCU THE HEROINE WITH WHITE WINGS

***Abstract:** Being a woman has involved breaking down many barriers and prejudices since ancient times. Throughout history, countless women, through their strength of character and courage, have accomplished this, gaining fame and becoming competitors to men. They have also become worthy examples for other women to follow. Smaranda Brăescu exemplifies this, as she was the first Romanian woman to obtain a parachutist license. In 1932, she set the absolute record for parachuting in Sacramento, California, and secured her pilot license after being denied in Romania due to the prevailing attitudes toward women's roles. Due to her courage and ambition, Smaranda emerged as an atypical female figure, gaining recognition and respect in countries such as France and Italy, which were the first to acknowledge her aeronautical skills by granting her licenses and certifications. In Romania, she was given a parachutist license but her pilot skills were only partially recognized; she could not serve as a military pilot but was allowed to fly as one of nine women in the White Squadron – originally called the Sanitary Squadron – a unit of the Royal Air Force of Romania composed exclusively of female pilots in its first two years. They served the Red Cross by evacuating wounded soldiers from the battlefield during World War II. Smaranda was decorated by King Carol II with the second bar of the “Golden Cross” of the “Aeronautical Virtue”, the first bar having been awarded to her by the state. Ironically, fate transformed Smaranda from a heroine into a target for the communist regime due to her anti-communist stance and her involvement in the anti-communist organization “Sumanele negre”. She faced imprisonment for two years or was forced to live in hiding for the rest of her life. Smaranda Brăescu spent her final years under a false identity, passing away on February 2, 1948, after battling breast cancer. She was buried at the Central Cemetery in Cluj under the name Maria Popescu, a fact that was only discovered in 1977 when her burial plot was reassigned to another person due to unpaid taxes.*

Privită ca și descendentă a Evei și asociată astfel cu ideea păcatului original, femeia a fost nevoită din cele mai vechi timpuri să doboare numeroase bariere și prejudecăți. De-a lungul istoriei, nenumărate femei, prin tărie de caracter și curaj, au învins aceste impedimente devenind nu doar concurență bărbaților, cât și exemple demne de urmat în rândul celorlalte femei.

Mentalitatea limitată în ceea ce privește statutul femeii este prezentă în perioada interbelică, însă în aceeași perioadă ia naștere și emanciparea femeii. Acest proces pornește din mediul urban, femeile manifestându-și dorința de a evolua atât în ceea ce privește profesia, cât și în ce privește rolul acestora în societate, independența financiară reprezentând un vis pentru multe femei, mai ales pentru cele care proveneau din medii sociale defavorizate, întrucât statutul femeilor era direct proporțional cu dimensiunea zestrei.

Deși, treptat, și-au câștigat unele drepturi precum: purtarea părului tuns, a pantalonilor, utilizarea bicicletei și practicarea sporturilor, femeile sunt în continuare asociate mai degrabă cu latura estetică decât cea etică existând în continuare așteptări

ca femeile să fie preocupate îndeosebi de modă, decorațiuni interioare și gastronomie decât de domenii considerate ca aparținând exclusiv bărbaților.

Femeile aveau foarte puține drepturi civile, precum dreptul la educație de care se bucurau în cele mai multe cazuri femeile din mediul urban, lipsind complet drepturile în politică și accesul la cele mai multe profesii.

Dacă în zona urbană, femeile devin tot mai preocupate de educație, în zona rurală aceste semne de emancipare se întrezăresc pe alocuri, femeia fiind responsabilă în continuare de bunul mers al gospodăriei și creșterea copiilor așa cum evidențiază cercetătorul Costion Nicolescu:

Ele se ocupau de toate pregătirile pentru cele trei momente importante din viața omului: nașterea, nunta și moartea. Tot ele se ocupau de medicina tradițională, de întreținerea gospodăriei, de prepararea hranei, de creșterea și educarea copiilor, făceau îmbrăcăminte¹.

Se încerca o conservare a mitului femeii frumoase, însă limitată intelectual. Imaginea și statutul femeii au fost prejudiciate de-a lungul timpului de opoziția emancipării femeii prin concepții precum că femeia ar avea capul și creierul mai mic decât bărbatul, nefiind astfel capabilă să îl egaleze pe acesta din punct de vedere intelectual, că, îndeplinind sarcini ce revin de drept bărbaților, aceasta ar dobândi trăsături masculine sau că, odată cu exercitarea profesiilor publice, aceasta se va îndepărta de la îndatoririle și menirea femeii românce și anume aceea de gospodină, soție și mamă.

Alegând cariera și celibatul în detrimentul îndatoririlor prestabilite de societate și susținute de biserică, femeia ar deveni responsabilă de afectarea conduitei creștine provocând totodată și o dezordine socială. Cu toate că drepturile femeilor în materie civilă erau oricum foarte puține, dreptul civil în acea perioadă asimila femeia căsătorită cu statutul minorului astfel încât aceasta nu avea dreptul de a face uz de patrimoniul familiei sau comerț fără acordul soțului.

Deși, în teorie, Constituția din 1923 face referiri la dreptul femeilor de a-și exercita drepturile politice, în practică acest lucru devine posibil abia în 1929, când femeile își vor exercita dreptul de vot la alegerile comunale, orașenești și județene.

Deși de-a lungul timpului femeile și-au câștigat tot mai multe drepturi, transformându-se din casnice în femei de afaceri, societatea românească tradiționalistă păstrează și în prezent concepțiile conform cărora femeia este inferioară bărbatului.

Cele două războaie mondiale au pus o mare presiune și pe societatea civilă astfel că prezența femeilor provenite din diverse straturi sociale, ce activau ca infirmiere sau medici, devenise o obișnuință. Totuși această evoluție avea o limită și lucrurile stăteau cu totul altfel în ceea ce privește femeile-pilot. Acestea reprezentau o apariție neobișnuită fiind privite cu foarte multă circumspecție deoarece în acele vremuri nu era ceva comun ca o femeie să posede și să manifeste forță, curaj și sânge rece, atribute necesare unui pilot și specifice bărbaților și totodată nu se dorea încurajarea acestui fapt. De aceea femeile, care au manifestat această dorință de a activa în domenii destinate până atunci

¹ Roxana Rusu, *Femeia interbelică versus femeia recentă în România*, Bucureștii Vechi și Noi, <https://bucurestii-vechisinoi.ro/2010/05/femeia-interbelica-versus-femeia-recenta-in-romania/>

exclusiv bărbaților, nu au fost agreate și susținute de către instituțiile statului conduse evident de bărbați.

Un astfel de caz este cel al aviatoarei Smaranda Brăescu, prima femeie parașutist a României și cea de-a treia femeie pilot, care deși a luptat cu puteri supraomenești pentru a-și câștiga dreptul de a pilota, a obținut brevetul de pilot întâi în țări precum SUA în 1932, Franța, Italia, Anglia, brevetul obținut în SUA fiind omologat și în România în anul 1937.

În timp ce autoritățile române o tratau cu indiferență în încercarea de a-i înăbuși visul, străinii au privit-o pe Smaranda dincolo de stereotipuri și mentalități insuficient dezvoltate apreciind-o pe românca minionă, care emana ambiție, putere și curaj ieșite din tiparul vremurilor.

Smaranda Brăescu a obținut într-un timp relativ scurt rezultate impresionante stabilind recordul mondial feminin la parașutism în anul 1931 și recordul mondial absolut la parașutism în anul 1932. A fost una dintre cele 10 femei pilot membre ale Escadrilei Albe, care în perioada 1942–1945 au salvat peste 10.000 de răniți pe frontul estic și vestic, a activat ca instructor militar de parașutism și s-a numărat printre cei care au luptat împotriva comunismului fiind membră a diviziei „Sumanele negre”, parte a Organizației „Haiducii lui Avram Iancu”.

Patriotismul și devotamentul său față de țară și de aviație au fost răsplătite cu ostracizarea și prigonirea sa de către regimul comunist, ulterior cu condamnarea sa în lipsă, la doi ani de închisoare, respectiv condamnarea la fugă, sărăcie, privarea de propria familie și de un sfârșit obștesc în demnitate.

Nașterea unei eroine

Smaranda, eroina descendentă din neam de răzeși, se naște la 21 mai 1897, în satul Hănțești, comuna Buciumeni, lângă Tecuci, într-o familie numeroasă, cu părinți foarte gospodari și foarte respectați în comunitate.

Smaranda figurează în unele documente cu date de naștere diferite. În carnetul său de elevă a Școlii de Arte Frumoase, data nașterii este trecută ca fiind 23 mai 1904, pe când în primul său brevet de pilot este înscris anul 1905 ca an al nașterii sale. Acest lucru nu este tocmai neobișnuit pentru perioada interbelică când femeile declarau diferite date ale nașterii tocmai pentru a-și ascunde vârsta reală.

Fratele geamăn al Smarandei, Panait-Paul a îmbrățișat, de asemenea, cariera militară, astfel încât patru din cei nouă copii ai familiei vor lupta pe front. În satul natal nu exista școală, drept urmare, Smaranda a studiat clasele primare la școala din satul vecin Vizurești parcurgând zilnic câțiva kilometri, iar cursurile secundare le-a continuat la Bârlad.

În anul 1912, pe când Smaranda avea 15 ani, participă la mitingul aviatic de la Bârlad, unde va fi profund impresionată de pilotul Gheorghe Negrescu, al treilea pilot brevetat al României și cel ce-i va insufla pasiunea pentru zbor.

Mândița, așa cum era alintată de familie și de cei apropiați, a activat timp de trei ani ca învățătoare suplinoare, iar, în anul 1923, experimentează primul zbor cu pilotul militar Dumitru Naidinescu la școala de pilotaj din Tecuci.

În perioada 1924–1929, Smaranda urmează cursurile Academiei de Arte Frumoase din București, cursurile fiind plătite cu salariul obținut la banca pentru care aceasta lucra.

Ascensiunea Smarandei în aeronautică a fost una plină de obstacole și uși închise, astfel primul refuz, de care aceasta s-a lovit, a fost acela de a zbura în cadrul școlii de pilotaj de la Tecuci, în anul 1927. Visul Smarandei însă nu va fi stins de acest refuz deoarece ambițioasă din fire, Smaranda găsește repede o alternativă pentru a putea îmbrățișa aeronautica.

Aceasta învață limba germană și corespundează cu Otto Heinecke, inventatorul uneia dintre primele parașute performante, folosită ulterior și de Smaranda. Îl întâlnește în același an la un miting aviatic și având susținerea lui Heinecke și ajutorul financiar obținut din împrumuturi și donații pleacă în Germania, unde va face școala de parașutism „Schroeder”. Însă pentru a putea absolvi este condiționată de către școală să-și achiziționeze propria parașută.

În iulie 1928, la Berlin, Smaranda execută un salt cu parașuta de la 600 m în urma căruia obține brevetul și devine prima parașutistă din România și a treia din Europa, fiind aclamată la aterizare de asistența germană cu „Bravo româncă”.² Cotidianul interbelic „Curentul” o numea pe Smaranda „O glorie națională”³ și acuza în același timp autoritățile pentru ignoranța de care au dat dovadă față de gloria adusă de această femeie a României.

Portret de eroină

Smaranda era o femeie micuță de statură cu ochii albaștrii și părul lung și negru purtat în două cozi împletite. Pasiunea sa față de aviație și parașutism, domenii unde bărbații dețineau monopolul, și lipsa interesului său față de cochetărie, au făcut ca Smaranda să fie percepută ca o persoană ciudată și de neînțeles. Preferințele sale au avut ca rezultat nu doar dezaprobarea bărbaților, ci și a femeilor, însă pentru Smaranda împlinirea visului de a deveni pilot a fost mult mai importantă decât părerea unor membri ai societății, așa cum argumentează într-un interviu din revista „Ilustrațiunea Română” la 14 octombrie 1931:

Unii m-au considerat o excentrică, alții poate chiar o nebună. Dar eu mi-am văzut de drumul pe care aveam să-mi găsesc idealul și mulțumirea mea sufletească. N-am bătut recordul nici pentru glorie nici pentru premiu. Puteam să realizez același record și în Apus sau în America, unde o asemenea realizare constituie evenimentul zilei. Dar am preferat să-l realizez aici în țară, pe pământul țării mele și pentru nația românească. Nu știu de ce un record mondial feminin este o ispravă tocmai atât de mare cum spuneți. Totuși ne conferă un drept în concertul mondial al parașutiștilor și al sportivilor care trebuie să ne dea și nouă românilor considerația meritată⁴.

Demnitatea, curajul, spiritul dreptății, precum și nesupunerea la un tratament

² Ana Maria Sireteanu, T. Sireteanu, *Jurnalul celebrei Smaranda Brăescu*, București, Editura Vremea, 2010, p. 36.

³ *Ibidem*, p. 39.

⁴ *Ibidem*, p. 43.

injust au reprezentat caracterele morale pe care Smaranda le-a dobândit în cadrul familiei sale.

Valorile Smarandei nu erau exprimate prin ținute elegante și scumpe. Modestia și sensibilitatea artistică, dragostea față de țară și portul național popular erau dovedite prin participarea acesteia în port popular la diferite evenimente diplomatice, recepții, mitinguri aviatice și festivități de decorare, așa cum nota în propriul jurnal cu ocazia călătoriei în Italia în anul 1939:

M-am îmbrăcat într-un costum național de Rucăr. Când m-am urcat pe vapor toată lumea și-a îndreptat privirile spre mine⁵.

Carierea și împlinirea visului Smarandei de a fi aviatore păreau că nu vor deveni realitate întrucât a fost refuzată de școlile de aviație din România. O mulțime de porți i-au fost închise deoarece nu se dorea sprijinirea unei astfel de inițiative venite din partea unei femei.

În ciuda drumului anevoios și sinuos, cu ambiție și hotărâre Smaranda alege să-și facă intrarea în lumea aeronauticii devenind parașutistă în anul 1928, la Berlin. În perioada ce va urma, Smaranda este invitată la diferite mitinguri aviatice pentru demonstrații cu parașuta.

În anul 1930, la Satu Mare aceasta suferă un accident de parașutism fiind izbită de către curenții de aer de un copac. Urmările acestui incident sunt foarte serioase, Smaranda suferind multiple traumatisme ce o vor ține spitalizată timp de șase luni.

Tăria de caracter și perseverența de care dă dovadă Smaranda îi aduc acesteia una dintre realizările sale deosebite și anume, în octombrie 1931, devine campioană europeană cu record mondial feminin prin saltul de la 6.000 m. Smaranda spunea:

Viața mea nu înseamnă nimic dacă o țin numai pentru mine. Viața mea o dăruiesc țării, dar vreau să o dăruiesc frumoasă și încărcată de glorie. Nu mă voi întoarce decât biruitoare, pentru că eu cred în steaua mea și Dumnezeu a ținut cu mine și cu steaua mea⁶.

Anul 1932 îi pregătea Smarandei două succese extraordinare și anume recordul mondial absolut obținut la 19 mai la Sacramento, SUA, pentru saltul de la 7.233 m și obținerea brevetului de pilot la Roosevelt Aviation Field, la 8 octombrie 1932. În urma acestor reușite, Smaranda Brăescu devine prima aviatore europeană, care a obținut acest prestigios certificat și a treia aviatore a României, ulterior obținând brevetele de pilot și în Franța, Italia și Anglia. De asemenea este nominalizată sportiva numărul 1 a lumii într-un domeniu de mare risc aflat la începuturi în întreaga lume.

După stabilirea recordului mondial absolut, Smaranda revine în țară în martie 1933. La întoarcerea pe plaiurile natale, Smaranda va fi decorată de Regele Carol al II-lea cu a doua baretă la „Crucea de aur” a Ordinului „Virtutea Aeronauticii”. Conform articolului lui Ion Dragomir din cotidianul „Universul” din 9 mai 1935, Regele Carol al II-lea i-ar fi spus Smarandei:

⁵ *Ibidem*, p. 205.

⁶ *Ibidem*.

Știu cât te-ai zbatut și tot ce ai suferit. Meritul îți este cu atât mai mare cu cât însemnate au fost obstacolele care ți-au stat în cale⁷.

Cu toate acestea, pentru următorii doi ani existența Mândiței este lipsită de bucuria zborului fiind mai degrabă atracția petrecerilor și a evenimentelor unde era invitată. În 1934, Smaranda era o eroină pauperă lipsindu-i cu desăvârșire atât finanțele necesare împlinirii unui alt vis și anume achiziționarea unui avion propriu, cât și cele necesare traiului zilnic. Perspectivele de viitor nu tocmai optimiste o determină pe aceasta să ia în calcul ideea călugăriei și a petrecerii anilor bătrâneții retrasă la o mănăstire catolică fie din țară, fie din străinătate, cum ar fi fost America de Sud. Smaranda considera în acest fel, că nimeni nu se va mai împiedica de ea invocând fel și fel de scuze în locul soluțiilor. Probabil, ar fi ales ca destinație străină America de Sud atât din prisma catolicismului răspândit, cât și a climei calde a acestei țări care i-ar fi putut ameliora nevralgiile de care Smaranda suferea în urma accidentului de parașutism de la Satu Mare.

Stelian Popescu, directorul cotidianului „Universul”, cel care a susținut-o de la început pe Smaranda în demersurile sale de stabilire a recordurilor mondiale, i-a sărit în ajutor, ca de fiecare dată, astfel că prin intervenția sa numeroși cetățeni și-au oferit ajutorul încât din colecta donațiilor, inclusiv cea a Băncii Naționale, Smaranda a reușit să strângă jumătate din suma necesară achiziționării avionului, restul fiind suportat de către Ministerul Aerului.

Avionul Smarandei, modelul Miles Hawk, comandat la firma „Phillips & Powis & Miles Aircraft Companies” din Reading, Anglia, a trebuit practic „furat” de însăși proprietara sa deoarece conflictul cu președintele Aeroclubului României, Andrei Popovici, a determinat refuzul acestuia de a-i trimite carnetul de passage pentru a putea pilota avionul în spațiul aerian internațional.

Aversiunea francezilor față de englezi a fost în beneficiul Smarandei deoarece Aeroclubul Franței i-a eliberat pașaportul de avion, acel carnet de passage, evitând astfel riscul de a fi arestată pentru trecerea ilegală a frontierelor.

Profund marcată de moartea vremelnică a lui Aurel Vlaicu, prăbușit cu propriul avion în 1913, Smaranda și-a denumit avionul cu fuzelaj albastru și aripile vopsite în culorile tricolorului „Aurel Vlaicu”, în onoarea pilotului. Prin această decizie, aviațoarea a împlinit visul lui Aurel Vlaicu de a străbate Carpații la manșa propriului avion. Smaranda nota în jurnalul său în anul 1935:

Eram fericită că îi traversez și cu „Aurel Vlaicu” am putut veni din Anglia prin Franța – Germania – Austria – Ungaria trecând Alpii și Carpații pentru care el s-a prăbușit⁸.

Obstacolele de natură financiară au fost din nefericire pe măsura curajului și ambiției sale. În anii următori Smaranda efectuează raiduri internaționale și obține în România omologarea cu nr. 167/1937 a brevetului său de pilot civil obținut în SUA.

Iubindu-și țara până la epuizare indiferent de cost, după anexarea Bucovinei de Nord și a ținutului Herței la URSS, Smaranda adresează o scrisoare Ministerului Aerului și Marinei prin care își exprimă dorința de a se face utilă țării ca pilot și parașutistă.

⁷ *Ibidem*, pp. 52–53.

⁸ *Ibidem*, p. 133.

În anii 1941–1942 aceasta va activa ca instructor militar de parașutism și din 1942, ca pilot al Escadrilei Albe, unitate a Forțelor Aeriene Regale ale României alcătuită din zece femei pilot, care în perioada 1940–1943 au salvat 10.000 de răniți de pe frontul estic și cel vestic.

Avionul RWD 13S pilotat de Smaranda în cadrul Escadrilei Albe era un avion ușor, produs în Polonia, prevăzut cu trei locuri, pilot și două țărghi cu răniți, toate avioanele fiind instruite sanitar. Acestea efectuau între patru și șapte zboruri pe zi riscându-și viața la fel de mult ca și restul militarilor. Piloții Escadrilei Albe zburau la altitudini joase de aproximativ 50 m pentru a nu fi mitraliate, avioanele erau vopsite în culori de camuflaj cu însemnul Crucii Roșii iar avioanele aveau o salopetă albă și nu echipament militar, pentru ca în cazul capturării să nu fie considerate spioni. Însemnul Crucii Roșii nu oferea totuși protecție deplină, avioanele fiind vâdate asemeni celorlalte avioane militare. De multe ori femeile pilot au fost nevoite să facă acrobații pentru a evita muniția deoarece avioanele lor nu erau dotate cu armament pentru a putea riposta.

După prima misiune la Odessa, femeile pilot au primit Ordinul „Virtutea Aeronautică cu Spade”, clasa „Crucea de aur”, una dintre cele mai importante distincții militare pentru curaj. Următoarele campanii importante au fost la Stalingrad și Crimeea. În campania de la Stalingrad fetele au fost nevoite să înfrunte nu doar pericolul reprezentat de partizani, dar și diferența mare de temperatură dintre frigul nopții și arșița zilei, adăpostindu-se în corturi în plină stepă.

Printre nori: recorduri și raiduri.

Succesul Smarandei se datorează puterii sale de concentrare și autodepășire în condiții de maximă solicitare fizică și psihică, precum temperatura scăzută la înălțimea mare de la care sărea, lipsa măștii de oxigen, care se găsea doar în SUA, butelia având o greutate de 15 kg și o doză de oxigen suficientă pentru 15 minute, greutatea parașutei și a echipamentului.

Stabilirea recordului mondial feminin din 2 octombrie 1931, în Ialomița, când Smaranda a sărit de la 6.000 m, a venit după o perioadă de recuperare de două luni în urma accidentului suferit în 1930 la Satu Mare și multă pregătire.

Pentru recordul absolut din Sacramento, SUA, Smaranda a trebuit să îndure numeroase șicanări și tentative de sabotaj pregătite de americani. În primă fază i-a comunicat că nu poate efectua acest salt în Florida, unde se afla avioanele, deoarece era nevoie ca avionul să zboare deasupra unei câmpii vaste unde să se poată interveni la nevoie iar acolo câmpia, deși vastă, era plină de șerpi și alte pericole. Cineva i-a dat Smarandei pontul despre câmpia din Sacramento, statul California, care îndeplinea cerințele impuse de americani și astfel a traversat coasta Pacificului pentru a ajunge la Sacramento.

Dacă această primă încercare de a o dezarma pe Smaranda a fost un eșec, parașutista a trebuit să învingă tentativele ulterioare de sabotaj ale americanilor. Aceasta a experimentat cinci încercări de urcare la altitudinea potrivită întinse pe o durată de două luni care din diverse motive nu au fost cu succes. Saltul norocos a

fost cel cu numărul șase, avionul ajungând la altitudinea necesară într-o zonă plană potrivită. În primele două încercări avionul nu a fost suficient de performant pentru a putea atinge peste 6.500 m, în următoarea încercare la 6.000 m pilotul a susținut că i s-a terminat oxigenul din butelie și este absolut necesar să coboare pentru aterizare. În cea de-a patra încercare însăși Smaranda experimentează lipsa de oxigen din butelie. Agasată fiind de aceste încercări mai mult sau mai puțin evidente de a fi oprită din demersul său, Smaranda îl roagă pe Ion Petrescu, un român stabilit la San Francisco, să o ajute să umple buteliile, să le transporte la avion și să le păzească până a doua zi când avea loc o nouă încercare.

De această dată, deși era încă în vigoare prohibiția, pilotul se bucura de o sticlă de whisky, lucru care aparent a dus la pilotarea avionului în zona stâncoasă a Munților Sierra Nevada unde evident Smaranda nu putea face saltul necesar stabilirii recordului.

Trebuie menționat faptul că pe lângă toate aceste șicane, Smarandei i s-a cerut să poarte două parașute, cea personală de proveniență germană în spate și una de proveniență americană în față. La acestea s-a adăugat greutatea costumului de piele îmblănit deoarece la astfel de înălțimi temperatura este cu mult sub zero grade. După echiparea completă, a fost nevoie de ajutorul a trei persoane pentru ca Smaranda să poată fi urcată în avion.

Rămasă fără bani pentru cazare și mâncare în cele două luni de încercări, cu nervii întinși la maxim, Smaranda iritată de întrebările ziariștilor chemați pe Aerodromul Bay tocmai pentru a o agasa, întrebată ce va face dacă nu va reuși nici de această dată, le-a răspuns că în cazul unei alte nereușite va sări oricum însă fără parașută.

Destin sau coincidență, Smaranda a efectuat saltul ce îi va aduce recordul mondial absolut pe câmpul din Sacramento în apropiere de orașul Florin, denumit astfel după bogătașul moșier român Nik Florea.

Luna în care Smaranda s-a născut i-a adus noroc deoarece, așa cum se poate constata, realizările sale extraordinare au avut loc cu precădere în luna mai. Așadar, la 19 mai 1936, la patru ani de la recordul său din SUA, Smaranda reușește cu ajutorul aviatorului Pantazi, cel care i-a asigurat benzina, cel mai important raid din cariera sa și anume București – Africa pe ruta București – Roma – Tripoli, străbătând o distanță de peste 6.000 km și peste patru ore de zbor continuu. Acest raid a fost considerat cel mai important, nu doar din cauza distanței parcurse fără oprire, dar și datorită tipului de avion și anume, monomotor și monoloc.

Întoarcerea din acest raid a fost presărată cu peripeții deoarece, ajunsă la 4.000 m deasupra Mării Mediterane, motorul avionului s-a oprit și aparatul de zbor a intrat în cădere, însă, autocontrolul Smarandei și credința acesteia au salvat-o și de această dată. Într-o ultimă încercare de a se salva, aceasta a tras de manșa avionului reușind să-l redreseze și să-l piloteze până la Sofia, unde o furtună a obligat-o să facă escală. Smaranda și-a reluat zborul, însă deasupra județului Teleorman a fost prinsă de furtună și întuneric ceea ce a dus la producerea unui impact foarte puternic, cauzând defectarea avionului, moartea unui cal, dar salvarea Smarandei, deoarece la ivirea zorilor a constatat că impactul cu calul se produsese aproape de marginea unei prăpăstii, fapt ce a împiedicat căderea avionului.

Deși foarte apreciată pentru raidurile excepționale realizate în „alb”, în condiții meteorologice nefavorabile, aceasta a purtat lupte supraomenești atât pentru a putea achiziționa avionul, dar și pentru benzină, ulei și costurile necesare întreținerii avionului, deoarece de cele mai multe ori cererile sale au întâlnit refuzul autorităților.

Prigoana și apusul Mândiței

Mândița, așa cum o alintau cei dragi, având convingeri pur democratice, credea că după 1946, românii vor avea sprijinul americanilor. În urma alegerilor frauduloase din noiembrie 1946, va semna un memoriu colectiv, alături de Generalul Aldea și actorul Constantin Tănase, adresat Comisiei Aliate de Control, însă vor fi expuși sovieticilor și această acțiune va duce la prigonirea acestora de către regimul comunist.

Condusă de sentimentul de patriotism profund și disprețul față de violența și cotropirea barbară dovedită de sovietici, Smaranda devine membră a Diviziei „Sumanele negre”, parte componentă a organizației anticomuniste „Haiducii lui Avram Iancu”. În cadrul acestei divizii, Smaranda era responsabilă cu propaganda și răspândirea manifestelor Partidului Național Țărănesc (P.N.Ț.) din avion și facilitarea întâlnirilor dintre membrii organizației. Dosarul preliminar în instruirea procesului contra organizației „Haiducii lui Avram Iancu” menționează colaborarea Smarandei Brăescu cu grupul de parașutiști legionari condus de căpitanul Tanțu V. Mihai din 1945. Conform solicitării Șefului Serviciului „S”, la data de 26 noiembrie 1945, Smaranda Brăescu este menționată pe lista ce cuprinde numele unor persoane ce vor trebui filate, fiind bănuită de a fi implicată în mișcarea de rezistență.⁹ Datorită pregătirii militare a majorității membrilor organizației anticomuniste „Haiducii lui Avram Iancu”, aceștia erau urmăriți fie de Curtea Marțială, fie de Tribunalul Poporului. Odată cu afilierea la aceste mișcări anticomuniste, Smaranda va fi prigonită de Securitate, judecată în lipsă și condamnată la doi ani de închisoare pentru omisiune de denunț.¹⁰

Înstrăinându-se de propria familie și prieteni, aceasta alege să-și petreacă ultimii ani din viață fugind și ascunzându-se pentru a nu fi încarcerată asemeni unora dintre colegii aviatori. Mariana Drăgescu rememorând ultima lor întâlnire, afirma:

Ultima oară când am văzut-o pe Smaranda era foarte agitată era înfricoșată de ceva. Și într-adevăr n-am mai văzut-o de atunci. După câțva timp am citit într-un ziar că a fost condamnată în lipsă pentru că s-a implicat într-o chestie cu Sumanele Negre¹¹.

Aflată într-o neîntreruptă fugă, primește ajutor și protecție din partea preoților catolici și a călugărițelor. Tumultul în care Smaranda se afla a consumat-o tot mai mult încât deteriorarea stării sale de sănătate a culminat cu un cancer mamar, de care va fi operată în 1946. Operația nu a avut rezultatele așteptate, starea i se înrăutățește și va fi internată de prof. Iuliu Hațieganu la Clinica Universitară din Cluj, unde, la 2 februarie 1948, aceasta se va reîntoarce în văzduh pentru eternitate fiind vegheată cu

⁹ C. Troncoț, *Procesul Mișcării Naționale de Rezistență 1946, Arhivele Totalitarismului*, an VI, nr. 19–20, 2–3/1998.

¹⁰ D. Focșa, *Escadrila albă: O istorie subiectivă*, Iași, Institutul European, 2013 p. 32.

¹¹ *Ibidem*.

blândețe și rugăciune de două măicuțe de la Congregația surorilor Maicii Domnului din Cluj.

Știrea tragicului sfârșit al Smarandei se va răspândi prin intermediul Nadiei Russo, care în perioada detenției află de la o călugăriță catolică și îi va relata prietenei sale, Mariana Drăgescu.

Viața Smarandei a reprezentat un subiect amplu dezbătut în spațiul public, de aceea nu se știe cu exactitate unde sunt rămășițele acesteia. Supoziția cea mai populară este aceea că a fost înhumată sub numele fals de Maria Popescu în Cimitirul Central din Cluj parcela II B, locul 1550, iar osemintele Smarandei au fost deshumate în 1977, din cauza neplății taxelor de concesiune, și reînhumate alături de un alt decedat de origine maghiară.

In memoriam

Timp de mai bine de șapte decenii, cimitirul a tăinuit cu grijă locul unde Smaranda își doarme somnul de veci întrucât nu exista niciun singur element funerar care să dezvăluie acest secret. Deși regimul ce a prigonit-o pe Smaranda a apus demult, autoritățile au rămas în continuare reticente la adresa Smarandei.

Asociația Română pentru Propaganda și Istoria Aeronauticii filiala Cluj a reușit în anul 2018, odată cu Centenarul României, să-i ridice un monument funerar ca un gest de admirație și recunoștință pentru cea care și-a dedicat viața aviației și patriei românești. Numele Smarandei este în continuare purtat cu demnitate prin văzduhul teatrelor de operațiuni de către Batalionul 630 Parașutiști „Smaranda Brăescu” și Batalionul 53 Comando „Smaranda Brăescu”, unde cei mai buni, asemeni Smarandei, îi cinstesc numele și luptă în cele mai ostile condiții.

Una dintre aeronavele companiei aeriene naționale Tarom îi poartă numele peste mări și țări, iar aviatoarea Stela Huțan Palade, colega Smarandei în cadrul Escadrilei Albe, a avut inițiativa denumirii unei străzi din cartierul Aviației din București după numele Smarandei Brăescu.

Odată cu

descătușarea lacătelor cerului s-a petrecut și eliberarea femeii de sub tutela prejudecăților că ar fi venit pe lume doar să fie soție, mamă și... în general robită muncii¹².

Stereotipurile și limitările convenționale privind statutul femeii în perioada interbelică, piedicile birocrăției și rigiditatea autorităților în domeniul aviației, i-au cauzat atât răni sufletești, cât și prejudicii materiale, însă, Smaranda Brăescu, în aparență timidă și fragilă, a depășit bariere profesionale inimaginabile.

¹² I. Berechete-Vădeni, *Parașutista – pilot Smaranda Brăescu*, Hunedoara, 1997, p. 5.

Bibliografie

- ARPIA, *Smaranda Brăescu. Lăsați-mă să zbor!*, Cluj-Napoca, Editura Ecou Transilvan, 2024.
- D. Antoniu, *Illustrated History of Romanian Aeronautics 1909–1948*, Bucharest, 2014.
- I. Berechete-Vădeni, *Parașutista-pilot Smaranda Brăescu*, Hunedoara, 1997.
- R. Ciuceanu, O. Roske, C. Troncotă, *Începuturile Mișcării de Rezistență în România*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Academia Română, vol. II, iunie – noiembrie 1946.
- D. Focșa, *Escadrila albă. O istorie subiectivă*, Iași, Institutul European, 2013.
- D. Focșa, *Aviatori de altădată*, Iași, Institutul European, 2012.
- V. Firoiu, *Amazoanele cerului*, București, Editura Albatros, 1980.
- C. Ionescu, *Zece femei împotriva morții – Escadrila albă*, București, Editura Militară, 2003.
- Roxana Rusu, *Femeia interbelică versus femeia recentă în România*, Bucureștii Vechi și Noi, <https://bucurestivechisinoi.ro/2010/05/femeia-interbelica-versus-femeia-recenta-in-romania/>
- Ana Maria Sireteanu, T. Sireteanu, *Jurnalul celebrei Smaranda Brăescu*, București, Editura Vremea, 2010.
- N. Staicu-Buciumeni, *Regina Aerului – O viață dedicată patriei*, Editura Sinteze, 2008.
- C. Troncotă, *Procesul Mișcării Naționale de Rezistență 1946*, *Arhivele Totalitarismului*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, an VI, nr. 19–20, 2–3/1998.
- S. Turturică, *Aviatoarele României. Din înaltul cerului în beciurile securității*, București, Editura Militară, 2013.

Fig. 1. Aeronava Tarom denumită Smaranda Brăescu. Sursa: ARPIA Filiala Cluj, 21.08.2022, captură de ecran, min. 30:00, *Smaranda Brăescu Partea III – Prigoana. Parcela IIB. Locul 1550*, <https://www.youtube.com/watch?v=kP5A0rLFPG0>

Fig. 2. Smaranda Brăescu și Carol A. Davila. Sursa: Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, 19.05.2021, <https://www.facebook.com/photo?fbid=525762205459929&set=pcb.525762935459856>

Fig. 3. Smaranda Brăescu în SUA. Sursa: *Historia*, 20.05.2021, *Fotografii unicate cu Smaranda Brăescu, „prima sportivă a lumii”*, <https://historia.ro/sectiune/actualitate/fotografii-unicat-cu-smaranda-braescu-prima-566249.html>

Fig. 4. Smaranda Brăescu Messerschmitt Taifun. Sursa: *Ie Națională.ro*, 13.02.2021, *Prima femeie parașutist din România*, <https://www.ienationala.ro/blog/index.php/2021/02/13/prima-femeie-parasutist-din-romania/>

Fig. 5. Smaranda Brăescu și Ion Petrescu. Sursa: Atenție, Cad Mere!, 13.02.2024, captură de ecran, min. 19:45, *Conspirația guvernului american împotriva primei parașutiste din România*, <https://www.youtube.com/watch?v=XpOU9LczQpU>

Fig. 6. Smaranda Brăescu. Sursa: Ana-Maria Șchiopu, Adevărul.ro, 22.08.2022, *Povestea Smarandei Brăescu, femeia fantastică a României*, <https://adevarul.ro/stil-de-viata/cultura/special-or-povestea-smarandei-braescu-femeia-2168653.html>

Bianca KARDA

BRAȘOVUL – CENTRU DE PREGĂTIRE AL EDUCATOARELOR DIN ROMÂNIA INTERBELICĂ

BRAȘOV – A CENTER FOR TRAINING EDUCATORS IN INTERWAR ROMANIA

Abstract: Between 1919 and 1933, Brașov was one of the few training centers for kindergarten teachers in interwar Romania. „Domnița Florica” was a prestigious educational institution, thanks to the well-organized structure of its activities. Maria Popescu-Bogdan, who founded the school, was an important female personality in Brașov due to the education she received in her hometown and later in Budapest and Vienna. She spoke fluent German. Generations of kindergarten teachers from all over Romania were trained at „Domnița Florica” High School.

Educația copiilor mici în lume a început să ia amploare după Primul Război Mondial, ca urmare a traumei colective suferite de mamele văduve și copiii orfani. În Europa s-a adoptat, de regulă, sistemul Fröbel-Montessori.

Pedagogul german Friedrich Fröbel (1782–1852) – cunoscut drept creatorul noțiunii de „grădiniță” / „kindergarten” – a considerat că cei mai mici copii au nevoie de îngrijire precum plantele într-o grădină. Jocul, cântecele, dansurile, grădinăritul, confecționarea de obiecte au fost toate parte din sistemul educațional conceput de Fröbel. El a conceput setul de jucării educaționale cunoscut drept „Darul lui Fröbel”, care conținea 20 de obiecte de forme diferite, confecționate din lemn, inspirate de cele existente în natură. Curând a câștigat un mare număr de adepți și discipoli. Dar, sub presiunea evenimentelor revoluționare din 1848, multe grădinițe din Germania au fost închise până în anul 1860; metoda sa a supraviețuit grație discipolilor plecați în diaspora, mai ales în Statele Unite ale Americii.

„Joaca este expresia superioară a dezvoltării umane în copilărie, pentru că exprimă în totalitate ceea ce se află în sufletul unui copil.” (Friedrich Fröbel)

Maria Montessori (1870–1952) a fost fiica unei învățătoare care a fost nevoită să renunțe la locul ei de muncă după căsătorie. Maria a fost prima femeie absolventă de studii medicale a Universității din Roma. După ce a început să lucreze în spitale, a devenit interesată de psihiatrie, mai ales văzând copii care mâncau firimituri de pe jos, din lipsa oricărei ocupații; astfel a realizat că acei copii aveau nevoie de stimulare senzorială. Metoda „Montessori” se bazează pe asigurarea unui mediu special pregătit pentru copii, în care pot învăța de unii singuri, aproape fără ghidajul adulților. De-a lungul anilor a observat suferința copiilor în școlile tradiționale, unde acestora li se cerea să se comporte ca niște adulți, astfel că ideea de justiție socială și de drepturi ale omului au devenit parte integrantă din metoda ei educațională. După succesul imens din Italia, metoda a fost adoptată și de alte țări.

Cercetătoarea clujeană Anca Filipovici a aprofundat într-un studiu aspectele esențiale ale învățământului românesc feminin interbelic: femeia între cei patru „K” (Kinder, Kleider, Kirche, Küche). Conform studiului, în spațiul public al acelei perioade

în România începea să se contureze mișcarea feministă, începută în Europa occidentală cu aproximativ două decenii mai devreme. Școala brașoveană a cărei activitate o abordăm nu s-a înscris însă în acest curent, mai degrabă a păstrat linia tradiționalistă și datorită faptului că funcționa sub auspiciile ASTREI.

În general, categoria femeilor cu educație superioară și secundară constituie un segment de nișă în România interbelică. Cele mai multe reprezentante ale sexului feminin au cel mult o instrucție primară și sunt antrenate în muncile agricole.¹ Nivelul analfabetismului era încă ridicat. În acest context, Transilvania, cu o proporție de 68,3% de știutori de carte, se remarcă la nivelul țării și prin ponderea ridicată a femeilor educate (73,8%) alături de Banat și Bucovina, în timp ce la polul opus se situau Oltenia și Basarabia (cu 31%, respectiv 25,1% femei educate).

În cele două decenii interbelice evoluția numărului de școli normale de stat a fost următoarea: pentru anul școlar 1919/1920 existau 21, pentru anul școlar 1924/1925 deja existau 32, pentru anul școlar 1929/1930 erau 40, pentru ca, apoi, numărul lor să scadă din nou la 28 pentru anul școlar 1936/1937 și la 29 pentru anul școlar 1937/1938.²

Dacă școli normale de învățătoare existau în România interbelică în mai multe orașe, cele de conducătoare, respectiv viitoare educatoare, erau doar la București, Chișinău, Iași, Brașov, Deva și Beiuș.

În deceniul trei cunoscuta feministă Elena Meissner era inspector în cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice. De pe această poziție, ea a propus introducerea unor cursuri de puericultură și igienă infantilă la școlile normale de fete, profesionale și de menaj.³

Școala Normală de Conducătoare din Brașov s-a înființat în anul 1919 prin grija Consiliului Dirigent. Începând cu anul școlar 1921/1922 cursurile au fost organizate pentru o perioadă de doi ani. Din 1924, s-a numit „Domnița Florica”, până atunci fiind numită neoficial „Școala Normală Froebeliană” – după modelul educațional adoptat. Locația școlii a fost inițial pe strada Ecaterina, apoi pe străzile Pantofarilor și Ion I.C. Brătianu. Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale deține documentele școlii din perioada 1920–1933, prin urmare nu se poate cunoaște cu exactitate anul desființării ei sau al schimbării destinației clădirii.

Maria Popescu-Bogdan (1873–1963), ctitorul școlii, provenea dintr-o ilustră familie brașoveană de cărturari: Bogdanii. Instituția pe care a înființat-o a fost prima de acest fel pentru fetele românce din Transilvania. Se cuvine să insistăm mai mult asupra biografiei acestei ilustre doamne, care a format generații de educatoare din toată țara. A absolvit școala primară în orașul natal, în limba română, apoi gimnaziul cu profil pedagogic, în limba germană. În timpul studiilor liceale la Sibiu, a întreprins călătoriile la Budapesta și Viena pentru perfecționare profesională. În 1893, este numită institutoare la prima școală secundară pentru fete din Brașov, cu predare în limba română. Din 1895 a devenit

¹ Anca Filipovici, *Învățământul secundar feminin în România interbelică: Tendințe și evoluții*, în Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coordonatori), „Educația publică și condiționările sale (secolele XIX–XX)”, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2015, p. 335.

² *Ibidem*, p. 337.

³ „Universul”, an XLV, nr. 13, ianuarie 1927, p. 5.

directoarea grădiniței de copii din Șcheii Brașovului, cu limba de predare germană. În 1919, i se încredințează misiunea înființării, pentru prima dată în Transilvania, a unei instituții de profil în limba română – „Școala Normală de Conducătoare”.⁴ Din 1925, a devenit inspector general pentru grădinițele din Transilvania.⁵

Grație prestigiului dobândit încă din primii ani de existență și a legăturii de rudenie cu Nicolae Iorga, instituția de învățământ a intrat în atenția savantului, sub patronajul căruia s-au tipărit la Vălenii de Munte anuarele școlii. Maria Popescu-Bogdan, directoarea școlii, a fost cumnata marelui istoric român. În oficiosul Asociațiunii ASTRA – „Gazeta Transilvaniei” – ultima mențiune a instituției este din anul 1932. Ulterior, din cauza activității politice, care a atras o oarecare intrare în dizgrație a patronului spiritual al școlii, nu mai există nicio referire.

Într-o conferință ținută în anul 1929, directoarea școlii a pledat pentru delimitarea clară între învățământul primar și cel preșcolar printr-o programă analitică aparte pentru cel din urmă, bazată pe particularitățile de vârstă ale copiilor mici. Mai mult, a înaintat o adresă către Ministerul Instrucțiunii Publice, reprezentat la acea dată de Constantin Anghelescu, prin care semnala caracterul special al unei școli de educatoare. Adresa venea ca un răspuns la solicitarea ministerului de a comasa programa analitică a celor două cicluri de învățământ: primar cu preșcolar. Popescu-Bogdan mai solicita un ciclu de trei ani de învățământ pentru educatoare, în loc de doi, și susținerea examenului de absolvire separat de cel al învățătoarelor, cu comisii de examinare diferite. Demersul ei nu a fost luat în considerare la acel moment.⁶ În anul 1933 încă era în dezbateri această chestiune în cadrul ministerului.⁷

Alt aspect analizat în conferință a fost particularitatea și individualitatea fiecărui popor în procesul educațional. Bunăoară, în sistemul britanic, spunea Popescu-Bogdan, „școala este pentru elev, nu elevul pentru școală”; pe când în Franța „singurul regulament al tuturor școlilor este ceasornicul ministrului”. În România acelor ani mai exista încă o anumită inerție în sistemul de învățământ, bazată pe melanjul între implicarea statului și a bisericii în actul educațional. Popescu-Bogdan a pledat în continuare pentru împrumuturi din cele două sisteme occidentale de învățământ, diametral opuse, pentru a crea un sistem propriu bazat pe realitățile societății românești.

La finele anului 1930, Maria Popescu-Bogdan a fost omagiată pentru întreaga activitate cu prilejul unei agape desfășurată la restaurantul „Transilvania”. Prezente au fost personalități, precum: reputatul profesor de geografie Nicolae Orghidan, medicul Liviu Cîmpeanu, care au ținut discursuri, primarul Brașovului de atunci – Gheorghe Cuteanu, Tiberiu Brediceanu. Un reprezentant al ministerului și președinta Reuniunii Femeilor Române – Maria Baiulescu – au trimis scrisori de recunoștință, neputând fi prezenți la aniversare.⁸

⁴ *Bogdanii – o familie de cărturari*, Brașov, 1995, p. 170.

⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an LXXXVIII, nr. 2, ianuarie 1925, p. 4.

⁶ „Țara Bârsei”, an II, nr. 3, mai-iunie 1930, p. 280.

⁷ *Examenul de diferență pentru trecerea de la școala normală la cea de conducătoare*, în „Universul”, an L, ianuarie 1933, p. 4.

⁸ *O sărbătorire bine meritată*, în „Gazeta Transilvaniei”, an XCIII, decembrie 1930, p. 2.

Am identificat patru direcții principale de activitate a școlii în cele aproximativ două decenii de existență.

I. Activitatea economică

Instituția era foarte bine organizată din punct de vedere al balanței între venituri și cheltuieli. Întreaga activitate economică a școlii era reglementată de minister și Casa Școalelor.⁹

Veniturile proveneau din: fondul de rezervă, subvenții acordate de Ministerul Instrucțiunii Publice pentru plata activităților didactice și a serviciilor sociale oferite, alte subvenții acordate internatului școlii, taxele de școlarizare plătite de elevii solvenți, cotizațiile membrilor comitetului școlar, subvenții acordate de către persoane private pentru plata utilităților (curent electric, încălzire), a reparațiilor și pentru întreținerea internatului, impozitarea burselor acordate elevilor, încasări din terenul școlii, produsele grădinii proprii, beneficii din serbări, alte donații. Cheltuielile erau direcționate spre: salarizarea personalului didactic și auxiliar, plata membrilor comitetului școlar, utilități, întreținerea personalului administrativ, asigurarea hranei pentru cantina școlii, mobilier, rechizite, cărți, reviste, diferite materiale didactice, premiile acordate elevilor la finalul anului școlar, ajutoare acordate elevilor cu situație materială precară, excursii, asistență medicală, diverse și neprevăzute.¹⁰

II. Activitatea didactică

Cadrele didactice erau bine pregătite profesional și riguros selecționate. Unele erau titulare, altele suplinitoare sau aveau o catedră împărțită între mai multe școli. Pe lângă directoarea Maria Popescu-Bogdan, titulară a catedrei de pedagogie și practică pedagogică, mai activau: Alexandrina Demetrescu (profesoară de istoria pedagogiei și psihologie, autoarea volumelor „Grădinița” și „Pedagogie aplicată la educația copiilor de 3–7 ani”, ulterior transferată la Școala de Educatoare „Pia Brătianu” din București); preotul ortodox Nicolae Furnică (religie); Maria Tului (română și franceză, ulterior directoare a școlii); Maria Ionescu (matematică); Natalia Popescu (istorie și geografie); Cecilia Zugrăvescu (științele naturii); D.G. Teodorescu (desen și caligrafie); Maria Popa (lucru manual); Augustin Moldrik (vioară); Virginia Popovici (gimnastică); Lia Popovici (muzică). Pe lângă aceștia școala avea în organigramă și personal auxiliar: bucătărese, portărese, îngrijitoare.

Elevele admise în urma examenului proveneau din toată țara, ceea ce dă măsura importanței la nivel național a instituției de învățământ în deceniile trei și patru ale secolului trecut. Bunăoară, ele proveneau din județele: Alba, Arad, Bacău, Bălți, Bihor, Botoșani, Brașov, Brăila, București, Buzău, Caransebeș, Cetatea Albă, Cojocna, Constanța, Dâmbovița, Durostor, Făgăraș, Hunedoara, Ialomița, Ismail, Neamț, Odorhei, Putna,

⁹ Instituție înființată pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice în 1896, cu scopul de a administra fondurile create prin diferitele legi școlare (publice și private).

¹⁰ *Anuarul Școlii Normale de Conducătoare „Domnița Florica” din Brașov, Vălenii de Munte, 1930*, pp. 28–55.

Satu-Mare, Sălaj, Sibiu, Soroca, Suceava, Tecuci, Teleorman, Târnava Mare, Târnava Mică, Trei Scaune, Tulcea, Turda-Arieș, Tutova, Vaslui.¹¹ Câteva eleve, toate de origine română, veneau din alte țări: Ungaria, Cehoslovacia, Belgia, chiar și o elevă din Statele Unite. De menționat aici este faptul că, la 1930, procentul fetelor absolvente de educație secundară (echivalentul liceului de astăzi) nu depășea 10 procente.¹²

Din punct de vedere al situației materiale, unele eleve aveau bursă de studii și altele erau „solvente”, adică familia asigura întreținerea. Confesional, aparțineau în cea mai mare parte cultului ortodox, urmat de cel greco-catolic, reformat și romano-catolic. După statutul ocupațional al părinților, majoritatea erau fiice de țărani agricultori înstăriți, cadre didactice, muncitori, funcționari, comercianți, proprietari de terenuri, industriași. O categorie însemnată o reprezentau elevele orfane.

La examenele finale din luna iunie a anului 1924, în comisia de examinare a fost și Iosif Blaga – personalitate de primă importanță la nivel național, la acel moment inspector școlar al regiunii Brașov, delegat de Ministerul Instrucțiunii Publice.¹³ În septembrie același an se anunțau condițiile de admitere la școală. Candidatele trebuiau să fie absolvente de învățământ elementar, să treacă în prealabil de vizita medicală, iar examenul propriu-zis consta din două probe scrise la limba română, respectiv aritmetică, și probe orale la: aritmetică, limba română, istorie, geografie, desen, muzică. Dosarul unei candidate cuprindea: o cerere de înscriere, certificatul de naștere și cel de botez, un act care să ateste naționalitatea, un certificat de bună purtare, adeverință cu vaccinurile făcute, certificatul de absolvire a unei școli elementare și un certificat, care să ateste situația socială și materială a familiei.¹⁴

Școala organiza excursii și drumetii în împrejurimile Brașovului și în țară: Bod (Fabrica de zahăr), Zărnești (Fabrica de hârtie), pe vârful Tâmpa, Sinaia (castelul Peleş), Ploiești și Galați, cu trenul, Galați – Tulcea – Sulina – Constanța, cu vaporul.¹⁵

Spiritul patriotic li se cultiva elevelor prin participarea la sărbătorile naționale: 1 Decembrie, 24 Ianuarie, 10 Mai, Ziua Eroilor (4 mai). Pentru aceasta din urmă se organiza un „Te Deum” și o defilare a tuturor elevilor școlilor și liceelor din oraș, urmată de o ceremonie cu depunere de coroane la mormintele eroilor.¹⁶

Cu lucrările manuale realizate de eleve s-a constituit un muzeu. Acesta cuprindea: coronițe de flori confecționate din hârtie colorată; mobilier și unelte agricole în miniatură pentru păpuși confecționate din carton, lemn pictat sau o combinație de sârmă cu rafie; păpuși din cârpe umplute cu vată sau tărățe ce redau un veritabil tablou etnografic al României; diferite animale de jucărie. Aceste obiecte erau fie vândute cu ocazia sărbătorii Crăciunului, fie expuse în diferite spații, inclusiv la Muzeul Școlii Românești din Paris prin grija lui Nicolae Iorga. Muzeul școlii era foarte bine cotate la nivel național.¹⁷

¹¹ *Ibidem*, pp. 20–21.

¹² Anca Filipovici, *op. cit.*, p. 336.

¹³ „Gazeta Transilvaniei”, an LXXXVII, nr. 65, iunie 1924, p. 2.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 88, august 1924, p. 2.

¹⁵ *Anuarul Școlii Normale...*, p. 16.

¹⁶ *Ibidem*, p. 16.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 17–18.

III. Activitatea artistică

A existat un parteneriat strâns și cu beneficii de ambele părți între Școala de Conducătoare „Domnița Florica” și Teatrul din Brașov, care funcționa în aceeași clădire cu cinematograful „Apollo”. Biletele de acces la aceste spectacole erau puse la dispoziția publicului la casieriiile ambelor instituții.

Printre piesele de teatru jucate de elevele școlii în sala teatrului se numărau: „Înșiră-te Mărgărite” de Victor Eftimiu, „Trandafirii roșii” de Zaharia Bârsan, feeria „Ileana” de I. Borcea, „O noapte la Mircești” de Alfred Moșoi.¹⁸

De Ziua Mamelor, în anul 1928, la Brașov au avut loc festivități în cadrul cărora au cântat mai multe coruri de elevi ale celor mai prestigioase instituții de învățământ existente atunci în oraș: Liceul de Fete „Principesa Elena”, Liceul de Băieți „Andrei Șaguna”, Liceul „Principesa Ileana” și Școala Normală de Conducătoare „Domnița Florica”.¹⁹

Pentru examenele finale, se jucau piesele: „Se face ziuă” de Zaharia Bârsan, „Năpasta” de Ion Luca Caragiale, „Nunta țărănească” și „Piatra în casă” de Vasile Alecsandri, „Sfârșitul pământului” de Victor Eftimiu, „Nici pe aici nu se trece” de George Sion.²⁰

Cu ocazia aniversării primilor 10 ani de la constituirea României Mari, pentru data de 1 decembrie 1928, despărțământul Brașov al ASTREI, prin reprezentanții săi, Axente Banciu (președinte) și Ion Colan (secretar), a organizat un spectacol amplu cu concursul autorităților civile și militare și a tuturor instituțiilor de învățământ românesc din județul Brașov. Programul evenimentelor a fost: un Te Deum, inaugurarea sălii festive a ASTREI din oraș, un recital de muzică corală susținut de Reuniunea de cântări „Gheorghe Dima” și unul susținut de elevi ai Liceului „Andrei Șaguna” acompaniați de orchestră, o alocuțiune despre rolul ASTREI în dezvoltarea teatrului național românesc, recitări de poezii din lirica românească. Între școlile brașovene, care și-au dat concursul, s-au numărat: Școala Superioară Comercială de Fete, Liceul „Principesa Elena”, Școala de Conducătoare „Domnița Florica”, Școala Profesională a Reuniunii Femeilor Române, Liceul de Băieți „Andrei Șaguna”, Liceul de Băieți „Dr. Ioan Meșotă”.²¹ Astfel de manifestări au avut loc și în deceniul patru, implicând tot mai multe instituții, ca Serviciul Pompieri sau reprezentanții școlilor militare din oraș.²²

IV. Activitatea socială

Cum era și firesc, unul dintre primele obiective ale școlii a fost campania de strângere de bunuri pentru copiii orfani de război, organizată cu ocazia sărbătorii Crăciunului din anul 1921. 171 de copii din Brașov au primit articole de îmbrăcăminte,

¹⁸ „Gazeta Transilvaniei”, an LXXXVII, nr. 49, mai 1924, p. 2.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 56, mai 1928, p. 1.

²⁰ *Anuarul Școlii Normale...*, p. 15.

²¹ *Serbările „Astrei”. Aniversarea Unirii Ardealului cu Patria-Mamă*, în „Gazeta Transilvaniei”, an XC, nr. 122, noiembrie 1927, p. 4.

²² *10 Mai la Brașov*, în „Gazeta Transilvaniei”, an XCIII, nr. 49, mai 1930, p. 1.

încălțăminte și accesorii. Distribuirea cadourilor s-a făcut în incinta Școlii Normale și a Școlii Primare nr. 3 din Orașul Vechi. O parte din îmbrăcămintea donată a fost confecționată de elevele Școlii Normale.²³

Periodic, conducerea școlii organiza licitații pentru a achiziționa diferite piese de mobilier, necesare desfășurării în condiții cât mai bune a activității didactice. Tot prin licitație, se realiza suplimentarea proviziilor de lemne necesare încălzirii pentru iarnă și aprovizionarea cu alimente.

Și, iată, că aflăm despre programe sociale de tip „after-school” sau „cornul și laptele” de astăzi, inițiate de Maria Popescu-Bogdan. În luna iunie a anului 1928, despărțământul din Brașov al ASTREI, în colaborare cu Școala de Conducătoare „Domnița Florica”, au organizat o șezătoare culturală. Doamna Bogdan a propus înființarea unui „azil de copii” pentru perioada verii și a unui program destinat hrănirii copiilor săraci, numit „picătura de lapte”. O absolventă a școlii din promoția 1928 urma să managerieze azilul în timp ce părinții copiilor erau plecați pe câmp, iar laptele urma să fie oferit din donații. Pentru acest proiect s-a apelat la femeile din satul Sânpetru, unde a avut loc șezătoarea.²⁴

Cu o parte dintre obiectele realizate de eleve și expuse în muzeul școlii s-a avut în vedere organizarea unui bazar ale cărui câștiguri să fie virate într-un fond special destinat construirii unei noi clădiri a Școlii Normale.²⁵

Examenul de absolvire a școlilor normale pentru conducătoare, reglementat de Ministerul Instrucțiunii Publice în anul 1936, consta din trei probe: scrise, orale și practice. La proba scrisă se cereau: cunoașterea literaturii române și universale pentru copiii între 3–7 ani, noțiuni de puericultură și igiena copilului până la vârsta de 12 ani. La proba orală: limba română, psihologie, pedagogie, istorie, geografie, științele naturii, igienă. Probele practice cuprindeau: dexterități (desen, muzică), lucrări practice (croitorie, bucătărie, îngrijirea animalelor, albinărit, grădinărit).²⁶

Termenul „conducătoare de grădini de copii” a fost folosit timp de aproape trei decenii în sistemul de educație din România. S-a modificat în „educatoare” abia după 1948, ca urmare a primei reforme a învățământului din perioada comunistă.

²³ Pentru orfanii de război. *Împărțirea darurilor de Crăciun*, în „Gazeta Transilvaniei”, an LXXXV, nr. 6, ianuarie 1922, p. 2.

²⁴ A. Creangă, *Cercul cultural „Astra” Sânpetru. O șezătoare culturală*, în „Gazeta Transilvaniei”, an XCI, nr. 66, iunie 1928, p. 3.

²⁵ *Anuarul Școlii Normale...*, p. 18.

²⁶ *Examenle de capacitate la școlile normale*, în „Universul”, an XCIX, nr. 29, ianuarie 1936, p. 4.

Fig. 1. Act care atestă absolvirea Școlii Civile de Stat pentru Fete din Săliște, promoția 1926, a elevei Maria Borcea. Sursa: arhiva personală.

Fig. 2. Scenă din spectacolul cu feeria „Ileana”, jucat de elevele școlii pe scena Teatrului din Brașov. Sursa: arhiva personală.

Fig. 3. Grup de eleve de la „Domnița Florica”. A treia de la stânga, în picioare, este bunica maternă a autoarei. Sursa: arhiva personală.

Fig. 4. Promoția 1927–1928 împreună cu conducerea școlii. Pe rândul al doilea de jos, a treia de la stânga, șezând, este fondatoarea și directoarea școlii, doamna Maria Popescu-Bogdan. Sursa: arhiva personală.

Fig. 5. Promoția 1927–1928, împreună cu trei cadre didactice. Sursa: arhiva personală.

Fig. 6. Act care atestă absolvirea Școlii Normale de Conducătoare „Domnița Florica” din Brașov, promoția 1927–1928, a elevei Maria Borcea din Săliștea Sibiului. Sursa: arhiva personală.

Rezultatul celor 2 ani din urmă este următorul:

CLASA	ȘCOALA la care a urmat	MEDIA GENERALĂ		Clasificată a _____ între _____ promovate	Extract din notările principale din foaia personală și diverse observațiuni
		La studiul	La purtare		
V	ȘCOALA NORMALĂ DE CONDUCĂTOARE „DOMNIȚA FLORICĂ” BRAȘOV	7.66	9-	17 iunie 47.	—
VI		7.92	10-	21 decembrie 53	—

Directoarea școlii normale pentru conducătoare de grădini de copii

ȘCOALA NORMALĂ DE CONDUCĂTOARE „DOMNIȚA FLORICĂ” BRAȘOV

L. Popescu Brașov

1291/928

Fig. 7. Rezultatele celor doi ani de studii la Brașov ai elevei Maria Borcea.

Fig. 8. Tabloul de absolvire a promoției 1927–1928 de la Școala Normală de Conducătoare „Domnița Florica” din Brașov. Sursa: arhiva personală.

Ioan BOROICA

ASPECTE DIN TRECUTUL LICEULUI DE FETE „DOMNIȚA ILEANA” DIN SIGHETU MARMAȚIEI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

ASPECTS OF THE PAST OF THE “DOMNIȚA ILEANA” GIRLS’ HIGH SCHOOL IN SIGHETU MARMAȚIEI DURING THE INTERWAR PERIOD

Abstract: *Among the interwar secondary education institutions from Sighetu Marmației was the “Domnița Ileana” Girls’ High School, which catered to a female school population not only from the locality or Maramureș County but also from the neighboring counties. The didactic and administrative process was developed based on a legal or normative system characterized by numerous changes that had consequences on its internal organization and functioning. Thus, in the temporal journey of the “Domnița Ileana” Girls’ High School, classified as a C-type theoretical high school according to the interwar classifications, four time intervals can be proposed: 1919/1920 as a civil higher school for girls; 1920–1931 as a theoretical high school for girls under development and consolidation; 1931–1938 as relegated to gymnasium status but functioning as a high school with exemptions; and 1938–1940 as a high school with classes in liquidation, which effectively confirmed the relegation to gymnasium status. The origin of the school population was diverse: a great majority came from Sighet and Maramureș County but also from other counties, most from social backgrounds with a certain material status. Enrolment figures increased constantly in the first decade of its functioning but were affected during the period 1931–1935 by the economic crisis and its downgrading to the status of gymnasium. Enrolment rose between 1935 and 1938 and fell again in the last two years.*

Liceul de fete „Domnița Ileana” din Sighetu Marmației a funcționat, după Marea Unire și până în 1928, în baza Legii asupra învățământului secundar și superior din 25 august 1901¹, cu numeroasele ei modificări și a regulamentului de funcționare.² Potrivit Legii, învățământul secundar era organizat separat pentru băieți și fete. Învățământul secundar pentru băieți era asigurat de gimnaziile și licee. Pentru băieți, liceul putea avea secțiuni clasice sau reale cu durata studiilor de opt ani sau clase, cu două cicluri: inferior, echivalent cu gimnaziul, și superior, fiecare cu patru clase. Învățământul secundar pentru fete se va realiza în școlile secundare de fete de gradul I și II. Școlile secundare de fete de gradul I aveau durata studiilor de cinci ani, ultimul an fiind consacrat activităților practice necesare femeilor, fiind în fapt echivalente gimnaziului. Școlile secundare de gradul II aveau menirea asigurării unei culturi generale de nivel mai înalt celei de gradul I, cu o durată de patru ani, fiind echivalente cu secțiunea clasică modernă a liceelor de băieți și putea asigura accesul la studiile superioare. Astfel că

¹ Constantin Hamangiu, *Codul General al României*, București, Editura Librăriei „Universala”, Alcalay & Co, 1907, vol. III, pp. 2274–2303. În fapt, Legea asupra învățământului secundar și superior din 25 august 1901 reprezenta o republicare a Legii din 24 martie 1898. Pentru consultarea legislației învățământului secundar a fost preferată colecția *Codul General al României*, inițiată de Constantin Hamangiu, disponibilă pe <https://dspace.bcu-iasi.ro/>

² *Idem*, pp. 2303–2359.

obiectele de studiu în școlile secundare de fete de grad I erau: religia; limbile română, franceză, germană; geografia generală și geografia țării; istoria universală și istoria țării; aritmetica și geometria elementară cu aplicații practice și noțiuni de contabilitate; elemente de cosmografie; elemente de științe naturale, de fizică și de chimie, noțiuni de pedagogie, igienă, medicină și de farmacie domestică cu referire la creșterea și îngrijirea copiilor; economia domestică; lucrul de mână, caligrafia și desenul, muzica vocală, gimnastica. În școlile secundare de gradul II, care își recrutau elevele dintre absolventele școlilor de gradul I, la materiile de studii enumerate se adăugau noțiuni de psihologie, logică, economie politică, drept uzual și instrucțiune civică, precum și una dintre limbile latină, italiană sau engleză. Corpul profesoral era constituit din profesori pentru discipline literare și științifice și maeștri, care predau așa numitele dexterități: caligrafia, desenul, muzica vocală și gimnastica, precum și lucrul manual și gospodăria. Pentru școlile secundare de fete trebuiau să predea profesoare sau maestre, cu excepția orelor de religie, predate de obicei de bărbați. În 24 iulie 1919 era promulgat Decretul-Lege pentru organizarea comitetelor școlare.³ Intenția legiuitorului a fost de a se institui controlul comunității asupra gestiunii financiare și patrimoniale a școlilor, dar și de a asigura sprijinul material din partea comunității. În cazul învățământului secundar, comitetele alese pe patru ani sunt constituite din director și cadre didactice ale școlii, părinți sau persoane interesate de bunul mers al școlii, care aleg un președinte, activitatea acestora fiind în general onorifică.

Din anul 1925 este instituit bacalaureatul⁴, un instrument de unificare a condițiilor de terminare a studiilor secundare din provinciile românești, cât și de selecție pentru învățământul superior.

O nouă lege a învățământului secundar este adoptată în 1928,⁵ care este oarecum în antiteză cu precedenta lege, deși păstrează principiile și prevederile legii anterioare, scopul declarat al acesteia este de a asigura absolvenților de învățământ primar elementele esențiale ale unei culturi generale și pentru a putea urma învățământul superior. Învățământul secundar cuprinde două cicluri: inferior de trei ani, echivalent cu gimnaziul, și superior de patru ani. Este limitat și numărul de clase cu care poate funcționa o instituție școlară de învățământ secundar: gimnaziul cu șase clase, opt clase pentru ciclul superior. Liceul putea să includă și gimnaziul. Învățământul secundar va fi în general același pentru băieți ca și pentru fete, cu adaptarea corespunzătoare a programelor școlare. Va continua separarea școlilor de băieți față de cele de fete, putând fi autorizată și funcționarea de gimnazii mixte. Disciplinele de studiu rămân în general aceleași, dar aduse la zi în raport cu progresul vremii, fiind grupate în materii literare și științifice: religia, limba română, noțiuni de limba latină în legătură cu limba

³ *Idem*, vol. IX–X, pp. 127–144

⁴ *Idem*, vol. XI–XII, pp. 567–581. Lege pentru modificarea legii asupra învățământului secundar și superior examene și bacalaureat din 8 martie 1925. Legea este urmată de un Regulament pentru aplicarea dispozițiilor din Legea asupra învățământului secundar și superior relative la examene și bacalaureat. A se vedea și Stanciu Stoian, *Pedagogie română modernă și contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p. 179.

⁵ Constantin Hamangiu, *op. cit.*, vol. XV–XVI, p. 1064.

română, istoria românilor și istoria universală în legătură cu istoria românilor, limba franceză, geografia generală și geografia României, instrucțiunea civică, matematicile, științele fizice, chimice, naturale și agricole, noțiuni de igienă. Disciplinele cu caracter aplicativ sunt reunite la arte și dexterități, ce pot fi comune: muzica, caligrafia, desen și modelajul, educațiunea fizică, sau speciale la băieți: lucru manual în ateliere; iar la fete: lucrul de mână și gospodăria. În 18 februarie 1929, este publicat un Regulament pentru personalul didactic al școalelor secundare⁶ care detalia în 251 articole prevederi cu privire la recrutarea corpului didactic, examenele de capacitate ale acestora, numiri și transferuri, alcătuirea catedrelor cu tipologia școlilor secundare (cu remarca că Liceul de fete „Domnița Ileana” se încadra ca liceu de tip C, respectiv cu șapte clase și 15 catedre), definitivarea corpului didactic, drepturi și îndatoriri, prevederi disciplinare și salarizare. Pentru aplicarea Legii învățământului secundar este publicat un Regulament pentru funcționarea școalelor secundare din 14 iulie 1929,⁷ care cuprinde prevederi între altele referitoare la cursuri, examene, taxe, documentele școlare, evaluarea școlară, manuale, recompensele școlare, activitățile extrașcolare, biblioteci și laboratoare, conducerea și administrarea școlilor.

Una dintre consecințele crizei economice din anii '30, dar mai ales rezultanta unor decizii controversate ale Guvernului Nicolae Iorga este că Liceul de fete „Domnița Ileana” este transformat în gimnaziu prin Legea pentru desființarea și transformarea unor școli din 28 decembrie 1931.⁸

Legea învățământului secundar a suferit în următorii ani modificări succesive până în anul 1934, când este republicată, sub numele Lege pentru modificarea, abrogarea și adăugarea unor articole la legea învățământului secundar din 15 mai 1928⁹. Se revine asupra duratei ciclurilor de învățământ de patru ani, fiecare cu menirea de a da o cultură generală absolvenților, cu precizarea că ultima clasă din ciclul liceal se diviza în literară sau științifică în vederea susținerii bacalaureatului pe unul din aceste domenii. Numărul maxim de clase se limita la 12 pentru ciclul inferior și opt pentru ciclul superior.

Și această lege a suferit modificări în anii 1937 și 1938, în timpul regimului carlist, când este promulgat un nou Decret-Lege pentru organizarea și funcționarea învățământului secundar teoretic în 4 noiembrie 1931,¹⁰ care abrogă precedentele acte normative. Sunt menținute parte din principiile legislației precedente privind învățământul secundar. Este păstrată structura ciclurilor de patru ani, dar liceul are durată variabilă: trei ani pentru obținerea certificatului de absolvire și de patru ani pentru diploma de bacalaureat. Clasele a șasea și a șaptea ale liceului vor funcționa cu două secțiuni: literară și științifică. Învățământul secundar teoretic va fi același pentru băieți și fete, cu anumite deosebiri în latura practică. Noua lege nu permite funcționarea școlilor mixte. Vor funcționa școli pentru băieți și școli numai pentru

⁶ *Idem*, vol. XVII, București, Editura Librăriei „Universala”, Alcalay & Co, 1929, pp. 162–225.

⁷ *Ibidem*, pp. 608–670.

⁸ *Idem*, vol. XIX, București, Editura Librăriei „Universala”, Alcalay & Co, 1931, pp. 920–922.

⁹ *Idem*, vol. XXII, București, Editura Monitorul Oficial, 1935, pp. 231–269.

¹⁰ *Idem*, vol. XXVI, partea III-a, București, Editura Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1939, p. 2461.

fete, iar gimnaziile mixte în cazuri speciale. Sunt păstrate în general disciplinele de studiu, dar alături de limba franceză, în liceu, se va învăța și o a doua limbă străină, alegându-se între limbile engleză, italiană și germană. Legea a fost influențată de însuși Carol al II-lea, astfel obiectele de studiu deja consacrate în perioada interbelică, programul liceelor vor cuprinde și străjeria, iar în cadrul liceelor de fete se vor organiza cursuri de crucea roșie și asistență socială. O zi pe săptămână va fi destinată activității străjerești.¹¹ Prevederile noii legi instituie controlul politic al dictaturii personale a lui Carol al II-lea, în învățământul secundar introducând titulatura de profesor agregat pentru învățământul liceal, și prin care corpul didactic nu poate face parte din asociații politice neautorizate de stat sau culte interzise și trebuie să fie membru al Frontului Renașterii Naționale. Conducerea gimnaziilor și liceelor este realizată de director sau directoare pentru școlile de fete, numiți de către ministru prin decret regal dintre profesorii agregați, care aveau obligația de a înainta anual inspectorului de la nivel de Ținut un raport general asupra activității școlii, să facă profesorilor inspecții periodice, să-i convoace în conferințe.

Ținând seama de contextul legislativ, în evoluția Liceului de fete au putut fi determinate câteva intervale temporale specifice.

O primă etapă, care coincide cu anul școlar 1919–1920, a fost cea de preluare și de organizare a învățământului românesc. Activitatea liceului a debutat în toamna lui 1919 cu 48 eleve înscrise în șase clase.¹² Astfel a fost preluat inventarul imobil și mobil al fostei școli civile superioare de fete cu șase clase. Investigând în arhiva fostei școli, directorul Cornel Iancu Sânjăoanu, numit din august 1919, nu a reușit să afle date despre începutul construcției clădirii liceului. În 1852, clădirea avea numai parter, fiind instalată aici Administrația pădurilor. În 1877, fiind terminată construcția Administrației financiare, Ministerul Agriculturii a predat construcția Ministerului maghiar al Instrucțiunii. Liceul de fete a fost deschis la 1 octombrie 1877. Terenul, pe care se afla internatul și grădina din jur, a fost cumpărat cu suma de 10.000 coroane de la Cazinoul domnesc (Úri kaszinó). În anul 1900, administrația austro-maghiară repară parterul și adaugă un etaj, presupunând un cost de 179.884 coroane, cu o suprafață desfășurată de 426 mp. Internatul are 154 mp, suprafața parterului. După 1918, statul român a investit în terminarea internatului o sumă de 2.068.100 lei. Liceul a fost preluat cu întregul inventar, cu excepția unei mașini de scris dispărută și a unui pian, care a fost vândut de fostul director maghiar pentru a achita salariile profesorilor. A fost preluată și biblioteca și depozitată în pod, în lăzi, din care lipseau unele cărți de specialitate, fiind păstrată în dulapuri și colecția Szazadok.¹³

O a doua etapă poate fi stabilită între anii școlari 1920–1921 și 1930–1931, caracterizată prin dezvoltarea și consolidarea instituției. Prin Ordinul nr. 32.186/1920

¹¹ Straja Țării sau Străjeria a fost o organizație de tineret care a înlocuit în principal cercetașii, fiind înființată de Carol al II-lea în 1935 și desființată în 1940. A avut ca model organizația de tineret fascistă din Germania nazistă: Hitlerjugend, cât și cea italiană Balila, pentru asigurarea unei instrucții de tip premilitar. Era obligatorie pentru băieți de la 7 la 18 ani și la fete de la 7 la 21 ani.

¹² Arhivele Naționale, Serviciul Județean Maramureș (în continuare ANSJM), Fond *Liceul de Fete Domnița Ileana*, dos. 7/1924, f. 322.

¹³ *Idem*, dos. 9/1925, ff. 14 v-15 r.

al Secretariatului General Cluj se comunica direcțiunii Liceului de fete că Ministerul Instrucțiunii a hotărât ca Școala civilă de fete din Sighetu Marmăției să funcționeze ca liceu de fete, astfel că au fost luate măsurile necesare, discutate în conferința profesorală din 20 noiembrie 1920.¹⁴ Din punct de vedere administrativ, Liceul de fete „Domnița Ileana”, după ce în primii doi ani a fost în coordonarea Resortului de învățământ al Consiliului Dirigent de la Sibiu și apoi al Directoratului General din Cluj, din 1922, a fost arondat Regiunii a II-a școlară cu sediul la Oradea, care avea în subordine unitățile de învățământ secundar de stat din Oradea, Satu Mare, Zalău, Șimleul Silvaniei, Salonta, Carei, Baia Mare, Șomcuta, Sighetu Marmăției și Vișeu de Sus.¹⁵

La începutul anului 1921 a pornit din unele medii maghiaro-evreiești din Sighetu Marmăției o campanie de înființare a unor clase cu predare în limba maghiară la liceu. Au fost adresate memorii către Ministerul Instrucțiunii prin care se cerea înființarea claselor a VI-a, a VII-a și a VIII-a cu limba de predare în maghiară conform programei analitice modificate, potrivit căreia limba română și istoria românilor rămân ca materii obligatorii predate în limba română. Campania a fost condusă, se pare, de un fost profesor de la Liceul romano-catolic din localitate, la care s-au raliat și unii părinți ai elevilor din Sighet. Însă nu a fost întrunit numărul de eleve pentru înființarea acestor clase, din cauza facțiunii maghiare reformate. De altfel, directorul Liceului de fete „Domnița Ileana” preciza că această intenție nu putea fi materializată din cauza lipsei de spațiu pentru învățământ, cât și din perspectiva încadrării cu personal didactic calificat în acel moment, când parte din elevele liceului nu cunosc limba română, cu procente variabile între 42–78% în funcție de clasă și astfel ar afecta caracterul românesc al liceului.¹⁶ Direcția generală Cluj a admis dezvoltarea progresivă a liceului „după posibilitate”, astfel că direcțiunea trebuia să se îngrijească din timp de asigurarea contingentului de elevi.¹⁷

În anul școlar 1920–1921 a crescut surprinzător de mult numărul elevelor de la Liceul de fete sighetean, și pe cale de consecință și numărul de fete găzduite în internat, ajungând la 61. De altfel, internatul era singura instituție de acest fel din țară. Directorul Cornel Iancu Sânjăoanu solicita aprobarea angajării post factum a unui personal care să deservească administrarea și educația elevelor din internat (în limbajul vremii, o econoamă, crescătoare și garderobieră), arătând că a angajat în acest scop pe văduva unui învățător din Năsăud, Eugenia Catarig și pe fiicele acesteia Emilia și Cornelia, cărora le-a asigurat întreținerea gratuită în internat, solicitând pentru ele și un onorariu lunar de 150 lei.¹⁸ Însă solicitarea este respinsă întrucât, fiind o inițiativă privată, trebuia să se susțină din fonduri proprii. Ca pedagog, ar putea funcționa o profesoară tânără, necăsătorită, care ar putea astfel obține, pentru serviciile prestate, locuință și întreținere gratuită.¹⁹

¹⁴ *Idem*, dos. 1/1920, f. 26 r-v.

¹⁵ *Idem*, dos. 5, f. 100.

¹⁶ *Idem*, dos. 2/1921, f. 194 r-v.

¹⁷ *Idem*, dos. 3/1922, f. 63.

¹⁸ *Idem*, dos. 1/1920, f. 63.

¹⁹ *Idem*, f. 78.

Administrarea liceului era pendinte de Comitetul școlar, care avea în responsabilitate administrarea bugetului școlii în care erau incluse atât taxele școlare impuse elevilor, cât și subvențiile de la bugetul ministerului de resort și uneori de la administrația județului. Comitetul școlar constituit în 1924 cuprindea parte din notabilitățile orașului: Ilarie Boroș, vicar greco-catolic, președintele comitetului, Vasile Pop, inspector general silvic, Iuliu Moys, președintele tribunalului, dr. Samuil Danzig, prim rabin și pe câțiva din membrii corpului profesoral.²⁰

Într-un memoriu din 1924²¹ al directorului liceului, însușit de Comitetul școlar și adresat de către directorul Casei școalelor și culturii poporului în vederea obținerii de finanțări pentru susținerea și dezvoltarea materială a instituției, arăta că un liceu similar cu cel de la Sighet exista doar la Oradea iar Liceul de fete „Domnița Ileana” era unicul liceu de acest fel din această parte a țării, elevele sale provenind dintr-un areal interbelic cu o întindere de aproximativ 20.000 km², respectiv din Maramureș, dar și din județele limitrofe din acel timp: Satu Mare, Solnoc Dăbâca, Bistrița Năsăud, ori transilvănene mai îndepărtate, un exemplu fiind Hunedoara, ba chiar și eleve cu părinți domiciliați în Vechiul Regat. După cinci ani avea deja peste 400 eleve, școala fiind în extindere. Posibilitatea de extindere a liceului a fost potențată și de existența unui internat propriu, cu o capacitate limitată la o sută de locuri, care s-a dovedit a fi în curând neîncăpător. Din anul școlar 1924–1925 Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș a preluat și și-a asumat întreținerea a 23 eleve. Internatul a fost considerat un instrument în slujba educației românești pentru găzduirea elevelor românce, care provin în principal din mediul rural sau din alte județe. Din perspectiva autorului memoriului, necesitatea finalizării construcției internatului este justificată și din punct de vedere etnic:

Deoarece orașul Sighet bine este cunoscut că are în majoritate populație evreiască, internatul în care locuiesc numai românce servește în primul rând la contrabalansarea elementului străin.

Pe măsură ce numărul de clase a crescut, au trebuit amenajate: un atelier pentru desen, un laborator pentru științele fizico-chimice, iar încăperea destinată găzduirii inspectorilor școlari a fost amenajată ca sală de curs. Cum internatul liceului nu suporta o extindere cu încă un etaj, directorul propune o posibilă expropriere a unui teren învecinat pentru extinderea unei aripi cu etaj. De altfel propune și extinderea clădirii liceului cu încă un etaj pentru noi spații de învățământ ce ar trebui terminate până în 1930. Cu titlu de exemplificare în anul școlar 1925–1926 erau înscrise 373 fete care frecventau ambele cicluri, ciclul inferior cu clasele I–IV, cu clase paralele sau divizionare: clasa I B și clasa a II-a B și ciclul superior cu clasele V–VIII. Ca naționalitate: 168 erau românce, 35 maghiare, una de origine germană, 10 de origine ruteană (ucraiană) și 159 de origine evreiască. Numărul elevelor din ciclul superior se reduce în clasele a VII-a și a VIII-a: în clasa a VII-a, 19 eleve și în clasa a VIII-a, 23 eleve.²² În anul școlar 1928–1929

²⁰ *Idem*, dos. 9/1925, f. 367.

²¹ *Idem*, dos. 7/1924, f. 320 v.

²² *Idem*, dos. 11/1926, f. 150.

erau înscrise 300 eleve, cu 153 eleve în cursul inferior (reduc la trei clase) și 147 în cursul superior. Dintre acestea, 106 erau eleve interne și 194 erau externe. Proporția pe naționalități rămâne relativ aceeași: 137 românce, 123 evreice, 38 ungueroaice și două ucrainene.²³ Populația școlară scade după 1930 odată cu debutul crizei economice, în anul școlar 1930–1931, în ciclul gimnazial sunt înscrise 139 eleve, iar în cel liceal, 116 eleve, din care interne sunt 71 și externe, 184. Crește însă proporția elevelor evreice: 108, iar românce sunt 98. Mediile din care provin elevele sunt diverse. Potrivit statisticii din 1931, 32 eleve sunt fiice de meseriași, patru de muncitori, 52 fiice de comercianți, 75 sunt fiice de funcționari, 46 provin din familii de intelectuali: profesori, institutori, învățători și preoți, opt cu părinte militar, 10 din familii cu părinte cu profesie liberală: avocați, medici, ingineri, artiști, doi cu părinți servitori casnici și opt cu părinți cu alte ocupații.²⁴

O a treia etapă poate fi stabilită între anii 1931–1938 și are drept caracteristică lupta pentru menținerea ca liceu teoretic a școlii de fete din Sighetu Marmației. În decembrie 1931, așa cum a mai fost precizat, liceul primește o grea lovitură, transformarea în gimnaziu pusă pe seama crizei economice, fiind în fapt una din greșelile guvernării Iorga, când, în numele unor iluzorii economii sunt desființate sau transferate mai multe școli între care și Liceul de fete „Domnița Ileana”, transformat în Gimnaziu inferior. Comitetul școlar al liceului, întrunit la 26 decembrie 1931 a trebuit să ia act de desființarea cursului superior. În același timp, pentru salvarea instituției, Comitetul școlar își asumă sarcinile financiare pentru ca acesta să poată funcționa în continuare ca liceu.²⁵

În anii care au urmat instituția și-a perpetuat caracterul de liceu prin decizii ale Consiliului inspectorilor generali cărora direcțiunea și comitetul școlar le-au adresat memorii, cum este cel înaintat în mai 1933 și discutat în ședința din 22–23 mai 1933. Însuși Ministrul Instrucțiunii, Dimitrie Gusti, intervine în acest caz prin bugetarea salariilor profesorilor de la cursul superior, care funcționau în regim extra bugetar. De altfel, intervențiile pe lângă Ministerul Instrucțiunii și alte autorități politice ale vremii încep chiar din 1931 cu scopul de a se legifera caracterul de liceu de tip C al Liceului de fete „Domnița Ileana”. În susținerea memoriilor au fost antrenate instituții publice și asociații maramureșene. Cornel Sânjăoanu, directorul liceului, redactează, împreună cu Comitetul școlar, la începutul lunii ianuarie un memoriu trimis ministrului Constantin Anghelescu, semnatarii fiind obștea maramureșeană reprezentată prin prefect și președintele Comisiei interimare, asociații culturale locale: Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș, Reuniunea femeilor, Asociația femeilor ortodoxe și profesionale, Colegiul medicilor, Baroul avocaților, Sfatul negustoresc, Asociația funcționarilor publici.²⁶ Până la 1 septembrie 1938, funcționarea liceului s-a bazat pe derogările obținute cu insistențe, funcționând din taxele impuse elevilor

²³ *Idem*, dos. 15/1929, f. 160.

²⁴ *Idem*, dos. 18/1933, f. 123.

²⁵ *Idem*, dos. 18/1931, f. 50 r-v.

²⁶ *Idem*, dos. 21/1933, ff. 26, 154, 266; dos. 23/1934, f. 70 r-v.

și din contribuția administrației județului Maramureș.²⁷ În această perioadă, școala s-a dezvoltat în privința ciclului gimnazial, din anul școlar 1934–1935 fiind permisă înființarea unei clase I paralelă sau divizionară extrabugetară, astfel că, la începutul anului școlar 1936–1937, mai primește încă două catedre, pe lângă cele 16 existente cu 21 profesoare, funcționând clasele divizionare a II-a B și a IV-a B.²⁸

Populația școlară s-a redus în timpul crizei economice, în anul școlar 1932–1933 fiind înscrise 207 eleve, din care 44 interne și 163 externe. Dintre acestea, 87 erau românce, 94 evreice, 20 eleve maghiare, cinci ucrainene și una de naționalitate germană. Extractia elevelor potrivit clasificării din această perioadă sunt: două cu părinți proprietari, 20 fiice de agricultori, 10 fiice de industriași sau proprietari de ateliere, 19 fiice de muncitori, 61 fiice de comercianți, 64 fiice de funcționari, 36 fiice de intelectuali, șase fiice de militari, 13 din familii cu profesii liberale, una din familii de servitori și șase cu alte profesii. După zona de proveniență, în anul școlar 1931–1932 s-au înscris 182 eleve din mediu urban și 59 din mediul rural, iar în următorul an, 163 din mediul urban și 48 din mediul rural. Din acestea, în anul școlar 1931–1932, 163 proveneau din Sighet, 33 din județul Maramureș, din alte județe 41 și patru eleve din comunitățile românești din dreapta Tisei, din Cehoslovacia interbelică, iar în anul școlar 1932–1933, 147 proveneau din Sighet, 31 din județ și 29 din afară.²⁹ Scăderea cifrei de școlarizare poate fi pusă pe seama crizei economice, dar și de retrogradarea școlii de la liceu la gimnaziu. Un reviriment al cifrei de școlarizare este înregistrat din anul școlar 1935–1936 când în ambele cicluri sunt înscrise 319 eleve, din care 228 în ciclul inferior și 91 în ciclul superior, 43 sunt găzduite în internat și 276 sunt externe. În următorul an școlar în cursul inferior sunt înscrise 251 eleve și în cursul superior 98, 55 în internat și 294 externe, din cele 349 de eleve, 143 sunt românce, 169 evreice, 30 maghiare, două de origine germană și cinci ucrainene.³⁰ Această tendință de redresare este înregistrată și în următorul an școlar când sunt înscrise 352 eleve, din care 160 românce și 153 evreice, 36 unguroaice și trei ucrainene. În internat sunt găzduite 66 eleve.³¹

Perioada 1938–1940 a fost poate cea mai dramatică din istoria interbelică a Liceului de fete „Domnița Ileana”. Având informații despre modificările ce urmau să fie făcute în organizarea învățământului secundar, o delegație, compusă din directorul Cornel Sânjăoanu și trei membri ai comitetului școlar, a plecat la București și Cernăuți în încercarea de a salva liceul.³² Dar desființarea liceului este consfințită încă o dată prin Legea pentru modificarea și completarea unor dispozițiuni privitoare la învățământul secundar din 13 august 1938.³³ Prin lege se limitează și numărul de elevi dintr-o clasă, pentru gimnaziile nedepășind 50 elevi iar clasele liceale nu pot depăși 40 de elevi. Directorul liceului, Cornel Sânjăoanu, este înlocuit cu profesoara Flora Iuga. Din

²⁷ *Idem*, dos. 30/1938, f. 358.

²⁸ *Idem*, dos. 27/1935.

²⁹ *Idem*, dos. 21/1933, f. 208.

³⁰ *Idem*, dos. 25/1935, f. 6.

³¹ *Idem*, dos. 30/1938, f. 202.

³² *Idem*, dos. 30, ff. 247, 357.

³³ Constantin Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXVI, partea II-a, București, Editura Monitorul Oficial, 1939, pp. 1461–1465.

perspectiva adoptării unei noi legi pentru învățământul secundar, membrii Comitetului școlar întruniți în ședința din 17 octombrie 1938 adresează un memoriu ministrului Educației Naționale. Cereau ministrului educației ca și în viitor toate catedrele să fie finanțate din bugetul Ministerului Educației Naționale la fel ca și în anii trecuți pentru clasele aflate în lichidare din cursul superior ale „acestei instituții, care desăvârșește o operă de românizare și naționalism pe aceste meleaguri”.

Astfel că:

Comitetul școlar examinând situația este silit să constate, că pe lângă toate eforturile, corpul profesoral al claselor a VI-a, a VII-a și a VIII-a în lichidare nu va putea fi plătit prin noi majorări de taxe de [câtre] părinții elevelor lipsiți de mijloace.

Și drept consecință comitetul va fi nevoit să ceară desființarea acestor clase dar a cui ar fi răspunderea morală față de copiii care au frecventat 12 luni regulat cursurile și profesorii pe care On[oratul] Minister i-a numit la catedre.

Numai că ministerul aproba funcționarea claselor în lichidare numai cu condiția ca acestea să fie subvenționate de comitetul școlar.³⁴ Drept urmare, în 6 noiembrie 1938, un nou memoriu este adresat ministrului, de data aceasta din partea părinților elevelor, reiterând aceleași motivații și aceleași solicitări.³⁵ S-a aprobat totuși funcționarea claselor în lichidare, a VI-a – a VIII-a, dar extrabugetar, salarizarea personalului didactic trebuind să fie asigurată de către comitetul școlar. Insistențele au dat totuși roade, pentru că în cele din urmă, a fost aprobată subvenționarea a 17 catedre, atât pentru clasele bugetare, cât și cele aflate în lichidare pe perioada 1 septembrie 1938–31 martie 1939. În anul școlar 1938–1939, școala a funcționat ca liceu de tip C, cu opt clase, respectiv cu patru clase bugetare la gimnaziu (clasele I–IV) și patru clase extrabugetare (a II-B și clasele VI–VIII), cu 164 eleve de la 11–14 ani și 82 eleve de la 14 la 21 ani.³⁶ În următorul an școlar, tendința de regres a cifrelor de școlarizare se accentuează în condițiile în care clasele a V-a și a VI-a erau deja lichidate, fiind înscrise 179 eleve, din care 112 românce, 58 evreice și nouă de origine maghiară.³⁷ Noua directoare și comitetul școlar nu au renunțat la speranța redobândirii statutului de liceu teoretic de tip C, adresând din nou memoriu ministrului Educației Naționale. Un astfel de memoriu a fost adresat ministrului și înmănat prin doamna senator Maria Popp, prin care solicită aprobarea redeschiderii clasei a V-a, invocând situația excepțională a Maramureșului, cât și subvenționarea corpului didactic. În anul 1938, Școala comercială de fete (înființată în 1935) este transformată în liceu comercial de fete, care funcționa într-un local închiriat. Autoritățile școlare ale ținutului Someș au dispus ca liceul nou înființat să fie strămutat în clădirea Liceului de fete „Domnița Ileana”, fapt care nu s-a realizat întrucât nu expirase încă contractul de închiriere a liceului comercial. În această situație, directoarea liceului teoretic de fete, Flora Iuga,

³⁴ ANSJMM, Fond *Liceul de Fete Domnița Ileana*, dos. 30/1938, f. 21.

³⁵ *Idem*, ff. 39–40.

³⁶ *Ibidem*, ff. 26, 192, 390.

³⁷ *Idem*, dos. 34/1940, f. 200.

propunea unificarea celor două instituții școlare.³⁸ Dictatul de la Viena va întrerupe un parcurs educațional făcut cu mari eforturi în această perioadă.

În concluzie, prin înființarea Liceului de fete „Domnița Ileana” în 1919, s-a dorit asigurarea unei educații românești unui segment particular din populația feminină de vârstă școlară din nordul extrem al României Mari, reprezentând totodată o continuitate în educația fetelor micilor elite locale din județ și din afara acestuia. Funcționarea a depins de sistemul normativ, cu numeroase schimbări și capricii, nu toate benefice pentru demersul didactic. A fost condiționat, de asemenea, și de modul de asigurare a subvențiilor de către autoritățile administrative ale vremii. Cifrele de școlarizare au fost un indicator al interesului arătat școlii de către autoritățile politice, dar și de receptorii direcți sau indirecți ai educației din elitele locale ale vremii. Cu toate greutățile ce le-a avut de depășit în cei 20 de ani școlari, corpul profesoral al Liceului de fete „Domnița Ileana” a asigurat, într-un climat de exigență în mediul multiethnic cum era Sighetu interbelic, educație românească pentru fetele de diferite etnii, cu precădere pentru românce, dar și pentru cele de naționalitate evreiască, maghiară, ucraineană și germană.

³⁸ *Idem*, dos. 34/1940, ff. 45 r-v, 216, 281.

Cristina SEITZ

OTILIA MARIA MUREȘIANU – EPISTOLE INEDITE

OTILIA MARIA MUREȘIANU – UNPUBLISHED LETTERS

Abstract: From the Mureșenilor dynasty, founders of history and culture comprising seven generations, one branch of the family was that of the son Iacob Petru Mureșianu, who married Otilia Maria Brândușianu in 1888. The present study highlights milestones in Otilia Maria's biography and uses as its main source the documents from the Mureșenilor Archive at the „Casa Mureșenilor” Museum in Brașov. Otilia Maria was born on March 11, 1870, in Alba Iulia, studied piano in Vienna, and became a piano teacher at the Conservatory of Music and Dramatic Art, which was inaugurated on March 28, 1920, in Cluj. She grew up and married in 1888 in Blaj, lost her husband in 1917, moved to Cluj in the winter of 1919, and after 1940, together with her daughter Sevastia, who was married to Ph.D. Joe Gherman, settled permanently in Brașov. Otilia Maria was a discreet female presence in the Mureșenilor dynasty, with a challenging destiny, but through her descendants, she made a decisive contribution to what is now the „Casa Mureșenilor” Museum in Brașov.

Activă în viața socială, politică și culturală brașoveană și transilvană, familia Mureșianu a avut o mare însemnătate în secolul al XIX-lea. Un nume răsunător a fost cel al cărturarului Iacob Mureșianu (1812–1887), originar din Rebrîșoara, Bistrița. Acesta a fost: profesor și director timp de 39 de ani la Gimnaziul romano-catolic din Brașov; redactor și proprietar, din 1850, al „Gazetei Transilvaniei”, primul ziar politic românesc din Transilvania; inițiator al mai multor instituții de cultură; numit, din anul 1877, membru de onoare al Academiei Române.

În anul 1840 s-a căsătorit cu Sevastia Nicolau (1824–1879) și au avut zece copii, rămânând în viață doar șapte, cinci băieți și două fete: Ioan (1841–1925), comerciant și medic homeopat; Aurel Victor (1847–1909), ziarist profesionist și proprietar al ziarului „Gazeta Transilvaniei”; Romulus Gheorghe (1850–1863); Elena Cornelia (1854–1925), căsătorită Groza; Iacob Petru (1857–1917), profesor și compozitor; Sevastia Lucreția (1860–1928), căsătorită Davidescu; Traian Dumitru (1864–1901), sculptor și bariton.

Dinastia brașoveană a Mureșenilor cuprinde șapte generații, iar o ramură a familiei a fost cea a fiului Iacob Petru, căsătorit în anul 1888 cu Otilia Maria Brândușianu (1870–1950). Tabloul ce o înfățișează pe aceasta poate fi admirat astăzi în salonul Mureșenilor, în galeria portretelor membrilor familiei. (Fig. 1)

Arhivele de familie reprezintă sursa unor reconstituiri istorice ce-și găsesc valorificarea și locul în viața comunității, iar Arhiva Mureșenilor nu face excepție, ea constituind principala sursă în marcarea reperelor din biografia Otiliei Maria. În linii mari, cronologia vieții acesteia poate fi reconstituită, admitând, totuși, că există un număr însemnat de neclarități. Otilia Maria a copilarit și s-a căsătorit în anul 1888 la Blaj, unde și-a pierdut soțul în anul 1917, rămânând văduvă la 47 de ani și devenind „capul familiei” pentru trei copii minori. Din iarna anului 1919 s-a mutat la Cluj și,

după 1940, alături de fiica Sevastia, căsătorită cu dr. Joe Gherman¹, s-a stabilit definitiv la Brașov.

Correspondența studiată constă în scrisori în limbile română și germană, cărți poștale sau telegrame expediate între membrii familiei Brândușianu și Mureșianu. Un schimb epistolar consistent, purtat cu copiii, în special cu mezina Florica Maria, va face subiectul unui alt articol.

Familia Brândușianu

Tatăl, Iacob Brândușianu, s-a născut în localitatea Apa, comitatul Satu Mare, la 16 octombrie 1825. A făcut studiile elementare la Satu Mare și a absolvit cursul de filosofie la Pesta, urmat de Academia de Drept din Oradea. În perioada 1861–1865, a fost fiscal comitatens și „avocat privat” la Baia de Arieș,² iar, în anul 1863, a deținut calitatea de asesor³ la tribunalul din Baia de Criș. Din anul 1871, a fost avocat al arhidiecezei mitropoliei greco-catolice din Blaj.⁴

Din cancelaria sa avocațială mulți apărători pledau în toată Transilvania, printre aceștia numărându-se și dr. Iuliu Maniu⁵. A manifestat preocupări în sfera politică și culturală, a fost redactor și notar al ședințelor societății de lectură din Oradea – Societatea de Lectură a Junimei Române și membru fondator al Despărțământului Blaj al „ASTREI”, înființat la 26 iunie 1870.

A colaborat cu Iacob Mureșianu și, după 1878, cu fiul acestuia, dr. Aurel Mureșianu, trimițând articole⁶ spre publicare în „Gazeta Transilvaniei”⁷ și în suplimentul „Foie pentru minte, inimă și literatură”.

¹ Dr. Joe Gherman (1893–1967), jurist și Inspector general administrativ în Ministerul de Interne. Conștient de valoarea trecutului, Joe Gherman a făcut demersurile necesare în vederea înființării „Casei Mureșenilor” punând astfel în practică testamentul cultural al cărturarului Iacob Mureșianu (1812–1887). După o muncă istovitoare de 17 ani, timp în care s-a ocupat de actele administrative, evidența patrimoniului și amenajarea spațiului muzeal, a încetat din viață la 8 iulie 1967, cu un an înaintea deschiderii muzeului. Fiul, Mircea Gherman (1927–1991), a fost custode al „Casei Mureșenilor”.

² Marta Cordea, *Iacob Brendușian, militant pentru un Congres al tuturor românilor și emisar al ideilor de emancipare ale arădenilor pentru românii sătmăreni*, în „Mărturie culturale”, an III, nr. 1 (9), Satu Mare, 2018, p. 3, <https://constantinancuscrib.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/04/marturii-culturale-nr-9-rs-pentru-internet.pdf>, accesat la 10.04.2024.

³ La 10 mai 1863, a semnat alături de alți fruntași din ținutul Zarandului (Iosif Hodoșiu, Amos Frâncu, Sigismund Borles ș.a.) o scrisoare de adeziune la „Asociația Arădeană” trimisă din Baia de Criș. Vezi, Nicolae Roșuț, *Societăți culturale arădene până la Unire*, în „Ziridava”, an V, Tipografia Arad, 1975, pp. 209–232, <http://biblioteca-digitala.ro/reviste/ziridava/dl.asp?filename=05-Zaridava-arad-V-1975.pdf>, accesat la 17.03.2024.

⁴ Marta Cordea, *op. cit.*, p. 4.

⁵ Dr. Iuliu Maniu (1873–1953), avocat, om politic, deputat în Dieta de la Budapesta, de trei ori prim-ministru al României între 1928–1933, președinte al Partidului Național Țărănesc, membru de onoare al Academiei Române.

⁶ *Apel către toți inteligenții adevărați români din Blaj și jur*, în Arhiva Mureșenilor, Fond *Sigilii*, dos. 5, doc. nr. inv. 154; *Comitatul Sătmărulei de la 1848*, în Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 520/5, doc. nr. inv. 8.657; *Dintre Târnavе*, în Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 522/1, doc. nr. inv. 8.554; Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 599/1, doc. nr. inv. 6.304; *Ibidem*, Fond *Mureșeni*, dos. 523, doc. nr. inv. 7.705.

⁷ „Gazeta de Transilvania”, primul ziar politic românesc din Transilvania, a apărut la 12 martie 1838, la Brașov, sub redacția lui George Barițiu. În 1850, a intrat în proprietatea profesorului și publicistului Iacob

A făcut parte din delegația formată din 30 de români transilvăneni condusă de dr. Aurel Mureșianu, în perioada 5–11 octombrie 1891, cu prilejul expoziției naționale a cehilor organizată la Praga, în scopul întăririi relațiilor și a colaborării

popoarelor asuprite ale imperiului în vederea unei viitoare coalițiuni a lor, idee, pentru care a luptat [dr. Aurel Mureșianu – n.n.] și mai departe în „Gazeta Transilvaniei”⁸.

În anul 1862, s-a căsătorit cu Cleopatra Muntean⁹ (11 iunie 1841-?), originară din Cuvin, Arad, și au avut șapte copii: Iustin, Virgil, Petru, Otilia Maria, Melania, Iacob și Iuliu. (Fig. 2, 3)

Iustin, născut în 12 iunie 1863, la Brad, după absolvirea liceului la Blaj a urmat Facultatea de Litere și Filosofie în București și a fost profesor și director la Liceul din Tecuci.¹⁰

Virgil (29 decembrie 1864, Baia de Criș – 27 noiembrie 1891, Blaj), după absolvirea liceului din Blaj, a studiat la Academia Evanghelică de Drept din Sibiu. (Fig. 4) În anul 1891, „Foaia ilustrată”, nr. 47, publica următorul anunț:

† Virgiliu Brândușianu, rigorozant în drepturi, candidat de avocat, a reposat la 27 Noemvrie în Blaj, în vârstă de 27 ani¹¹.

Petru s-a născut la 11 iulie 1869, la Baia de Criș. O imagine a lui s-a păstrat într-o fotografie a familiei Brândușianu în care apare alături de Iacob Petru și Otilia Maria Mureșianu (Fig. 5); de asemenea este menționat în ferparul¹² publicat la decesul surorii Melania și în fișa biografică a fratelui Iacob, întocmită de Vasile Lechițan¹³.

Otilia Maria, născută la 11 martie 1870, la Alba-Iulia, a studiat¹⁴ pianul la Viena, iar ca pianistă a susținut concerte în diverse orașe ale Transilvaniei.¹⁵ (Fig. 6, 7) A fost

Mureșianu cu titlul schimbat de „Gazeta Transilvaniei”. Din 1878, noul director și redactor al ziarului a fost fiul, dr. Aurel Mureșianu (1847–1909), primul ziarist profesionist din Transilvania. Sub conducerea lui, ziarul a devenit primul cotidian românesc din Transilvania și a fost tipărit în cadrul Tipografiei „A. Mureșianu”, începând cu anul 1888. După deces, soția Elena Mureșianu (1862–1924) a preluat conducerea și, în 1911, din motive financiare, a vândut publicația. În anul 1945 ziarul a fost înlocuit de oficiosul Partidului Comunist Român, „Drum Nou”. Seria nouă a „Gazetei de Transilvania” a apărut la 23 decembrie 1989, iar ultimul număr a fost tipărit în 26 iunie 2009.

⁸ Joe Gherman, *Viața și opera lui Aurel Mureșianu 1847–1909*, Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dos. 742, doc. nr. inv. 19.450, pp. 221, 222.

⁹ „Gazeta Transilvaniei”, an XLIV, nr. 69, 18/30 iunie 1881, p. 4, rubrica Diverse anunța organizarea, în 11 iulie 1881, unui bal în sala Hotelului Național din Blaj de către „studenții abiturienți dela gimnasiulu sup. din Blasiu” sub patronajul doamnelor Rosa Colceriu, Maria Popa, Tereza Ciacalanu și Cleopatra Brendușianu.

¹⁰ Iuliu Moisil, *Românii ardeleni din Vechiul Regat și activitatea lor până la Războiul Întregirii Neamului (III)*, în „Pisanii sângeorzene”, an V, nr. 6, iunie 2015, p. 40, <https://pisaniiisangeorzene.assbn.ro/ps/2015/6.pdf>, accesat la 13.05.2024.

¹¹ „Foaia ilustrată”, an I, nr. 47, 24 noiembrie/6 decembrie 1891, p. 376, https://documente.bcucluj.ro/web/bibdig/periodice/foaiailustrata/1891/BCUCLUJ_FP_280201_1891_001_047.pdf, accesat la 13.05.2024.

¹² Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dos. 524/1, doc. nr. inv. 4.684.

¹³ Vasile Lechițan, *Oficiali de stat români din Transilvania (1368–1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2003, p. 72.

¹⁴ Viorel Câmpean & Marta Cordea, *Iacob Brendușian, un astrist blăjean, născut în Sătmar*, în „Revista Transilvania”, serie nouă, an XLVI (CL), nr. 5/6, 2028, p. 118, http://digital-library.ulbsibiu.ro/jspui/bitstream/123456789/2302/22/21_Campean-Cordea-Brendusian.pdf, accesat la 13.05.2024.

¹⁵ Gheorghe Merișescu, *Iacob Mureșianu*, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din Republica Socialistă România, 1966, p. 43.

profesoară de pian la Liceul de Fete din Blaj¹⁶ și la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică, inaugurat la 28 martie 1920, la Cluj.

Melania, născută la 1 februarie 1876, la Blaj, a fost o excelentă pianistă și învățătoare¹⁷ la grădinița de copii. (Fig. 8) La 22 ianuarie 1927, Petru, Iacob și Iuliu Brândușianu, ca frați, și Otilia Mureșianu, ca soră, anunțau că Melania Brândușianu, după „lungi și grele suferințe a încetat din viață joi, 20 ianuarie la ora 6 ½ seara”¹⁸. În mormântarea a avut loc la cimitirul central din Sibiu.

Iacob a fost

ofițer, locotenent în armata cezaro-crăiască, Regimentul de Infanterie nr. 31; căpitan (1917); maior de infanterie (noiembrie 1918). Era fiul Cleopatrei Brendușian și avea frați și soră pe Iustin (profesor), Petru, Iuliu, Melania. A tradus și publicat: *Istoria prescurtată a regimentului ces. și reg. de infanterie nr. 31, Sibiu, 1909*¹⁹.

Iuliu apare amintit în mai multe surse precum: fotografia familiei Brândușianu alături de Iacob Petru și Otilia Maria Mureșianu; ferparul publicat la decesul surorii Melania; o fotografie bust (Fig. 9); o adresă bancară²⁰ și fișa biografică a fratelui Iacob, întocmită de Vasile Lechițan²¹.

Revenind la avocatul dr. Iacob Brândușianu, citim despre decesul său în revista „Familia”²², la data de 23 august 1900, în timp ce foaia bisericească-politică „Unirea” menționa astfel:

† Dr. Iacob Brândușian avocat. După o suferință nemărginit de grea de 4 săptămâni, fiind provădat cu sfintele taine, a încetat din viață în etate de 75 ani azi Joi la 10 ¾ ore sara. Osemintele scumpului și neuitatului mort, se vor transporta din casa familiară în cimiterul comun pentru reapus vecinic Sâmbătă 25 l.c. după amiază la 2 ½ ore²³.

Familia Mureșianu

Otilia Maria Brândușianu a intrat în familia Mureșianu prin căsătoria cu Iacob Petru, ce a avut loc în 4/16 septembrie 1888. (Fig. 10, 11) Evenimentul a fost consemnat în cotidianul „Gazeta Transilvaniei”:

Cununiă. D-lu Iacob Mureșianu, profesor de muzică în Blașiu și redactor al fôiei musicale și literare „Musa Română”, își va celebra Duminică în 4(16) Septemvre a.c. cununia cu domnișóra Maria Otilia Brândușianu, fiica d-lui avocat Dr. I. Brândușianu,

¹⁶ Adrian Solomon, *Învățământul muzical blăjean*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2003, p. 79.

¹⁷ Joe Gherman, *Iuliu Mureșianu (1900–1956)*, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 722, doc. nr. inv. 18.994, p. 3.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 524/1, doc. nr. inv. 4.684.

¹⁹ Vasile Lechițan, *op. cit.*

²⁰ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 131, doc. nr. inv. 801. Adresă datată 5 februarie 1924, Sibiu, în care frații Melania și Iuliu Brândușianu comunică direcțiunii Wiener Bank-Verein informații financiare referitoare la conturile lor.

²¹ Vasile Lechițan, *op. cit.*

²² „Familia”, an XXXVI, nr. 35, 27 august-9 septembrie 1900, p. 420.

²³ „Unirea”, an X, nr. 34, 25 august 1900, p. 285.

în biserica catedrală din Blașiu. Primescă tânăra păreche din partene cele mai sincere urări de fericire²⁴!

și în revista „Familia”, la rubrica Hymen:

DI Iacob Mureșan, profesor de muzică la Blaș, la 4/16 septembrie își va serba cununia cu dșora Maria Otilia Brândușan, fiica dlui dr. Iacob Brândușan avocat în Blaș²⁵.

O sursă complementară o constituie „Albumul comemorativ”, unde se menționează:

Iacob s-a căsătorit în anul 1889²⁶ cu Otilia, fiica avocatului Iacob Brândușanu din Blaj și a Mariei²⁷, născută Munteanu de Felsö Lapus, fiica unui aristocrat român din Bănat, care își perduse averea dimpreună cu un frumos castel în revoluțiunea dela 1848²⁸.

Soțul Otiliei Maria, Iacob Petru Mureșianu, s-a născut la Brașov în anul 1857, fiind al optulea copil al familiei Iacob și Sevestia Mureșianu. S-a înscris la Politehnica din Viena în anul 1876, pe care a abandonat-o un an mai târziu. În toamna anului 1877, a acceptat postul de profesor de muzică la Liceul confesional din Năsăud. Din anul 1880 a studiat la Conservatorul Regal de Muzică din Leipzig, iar, la finalizarea studiilor, în anul 1883, a venit ca profesor de muzică la Gimnaziul român greco-ortodox din Brașov. Din toamna anului 1885 s-a stabilit la Blaj, unde a ocupat postul de profesor de muzică vocală și instrumentală la școlile confesionale. În calitate de compozitor, dirijor, pianist, profesor, redactor și publicist a organizat viața muzicală blăjeană fiind fondator de școală muzicală românească în Transilvania. Urmând modelul gazetăresc al familiei, a înființat prima publicație muzicală românească din Transilvania „Musa Română”, ce a apărut, cu întreruperi între anii 1888 și 1907.²⁹

La Blaj a cunoscut-o pe Otilia Maria Brândușianu:

Despre prima întâlnire cu mama mea, dânsa ne-a povestit cum fiind invitată la o petrecere într-o familie, la intrarea ei în salonul unde tata – în mijlocul mai multor cucoane și bărbați – chiar în acel moment râdea tare, văzând-o a rămas un moment cu gura deschisă. Din acel moment cred că nicio altă fată nu l-a mai preocupat, deși poate i se ofereau multe „partide cu zestre” cum ne spunea atunci, iar după 2 ani, când Otilia Brândușianu împlinise vârsta de 18 ani Iacob Mureșianu se hotărâște și se face cununia la 1888³⁰,

consemna peste ani fiica Sevestia, căsătorită Gherman.

Singurele scrisori³¹ adresate Otiliei Maria Brândușianu, al căror expeditor a fost Iacob Petru, datează din perioada în care acesta îi acorda o atenție deosebită pentru a-i câștiga dragostea. Corespondența oferă o mărturie emoționantă a relației lor de dragoste, plină de grijă, respect și devotament.

²⁴ „Gazeta Transilvaniei”, an LI, nr. 193, 2/14 septembrie 1888, p. 193, https://www.bcuculuj.ro/synfilebib-digit/periodice/gazetadetransilvania/1888/BCUCLUJ_FP_P2538_1888_051_0193.pdf, accesat la 10.04.2024.

²⁵ „Familia”, an XXIV, nr. 36, 4/16 septembrie 1888, p. 418.

²⁶ Anul căsătoriei a fost 1888 și nu 1889.

²⁷ Numele mamei a fost Cleopatra.

²⁸ Aurel A. Mureșianu, *Album comemorativ – Iacob Mureșianu (1812–1887)*, 1913, p. 54, în Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dos. 77, doc. nr. inv. 17.635.

²⁹ Gheorghe Merișescu, *op. cit.*, pp. 45–79.

³⁰ Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dos. 703, doc. nr. inv. 18.046.

³¹ Arhiva Mureșenilor păstrează șapte scrisori. Adresăm mulțumiri domnului Kurt Philippi, muzician, pentru traducerea scrisorilor din limba germană.

La 22 februarie 1887, Iacob îi comunica intenția de a călători la Cluj, pentru a cânta la sfârșitul concertului „pentru a mă face cunoscut”. Scrisoarea presărată cu multă afecțiune:

Steaua mea zâmbeste încă, dar sunt foarte trist și neliniștit. Scrie-mi, inimioara mea, doar câteva cuvinte de mângâiere...

se încheia cu o promisiune: „al tău credincios, Iacob”.

„Dragă Otilia scumpă!” începea scrisoarea, trimisă la 4 august 1887, în care-i povestea despre deplasarea la Făgăraș:

cum ne-am distrat acolo [...] peste tot am fost foarte bine primiți, am făcut multe cuceriri, am dansat foarte mult și după aceea am fost foarte oboseți și nedormiți din cauza nopților pierdute.

Mâhnit, continua scrisoarea spunându-i că la Brașov

l-am găsit pe tatăl meu drag bolnav³², de două săptămâni este la pat. Astăzi se simte puțin mai bine. Bietul bătrân, am plâns când l-am văzut, atât de bătrân, slab și schimbat mi s-a părut. Voi fi îngrijitorul lui și sper ca până luni să-l fac bine astfel încât să putem merge amândoi luni la Elöpatak, trebuie să-l fac bine complet. Acum sunt foarte trist, nesigur, și voi fi îndurerat până nu știu că este sănătos.

Cinci zile mai târziu, îngrijorat de lipsa veștilor scria:

Ieri și alaltăieri am așteptat o scrisoare de la tine. Draga mea, ești bolnavă? Te rog frumos să-mi scrii măcar pe o carte poștală cum te simți, sunt îngrijorat. Ieri am fost la Vâlcele să caut o locuință pentru tata și pentru mine. Aș fi putut rămâne acolo imediat, pentru că am găsit o locuință foarte bună pentru amândoi, dar dorul de a primi o scrisoare de la tine a fost mai puternic decât orice și m-am întors din nou la Brașov. Abia ajuns pe la ora 11 noaptea, am întrebat dacă am primit vreo scrisoare, și după ce mi s-a răspuns „Nu”, eram pe punctul de a pleca spre Blaj. Toată noaptea m-au chinuit diverse gânduri, mă întrebam, este bolnavă? Am jignit-o cu ceva? Nu este în Blaj? De ce nu primesc nicio scrisoare? Când ea era întotdeauna atât de punctuală? Inimioara mea, alină-mi neliniștea, sau dacă nu poți, lasă-mă să aflu de la Didi cum te simți. Căci dacă nu primesc curând un răspuns, voi pleca la Blaj. Aici mi-e deja neplăcut, rămân doar dintr-un singur motiv, pentru că urmez o cură, pe care vreau să o termin aici. Inimioara mea, până acum totul merge conform dorințelor mele, am vorbit cu tata, la fel și cu fratele meu și amândoi sunt de acord, sunt foarte încântați. Aștept doar 26 august, când se vor discuta și aspectele materiale.

Ajuns la băi, la Elöpatak (astăzi, Vâlcele, jud. Covasna), alături de tată, la 12 august 1887 îi transmitea:

duminică, frații mei vin să ne viziteze aici [...] Sunt sănătos, inimioara mea. Nu m-am simțit așa de sănătos de un an. Acum vreau doar să mă îngraș, apoi să vin în brațele tale. [...] În iubire renaști, și dacă omul este legat de cele pământești, doar iubirea îl poate înălța, îl poate înălța până la divinitate, căci ce are omul mai asemănător cu Dumnezeu? [...] cel mai divin lucru din om este dragostea, spune un poet. Dacă dragostea are un efect înălțător asupra omului, ea are și efectul opus, așa cum este cazul meu acum, doar curajul este ceea ce mă face să rezist ușor, pentru a putea fi curând în brațele tale.

Câteva zile mai târziu, la 16 august 1887, declarațiile de dragoste continuau:

³² Iacob Mureșianu s-a stins din viață o lună mai târziu, în 29 septembrie 1887.

Aici mă plictisesc, duminică Traian [fratele Traian Dumitru – n.n.] a venit încoace și a rămas aici, facem muzică și animăm un pic oaspeții la băi. Admir mult natura aici și sunt întotdeauna fericit când mă plimb de unul singur prin pădure, ocupat doar cu gândurile mele. Îmi imaginez viitorul alături de tine atât de frumos și atunci sunt mereu fericit, mă simt revigorat și mă simt atât de bine și confortabil în această nouă relație, încât sunt capabil să uit de întreaga lume [...] Ieri am sărbătorit aici un festin de rămas-bun. Verișoara mea căsătorită în Bucovina a plecat astăzi împreună cu soțul ei, le-am povestit despre tine și le-am arătat fotografia ta. Sunt foarte impresionați de tine și mi-au transmis felicitări călduroase. La acest festin de rămas-bun, Traian a fost extrem de vesel, a dansat chiar și csárdás, dar atât de amuzant încât întreaga societate nu se putea opri din râs. Vorbim des despre tine cu tata și Traian, trebuie să ai des sughițuri. Este posibil să merg la Tușnad pentru două zile săptămâna aceasta. [...] Salutări călduroase și sărutări de la al tău credincios Iacob.

Protocolar, la 25 august 1887, trimitea felicitări cu ocazia zilei onomastice:

Stimată Domnișoară! Vă rog primiți alăturat buchetul ca semn al deosebitei stime ce v-o păstrăm. Am dorit să fiu între cei dintâi care cu ocaziunea zilei onomastice vă urează și cred că ne-a succedat. Vă rog primiți felicitările noastre sincere, D-zeu să-ți împlinească toate dorințele ce ți le oftezi. Vivat! Sărutări de mâini doamnei Brândușianu și salutări la toți³³!

Prezent în continuare la băi, la Elöpatok, la 29 august 1887, comunica motive de îngrijorare:

sâmbătă și ieri am fost foarte bolnav, astfel încât a trebuit să stau în pat. [...] În ultimele zile am avut mari festivități aici, din păcate nu am putut participa, doar la marele foc de artificii am fost prezent. La noi totul merge ca de obicei, doar tata este foarte slăbit, abia poate merge.

Două zile mai târziu, de această dată din Tușnad, îi scria Otiliei:

Aici este minunat, tot ceea ce natura a putut dezvolta în materie de frumusețe, s-a reunit și așezat aici. Nu degeaba Tușnad este numită principala stațiune balneară din Transilvania, căci merită pe deplin acest nume [...] De aici plecăm, și Traian este cu noi, spre Elöpatok și de acolo, acasă.

La distanță de un an, în 23 august 1888, Iacob Petru stabilea și perfectă ultimele detalii legate de organizarea nunții și o informa pe viitoarea soție cu privire la alegerea nașilor de cununie:

Scumpa mea Otilia, O bucurie generală a fost la casă când am ajuns ieri. Am regretat mult că nu m-am putut întâlni și cu cumnatul Davidescu [Constantin, – n.n.] care plecase cu vreo 5 ore înainte de a sosi noi. Voiam încă ieri să-ți scriu dar nu s-a putut deloc. Groza [Moise – n.n.] a primit ca nănaș totodată mi-a promis și generalul Pancovici că va veni la ospățul meu. Spunei Tati că după cum cred eu tot ospățul mai mare trebuie să facem. Numai de o zi sunt aici și m-am urât, dacă ai fi aici ar fi cu mult mai plăcut. Azi o să știu să vorbesc cu ai mei și să definitivăm termenele ospățului și a nunții. Comisiunile ce mi le-ai dat o să le împlinesc azi. Tot azi o să trimit conspectul Tati pentru mobile la Viena. Ai noștri sunt toți sănătoși și te sărută și salută pe toți ceilalți.

³³ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 737, doc. nr. inv. 19.166.

Conform extrasului³⁴ din matricula cununăților parohiei greco-catolice a Blajului, eliberat la 4 noiembrie 1929, nașii de cununie au fost fratele dr. Aurel Mureșianu și sora Elena Cornelia, căsătorită cu generalul Moise Groza (1844–1919).

În scrisoarea imediat următoare, datată 28 august 1888, continua discuția pe tema stării de sănătate:

Inimioara mea, te-am visat azi-noapte atât de frumos și de bine, încât mi-am continuat visul minunat și după ce m-am trezit. Tusea nu vrea să cedeze, azi dimineță am tușit aproape două ore, astfel încât acum toată lumea este îngrijorată pentru mine.

Otilia Maria și Iacob Petru Mureșianu au avut opt copii: Lucia Melania (1889–1974), Andrei (1892–1917), Iacob (1893–?), Manole (1895–1896), Iuliu (1900–1956), Sevastia (1902–1984), Cornelia (1906) și Florica Maria (1909–1978).

Prima fiică, Lucia Melania³⁵ a fost profesoară de pian și pianist concertist. S-a căsătorit cu Iulian Bene³⁶ (1892–1934), medic-sublocotenent în rezervă, fost voluntar în Armata Română, funcționar al Direcțiunii Clinicilor din Cluj, decorat cu „Crucea Comemorativă de Război 1916–1918”, medalia „Ferdinand I” cu spade și medalia „Victoria Interaliată 1918”. Împreună au avut doi copii: Lucia (1923–2018), economist, căsătorită cu Ion Bunaciu (1911–2001) economist, și Marcel (1924–2019), medic, doctor în medicină, căsătorit cu Tamara Modval (1925–2012), medic stomatolog. Marcel și Tamara Bene au avut o fiică, Alexandra (n. 1960), care s-a căsătorit cu Olivier Condemine (n. 1960) și împreună au un fiu, Albert (n. 1997).

Andrei a absolvit Facultatea de Drept din cadrul Universității din Viena și a fost avocat practicant în cancelaria lui dr. Iuliu Maniu.³⁷

Din Blaj, la 20 ianuarie 1900, Iacob Petru îi anunța cu bucurie fratelui Aurel Victor nașterea fiului Iuliu: „Ieri mi s-a sporit familia cu un «Bur» puternic și sănătos. Otilia încă e bine și vă sărută”³⁸. Familiarizat de mic copil cu muzica, iată ce-și amintea sora lui Iuliu, Sevastia, despre începuturile viitorului muzician:

la 5 ani mama noastră care era prof. de pian, începe cu el lecțiile de pian, tata fiind prea ocupat. Deși prea mic, făcea progrese neobișnuite, dar nu părea a fi prea atras de acel instrument³⁹.

După studii muzicale la conservatoarele din Cluj, Torino și Leipzig, a desfășurat o rodnică activitate de compozitor, dirijor, pedagog și violonist la Blaj, Odorhei, Dumbrăveni, Turda și Cluj. A creat în aproape toate genurile muzicale: simfonic, vocal-sinfonic, cameral, instrumental, coral, de operă și de lied, precum și religios-liturgic. În anul 1937, a obținut „Premiul pentru compoziție George Enescu”.

Iuliu s-a căsătorit cu Ana Mărginean (1906–1989) și au avut o fiică, Iulia Maria Marcela (1931–1985), profesoară la Liceul de coregrafie din Cluj-Napoca. Ea s-a

³⁴ *Ibidem*, Fond *Sigilii*, dos. 3, doc. nr. inv. 76.

³⁵ *Ibidem*, Fond *Mureșeni*, dos. 741, doc. nr. inv. 19.296, Certificat de botez emis pentru Lucia Melania Mureșianu, născută la 2 octombrie 1889, la Blaj, botezată în religia greco-catolică la 18 decembrie 1889. Nașa de botez a copilului a fost Melania Brândușianu iar preotul botezător Iuliu Nistor.

³⁶ *Ibidem*, doc. nr. inv. 19.285.

³⁷ *Ibidem*, dos. 744, doc. nr. inv. 19.574.

³⁸ *Ibidem*, dos. 724, doc. nr. inv. 19.058.

³⁹ *Ibidem*, dos. 703, doc. nr. inv. 18.046.

căsătorit cu Mircea Gheorghe Gaboreanu (1930–2021), medic, și au avut două fiice: Ana Maria (1961–2016), absolventă a Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară din Cluj-Napoca, inginer cercetător la Universitatea din Iowa, căsătorită cu Mark Gritman, și Marina Ioana (1967), absolventă a Facultății de Horticultură din cadrul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară Cluj-Napoca, inginer cercetător la Universitatea Suedeză de Științe Agricole (SLU).⁴⁰ Iuliu s-a stins din viață în 15 februarie 1956, lăsând în urma sa o valoroasă operă muzicală.

A doua fiică a familiei, Sevastia, s-a căsătorit cu dr. Joe Gherman (1893–1967), înalt funcționar în cadrul Ministerului de Interne și au avut un fiu, Mircea (1927–1991), economist, custode al „Casei Mureșenilor” din Brașov. Acesta s-a căsătorit cu Elena Braga (1936), profesoară, și au o fiică, Ioana (1967), psiholog, căsătorită cu Dan Vasile (1967), cu care are o fiică, Ana Maria (1989).⁴¹

Mezina Florica Maria⁴² a fost profesoară de limba și literatura franceză la școli din Turda, Cluj și Brașov, s-a căsătorit cu Eugen Pârvulescu (1900–1967), comandor aviator, combatant în al Doilea Război Mondial.

Iacob Petru a găsit în persoana Otiliei Maria partenera ideală de viață și aspirații intelectuale, aceasta fiindu-i soțului un ajutor de mare preț în toate demersurile cultural-artistice,

nu numai o tovarășă eroică în lupta cu imensele greutăți materiale, de care n-au scăpat niciodată, ci și un ajutor neobosit în munca sa educativă de mase, ca pianistă⁴³.

În concertele susținute la început de carieră, Iacob Petru era secundat, de cele mai multe ori, de fratele Traian (bariton), de soția Otilia Maria și cumnatul Virgil Brândușianu sau de sora Sevastia, la pian.⁴⁴ În Casa Mureșenilor, muzica deținea un loc important, fiind prețuită și pentru faptul că devenise o necesitate în completarea culturii generale, iar membrii familiei dovedeau aptitudini muzicale remarcabile. La Blaj, Iacob Petru și-a transformat casa într-o „adevărată academie muzicală, unde toți cei pasionați de nobila artă beneficiau de îndrumarea maestrului”⁴⁵. Timp de peste trei decenii, obligațiile asumate de Iacob Petru numit la catedra de muzică a școlilor blăjene au fost grele, însă nu s-a plâns niciodată de muncă, aceasta fiind pasiunea și chemarea lui. Dar, în pofida muncii sale susținute, sporul material a fost insuficient.⁴⁶ Împrejurările vitrege de trai ale familiei, în care modesta leafă de profesor a lui Iacob nu putea acoperi lipsurile numeroasei familii, îi constrâneau la acordarea de ore particulare elevilor „pe cari le dădea profesorul și soția sa”.⁴⁷ (Fig. 13)

⁴⁰ Documentare realizată de Bianca-Luminița Micu, muzeograf la Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

⁴¹ *Idem*.

⁴² Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 584/11, doc. nr. inv. 1.497, Extras din registrul stării civile pentru nașteri, datat 26 septembrie 1927, aparținând copilului Florica Maria Mureșianu, născută în 22 august 1909, religie greco-catolică, tatăl Iacob Mureșianu, profesor de liceu, cu vârsta de 52 de ani și mama Otilia Brândușianu, cu vârsta de 40 de ani.

⁴³ *Ibidem*, dos. 64, doc. nr. inv. 17.649.

⁴⁴ Gheorghe Merișescu, *op. cit.*, p. 65.

⁴⁵ Adrian Solomon, *op. cit.*, p. 37.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 75.

⁴⁷ Joe Gherman, *Iuliu Mureșianu (1900–1956)*, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 722, doc. nr. inv. 18.994, p. 3.

Casa de la Blaj era un adevărat conservator. Elevii mai dotați din punct de vedere muzical de la școlile la care preda erau invitați acasă la maestru. Aici primeau noțiuni de teorie, compoziție, canto, sau deprindeau diferite instrumente muzicale: pian, vioară, flaut, contrabas ș.a. [...] De educație muzicală competentă au avut parte și trei dintre copiii săi: Iuliu, viitorul compozitor, continuatorul tradiției tatălui său, Lucia și Sevastia, excelente pianiste.

Refugiul⁴⁸ impus familiei Mureșianu de către autoritățile maghiare, în timpul Primului Război Mondial, a fost momentul în care universul familiei a fost puternic zguduit. În septembrie 1916, școlile și corpul profesoral au fost mutate forțat la Oradea și Beiuș.⁴⁹ Familia⁵⁰ s-a refugiat la Oradea, unde a fost cazată la Internatul teologilor. O lună mai târziu a ajuns la Beiuș. După ce a locuit timp de câteva săptămâni la doamna Ciavici, familia cu patru copii a primit un apartament de două camere în clădirea internatului liceului de fete. Prin grija canonicului Ghera au primit mobilă și pian. În perioada exilului, copiii și-au continuat studiile. Sevastia a fost înscrisă ca elevă particulară la Școala Normală din Lugoj, iar, la Beiuș, a fost admisă la internat, prestând în schimb corepetiția la pian, la orele de gimnastică. Iuliu a fost înscris la liceu, fiind cazat la internat. Fiica cea mare, Lucia Melania a fost angajată ca profesor de pian la Școala civilă de fete din localitate. În urma ordinului nr. 5729/03.11.1916 s-au redeschis școlile din Blaj, astfel că s-a impus prezența lui Iacob Petru.⁵¹ Sărbătorile de iarnă și le-a petrecut, totuși, cu familia la Beiuș. Condițiile dificile de trai și de transport (trenuri neîncălzite) i-au agravat boala de plămâni de care suferea. Reîntors la Blaj, după vacanța de Crăciun, grav bolnav, se stingea din viață la 25 mai 1917. La înmormântare, episcopul Demetriu Radu⁵² a fost primul care a trimis cea mai mare coroană și un ajutor financiar.

După decesul acestuia, familia a rămas lipsită de orice ajutor. Otilia Maria a primit o pensie de doar 50 de coroane pe lună, insuficientă pentru nevoile familiei, în care cea mai mică fiică avea doar nouă ani.⁵³

În anul 1918, fiul Iuliu, după o succintă instrucție, a fost trimis pe frontul italian, unde a cunoscut ororile războiului.⁵⁴ În iarna anului 1919, familia s-a mutat la Cluj, iar Iuliu s-a înscris la Facultatea de Drept. Înființat în septembrie 1919 și inaugurat la 28 martie 1920, Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din Cluj și-a deschis porțile sub conducerea muzicianului George Dima⁵⁵, având următoarele catedre: teorie

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 614, doc. nr. inv. 17.218.

⁴⁹ Adrian Solomon, *op. cit.*, p. 65.

⁵⁰ Familia era compusă din Iacob Petru Mureșianu, soția sa Otilia Maria, cumnata Melania Brândușianu și copiii Lucia Melania, Sevastia, Iuliu și Florica Maria.

⁵¹ Adrian Solomon, *Învățămintul...*

⁵² Demetriu Radu (1861–1920), în perioada 1903–1920 a fost episcop al Eparhiei de Oradea Mare.

⁵³ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 722, doc. nr. inv. 18.994.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ George Dima (1847–1925), compozitor, cântăreț de lied și operă, dirijor de cor și orchestră, pianist, folclorist, profesor, poet și traducător de versuri și librete, membru de onoare al Academiei Române. În iulie 1919 s-a stabilit la Cluj, a înființat și a fost primul director al Conservatorului de muzică din Cluj, astăzi, Academia Națională de Muzică „Gheorghe Dima”.

și solfegii, armonie, contrapunct-compoziție, canto, pian, vioară, violoncel, dicțiune și declamație. Prin sollicitudinea directorului, prieten și rudă cu familia Mureșianu, Otilia Maria a fost numită profesoară de pian.

Prezintă interes pentru studiul nostru și schimbul de scrisori dintre membrii familiei Brândușianu și Mureșianu, scrisori păstrate în Arhiva Mureșenilor. O parte din corespondența îi are ca protagoniști pe tatăl Otiliei, dr. Jacob Brândușianu și pe cumnatul acesteia, dr. Aurel Mureșianu, reprezentanți ai intelectualității transilvănene cu idealuri politice naționale comune. Deși diferite ca profesie, familiile prezintă asemănări, drumurile lor de viață întâlnindu-se și la nivelul marilor frământări naționale pentru împlinirea anumitor aspirații comune.

Susținut și de alți oameni importanți, la 29 august 1890, dr. Jacob Brândușianu îi comunica⁵⁶ redactorului și directorului dr. Aurel Mureșianu, inițiativa de lansare a unui apel de ajutor în cazul procesului de presă intentat „Gazetei Transilvaniei” pentru atitudinea ei antidualistă:

D-sale Domnului Dr. Aureliu Mureșianu, editor și redactor al Gazetei Transilvaniei – „Cuscre”

Cetindu-ți necazul și lupta grea, ce ai avut-o în procesul de presă mi-a venit o idee

comunicată unor „bărbați mai însemnați de aici” pentru „sprijinirea și ajutorarea Gazetei Transilvaniei în cauza procesului ei de presă”. Încheia precizând că:

nu e de lipsă ca să mai știe cineva despre aceasta, cu atât mai puțin ca să ajungă la auzul prigonitorilor care apoi la rândul lor se ia la goană pe contributori: te rog ca chiar și această epistolă a mea să o nimicești.

Câteva zile mai târziu, în 9 septembrie 1890, un document semnat de 24 persoane, dintre care îi amintim pe dr. Ioan Rațiu, I. Fekete Negruțiu, Alesandru Micu ș.a., conținea și sumele donate. La final, documentul avea adnotat: „Am primit suma de 29 fl. din partea dr. Brândușianu pentru a-i înmâna domnului Aurel Mureșianu”⁵⁷ și era semnat de Grigore Maior, redactor al Gazetei.

Evenimente familiale importante, plăcute sau neplăcute, erau alte motive de corespondență. La 21 octombrie 1888, la mai puțin de o lună după căsătoria lui Iacob Petru cu Otilia Maria, familia dr. Jacob Brândușianu îl felicita pe dr. Aurel Mureșianu la căsătoria cu Elena Popovici (1862–1924) precizând că „nu a fost cu puțință de a participa” și transmitea „sincere felicitări la viața nouă ce ați început”.⁵⁸

După căsătoria fiicei, frecvent formula de adresare a lui dr. Jacob Brândușianu era „Cuscre Aurelie” sau încheia cordial „cuscru iubitor”⁵⁹ în corespondența purtată cu dr. Aurel Mureșianu, care, după decesul tatălui, preluase afacerea familiei și rolul de cap al familiei.

⁵⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 606, doc. nr. inv. 651.

⁵⁷ *Apel către toți inteligenții adevărați români din Blaj*, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 582/3, doc. nr. inv. 154.

⁵⁸ *Ibidem*, dos. 567/3, doc. nr. inv. 5.488.

⁵⁹ *Ibidem*, dos. 585/2, doc. nr. inv. 1.094. Într-o scrisoare datată 27 septembrie 1892, Brândușianu Iacob îi comunica dr. Aurel Mureșianu faptul că fiul lui, Iustin Brândușianu, aflat în drum spre Dorohoi pentru a prelua postul de profesor, s-a simțit rău și, la Ploiești, a decis întoarcerea acasă, la Blaj. Trimiterea cheia cufărului, ruga primirea bagajului, plata cheltuielilor vamale și trimiterea la Blaj.

„Sincere și profunde condoleanțe” erau transmise la 5 noiembrie 1901, de familia Brândușianu din Blaj, lui dr. Aurel Mureșianu, la Brașov, la decesul timpuriu al fratelui, Traian Dumitru, înmormântat la Viena.⁶⁰

La 23 iunie 1909 asistăm la un alt eveniment familial nedorit. Familia Brândușianu transmitea condoleanțe la decesul redactorului și proprietarului „Gazetei Transilvaniei”, dr. Aurel Mureșianu.⁶¹ Din Tecuci, fratele Otiliei Maria, Iustin Brândușianu, transmitea o telegramă⁶², în iunie 1909, doamnei Elena Mureșianu prezentând condoleanțe la „ireparabila pierdere încercată” la moartea soțului.

În Arhiva Mureșenilor se păstrează o singură scrisoare⁶³ expediată de Otilia Maria soțului. În anul 1906, Iacob Petru se afla la București, împreună cu fiica, Sevestia. Cu ocazia Serbărilor Jubiliare ocazionate de împlinirea a 40 de ani de domnie a Regelui Carol I, la Ateneul Român s-a organizat un concert al Societății corale Carmen, condus de compozitorul Dumitru G. Kiriac. În program au fost incluse și primele două părți din balada „Mănăstirea Argeșului”, compusă de Iacob Petru Mureșianu. La concert a fost prezentă și Regina Elisabeta, alături de suita regală. Executarea celor două părți ale „Mănăstirii Argeșului” i-a entuziasmat pe ascultători, la terminarea părții a II-a a lucrării Majestatea Sa Regina invitându-l în loja sa pe maestrul blăjean, pentru a-l felicita. Soția rămasă acasă îi comunica soțului, primirea unui studiu referitor la compozitorul Georges Bizet, pentru publicare în revista „Musa Română”, semnat de prof. dr. Constantin Nedelcu (1885–1967), corespondent aflat la Paris. Cere informații despre pregătirea concertului, trimitea sfaturi „vezi de te îngrijești dragă la probe că știu cum te asuzi când conduci corul, și să nu te răcești”, și încheia călduros „te sărut de mii și sute de ori”.

În toamna anului 1950, Otilia Maria a încetat din viață la vârsta de 80 de ani. În 20 septembrie 1950, profesorul Augustin Bena⁶⁴ (1880–1962), fost elev al muzicianului Iacob Petru Mureșianu, trimitea familiei:

Sincere condoleanțe pentru decesul distinsei matroane române: Otilia Mureșianu, inspiratoarea fericitului compozitor: „baci” Iacob, neuitatul nostru maestru și profesor îndrumător⁶⁵.

Otilia Maria a fost o prezență feminină discretă a dinastiei Mureșenilor, cu un destin greu încercat, dar, care, cu tenacitate a ținut familia unită iar, prin urmașii ei a contribuit decisiv la ceea ce astăzi este Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

⁶⁰ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 592/7, doc. nr. inv. 4.389.

⁶¹ *Ibidem*, dos. 154/5, doc. nr. inv. 6.163.

⁶² *Ibidem*, dos. 154/1, doc. nr. inv. 6.045.

⁶³ *Ibidem*, dos. 704, doc. nr. inv. 18.077.

⁶⁴ Augustin Bena (1880–1962), compozitor, profesor, dirijor. A urmat cursurile Gimnaziului Superior din Blaj, unde l-a avut profesor pe Iacob Petru Mureșianu de la care a luat lecții de pian, teorie, solfegii, armonie.

⁶⁵ *Ibidem*, dos. 212/217, doc. nr. inv. 16.296.

Fig. 1. Flaviu C. Domșa, *Otilia Maria Mureșianu*, ulei pe pânză, 100 × 70 cm.
Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Fond *Obiecte de patrimoniu*, nr. inv. 8.

Fig. 2. Iacob și Cleopatra Brândușianu. Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, doc. nr. inv. 65.

Fig. 3. Copiii familiei Brândușianu, Blaj, 15 august 1877. Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, doc. nr. inv. 69.

Fig. 4. Virgil și Iacob Brândușianu. Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, doc. nr. inv. 75.

Fig. 5. Familia Brândușianu alături de Iacob Petru și Otilia Maria Mureșianu.
Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor,
Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, doc. nr. inv. 210.

Fig. 6. Otilia Maria Brândușianu. Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov,
Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, doc. nr. inv. 32.

Fig. 7. Otilia Maria Brândușianu la vârsta de 14 ani.
Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor,
Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, doc. nr. inv. 403.

Fig. 8. Melania și Otilia Maria Brândușianu. Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov,
Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, doc. nr. inv. 71.

Fig. 9. Iuliu Brândușianu. Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice*, doc. nr. inv. 1849.

Fig. 10. Iacob Petru și Otilia Maria Mureșianu. Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dos. 258, doc. nr. inv. 16.787.

Fig. 11. Iacob Petru și Otilia Maria Mureșianu. Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 258, doc. nr. inv. 16.787a.

Fig. 12. Otilia Maria Brândușianu la vârsta de 20 ani. Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, doc. nr. inv. 31.

Fig. 13. Casa de la Blaj cunoscută sub numele de „Casa cu Muze” datorită celor patru muze („Dansul”, „Muzica”, „Literatura” și „Poezia”) pictate pe frontispiciul fațadei de Anton Zeiler. Sursa: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci și imagini stereoscopice, doc. nr. inv. 340.

Corneliu BELDIMAN

VETURIA GHIBU (1889–1959), PERSONALITATE A VIEȚII CULTURALE ROMÂNESTE. LA O TRIPLĂ OMAGIERE ÎN 2024

VETURIA GHIBU (1889–1959), PERSONALITY OF THE ROMANIAN CULTURAL LIFE. A TRIPLE HOMAGE IN 2024

Abstract: *Veturia Ghibu (March 2, 1889, Bucharest – October 2, 1959, Sibiu): This year marks 135 years since her birth, 65 years since her passing, and 100 years since her debut as a lied singer. She was the wife of Onisifor Ghibu and the mother of four children. Professionally, she was a distinguished Romanian musician who made significant contributions and had numerous premieres in music performance and education in Romania during the period from 1919 to 1948. Veturia was a pianist and lied singer, recognized as the initiator of this genre in Romania. She was the first promoter of Romanian music recitals, a strong supporter of music education, and an organizer of cultural institutions and concerts, actively contributing to the musical life in Cluj, Sibiu, and Bucharest. She collaborated with George Enescu and was the first Romanian performer to be recorded on disc (Columbia Records, 1927) and the first Romanian artist to be broadcast on Radio Paris. Born in Bucharest, she graduated from the Central School for Girls and took courses at the Conservatory in 1907. She continued her studies in Germany at Göttingen, Erfurt, Eisenach, and Jena (1907–1909), earning a degree in physical education, household management, and music (piano). In Romania, she worked as a physical education teacher at her former high school. In 1911, she married Onisifor Ghibu and moved to Sibiu, where she became involved in the cultural and artistic life of the city as a member of the “Romanian Music Association”. During World War I, she sought refuge in Bucharest (1914) and then in Iași, Podul Iloaiei, Cherson, and Chișinău (1916–1919). After the war, she returned to Sibiu and settled in Cluj in 1919. Her musical biography includes significant milestones such as her activities in Cluj as a pianist and soprano, her official debut in the lied genre in 1924, and concerts across the country in 1925. Notably, she performed at the Romanian Athenaeum and the Royal Palace in 1925, accompanied by George Enescu. She attended advanced courses in Paris and Vienna in 1926 and gave concerts in Paris and Lyon, along with broadcasts on Radio Paris and recordings with Columbia Records (two discs) in 1927. Veturia organized a cultural center at Stana, the Ghibu family’s summer residence, from 1927 to 1940, and performed lieds on Radio Bucharest in 1928. She debuted at the Cluj Opera in 1929 and maintained a rich repertoire of nearly 600 arias and lieds performed in their original languages (Hungarian, German, Russian, etc.). She held a retirement concert for medical reasons in Cluj in 1933 and supported students at the Conservatory from 1933 to 1940. She served as vice-president and collaborated with the “Gheorghe Dima” Philharmonic in Cluj, where she organized concerts from 1933 to 1940. Her activity continued in Sibiu with the “Romanian Music Association” from 1940 to 1948. Veturia Ghibu passed away on October 2, 1959, in Sibiu.*

Veturia Ghibu a fost o valoroasă muziciană română, cu contribuții majore și numeroase premiere importante în domeniul muzical interpretativ și în învățământul muzical din România în perioada 1919–1948. Dat fiind că în anul 2024 se împlinesc anii ce au cifre „rotunde”: ai aniversării nașterii (135 ani, 2 martie 1889–2 martie 2024), ai comemorării

trecerii la cele veșnice (65 ani, 2 octombrie 1959–2 octombrie 2024) și ai debutului ca interpretă (soprană) de lied (100 ani, 1924–2024), considerăm că este o datorie de onoare să aducem, chiar în cuprinsul unui scurt articol găzduit în paginile prestigioasei reviste brașovene „Țara Bârsei”, un pios omagiu acestei personalități (cu origini brașovene) a vieții culturale românești din perioada imediat antebelică, apoi interbelică și din anii imediat următori încheierii celui de-al Doilea Război Mondial.

Veturia a fost soția ilustrului profesor, pedagog militant, savant, luptător în prima linie pentru Marea Unire de la 1918, Onisifor Ghibu (1883–1972), de la a cărui naștere s-au împlinit, în 2023, 140 de ani.¹ Familia Ghibu a avut patru copii: Octavian (1912–1996, economist)², Ileana (1914–1998, filolog), Onisifor-Forel (1916–1947, inginer) și Mihai (1919–2012, inginer).³

Născută la 2 martie 1889, în București – Mahalaua Olari, în casa de pe str. Spătarului nr. 21, din părinți brașoveni (Teodor – comisionar, Firma Bancotescu-Nicolau, București⁴ și Tereza Nicolau – casnică), fiind al doilea copil (avea un frate vitreg, Tiberiu, rezultat din prima căsătorie a tatălui său)⁵, Veturia s-a înscris la cursurile Școlii Secundare de Fete Gradul II – Internat (actualul Colegiu Național „Școala Centrală”)⁶. Ea a manifestat din copilărie un interes aparte pentru muzică, astfel că, de la vârsta de zece ani a primit constant sprijinul tatălui său, care i-a cumpărat primul pian și a înscris-o la lecțiile aferente oferite de o profesoară în mediul privat. Cursul superior al gimnaziului l-a făcut tot ca internă la Școala Secundară de Fete din București, unde l-a avut ca profesor de muzică pe compozitorul Dumitru Kiriac. Aici a susținut și bacalaureatul în 1907. Din clasa a V-a s-a înscris și la Conservatorul din București, urmând gimnaziul și Conservatorul în paralel, terminând anii de studiu pian I–IV.⁷

¹ Corneliu Beldiman, *Onisifor Ghibu – savant, educator, militant român pentru națiune. Aniversarea a 140 de ani de la naștere (1883–2023). Proiecte și manifestări ale Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, jud. Covasna*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, nr. 21, 2023, pp. 379–390; *Idem, Octavian O. Ghibu*, în „Arhivele Totalitarismului”, an XXXI, nr. 120–121 (3–4), 2023, pp. 237–241. Pentru bibliografie, dar și pentru suita manifestărilor (rămase singulare la nivel național) organizate sub egida Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni din Sfântu Gheorghe, jud. Covasna în cursul anului 2023 cf. datelor oferite de pagina web <https://onisiforghibu140.ro/> Vezi și <https://onisiforghibu.ro/> Toate paginile web citate au fost accesate la 24.05.2024.

² Cf. recent sursele citate *supra*, nota 1.

³ Mihai O. Ghibu, *Tabel cronologic*, în Veturia Ghibu, *Amintiri despre George Enescu. Corespondență muzicală*, Cuvânt înainte, tabel cronologic, îngrijire de ediție, note și comentarii de Mihai O. Ghibu, București, Editura Albatros, 2000, pp. 13–14.

⁴ *Anuarul Socec. România și Capitala București. Anul al 2-lea. 1911. Comerț, industrie, agricultură, profesioni, administrații, exploatari miniere, stațiuni climaterice și balneare, adrese particulare*, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1911, Partea I, p. 111; Partea a II-a, p. 269.

⁵ Ioana Cristina Rădulescu, *Genealogia Familiei Ghibu – Veturia Ghibu* – <https://www.geni.com/people/Veturia-Ghibu/600000006809188098>.

⁶ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*, p. 13. Cf. Nicolae Șt. Noica, *Istoria clădirii Școlii Centrale de Fete din București*, București, Editura Vremea, 2022; <https://cnsb.ro/>

⁷ Mihai O. Ghibu, *op. cit.* În afara sursei de bază, deja menționată: Veturia Ghibu, *Amintiri despre George Enescu. Corespondență muzicală*, Cuvânt înainte, tabel cronologic, îngrijire de ediție, note și comentarii de Mihai O. Ghibu, București, Editura Albatros, 2000, care este singurul volum pe care îl avem până acum la dispoziție pe tema vieții și activității Veturiei Ghibu, am utilizat datele din următoarele publicații, pe care le vom cita în continuare (articole, studii, pagini web), fără pretenția identificării, cu această ocazie, a tuturor materialelor în care se menționează numele Veturiei Ghibu; au rămas în afara listei, cu prilejul

După absolvirea gimnaziului, tatăl Veturiei i-a sprijinit plecarea la studii în străinătate pentru doi ani (1907–1909) în Germania, la Göttingen, Erfurt, Eisenach și Jena, unde a urmat cursuri de pedagogie, educație fizică, menaj, în colegii private și a obținut diploma în educație fizică și menaj. La Institutul „Heintze” din Göttingen (octombrie 1907 – aprilie 1908) a studiat limba și literatura germană și engleză, istoria artei, pian, canto și pictură. În paralel a continuat preocupările legate de muzică, marea sa pasiune, urmând cursuri de pian și canto. La Göttingen (1907) a avut și prima ieșire în public ca pianistă. Între aprilie și octombrie 1908, la Institutul „Voigt” din Erfurt, și-a obținut diploma de profesoară de educație fizică și a studiat pianul cu profesorul și interpretul Edward Osborn, în cadrul Școlii de muzică din localitate. În aprilie 1909, s-a înscris pentru șase luni la Institutul „Burchardi” din Eisenach pentru a obține o diplomă de profesoară de menaj, continuând și studiul pianului. În același an a urmat cursurile de vară ale Universității din Jena, la disciplinele filosofie și pedagogie.⁸

Revenind în țară, de la 1 septembrie 1909 a fost numită profesoară de educație fizică suplinitoare la Școala Secundară de Fete Gradul II – Internat din București, pe care o absolvise cu doi ani în urmă, fiind prima profesoară cu diplomă de studii în această specialitate din învățământul bucureștean și probabil din Vechiul Regat. În același timp, nu a neglijat studiile muzicale, reînscriindu-se la Conservatorul din București pentru a urma anul V de pian. Aici i-a avut profesori pe Dumitru Dimitriu, Dumitru Kiriac, Faust Niculescu, Dimitrie Dinicu.⁹

La Jena, Veturia l-a cunoscut pe Onisifor Ghibu, înscris la studii doctorale, iar în anul 1911 s-a căsătorit cu acesta, renunțând la cariera didactică și la studiile de

de față, articolele din ziarele și revistele vremii, cronicile concertelor și recitalurilor etc.: Lucia Hângănuț-Vătășan, *Cântăreața Veturia Ghibu – Biografie muzicală*, în „Lucrări de Muzicologie”, vol. 12–13 (1976–1977), 1979, pp. 65–83; Viorel Cosma, *Muzicieni români în texte și documente* (XVI). *Fondul Opera Studențească (1914–1915)*, în „Muzica”, nr. 1, 2011, pp. 140–149; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite*. Prefață la *Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu*, în „Muzica”, nr. 5, 2015, pp. 86–87; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite*. *Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu, Cluj-Sibiu, 1955–1959* (II), în „Muzica”, nr. 6, 2015, pp. 82–100; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite*. *Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu, Cluj-Sibiu, 1955–1959* (I), în „Muzica”, nr. 5, 2015, pp. 88–100; Mihai O. Ghibu, *Opera Română din Cluj – 80 de ani*. *Veturia Ghibu, Memorii*, în „Muzica”, nr. 3, 2000, pp. 60–72, <https://filarmonicasibiu.ro/ro/places/george-ensescu-sibiu-1921-2021>; „Anuarul «Reuniunii Femeilor Române» din Sibiu”, 1914–1915 și 1915–1916, Sibiu, Editura Reuniunii, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1916, p. 31; Ioana Cristina Rădulescu, *Albumul Familiei Ghibu*, <https://fotoalbumulghibu.wordpress.com/tag/veturia/>; Discografia Veturiei Ghibu: <https://www.discogs.com/artist/6241965-VETURIA-GHIBU>; <https://www.discogs.com/release/23068271-Veturia-Ghibu-Emil-Dumitrescu-Dup%C4%83-Ochi-Ca-Murele-Dasc%C4%83lul-Poman%C4%83>; surse secundare print și digitale: Liliana Iancu (coord.), *Clujeni ai secolului 20: dicționar esențial*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2000, p. 128; Anton Ilica, *Elena Macavei, Doamnele Asociațiunii Transilvoane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român – ASTRA*, Sibiu, Editura Asociațiunii ASTRA, 2023, <https://www.tribuna.ro/stiri/cultura/doamnele-astrei-173205.html>; *Memorie și cunoaștere locală*. *Ghibu Veturia*, Biblioteca Județeană „George Barițiu”, Cluj-Napoca, https://www.bjc.ro/wiki/index.php/Ghibu%2C_Veturia; Istoria muzicală a Sibiului, https://cultura.sibiu.ro/repere_istorice/detail/4545; *Ghibu Veturia*, https://cultura.sibiu.ro/personalitati/details/ghibu_veturia. Fondurile arhivistice (Arhivele Naționale ale României, Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond nr. 1835 – Onisifor Ghibu, dosarele nr. 941–1078) se află în curs de consultare, sistematizare și valorificare a datelor.

⁸ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*; Lucia Hângănuț-Vătășan, *op. cit.*, p. 67; Ioana Cristina Rădulescu, *op. cit.*

⁹ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*; Lucia Hângănuț-Vătășan, *op. cit.*, p. 68.

la Conservator; după logodna de la Braşov din 20 iunie 1911, din casa bunicilor săi Theodor și Carolina Nicolau (înrușiți prin alianță cu familia Mureşianu) și religios la Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Piața Sfatului, a urmat căsătoria religioasă la 23 octombrie 1911 la București, la Biserica Sfânta Vineri-Herasca, nași fiind Octavian și Hortensia Goga.¹⁰

Proaspătul cuplu s-a mutat la Sibiu, unde soțul Veturiei ocupa postul de Inspector al Școlilor Confesionale Ortodoxe.¹¹ Pasionată, pozitivă, sufletistă, prietenoasă, veșnic optimistă și zâmbitoare, întreprinzătoare, dotată cu multiple calități artistice, intelectuale, abilități organizatorice și în domeniul activităților aplicative, tânăra doamnă Ghibu s-a integrat rapid în viața urbei sale de adopție, participând la viața cultural-artistică în calitate de membră pe viață a Reuniunii Femeilor Române și ca membră a Reuniunii Române de Muzică.¹²

După izbucnirea Primului Război Mondial, Onisifor Ghibu a fost nevoit să se refugieze la București (toamna 1914), fiind urmărit de autoritățile maghiare pentru intensa activitate publicistică pro-Antanta, fiind ulterior acuzat de „trădare de patrie” și deferit Tribunalului Militar, care l-a condamnat la moarte în contumacie într-un lot din care mai făceau parte Octavian Goga, Octavian Tăslăuanu și alții. În scurtă vreme, Veturia Ghibu și-a urmat soțul peste munți, în Vechiul Regat, debutând astfel „Prima pribegie”, cum ea însăși numește această etapă a vieții sale, cu ani plini de suferințe și privațiuni, îndurate în condiții inimaginabile astăzi și cu grija continuă a copiilor mici. Astfel a început refugiul la București (1914–1916), apoi „A doua pribegie”, la Iași-Podul Iloaiei, Cherson, Odesa și Chișinău (1916 – ianuarie 1919).¹³ „A treia pribegie” va fi aceea „sibiană”, din 1940–1944.

Proclamarea unirii Basarabiei cu România (27 martie 1918) și apoi a Marii Uniri la 1 Decembrie 1918 au adus o bucurie imensă și au schimbat și destinul familiei Ghibu: aceasta a revenit, pentru scurtă vreme, la Sibiu (ianuarie 1919) și s-a stabilit apoi, în același an, la Cluj, Onisifor fiind numit membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei, vicepreședinte al Resortului Culte și Instrucțiune Publică, ocupându-se de organizarea domeniului culturii și cel al învățământului; el a devenit și profesor la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității Românești din Cluj, pe care istoricul Antichității și arheologul Vasile Pârvan o numea Universitatea Daciei Superioare.¹⁴

Greutățile de tot felul nu au dispărut, inclusiv cele de ordin locativ, de imediată stringență; după o scurtă perioadă de instalare într-un spațiu repartizat în Casa Învățătorului, familia a fost nevoită, după multe șicane, să se mute, având șansa de a primi, cu chirie, un apartament aflat în clădirea din str. Minerva nr. 17 (ulterior str. Octavian Goga și actualmente str. Petőfi), care mărginește Parcul Central din Cluj.¹⁵

¹⁰ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*

¹¹ *Ibidem*, pp. 14, 69; Ioana Cristina Rădulescu, *op. cit.*

¹² Lucia Hângănuț-Vătășan, *op. cit.*; Mihai O. Ghibu, *op. cit.*, p. 14; „Anuarul «Reuniunii Femeilor Române» din Sibiu”, 1914–1915 și 1915–1916, Sibiu, Editura Reuniunii, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1916, p. 31.

¹³ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*; Lucia Hângănuț-Vătășan, *op. cit.*

¹⁴ Onisifor Ghibu, *La a douăzecea aniversare a Universității Daciei Superioare*, Ediția a II-a, îngrijită, revăzută cu prefață de prof. dr. doc. Crișan Mircioiu și o Addenda, Cluj, Editura Napoca Star, 2001, pp. 9–16.

¹⁵ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*; Lucia Hângănuț-Vătășan, *op. cit.*

În perioada 1919–1924, Veturia Ghibu s-a angrenat, neobosită și plină de entuziasm, în numeroase activități, în atmosfera efervescentă a începutului de drum românesc în Cluj: a organizat un atelier de „industrie națională și covoare” („Arta Națională. Atelier de Industrie Națională și Covoare Persiane”, str. Nicolae Bălcescu nr. 21), care a funcționat circa doi ani, având numeroase comenzi din partea unor instituții și persoane private și a contribuit la obținerea unor venituri personale, dar și pentru activitățile cultural-artistice aflate în lipsă acută de fonduri de după Marea Conflagrație¹⁶; s-a implicat în definirea tramei instituționale a vieții culturale românești a Transilvaniei după Marea Unire, prin contribuții la reorganizarea Operei, a Filarmonicii, a Teatrului, fiind de un real folos în contextul inițiativelor oficiale aplicate de soțul său; a cumpărat de la compozitorul Tiberiu Brediceanu pianul vienez marca „Friedrich Ehrbar”¹⁷, de care s-a atașat așa de mult și la care a cântat până la trecerea la cele veșnice; a pus bazele unui cerc cultural și muzical cu întruniri săptămânale mult apreciate (sâmbăta, la domiciliul familiei Ghibu), la care participau, între alții, Octavian Goga, Ana Voileanu, Ion Crișan, Lya Pop, Lelia Popovici, Anastasia Dicescu, Constantin Pavel, Traian Grozăvescu, Jean Bobescu, între ei legându-se prietenii pe viață. Cu ocazia audițiilor de la aceste serate se promovează și genul lied, iar Veturia, care era deja o pianistă de valoare recunoscută, și-a descoperit pasiunea pentru interpretarea vocală, ca soprană, în care își făcuse inițierea în Germania, deținând reale aptitudini complete în acest domeniu; ea a început să lucreze sistematic cu Anastasia Dicescu, cu tenorul Constantin Pavel și dirijorul Richard Schuller, toți încurajând-o să înceapă cariera vocală în genul liedului. Tinerii compozitori din anturaj, membri ai cercului, precum Tiberiu Brediceanu, Marțian Negrea ș.a., au fost îndemnați să compună lieduri cu specific românesc și să prelucreze piese din filonul popular pentru punerea bazelor naționale ale genului.¹⁸

La 2 octombrie 1924 s-a produs debutul interpretativ al Veturiei, la Cluj, într-un recital dedicat celebrului compozitor german Hugo Wolf. Treptat, ea și-a alcătuit un repertoriu bogat, care a ajuns să cuprindă, până în 1933, aproape 600 de piese în diverse limbi (maghiară, italiană, germană, franceză, rusă, norvegiană, cehă etc.), toate cântate „pe de rost”, în limba de origine, fără partitură sau text. Până în toamna anului 1925,

¹⁶ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*, p. 15; Viorel Cosma, *Muzicieni români în texte și documente (XVI). Fondul Opera Studențească (1914–1915)*, în „Muzica”, nr. 1, 2011, pp. 140–149; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite. Prefață la Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu*, în „Muzica”, nr. 5, 2015, pp. 86–87; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite. Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu, Cluj-Sibiu, 1955–1959 (I)*, în „Muzica”, nr. 5, 2015, pp. 88–100; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite. Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu, Cluj-Sibiu, 1955–1959 (II)*, în „Muzica”, nr. 6, 2015, pp. 82–100; Mihai O. Ghibu, *Opera Română din Cluj – 80 de ani. Veturia Ghibu, Memorii*, în „Muzica”, nr. 3, 2000, pp. 60–72, <https://filarmonicasibiu.ro/ro/places/george-enescu-si-sibiul-1921-2021>.

¹⁷ <https://antiquepianoshop.com/online-museum/ehrbart-friedrich/>

¹⁸ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*; Viorel Cosma, *Muzicieni români în texte și documente (XVI). Fondul Opera Studențească (1914–1915)*, în „Muzica”, nr. 1, 2011, pp. 140–149; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite. Prefață la Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu*, în „Muzica”, nr. 5, 2015, pp. 86–87; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite. Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu, Cluj-Sibiu, 1955–1959 (I)*, în „Muzica”, nr. 5, 2015, pp. 88–100; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite. Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu, Cluj-Sibiu, 1955–1959 (II)*, în „Muzica”, nr. 6, 2015, pp. 82–100.

tânăra soprană a susținut numeroase concerte la Oradea, Timișoara, Arad, Sibiu, Brașov și București, întrunind rapid prețuirea publicului și a presei. Unii autori ai cronicilor încep să folosească aprecieri la superlativ, de genul: „Regina Liedului Românesc”, „Privighetoarea Ardealului” etc., care subliniau consolidarea statutului artistic al sopranei Veturia Ghibu.¹⁹

În toamna anului 1925 avea să-l reîntâlnească pe George Enescu, pe care îl cunoștea din perioada refugiului de la Iași, din 1917 și de la Chișinău, din 1918; la rândul său, acesta, un mare iubitor al liedului german, o cunoștea deja pe Veturia din numeroasele concerte susținute de ea până atunci în țară. Alături de prietena sa, prințesa Măruca Cantacuzino, marele compozitor și violonist a invitat-o pe Veturia la Palatul Cantacuzino, oferindu-i găzduire și, după mai multe zile de lucru împreună, empatia fiind perfectă, i-a propus să o acompanieze la un recital susținut în 7 noiembrie 1925, la Ateneul Român; după cum se știa, Marele Maestru nu acompania, de regulă, pe nimeni, onoarea acordată tinerei soprane echivalând cu recunoașterea totală a meritelor sale artistice și câștigarea încrederii și a sprijinului total pentru cariera sa; recitalul a fost un mare succes. Între Măruca și Veturia s-a legat o strânsă prietenie, întreținută până la trecerea celei din urmă la cele veșnice, în 1959. A urmat, la scurt timp, pe filiera prieteniei dintre Regina Maria și Măruca, onorarea invitației venite din partea reginei de a prezenta un recital la Palatul Regal, în aceeași formulă a acompaniamentului oferit de maestrul George Enescu, Veturia fiind printre puținele interprete care s-au bucurat de un asemenea privilegiu. Aceste recitaluri, alături de „protecția” lui George Enescu, i-au adus consacrarea Veturiei Ghibu, ea primind numeroase solicitări pentru recitaluri, care au contribuit hotărâtor la promovarea genului interpretativ al liedului în România.²⁰

Mai mult decât atât, tot George Enescu i-a propus facilitarea realizării unor stagii de specializare în străinătate, în cursul anului 1926, în genul liedului și a recomandat-o pentru perfecționarea tehnicii vocale prin cursuri la Viena, unde a lucrat cu compozitorul și dirijorul Erich Buder, apoi la Paris, timp de patru luni, unde a beneficiat de îndrumarea plină de atenție și afecțiune a Féliiei Litvinne, divă a liedului; între cele două personalități s-a creat o legătură strânsă, care a durat până în 1936, anul trecerii la cele veșnice a celebrei artiste franceze.²¹ Concomitent, Veturia Ghibu a luat ore de regie de operă cu actorul francez Saillardi. Prin recomandările lui Jules Guiart, fost profesor la Facultatea de Medicină a Universității din Cluj, un mare admirator al Veturiei și al muzicii românești, a fost invitată să susțină un concert la Lyon și un altul la Paris, iar Radio-Paris – Tour Eiffel i-a asigurat mai multe emisiuni cu piese românești, ea fiind prima interpretă de origine română în această postură.²² A apărut chiar și o propunere de stagione la Opera din Paris, pe care soprana româncă a fost nevoită să o decline, din motive de ordin familial. Prin intermedierea aceluiași profesor Guiart, s-a

¹⁹ Viorel Cosma, *op. cit.*; *Idem, Texte și documente inedite. Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu, Cluj-Sibiu, 1955–1959* (II), în „Muzica”, nr. 6, 2015, pp. 82–100; Ioana Cristina Rădulescu, *op. cit.*

²⁰ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*, pp. 15–16; Lucia Hângănuț-Vătășan, *op. cit.*, p. 70; Ioana Cristina Rădulescu, *op. cit.*

²¹ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*

²² Veturia Ghibu, *op. cit.*, pp. 64–65.

antamat și realizarea unor înregistrări pe disc la Casa de Discuri „Columbia”, dar ele nu s-au materializat la Paris, ci, la Radio București, în anul următor.²³

La revenirea în țară, Veturia și-a reluat programul de recitaluri; unul dintre cele mai importante evenimente ale anului 1927 l-au marcat cele cinci discuri, pe care societatea londoneză „Columbia” i le-a înregistrat la București, cu acompaniamentul pianistei și buneii prietene clujene Ana Voileanu-Nicoară, dintre care interpretează a primit două, cuprinzând piesele: „Mugur, mugurel” de George Dima; „Știi tu, bade”, „Pe sub flori mă legănai”, „După ochi ca murele/ Dascălul Pomană”, de Tiberiu Brediceanu și Emil Dumitrescu.²⁴ Astfel, Veturia a devenit prima interpretă din România înregistrată pe disc. Alături de discurile sale, s-au mai realizat discurile cu interpretările tenorului George Folescu și ale violonistului Grigoraș Dinicu, care au aniversări/ comemorări cu ani având cifre „rotunde” în 2024; realizarea acestor discuri rămâne un eveniment major în istoria muzicii românești contemporane.²⁵

În 1927, familia Ghibu a devenit proprietara unei reședințe de vară cu un teren de circa 1 ha, plasată la 60 de km de Cluj, lângă halta localității Stana, azi în jud. Sălaj; casa și terenul (care a devenit o grădină înfloritoare) au fost amenajate după planurile lui Onisifor, cu implicarea tuturor membrilor familiei; în acest centru cultural (devenit „Raiul de la Stana”) avea să se desfășoare o intensă activitate muzicală estivală până în 1940, reunind prietenii și colaboratorii lui Onisifor și ai Veturiei de la Cluj, figuri marcante ale intelectualității transilvănene și nu numai, studenți etc.²⁶

În 1928, Veturia a continuat seria concertelor: la Cluj, cu sprijinul societății „ASTRA”, trei „Concerte românești” demonstrative, acompaniată de Ana Voileanu-Nicoară, în 23 februarie, 10 martie și 25 martie 1928; în Germania, recitaluri la Weimar, Eisenach și Nauheim; la București, decembrie 1928, recital susținut la invitația „Societății Compozitorilor Români”.²⁷

În cadrul concertelor sale, Veturia interpretează întotdeauna muzică românească, veche și nouă, cultă sau populară – prelucrări de folclor, în costum național, în a doua parte a programului, iar prima parte era rezervată liedului, incluzând piese ale clasicilor genului – germani, francezi, ruși – interpretate exclusiv în limba originală.²⁸

Activitatea radiofonică începută la Radio-Paris a continuat-o în țară, la Radio București, înființat în 1928 sub conducerea lui Mihail Jora. Veturia a avut numeroase emisiuni în care a interpretat lieduri. Fiind o entuziastă a acestei invenții nemuritoare și permanent uimită de performanțele tehnice din domeniu, în epoca începuturilor, dar și mai târziu, Veturia a rămas, până la trecerea la cele veșnice, o pasionată a

²³ Lucia Hângănuț-Vătășan, *op. cit.*, p. 70; Mihai O. Ghibu, *op. cit.*, p. 16.

²⁴ Mihai O. Ghibu, *op. cit.* Pe pagina web a Casei de Discuri „Columbia” figurează piesa combinată, cu titlu dublu „După ochi ca murele/ Dascălul Pomană”, de Tiberiu Brediceanu și Emil Dumitrescu, care nu este menționată astfel și în volumul Veturiei, cf. *infra*, nota 23.

²⁵ Mihai O. Ghibu, *op. cit.* Discografia Veturiei Ghibu: <https://www.discogs.com/artist/6241965-VETURIA-GHIBU>; <https://www.discogs.com/release/23068271-Veturia-Ghibu-Emil-Dumitrescu-Dup%C4%83-Ochi-Ca-Murele-Dasc%C4%83lul-Poman%C4%83>.

²⁶ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*

²⁷ *Ibidem*, pp. 16–17; Lucia Hângănuț-Vătășan, *op. cit.*, p. 71.

²⁸ *Ibidem*.

muzicii transmise pe calea undelor, ascultând permanent și cu mare plăcere concertele transmise de postul românesc și de marile posturi internaționale, emisiunile muzicale fiind, mereu la îndemână, refugiul său din calea atâtor vicisitudini aduse de regimurile politice schimbătoare și de traiul cotidian.²⁹

Anul 1929 (10 aprilie) a marcat pentru Veturia debutul la Opera Română din Cluj în importantul rol al Elsei din opera „Lohengrin” de Richard Wagner. Aceasta a fost unica ei apariție pe o scenă de operă.³⁰

Problemele cardiace majore și ultimatumurile transmise insistent de medici au restrâns treptat activitatea interpretativă a Veturiei. La 31 ianuarie 1933 a avut loc, la Cluj, recitalul cu care artista și-a încheiat, cu mare regret, cariera de interpretă; repertoriul a inclus lucrări din creația lui Johannes Brahms, Richard Strauss și Teleki Ádám.³¹

Înteruperea aparițiilor scenice nu a însemnat, însă, părăsirea domeniului; Veturia a continuat activitatea în salonul său muzical de acasă, interpretând ocazional piese diverse pentru cercul de prieteni, invitați, unii tineri care se lansau în cariera de cântăreți, instrumentiști sau compozitori, pe care, totodată, i-a încurajat și sprijinit continuu.³²

În anii 1933–1940 a fost aleasă vicepreședintă a noii Filarmonici clujene care purta, la propunerea Veturiei, numele „Gheorghe Dima”. Numeroși artiști au acceptat să colaboreze cu Filarmonica clujeană la invitația și în spectacolele organizate de Veturia. Tot ea a solicitat Ministerului Muncii o colaborare cu Filarmonica pentru a organiza o serie de concerte pentru publicul larg, inclusiv format din muncitori, la Hunedoara, Petroșani, Petrila, Vulcan.³³

La începutul lunii septembrie 1940, Onisifor și Veturia Ghibu, alături de fiica lor Ileana, s-au mutat la Sibiu („A treia pribegie”), unde, ca și în tinerețe, soprana a activat în Reuniunea Română de Muzică, în calitate de membră fondatoare și acompaniatoare benevolă, ulterior, ca membră în comitetul de conducere, până în 1948. Fiii săi erau stabiliți, cu rosturile lor profesionale, la București și Brașov. Soții Ghibu au găsit cu chirie un apartament în imobilul de pe str. Ion Rațiu nr. 3, pe care l-au ocupat până la trecerea lor la cele veșnice.³⁴

²⁹ Viorel Cosma, *Muzicieni români în texte și documente* (XVI). *Fondul Opera Studențească (1914–1915)*, în „Muzica”, nr. 1, 2011, pp. 140–149; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite*. Prefață la *Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu*, în „Muzica”, nr. 5, 2015, pp. 86–87; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite. Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu, Cluj-Sibiu, 1955–1959* (I), în „Muzica”, nr. 5, 2015, pp. 88–100; Viorel Cosma, *Texte și documente inedite. Veturia O. Ghibu, Amintiri despre George Enescu, Cluj-Sibiu, 1955–1959* (II), în „Muzica”, nr. 6, 2015, pp. 82–100; Mihai O. Ghibu, *Opera Română din Cluj – 80 de ani. Veturia Ghibu, Memorii*, „Muzica”, nr. 3, 2000, pp. 60–72, <https://filarmonicasibiu.ro/ro/places/george-enescu-si-sibiul-1921-2021>.

³⁰ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*; Lucia Hângănuț-Vătășan, *op. cit.*, p. 72.

³¹ *Ibidem*.

³² Mihai O. Ghibu, *op. cit.*; Lucia Hângănuț-Vătășan, *op. cit.*, pp. 72–73; Mihai O. Ghibu, *Opera Română din Cluj – 80 de ani. Veturia Ghibu, Memorii*, în „Muzica”, nr. 3, 2000, pp. 60–72.

³³ *Idem*, *op. cit.*, pp. 16–17, 423–428; Lucia Hângănuț-Vătășan, *op. cit.*, p. 73; Mihai O. Ghibu, *Opera Română din Cluj – 80 de ani. Veturia Ghibu, Memorii*, în „Muzica”, nr. 3, 2000, pp. 63–70.

³⁴ Cf. Corneliu Beldiman, *Onisifor Ghibu – savant, educator...*; pagina web <https://onisiforghibu140.ro/> (ambele cu bibliografia).

Datoria față de patrie în vreme de război a adus-o pe Veturia, în 1943, în postura de a activa, în calitate de voluntară, la Crucea Roșie, Centrul de Colectare a Sângelui de la Spitalul din Sibiu.³⁵

Din 1944 au început problemele pentru Onisifor, implicit pentru Veturia (și așa grav bolnavă, trăind în stres permanent din cauza condițiilor locative mult restrânse prin introducerea chiriașilor, inclusiv sovietici, în apartamentul familiei și a lipsei pensiei etc.); la fel pentru restul membrilor familiei, chiar dacă aceștia nu mai locuiau cu părinții. Veturia a trecut cu mare demnitate prin toate încercările, dar cu eforturi foarte mari, care i-au agravat starea de sănătate.

Profesorul sibian nu a mai putut reveni la Catedra de Pedagogie de la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj, fiind „ajutat colegial” în acest sens de unele nume cunoscute în domeniul lor de activitate, dar manifestând tare morale nescuzabile, imprescriptibile: Constantin Daicoviciu, Emil Petrovici ș.a., unii foști studenți ai Venerabilului Profesor. Au fost declanșate mașinațiunile epurărilor, prin „cozi de topor” inevitabile în astfel de vremuri, prin adaptarea potențailor zilei din mediul universitar la „imperativele epocii” – a se citi pactizarea (pentru salvarea carierei și a situației personale) cu autoritățile comuniste în curs de consolidare a propriilor poziții. Onisifor a ajuns pe lista indezirabililor și epurabililor, fiind primul care a primit o astfel de „răsplată” pentru funcționalizarea Universității românești clujene în 1919³⁶; în 1945 a fost arestat, anchetat la Sibiu și internat în lagărul de la Caracal, de unde a ieșit după 222 de zile (și numai în urma desființării acestui „stabiliment”) cu sănătatea fizică șubrezită. A urmat și pensionarea forțată, operată în perioada detenției în lagăr.³⁷

Persecuțiile au continuat, îmbrăcând și aspectul unor agresiuni fizice și probabile tentative de asasinat. La rândul lor, fiii Octavian și Mihai au fost arestați pe motive politice și internați în lagăre de muncă, fiind salvați prin intervenții, mai mult sau mai puțin oficiale, făcute la autorități, de rezolvarea acestor grave probleme nefiind străin dr. Petru Groza, pe care Onisifor îl cunoștea din perioada studenției de la Budapesta.³⁸

Soțul Veturiei a suferit un ciudat „accident de circulație” pe o stradă neiluminată din Sibiu, un „biciclist” fără farul regulamentar aprins, producând o coliziune în urma căreia profesorul a fost trântit la pământ; intenția probabilă era aceea de a-i produce răni grave, poate chiar decesul; i s-a fracturat brațul drept, pe care nu l-a mai putut folosi ani întregi, fiind obligat (și având voința de fier) să învețe să scrie cu mâna stângă, la vârsta de aproape 70 de ani.

Chiar în aceste condiții, explicit ostile, nedând ascultare sfatului și rugămintilor disperate ale membrilor familiei – având continuu în fața sa imperativul neabandonului

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*; Onisifor Ghibu, *Ziar de lagăr Caracal 1945*, ediție îngrijită de Romeo Dăscălescu și Octavian Ghibu; cuvânt înainte de Romeo Dăscălescu, tabel cronologic, postfață și note de Octavian Ghibu, București, Editura Albatros, 1991; Minodora-Maria Cioban Someșanu, *Epurări în Universitatea Clujeană 1944–1958*, prefață de prof. univ. dr. Crișan Mircioiu, cuvânt înainte de prof. univ. dr. Achim Mișu, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2010, pp. 71–87.

³⁷ Onisifor Ghibu, *op. cit.*

³⁸ Corneliu Beldiman, *Octavian O. Ghibu*, în „Arhivele Totalitarismului”, an XXXI, nr. 120–121 (3–4), 2023, pp. 237–241.

în fața greutăților, sentimentul acut al datoriei de împlinit în orice condiții, al păstrării fidelității până la final și cu orice risc față de idealurile și solidele sale repere morale, păstrate intacte, care i-au marcat întreaga viață – în urma redactării unor memorii înaintate autorităților române și sovietice în care solicita imperativ păstrarea valorilor democratice, a identității naționale, retragerea trupelor de ocupație sovietice, retrocedarea teritoriilor trecute la URSS prin raptul teritorial din 1940 și reocupate în 1944, Onisifor a fost arestat în decembrie 1956, trimis în judecată și condamnat la cinci ani detenție, pedeapsă schimbată după recurs în doi ani detenție; regimul de exterminare din închisoarea de la Făgăraș i-ar fi fost fatal dacă demersurile Veturiei și ale fiilor lor nu ar fi avut ecou la prim ministrul dr. Petru Groza, care l-a grațiat, probabil spre iertarea păcatelor proprii, la începutul anului 1958, cu câteva ore înainte de a trece la cele veșnice.³⁹ Onisifor a ieșit din închisoare prăbușit ca stare fizică, dar s-a putut întrema cu ajutorul Veturiei, îngerul său păzitor.

Tuturor acestor mari probleme personale și vicisitudini generate de „vremurile noi”, Veturia a trebuit să le facă față în mod permanent; a urmat lovitura cea mai grea, prima dispariție (prematură) în familie, trecerea la cele veșnice a fiului Forel, în 1947, în condiții neelucidate, fiind posibil asasinat prin otrăvire.⁴⁰ Această ultimă lovitură a zdruncinat puternic starea Veturiei, iar ea nu și-a mai putut regăsi echilibrul niciodată.

Soprana Veturia Ghibu a trecut la cele veșnice la 2 octombrie 1959 la Sibiu, fiind depusă în mormântul familiei din Cimitirul Municipal, alături de fiul său Forel; i se vor alătura Onisifor (1972) și Octavian (1996), Ileana fiind înmormântată la Cluj (1998), iar Mihai, la București (2012).⁴¹

Realizările și memoria Veturiei nu au fost apreciate și cultivate, până astăzi, pe măsura valorii acestei personalități a vieții muzicale românești. În 1993, Televiziunea Română a produs un film documentar-artistic de 60 de minute intitulat „Am trăit pentru muzică...”, realizat de doamnele Ivona Cristescu (colaboratoarea lui Iosif Sava la realizarea celebrului ciclu de emisiuni „Serata muzicală”), regizoarea Marianti Banu și ing. Mihai Ghibu; filmul include și fragmente din înregistrările făcute de Casa de Discuri „Columbia” în 1927 și a fost difuzat în anii 1993–1994. Scenariul a avut la bază datele cuprinse în cele șase Caiete (sau Albume-arhivă) de Memorii ale Veturiei (încă inedite) și Caietul cu titlul „Amintiri despre George Enescu”, scris în 1956, după trecerea la cele veșnice a marelui Maestru, modelul uman și artistic al Veturiei, pe care l-a admirat foarte mult.⁴²

³⁹ *Idem, Onisifor Ghibu – savant, educator...;* pagina web <https://onisiforghibu140.ro/> (ambele cu bibliografia); Corneliu Beldiman, *Spiritul memorandist” și calea societății românești la finalul epocii Gheorghiu-Dej: activitatea petiționară a lui Onisifor Ghibu*, comunicare prezentată la Conferința: „Șase decenii de la adoptarea Declarației din aprilie 1964. Implicații politico-diplomatice, economice și sociale”, Institutul Național pentru Studii Totalitarismului, Academia Română, București, 16 aprilie 2024; https://totalitarism.ro/?page_id=1309.

⁴⁰ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*, p. 16; ipoteza legată de otrăvirea lui Forel îmi aparține, fiind formulată provizoriu pe baza unor aluzii făcute de un descendent al familiei Ghibu; această ipoteză poate fi confirmată sau infirmată de mențiunile documentare identificabile în viitor sau de mărturiile descendenților. Cauza rămâne a fi elucidată: dramă sentimentală/ răzbunare feminină sau asasinat pus la cale de factorii politici pentru a lovi familia, cunoscându-se precedentele în acest sens?

⁴¹ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*, p. 17.

⁴² *Idem, Cuvânt înainte*, în *Veturia Ghibu, op. cit.*, pp. 6–7.

Unele fragmente ale „Memoriilor” au fost publicate de Mihai Ghibu în periodice⁴³, în anul 2000, prin grija aceleiași neobosit fiu mezin al lui Onisifor și al Veturiei, a văzut lumina tiparului un volum, în două părți, care o are ca autoare pe Veturia, cuprinzând „Amintirile despre George Enescu” și „Corespondența muzicală”. Sunt reunite, în această din urmă parte, epistolele unor personalități marcante ale vieții muzicale românești și internaționale, ca și scrisorile Veturiei, ilustrându-se prețuirea deosebită de care se bucura marea soprană din partea celor mai de seamă artiști ai timpului său, între care: George Enescu, Tiberiu Brediceanu, Mihail Jora, Alfred Alessandrescu, Constantin Nottara, Marțian Negrea, Sabin Drăgoi, Cella Delavrancea, Dinu Lipatti, Sylvia Șerbescu, Félia Litvinne, Hero și Gertrude Folkerts, Antonio Bossa etc.⁴⁴

Lui Onisifor i s-au publicat amintirile sale despre George Enescu într-un volum apărut postum.⁴⁵

Mulți compozitori și-au arătat, de-a lungul timpului, admirația pentru arta interpretativă a Veturiei, dedicându-i în exclusivitate numeroase lucrări, multe fiind cântate de ea în prime audiții absolute. Dintre acestea sunt de menționat: Caietul nr. 6 de „Cântece și Doine” de Tiberiu Brediceanu; „Rapsodia I” și liedul „Mugurii” de Marțian Negrea; „Poema Neamului” de Sabin Drăgoi; ciclul de lieduri „Das Lied vom Meer” de Hero Folkerts (Germania); un ciclu de lieduri de Antonio Bossa (Italia), un ciclu mare de lieduri pe versuri germane și franceze de prietenul maghiar contele Teleki Ádám, lieduri de Constantin C. Nottara, Ana Voileanu-Nicoară, Grigore Ghidionescu ș.a.⁴⁶

Compozitorii aflați la vârsta a treia agreeți de regimul comunist și, drept urmare, consacrați – unii dintre ei colaboratori constanți ai Veturiei și prieteni vechi ai familiei Ghibu, precum Tiberiu Brediceanu, Mihail Jora, Marțian Negrea ș.a. – spre cinstea lor nu au dat-o uitării pe Veturia în momentele de grea cumpănă și au caracterizat elogios această personalitate artistică marcantă, exprimându-și sprijinul pentru acordarea unei binemeritate pensii de stat⁴⁷, care ar fi atenuat greutățile materiale, suportate, atât de mult timp, de soții Ghibu, mai ales că Onisifor era arestat și urma a fi condamnat din motive politice.⁴⁸

Nu avem, în 2024, un „An Veturia Ghibu” declarat oficial și marcat pe măsură. Poate va trebui să așteptăm sosirea altor ani având cifre „rotunde” (140/70 în 2029)? Un „An dedicat” nu s-a „întâmpat” nici pentru împlinirea celor 140 de ani de la nașterea lui Onisifor Ghibu, ilustrul soț al sopranei, care a fost, astfel, condamnat (încă o dată) la uitare, prin atitudini oficiale de nepăsare și ingraturitudine, fiind nevoit să se „strecoare”, neobservat, în 2023, printre alte diverse „aniversări” și „zile”, evenimente cultural-științifice diverse și să „evite” cu „succes” aproape toate reflectoarele mass mediei. Cu

⁴³ *Idem*, *Opera Română din Cluj – 80 de ani. Veturia Ghibu, Memorii*, în „Muzica”, nr. 3, 2000, pp. 65–72.

⁴⁴ *Idem*, *Cuvânt înainte*, în *Veturia Ghibu, op. cit.*, pp. 7–9.

⁴⁵ Onisifor Ghibu, *Oameni între oameni. Amintiri*, selecție și introducere de Ion Bulei, text stabilit, tabel cronologic și indice de nume de Octavian O. Ghibu, note și comentarii de Ion Bulei, Octavian O. Ghibu, Șerban Polverejan, București, Editura Eminescu, 1990, pp. 345–411.

⁴⁶ Mihai O. Ghibu, *op. cit.*, pp. 7–8.

⁴⁷ *Veturia Ghibu, op. cit.*, pp. 423, 427–428.

⁴⁸ Corneliu Beldiman, *op. cit.*; *idem*, *Onisifor Ghibu – savant, educator...*; pagina web <https://onisiforghibu140.ro/> (ambele cu bibliografia).

alte cuvinte, să rămână, exceptând unele realizări din 2023⁴⁹, sub *damnatio memoriae*, ea însăși la fel de condamnabilă. Trist și tragic...

Pentru noi, anul 2024 este „Anul Veturia Ghibu”, declarat astfel prin fapte, în absența unui ucaz, a unui gest oficial, pe care nu mai trebuie nici să îl sperăm, și ne simțim datori să facem astfel încât – prin diverse manifestări, publicații etc., după puterile noastre – realizările prestigioase ale sopranei și pianistei Veturia Ghibu, în plan interpretativ și de organizare a mediului muzical românesc, o Doamnă care „a trăit pentru muzică”, plinar, personalitatea sa efervescentă, memoria sa, dar și suferințele sale, în demnitate, să revină acum și să rămână în actualitatea mediului cultural-artistic și, poate, în mentalul colectiv, peste ani, decenii, secole.⁵⁰

⁴⁹ Cf. *supra*, notele 1–2.

⁵⁰ Fotografii care compun figurile au fost preluate de pe pagina web realizată de Ioana Cristina Rădulescu, *Albumul Familiei Ghibu*, <https://fotoalbumulghibu.wordpress.com/>

Ana-Maria RUSNAC

O ISTORIE VIE A ÎNVĂȚĂMÂNTULUI DIN BASARABIA – CLEOPATRA VNOROVSCI¹

A LIVING HISTORY OF EDUCATION IN Bessarabia – Cleopatra Vnorovschi

Abstract: *Cleopatra Vnorovschi is a living representation of the educational history of Bessarabia, having experienced a long journey through Bessarabian and Romanian education. She completed her primary school, high school, and university studies during the interwar period, after which she served as a teacher during the communist era (both in the USSR and the RSSM) and continued to teach in the university environment of the Republic of Moldova. Born on October 19, 1911, Cleopatra Vnorovschi graduated from the Episcopal High School in Chișinău in 1932. Between 1932 and 1936, she studied at the Faculty of Letters and Philosophy at Mihăileană University (now “Alexandru Ioan Cuza” University) in Iași. After her studies, she worked as a substitute teacher in various educational institutions in Romania and Bessarabia. During World War II, she was forced to relocate with her family to various places in the Soviet Union to escape the conflict. There, she worked as a teacher in difficult conditions, facing famine and shortages, while demonstrating resilience and determination. After the war, Cleopatra returned to Chișinău and played a significant role in the reconstruction of the educational system in the region, being appointed chief inspector in the Department of Higher Schools. She continued her studies in psychology as a doctoral student at the Pedagogical Institute in Odessa, ultimately defending her dissertation at the Institute of Psychology in Moscow. Cleopatra Vnorovschi contributed extensively to education and research in psychology in the Republic of Moldova. In addition to her academic work, she was a prolific author, publishing articles in specialized journals and writing several books. She was recognized for her work, particularly her book “The Psyche and Heredity”. Cleopatra consistently promoted education in the Romanian language and supported Romanian cultural traditions. Until her retirement in 1973, she engaged in a rich pedagogical and scientific career at the Pedagogical Institute “Ion Creangă”, the State University, and the Institute of Scientific Research in the Field of Schools in Chișinău. Notably, Cleopatra Vnorovschi was the first doctor of psychology in the Republic of Moldova and remained the only psychology specialist in the region for an extended period. She organized and led the Society of Psychologists of Moldova. Despite the numerous challenges she faced throughout her life, Cleopatra Vnorovschi maintained her Romanian identity and faith in God, serving as an inspiring example of perseverance and commitment to education and science.*

Cleopatra Vnorovschi este o reprezentare vie a istoriei învățămîntului românesc din Basarabia, deoarece a urmat un drum lung al învățămîntului basarabean și românesc. În procesul de educație și formare profesională, Cleopatra Vnorovschi a avut privilegiul de a întâlni personalități remarcabile din diverse domenii ale vieții publice, și anume: dr. Elena Alistar – prima femeie deputat în Sfatul Țării, Alexandru Cristea – preot-compozitor, Gurie Iurie Grosu – mitropolitul Basarabiei, Ionel Teodoreanu – scriitor și George Topîrceanu – poet. De la aceste somități a învățat și deprins valorile

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul proiectului instituțional (2024–2027) „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare și valorificare științifico-culturală”.

moral-spirituale și culturale românești.² În acest articol ne propunem să analizăm viața și activitatea Cleopatrei Vnorovschi, cu accent pe rolul imens pe care l-a avut în cadrul învățământului din Republica Moldova. Pentru scrierea acestei lucrări au fost consultate documente și ziare din fondurile Muzeului Național de Istorie a Moldovei, dar și cărți din domeniul învățământului din Republica Moldova, a căror autoare este Cleopatra Vnorovschi.

Cleopatra Vnorovschi s-a născut în anul 1911, în satul Gavrilovka din regiunea Ekaterinoslav. A făcut parte dintr-o familie polonezo-ruso-germană, care a trăit pe teritoriul Basarabiei de-a lungul mai multor generații. Familia bunicului pe linie paternă avea rădăcini tătare și purta numele de Nori, fiind refugiați din orașul Kazan în Polonia, în perioada în care acesta a fost cucerit de Ivan cel Groaznic (1652). În Polonia s-au asimilat și au luat numele de Vnorovschi. Mihail Vnorovschi, tatăl Cleopatrei Vnorovschi, avea origine poloneză, iar mama, Palagheia Keller, era de origine germană.³ Deși în familie se vorbea rusește și copiii din familia Vnorovschi au învățat a scrie și citi în limba rusă, școala primară și apoi liceul la Școala Eparhială pe care le-au urmat (Cleopatra și sora ei), au fost cu predare în limba română.⁴ Studiile superioare le-a făcut la Facultatea de filosofie, iar studiile secundare la română și franceză, la Iași.⁵ Și-a susținut teza cu tema „Critica rațiunii practice la I. Kant”, la Universitatea Mihăileană (astăzi, „Alexandru Ioan Cuza”). În calitate de profesori la Universitatea din Iași, la specialitatea filosofie, i-a avut pe Ion Petrovici, Petre Andrei, Ștefan Bîrsănescu, Vasile Pavelcu și alții.⁶ În anul 1937, a susținut examenul de capacitate la Universitatea din Cluj și tot în acest an își face practica pedagogică la București. În anii ce au urmat, a lucrat ca profesor suplینitor de filosofie la Liceul de fete din Orhei, cercetător științific la Institutul de Psihotehnică din Iași. Dar, încă din anul trei al studiilor la Universitatea Mihăileană și-a început activitatea pedagogică la Liceul „Oltea Doamnă” din Iași, din simplul motiv că părinții nu dispuneau de resurse financiare pentru a-i întreține pe toți cei cinci copii.⁷ După începerea celui de-al Doilea Război Mondial s-a întors la Chișinău și s-a angajat ca profesor suplینitor de pedagogie la Școala Eparhială. După cedarea Basarabiei, Cleopatra Vnorovschi a fost instruită să scrie cu caractere rusești și a fost trimisă la Soroca în calitate de învățătoare de „limba moldovenească”, iar apoi, ca profesoară de pedagogie și psihologie.⁸ În anul 1941, a început să predea în „limba moldovenească”, la Școala nr. 6. După aceasta au urmat ani grei de război, nenorociri și vremuri de cumpănă.⁹ Sub bombele germane, a plecat, împreună cu toată familia, cu intenția de a ajunge la Odesa, dar a nimerit la Saratov, și mai târziu în Uzbekistan. A supraviețuit în ciuda foametei, lipsei oricărei asistențe medicale,

² Calendar Național, noiembrie 2006, pp. 337–338, <https://ro.scribd.com/doc/201704895/2006–11>, accesat la 18.04.2024.

³ *Ibidem*, p. 337.

⁴ Cleopatra Vnorovschi, *O viață închinată învățământului*, Chișinău, Editura Museum, 1999, pp. 18–20.

⁵ Muzeul Național de Istorie a Moldovei (în continuare MNIM), FA-11160–11, p. 4.

⁶ MNIM, FB-11160–12.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, FA-11159–27.

⁹ *Ibidem*, FA-11160–11, p. 4.

mizeriei, mediului străin și ostil, lucrând ca învățătoare la clasele I-IV simultan la o școală ruso-kazahă. În 1944, s-a întors la Chișinău și cu sprijinul unei vechi cunoștințe, a fost numită inspector principal în Departamentul Școlilor Superioare cu sarcina de organizare a învățământului pedagogic: restabilirea școlilor existente anterior și deschiderea altor noi, a Institutului pedagogic și a Universității de Stat.¹⁰ După cum spunea chiar Cleopatra Vnorovschi într-un interviu din anul 2001, publicat în ziarul „Jurnal Național”, ea a contribuit la dezvoltarea școlilor de atunci. A umblat prin tot ținutul basarabean (prin R.S.S. Moldovenească), prin camioane pline cu butoaie sau cu altceva, lipsită de comodități, dar cu toate acestea a reușit să deschidă școli pedagogice și instituții de învățământ superior și anume: Institutul din Bălți și Universitatea de Stat din Chișinău.¹¹ După aceasta, și-a continuat studiile în domeniul psihologiei ca doctorandă la Institutul Pedagogic din Odesa, sub îndrumarea savantului D. Elkin și a suținut teza de disertație la Institutul de Psihologie din Moscova, conducător fiindu-i academicianul A.N. Leontiev.¹² Începând cu anul 1946, după ce a obținut doctoratul, activează ca profesoară de psihologie la Institutul Pedagogic „Ion Creangă”. Între anii 1961-1973 a fost conferențiar universitar la Universitatea de Stat din Moldova.¹³ Deci, Cleopatra Vnorovschi, până la pensionare, în 1973, a desfășurat o bogată activitate pedagogică și științifică la Institutul Pedagogic „Ion Creangă”, Universitatea de Stat și Institutul de Cercetări Științifice în Domeniul Școlilor din Chișinău.

Pentru a se stabili statalitatea, a forma societatea civilă și a se reforma economia unui stat, în primul rând este nevoie de dezvoltarea învățământului, în special a celui superior. Viitorul unei țări este creat de studenții care tind a fi viitorii specialiști în diverse domenii. De asemenea, pentru a fi progrese în sfera învățământului este nevoie de cadre didactice care să fie bine instruite și să cunoască ce este psihopedagogia. Cleopatra Vnorovschi era conștientă de aceste nuanțe ale sistemului de învățământ și impactul studiilor, în special a celor superioare, asupra proceselor socio-culturale, politice și economice a acestui meleag (actualmente numit Republica Moldova). În anii de după al Doilea Război Mondial, dar și imediat după ocupația sovietică a Basarabiei, mulți învățători au fugit de aici, ceea ce a dus la lipsa de cadre didactice. Tot în acel interviu din 2001, Cleopatra Vnorovschi spunea că a fost exigentă și mai dură cu studenții, fiindcă își dorea ca ei să învețe și să se formeze ca buni profesioniști, în special cei din domeniul pedagogic.¹⁴ Cleopatra Vnorovschi i-a avut ca elevi și studenți pe unii dintre oamenii renumiți ai Republicii Moldova, și anume: Boris Melnic, Boris Mateenco, Mina Lozan, Dumitru Matcovschi, Igor Vieru, Andrei Strâmbeanu, Raisa Lozan, Pavel Boțu, Gheorghe Vodă, Vasile Șura, Tudor Donică, Nicolae Dabija, Liviu Damian, Ion Dumeniuc, Constantin Drachenberg, Mihai Garaz, Serafim Saka, Grigore Vieru, Tamara Golenco, Sergiu Golubnic, Alexandru Cebanovschi, Ion Stăci, Eudochia Untilă, Ion Buga, Petru Lucinschi – președinte al Republicii Moldova (1997-2001).¹⁵

¹⁰ *Ibidem*, FA-11159-27.

¹¹ *Ibidem*, FA-11160-11, p. 4.

¹² *Ibidem*, FA-11159-27.

¹³ *Ibidem*, FA-11160-10, p. 2.

¹⁴ *Ibidem*, FA-11160-11, p. 4.

¹⁵ *Ibidem*.

Cleopatra Vnorovschi a fost primul doctor în psihologie și, pentru mult timp, singurul specialist psiholog din Republica Moldova. De fapt, ea a fost unicul psiholog cu studii speciale în domeniu în anii postbelici.¹⁶ Cleopatra Vnorovschi a știut destul de bine să combine psihologia cu pedagogia, domenii strâns legate între ele. În urma sa a lăsat o bogată zestre de lucrări din domeniul psihologiei, dar și șase manuale de psihologie, traduse din limba rusă. De asemenea a elaborat un curs de psihologie pentru instituțiile cu profil pedagogic, formă de învățământ cu frecvență redusă, deoarece nu exista literatură de specialitate în domeniul psihologiei în R.S.S. Moldovenească. Cleopatra Vnorovschi, în toți anii de activitate, a publicat numeroase articole pe teme de psihologie în „Enciclopedia moldovenească”, publicații periodice, a susținut rubrica Busola în revista „Moldova”, unde publica articole privind „Orientarea profesională a elevilor”, sub aspect psihologic.¹⁷ O mare importanță pentru domeniul psihologic din R.S.S. Moldovenească le-au avut studiile referitoare la psihologia generală, care de fapt erau asemenea unui abecedar psihologic pentru cadrele didactice. Aceste studii sunt: „Atenția și dezvoltarea ei în procesul instruirii în școala primară” (revista „Învățătorul sovietic”, nr. 7, 1958), „Dezvoltarea gândirii elevului” („Cultura Moldovei”, 1960) și altele. Articolele Cleopatrei Vnorovschi privind educația copiilor în familie, care erau publicate în revista „Femeia Moldovei”, se bucurau de un vădit interes. Câteva exemple dintre aceste lucrări publicate în revista periodică au fost: „Educația simțului adevărului la copii” (1955), „Formarea caracterului copilului în familie” (1959), „Educarea curiozității” (1961), „Dezvoltarea limbajului copilului în familie” (1961), „Problemele vârstei dificile” (1977) și multe altele.¹⁸

În anul 1984, la editura Cartea Moldovei din Chișinău, apare cartea Cleopatrei Vnorovschi „Psihicul și ereditatea”.¹⁹ Pentru această carte a luat Premiul I în Republica Moldova și Mențiune la un concurs unional de la Moscova. Lucrarea cuprinde șapte capitole și fiecare începe cu câte un motto sugestiv. Printre acestea se cuprind și câteva proverbe: „Celui încet să nu-i spui să se grăbească, nici celui iute să lucreze încet, vor strica lucrul” (din capitolul intitulat „Temperamentul și genetica”), „Când ar crește ea, mintea, pe toate cărările, apoi și oile ar paște-o” (capitolul intitulat „Factorii ereditari și intelectul”).²⁰ În anul 1999, a fost editată cartea „O viață închinată învățământului”, în care se povestește toată viața și activitatea profesională a Cleopatrei Vnorovschi.²¹ Această carte este o cronică a vieții și carierei sale în domeniul învățământului, oferind cititorilor o privire în profunzime asupra experiențelor și contribuțiilor sale în acest domeniu. Cartea începe cu prezentarea arborelui genealogic al autoarei. Un capitol deosebit este dedicat studiilor Cleopatrei Vnorovschi din perioada interbelică și a activității pedagogice, în special ce ține de preocupările legate de educația și instruirea tinerilor din Republica Moldova. Un alt aspect important este reprezentat de munca sa

¹⁶ *Ibidem*, FA-11160-10, p. 2.

¹⁷ *Ibidem*, FA-11160-8, p. 7.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, FB-25653-2.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, FA-11160-11, p. 4.

ca cercetător la Institutul de Psihotehnică din Iași, precum și de rolul său ca profesor de filosofie, psihologie și logică în școlile din Orhei și Chișinău. De asemenea, cartea este însoțită de ilustrații care completează și îmbogățesc povestea prezentată. Cleopatra Vnorovschi își începe cartea prin prezentarea unui context istoric și personal, dorind să evidențieze specificul vieții și psihologiei basarabenilor de-a lungul timpului. Autoarea și-a propus să exploreze și să păstreze în istoria învățământului trăsăturile unice ale basarabenilor, influențate de 150 de ani de rusificare și 22 de ani de românism. Aceste perioade au modelat caracterele basarabenilor, adesea făcându-i greu de înțeles de către ceilalți. Inspirată de cuvintele savantului și senatorului român George Pruteanu, Cleopatra Vnorovschi subliniază că basarabenii sunt oameni răniți care au nevoie de mai mult timp pentru a se vindeca. Tot autoarea adaugă că basarabenii sunt uneori oameni distruși sau chiar semi-distruși și de aceea și-a dorit să contribuie la o înțelegere mai profundă a acestui fenomen de către contemporanii ei.²²

În crâmpoie de amintiri mai timpurii ale Cleopatrei Vnorovschi, ea a descris educația religioasă și patriotică din Școala Eparhială de fete din Chișinău într-un mod foarte detaliat și profund. Educația religioasă era o parte integrantă a vieții școlare, fiecare zi începea și se termina cu rugăciuni. Toate mesele principale erau precedate de rugăciuni, iar sâmbăta și duminica, elevele participau la slujbele bisericești. În timpul posturilor, se țineau toate slujbele și discipolele se spovedeau și se împărtășeau. Corul bisericesc, condus de maestrul Alexandru Cristea, era o parte esențială a educației religioase, contribuind la o atmosferă de evlavie și liniște sufletească. Educația morală se realiza prin întreaga organizare a vieții școlare, prin procesul de instruire și prin comportamentul corpului didactic. Profesorii, în special cei de religie, aveau un rol crucial, nu doar în predarea materiilor, ci și în formarea caracterului și moralei elevelor. Educația patriotică era strâns legată de educația religioasă și morală. Se organiza, prin intermediul excursiilor în diverse locuri istorice și culturale din România, studiul istoriei și al geografiei țării. De asemenea, se punea accent și pe cultivarea dragostei de limba și literatura română. Activitățile extra-curriculare, precum serbările, conferințele și șezătorile literare, contribuiau la educarea patriotismului și a altor valori moral-spirituale românești. Cleopatra Vnorovschi evidențiază atmosfera familială și respectul profund pentru directoare și profesori, subliniind impactul pozitiv al acestora asupra dezvoltării morale și intelectuale a elevelor.²³

Atunci când dorim să înțelegem ce reprezintă cu adevărat un om, îi analizăm viața, activitatea profesională din surse oficiale (documente, cărți publicate), dar și din așa numite surse neoficiale, adică din ceea ce auzim de la alți oameni care ne vorbesc despre o anumită personalitate. Dacă e să vorbim în termeni literari, din caracterizarea directă a unor elevi și studenți ai Cleopatrei Vnorovschi deducem că această personalitate cu adevărat era una emblematică pentru învățământul basarabean. Vladimir Potlog, istoric și o figură remarcabilă a sistemului universitar din spațiul pruto-nistean, care a fost student al Cleopatrei Vnorovschi, vorbește despre profesoara sa doar lucruri bune.

²² Cleopatra Vnorovschi, *op. cit.*, pp. 5–17.

²³ *Ibidem*, pp. 33–44.

Vladimir Potlog zicea că profesoara lui era foarte erudită și avea cunoștințe vaste, era o plăcere să o ascuți. O profesoară care cunoștea limbi străine: franceza, germana.²⁴ Cleopatra Vnorovschi era o profesoară de admirat pentru bagajul amplu de cunoștințe și pentru abilitatea de a le comunica într-un mod captivant și accesibil. De asemenea, avea o pregătire lingvistică bună, ceea ce ne sugerează nivelul înalt de competență și deschidere culturală. În plus, faptul că este descrisă ca o profesoară pe care o ascultai cu mare drag, indică capacitatea sa de a captiva atenția și interesul elevilor săi, transformând orele de curs în experiențe educative memorabile, care inspirau.

O altă figură publică din Republica Moldova, care vorbește cu multă căldură despre profesoara lui, este Petru Lucinschi. În anul 1997, îi adresează o felicitare Cleopatrei Vnorovschi, cu ocazia zilei de naștere, în care, în numele lui și a tuturor generațiilor de studenți care i-au frecventat orele, îi urează toate cele bune. De asemenea, Petru Lucinschi, președintele Republicii Moldova (1997–2001), îi mulțumește profesoarei lui pentru faptul că a făcut ca intelectualii țării să-și cunoască propriile posibilități. Tot aici, în această scrisoare de felicitare, se spune că lecțiile Cleopatrei Vnorovschi erau ascultate cu viu interes și au rămas în memorie, asemenea unei sărbători din tinerețe.²⁵

Cleopatra Vnorovschi a fost o profesoară de excepție, emblematică pentru învățământul din Republica Moldova, caracterizată de erudiția sa, cultura vastă și de capacitatea remarcabilă de a împărtăși cunoștințele într-un mod captivant și accesibil. Foștii ei elevi și studenți, precum Vladimir Potlog și Petru Lucinschi, o descriu cu admirație și recunoștință, evidențiind pregătirea lingvistică, precum și abilitatea de a transforma lecțiile în experiențe educative care s-au întipărit în memorie. Vladimir Potlog subliniază pregătirea profesională a Cleopatrei Vnorovschi și plăcerea de a o asculta în timpul orelor, în timp ce Petru Lucinschi remarcă impactul pozitiv asupra intelectualilor din Republica Moldova, care și-au descoperit potențialul fie pedagogic sau de lider, funcționar public, sub influența acestei personalități. Lecțiile Cleopatrei Vnorovschi, ascultate cu interes viu și rămase în memoria studenților ca sărbători din tinerețe, demonstrează influența profundă și durabilă pe care a avut-o asupra celor pe care i-a educat.

Născută într-o familie cu origini mixte și o istorie complexă, Cleopatra Vnorovschi și-a dedicat viața învățământului și cercetării din domeniul psihologic și pedagogic. Cu o carieră academică impresionantă, ea a contribuit semnificativ la dezvoltarea educației și la formarea cadrelor didactice în Republica Moldova, fiind recunoscută atât la nivel național, cât și internațional. Publicațiile sale, în special cele legate de psihologia generală și educația copiilor, au avut un impact durabil, aducând o contribuție valoroasă la înțelegerea psihologiei și a geneticii în perioade de mari schimbări istorice. Activitatea sa neobosită și angajamentul față de educație și cercetare rămân un exemplu de devotament și excelență academică.

²⁴ Ion Valer Xenofontov, Lidia Prisac, *Profesorul Vladimir Potlog (1927–2022): Povestea vieții. Studiu de istorie orală*, Chișinău, Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie, Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, 2022, pp. 121–123.

²⁵ *Ibidem*, FB-25652–26.

Cleopatra Vnorovschi

Andreea TACU

OLGA M. STURDZA – 140 DE ANI DE LA NAȘTERE

140 YEARS SINCE THE BIRTH OF OLGA M. STURDZA

Abstract: *The present article focuses on the personality of Princess Olga M. Sturdza (born Mavrocordat, 1884–1971), a descendant of the old boyar families Mavrocordat and Cantacuzino, and attempts to highlight the local initiatives meant to honor her sacrifices and devotion to the people in present days. Her name and activity are connected to the arts due to the art pieces that were or still exist in Iași County; more importantly, she is indissolubly linked to charity work in Moldova, especially during the First World War. In those difficult times, she dedicated her energy to helping the war victims, mainly the orphans, for whom she organized the first orphanages, established an entire organization, and managed to turn this private and local initiative into a national project. She was also a fervent militant for women's rights and emancipation, being mentioned as a founding member of various organizations.*

Urmașă a vechilor familii boierești Mavrocordat – pe linie paternă – și Cantacuzino – pe linie maternă –, familii care au dat numeroși domnitori, miniștri, oameni de cultură atât în Moldova, cât și în Țara Românească, Olga Mavrocordat s-a născut la 27 septembrie 1884, la conacul de la Popești, lângă Iași, conac primit ca zestre de mama sa, Lucia Cantacuzino-Pășcanu (1862–1930), la căsătoria cu Alexandru Mavrocordat (1844–1907). Încă de mici, prin grija mamei, cei trei copii ai familiei, Olga, Maria și George, au beneficiat de o educație aleasă, asupra lor punându-și amprenta nu doar grija mamei, ci și pasiunea tatălui pentru călătorii și lectură (Alexandru Mavrocordat cunoștea, pe lângă limba greacă veche și modernă, latina, franceza, italiana, germana), bibliotecile deținute de acesta, în reședința de la Paris și de la Miroslava, fiind recunoscute nu doar pentru numărul mare de volume ci, mai cu seamă, pentru titlurile deținute.

La 24 de ani, Olga Mavrocordat s-a căsătorit, la Paris, cu prințul Mihail Sturdza (1876–1941), fiu al lui Dimitrie M. Sturdza (1817–1908) și al Ecaterinei, nepot al domnitorului Moldovei Mihail Sturdza (1834–1849). Evenimentul, consemnat de presa franceză, a reunit numeroși reprezentanți ai familiilor de vază ale vremii. Într-o descriere făcută de Constantin Argetoianu, care o cunoscuse pe Olga Sturdza înainte de căsătorie, acesta o prezenta astfel:

Fată frumoasă, vigoasă și arătoasă, cu doi ochi negri care sfredleau, emancipată (călătorea singură, lucru neobișnuit atunci) și inteligentă. [...] plină de farmec și citită¹.

În conturarea portretului ei se adaugă amintirile Marucăi Cantacuzino:

Olga Sturdza, nu e frumoasă propriu-zis, dar vioaie, dotată pentru sculptură și îndrăgostită total de frumos și adevăr².

¹ Constantin Argetoianu, *Memorii pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. III–V: partea a V-a, 1916–1918, ediția a II-a, revăzută și întregită de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2008, p. 85.

² Maria Cantacuzino-Enescu, *Umbre și lumini: amintirile unei prințese moldave*, Onești, Editura Aristarc, 2005, p. 194.

Într-adevăr, frumosul și artele au reprezentat o constantă în viața sa. A urmat cursurile Academiiilor din Berlin și Dresda (Akademie de Bildenden Künste și, respectiv, Hochschule für Bildende Künste)³, lucrând, în prima parte a carierei, în atelierul de la Dieppe, Franța, unde locuia împreună cu soțul său. În această perioadă, a beneficiat de îndrumările sculptorilor Ernest Henri Dubois⁴ și ale lui Auguste Rodin, etapă ce a premers participării sale la Salonul oficial de la Paris din 1908. La ediția din anul următor a Salonului, în 1909, Olga Sturdza s-a numărat din nou printre participanți, de această dată cu lucrarea „L'ergueil” – „un cap de femeie cu uitătura orgolioasă”⁵.

Către sfârșitul primului deceniu al secolului al XX-lea, Olga Sturdza a revenit la Iași, organizându-și, în timp, în casa din Copou, și un atelier de lucru, în care, pe lângă lucrări de sculptură, au ieșit din mâinile sale talentate și mai multe lucrări de pictură, în principal peisaje inspirate de ținutul Neamțului, dar și portrete ale monahilor nemțeni. O parte dintre acestea au rămas la Mănăstirea Neamț, iar altele au ajuns la Mitropolia Moldovei, fiind donate de autoare în anul 1960.⁶

În Iași, orașul care a găzduit-o până în 1944, când s-a mutat la București, se mai regăsesc câteva lucrări de sculptură care evocă memoria artistei Olga Sturdza, printre ele numărându-se și cele din patrimoniul Muzeului Național al Literaturii Române Iași, care îi poartă semnătura⁷, precum și monumentul închinat tatălui său, Alexandru Mavrocordat, de la Miroslava. Din păcate, „Monumentul Unirii”, realizat de Olga Sturdza și donat orașului Iași, în 1924, inaugurat trei ani mai târziu în prezența Reginei Maria, în aceeași zi cu „Monumentul Cavaleristului în atac”, realizat de sculptorul Ioan C. Dimitriu-Bârlad, a fost distrus la scurt timp după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial. Lucrarea, căreia îi dedicase aproape cinci ani, reprezenta, după cum

³ *Dicționarul sculptorilor din România, secolele XIX–XX*, vol. II, lit. H-Z, coordonator Ioana Vlasu, București, Editura Academiei Române, 2012, pp. 302–303.

⁴ Ernest Henri Dubois (1860–1930) – sculptor francez, autor a mai multor monumente publice în România, precum cele ce reprezintă pe Ion C. Brătianu (București), Gh.C. Cantacuzino (București – Grădina Icoanei), Eugeniu Carada (București), Take Ionescu și Ion C. Brătianu din Pitești, ultimele două fiind distruse în perioada comunistă.

⁵ De la Cristești, *Din Franța: corespondență particulară a „Universului”*: *Artiști români la Paris*, în „Universul”, an XXVII, nr. 98, 13 aprilie 1909, p. 2.

⁶ Gh. Macarie, *Între literatură și arte plastice*, Iași, Editura Trinitas, 1998, p. 124.

⁷ Muzeul Național al Literaturii Române Iași – Muzeul „Mihai Codreanu”, Bust Mihai Codreanu, nr. inv. 34.04.1.00181, Mihai Codreanu cu muza, nr. inv. 34.04.1.00200. Tot în patrimoniul Muzeului Național al Literaturii Române Iași se mai găsește o scrisoare de recomandare pentru Valeria Stavrat, datată 12 noiembrie 1938, trimisă de Olga Sturdza lui Mihai Negruzzi, fiul lui Leon C. Negruzzi și nepot al junimistului Iacob Negruzzi. Este vorba de Valeria Stavrat, fiica Agripinei Ionescu, profesoară de muzică și solistă în corul mitropolitan condus de Gavriil Musicescu, și nepoată a tenorului Ionescu, profesor de muzică la Școala Normală „Vasile Lupu” și fost membru al aceleiași cor. Licențiată în chimie și absolventă a Academiei de Muzică și Artă Dramatică „George Enescu” din Iași, la clasa prof. Rodica V. Nestorescu, Valeria Stavrat a interpretat mai multe roluri pe scena naționalului ieșean, a Operei din Cluj și pe scena bucureșteană, fiind apreciată pentru calitățile sale de soprana lirică. A fost prima interpretă a rolului Mimi din opera „Boema” de Puccini, cu prilejul inaugurării Filarmonicii ieșene, în martie 1942. A murit în anul 1993, la București. Pentru mai multe informații despre Mihai Negruzzi vezi și: Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Muzeul „Constantin Negruzzi. Din istoria conacului Negruzzi de la Hermeziu*, Iași, 2019; Andreea Tacu, *Epistole către Mihai Negruzzi și alte documente*, în „Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române Iași”, an XVI, Iași, Editura Muzeelor Literare, 2023, pp. 113–142.

mărturisirea însăși artista într-o adresă către primărie, „un grup alegoric înfățișând alipirea provinciilor la sânul Patriei Mume”.⁸ Realizat la Viena dintr-un singur bloc de marmură, cu o înălțime de aproape cinci metri, monumentul includea

cinci figuri reprezentând: Patria Muma, Transilvania, Basarabia, Bucovina și românii de pretutindeni, care au rămas pe dinafara hotarelor noastre⁹.

În însemnările sale, Regina Maria consemna referitor la această lucrare:

Ea [Olga, – n.n.] face o frumoasă statuie pentru Iași. Ne-a adus o fotografie a ei și vrea ca România să fie reprezentată prin figura mea, cu adevărat *România Mare*¹⁰!

Lucrarea a fost amplasată în fața casei Cantacuzino-Pășcanu, locul unde Regina Maria a avut reședința în timpul refugiului la Iași din Primul Război Mondial.¹¹

Ca o recunoaștere și în același timp o compensare peste ani a devotamentului și a implicării Olgei Sturdza în activitățile de binefacere, în 1999 a fost realizată o replică a monumentului de către sculptorul Constantin Crengăniș. Lucrarea nu a mai fost așezată pe vechiul amplasament, ocupat, între timp de statuia lui Mihai Eminescu, ci în fața Universității de Medicină și Farmacie „Gr.T. Popa”, fost sediu al universității inaugurate de A.I. Cuza în 1860. Pe una din lateralele soclului monumentului au fost trecute aceleași cuvinte pe care Olga Sturdza le-a immortalizat pe soclul monumentului original:

Neamului românesc întregit și Iașului – leagănul Unirilor – închin această lucrare a inimii și mâinilor mele¹².

Inima și mâinile sale au fost în slujba neamului românesc și a semenilor pe tot parcursul vieții. S-a implicat mereu în acțiuni sociale și filantropice care veneau în sprijinul bolnavilor, al celor săraci, al văduvelor și al copiilor. A fost președinta comitetului școlar de la Școala normală „Mihail Sturdza” din Iași, precum și membră a comitetului școlar de la Liceul Internat, frecventat de fiii săi, Dimitrie și George. De asemenea, a fost președinta filialei ieșene a Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, filială înființată în mai 1910, cu binecuvântarea Mitropolitului Pimen, la scurt timp după înființarea celei de la București. Cele patru inițiatore ale organizației bucureștene erau Zoe Gr. Romniceanu, Alexandrina Cantacuzino, Maria Glagoveanu și Elena Odobescu.¹³

În perioada primei conflagrații mondiale, implicarea sa a fost și mai intensă, întrucât

⁸ Arhivele Statului Iași, Fond Tribunalul județului Iași, secția a III-a, dos. 19/1907, f. 12 v., apud Rodica-Eugenia Anghel, *Olga Sturdza, contribuții la viața și activitatea ei*, în „Arhivele Moldovei”, I-II, 1994-1995, Iași, Editura Fundației Axis, 1996, p. 74.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (1 ianuarie-31 decembrie 1922)*, vol. IV, București, Editura Historia, 2006, p. 364.

¹¹ Pentru mai multe informații privind Monumentul Unirii realizat de Olga Sturdza vezi Sorin Iftimi, *Iași în bronz și marmură. Memoria statuilor*, în „Cercetări Istorice”, XXIV-XXVI, Iași, 2010, pp. 512-515.

¹² „Universul”, an XLV, nr. 124, 1 iunie 1927, p. 1.

¹³ Pentru mai multe detalii referitoare la Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române, vezi *Din istoria Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române*, ediție de documente elaborată de Anemari Monica Negru, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2016.

imediat după intrarea României în Primul Război Mondial a apărut problema unui număr tot mai mare de copii orfani, mulți dintre ei rămași fără ocrotirea părintească în urma jertfei acestora pentru idealul național.¹⁴

Astfel, la propunerea Olgăi Sturdza, președinta filialei Iași a Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, a fost înființat primul orfelinat destinat orfanilor de război. Acesta a fost organizat și găzduit în localul școlii de menaj „Principesa Maria”, clădire ce fusese cumpărată de regină, în 1903, în vederea organizării unui așezământ de binefacere. Astfel, Școala de menaj „Principesa Maria” s-a transformat, la o lună după intrarea României în război, în septembrie 1916, în Orfelinatul „Regina Maria”¹⁵, unde au fost adăpostiți primii 100 de orfani. Spre finalul anului 1916, în condițiile în care efectele războiului se resimțeau din ce în ce mai acut, în situația în care Casa regală și toate instituțiile statului s-au văzut nevoite a se retrage din fața dușmanului în fosta capitală a Moldovei, Alexandrina Filipescu, președinta generală a societății, ținând cont de activitatea desfășurată de Olga Sturdza în cadrul filialei ieșene, a împuternicit-o pe aceasta să conducă societatea pentru a asigura continuitatea activității.

Această inițiativă dedicată protejării orfanilor, demarată ca o acțiune privată a cărui motor era Principesa Olga Sturdza, a reușit să coaguleze în jurul ei, sub patronajul Reginei Maria, reprezentante de seamă ale societății care, prin donații, campanii de strângere de fonduri, de hrană, îmbrăcăminte, lemne etc., nu au permis ca zeci de mii de orfani să aibă și ei soarta părinților pierduți pe câmpul de luptă, în lupta cu tifosul exantematic sau cu vicisitudinile iernii 1916–1917.

Tot prin grija societății, au mai fost organizate, la scurt timp, orfelinate la mănăstirile Agapia și Văratec, precum și la Piatra, Bârlad și Vaslui, unde sute de copii au fost hrăniți, adăpostiți, îmbrăcați și educați. A fost pus la punct, grație talentului organizatoric al principesei, întreg cadrul de organizare, care a dobândit apoi amploare națională; au fost stabilite prioritățile de ajutorare a orfanilor, modul în care să fie acordate ajutoarele, tipurile de asistență oferite, ce resurse financiare puteau fi utilizate în condițiile în care principala preocupare a statului avea în vedere sectorul militar.¹⁶ La toate acestea se mai adăugau și copiii asistați la domiciliu și în căminele comunale, cei din școlile profesionale și ateliere.

Dacă într-o primă etapă tot efortul Olgăi Sturdza de a se îngriji de victimele indirecte ale războiului s-a materializat sub umbrela Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, în mai 1917, cu sprijinul Ministerului de Război, această inițiativă a dobândit recunoaștere și sprijin național. S-a înființat la acea dată, în cadrul Societății Ortodoxe

¹⁴ Această temă a fost abordată mai pe larg de Cătălin Botoșineanu în articolul *Societatea „Ocrotirea orfanilor din Război” și rolul prințesei Olga Sturdza*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), Istorie, tom LXIV/2018, număr special, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, pp. 517–538.

¹⁵ Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române, Secția Ocrotirea Orfanilor, *Expunere făcută M.S. Reginei asupra activității desfășurate de la 5 mai și până la 5 octombrie 1917*, Iași, Tipografia „Dacia” Petru Iliescu, 1917, p. 5.

¹⁶ Pentru mai multe detalii privind organizarea Societății Ocrotirea Orfanilor din război vezi Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române, Secția Ocrotirea Orfanilor, *Expunere făcută M. S. Reginei asupra activității desfășurate de la 5 mai și până la 5 octombrie 1917*, Iași, Tipografia „Dacia” Petru Iliescu, 1917.

Naționale a Femeilor Române, secția „Ocrotirea orfanilor”, a cărei președintă a fost aleasă Olga Sturdza. Alături de ea, la conducere, mai erau: 1. dnii Al. Constantinescu, ministru de interne; I.G. Duca, ministru al instrucțiunii publice și al cultelor; Vintilă Brătianu, ministru al materialelor de război; G.G. Mârzescu, ministru al agriculturii și domeniilor; general C. Iancovescu, ministru de război și N. Titulescu, ministru al finanțelor; 2. Comitetul central al Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române; 3. Comitetul secțiunii Iași al acestei societăți; 4. dnele Olga General Prezan și Clotilda General Averescu; 5. dl. I.G. Bibicescu, Guvernatorul Băncii Naționale; 6. Delegații ministerelor de război, interne și instrucțiune publică.¹⁷

Scopul nou înființatei secții era de a

acorda ocrotire tuturor orfanilor, fără deosebire de religie, fie că sunt ei legitimi, legitimați, recunoscuți sau naturali, ocrotirea încetând înainte de majorat, atunci când orfanul asistat este adoptat, când își regăsește părinții prin întoarcerea sau eliberarea lor, când se căsătorește sau când se constată că orfanul este în stare să-și câștige existența, dobândind pregătirea necesară într-o meserie sau profesiune pe care o poate exercita¹⁸.

Abia la finalul anului 1917, în luna decembrie, organizația a fost recunoscută de guvern și a obținut delegarea exclusivă pentru a asigura asistența orfanilor din toate părțile teritoriului liber. După ce au fost votate statutele Societății Ocrotirea orfanilor din război de către Adunarea generală de la Iași, s-a primit aprobarea guvernului la 7 mai 1918 și anul următor, la 11 februarie 1919, au fost ratificate prin Decretul – Lege nr. 642.¹⁹

În sprijinul lor au venit și numeroase membre ale Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române refugiate în Moldova de la București sau Craiova, precum Maria Glogoveanu, Elena Davila-Perticari, Elena Seulescu, Tatiana Niculescu Dorobanțu, Maria Timu, Elena Coloni etc.²⁰ Un ajutor important a venit și din partea Mariei Baiulescu, președintă a Reuniunii Femeilor Române din Brașov timp de 28 de ani, care, în momentul retragerii armatei române din Transilvania, s-a refugiat și ea la Iași. S-a colaborat strâns și cu alte reprezentante ale Reuniunilor Femeilor Române.

Munca, devotamentul și perseverența Olgăi Sturdza pentru sprijin, donații, susținere de orice fel, au dat roade. Era o datorie nu doar față de cei care luptau sau își pierduseră viața sub drapelul armatei române, ci mai ales față de cei rămași în urmă, privați de sprijin. Viziunea sa a fost mai apoi foarte clar exprimată în cuprinsul albumului aniversar al Societății Ocrotirea orfanilor din război:

Orfanii eroilor erau ai Țarei, ai Neamului și Țara și Neamul întreg avea datoria să ia asupra-și îngrijirea lor, să-i crească, să-i învețe, să le dezvolte caracterele, să facă din ei cetățeni muncitori și cinstiți, vrednici de jertfa eroică a părinților lor²¹.

¹⁷ *Ibidem*, p. 7.

¹⁸ *Pentru Neam și Țară, Societatea Ocrotirea orfanilor din război 1916–1924*, Oradea-Mare, Tip. Adolf Sonnenfeld Societate Anonimă, f.a., p. 158.

¹⁹ *Almanahul Orfanilor din război pe anul 1922*, Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefaniu & Co, p. 25.

²⁰ Pentru mai multe detalii privind implicarea femeilor în activitatea de pe „frontul din spatele frontului” vezi *Eroinele României Mari – Destine din linia întâi*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2018.

²¹ *Pentru Neam și Țară...*, p. 149.

La începutul anului 1918, Olga Sturdza a înființat, la Miroslava, din fondurile proprii, un orfelinat și o școală agricolă pentru orfani. A donat atunci vechiul palat al tatălui său împreună cu întreaga gospodărie și pământul ce îl avea acolo. S-a hotărât, de asemenea, ca orfelinatul să poarte numele donatoarei. Școala agricolă înființată la Miroslava s-a remarcat prin calitatea învățământului oferit elevilor, fiind de mai multe ori medaliată în cadrul expozițiilor la care a participat și reprezentând punctul de plecare pentru viitoarea Școala Superioară de Agricultură, inaugurată în 1937. Tot pentru facilitarea accesului la educație, în anul 1919 principesa Olga Sturdza a cumpărat Palatul Sturdza, unde a înființat Liceul Ortodox de Fete, care a jucat un rol esențial în educația tinerelor.

Pe parcursul anilor 1917–1920, pe măsură ce teritoriile românești au fost eliberate, societatea a înființat noi comitete regionale, sediile celor nouă regiuni fiind, în ordinea înființării, la Iași, București, Craiova, Chișinău, Cernăuți, Sibiu, Constanța, Timișoara, Cluj. Conducerea comitetelor regionale, membrii și delegații acestora au rămas în mare parte aceiași pe parcursul timpului, cu mici modificări.²² Într-un bilanț al activității, în septembrie 1921, Olga Sturdza preciza, printre altele:

Pintre cele 91 de orfelinate ale Societății sunt 75 instituții cu cursuri primare și fröbeliane, 4 cu ateliere profesionale, 4 cu ferme agricole, 3 sanatorii și triaje, o casă de corecție la Iași pentru orfanii vicioși și 4 școli speciale, licee, industrie casnică, școală de educatoare, școală de agricultură²³.

Casa de corecție pentru orfanii vicioși, sau Școala de îndreptare de la Copou, înființată la Iași în 1921, prima de acest fel din România, a fost organizată pe o fostă proprietate a lui Vodă Ioniță Sandu Sturdza și funcționa în localul cumpărat de Olga Sturdza, în calitate de președintă a Societății Ocrotirea orfanilor din război. Demersul a beneficiat de colaborarea și sprijinul Societății Ocrotirea copiilor cu rele apucături, condusă de pedagogul Constantin Meissner. Conducerea școlii a fost încredințată aceluiași Constantin Meissner, care se ocupase îndeaproape de această problemă în decursul anilor împreună cu soția sa, Elena Meissner. Ideea fondării unei asemenea instituții data de un deceniu în urmă, din 1910, odată cu întemeierea Societății pentru ocrotirea copiilor din Iași (recunoscută prin lege în 1912).

Sfârșitul războiului nu a însemnat și sfârșitul activității Societății Ocrotirea orfanilor din război. Aceasta a funcționat până în anul 1935, când ultimii orfani au ajuns la vârsta majoratului.²⁴ În urma desființării societății, întreg patrimoniul a trecut

²² Pentru mai multe detalii vezi publicațiile tipărite de Societatea „Ocrotirea orfanilor din război” dintre care amintim Cartea orfelinatelor Societății „Ocrotirea orfanilor din război” de sub înaltul patronaj al M.S. Regina Maria, 1919, „Cartea Românească” Societate Anonimă, Atelierele Sfetea, București; *Almanahul Orfanilor din război pe anul 1922*, Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefanu & Co.

²³ *Istoricul înființării și rezultatelor de asistență a Societății „Ocrotirea orfanilor din război” până la 1 septembrie 1921*, în „Almanahul Orfanilor din război pe anul 1922”, Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefanu & Co, p. 27.

²⁴ Câteva amintiri ale orfanilor de război sunt consemnate în „Almanahul Orfanilor din război pe anul 1922”, Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefanu & Co. Trebuie menționat aici și Theodor Zaboloteanu, orfan de tată în Primul Război Mondial, angajat apoi de Olga M. Sturdza. Pentru mai multe detalii vezi Theodor Zaboloteanu, *Amintiri despre Olga M. Sturdza*, în „Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu”, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, pp. 207–219.

la Ministerul Sănătății, de care aparținea la acea dată societatea. În darea de seamă la încheierea activității, Olga Sturdza preciza:

Societatea pentru ocrotirea orfanilor din război a crescut și a îngrijit, de la cea mai fragedă vârstă până la majorat, în cele 117 așezăminte ale sale, înființate în întreaga țară, un număr de 18.376 orfani de război, cărora le-a asigurat viitorul pregătindu-i, mai ales, pentru cariere practice: agricultură, comerț, meserii etc. În afară de copii adăpostiți în instituțiile sale, Societatea pentru ocrotirea orfanilor din război a acordat asistență unui număr de 182.817 orfani prin ajutoare în bani și în natură, pensii, tutele, împroprietăriri, zestre, burse etc. Pe lângă strângerea de donațiuni și legate importante, în imobile și materiale, în valoare de peste o sută de milioane, membrii Societății au adunat, prin osteneala lor, suma de lei 117.737.290 în numerar, care, împreună cu lei 1.052.722.144, subvenții acordate de Stat și autorități, au fost folosite pentru întreținerea în așezăminte și ajutorarea la domiciliu a numărului de orfani din război menționat²⁵.

Pentru activitatea sa în cadrul Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, Olga Sturdza a fost recompensată cu medalia „Răsplata muncii pentru Biserică clasa I”.

Activitatea de sprijinire a copiilor orfani a fost completată și de implicarea în susținerea drepturilor femeilor. La începutul anului 1910 a sprijinit apariția unui organ de presă al femeilor, iar împreună cu alte femei precum Elena Negruzzi, Cornelia Emilian, Ana Conta Kernbach sau Elena C. Meissner, și cu ajutorul lui Paul Bujor, a înaintat către Senat o petiție împotriva discriminării femeilor. A participat și la Petiția Ligii Femeilor Române de la Iași, care a fost adresată camerelor legiuitoare prin deputatul Ioan Alexandru Brătescu-Voinești, la data de 21 aprilie 1914, prin care se cerea dreptul de vot pentru femeile din România.

În iulie 1918, a fost înființată Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române, printre ale cărei scopuri, înscrise în statute, figurau:

- de a lupta pentru emanciparea deplină civilă și politică a femeilor române,
- de a pregăti femeia pentru exercițiul drepturilor politice și pentru îndeplinirea funcțiilor publice,
- de a lucra pentru întărirea și dezvoltarea mișcării feministe,
- de a se ocupa de chestiunile care interesează condițiunea socială, economică, culturală și a lucra pentru îmbunătățirea și ridicarea condițiunii ei,
- de a înființa și conduce instituțiile de cultură, educațiune și de prevedere socială²⁶.

Directoare ale asociației erau Maria Baiulescu, Elena Meissner și Ella Negruzzi, în timp ce Olga Sturdza se număra printre membrele fondatoare, alături de Eleonora Stratilescu, Maria Buțureanu, Calypso Botez, Tereza Castan, Ana Conta-Kernbach, Sofia Nădejde, Cornelia Emilian, Tereza Stratilescu, Isabela Sadoveanu, Sanda Filitti, Maria Moruzzi.

Perioada ieșeană a principesei Olga Sturdza a durat până în 1943, când din cauza înaintării frontului, a decis să se mute la conacul de la Hangu (Neamț) și mai apoi să plece la București. Casa din capitală a găzduit-o până în 1950, când, împreună cu

²⁵ *Dare de seamă asupra încheierii activității Societății „Ocrotirea orfanilor din război” prezentată Majestății Sale Regina Maria de către Principesa Olga M. Sturdza, Președinta generală a Soc. O.O.R., Iași, Tipografia „Lumea”, 1936, pp. 3–4.*

²⁶ Theodora-Eliza Văcărescu, *Contexte de gen: roluri, drepturi și mișcări...*, în „Sociologie Românească”, nr. 1–2, 2014, vol. XII, p. 106.

nora și nepoții, au fost evacuați de Securitate. Această proprietate, la fel ca celelalte, le fusese confiscată. Amintirile nepotului său, Mihai Dim. Sturdza, creionează detaliat circumstanțele în care s-au petrecut lucrurile.²⁷ În plus, la jumătatea anului 1952, au fost, pe rând arestați: nepotul Mihai Dim. Sturdza (18 ani, arestat pentru omisiune de denunț și condamnat la trei ani pedeapsă administrativă; deținut politic la Jilava, în lagărul de la Ghencea, lagărele de muncă forțată de la Bicaz și Onești, eliberat în mai 1954²⁸), nora Ileana Sturdza (n. Manu, 37 ani, ținută trei luni la izolare), și Olga Sturdza²⁹ (72 de ani, ținută o lună la izolare). Cele două fuseseră arestate pe motiv de spionaj în favoarea Angliei – fuseseră găsite pe lista unei societăți engleze care achiziționa chereștea din România – la închisoarea Mislea, respectiv Jilava. Eliberate, după nouă luni din lipsă de probe, au reușit să plece din țară în 1957, cu sprijinul cumnatului Olgăi Sturdza, Pericle Agryropoulos, fost ministru de externe și ambasador al Greciei la Paris. Reîntoarsă pe pământul francez, unde își petrecuse tinerețea, Olga Sturdza a murit la Sainte Marguerite, lângă Dieppe, departe de țară. Nepotul său, Mihai Dim. Sturdza, și el decedat la Paris, a fost înhumat la cimitirul Eternitatea din Iași, în cavoul familiei.

Celebrarea centenarului Marii Uniri, în 2018, a readus în atenție importanța activităților desfășurate pe „frontul din spatele frontului” și implicit activitatea derulată de principesa Olga Sturdza în Primul Război Mondial. În urma semnalelor publice apărute atunci, comunitatea din Miroslava, legată indisolubil de numele și activitatea principesei, a avut câteva inițiative menite să repare trecerea în uitare a Olgăi Sturdza. Astfel, la finalul anului 2022, consilierii locali au aprobat conferirea, post-mortem, a titlului de cetățean de onoare al comunei Miroslava Olgăi Sturdza, supranumită „mama orfanilor de război”. Diploma de Cetățean de Onoare a fost înmănată Alteiței Sale Prințul Mihai Dim. Sturdza, nepotul Olgăi Sturdza. Cu aceeași ocazie a fost organizată și prima ediție a Simpozionului Științific „Principesa Olga Sturdza – O viață în slujba lui Dumnezeu și a Patriei”. În plus, în 2023, Liceul Tehnologic Agricol „Mihail Kogălniceanu” din Miroslava, fosta Școala Superioară de Agricultură din 1937, a preluat numele fostei proprietare.

În 2015, palatul Sturdza de la Miroslava a fost inclus pe Lista monumentelor istorice din județul Iași³⁰, iar din 2022 face parte din Ruta Cultural-Turistică a Patrimoniului Muzeal din România, împreună cu alte obiective turistice din Maramureș, Satu Mare, Suceava, Neamț, Caraș-Severin, Constanța, Alba, Buzău, Botoșani, Iași și Tulcea.

În 2023, palatul Sturdza de la Miroslava a intrat în domeniul public al județului Iași, Consiliul Județean Iași depunând pentru acesta o cerere de finanțare pentru reabilitarea clădirii cu fonduri europene. Tot în acest an a văzut lumina tiparului, la editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, volumul Laurei Guțanu intitulat „Principesa Olga Sturdza”.

²⁷ Narcis Dorin Ion, *Istorie și genealogie. Convorbiri cu domnul Mihai Dim. Sturdza*, în „Cercetări Istorice” (serie nouă), an XXXIV, Iași, 2015, pp. 267–370.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Fișa matricolă penală a Olgăi Sturdza poate fi consultată la https://www.iicmer.ro/fise-matricole-nou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20-%20Detinuti%20Strachescu%20-%20Susuionu*Sturza%20Olga

³⁰ LMI nr. 1438, cod IS-II-m-B-04204.

Fig. 1. Olga Sturdza, „Mihai Codreanu cu muza” (1927).

Fig. 2. Harta organizării și activității Societății Ocrotirea Orfanilor din Război. Sursa: *Pentru Neam și Țară, Societatea Ocrotirea orfanilor din război 1916-1924*, Oradea-Mare, Tip. Adolf Sonnenfeld Societate Anonimă.

12 noev. 938

Mult stimat
Domnule Reșident Regal

Recomand înaltei
Școari bunăvoință
pe purtătoarea pre-

reter, D^{na} Valeria
Kavrat licențiată
în chimie, care ar
dori să ocupe, dacă
se poate, unul
din posturile cores-
punzătoare studii-
lor pe care le a

făcut, și care eoa-
tual s'ar înfrun-
ta în Iași -

Multumindu-Vi
anticipat, V-roz
și priuitor es-
presimnea înaltei
mele sentimente

Inv. 34.13.11516

de distinsă curs
derapicune

Olga Sturdza

Inv. 15.116

Fig. 3. Scrisoare trimisă de Olga Sturdza lui Mihai Negruzzi,
Reșident Regal al Ținutului Prut.

Ana-Maria ARSINCA

CĂUTAREA ESENȚEI ÎN LUMEA OBIECTELOR. NATURA STATICĂ ÎN OPERA MICAELI ELEUTHERIADE

THE SEARCH FOR ESSENCE IN THE WORLD OF OBJECTS. STILL LIFE IN THE WORK OF MICAELA ELEUTHERIADE

***Abstract:** Recognized during the interwar period, Micaela Eleutheriade was one of the most active artists on the 20th century local art scene. Often in contact with French artists such as Cézanne, Dufy, Marquet, and Matisse, Micaela Eleutheriade's art has been extensively described as consistent, free, and spontaneous, with poetic qualities, reflecting her ability to marvel at the world with an inquisitive engagement with reality. Landscape painting, a genre she became increasingly passionate about after 1930, came to define the characteristics of her entire body of work, complemented by her joy for life. Still life painting, another key genre in her early career, remained a recurring theme throughout her artistic journey. This paper focuses on two significant aspects: the still life genre and its manifestation in Micaela Eleutheriade's work.*

În expoziția permanentă a Muzeului K.H. Zambaccian, într-una din sălile de la etaj, descoperim o operă timpurie a Micaelei Eleutheriade, o natură statică cu pălărie, cărți și mănuși¹, apreciată de Nicolae Tonitza cu ocazia debutului artistei din 1926:

Micaela Eleutheriade e pentru noi o necunoscută. Poate o debutantă. Natura d-sale moartă ne-a reținut totuși privirea prin excepționale calități, care, ni se pare, sunt mai mult de ordin emoțional, decât de ordin tehnic. Cu un joben, două cărți și o pereche de mănuși – d-na Eleutheriade a izbutit să compună un interior de o rară și odihnitoare eleganță².

La rândul său, Aurel Broșteanu împărtășea aprecierea lui Tonitza:

Micaela Eleutheriade e un nume aproape nou. La ultimul salon oficial, natura sa moartă admirabil pusă într-un cadru oblung strălucea discret și cu reflexe catifelate, prin gama sobră de brun, negru și alb³.

Nu întâmplător regăsim în Colecția Zambaccian o natură statică, pe lângă cele trei peisaje⁴, întrucât cele două genuri au fost predilecte în opera Micaelei Eleutheriade. De-a lungul timpului, critica de specialitate a înclinat să identifice întreaga sa operă cu peisajul, natura statică începând să intre într-un nemeritat plan secund, cu atât mai neașteptat cu cât numele ei este de multe ori absent din grupul artiștilor români de secol XX care au abordat pe larg natura statică (vezi Nicolae Tonitza, Theodor Pallady, Gheorghe Petrașcu etc.). Deși Micaela Eleutheriade nu a abandonat interesul pentru natura statică de-a lungul carierei artistice, acest gen a fost legat în special de perioada de început a activității sale. Regăsim la Virgil Mocanu o intuiție justă privitoare la

¹ Vezi și catalogul Muzeului K.H. Zambaccian, București, editat de Fondul Plastic, 1973, p. 67.

² N.N. Tonitza, *Salonul oficial*, în „Universul literar”, an 44, nr. 23, 6 iunie 1926, p. 13.

³ Aurel D. Broșteanu, *Cronica artistică. Expoziția inaugurală Hasefer*, în „Viața Românească”, an 18, nr. 11–12, 1926, p. 412.

⁴ „Peisaj”, „La marginea Covasnei” și „Recolta verzei”.

esența lucrurilor, la puterea de introspecție a aspectelor exterioare ale existentului în naturile statice ale Micaelei Eleutheriade:

Dominanta expoziției rămâne, totuși, natura statică, și aceasta nu din punct de vedere cantitativ ci sub raportul profunzimii problemelor puse și rezolvate, și al atenției acordate interpretării temelor ca stări de spirit⁵.

Văzut, poate, drept un gen perimat, care nu pune probleme de reflecție, ci ne oferă aspecte de suprafață ale realității, constatăm că restrângerea – atât spațială, cât și ca motiv pictural – nu conduce la un declin al genului, ci la „introspecție și autodesăvârșire a actului creator”⁶. Prin natura statică, pictura „se concentrează asupra sa și coboară în sine”⁷, vizibilul ajunge la o esență nealterată, existentul își prelungește „viața” fizică în cea metafizică.

După studiile la Școala Națională de Arte Frumoase din București, unde i-a avut profesori pe Ipolit Strâmbu, Dimitrie Serafim (pictură și desen), Cecilia Cuțescu Storck (artă decorativă) și D. Mirea (sculptură)⁸, Micaela Eleutheriade a fost îndemnată de Ipolit Strâmbu să își dezvolte calitatea deosebită de a gândi compoziția. Au urmat alți trei ani de studiu, de această dată la Paris, cu Bissière, profesor la Academia Raçon.⁹ Datorită însușirii unui melanj de finețe, echilibru, inteligență și siguranță, Micaela Eleutheriade a fost așezată încă de la reușitul debut de la jumătatea anilor '20 lângă Pallady, căruia îi face „un pandant onorabil”¹⁰. Înainte de a se dedica cu un entuziasm asumat peisajului, care a devenit genul major în care a ales să își desăvârșească exprimarea plastică, Micaela Eleutheriade a privit în liniște obiectele din interiorul casei. De altfel, la îndemnul lui Bissière, a debutat cu două naturi statice la Salonul Independenților din Paris.¹¹

După manifestări colective, artista a deschis în 1930 prima expoziție personală, la Hasefer, unde a prezentat publicului peisaje, naturi statice și interioare. Fără a plasa natura statică pe o treaptă inferioară altor genuri, un cronicar vedea în aceasta un gen „pretențios”¹², care trebuie să cuprindă o liniște, să planeze asupra obiectelor o aură tainică. Exemplul acestor observații juste se îndreptau către naturile statice ale Micaelei Eleutheriade, caracterizate de o „execuție discretă, unind grația unui stil odihnitor cu siguranța grupării și compunerii motivelor”¹³. Cu prilejul aceleiași expoziții, un alt cronicar distinge o ancorare în imediata realitate a naturilor statice: „Ești fixat, fără puțință de evaziune, în substanța cea mai concretă”¹⁴. Anul următor, cu ocazia Salonului

⁵ Virgil Mocanu, *Muzeul de artă al R.S.R.*, în „România literară”, an 15, nr. 42, 14 octombrie 1982, p. 18.

⁶ Cristian Velescu, *Obiect și subiectivitate în natura statică românească*, în „Revista ARTA”, an 31, nr. 7, 1984, p. 32.

⁷ *Idem*, *Natura statică în pictura românească din secolul al XIX-lea în contextul devenirii europene a genului (II): Natura statică europeană, o formă autonomă de comunicare*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”, an 25, nr. 9, 1988, p. 60.

⁸ Dan Grigorescu, *Micaela Eleutheriade*, București, Editura Meridiane, 1978, p. 13.

⁹ Valentin Ciucă, *Momente cu Micaela Eleutheriade*, în „Steaua”, an 28, nr. 7, 1 iulie 1977, p. 57.

¹⁰ Nicolae Tonitza, *Salonul Oficial II*, în „Universul literar”, an 45, nr. 18, 1 mai 1927, p. 286.

¹¹ Valentin Ciucă, *art. cit.*

¹² Henri Blazian, *Plastica*, în „Adevărul Literar și Artistic”, an 11, nr. 478, 2 februarie 1930, p. 3.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ C. Floru, *Sala Hasefer: Picturi de Micaela Eleutheriade*, în „Cuvântul”, an 6, nr. 1729, februarie 1930, p. 2.

de Gravură și Desen, Ionel Jianu considera natura statică a Micaelei Eleutheriade una dintre cele mai bune opere expuse, „tratată cu atâta însuflețire, cu atâta bogăție de strălucire și cu atâta înțelegere a materiei”¹⁵. În această perioadă apare și interpretarea artei sale prin apel la Georges Bracque, iar în acest sens naturile statice sunt considerate „adevărate capodopere de desen și compoziție”¹⁶. În 1933, participarea cu o singură natură statică la Salonul Oficial îl determină pe Eugen Crăciun să afirme că „face figură distinctă”¹⁷, recunoscându-i modul original prin care observă realitatea și o exprimă plastic. Henri Blazian susținea în 1936, într-o perioadă în care artista deja începea să se dedice tot mai mult peisajului, că

nimic nu egalează însă, natura moartă. E genul în care d-ra Eleutheriade excelează și căruia ar trebui să i se consacre. Atât de pușini știi să însuflețească lumea cea fără glas și fără viață!¹⁸.

La rândul său, Ionel Jianu vedea natura statică a artistei caracterizată de o limpezime a specificității materialului.¹⁹ Într-o cronică a expoziției din 1936, Aurel Broșteanu îi situa naturile statice unei tendințe asumate și susținute de compunere liberă, specifică, firește, artistului modern, accentuând variațiunile iscusite la care supune motivul pictural.²⁰

Includerea lui Braque în discursul operei sale a apărut în cronicile vremii, după cum am văzut, însă a avut și o susținere din partea artistei, care a afirmat într-un interviu acordat Ruxandrei Garofeanu, în 1970, că Braque

era zeul generației mele, deși pe atunci îl aveam profesor pe Bissière. M-a influențat teribil prin sobrietatea coloritului, prin rafinamentul armoniilor, prin simțul său decorativ. E vorba de Braque post-cubistul, de Braque din perioada „Caneforelor”²¹.

Perioada post-cubistă a lui Braque a fost marcată de un interes pentru organizarea spațială, pentru redarea materialității, pentru explorarea tactilului obiectelor și a spațiului înconjurător în naturi statice care înfățișează adesea aspecte din bucătărie (una dintre încăperile în care lucra destul de mult). Sunt lumi aflate la granița dintre abstracție și reprezentare, investigații ale realității tridimensionale și reprezentare bidimensională. Interesul pentru descifrarea formei l-a preluat de la Cézanne, în timp ce disponerea ei în spațiu, arhitectura compozițională a fost lecția lui Braque. Ambele au fost principii pe care artista le-a asimilat și le-a prelucrat abil în creația de început. Chiar și desfășurarea pe orizontală a unor naturi statice constituie o trimitere către cadrele asemănătoare pe care le alegea Braque. Opera de debut „Natura statică cu pălărie și mânuși” (Muzeul Național de Artă al României), poate fi un exemplu în care

¹⁵ Ionel Jianu, *Salonul de Gravură și Desen*, în „Rampa”, an 16, nr. 4182, 25 decembrie 1931, p. 6.

¹⁶ V. Cristian, *Expoziția Grupului „Arta Nouă”*, în „Vremea”, an 5, nr. 224, 7 februarie 1932, p. 8.

¹⁷ Eugen Crăciun, *Salonul oficial*, în „Adevărul”, an 47, nr. 15154, iunie 1933, p. 2.

¹⁸ Henri Blazian, *Plastica*, în „Adevărul Literar și Artistic”, an 17, nr. 797, 15 martie 1936, p. 3.

¹⁹ Ionel Jianu, *Expozițiile Michaela Eleutheriade și Știubei la Dalles, Anina Thorand, Costel Nicolaevi și Basarab Spartali la Mozart*, în „Rampa”, an 19, nr. 5451, 15 martie 1936, p. 1.

²⁰ Aurel D. Broșteanu, *Cronica Plastică. Micaela Eleutheriade*, în „Gândirea”, an 15, nr. 6, 1 iunie 1936, p. 318.

²¹ Ruxandra Garofeanu-Nădejde, *Pozi traduce realismul prin libertate interioară. Interviuri cu Micaela Eleutheriade*, în „România literară”, an 3, nr. 27, 1 iulie 1970, p. 26.

aceste caracteristici se întâlnesc. Regăsim aceleași principii și în „Natură statică cu cuțit și castane” (Muzeul Național de Artă al României). Ambele naturi statice împart același cadru – observăm tapetul cu dungi verticale din fundal – și sunt dispuse pe verticală, rezumând două direcții ale universului domestic: obiecte care trimit la spațiul bucătăriei și obiecte care trimit la prezența artistei. Sunt integrate diferite texturi și forme: de la materiale dure – lama cuțitului, coaja tare și lucioasă a castanelor, vasul pântecos care captează lumina, ceașca și farfuria cu motive florale – la materiale flexibile, care își pot modifica forma – cărți, mănuși, pălărie –, ambele grupări de obiecte fiind așezate pe un material textil folosit ca artificiu menit să le înobileze și să evidențieze expresia concentrată a configurării lor.

Arta Micaelei Eleutheriade comportă două tendințe care de regulă merg paralel, iar uneori se întâlnesc: pe de o parte, redarea materialității obiectelor, cuprinderea formelor, iar pe de alta, o viziune de rapidă captură a ansamblului pe care îl transpune cu aparentă ușurință, în care suprapune graficul picturii. Prima tendință poate fi identificată în operele de început, cu precădere în naturile statice, dar și în peisaje, iar cea de-a doua tendință începe să se manifeste în perioada maturității artistice, când peisajul îi predomina cantitativ creația. Înțelegem, cum este firesc, că artista se raporta diferit la realul „închis”, aflat în interior și realul „deschis”, experiența plein-air-ului, pendulând astfel între „atemporalitatea” naturii statice și dinamismul peisajului. Prin definiție, natura statică implică înlăturarea personajului sau personajelor și păstrarea recuzitei; artistul ne limitează așadar la o lume a obiectelor – din care selectează doar anumite obiecte, deci avem de-a face cu o dublă restrângere a motivului plastic –, explorează corespondențele dintre acestea, le rearanjează cu scopul de a găsi un echilibru care îi convine și, în acest fel, surprinde și experiența trăită în mijlocul acestor obiecte. Pentru că, înainte de toate, după cum afirmă Cristian Robert Velescu, „natura statică e și o experiență cotidiană”²², relevă modul în care omul se raportează la lumea obiectelor. După ce selectează obiectele pe care le supune atenției amănunțite, asemănătoare aproape unui proces de disecție, începe să organizeze spațiul pe suprafața pânzei, după modelul pe care îl are în față. Determină, implicit, și o distanță de la care acestea trebuie privite. Operele Micaelei Eleutheriade impun o depărtare pentru a fi contemplate, cer o anumită distanță pentru a se compune în vederea purtării unui dialog plastic. Tot la nivel de distanță intervine și genul interiorului, care nu poate fi separat de genul naturii statice. Prin urmare, imaginea finală rezultă dintr-o opțiune a artistei pentru ajustarea distanței și stabilirea perspectivei; de pildă, „Bucătăria de vară” (1942), „Masa cu provizii” (1946) și „Bucătăria lui Mucader” (1957)²³ nu reprezintă altceva decât o lărgire a spațiului, în care artista nu ne mai lasă să ne imaginăm decât parțial interiorul, în care obiectele își duc viața și din care sunt extrase pentru a fi privite îndeaproape, atunci când decide să creeze o natură statică.

Naturile sale statice au pornit de la disciplina firească a studiului în atelier. Perioada fertilă de studiu la Paris a însemnat atât vizite regulate în galerii de artă,

²² Cristian Velescu, *Natura statică...*, p. 63.

²³ Toate aceste opere au fost reproduse în Ion Frunzetti, *Micaela Eleutheriade*, București, Editura Meridiane, 1967.

precum și lucrul aprofundat în atelier, în care a încercat să înțeleagă viziunea artiștilor de a căror artă se simțea apropiată. Prin naturile statice din perioada 1925–1927 investighează procedeele prin care poate trata obiectele care o înconjoară, folosind ceea ce văzuse la artiștii francezi: cum să izoleze obiectul, să îl scoată din mediul interiorului prin suprimarea funcționalului și investirea lui cu o calitate estetică, apoi cum să îl alăture altui obiect, recurgând la o grupare care prilejuiește o logică compozițională fundamentată pe linier și cromatic, pe raporturi plastice ale imaginii. Artista recurge la expresia concentrată pe care o impune genul, etalând obiectele într-un cadru pe care îl decupează pe toate cele patru laturi, decupând fragmente de imagine care nu sunt necesare în ansamblul final. Îngustează câmpul vizual până când, de multe ori, prin ieșirea din cadru a obiectelor, ajunge la compoziție deschisă; o astfel de natură statică este „Pahar și fructe”, aflată la Muzeul Național de Artă al României, în care gura paharului iese din cadrul pânzei, la fel și materialul textil din partea inferioară. Artista micșorează atât de mult distanța între ea și obiecte încât nu lasă spații goale, ci gândește compoziția în așa fel încât toată suprafața pânzei să fie populată cu obiecte, care aproape sunt pe cale să evadeze. Arhitectura compozițională este supusă unor ritmuri, nu avem spații goale de care să ne agățăm liniștitor privirea. Totodată, se poate opina că prin apropierea de obiect, artista tinde către detaliu, pentru a pătrunde în esența lui. Acestui procedeu de situare printre obiecte i se alătură perspectiva închisă în fundal, ceea ce contribuie la dirijarea atenției privitorului către ansamblul de obiecte din planul central. Concentrarea asupra unui obiect sau, după caz, asupra mai multor obiecte transformă creația Micaelei Eleutheriade către una de sinteză. Este un aspect pe care îl sublinia și Eugen Crăciun în 1939, cu ocazia unei expoziții personale, atunci când opina despre o natură statică, semnalând în același timp ținuta sobră în care își învâluie arta:

motivul, oricare, va fi totdeauna despuiat de orice element de pitoresc. Nimic amuzant, dar suplimentar, nu va veni pentru efect. Ci numai problema plastică, în sine, simplă și clară. Fără lirism aparent, artista va căuta să ridice realitatea rece care-i stă în față – la valoarea plastică²⁴.

Pentru că scopul principal al naturii statice nu este acela de a crea discursivitate, posedă „capacitatea de a comunica în afara limitelor oricărei narațiuni, așadar în termeni pur plastici.”²⁵

Deși natura statică a evoluat treptat către o disociere a relațiilor dintre obiecte, către selecția eterogenă a lor – iar aici inserăm anecdota lui Zambaccian despre contrarierea lui Pallady privitoare la pistolul din mâna paznicului de la Chailly al lui Grigorescu, căruia îi răspunde: „Dumneata găsești mai firesc un pistol într-o natură moartă, cum ai pictat în câteva, decât în mâna unui paznic?”²⁶ –, observăm că la Micaela Eleutheriade

²⁴ Eugen Crăciun, *Expoziții*, în „Adevărul”, an 51, nr. 16506, 19 noiembrie 1937, p. 3.

²⁵ Cristian Velescu, *Natura statică românească din secolul al XIX-lea în contextul devenirii europene a genului (V): Ioan Andreescu și genul naturii statice în arta românească*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”, an 26, nr. 2, 1989, p. 68.

²⁶ K.H. Zambaccian, *Însemnările unui amator de artă*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 139.

natura statică nu cunoaște reacții neașteptate. Așa cum evidenția un cronicar cu prilejul expoziției din 1972 de la Galeria de Artă Simeza – „fără efecte surprinzătoare, echilibrul armonios al compoziției surprinde parcă echilibrul natural al obiectelor”²⁷. Subiectele, pe care și le apropie și cu care alege să aibă un dialog plastic, fac parte dintr-un „cosmos domestic”²⁸. Pe lângă flori și vânat, recuzita artistei este compusă pe de o parte, din obiecte aflate în bucătăria proprie – fructe, legume, pahare, cuțite, cești, farfurii, linguri –, iar, pe de alta, din obiecte care îi amintesc prezența – pălării, cărți, mănuși. În genere, narativitatea naturii statice este minimă, uneori aproape absentă, iar legătura dintre subiecte este suprimată, pentru a ajunge la imaginea „statică” în care nu avem aluzie la timp, însă uneori Micaela Eleutheriade optează pentru sugerarea unui posibil discurs, a unui fragment dintr-o activitate încheiată, deci avem de-a face cu o scoatere din atemporalitate; are loc un transfer de semnificație din spațiul real în cel imaginar. De pildă, o natură statică cu flori din colecția Muzeului Municipiului București (Fig. 1) înfățișează o carte, un vas cu flori și o foarfecă; instrumentul-cheie din compoziție este foarfeca, ce poate sugera o activitate tocmai finalizată – tăierea florilor și așezarea lor în vasul care acum decorează masa și interiorul pe care putem doar să ni-l imaginăm. O altă natură statică din colecția Muzeului Municipiului București, „Vânat” (Fig. 2), înfățișează pe lângă fazanul așezat central, ce ocupă aproape tot spațiul, cartușele de vânatoare.

După cum bine știm, schița redă mai mult atmosfera unei imagini, fără a folosi meticolozitatea. Creația de maturitate a Micaelei Eleutheriade comportă tocmai aceste valențe ludice de opere în devenire, care păstrează aspectul unor schițe. Linia vibrată și-a însușit-o și menținut-o de-a lungul întregii opere, pornind de la naturile statice din primii ani până la peisajele târzii, unde a căpătat un rol de primă importanță. Despre dinamica liniei a vorbit și Radu Ionescu, cu prilejul retrospectivei din 1966:

Conturate suculent, cu un duct al pensulei ușor unduit, aceste conture îmbrățișează modestele obiecte, tratate în culori de pământ sau în griuri subtile, pe care accente de culoare le înviează, dându-le viață²⁹.

Peisajele și naturile statice de maturitate trădează o „aparentă” notație fugară, întrucât artista supune realitatea unei selecții pe care o configurează atent – un tip de elaborare pe care l-a reținut încă din vremea în care studia în atelierul lui Bissière:

Să gândești bine lucrarea înainte de a te apuca de lucru mi-a rămas clar în minte. Apoi, să dobândești bun meșteșug. Și când astea sunt bine învățate, să uiți tot și să faci cum vrei!³⁰

În această perioadă târzie, arta sa ajunge la un joc al liniei care trădează iluzia unei mișcări continue, construind o atmosferă vie. Pe lângă petele de culoare rezultate dintr-o pastă fluidă, aproape transparentă, de multe ori fără reveniri, grafismul devine, poate, principalul element în care se ancorează creația sa sau, cu alte cuvinte, este „o

²⁷ Marina Preutu, *Expoziția Micaelei Eleutheriade la Galeria de Artă Simeza*, în „Scînteia”, an 41, nr. 9084, 11 martie 1972, p. 4.

²⁸ Magda Cârneli, *Consecvența unei arte*, în „Viața Studențească”, an 26, nr. 20, 20 mai 1981, p. 8.

²⁹ Radu Ionescu, *Retrospectiva Micaela Eleutheriade*, în „Contemporanul”, an 20, nr. 28, 15 iulie 1966, p. 6.

³⁰ Valentin Ciucă, *art. cit.*

«scriitură» grafică ușor recognoscibilă ca fiind a ei și numai a ei³¹. Libertatea și, implicit, siguranța desenului lapidar vin pe fondul unei cunoașteri, a unei mâini îndelung exersate și determină în epocă o apropiere de Dufy prin „deschiderea spre vis a inciziei grafice”³² și de Matisse prin „efectele sprintare ale liniei”³³. Aceste comentarii sunt atribuite cu precădere peisajelor sale, însă inserția lor aici se datorează unei continuități, unei constante care atinge inclusiv genul naturii statice. În cazul naturii statice, Dan Grigorescu face o precizare privitoare la „grafism”, pe care îl vede drept indiciu spre tentația de a căuta și înțelege lumina, o „redescoperire”³⁴ a ei. Oferă exemplul natura statică cu „Pahar și nuci” (Muzeul Național de Artă al României), în care „fiecare obiect își păstra nealterată identitatea în cuprinsul întregii sintaxe a tabloului”³⁵. În discuția despre graficul pictural al Micaelei Eleutheriade trebuie să ne amintim de numeroasele participări la Saloanele oficiale de desen și gravură, începând cu 1931 și până spre sfârșitul carierei. Debutul în grafică a fost apreciat de critică, Ionel Jianu ierarhizându-i o natură statică ca „una dintre cele mai bune lucrări ale Salonului”³⁶. Cu ocazia aceleiași participări, Tonitza distingea o particularitate a liniei, un „nu știu ce pitoresc grafic, care-i aparține exclusiv”³⁷. Propensiunea pentru desen a fost indispensabilă unei artiste care a urmărit organizarea spațială a compoziției, structura formelor, obsesia esențialului și, mai ales, cea „rapidă exteriorizare”³⁸, deci urmărirea luminii este discutabilă.

Naturile statice din perioada maturității nu mai pun problema unor rezolvări plastice al căror scop să fie urmărirea expresiei tactilului, redarea materialității obiectelor, ci să cuprindă esența obiectului cu mijloace cât mai puține. O natură statică din patrimoniul Muzeului Municipiului București, „Pălărie și ruletă” (Fig. 3), datată 1933, ilustrează o îndulcire a rigurozității liniei specifică primilor ani de creație într-o linie ușor dezinvoltă, unduioasă, cu juxtapuneri. Chiar dacă păstrează cromatica sobră, cu brunuri și griuri dominante, tușa dinamică a pensulei trădează transpunerea lapidară, vioaie specifică peisajelor. Decantarea expresivului într-o formă cât mai sumară și cromatica solară se prezintă temperat în naturile statice, este un control posibil prin însuși genul „închis” al naturii statice, care oferă artistei prilejul la meditație și răgaz. Transparența pastei, un soi de ulei acuarelat, devine „un mod de a eterniza puritatea trecătoare a lucrurilor”³⁹ – este cazul, de pildă, unui „Vas cu flori” aflat în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României. Așază, așadar, ca într-un mozaic liniile și petele de culoare, obligându-ne să menținem o oarecare distanță față de operă pentru a o compune. Viziunea sintetică, dar explicită s-a conturat treptat, organic prin contactul cu peisajul, natura statică fiind rezultanta unei negocieri între observație atentă și notație energică, dar sigură. Este, ceea ce Vasile Grigore definea drept un

³¹ Olga Bușneag, *Peisajul – stare de suflet*, în „Cronica”, an 10, nr. 12, 21 martie 1975, p. 4.

³² Constantin Prut, *Sala Apollo*, în „Contemporanul”, an 25, nr. 21, 21 mai 1971, p. 7.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Dan Grigorescu, *op. cit.*, p. 6.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Ionel Jianu, *Salonul de gravură și desen*, în „Rampa”, an 14, nr. 4182, 25 decembrie 1931, p. 5.

³⁷ N.N. Tonitza, *Salonul oficial de desen și gravură*, în „Curentul”, an 4, nr. 1414, 6 ianuarie 1932, p. 2.

³⁸ Oscar Han, *Dălți și pensule*, București, Editura Meridiane, 1970, p. 94.

³⁹ Madga Cârnci, „O rețetă a fericirii”. *Micaela Eleutheriade*, în „Arta Plastică”, an 28, nr. 8, 1981, p. 19.

dicteu al muzei, desfășurat într-un timp scurt, complet și tensionat la maximum, care nu trebuie pierdut sau amânat. [...] Recompunerea [imaginii motivului] i-ar alunga fiorul clipei inefabile⁴⁰.

S-a produs o deplasare diluată a mijloacelor de expresie ale peisajului, gen favorit al Micaelei Eleutheriade în perioada maturității sale artistice, către mediul îngust al naturii statice; de altfel, acesta este un fenomen specific naturii statice românești de secol XX.

Intimitatea actului creator, relația dintre artistă și obiect din timpul lucrului, inaccesibile privitorului, se transformă într-un raport prezență-absență în opera finală. Ion Frunzetti vedea în opera Micaelei Eleutheriade un dialog pregnant cu lumea exterioară, fiind de părere că artista „ne vorbește tot timpul numai despre sine”⁴¹. Putem opina că operele sale, deschise participării privitorului, construiesc un autoportret voalat.

Fig. 1. Micaela Eleutheriade, *Crăițe*, ulei pe pânză, Muzeul Municipiului București, Colecția de Artă „Ligia și Pompiliu Macovei”. Foto: Cristian Oeffner Oprea.

⁴⁰ Vasile Grigore, *Pictura și elogiul patosului creator*, în „România literară”, an 17, nr. 29, 19 iulie 1984, p. 18.

⁴¹ Ion Frunzetti, *op. cit.*, p. 4.

Fig. 2. Micaela Eleutheriade, *Vânat*, ulei pe pânză, Muzeul Municipiului București, Colecția Muzeului Gheorghe Tattarescu. Foto: Cristian Oeffner Oprea.

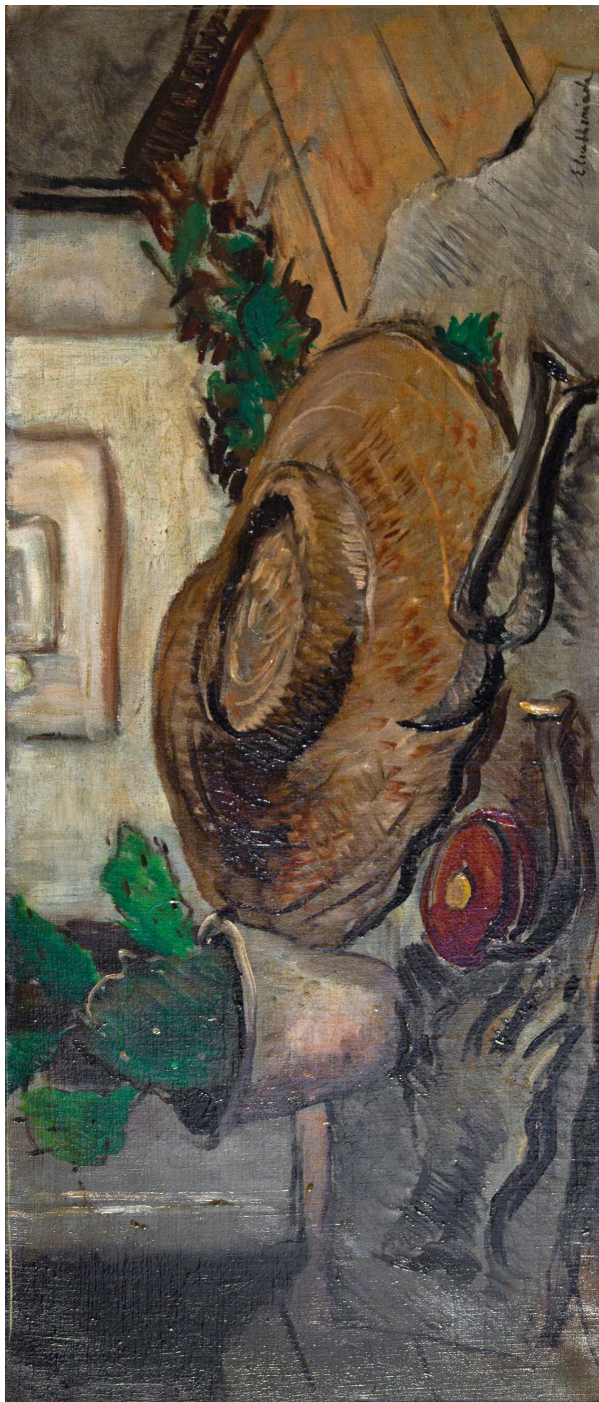

Fig. 3. Micaela Eleutheriade, *Pălărie și rucă*, 1933, ulei pe pânză, Muzeul Municipiului București, Colecția Muzeului Gheorghe Tattarescu. Foto: Cristian Oeffner Oprea.

Rodica NIȚU

REZISTENȚA PRIN CREDINȚĂ. OLGA GRECEANU

RESISTANCE THROUGH FAITH. OLGA GRECEANU

***Abstract:** Olga Greceanu dedicated her life to the service of the Romanian Orthodox faith and spirit. A committed feminist with a complex personality, she succeeded in placing the female artist alongside the great personalities of the interwar period. An authorized painter of the Romanian Patriarchate, she was decorated with the Cultural Merit, Class III, and the Patriarchal Cross. She was the first woman allowed to preach from the pulpit in any church in Romania and the first woman to be accepted into the Burning Rug, an Orthodox movement that co-opted the entire intellectual elite of the country.*

Olga Greceanu și-a împărțit energia cu totul ieșită din comun, între pictură și scris. De fapt, trecând de la una la alta, în încercarea de a înțelege ceea ce picta și a reprezenta în imagini ceea ce gândea. Pictura ei nu este deloc fotografică, nu este deloc o oglindire pasivă, așa spune, a realității, ci este ca o proiecție a meditației ei asupra vieții, asupra credinței și tradiției românești... Era o ființă foarte bună, foarte plăcută, era și foarte energică. Fiind și foarte deșteaptă, în compania ei nu te plictiseai niciodată. Avea și umor. Când te uiți numai la pictura ei, ai zice că era o persoană gravisimă, dar nu. În conversațiile de zi cu zi era un om fermecător, tot timpul găsea o atitudine, o ripostă, la care nu te așteptai.

Adina Nanu

Simțim nevoia uneori de întoarcere la lumina revărsată de operele de artă ale înaintașilor noștri, de a ne regăsi străfundurile spirituale ale ființei umane în creațiile lor. Este suficient să privim în jurul nostru și să înțelegem profunzimea creațiilor trecutului.

De numele Olgăi Greceanu pe noi muscelenii, cei de pe meleagurile primei cetăți de scaun a Țării Românești, ne leagă atât locul nașterii sale, cât și realizarea primei fresce din interiorul Mausoleului de la Mateiaș (1928–1935).

Olga Șesewski (căs. Greceanu) s-a născut la Nămăești, județul Argeș, la 4/17 august 1890, unde părinții săi Ana și cavalerul Henri de Skreszewski, de origine polonezi (catolici), se retrăseseră din București din cauza căldurii. Părinții, deși aveau altă orientare creștină, hotărâsc să o boteze în religia ortodoxă. Poate că acest moment a constituit schimbarea destinului său. Am putea spune că s-a născut și a trăit atunci când era mare nevoie de ea.

La vârsta de patru ani și opt luni, tatăl ei s-a stins din viață, rămânând mama cu grija celor patru copii. Între anii 1896–1904, a urmat cursul primar și patru clase liceale la Institutul Pompilian din București, iar în următorii patru ani, un curs superior la școala condusă de mama ei, instituție care-i purta numele – *Șeșevski*. Și-a dedicat tot timpul vieții sale frumosului exprimat prin artă, credință, cuvânt vorbit și scris, în

felul său devenind un geniu în căutarea specificului național, cercetătoare a lumii și vieții femeilor deosebite, comentator al Sfintei Scripturi, o femeie educată, fină și în același timp îndrăzneată. Alături de Cecilia Cuțescu-Storck¹ și Nina Arbore² a înființat Societatea pictorițelor și a sculptorițelor. A trăit și creat în două epoci, cea a regilor și cea a comuniștilor, în prima perioadă ajungând la apogeul cunoscând succesul ca pictor, iar în cea de-a doua a obținut revelația iubirii lui Dumnezeu, dar nu a renunțat la pictură, ci și-a dedicat timpul și talentul artei monumentale.

Olga Greceanu a studiat artele frumoase și chimia la Liège, în Belgia (1911), unde l-a cunoscut pe inginerul Nicolae Greceanu, cu care se căsătorește în anul 1914. La Liège oficiază căsătoria civilă, iar la Baden-Baden, cununia religioasă în Capela Sturza. La numai o săptămână după eveniment, începerea Primului Război Mondial îi determină să se întoarcă la Liège și, mai apoi, în România.

Căsătoria cu Nicolae Greceanu a fost fericită, a durat 47 de ani, timp în care și-au dăruit unul altuia libertate de exprimare și creație. Nicolae Greceanu i-a fost alături în toate acțiunile sale, a încurajat-o și sprijinit-o în toate demersurile întreprinse. Fiind inginer hidrolog și membru al Comisiei Europene a Dunării, în călătoriile efectuate în America, Franța, Egipt, Israel, la Locurile Sfinte, a fost permanent însoțit de soția sa, dându-i astfel prilejul de a se îmbogăți spiritual și cultural. Întoarcerea de la Locurile Sfinte îi schimbă artistei percepția și o determină să scrie Dicționarul Biblic Ortodox, îmbogățit cu desene originale, la care a lucrat timp de 30 de ani. Dicționarul cuprindea 2.250 de pagini, peste 1.400 de articole și 500 de desene. Lucrarea a fost cumpărată de patriarhul Justinian, în 1963, pentru Biblioteca Patriarhiei. A văzut lumina tiparului în anul 2011, când a apărut în trei volume sub denumirea de „Mărturii în cuvânt și chip – Vocabular al credinței și al vieții spirituale”.

Contribuția Olgae Greceanu la îmbogățirea culturii românești este remarcabilă și greu de cuprins în câteva pagini, pentru că ea a reprezentat un model de viațuire creștină, de aprofundare și totodată de transmitere a culturii naționale.

Discretă și aristocrată, a stabilit repere pentru aceia care au dorit să primească roadele muncii sale, într-o perioadă istorică dificilă marcată de regimul comunist. Urmându-și crezul, atât prin cuvânt, cât și prin fapte, și-a asumat mărturisirea vieții creștine, fără compromisuri, abordând o atitudine demnă, dar care nu a fost lipsită de

¹ Născută în comuna Căineni, din Vâlcea, (14 martie 1879–29 octombrie 1969), Cecilia este adoptată de bunicii materni (de la care ia numele de familie Cuțescu) și, împreună cu aceștia se mută la București pentru a frecventa prestigioasa Școală Centrală de Fete. Pasionată de artă de la o vârstă fragedă, Cecilia se ascundea în timpul orelor de școală pentru a picta. La terminarea școlii, un pictor cu renume la vremea aceea confirmă talentul tinerei, astfel că, în 1897, este trimisă la München pentru a studia pictura cu cei mai buni profesori ai vremii. Își finalizează studiile în Franța, la École des Beaux-Arts din Paris, deschizând expoziții personale încă înainte de absolvire.

² Nina Arbore (1889–1942), născută la București, provenea dintr-o veche familie boierească basarabeană, al cărei arbore genealogic coboară până la Cristea Arbore, pârălăb de Neamț la 1471. A fost o reprezentantă de marcă a avangardei românești interbelice, din păcate intrată azi, pe nedrept, în uitare. A fost membră a mișcării feministe, la ale cărei expoziții a luat parte alături de buna sa prietenă Olga Greceanu și Cecilia Cuțescu-Storck, iar în 1926–1927 a fost profesoară la Academia Artelor Decorative a lui M.H. Maxy și Vespremie.

urmări, pentru că artista a trebuit să trăiască un „exil” în propria-i țară, perioadă în care creația sa artistică a fost ignorată ori distrusă.

Creatoare de valori, fără a încerca să copieze pe nimeni, așa cum ea însăși sublinia:

N-am imitat pe nimeni, n-am copiat pe nimeni, am fost ca mine, pentru că nu m-am despărțit niciodată de stilul monumental, nu m-am contrazis niciodată, ci am făcut după cum inima mea voia și simțea³,

a fost prima în toate.

Olga Greceanu a fost singura femeie acceptată în grupul ortodox creștin „Rugul Aprins”, singura femeie care a primit îngăduința scrisă a patriarhilor Nicodim și Justinian de a predica în amvon, în oricare biserică din țară. În anul 1950, soțul ei i-a interzis să mai țină conferințe, pentru că avea informații că dacă va continua, va fi arestată. Nu a mai ținut conferințe, dar a continuat să picteze biserici până în ultima clipă a vieții sale. Aceia care i-au ascultat predicile erau captivați de la primul cuvânt. La slujbele de la Biserica Antim participa cu evlavie, iar la conferințe cu mare interes. Întâlnirile de la Mănăstirea Antim, din București, aveau loc în mod obișnuit joi seara, fie în bibliotecă, fie în pridvorul mănăstirii, și erau prezidate de către starețul Vasile Vasilache. Se citeau piese literare, texte patristice și filosofice, erau dezbătute chestiuni diverse din actualitatea imediată, culturală, economică și socială.

Mișcarea „Rugul Aprins”, pornită la Mănăstirea Antim, în anul 1944, a constituit o punte între clerul Bisericii Ortodoxe Române și intelectualii laici ortodocși. Fondatorii mișcării au fost: Sandu Tudor (devenit ulterior Părintele Daniil de la Rarău), părintele Benedict Ghiuș și profesorul Alexandru Mironescu. Din gruparea inițială au mai făcut parte: Vasile Voiculescu, Anton Dumitriu, Olga Greceanu, Ștefan Todirașcu, Paul Constantinescu, Ion Marin Sadoveanu, Gheorghe Dabija, Paul Sterian, pr. Vasile Vasilache, pr. Haralambie Vasilache, pr. Sofian Boghiu, pr. Andrei Scrima, pr. Dumitru Stăniloae, pr. Leonida Plămădeală, pr. Arsenie Papacioc, pr. Adrian Făgețeanu, pr. Roman Bragă, pr. Felix Dubneac, pr. Petroniu Tănase.

Conferințele publice și dialogurile se desfășurau în general pe tema misticii creștine, însă membrii emblematici ai grupului erau animați de căutarea isihastă. În anii 1945–1946, la întâlnirile de la Antim, a participat și părintele Ioan Kulăghin (Ioan cel Străin), refugiat rus, provenit de la Mănăstirea Optina, un trăitor al isihiei de a cărui experiență spirituală prețioasă s-au împărtășit cu toții, chiar și cei deja avizați. Întâlnirile de la Mănăstirea Antim au durat oficial până în 1948. Ulterior, după interzicerea asociațiilor religioase, membrii grupului intitulat „Rugul Aprins al Maicii Domnului” s-au mai întâlnit neoficial, încă un an, tot la Mănăstirea Antim, apoi, aleatoriu și mai discret, la Mănăstirea Plumbuita ori în casele câtorva dintre participanți.

Icoana Maicii Domnului „Rugul Aprins” din Mănăstirea Antim a fost pictată în Rusia, adusă de la Muntele Athos, din Grecia, în anul 1929, de către ieromonahul Alexandru Teodorescu, autorul vestitului „Acatist al Rugului Aprins”. După mai multe decenii, în anul 1990, sfânta icoană a fost înmănată, de urmașii aceluși călugăr, starețului mănăstirii, părintele Sofian Boghiu, care a așezat-o la loc de aleasă pioșenie,

³ Olga Greceanu, *Specificul Național în pictură*, București, Editura Idaco, 2010, p. 4.

în fața catapetesmei unde se află și acum. „Rugul Aprins” apare într-o formă stilizată, alcătuită din două romburi suprapuse (unul verde, simbolizând frunzele rugului și altul roșu, simbolizând focul), iar în centru este înfățișată Fecioara Maria cu Pruncul Iisus. Emblema Mișcării era o sinteză de valori: Vulturul/ înțelepciunea; Arta/ extazul; Religia/ contemplația; Taurul/ supunerea; Leul/ curajul; Știința/ rațiunea; Filosofia/ meditația; Îngerul/ slujirea, toate acestea fiind reunite în triada: „Cunoaștere, Iubire, Lumină”. Întâlnirile organizate în biblioteca sau în pridvorul mănăstirii erau conduse de starețul aceluia lăcaș de cult, arhimandritul Vasile Vasilache. În discuții libere, dar secrete, participanții prezentau texte religioase, lucrări literare interpretate din perspectiva teologiei, precum și teme legate de actualitatea economico-socială postbelică. Printre temele prioritare se aflau: Păcatul originar; Rugăciunea inimii; Isihasmul (disciplină ascetică de origine monastică datând din secolul al XIII-lea, care folosea rugăciunea lui Iisus în scopul dobândirii unei stări de concentrare și liniște interioară); Scena și altarul; Exegeza smochinului neroditor; Iisus ca Logos întrupat; Mântuirea Fecioarei prin naștere; Martirajul Sfântului Ioan Botezătorul.

Odată cu scoaterea grupului „Rugul Aprins” în afara legii în anul 1948, după numai doi ani de funcționare, acesta a intrat în atenția Securității. Au urmat diverse măsuri precum: mutarea multor membri ai personalului religios în alte părți, îndeosebi la Seminarul Teologic de la Mănăstirea Neamț, arestări și condamnări la ani grei de închisoare sau de muncă silnică. Abia în anul 1964, foștii membri ai Grupului „Rugul Aprins”, au fost eliberați alături de mai mulți deținuți politici.

Omul Olga Greceanu era o ființă modestă, cu o voință de fier, convinsă că meritul femeii la nivel cultural poate fi obținut, o luptătoare cu prejudecățile epocii în care a trăit. S-a implicat activ în viața socială, înțelegând nevoile și principiile care pot face societatea să-și păstreze identitatea, dar mai ales, să meargă pe calea progresului. A pictat multe tablouri de șevalet, cele mai multe cu subiecte istorice, dar lucrările de suflet au fost ansamblurile murale, reușind să îmbine tradiția națională a frescelor din biserici cu experiența dobândită a artei europene.

Multe lucrări ale pictoriței Olga Greceanu au dispărut încă în timpul vieții ei. Unele au fost arse în bombardamentele din cel de-al Doilea Război Mondial, când o bombă a căzut pe atelierul artistei; altele au fost distruse cu bună știință, precum fresca din conacul familiei Greceanu de la Bălteni unde, după confiscare, s-a instalat o fabrică de brânză. La fel s-a întâmplat și cu frescele din interiorul bisericii de la Bălteni, pictată în 1945–1946 de ea cu culorile proprii și având drept ajutoare pe cumnatul ei, pictorul profesor Eduard Săulescu, și pe prietena și colaboratoarea ei, sculptorița Teodora Cernat Popp, văduva pictorului Sabin Popp.⁴ Pictura bisericii era un act de mare pietate în anii grei de după război, iar pentru Olga Greceanu avea și semnificația unei închinări în fața voinței divine după o mare durere în bombardamentele din aprilie 1944.⁵ Biserica Bălteni, singurul ansamblu complet de pictură, realizat de Olga Greceanu, a pierit și ea

⁴ Adina Nanu, *Pictura monumentală realizată de Olga Greceanu*, în „Revista Monumentelor Istorice”, an LXIV, nr. 1–2, 1995, p. 36.

⁵ *Ibidem*.

ca o ultimă jertfă adusă întinericului ideologiei ateismului încă nerisipit până acum.⁶ O soartă mai fericită, dacă putem spune așa, au avut-o câteva picturi murale, care au fost acoperite cu tencuială în perioada comunistă, precum frescele din primăria sectorului 1 București, din Bd. Banu Manta, care au reușit a fi scoase la lumină nu de mult timp.

Olga Greceanu a decorat Primăria de Verde, Judecătoria de Galben, Academia de Studii Economice, Gara Mogoșoaia, Cula din Măldărești, Academia de Arhitectură „Ion Mincu”. A expus în multe expoziții personale și de grup, în țară și în străinătate, a scris o serie de cărți de tehnică a picturii, dar și de mistică ortodoxă, precum: „Pe urma pașilor tăi Iisuse”, „Să ne rugăm”. Stilul ei avea să capete accente deosebit de personale, dar acestea nu erau nici impresioniste și nici avangardiste, ci de un modernism profund autohton.

Mai mulți artiști, precum Paciurea, Tonitza, au încercat să se apropie prin exprimare artistică de spiritualitatea bizantină, dar numai Brâncuși și Olga Greceanu s-au dăruit credinței ortodoxe, reușind să creeze o artă, care să urmeze semnificativ și revelator o întreagă tradiție. În studiul „Renașterea picturii românești”, Olga Greceanu redă următoarele gânduri:

Arta bizantină a fost primită de noi acum cinci veacuri (de la Athos) ca o necesitate sufletească, ca o chemare rezultată din credința noastră, și totodată ca o continuare a artei noastre populare, fiindcă noi eram învățați cu forma laconică de a reprezenta o ființă omenească, cu înfățișarea schematică a unei clădiri, cu obiecte exprimate doar printr-un contur formal, fără relief. În nicio clipă românul n-a încercat să iasă din *abstract* și nici n-a bănuțat că vreodată ar putea ieși din valoarea spirituală a icoanelor pentru a încerca o valoare pur artistică.

Au fost momente de-a lungul existenței sale care au marcat-o, momente precum moartea tatălui său, ori, pe când avea 12 ani, grav bolnavă iar doctorii nu-i dădeau nicio șansă de supraviețuire. După cum ea însăși povestea, într-o noapte l-a visat pe Iisus, care stătea lângă o groapă mare și adâncă. Copila l-ar fi întrebat dacă groapa îi era menită ei, iar Iisus i-ar fi răspuns că hăul este pregătit pentru păcatele lumii, iar ea va muri de bătrânețe într-o zi de vineri. În același jurnal scria: „Bătrână sunt de mult, în fiecare vineri mă gândesc: să fie azi sau altă dată?” Și da, într-o zi de vineri a părăsit această lume, nu înainte însă de a-și împlini menirea.

După anul 1961, când soțul ei, inginerul hidrolog Nicolae Greceanu, s-a stins din viață, Olga Greceanu, își întrerupe temporar activitatea artistică, reluând-o abia în anul 1966, prin executarea unor noi picturi murale. Sufletește se refugiază în lumea divinității imaginate de ea, transpusă în icoanele sfinților zugrăviți pe pereții mai multor altare ale credinței strămoșești. Cu autorizația specială a Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române de a picta sau restaura picturile murale ale unor biserici, sub îndrumarea arhimandritului de la Antim, Sofian Boghiu, părintele său duhovnicesc, Olga Greceanu a înnobilat cu veșmântul scenelor religioase lăcașuri de cult precum:

1945 – Bălteni (Dâmbovița) pictată în întregime, restaurată în 1971.

1949 – Mănăstirea Antim (București), patru panouri mozaic în pridvor.

⁶ *Ibidem*.

- 1967 – A colaborat la restaurarea Bisericii Pitar Moș și a schitului Darvari.⁷
- 1968 – A obținut autorizația Patriarhiei de a picta și restaura bisericile: Podenii Vechi (Prahova), repictare terminată în 1972; Precupeții Noi (București), restaurare; Sapienței (București), restaurare (pictată de Tattarescu), pictură originală în pridvorul nou, terminată în 1971; Sf. Vasile din Calea Victoriei (București), restaurare.
- 1969 – Izvorul Tămăduirii (București), restaurare (demolată).
- 1970 – A colaborat la restaurarea bisericilor: Hagiului și Bumbăcari (București); Sf. Dumitru din Mănăstirea (Călărași), repictare; Tudor Vladimirescu (București), restaurare; Sf. Ion din Piața Unirii (București), restaurare (pictată de Keber); Floreasca din Dorobanți (București), restaurare.
- 1971 – Plătărești (Călărași), restaurare și repictare; Precupeții Vechi (București), restaurare; Tărceni (Călărași), restaurare (pictată de Dogărescu, în 1930).
- 1972 – Bariera Rahovei (București), repictare, mozaicuri în pridvor, în colaborare cu pictorul Berdilă, 1974 ext.; Chiselet (Călărași), restaurare (pictată de Tattarescu).
- 1973 – Mărgeanului (București), repictare interioară; Sf. Ion din Mizil (Prahova), repictare; Șoimari (Prahova), restaurare; Cireșani (Prahova), restaurare; a colaborat la Sf. Apostoli din Zimnicea (Teleorman) restaurare.
- 1974 – Fulga de Sus (Prahova), repictare; Bragadiru (Ilfov), restaurare interioară, pictură nouă în exterior; Moțaței (Dolj), restaurare; Alexandria (Teleorman), repictare, în exterior pictură nouă Sf. Petru și Pavel.
- 1975 – Turnu Măgurele (Teleorman), restaurare.
- 1976 – Sf. Gheorghe-Andronache (București), restaurare; Magula (Prahova), repictare; Amara (Buzău), restaurare; Băduleasa (Teleorman), restaurare; Sf. Gheorghe (Moinești, Bacău), repictare.

La Editura Idaco ...dar din har..., începând din anul 2008, sub îndrumarea doamnei Iuliana Mateescu, au fost publicate o parte din cărțile Olăi Greceanu:

1. „Pe urmele pașilor Tăi, Iisuse” (prima apariție a fost în anul 1940, Editura Universul).
2. „Femei – pictore necunoscute”, în limba română (prima apariție a fost în limba franceză «Femmes peintres d'autrefois», 1940, Editura „Ziarul” S.A.).
3. „Compoziția murală” (prima apariție a fost în 1935, Tipografia Triumf), „Specificul național în pictură” (prima apariție în 1925, Editura Cartea Românească).
4. „Dicționarul Biblic Ortodox”, care s-a publicat cu titlul „Mărturie în cuvânt și chip – Vocabular al credinței și vieții spirituale”, apărut la Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Patriarhiei Române, apariție binecuvântată de Părintele Patriarh Daniel.

S-a împlinit poate prin aceste publicații dorința misionarei Olga Greceanu, care a apărut cauza altora, acceptând senină toate loviturile sorții. Meritele ei au fost recunoscute de toți patriarhii în timpul cărora a trăit, astfel încât a fost decorată cu „Meritul Cultural” și „Crucea Patriarhală”. La inițiativa Patriarhiei Române realizează

⁷ Schitul Darvari, ctitorit în anul 1834 de către căminarul Mihail Darvari și soția sa Elena, se află în zona centrală în București, pe Strada Schitul Darvari nr. 3, sector 2. Biserica a fost inițial o biserică de lemn fără turlă și apărată de ziduri groase și a avut hramul „Învierea Sfântului Lazăr”.

pictura în holul Sfântului Sinod, precum și mozaicurile la Biserica Antim, continuă să picteze și să restaureze multe biserici, continuând să lucreze pe schele, până în noiembrie 1978, când, la 88 de ani se stinge din viață, fiind înmormântată la Cimitirul Bellu ortodox București. Și aici și-a pus amprenta, lăsând dovada talentului său prin decorarea în mozaic și frescă a Cavoului familiei N.N. Murgășianu.

Poate că de acolo de sus veghează însăși Olga Greceanu, convinsă fiind că mesajul ei de redeşeptare a conștiinței naționale trebuie prezentat tuturor celor de astăzi într-o formă deosebită, iar noi, generația de astăzi, redescoperind-o, să o așezăm la loc de cinste acolo unde de fapt merită a fi așezată.

Olga Greceanu a fost un simbol pentru lumea feminină a perioadei interbelice, o personalitate complexă, care și-a dedicat viața slujirii spiritului și credinței ortodoxe românești. Și așa cum ea însăși spunea cu puțin înainte de a pleca:

Uneori, nedrept, vremurile aștern uitarea peste oameni, fapte și locuri. Pământul reavăn acoperă trupul, dar sufletul se duce la cele veșnice și cu ceea ce te duci dincolo este binele pe care-l faci pe lumea asta.

Olga Greceanu, 16 noiembrie 1978

Bibliografie

- Ioana Cristea, Aura Popescu, *Doamnele artelor frumoase românești afirmate interbelic*, București, 2004.
- Cecilia Cuțescu-Storck, *Fresca unei vieți*, București, 1943.
- Cecilia Cuțescu-Storck, *O viață dăruită artei*, București, 1966.
- Adina Nanu, Ștefania Iancu-Ciovârname, *Olga Greceanu*, București, 2004.
- Adina Nanu, *Monumente care figurează pe lista patrimoniului național cad victime unor adevărate „crime în lanț”*, în „Adevărul Literar și Artistic”, 6 mai 2006.
- George Marcu, Rodica Ilinca, *Dicționarul personalităților feminine din România*, București, 2009.
- Petre Popa, *Mausoleul de la Valea Mare – Câmpulung Muscel*, Pitești, 1988.
- Revista Monumentelor Istorice*, București, 1993–1994.
- Ziarul „România liberă”, serie nouă, nr. 1773, 27 ianuarie 1996.

Olga Greceanu.

Icoana Maicii Domnului „Rugul Aprins”.

Olga Greceanu, *Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia*. Panoul a fost creat special pentru Expoziția Universală de la New York, din anul 1939.

Afiș.

Olga Greceanu, frescă, Cula de la Măldărești.

Dragoș MARINESCU

ALICE VOINESCU: PIONIERATUL FEMININ ÎN FILOSOFIA EUROPEANĂ

ALICE VOINESCU: FEMALE PIONEERING IN EUROPEAN PHILOSOPHY

Abstract: *Alice Voinescu (1885–1961) was the first Romanian woman to earn a doctorate in philosophy from the Sorbonne. She influenced generations of artists through her unique courses at the Royal Conservatory. Her esteemed works include studies on modern theater, volumes on philosophy, and her profound posthumous “Journal”, which reflects on existence. After 1948, Voinescu endured persecution by the communist regime but maintained her spiritual dignity. As a pioneer, she paved the way for women’s affirmation in European philosophy through her courageous life and work.*

În efervescența culturală a României interbelice, o figură strălucitoare și-a pus amprenta asupra epocii, cu o gândire de o profunzime rar întâlnită și o sensibilitate artistică de excepție. Aceasta a fost Alice Voinescu, prima femeie din țara noastră care a obținut titlul de doctor în filosofie la prestigioasa universitate Sorbona din Paris, în anul 1913. Născută în pragul secolului al XX-lea, în anul 1885, la Turnu Severin, într-o familie aristocratică, Alice Steriade a fost încurajată să-și urmeze vocația intelectuală încă din copilărie. Tatăl ei, Sterie Steriade, născut la București, cu studii și doctorat în drept la Paris, stabilit la Turnu Severin, era șeful baroului județean și profesor de limba franceză, iar mama, Massinca Poenaru, după unele surse, provenea din familia iluministului Petrache Poenaru. Părinții ei au părăsit această lume înainte de vreme, iar moșia de 250 ha pe care o dețineau o vânduseră pentru a asigura educația universitară a celor trei fiice – Alice, Valeria și Marieta.¹

Acolo, în mediul familial, am deprins entuziasmul și dragostea pentru carte. [...] Către cinci ani citeam povești în cele două limbi, română și germană. Pe la șase ani am început să învăț limba franceză. Mă pasionau poveștile de aventuri [...] Pe la șapte ani citeam teatrul lui Schiller, firește, fără să-l înțeleg, dar copleșită de farmecul muzicalității².

La Facultatea de Litere și Filosofie de la București audiază cursurile lui Titu Maiorescu, Constantin Rădulescu-Motru, Pompiliu Eliade, Mihail Dragomirescu, Nicolae Iorga, Coco Dumitrescu-Iași, luându-și licența *Magna cum laude* în 1908. După studii la Leipzig, Paris și Marburg, sub îndrumarea marelui filosof neokantian Hermann Cohen, Alice Voinescu și-a susținut doctoratul la Sorbona, cu teza remarcabilă „Interpretarea doctrinei lui Kant de către școala de la Marburg”. Teza a fost publicată în Franța, fiind apreciată în lumea academică occidentală. Prin aceasta, ea a rămas în istoriografia temei printre primii exegeți ai noului curent filosofic.³

¹ Ileana Roman, Tudor Rățoi, *Excelețe Severinene*, Drobeta Turnu Severin, Editura Prier, 2017, p. 97.

² Ion Biberi, *Alice Voinescu*, în „Lumea de mâine”, București, Editura Forum, 1945, reeditată la Editura Curtea Veche, 2001.

³ Ileana Roman, Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 98.

Era prima femeie din România care obținea titlul de doctor în filosofie, și totuși, nu putea fi încadrată la facultatea bucureșteană, în regulamentele acesteia nefiind permis accesul femeilor la catedră. I se propusese o catedră la o universitate din SUA și un post de lector la Paris, pe care le refuzase. Reîntoarsă în România, a devenit o profesoară distinsă la Conservatorul Regal de Muzică și Artă Dramatică din București, în anul 1922, influențând prin cursurile sale „unice” multe generații de artiști de seamă ai teatrului și filmului românesc: Emil Botta, Liviu Ciulei, Clody Berthola, Tanți Cocea, Irina Răchițeanu, Mircea Șeptilici sunt doar câteva dintre numele ilustre, care i-au fost discipoli îndrăgiți.⁴

Pe lângă prelegerile ex-cathedra, Alice Voinescu s-a făcut cunoscută și prin ciclurile de conferințe publice susținute la Ateneul Român, la Dalles, la postul național de Radio, la diferite atenee din țară.⁵ Este menționată și ca participantă constantă la reuniunile Asociației Creștine a Femeilor, întemeiată în 1919, sub patronajul Reginei Maria.⁶

Timp de peste două decenii, între anii 1925–1939, Alice Voinescu a reprezentat România la celebrele Decade Culturale de la Pontigny, Franța, întâlniri ale elitelor intelectuale europene. Aici, a întâlnit și s-a împrietenit cu mari spirite ale vremii precum: André Gide, Roger Martin du Gard, Jacques Rivière, André Malraux, Paul Langevin, François Mauriac, purtând o frumoasă corespondență cu aceștia.⁷ La întoarcerea din Franța, în 1930 și 1932, vizitează Veneția și Florența, unde are revelația artelor plastice.⁸

În 1936, călătorește în Marea Britanie, cu scopul de a înființa în România o organizație religioasă după modelul „grupului Oxford”.⁹ De asemenea, ea a reprezentat țara la congrese, reuniuni științifice în Germania, Italia, Anglia.¹⁰

Alice Voinescu avea un dar unic al comunicării, de o naturalețe și de o grație absolut fermecătoare, atrăgea la prelegerile ei (ca și Nae Ionescu sau Vasile Pârvan) o audiență enormă compusă din tot ce era inteligentă și simțire în societate, de toate vârstele și categoriile, nu doar studenți. Pentru toți aceștia a rămas neuitată¹¹,

scria Alexandru Paleologu în Prefața „Jurnalului”.

La Arhivele Naționale ale României se găsesc documente, care evidențiază numeroasele inițiative sociale și culturale ale Alicei Voinescu, implicarea sa în diverse mișcări feministe și contribuția sa la emanciparea femeilor. Se observă că a participat în mod activ la activitățile unor asociații feministe, precum Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române (SONFR). În 1939, în calitate de membră a comisiei interimare, a susținut patru conferințe în orașele București, Galați, Tecuci și Brașov în folosul

⁴ *Ibidem*, p. 99.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Arhivele Naționale ale României (ANR), Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (SANIC), Fond *Institutul de Studii Istorice și Social-Politice* – XV, dos. 4.529, f. 159.

⁷ Ileana Roman, Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 100.

⁸ Francisca de Haan, Krasimira Daskalova, Anna Loutfi, *Biographical dictionary of women's movements and feminisms in Central, Eastern, and South Eastern Europe: 19th and 20th centuries*, Central European University Press, USA, 2006, p. 609.

⁹ www.unitischimbam.ro/alice-voinescu-1885-1961, accesat la 10.05.2024.

¹⁰ Ileana Roman, Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 100.

¹¹ Alexandru Paleologu, *Alice Voinescu și lumea ei*, în *Alice Voinescu „Jurnal 1+2”*, Sibiu, Editura Polirom, 2013 [1997], p. 5.

filialelor acestei asociații.¹² De asemenea, a ținut cursuri de sociologie la Înalta Școală de Asistență Socială, militând pentru emanciparea și educarea femeilor.¹³

Pentru meritele sale deosebite în cultura română și europeană, în 1939, guvernul francez i-a acordat înalta distincție „Les Palmes Académiques”.¹⁴ Opera sa cuprinde contribuții valoroase în estetică și filosofie, remarcându-se prin volume ca „Aspecte din teatrul contemporan, 1941”, unde abordează în premieră opera lui Pirandello, Ibsen și Shaw, sau capitolele semnate în „Istoria filosofiei moderne”, sub egida lui C. Rădulescu-Motru, publicată de Societatea Română de Filosofie. În volumul I, apărut în 1937, Alice Voinescu semnează trei capitole: „Scepticismul francez”, „Nicole Malebranche”, „Blaise Pascal”, iar în volumul III, apărut în 1938, „Școala de la Marburg”.¹⁵

În lucrarea sa din 1946, dedicată lui Eschil, primul mare tragic grec, Alice Voinescu evidențiază modul în care acesta a explorat conștientizarea omului de a se confrunta cu absolutul și de a-și asuma suferința inerentă acestei confruntări – un act de trezire și autocunoaștere. Personajul Eteocle din „Cei șapte în fața Tebei” reprezintă, pentru prima dată, omul tragic, care își înțelege limitele. Apogeul neresemnării față de absoluțiunea divină este atins de eroii, precum Prometeu, Oreste și Electra, care se nasc „din duhul libertății” și înfruntă cu curaj soarta.¹⁶

Despre „Cronicele dramatice”, publicate de Alice între anii 1945–1947, în „Revista Fundațiilor Regale”, se spune că erau un model al genului. Ca tehnică, se pornea de la text, de la valoarea piesei, de la mesajul textului. Se urmărea chintesența operei literare și spectacologice. Alice Voinescu promova inițiativa înnoirilor teatrale, accentuându-le pe cele pornite din interior. Alte lucrări filosofice, interpretări, eseuri au rămas risipite în revistele de specialitate apărute până în 1948.¹⁷

Însă, cea mai cunoscută rămâne opera sa „Jurnalul”, apărută postum, în 1997. Început pe 28 septembrie 1929, la sugestia lui Roger Martin du Gard, în cadrul uneia dintre numeroasele întâlniri de la Pontigny, se încheie pe 20 mai 1961.

Jurnalul este un curriculum ce se încarcă treptat cu defulări și psihanalizări, motivațiile fiind mai percutante între jurnalizările rutiniere. Este un studiu al lăuntrului omului, dar, și al societății bucureștene în plenitudinea occidentalizării sale. Pe lângă inerentele intimități confesiv-monologale, este cutreierat de peste 200 de nume, de la cele academice și salonarde, la rude, prieteni, politicieni, studenți, țărani. Lucrarea reprezintă o mărturie excepțională a trăirilor și frământărilor sale spirituale.

„Totul ți se întâmplă fiindcă ai nevoie de ce se întâmplă”.¹⁸ Totul e să nu stagnezi!¹⁹

Scriitoarea Maria Ana Murnu, care i-a păstrat „Jurnalul” și s-a îngrijit de apariția lui, spune mult în câteva cuvinte despre Alice Voinescu:

¹² ANR, SANIC, Fond *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române* (SONFR), dos. 222/1940–1941, ff. 377–388.

¹³ Francisca de Haan, Krasimira Daskalova, Anna Loutfi, *op. cit.*, p. 609.

¹⁴ Ileana Roman, Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 95.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 102–103.

¹⁶ *Ibidem*, p. 103.

¹⁷ *Ibidem*, p. 105.

¹⁸ Alice Voinescu, *Jurnal 1+2*, Editura Polirom, Sibiu, 2013 [1997], p. 739.

¹⁹ *Ibidem*, p. 1223.

Desigur, dacă toți cei care i-au fost elevi au fost marcați de învățătura ei, nu numai în meserie dar și în „cariera” lor de oameni, aceasta se datorește nu numai științei și talentului ei pedagogic, ci mai ales pentru că tot ce spunea ea era viu, plătit cu viața ei²⁰.

Moartea soțului, Stelian Voinescu, în 1940, grăbită de o boală, o va zgudu pe Alice, ca pentru o renaștere. Relația ei mistică și onirică cu acesta, constituie una dintre trăirile cele mai profunde surprinse în „Jurnal”, o cale de vindecare sufletească și iluminare spirituală prin iubire, dincolo de limitele rațiunii. De acum, jurnalul devine strict epistolar, adresantul fiind Stello, cel plecat dincolo, adică mai aproape de Dumnezeu, iar expeditorul trecând ca printr-un purgatoriu.²¹

După cel de-al Doilea Război Mondial, odată cu instaurarea regimului comunist în România, Alice Voinescu a îndurat persecuții și umilințe cumplite. A fost atacată în presă și îndepărtată de la catedră, în 1948. Fusese pensionată forțat, în urma reacției firești de a-și apăra valorile – nu ca pe niște relicve ale „societății burgheze”, ci ca pe dobândiri lăuntrice – încredințată fiind că, păstrându-le, rămâne om: „O țară care-și renege trecutul nu are viitor”²².

În 1951, la vârsta de 66 de ani, având și probleme de sănătate, a fost arestată, întemnițată la Jilava și Ghencea, sub motivul participării la întâlniri filosofice restrânse organizate de Petru Manoliu. Alice făcea parte din galeria cărturarilor formați la școli europene, care nu intenționau să servească cerințele noului regim.²³ După un an și șapte luni de detenție, unde a stat sub îngrijire medicală, în 1952, este deportată în Costești, în nordul Moldovei, unde trăiește cu mijloace de subzistență precare,²⁴ primirea pensiei fiind în continuare interzisă. În aceste condiții, este întreținută de banii și pachetele trimise de prieteni credincioși.²⁵

La protestul oficial al unor personalități îndrăznețe, precum Arghezi, Perpessicius, Vianu, Mihail Jora, Camil Petrescu, Milița Petrașcu, Victor Eftimiu, a fost eliberată în 1954, însă își va continua „exilul interior” bucureștean, într-o cămăruță. Consemna în acele vremuri grele, în „Jurnal”:

Nu vreau să mă gândesc la cele 19 luni. E ceva atât de străin de gândul meu [...] Nu mi-a folosit toată urâtenia și murdăria și comicăria decât să mă delimitez mai bine²⁶.

În 1975, au existat încercări de a-i reabilita opera Alicei Voinescu, care fusese marginalizată în perioada comunistă. Un eveniment omagial i-a fost dedicat la Muzeul Literaturii Române și un ciclu de articole în revista „Ramuri” din Craiova. În 1983, Editura Eminescu a publicat volumul antologic „Întâlnire cu eroi din literatură și teatru” de Alice Voinescu, îngrijit de Dan Grigorescu. Acesta conținea lucrările anterioare ale autoarei, „Cronicele dramatice”, precum și pagini inedite din manuscrisul rămas în sertar: „Întâlnire cu eroii tragici”, un excelent corolar autograf, după empatizări cu

²⁰ Maria Ana Murnu, *Alice Voinescu – Călăuză și Prietenă*, introducere, în Alice Voinescu, *op. cit.*, p. 13.

²¹ Ileana Roman, Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 109.

²² Alice Voinescu, *op. cit.*, p. 20.

²³ Ileana Roman, Tudor Rățoi, *op. cit.*, pp. 100–101.

²⁴ Alexandru A. Popovici, Alice Voinescu, *Tragicul artei și al vieții*, Curtea de la Argeș, nr. 11, nov. 2016, p. 12.

²⁵ Ileana Roman, Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 101.

²⁶ Alice Voinescu, *op. cit.*, p. 983.

personajele centrale din tragedii grece și cu Hamletul shakespearian, unele re-întâlniri fiind date în iulie-august 1960, altele în primele luni ale anului 1961.²⁷

Alte publicații, apărute postum, după anul 1990, sunt: „Scrisori către fiul și fiica mea (1994)” – volum îngrijit de Maria Ana Murnu, cuprinzând 27 de eseuri epistolare adresate unor foști studenți, conferințe radiofonice, scrisori primite de la personalități, care au cerut eliberarea sa, precum și scrisori de corespondență, „Scrisori din Costești (2001)” – volum îngrijit de Constandina Brezu, cuprinzând scrisori și cărți poștale adresate prietenei Florica Rarincescu, cu descrieri din viața din satul patriarhal, din natura înconjurătoare, dar și despre sărăcia existentă în acea perioadă, și „Kant și școala de la Marburg (1999)”.²⁸

Până în ultima clipă însă, Alice Voinescu și-a păstrat verticalitatea spirituală, demnitatea și profunzimea gândului. „Jurnalul” ei devine o adevărată meditație asupra iubirii, a misterului existenței și a relației cu divinitatea, purtată cu o luciditate rară:

[...] eu așa trăiesc legătura cu Nevăzutul. Goethe credea la fel, și eu am experiențe intime care mă justifică²⁹. Am ajuns la convingerea că te realizezi exact cât atingi spiritualitatea³⁰.

Ea și-a păstrat demnitatea și credința în valorile spirituale autentice, deplângând superficialitatea.³¹

A trăit o existență discretă, până la trecerea sa în neființă la data de 4 iunie 1961. Își dedicase timpul traducerii și revizuirii diverselor lucrări, găsind alinare în prietenia celor dragi și, în mod deosebit, în paginile intime ale jurnalului personal.³²

Tăcerea exemplară și suferința asumată de Alice Voinescu dezvăluie o certă noblețe a împotrivirii, cultura fiind verificată cu riscurile pe care le presupune. Aceste riscuri, Alice Voinescu le-a înfruntat cu o simplitate ce venea de la gânditorii grece, la școala cărora ucenicise. Locul ocupat de Alice Voinescu în cultura românească nu e unul de împliniri orgolioase. Toată opera ei respiră o onestitate intelectuală atât de deplină, încât o anumită sfială, un fel de aseză cucernică par a o învălui. Ca și Mircea Vulcănescu, Alice Voinescu este dintre personalitățile ținând, mai degrabă, să se dăruiască semenilor decât unei opere personale. Erau prea multe de făcut în cultura noastră modernă și prea puțin timp pentru unii-rari să nu considere că l-ar risipi consacându-l operelor complete³³,

relata Monica Lovinescu.

Prin viața și opera sa, Alice Voinescu rămâne un reper al curajului intelectual feminin, o pildă a dăruirii pentru cultură și adevăr, o prezență luminoasă ce a îmbogățit spiritual câteva generații de artiști și gânditori. Ea a deschis calea afirmării feminine în filosofia europeană, pătrunzând cu verticalitate în universul ideilor și al valorilor perene. În semn de prețuire și respect, Școala Gimnazială nr. 2 din Drobeta-Turnu Severin își onorează identitatea purtând numele distinsei personalități culturale, Alice Voinescu.

²⁷ Ileana Roman, Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 103.

²⁸ *Ibidem*, p. 106.

²⁹ Alice Voinescu, *op. cit.*, p. 1214.

³⁰ *Ibidem*, p. 1269.

³¹ Ileana Roman, Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 111.

³² *Ibidem*, p. 112.

³³ www.unitischimbam.ro/alice-voinescu-1885-1961, accesat la 10.05.2024.

Imaginile provin din filmul documentar: **Alice Voinescu:
Pionieratul Feminin în Filosofia Europeană (2024).**

Link pentru vizionare: youtu.be/AFnZqoev3iQ

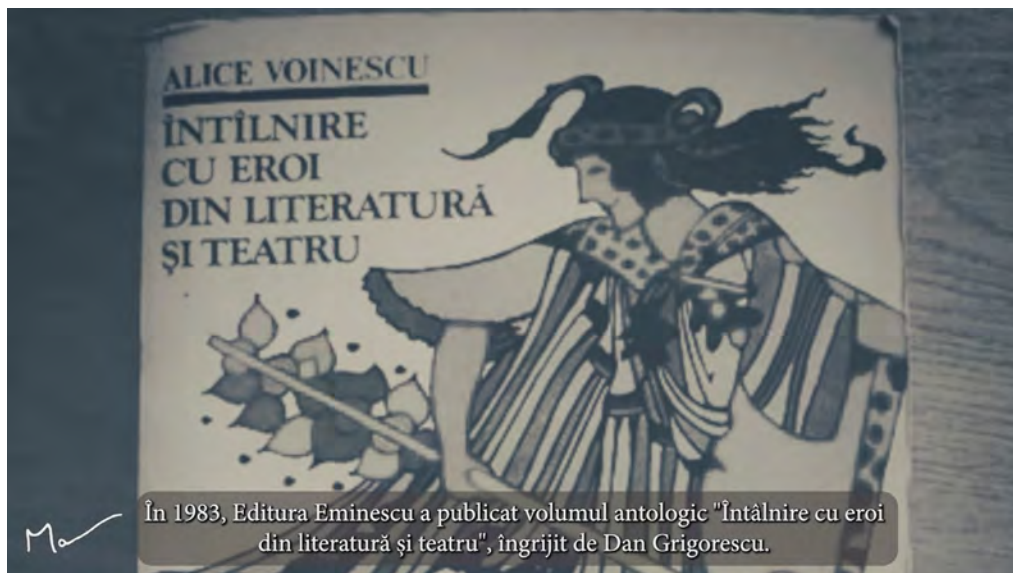

Început pe 28 septembrie 1929, la sugestia lui Roger Martin du Gard,

în cadrul uneia dintre numeroasele întâlniri de la Pontigny și încheiat pe
20 mai 1961.

Ma În 1983, Editura Eminescu a publicat volumul antologic "Întâlnire cu eroi din literatură și teatru", îngrijit de Dan Grigorescu.

Ma În semn de prețuire și respect, Școala nr. 2 din Drobeta-Turnu Severin își onorează identitatea

Attila IAKOB

DIMENSIUNI FEMININE ALE ARTEI TRANSILVĂNENE DIN PRIMA PARTE A SECOLULUI XX

FEMININE DIMENSIONS OF TRANSYLVANIAN ART IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Abstract: *The present study analyzes the context of the evolution of artistic education, artistic creation, and the promotion of artistic works in Transylvania at the beginning of the century and during the interwar decades. The study primarily focuses on the direction of artistic education, where the institutional developments in Budapest (1900–1918/1920, 1940–1944) and those in Bucharest (1918/1920–1940, 1944–1945) serve as central elements, alongside non-formal structures (e.g., the Baia Mare School) and private institutions that collectively formed the educational system for the fine arts. The study addresses two important aspects: the presence of artists and their creations in the artistic landscape of the time, and the artistic legacy they left behind. Additionally, the study includes an analysis of the participation of female artists in the activities of formal or informal schools of artistic education.*

Turnura secolului XX și deceniul antebelic

În cadrul prezentului studiu, doresc să mă axez pe un subiect care nu a primit o atenție adecvată și nici nu a fost abordat ca temă principală a evoluției artelor plastice sau a artiștilor plastici din Transilvania din prima parte a secolului XX (1900–1945). Desigur, acest lucru se datorează nu numai lipsei de interes, ci și numărului redus de subiecți pentru un astfel de studiu. Dacă facem o incursiune culturală, artistică, socială și politică în perioada de turnură a secolului XX, putem observa că participarea femeilor în procesul de construcție a vieții artistice nu a fost favorizată de contextele de natură socială. În cazul Transilvaniei, se poate observa un proces de urbanizare și consolidare a politicilor publice regionale, însă acesta, în mare parte, nu acoperea dimensiunea artistică sau artele plastice în sine. Oradea¹, Cluj, Târgu Mureș², Satu Mare, Arad au cunoscut o evoluție pozitivă la finele secolului XIX, începutul secolului XX, prin intensificarea proceselor de planificare urbană³ și de construire a unei infrastructuri educaționale, sociale, administrative și cultural-academice consistente. La Cluj, în 1872, se înființează Universitatea Regală Franz Joseph (Királyi Ferenc József Tudományegyetem), construcția sediului începând în 1893 pe baza proiectelor lui Károly Meixner și Ignác Alpár, însă această instituție nu va avea o componentă dedicată educației în artele plastice. Géza Szvacsina (primarul orașului Târgu Mureș în

¹ Gábor Eszenyei, *A gazdasági és politikai elit összefonódása Nagyvárad századfordulós fejlődésében/ Împătrunderea elitei economice și politice în dezvoltarea orașului Oradea la începutul secolului, în „Korunk”, nr. 8, 2017, pp. 93–106.*

² László Fazakas, Szilárd Ferenczi, János Fodor, Zsófia Gál, *Minta és felzárkózás/ Model și aliniere, Cluj-Napoca/ Târgu Mureș, Editura Fundația pentru școală – Editura Lektor, 2021, passim.*

³ *Ibidem*, pp. 149–204.

perioada 1898–1913), György Bernády (primar al orașului Cluj în perioada 1902–1912), arhitecții Lajos Pákey (Cluj) și Kálmán Rimanóczy (tatăl și fiul în Oradea) au jucat un rol semnificativ în urbanizarea și planificarea urbană a orașelor transilvane. Totuși, în acest context, dezvoltarea culturală și în special a artelor plastice nu a fost una predominantă sau spectaculoasă, tendința de aliniere sau modernizare nu era neapărat o prioritate politică. Infrastructura educațională a existat, însă pentru educația în domeniul artelor plastice aspiranții au fost nevoiți să se orienteze spre centrele deja existente din apropiere, precum cele din Budapesta, Viena, München, București sau spre unele mai îndepărtate, dar prestigioase, cum erau cele din Paris, Veneția, Berlin, Roma etc.

Aceste peregrinări educaționale ale tinerilor artiști și tinerelor artiste în devenire au fost unele marcate de impedimente financiare, iar cei care nu beneficiau de sprijinul familiei sau al unui mecena cu suflet se rezumau la educația informală sau renunțau la a-și descătușa talentele artistice. Ca urmare, observația lui Jenő Murádin, că despre arta plastică transilvană consolidată dinaintea Primului Război Mondial în realitate nu prea se poate vorbi,⁴ nu este neapărat o afirmație exagerată sau nedreaptă, ci este una care descrie o stare de fapt.

Muzeul Ardelean, înființat în 1859 la inițiativa lui Mikó Imre, a reprezentat în sine un factor de seamă, însă, din punct de vedere al formării artiștilor și al dezvoltării unei școli de artă clujene, situația era departe de a fi una viabilă. Rolul instituției a fost mai mult conservarea și promovarea moștenirii culturale și mai puțin unul de formare instituțională în domeniul artelor plastice. Nici înființarea unei colonii de artiști la Baia Mare, în 1896, de către Simon Hollósy, nu a reprezentat un pas semnificativ în crearea unei structuri de educație artistică în Transilvania. Această inițiativă a fost una care a contribuit la coagularea mediului artistic, însă nu a reprezentat o formă solidă de educație pentru tinerele talente. Desigur, nici nu era acesta scopul inițiativei, ca urmare orice analiză istorică, care ignoră acest fapt, nu numai că distorsionează rolul coloniei, dar creează o imagine falsă asupra evoluției artelor plastice din Transilvania sfârșitului de secol XIX, respectiv începutului de secol XX. Totuși, nu trebuie negat faptul că Baia Mare a jucat un rol semnificativ în crearea de interacțiuni și promovare a talentelor artistice. Încă din primii ani ai funcționării coloniei, se poate observa că printre studenții participanți se regăsește și un număr relativ mic de artiste, din diferite regiuni ale Europei Centrale și de Est. Printre acestea se numără: Anna Stulkerz (Odessa), Augusta Lövith (Viena), Emilie Lüders (Lübeck), Maria Olszewszky (Varșovia), Maria Weissenber (Odessa), Újházi Berta, Veith Margarethe (Viena), Stephanie Bernstein, Ilona Gasparetz etc. Artistele erau, în mare parte, studentele lui Hollósy sau ale celor care au fondat colonia de artiști, iar numărul lor, în primii cinci ani de funcționare a coloniei, nu a trecut de 30 de nume în total, ceea ce reprezenta sub 15% din numărul total al studenților din această perioadă.⁵ Prezența feminină din Transilvania este aproape inexistentă, singura artistă, care este menționată în această perioadă, este Pálma Mikó din Baia Mare. Lucrările ei, rămase posterității, ne sugerează existența unui spirit

⁴ Jenő Murádin, *Barabás Miklós Céh/Breasla Barabás Miklós*, București, Ed. Kriterion, 1978, p. 5.

⁵ Jenő Murádin, *A nagybányai Hollósy-iskola névsorai/Listele școlii Hollósy din Baia Mare*, în „Erdélyi Múzeum”, vol. 54, caiet 1–4, Cluj-Napoca, Editura Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1992, pp. 143–150.

artistic bine conturat, cu tehnică specifică stilului adoptat la Baia Mare, combinat cu o paletă coloristică vie și recognoscibilă. Cu ocazia unei expoziții de grup organizate la Cluj în 1901, Pálma Mikó, împreună cu Jenő Maticska, ambii artiști baimăreni, sunt remarcați de juriu și răsplătiți cu premiul Mențiune.⁶ Prezența ei a fost totuși una de stea căzătoare. Cu excepția unor critici de expoziții din zierele transilvane sau ale celor din Budapesta,⁷ presa de specialitate nu acordă prea multă atenție creațiilor sale artistice,⁸ însă în mai multe instanțe este menționată ca parte activă a vieții culturale baimărene și ca fiind o persoană implicată în organizarea și promovarea artei din localitate⁹. Această evoluție nu a reprezentat o excepție, artistele din prima parte a secolului XX nu au avut parte de aceeași atenție din partea presei și a publicului de care au beneficiat artiștii. De multe ori, creațiile lor și moștenirea artistică nu au fost onorate pe măsura talentului și spiritului prezent în expresiile de pe suprafețele de lucru. În oarecare măsură, același tipar de evoluție cu al Pálmei Mikó îl putem observa și în cazul lui Mari Biasini (1866–1937),¹⁰ fiica lui Sándor Biasini, născută la Cluj. Talentul îi este remarcat de Venceszlav Melka, care îi recomandă tatălui ei ca Mari Biasini să fie trimisă la studii în München. Din 1881 aceasta își va petrece următorii trei ani în capitala bavareză, unde va intra în contact cu efervescenta școală de pictură și cu mediul academic și cultural bavarez. Experiența îi va marca evoluția artistică și percepția asupra lumii și a creației artistice, care se rezumă în mare parte la portretistică clasică. Din păcate, lucrările ei sunt puțin cunoscute, ele fiind răspândite prin diverse colecții și nici participarea la expoziții de grup nu a ajutat conservarea moștenirii ei artistice. Astfel, Farkas Gyalui, în 1932, reușește să identifice doar un număr redus (undeva sub 40) de lucrări ale lui Mari Biasini.¹¹

În unele cazuri se poate observa că artistele talentate și cu perspectivă intră într-un con de umbră după căsătoria cu artiști consacrați. Acest lucru nu se datorează unor acțiuni coercitive, ci pur și simplu se creează un context în care prezența lor pe scena artistică devine una redusă. În acest sens, le putem aminti pe Olga Fialka (1848–1930) sau Laura Mándy (1903–1993). Prima devine soția lui Károly Ferenczy (1862–1917), însă, după nașterea copiilor Valér, Béni și Noémi, se retrage din circuitul expozițional și artistic, dar rămâne fidelă orașului Baia Mare, unde va locui până la sfârșitul vieții. Studentă a lui Jan Matejko (Cracovia) și August Eisenmenger (Viena), lasă posterității o moștenire artistică aparte, printre care se numără și un număr semnificativ de lucrări de grafică sub forma unor ilustrații pentru cărți de povești. Cea de-a doua artistă, Laura Mándy, devine soția lui Oszkár Nagy, în 1929, însă stabilirea la Baia Mare și contextul istoric interbelic și din perioada celui de-al Doilea Război Mondial îi plafonează în

⁶ *Nagybánya és Vidéke/Baia Mare și împrejurimile*, nr. 1, 5 ianuarie 1901, p. 3.

⁷ *Magyarország*, 1902, nr. 1, p. 7.

⁸ Pictura în ulei pe pânză, 50 × 59,5 cm, intitulată „Peisaj baimărean” (din colecția Saphier Dezső) a fost prezentă într-o licitație de artă din Cluj-Napoca în anul 2020.

⁹ *Nagybánya és Vidéke/Baia Mare și împrejurimile*, nr. 9, 3 martie 1907, p. 9.

¹⁰ Jenő Murádin, *Kolozsvár képzőművészete/Arta plastică clujeană*, Sfântu Gheorghe, Editura ARTprinter, 2011, pp. 88–92.

¹¹ Jenő Murádin, *Festönök az erdélyi művészetben. Biasini Mari (1866–1937)/Pictori în arta Transilvană. Biasini Mari (1866–1937)*, în „Erdélyi Művészet”, nr. 2, 2004, pp. 21–25.

oarecare măsură prezența artistică și nu îi permit o prezență mai pregnantă în viața expozițională transilvană. Lucrările ei sunt produsul stilistic și cromatic al școlii de la Baia Mare, în perioada în care prezența lui Sándor Ziffer, András Mikola sau Jenő Maticska devin deja sinonime cu Baia Mare.

În primul deceniu al secolului XX, după plecarea lui Hollósy de la Baia Mare și reorganizarea activităților coloniei de artiști de către István Réti, Károly Ferenczy, János Thorma, numărul studenților este unul extrem de variabil. Cu toate acestea, activitățile sunt reflexia unui spațiu artistic efervescent și marcat de o permanentă dezbatere asupra direcțiilor pe care expresia artistică trebuie să o ia. Prezența feminină în acest interval este una restrânsă și se limitează la câteva studente ale maestrilor, care pe durata verilor sunt prezente în ateliere din Baia Mare și în spațiul natural din Maramureș. Pe de altă parte, Clujul, Oradea sau Târgu Mureș încep să devină centre mai atractive pentru artiști, în ciuda faptului că în aceste orașe nu există instituții de educație artistică formale. Desigur, discuții în acest sens se poartă, însă acestea sunt la un nivel mai degrabă informal, iar materializarea lor se va întâmpla doar în 1925–1926 în urma unei conjuncturi politice favorabile.

Prin înființarea Societății Transilvane de Arte Plastice (Erdélyrészi Szépművészeti Társaság), la inițiativa lui Róbert Peielle, în data de 30 decembrie 1899, Clujul încearcă să devină și el un centru prietenos cu artiștii, sau cel puțin să devină un centru care este relevant din perspectiva artelor plastice. Demersul lui Peielle nu era unul unic, cu un an înainte reușește să pună pe picioare, pe durata verii, o colonie artistică lângă Gilău cu participarea unor studenți din Germania.¹² Desigur, în cazul inițiativei din 1899 se pune accent mai mult pe promovarea artistică și a creației artistice prin oferirea unui cadru instituțional pentru artiștii transilvăni.¹³ Societatea se remarcă prin organizarea de expoziții și prin cele două baluri ale artiștilor din februarie 1900¹⁴ și 1901. Mária Biasini¹⁵ va juca un rol important în organizarea acestor evenimente, nu numai ca membru în comitetele de organizare ale balurilor, dar și ca artistă expozantă. Tot la începutul secolului XX, la Cluj încep să apară primele ateliere-școală private. Alexandru Popp și Ferenc Ács, ambii discipoli ai lui Bertalan Székely, se numără printre temerarii care oferă servicii didactice în regim privat studenților de la școlile de arte plastice sau pentru cei care doresc să urmeze cursurile unor academii de artă din Imperiul Austro-Ungar sau Europa. Desigur, aceste școli/ateliere de pictură private nu au o continuitate și stabilitate datorită contextelor financiare, însă ele reprezintă un punct de reper în peisajul artistic din Cluj. Cu ocazia unei expoziții organizate de Ács se remarcă una dintre discipolele sale, Amál Berde (1886–1976)¹⁶, care în scurt timp va deveni una dintre artiste active ale Clujului interbelic și de mijloc de secol XX. Tot în această perioadă, sub îndrumarea maestrului se formează și Ileana Antonu Chiffa

¹² *A gyalui festőkolónia/ Colonia de artiști de la Gilău*, în „Ellenzék”, nr. 200, 5 septembrie 1898, p. 3.

¹³ *A Szépművészeti Társaság/ Societatea de Arte Plastice*, în „Magyar Polgár”, nr. 257, 9 noiembrie 1900, pp. 3–4.

¹⁴ *Biasini Mari: Utóhangok a művészbálból/ Biasini Mari: postfață la balul artiștilor*, în „Magyar Polgár”, nr. 28, 5 februarie 1900, pp. 4–5.

¹⁵ *Művészek bálja/ Balul artiștilor*, în „Ellenzék”, nr. 28, 5 februarie 1900, p. 2.

¹⁶ *Ács Ferenc festőiskolája/ Școala de pictură a lui Ács Ferenc*, în „Utunk”, nr. 34, 23 august 1985, p. 7.

(1890–1971), artistă din zona Bistriței, care va deveni cunoscută și la București cu ocazia unor expoziții de grup la care participă.

Războiul și primii ani postbelici

Izbucnirea războiului și evenimentele care au marcat finalul acestuia au schimbat peisajul politic, cultural și social din Transilvania. Anexarea Transilvaniei, războiul româno-maghiar și Tratatul de la Trianon au reprezentat începutul unei perioade de ajustare la realitățile politice postbelice, respectiv de găsire a unui echilibru etnic în Transilvania, bazat pe istoria comună. Lumea artistică a fost și ea zguduită de schimbările politice, liantul organic al Transilvaniei, cu centrele artistice ale Imperiului Austro-Ungar (Viena și Budapesta), a fost deteriorat semnificativ. Lumea artistică s-a văzut nevoită să aleagă între Transilvania și Ungaria, iar acest context a condus la o necesitate de a crea un spațiu artistic transilvănean propriu, care să răspundă nevoilor locale și să devină un pilon pentru comunitatea pictorilor, sculptorilor, graficienilor sau gravurilor.

În acest context, în plin conflict armat, la inițiativa lui Szentimrei Jenő, în luna iunie a anului 1919, se organizează o expoziție a artiștilor transilvăneni. Cu această ocazie, se face remarcată, din nou, Amál Berde cu lucrările ei de pictură, respectiv sculptorița Vera Szabó (1890–1966).¹⁷ Berde a fost un discipol fidel al lui Ács și al stilului münchenez (în 1913 participă la cursuri de artă în capitala Bavariei), respectiv al plain-air-ului băimărean.

Caracterul picturii sale este determinat de riguroasele peisaje montane, portretele intime și pline de caracter realizate în cercul familial, precum și compozițiile etnografice, în care se simte deopotrivă adulara fovistă a culorii, dar și un respect documentarist față de tema dată. În cronică expoziției ei personale care a apărut în revista *Pásztortűz* în anul 1922, cronicarul [...] o numește pe pictorița ca fiind cel mai tânăr membru a Școlii de la Baia Mare și cea mai caracteristică reprezentantă a „picturii cromaticii înflăcărare”¹⁸.

Vera Szabó¹⁹ a participat din 1916 la activitățile școlii de pictură de la Baia Mare, unde sub coordonarea maestrilor János Thorma și István Réti și-a aprofundat cunoștințele teoretice și tehnice, care sunt completate cu cunoștințe dobândite pe parcursul unor călătorii de studiu în Italia. După stabilirea la Cluj, în 1917, devine un portretist apreciat, printre lucrările ei numărându-se cele făcute personalităților culturale transilvane: Zsigmond Móricz, Aladár Kuncz, István Nagy, Jenő Janovics, Ferenc Ács, János Thorma etc. În perioada interbelică va elabora și o serie de caricaturi, prezentate cu ocazia unei expoziții, în 1925, la sediul Clubului Jurnaliștilor. Creațiile ei decorează mai multe monumente funerare aflate în cimitirul Házsongárd din Cluj.

¹⁷ Banner Zoltán, *Erdélyi magyar művészet a XX. században/ Arta maghiară transilvăneană a secolului XX*, Budapesta, Képzőművészeti Kiadó, 1990, pp. 35–39.

¹⁸ Caracterizare făcută de Székely Sebestyén György cu ocazia vernisajului expoziției din 2017, organizată în sălile de expoziție ale Muzeului de Artă din Cluj.

¹⁹ Murádin Jenő, *Szabó Vera. 1890–1966*, în „Képzőművészeti írások/ Note de artă plastică”, București, 1984, *passim*.

În 1921, se materializează o nouă inițiativă de expoziție, de această dată propusă de oameni de cultură români din Transilvania. Collegium Artificum Transylvanicorum²⁰ devine expoziția etalon a perioadei interbelice din Cluj și Transilvania. Participarea unui număr mare de artiști face ca această expoziție să poată fi considerată o radiografie a vieții culturale din Transilvania post război. Inițiativa era una incluzivă, artiști români, maghiari și sași participă cu lucrări și oferă prestață evenimentului. Prezențele feminine sunt și ele mai numeroase în comparație cu expozițiile din deceniile anterioare, astfel publicul poate admira lucrările artistelor: Elisabeta Latinca (ex. „Cap de țigancă”, „Țigăncuș”), Hildegard Schieb („În valea de aur”, „Strada Lederer”, „Stradă din Sibiu”), Noémi Ferenczy (2 schițe de gobelin și lucrări de gobelin), Marianne Köszezhgy („Parcul Vlădicei”, „Statuie”), Vera Szabó („Statuia lui Gy.D.”, „Portretul colonelului R.V.”, „Caricatură”), Elena Popea (ex: „La moară”, „Flori”, „Procesiune”, „Interior”, „Vânătoarea”), Trude Schullerus („O privire în vale”, „Acoperișurile iarna”), Lotte Goldschmidt („Livadă”, „Flori”, „Primăvară”, „Pe pământul cu grâu”), Amál Berde („Pe câmp”, „Castelul Szentkirály”, „Apusul soarelui”, „Sanin”), Anna Dörschlag („Studiu”, „Casă în soare”, „Țarancă”), Henriette Bletz („Studiu”), Antonia Csikos („Parte de stradă”, „Priveliște de toamnă”), Ilona Csoma („Acaț”, „Crisanteme”, „Studiu”).²¹ Dintre artiste care au participat la expoziția din 1921, Elena Popea și Amal Berde au lăsată în urmă cele mai consistente moșteniri și cu cel mai mare impact asupra evoluției artelor plastice transilvane. Lucrările ambelor artiste se regăsesc în numeroase colecții publice și private din România și străinătate. Presa și critica vremii a reacționat pozitiv la expoziție, în unele cazuri au existat critici, dar acestea nu erau datorate prezenței femeilor în expoziție, ci mai mult erau analize calitative ale lucrărilor prezentate. Elisabeta Latinca²² a fost criticată pentru simplitatea lucrărilor aduse la expoziție, fapt care nu neapărat era în concordanță cu realitatea sau cu creațiile artistei. Ilona Csoma²³ era deja o artistă cunoscută în mediul transilvan. Deși își începe studiile formale la o vârstă mai înaintată (la 35 de ani) față de majoritatea colegelor ei de generație, reușește să participe la cursurile instituțiilor de învățământ din Budapesta la începutul secolului XX (1903–1908), iar după revenirea în Cluj, deschide o școală privată de pictură. Din păcate, moștenirea ei artistică este dispersată, lucrările ei se află în diverse colecții private, iar multe dintre ele s-au pierdut în tumultul anilor celor două războaie mondiale, totuși, pentru cunoșcătorii artei, ea va deveni un port drapel al motivelor artistice populare, în special ale celor din zona etnografică a Călatei.

²⁰ În comitetul de organizare și juriu îi putem regăsi pe: Emil Isac, János Thorma, col. G. Bacaloglu, Gheorghe Leon, Viola Kórnél, Aurel Popp etc. Expoziția a reunit peste 300 de lucrări de pictură, grafică, gravură și sculptură. Printre artiștii cei mai semnificativi s-au numărat: E. Popea, S. Ziffer, A. Popp, W. Wiedmann, E. Pascu, S. Szolnay, P. Capidan, E. Tibor, E. Cornea, A. Ciupe, B. Catul, A. Demian, J. Thorma, H. Mund, A. Csikos, J. Mattis-Teutsch, B. Balla, Demeter Róbert, E. Litteczky.

²¹ Hildegard Schieb (1897–1989), Noémi Ferenczy (1890–1957), Vera Szabó (1890–1966), Elena Popea (1879–1941), Trude Schullerus (1899–1981), Lotte Goldschmidt (1871–1925), Amál Berde (1886–1976), Anna Dörschlag (1869–1947), Henriette Bielz (1892–1956), Antonia Csikos (1887–1987), Ilona Csoma (1868–1938).

²² Eugeniu Est, *Expoziția de pictură din palatul Prefecturii Cluj*, în „Patria”, 1921, nr. 46, p. 2.

²³ Jenő Murádin, *Csoma Ilona és női festőiskolája a század elején/ Csoma Ilona și școala ei de pictură de la începutul secolului*, în „Ars Hungarica”, nr. 1, 1992, p. 87.

Deceniile interbelicului

Perioada interbelică a reprezentat momentul în care s-a încheiat arta plastică din Transilvania. Din perspectiva comunității maghiare, contextul post Trianon a necesitat o redefinire a priorităților, iar Károly Kós sau Ferenc Ács au condus această luptă pentru promovarea culturii maghiare într-un mod constructiv. De asemenea, comunitatea de artiști români a început să se consolideze și să creeze un cadru propice pentru evoluția și promovarea artelor plastice. În acest sens, merită amintite două eforturi majore: înființarea Școlii de Arte Frumoase la Cluj, respectiv înființarea Breslei Barabás Miklos. Desigur, cele două inițiative nu au fost unice sau nu au reprezentat totalitatea eforturilor, însă ele sunt vârful de lance a artiștilor plastici și intelectuali de a conserva, promova și sprijini arta plastică din Transilvania. Școala de Arte Frumoase din Cluj, înființată în 1925²⁴, a reprezentat prima formă instituțională de organizare a instrucției din domeniul artelor plastice din Transilvania. În rândul celor care au urmat cursurile acestei instituții, a existat un număr relativ constant de studenți, care pe parcursul studiilor și în perioada următoare au reușit, mai mult sau mai puțin, să se consacre ca artiști plastici. Printre cursanți se numărau²⁵: Eugenia Barna, Margareta Chifor, Emilia Gaia, Rozalia Goppolt, Iolanda Lederer, Letiția Muntean, Rozalia Porst (1925/1926), Ecaterina Dimitriu, Irina Munteanu, Elisabeta Risa, Laurenția Șendrea (1926/1927), Flavia Domșa, Teodora Margita, Veturia Moldovan, Viorica Nemeș, Hortensia Popovici-Hodârnău, Margit Roth, Elisabeta Seyfried (1927/1928), Maria Bodea, Valeria Beszterczey, Olga Branisce, Veturia Bura, Augusta David, Emilia Hăbălău, Irén Rigo, Augusta Șerban (1928/1929), Veturia Andron, Elvira Balea, Elvira Bersan, Suzana Bosica, Irma Brósz, Livia Ille, Piroska Makkay, Gabriela Molnar, Emilia Mureșianu, Paula Nicolescu, Viorica Pintilescu, Elena Prejmeșean, Ana Szonghot, Ana Ursovic (1929/1930), Maria Balint, Erzsébet Erdély, Zenobia Grünwald, Suzana Májor, Ana Manciu, Florica Stoicovici, Lenke Szentmártoni, Margit Váczy, Irén Zagoni (1930/1931), Ana Coșarcă/Lupaș, Júlia Ferenczy, Mária Király/Ciupe, Ana Maniu, Gabriela Nani, Stela Nicolaevici, Ana Maria Possmayer, Iolanda Szatmáry, Octavia Ursachi (1931/1932), Aurelia Arșic, Irina Boboș, Ana Borcea, Alexandrina Busoiu, Maria Drasser, Johanna Fierz, Olimpia Grecu, Livia Moldovan, Cornelia Novac, Lucia Piso/Ladea, Irina Profeta²⁶, Livia Sârbu, Erzsébet Zsombory (1932/1933).²⁷ Instituția și-a desfășurat activitatea într-un cadru destul de restrictiv, însă contribuția studenților la expozițiile de grup din Transilvania a făcut instituția remarcată în peisajul cultural artistic. Perioada clujeană a instituției a permis ca orașul să devină un centru artistic în adevăratul sens al cuvântului, unde educația, expozițiile și dezbaterile artistice s-au intersectat într-un cadru, care a pus bazele unei evoluții ce a prins din nou aripi după cel de-al Doilea Război Mondial, când a fost înființat Institutul de Arte Plastice „Ion Andreescu”.

²⁴ În perioada 1925–1933, a funcționat la Cluj, ca mai apoi să se mute la Timișoara în perioada 1933–1941.

²⁵ Voi prezenta doar lista artistelor din perioada clujeană a instituției.

²⁶ Irina Profeta se va remarca la Saloanele Oficiale de Pictură de la București din anii 1940, 1942 și 1944.

²⁷ Negoită Lăptoiu, *Școala de Arte Frumoase din Cluj și Timișoara*, București, Editura ARC, 1999, *passim*.

Pe de altă parte, înființarea Breslei Barabás Miklós a reprezentat pentru comunitatea artiștilor maghiari o formă de organizare în noile condiții politice și o activitate de supraviețuire pentru ei. Pe parcursul celui de-al doilea deceniu au reușit să organizeze expoziții individuale și de grup reprezentative, iar cele din primăvara lui 1930 și din 1939 au reprezentat probabil etalonul în acest domeniu. Dintre artiste de seamă ale breslei, le putem aminti pe Irma Brosz, respectiv pe Julia Ferenczy.²⁸ Prima și-a terminat studiile la Budapesta, apoi s-a mutat la Oradea și în final la Cluj, din 1929 devenind membru activ al comunității artiștilor din urbea de pe malul Someșului. Julia Ferenczy își începe studiile la Cluj, dar le termină la Timișoara, după care revine la Cluj și se consacră ca artistă în acest oraș. Împreună cu Julia Tollas, devine principala atracție a expoziției tinerilor Breslei din 1939, presa vremii oferind o critică pozitivă creațiilor artistice ale celor două. În acest context, Breasla devine un motor al coagulării artiștilor și o platformă pentru promovarea creațiilor artistice într-un mediu nu neapărat propice artelor plastice. Criza economică și dezinteresul general al autorităților centrale pentru artele plastice în anii interbelicului au îngreunat dezvoltarea vieții artistice. Boema clujeană²⁹ și expozițiile din 1930, 1933 și 1934 au reprezentat o inițiativă, dar și un strigăt de ajutor pentru mediul artistic, iar romantismul istoric din jurul acestei asociații nu acoperea în realitate stadiul dezastruos în care se aflau tinerii artiști plastici clujeni. Nu degeaba Ștefan Gomboșiu dedică un articol Boemei în 1938 cu titlul „Istoria veselă și tristă a Boemei”³⁰. În acest context, se călește și se remarcă pe scena artistică Letiția Muntean, care, împreună cu Tasso Marchini, devine o emblemă a tinerei arte interbelice.

Aceste convergențe din primele patru decenii ale secolului XX au permis ca la Cluj și în Transilvania să se maturizeze un număr restrâns, dar cu impact solid, de artiste. Erzsébet Kozma (1879–1973)³¹ devine cunoscută pentru reliefulurile decorative din sala festivă a Colegiului Unitarian din Cluj, pentru bustul lui Brassai Sámuel din aceeași clădire, respectiv pentru monumentele funerare din cimitirul Házsongárd (Brassai Sámuel, Téglás Gábor etc.). Gizella Dömötör³² organizează în 1925 o expoziție excepțională, lăudată de László Diénes pentru îndrăzneala lucrărilor „cubexpresioniste”. În aceste decenii se consacră și artiste Letiția Muntean, Lucia Piso Ladea, Antonia Csikos, Maria Droc-Popovici, Florența Pretorian (1902–1948), Amál Berde, Maria Drăgan Cabadaief, Rhea Silvia Radu, Rodica Maniu, Elena Krausz etc. Toate aceste artiste au făcut parte din generația educată în spiritul artistic al interbelicului. Ele vor fi fidele stilurilor impresionismului, fauvismului și expresionismului de tip băimărean la începuturile carierelor, însă spre sfârșitul vieții vor tatona cu avangarda, probabil din incapacitatea de a se adapta stilului realismului socialist din cea de a doua parte a secolului XX. Vor deschide drumul pentru generația de artiste, care, educate la finele

²⁸ Jenő Murádin, *A Barabás Miklós Céh/ Breasla Barabás Miklós*, București, Editura Kriterion, 1978, pp. 34–35.

²⁹ Ioana Vlasiu, Székely Sebestyén György, *Boema: Tânăra artă clujeană interbelică*, Cluj, Idea Print, 2011, *passim*.

³⁰ Ștefan Gomboșiu, *Istoria veselă și tristă a Boemei*, în „Fruncea”, Timișoara, 23 ianuarie 1938.

³¹ Jenő Murádin, *Kolozsvár képzőművészete/ Arta plastică clujeană*, Sfântu Gheorghe, Editura ARTprinter, 2011, pp. 101–102.

³² *Ibidem*, pp. 157, 192.

interbelicului și în anii deceniului celui de-al Doilea Război Mondial, vor porni pe calea expresionismului, însă vor trece prin epoca stilului realismului socialist, iar la finele vieții vor tatona cu babo-ciurentismul. Printre acestea, le regăsim pe: Ilona Toth-Szücs, Margareta Svodoba, Voichița Căprariu, Rita Margareta Nemeș, Viorica Câmpeanu, Livia Rusz, Ileana Neder, Jutta Pallos Schönauer, Eva Nagy Fodor, Ecaterina Cristescu, Lidia Agricola (studentă a lui Ziffer Sándor).

Bibliografie

- ***, *A gyalui festőkolónia/ Colonia de artiști de la Gilău*, în „Ellenzék”, nr. 200, 5 septembrie 1898.
- ***, *A Szépművészeti Társaság/ Societatea de Arte Plastice*, în „Magyar Polgár”, nr. 257, 9 noiembrie 1900.
- ***, *Ács Ferenc festőiskolája/ Școala de pictură a lui Ács Ferenc*, în „Utunk”, nr. 34, 1985.
- ***, *Biasini Mari: Utóhangok a művészbálból/ Biasini Mari: postfață despre balul artiștilor*, în „Magyar Polgár”, nr. 28, 1900.
- ***, *Expoziția de pictură din palatul Prefecturii Cluj*, în „Patria”, nr. 46, 1921.
- ***, *Művészek bálja/ Balul artiștilor*, în „Ellenzék”, nr. 28, 5 februarie 1900, p. 2.
- Zoltán Banner, *Erdélyi magyar művészet a XX. században/ Arta maghiară transilvăneană a secolului XX*, Budapesta, Képzőművészeti Kiadó, 1990.
- ***, *Nagybánya és Vidéke/ Baia Mare și împrejurimile*, nr. 1, 1901; nr. 9, 1907.
- Eszenyei Gábor, *A gazdasági és politikai elit összefonódása Nagyvárad századfordulós fejlődésében/ Împătrunderea elitei economice și politice în dezvoltarea orașului Oradea la începutul secolului, în „Korunk”, nr. 8, 2017.*
- László Fazakas, Szilárd Ferenczi, János Fodor, Zsófia Gál, *Minta és felzárkózás/ Model și aliniere, Cluj-Napoca/ Târgu Mureș*, Editura Fundația pentru școală – Editura Lektor, 2021.
- Ștefan Gomboșiu, *Istoria veselă și tristă a Boemei*, în „Fruncea”, Timișoara, 23 ianuarie 1938.
- Negoită Lăptoiu, *Școala de Arte Frumoase din Cluj și Timișoara*, București, Editura ARC, 1999.
- Magyarország*, 1902, nr. 1.
- Jenő Murádin, *A nagybányai Hollósy-iskola névsorai/ Listele școlii Hollósy din Baia Mare*, în „Erdélyi Múzeum”, caiet 1–4, Cluj-Napoca, Editura Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1992, vol. 54.
- Jenő Murádin, *Csoma Ilona és női festőiskolája a század elején/ Csoma Ilona și școala ei de pictură de la începutul secolului*, în „Ars Hungarica”, nr. 1, 1992.
- Jenő Murádin, *Festőnők az erdélyi művészetben. Biasini Mari (1866–1937)/ Pictori în arta Transilvană. Biasini Mari (1866–1937)*, în „Erdélyi Művészet”, 2004.
- Jenő Murádin, *Szabó Vera. 1890–1966*, în „Képzőművészeti írások/ Note de artă plastică”, București, 1984.
- Jenő Murádin, *A Barabás Miklós Céh/ Breasla Barabás Miklós*, București, Editura Kriterion, 1978.
- Jenő Murádin, *Kolozsvár képzőművészete/ Arta plastică clujeană*, Sfântu Gheorghe, Editura ARTprinter, 2011.
- Ioana Vlasiu, Sebestyén György Székely, *Boema: Tânăra artă clujeană interbelică*, Cluj, Idea Print, 2011.

Narcisa-Maria MITU

DOAMNE CRAIOVENE DIN ÎNALTA SOCIETATE IMPLICATE ÎN ACTIVITATEA FILANTROPICĂ

LADIES OF HIGH SOCIETY FROM CRAIOVA INVOLVED IN PHILANTHROPIC ACTIVITIES

***Abstract:** The considerable number of soldiers wounded during the Independence War led to the establishment of new facilities for their recovery, as the temporary hospitals on the battlefield became overcrowded. The city of Craiova quickly transformed into the main medical center, receiving thousands of injured and ill soldiers. Within a few months, a network of hospitals was created, which was twenty times larger than the existing one. The mobilization of the community was crucial. Several organizations aimed at nursing wounded soldiers were established by the ladies of Craiova. Notable figures such as Maria Titulescu, Emma Theodorian, Olga Gigurtu, Elena Cornetti, Sofia A. Caneciu, and Maria I. Glogoveanu, who came from prominent families in the city, actively participated in local community life. They organized musical and cultural events to discuss various topics and initiated numerous charitable deeds.*

Numărul mare al răniților din timpul Războiului de Independență a României a impus crearea unor noi spații pentru tratarea acestora, cea a spitalelor temporare din zona frontului fiind cu mult depășită. Răspunzând apelului, adresat de ziarul „România liberă” întregii populații, de a veni în ajutorul celor implicați în lupte, „la lucru dar, astăzi cu averea noastră, cu îngrijirile noastre, mâine cu viața noastră”, craiovenii și-au transformat orașul în principalul centru de îngrijire și tratament spre care au fost dirijați mii de soldați răniți și bolnavi, reușind în numai câteva luni să creeze o rețea de spitale cu o capacitate de 20 de ori mai mare decât cea existentă. În august 1877, rețeaua de spitale număra 257 de paturi: Independența București-Craiova (45), Dini Mihail (10), Preda (10), Central (50), Golfineanu (100), Brăiloiu (2), Pața (40) și erau demarate discuții pentru amenajarea unor spații în incinta Școlii de meserii, casele Geanoglu, Cazinoul Măcescu, casele Geblescu, cu o capacitate de 243 de locuri.¹ Valurile de răniți, ce soseau în Craiova, l-au determinat pe I.C. Brătianu să-i ordone practic prefectului Titulescu să procure obiectele necesare pentru încă 143 de paturi de spital, fiind rechiziționate casele Dumba, M. Coandă, Paris, N. Chiciu, Hotel Teodoru, G. Pleșa, N. Dianu, D. Leoveanu, M. Haralamb. Școala de meserii a primit comanda pentru realizarea a 100 de paturi, mai mulți farmaciști asigurau medicamentele necesare, angajatele din școlile primare confecționau cearcaefuri și comprese, iar populația se ocupa de îngrijirea ofițerilor și soldaților aflați în convalescență.² Au fost și particulari, care se angajau să întrețină un anumit număr de paturi în propriile case, având exemplul Perei Opran, unde bolnavii

¹ Iuliana L. Deaconu, *Craiova – orașul spitalelor de răniți în timpul Războiului de Independență*, în „Oltenia. Studii de comunicări și arheologie”, Craiova, 2000, vol. XII, p. 134; Luchian Deaconu, Otilia Gherghe, *Craiova și cucerirea Independenței de stat 1877–1878*, Craiova, Editura Sitech, 2001, vol. II, p. 157.

² Luchian Deaconu, Otilia Gherghe, *op. cit.*, p. 159.

erau îngrijii zilnic de două doamne. S-au constituit și societăți de binefacere, de doamne craiovene ce s-au dedicat îngrijirii răniților. Așadar, mobilizarea a fost generală.

La mijlocul lunii octombrie 1877, Craiova dispunea de un număr de 650 de paturi în 19 „spitale”. În aceste condiții s-a creat Comitetul Doamnelor craiovene care își propunea „mari sacrificii [...] pentru a ușura nevoile armatei române”³. Pe toată durata războiului, acest comitet a întreținut 45 de paturi la Spitalul Independența București – Craiova (președintă, doamna Elisabeta, și vicepreședinte Maria C.C. Rosetti și Sosinca Vlasto), 20 de paturi la Spitalul „Maica Domnului” (creat din inițiativa Sosincăi Vlasto), 10 paturi la Spitalul Teodoru (fondat de Comitetul Doamnelor germane, condus de Iulia Bekner) și Spitalul Dini Mihail, sub direcția Aretiei Fotino, Mariei Coloni și Elenei Dumba.⁴ Așa cum exemplificam în rândurile de mai sus, de lângă paturile răniților, n-au lipsit doamnele craiovene din înalta societate, femei nobile, educate, multe dintre ele școlite în străinătate: Pepita Racoviță, Constanța Argetoianu, Eliza Opran, Ana Cacaletan, Ana Dumba, Elena Dumba, Smaranda Filișanu, contesa Maria Televici, Marghioala Tabacu, Maria Coloni, Elena Lamotescu, Ana Leoveanu, Elena general Angelescu, Elena Stoiculescu, Maria Vanghelie, Anna Constant, Cecilia Căncea, Maria Golfineanu, Ecaterina Lazu Dimitriu, Anica Urdăreanu, Alexandrina Chițu, Maria Gerotă, Elena Roscovsky, Aretia Fotino, Elena Eustațiu, Ana Constanțiu, Sofia Caneciu, Paulina Vorvoreanu, Maria Titulescu, Dini Mihail, Elena Cornetti, Emma Theodorian, Ana Coman, Elena Păianu, Alexandrina Gârleşteanu, Irina general Lupu, Olga Gigurtu, Elena Davidescu, Caterina Căpreanu, Policlenia Gheorghiad (Georgiadi), Elena Chinezu, Lucica Dimitriad, Eloiza Fabricius, Cleopatra Ciurea, Alecsandrina Periețeanu, Rudolfina Danciu, Maria Romanescu, Adelina Olteanu, Anastasia Căncea, Zoe Mărăcinescu, Olga Stolojan, Calețeanu, Stăiculescu, Ghinescu, Banciu, Alexandrescu, Carada, Maria Hagiadi, Iulia Bekner, Suzana Arnold, Emilia Madarasz, Carolina Settelin, Adelina Străinescu, Laura Pohl, Alexandrina Mrazek, Iulia Glatz, Magdalena Nagy, Luiza Sprecher, Elena Hesselman, Luiza Heberling, Eliza Pamay, Emilia Sczrzewsky, Maica Efracția și altele, distinse cu Crucea comemorativă „Elisabeta”.⁵ Pe lângă îngrijirea bolnavilor, acestea s-au ocupat și de strângerea de resurse necesare funcționării și dotării spitalelor diriguite de acestea, fonduri obținute din cotizația lunară a membrilor comitetului, donații (contesa Talievici a oferit spitalului, în noiembrie 1877, 500 de franci; comitetul francez din București dăruia soldaților răniți, la 22 decembrie 1877, 600 de butelii de vin), concerte, baluri, serbări etc.⁶ Din achizițiile obținute în decembrie 1877, au oferit soldaților, care părăseau spitalul Independența, haine, iar în ianuarie 1878, la propunerea președintei Emma Theodorian, din fondul acestuia s-au trimis la Calafat și Rahova obiecte și medicamente necesare răniților ce

³ Alexandru F. Dinu, *Contribuția materială a Școlii din Oltenia la susținerea Războiului de Independență din 1877–1878*, în „Oltenia. Studii și comunicări, Arheologie, Istorie, Etnografie, Artă, Științele Naturii”, nr. VII–VIII, Craiova, Editura Complexul Muzeal Județean Dolj, 1988–1989, pp. 86–87.

⁴ Iuliana L. Deaconu, *art. cit.*, pp. 139–140.

⁵ *Ibidem*. În iulie 1877 comitetul doamnelor craiovene număra 15 membre, iar în august numărul acestora crescuse la 30. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj (în continuare se va cita: SJAN, Dolj), *Fondul Comitetul doamnelor craiovene*, dos. 3/1877–1878, f. 38; *Ibidem*, dos. 2/1977–1978, ff. 12–14.

⁶ *Ibidem*, ff. 16, 29, 33, 41.

nu puteau fi transportați la Craiova, iar în februarie, sticle cu vin și rachiu pentru răniții din Calafat, sau 100 de vedre de vin și 1.000 de pâini oferite soldaților ce au intrat în Craiova, la 28 februarie 1878, victorioși în urma luptelor de la Plevna și Vidin.⁷

În rândurile ce urmează vom evoca câteva dintre aceste doamne a căror contribuție la alinarea răniților din Războiul de Independență a României și, ulterior, implicarea lor în diverse activități de întraajutorare și susținere a diverse cauze, persoane sau activități este de netăgăduit.

Maria I. Glogoveanu (1874–1940)

[...] scundă de tot, mai mult slabă, foarte brună, cu ochi mici și sclipoși, purtând o perucă înaltă de păr negru și îngrețit, ca de arap. Mult timp am crezut-o chială, dar avea, din contră, un păr negru, lucios ca abanosul, pe care în casă îl purta bine netezit. Avea o voce cam plângăreață și în veci o auzai plângându-se de scumpete și lipsă de bani, deși avea 15.000 galbeni venit pe vremea aceea⁸.

Această descriere a uneia dintre cele mai mari doamne din înalta societate a Craiovei ne-a fost oferită de cea de-a treia fiică, Ana, a cuplului Barbu și Elena Bălcescu, a căror nașă de cununie și apoi de botez a tuturor copiilor acestora a fost, cu excepția ultimului copil, Ana.

A fost fiica lui Dimitrie C. Butculescu (1845–1916) și a Ecaterinei Pană-Olănescu. În anul 1911, s-a căsătorit cu magistratul Ion N. Glogoveanu, licențiat în drept la Paris, ultimul descendent al familiei boierești a Glogovenilor din Oltenia.

Beneficiară a unei educații alese, oferită de tatăl său, era înzestrată și cu talent literar, publicând o serie de articole în revista „Arhivele Olteniei”, dar și cu un bogat simț artistic (picta, desena). S-a implicat în diverse acțiuni filantropice, influențată fiind tot de tatăl său, devenind membră fondatoare a mai multor societăți ale căror obiective erau întraajutorarea celor săraci, sprijinirea învățământului și dezvoltarea culturii. Amintim în rândurile de mai jos câteva dintre societățile în cadrul cărora Maria a activat, aducându-le o reală contribuție: Societatea de binefacere „Principesa Maria”, Asociația „Regina Elisabeta Țesătoarea”, Societatea pentru dezvoltarea industriei casnice, înființată de tatăl său în 1881, în cadrul asociației „Concordia”, și căreia Regina Elisabeta i-a dat numele de „Furnica”, militând pentru necesitatea conservării și promovării țesăturilor naționale.⁹

În mai 1910, Maria Glogoveanu, Zoe Gr. Romniceanu, Alexandrina Gr. Cantacuzino, Elena Odobescu, beneficiind și de concursul mitropolitului Atanasie Mironescu și al familiei regale, au pus bazele Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române (SONFR) și au contribuit la organizarea și coordonarea acestei asociații feministe cu obiective sociale și culturale (apărarea bisericii ortodoxe, educația religioasă a tinerilor,

⁷ *Ibidem*, ff. 33, 36, 38.

⁸ Dumitru Valentin Pătrașcu, *Familia Culcer. Pagini de istorie*, Craiova, Editura Sitech, 2013, p. 140.

⁹ Ileana Cioarec, *Boierii Glogoveni*, Craiova, Editura Alma, 2009, pp. 44–45; Anemari Monica Negru, *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române și mișcarea feministă din România*, în „Arhivele Olteniei” – 90 de ani de apariție (1922–2012), serie nouă, nr. 26, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 152; *Idem*, *Maria Butculescu-Glogoveanu și începuturile mișcării feministe din Oltenia*, în „Orizonturi culturale italo-române/Orizzonti culturali italo-romeni” revistă interculturală bilingvă, an XI, nr. 6/iunie 2021, http://www.orizonturiculturale.ro/ro_studii_Monica-Negru-7.html

întrajutorarea familiilor aflate în dificultate), și ale cărei membre și-au adus aportul la deschiderea de școli, ateliere, biblioteci, biserici în toată România, în perioada 1910–1948. În cadrul primului comitet director al SONFR, Maria Glogoveanu a deținut funcția de secretară. Au fost înființate filiale în mai multe orașe din țară. Cea de la Craiova a fost creată în februarie 1916 de către Maria Glogoveanu, Zoe Romniceanu și Olga Sturdza, Maria Glogoveanu devenind președinta de onoare a acesteia (deși locuia în București, era urmașa unei distinse familii boierești craiovene, proprietara câtorva imobile din oraș și membră în consiliile parohiale ale unor biserici). În vederea alegerii membrilor comitetului director al filialei s-a ținut cont de implicarea acestora în acțiunea de înființare a Societății ortodoxe și a angajamentelor pe care și le-au asumat: Maria Coloni – președinte executiv, Margot Oromolu – vicepreședintă, Constanța Delcescu – secretară, Elena Seulescu și Angela Carianopol – membre.¹⁰ Prima acțiune a societății a fost deschiderea, la 22 februarie 1916, a unei grădinițe de copii, închisă după numai un an de funcționare ca urmare a refugierii unei mari părți a populației și a comitetului director la Iași.¹¹ De asemenea, în localul Școlii primare de băieți „Trișcu” a deschis o „școală pentru oameni maturi, neștiutori de carte care vor învăța a scrie și a ceti”, cursurile având o durată de trei luni, iar pentru stimularea elevilor se ofereau premii de încurajare în bani.¹² La 1 noiembrie 1918, filiala Craiova a înființat și Liceul Ortodox de Fete, ce a funcționat inițial în Pavilionul Școlii Profesionale de la așezământul Madona Dudu și, ulterior, în casele Golfineanu cumpărate de Maria Glogoveanu în numele SONFR.¹³ În calitate de secretar general a SONFR, aceasta a participat la Craiova, în anul 1931, la congresul Societății, iar la banchetul, care încununa activitățile dedicate acestui eveniment, doamna Glogoveanu a ținut un discurs în numele Comitetului Central. Activitatea sa nu s-a limitat numai la aceea de coordonare a membrilor SONFR din Craiova, ci s-a implicat și a contribuit și la înființarea filialei din Turnu Severin. A înlocuit-o adeseori pe Alexandrina Cantacuzino la președinția SONFR:

Pentru ca interesele Filialelor și Parohiilor să nu sufere vreo întârziere, vă rog să binevoiți a adresa cererile dv. doamnei Maria Glogoveanu, secretara generală a Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, cu locuința în str. General Angelescu 14, tel. 1/17, care le va înainta Comitetului Central spre rezolvare¹⁴.

Tot în cadrul Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, Maria Glogoveanu a organizat, în prezența Principesei (Mamă) Elena, la 27 mai 1928, la Ateneul Român, prima serbare închinată mamei, unde a avut și cuvântul de deschidere.¹⁵

Sofia A. Caneciu

La fel de puțin cunoscuți, ca mulți alți oameni generoși din perioada respectivă, ale căror gesturi au influențat dezvoltarea orașului natal, atât de drag sufletului lor, Craiova,

¹⁰ Elvira-Ecaterina Ivănescu, *Societatea Națională a Femeilor Române (1910–1948; 1990–2001)*, Craiova, Editura Universitaria, 2001, pp. 226–227.

¹¹ *Ibidem*, p. 227.

¹² *Ibidem*, pp. 231–234.

¹³ *Ibidem*, pp. 234–237.

¹⁴ Anemari Monica Negru, *Maria Butculescu-Glogoveanu...*

¹⁵ *Ibidem*.

și ale căror gânduri au fost îndreptate în special către semenii lor mai puțin favorizați de soartă, au fost Sofia Caneciu și soțul său, Alexe. Dintre numeroasele activități sociale în care s-a implicat, amintim contribuția sa la înzestrarea armatei cu 12 flanele de lână și 12 perechi de ciorapi de lână, în anul 1878.¹⁶ La 15 iunie 1905, din inițiativa doamnelor de la Craiova, reprezentante ale societăților Spitalul Independenței și Furnica, s-a propus ca un pavilion pentru copiii afectați de boli contagioase să fie construit la spitalul din Bariera Bucureștiului. Sofia Caneciu, în calitate de reprezentantă a acestor societăți, a primit mulțumiri din partea Primăriei municipiului Craiova pentru această inițiativă. Prin urmare, la 28 februarie 1906, ea a fost anunțată că, în timpul întrunirii din 15 iunie 1905, Consiliul Comunal Craiova a salutat cu recunoștință pe doamne și decizia acestora de a construi un pavilion pentru copiii bolnavi de boli contagioase, pe domeniul aparținând Primăriei, în Bariera Bucureștiului, unde exista deja o clădire analogă, și să ofere acest pavilion Craiovei pentru a putea fi folosit în timpul focarelor epidemice. Împreună cu Elena Cornetti și inginerul șef al orașului, au stabilit unde trebuia să fie instalat pavilionul, iar societățile Spitalul Independenței și Furnica erau libere să demareze lucrările în vederea realizării scopului filantropic proiectat. În timpul febrei tifoide, din perioada 1901–1904, Spitalul de boli contagioase nu deținea spațiu suficient pentru tratarea bolnavilor, motiv pentru care, în 1906, s-au adăugat 10 camere noi, fiecare salon fiind mobilat cu câte două paturi. Mobilierul spitalului a fost completat prin donații. Ceremonia de deschidere a pavilionului a avut loc la 17 iunie 1907, la ora 11 dimineața, din partea Comitetului Doamnelor Craiovei participând Maria Coloni și Elena Cornetti.¹⁷

Întreaga avere a celor doi a fost donată Primăriei. Revista „Arhivele Olteniei” a publicat testamentul Sofiei Caneciu datat în anul 1906.¹⁸

Neavând rude în linie directă, nici de alături cari chiar de ar fi fără să le știu eu, le depărtez, las să mă moștenească și institui legatară universală a întregii averi după moartea mea pe Primăria orașului Craiova cu condițiunile și sarcinile ce îi pun mai jos ca să conserve, să administreze și să întrebuințeze averea și veniturile ei în mod strict așa cum îi prescriu. Avera mea și veniturile ei să nu se confunde cu bunurile și veniturile comunei, ci să constituie o casă deosebită sub numele Fondațiunea Alexe și Sofia Caneciu¹⁹.

Avera s-a dovedit a fi una considerabilă, familia dispunând: ca în casa situată pe strada Calea Târgului să se înființeze un azil (ospiciu), care să găzduiască „12 femei văduve, trecute de 40 de ani, de bună moralitate și condiție socială, lipsite de mijloace de trai prin împrejurări de care ele nu sunt de vină” (azilul chiar s-a înființat în casele pe care familia Caneciu le avea pe strada menționată și pentru întreținere erau folosiți anual 15.000 de lei); acordarea în fiecare an, începând cu al doilea an după înregistrarea decesului, unui număr de trei fete sărace dar „de bună moralitate ele și părinții lor”,

¹⁶ „Monitorul Oficial al României”, nr. 46/6 ianuarie 1878, p. 88 (în continuare se va cita: M.O.).

¹⁷ Elena-Steluța Dinu, *A brief summary of the hospital for contagious diseases in Craiova from its foundation until 1907*, în „Research and Science Today – Scientific Review”, nr. 1(11), Târgu-Jiu, Editura Academica Brâncuși, 2016, pp. 6–14.

¹⁸ „Arhivele Olteniei”, an IX, nr. 47–48, Craiova, 1930, pp. 93–96.

¹⁹ *Ibidem*, p. 93.

în regim dotal, suma de 3.000 de lei, pentru a-și putea întemeia o familie; oferirea de burse, în valoare de 100 de lei/persoană/lună, unui număr de șase elevi sărmani, pentru a învăța la o școală de meserii sau una agricolă. Erau preferați copii din mediul rural, cu predilecție cei de pe moșiile familiei. Cei care rămâneau însă corigenți sau dovedeau o „aplicație slabă”, pierdeau această bursă. Se solicita în testament ca toți cei implicați să se îngrijească și să ia garanții „ca aceste burse să-și atingă scopul, adică să producă meseriași și agricultori buni, iar nu postulanți de funcțiuni”.

Nu erau uitați nici bolnavii din ospiciul de alienați, cărora li se oferea suma de 3.000 de lei/an, bani gestionați de Epitropia Madona Dudu.²⁰ Totodată, era prevăzută și acordarea unei subvenții pentru pavilionul de boli contagioase menționat mai sus.

Potrivit dispozițiilor testamentare, toate obiectele de artă, tablourile și vasele de porțelan ale familiei au fost donate Muzeului Aman, constituind colecția Caneciu; în al doilea sau al treilea an de la decesul titularei, Academia Română primea suma fixă de 15.000 de lei pentru a fi folosită în vederea premierii și tipăririi uneia sau mai multor „opere scrise într-o românească frumoasă” și care să trateze subiecte despre moralitate, religie, iubire de patrie, muncă și datorie. În cazul în care Primăria nu se achita de această îndatorire, întreaga sa avere urma să fie atribuită Academiei Române pentru a o întrebuința pentru instituții și fundații, care să formeze „prin o educație națională... buni, morali, muncitori și folositori cetățeni ai țerii”²¹. În 1909, Academia Română primea din partea Primăriei orașului Craiova suma prevăzută în testament, sumă care, la propunerea d-lui Bianu, a fost capitalizată pentru a fi folosită ulterior.²² În bugetul anilor 1943–1945, fondul Caneciu al Academiei Române ajungea la valoarea de 4.315 lei.²³

În cazul în care țara era implicată într-un conflict armat, „de va veni războiul peste Țară”, venitul rămas urma să fie capitalizat și dat Ministerului de Război sau Crucii Roșii Române cu scopul de a-i ajuta pe răniți.²⁴

Municipalitatea s-a achitat de sarcina ce i-a fost trasată în testament, a creat Fundația „Alexe și Sofia Caneciu”, instituție de binefacere care a continuat să existe până la venirea la putere a comuniștilor. În 1923, în cadrul acesteia, activitatea era asigurată de un medic, o conducătoare, doi supraveghetori, un preot, o bucătăreasă, opt doici, o spălătoreasă și doi rânđași, fundație ale cărei venituri erau estimate la 314.084,60 de lei.²⁵

Helene (Elena) Cornetti, născută Zissu

Elena era fiica boierului Marcu Zissu Olaru (grec de origine). S-a născut în satul Olari (fostul sat Vălsănești) din județul Romanați, comuna Pârșcoveni, în a doua

²⁰ *Ibidem*, p. 94; Ioan Constantinescu, *Istoricul Bisericii Maica-Precesta dela Dudu din Craiova*, Vălenii de Munte, 1914, p. 63.

²¹ *Analele Academiei Române. Partea administrativă și desbaterile*, seria II, tom XXIX, 1906–1907, București, 1907, pp. 14–15.

²² *Ibidem*, tom XXXI: 1908–1909, București, 1909, pp. 101, 127.

²³ *Ibidem*, tom LXIV, 1943–1945, București, 1946, p. 448.

²⁴ D.E. Petrescu, *Un splendid colț din România Mare*, Craiova, pp. 88–89.

²⁵ *Bugetul general de venituri și cheltuieli al comunei urbane Craiova pentru anul 1923. 9 luni adică 1 aprilie–31 decembrie 1923*, Craiova, 1923, pp. 13, 44.

jumătate a secolului XIX, și moare în anul 1907. A fost școlită la Paris, urmând cursurile unui pension. În 1870, prin căsătoria cu Elefterie Cornetti²⁶, s-a mutat în Craiova, casa lor din str. Kogălniceanu fiind „un adevărat focar de cultură și civilizație”²⁷. Imaginea lor ne este zugrăvită astfel:

El, bărbat chipeș, purta favoriți mari, bine îngrijiți; ea, mititică, urâțică, cocoșetică, dar foarte deșteaptă²⁸.

Despre Elena am aflat că se ocupa cu organizarea de serate muzicale și acte de caritate. Dintre acțiunile filantropice amintim: donarea, în 1870, a unei sume de bani destinată construirii capelei și finalizării azilului „Elena Doamna”; participarea, ca voluntară, în spitalele cu răniți din Războiul de Independență a României; donarea, în 1878, către armata română a unui număr de șase pieptare din flanelă, două perechi pantaloni din tricot și o duzină de ciorapi de flanelă²⁹; înființarea unei școli de muzică vocală și instrumentală care va purta numele „Fundația Elefterie Kr. Cornetti și Elena Eleft. Cornetti, născ. Zissy”. Această școală de muzică a putut fi realizată și, astfel respectat legatul testamentar al soților Cornetti, datorită implicării primarului Craiovei, Iancu Pesacov, susținut și de viceprimarul Mircea Constantinescu, aceștia refuzând mita în valoare de 500.000 de lei venită din partea rudelor celor doi, pentru a le ceda lor averea. Vânzarea bunurilor familiei Cornetti, de care s-au ocupat cei doi edili, a făcut ca școala de muzică să beneficieze de cele mai generoase fonduri. Învățăământul a fost declarat gratuit, percepându-se taxe numai pentru eliberarea certificatelor de promoție sau a diplomelor de absolvire, dar și pentru examenul de promovare de la finele anului școlar. Această ultimă taxă era depusă la Casa Școalelor, fiind uzitată pentru plata membrilor comisiei de examinare.³⁰ Școala Cornetti, deschisă în 1911, și-a căpătat un renume în scurt timp datorită rezultatelor deosebite dobândite în numai șapte luni de la începerea cursurilor, sub îndrumarea directorului școlii, Gr. Gabrielescu. În Cartea de onoare s-au semnat personalități muzicale de renume mondial: George Enescu, Eduard Caudella, C. Dumitrescu, I. Fotină, N.C. Rabega, Gh. Enacovici, Constantin Dimitrescu, Ana Rozsa-Vasiliu, Caterina Boratto, Tito Schipa, Wislocki Stanislav etc. Școala a funcționat timp de 45 de ani oferind României și lumii întregi nume de referință în lumea muzicală.

Emma Theodorian s-a născut la Craiova, la 15 februarie 1840 (în aceeași zi cu Titu Maiorescu) și a decedat la 24 aprilie 1935, la venerabila vârstă de 95 de ani. A fost sora lui Eugeniu Carada, întemeietorul Băncii Naționale. Căsătorită cu Ion Theodorian, a avut doi fii, cunoscuții scriitori, Mariu Theodorian Carada, fost senator,

²⁶ Consilier municipal (1859), comandant de companie în garda cetățenească a urbei Craiova, prefect de Mehedinți (1877–1879), primul director al Băncii Naționale – filiala Craiova (din 1887) și senator liberal pe viață.

²⁷ Augustin Radu, Cristinela Corina Roșianu, *Școala „Cornetti”*. Anuar 1911–1935, Craiova, Editura Sim Art, 2009, p. 8.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ M.O., nr. 46/6 ianuarie 1878, p. 88.

³⁰ Augustin Radu, Cristinela Corina Roșianu, *op. cit.*, p. 11.

și Caton Theodorian, președintele autorilor dramatici din România.³¹ Avea o educație și o cultură aleasă. În momentul aflării de decesul acesteia, s-a afirmat că a trecut la cele veșnice

putătoarea unei energii de rară calitate între femei, care în cursul vieții sale de aproape un secol a lucrat și a risipit energia sa îmbelsugată în folosul multor așezăminte culturale, create de ea, care constituiau, în vremea aceia începuturile prime ale activității feminine în viața socială și culturală a neamului³².

Dintre acțiunile de întraajutorare la care a luat parte de-a lungul vieții, este menționată cea din 1864 când, în urma unor inundații catastrofale ce au afectat Bucureștiul, Emma și sora sa, Sultana Carada, la solicitarea Mariei C.A. Rosetti, au participat la colectarea de ajutoare pentru sinistrații din capitală. Această acțiune i-a deschis acesteia calea spre activitatea socială căreia i se va dedica în cea mai mare parte a vieții. În 1867, s-a căsătorit cu Ion Theodorian, directorul Prefecturii Gorj, mariaj ce a durat numai 13 ani, rămânând văduvă în 1880. În 1869, i se încredința de către Primăria Craiova conducerea Fundației Dima Popovici, al cărei scop era creșterea fetelor sărmame „de bun neam născute”, activitate pe care a desfășurat-o timp de 20 de ani.³³ În perioada Războiului de Independență a României face parte din Comitetul de Doamne care conduce Spitalul Independența din Craiova. În 1877, făcându-se o serbare în Craiova, în grădina Bibescu (parcul de astăzi) în prezența familiei domnitoare, Emma, asistată de Episcopul Athanasie al Râmnicului, a făcut o colectă pentru răniți.

Odată cu restabilirea păcii, acțiunile sociale, la care Emma a luat parte, au continuat: a fost numită președinta Societății cantinelor școlare înființată la inițiativa primarului N. Romanescu, alături de soția acestuia, amenințată cu desființarea odată cu înlăturarea de la conducerea primăriei a lui Romanescu. Desființarea nu s-a realizat datorită Emmei Theodorian care, cu ajutorul doamnelor din comitet, reușește să le mențină și, pentru care, câțiva ani mai târziu obține, printr-o loterie publică, câteva sute de mii de lei, asigurând, astfel, fondul necesar continuării activității acestora.

Împreună cu Adelina Oltean, a organizat concerte în vederea obținerii de fonduri și subvenții pentru înzestrarea bibliotecii Colegiului „Carol I”, condus de profesorul Mihail Străjean. În 1885, biblioteca își reia activitatea, având fondurile necesare.

Solicitând contribuția societății craiovene, a acționat pentru înzestrarea Crucii Roșii, organizând în orașul natal numeroase baluri. În 1916, când România intră în Primul Război Mondial, deși în vârstă de 76 de ani, o găsim lucrând în cadrul acesteia, la spitalul din Sinaia, oferindu-și serviciile, însoțită fiind de fiul ei, suferind în acea perioadă.³⁴

Ilie Dăinnu ne-o înfățișează ca fiind:

[...] femeia devotată binelui obștesc, și preocupărilor spirituale. Cititul și scrisul erau în

³¹ Ilie Dăinnu, *Emma Theodorianu. O mamă și o educatoare energică*, în „Flori de crin”, Revistă feminină, an IV, nr. 5-6/mai-iunie 1935, p. 3.

³² *Ibidem*.

³³ Mirela Minca-Mălăescu, *Testamentul lui Costache Dima Popovici, temelie Institutului de Fete cu același nume*, în „Oltenia. Studii. Documente. Cercetări”, seria a IV-a, nr. 2, Craiova, Editura Sitech, 2014, p. 310.

³⁴ Ilie Dăinnu, *art. cit.*, p. 4.

deprinderile sale zilnice. O precursoră a feminismului activ și practic în România. O profesoară și educatoare a fetelor și o mamă devotată familiei sale.

Evocând toate aceste calități, considerăm corectă încadrarea acesteia, așa cum o făcuse în anul 1883, ziarul „Romenia” editat în italiană, la Roma, de către viceconsulul Constantin Mitilineu, printre

puținele femei ce se devotau operelor de cultură și asistență socială, alături de Eufrosina Homoriceanu, Elena Elechtenmacher și Maria P. Chițiu.

O scenă mișcătoare, a cărei protagonistă a fost această femeie, care de-a lungul vieții nu a făcut decât să iubească copiii, este evocată astfel:

când ieșea în stradă să se plimbe, proptind într-un toiag bătrânețele sale, totdeauna avea un sac de bomboane. Toți copiii ce-i întâlnea, în cartier, erau dăruiți cu dărnicie de mamă... Acum, când s-a lășit vestea morții ei, toți mititeii veniră cu brațele încărcate de flori, și sicriul scumpei mame era acoperit de aceste prinosuri înflorite ale cetelor de copii... Iar când carul mortuar a pornit spre cimitir – era un automobil – zeci de copii au alergat după el stropind cu lacrimi nevinovate calea spre mormânt a Emmei Theodorian³⁵.

Un alt moment evocat la moartea sa, este cel al lui Horia Furtună, care ne expune o altă trăsătură esențială a acestei femei, înțelepciunea. Întâlnirea celor doi a avut loc în casa fiului ei, Catone:

Pe verandă, D-na Emma Theodorian, despre care auzisem, că e femeie de vastă cultură, citea. În jurul ei Biblia, manuale de botanică, cărți de istorie și literatură.

Lui Catone care se plângea adeseori de casa lui mică, mama i-a replicat astfel:

Casa aceasta așa mică cum e, e prea mare dacă ar fi să intre în ea numai adevărații prieteni³⁶.

Pentru activitatea sa a fost distinsă cu Crucea Comemorativă „Elisabeta”, decorație oferită de Regele Carol I doamnelor care s-au devotat răniților în Războiul de Independență a României.

Zoe Mărăcinescu, făcând parte din corpul profesoral al Școlii Centrale de fete din Craiova, pentru a susține armata română în clipele grele din Războiul de Independență a României, s-a angajat, alături de ceilalți colegi de breaslă, să contribuie cu câte „douăzeci lei fiecare din amputamentele sale mesuale începând de la 1 iulie 1877 și până la finele răzbelului”³⁷. În afară de această sumă, profesoarele Ecaterina Padianu, Zoe Mărăcinescu și Clemence Maldorescu au mai contribuit cu câte 10 lei fiecare.³⁸ În perioada 1876–1894, Zoe Mărăcinescu a condus Institutul de Fete, fiind acceptate toate fetele din Oltenia. A debutat cu 40 de eleve, iar începând cu anul 1896, când a fost instalat în casele proprii, a fost autorizat pentru a școlariza 200 de fete (100 în calitate de interne). Numărul acestora a variat între 80–100 de interne și 22–40 de externe. A

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență*, vol. III (9 mai 1877–15 iunie 1877), București, Editura Academiei Române, 1953, pp. 840–841.

³⁸ Alexandru F. Dinu, *art. cit.*, p. 86.

renunțat la funcția de directorate din motive de sănătate, fiind înlocuită de sora sa, Maria Scarlat Mateescu.³⁹

Maria Titulescu, născută Urdăreanu, a fost nepoata pictorului Theodor Aman, mama sa fiind Luxandra, sora pictorului. A fost căsătorită cu Ion Titulescu, prefect al județului Dolj în perioada grea încercată a anilor Războiului de Independență a României (1877–1878)⁴⁰. A rămas văduvă în 1882, la numai un an de la nașterea viitorului ministru de externe, Nicolae Titulescu, președintele Ligii Națiunilor. A locuit în casele tatălui ei, Ghiță Urdăreanu. Olga Gigurtu o descrie astfel:

Maria Titulescu era o andaluză plină de duh. În salonul ei se adunau în fiecare săptămână câteva cucoane care... preferau să asculte citirea vreunei poezii mai noi, sau mai ales ceva din vreun roman francez la modă. Era un salon fără pretenții, dar care a contribuit la cultivarea clasei conducătoare din acel timp.

În venele acesteia curgea sânge grecesc, mama sa fiind născută Aman, o familie de mari comercianți „boierii și complet românizați”⁴¹.

Cele trei surori, **Olga Gigurtu**, **Zoe N. Mandrea** și **Ana Culcer**, născute la Craiova, în familia avocatului și primarului Barbu Bălcescu, nepoatele lui Nicolae Bălcescu și ale pictorului Theodor Aman, au rămas în memoria colectivă nu numai ca mari doamne ale societății din vremea respectivă, ci și ca scriitoare, acestea surprinzând viața boierească cu obiceiurile și figurile reprezentative din acea perioadă (Mihai Eminescu, I.L. Caragiale, Titu Maiorescu, Vasile Alecsandri), în cele trei volume de amintiri: Olga Gigurtu, „Amintiri și icoane din trecut”⁴², Zoe N. Mandrea, „Icoane din trecut”⁴³ și Ana Culcer, „Amintiri” (manuscris). Despre acestea se spunea că

erau frumoase, deștepte, instruite, pictau frumos. Fură primele domnișoare din Craiova care pictară, dar nu pictură ușoară, cu conturul grosolan și culoare uniformă, fără nuanțare, de se-nvăța mai în urmă. Cântau perfect la pian⁴⁴.

Maiorescu afirma că „în Craiova trei lucruri merită să fie văzute «Grădina Bibescu, Biserica Sf. Dumitru și Domnișoarele Bălcescu»”⁴⁵, afirmație preluată ulterior de I.L. Caragiale, după ce le-a cunoscut pe fete cu ocazia unor vizite în Craiova.

Olga Gigurtu, o figură distinsă a Craiovei, născută la 15 martie 1855 și decedată la 20 ianuarie 1940, s-a căsătorit cu generalul Petre Gigurtu (1876). Nași de cununie

³⁹ Th.I. Ionescu, *Scurt istoric al învățământului particular din Craiova*, Craiova, 1906, pp. 51–53.

⁴⁰ Mama Mariei, Luxandra, născută Aman, soră cu pictorul Aman, s-a căsătorit cu Ghiță Urdăreanu. Ion N. Titulescu s-a născut în satul Titulești, jud. Olt, mai 1838, și a decedat la Craiova, în 1882. A fost licențiat în Drept, la Facultatea de Științe Juridice din Paris, a fost membru al Baroului avocaților din Dolj (1868), procuror general și prim președinte al Curții de Apel din Craiova; deputat de Dolj, în timpul guvernării liberale a lui Ion C. Brătianu (1876–1888) și prefect al județului Dolj, în timpul Războiului de Independență. <https://aman.ro/betawp/wp-content/uploads/personalitati/T/titulescu%20ion.pdf>

⁴¹ M. Theodorian Carada, *Câteva craiovence din secolul al XIX-lea*, în „Arhivele Olteniei”, an XVI, nr. 92–94/ iulie-decembrie 1937, Craiova, pp. 289–290.

⁴² Olga Gigurtu, *Amintiri și icoane din trecut*, Craiova, 1935.

⁴³ Zoe N. Mandrea, *Icoane din trecut*, București, ș.a.

⁴⁴ Caracterizare făcută de către Ana Culcer în manuscrisul său „Amintiri”. Vezi Dumitru Valentin Pătrașcu, *op. cit.*, p. 135.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 153–154.

i-au fost familia Glogoveanu, doamna Glogoveanu fiind „ca familie și avere, cea dintâi Doamnă din Craiova”⁴⁶.

A fost promotoarea a diferite opere de binefacere, printre care și organizatoarea a Crucii Roșii din Craiova în timpul Războiului de Independență a României, fiind distinsă cu numeroase decorații pentru activitatea depusă în domeniul asistenței sociale.⁴⁷ În 1915, aceasta se numără printre numeroasele craiovence cărora ministrul de război le aduce calde mulțumiri pentru implicarea în susținerea materială a Regimentului Rovine nr. 26 și pentru realizarea a 9.780 de diferite obiecte de îmbrăcăminte.⁴⁸

Zoe N. Mandrea (aprilie 1858–13 iunie 1924) a fost căsătorită cu Nicolae Mandrea (mai 1877), președinte la Curtea de Casație din București, cu studii în Germania, membru fondator al Societății literare „Junimea” și bun prieten cu Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, Petre P. Carp.

Cu un bogat bagaj genetic intelectual, era caracterizată de către N. Pătrașcu, ca fiind „de o inteligență și de o putere de observație superioare” putând purta „o conversație plăcută și interesantă, cu gândiri personale în orice subiect social, literar sau artistic, fiind înzestrată, în același timp, cu daruri înnăscute de muzică și pictură”, dar și o mamă a cărei grijă deosebită a fost aceea de a oferi copiilor săi „o educație îngrijită”. Acestor însușiri speciale li se adaugă și dorința sa de a fi alături celor aflați în situații mai puțin fericite. Acesta este motivul pentru care o găsim ca membră în cadrul mai multor societăți: Leagănul Ecaterina, Furnica și ca membru fondator la Societatea Femeilor Române (1892), societate care s-a ocupat cu colectarea și trimiterea unor sume importante de bani românilor de peste Carpați. Societatea Femeilor Române a fost înființată în anul 1892, în urma vizitei părintelui Lucaci din Ardeal care-i prezintă acesteia represaliile la care erau supuși românii din această zonă din partea ungarilor, cu scopul de a ajuta cu bani și cărți școlile și bisericile românești.⁴⁹ În cadrul acesteia, Zoe a deținut funcția de secretară activă. Recunoștința pentru aceste donații vine tot din partea părintelui Lucaci, care, sosind într-o zi în casa acesteia, a ținut să-i mulțumească în numele românilor de peste munți, afirmând:

Acolo orice sumă de bani a d-voastră prețuește cu mult mai mult decât v'ați putea închipui, întărind Românismul⁵⁰.

Fire artistică, și-a îndreptat atenția în egală măsură și spre fetele care manifestau vocație muzicală, sprijinindu-le să intre și să urmeze Conservatorul. Ajutorul era fie personal, fie apelând la diferite cunoștințe.

Ana Culcer (1859–1944) a fost membră a filialei gorjene a Societății Crucea Roșie din România. Urmând exemplul mamei sale, **Elena Culcer** (căsătorită cu dr. Adrian Poenaru), având pregătirea profesională de asistentă medicală „subchirurg” – calitate în care-și ajuta soțul în efectuarea intervențiilor chirurgicale din Spitalul Filantropia

⁴⁶ *Ibidem*, p. 52.

⁴⁷ „Gazeta Municipală: Organ săptămânal de informație și critică edilitară”, nr. 408/28 ianuarie 1940, p. 3.

⁴⁸ M.O., nr. 243/4(17) februarie 1915, p. 10.871.

⁴⁹ Despina Teodorescu, *Femei din trecutul Olteniei*, în „Oltenia”, Craiova, 1943; Constantin Șăineanu, *Noi recenzii: 1926–1929*, București, 1930, p. 234.

⁵⁰ N. Petrașcu, *Salonul Muzical Zoe N. Mandrea*, în „Icoane din lumină”, București, 1941, vol. IV, pp. 199–200.

–, a activat în cadrul filialei doljene a Societății Crucea Roșie și în cadrul Societății pentru Profilaxia Tuberculozei din Craiova. De asemenea, a participat ca voluntar la cel de-al doilea Război Balcanic (1913), activitate răsplătită de Regele Carol I cu medalia „Virtutea Militară” de război, cl. I, de aur, și cu decorația „Avântul Țării” (1913), și în Primul Război Mondial (1916–1918), cu decorația „Meritul Sanitar”, cl. I.⁵¹

Toate aceste doamne din înalta societate fac parte din galeria figurilor feminine marcante ale secolelor XIX–XX, promotoare ale culturii din sudul țării. Aparținând familiilor de vază ale Craiovei, acestea s-au implicat în viața urbei, organizând serate muzicale și întâlniri culturale în care erau dezbătute diverse teme de cultură, dar organizau și evenimente caritabile.

Aceste femei nobile, atât prin atitudine, cât și prin acțiunile desfășurate, au rămas în memoria colectivă dând dovadă de una dintre cele mai importante valori social-umane, *caritatea*, adică disponibilitatea de a se pune la dispoziția semenilor, izvorâtă dintr-o motivație intrinsecă, având rădăcini în sentimentul altruist. Având exemple de mai sus, putem concluziona că această trăsătură s-a creionat la aceste persoane începând cu momentul nașterii și până la formarea lor ca adult, ele trecând prin mai multe etape intermediare: educația din familie, educația școlară, lecția publică, dar și experiența personală. Apelul la altruism cu rezultat caritatea, pe parcursul vieții unui individ dezvoltă sentimente față de semeni și la scară largă, solidaritate.⁵²

În concluzie, putem afirma că în Craiova au existat oameni cu simț filantropic care au ctitorit biserici, au construit școli și spitale, au înființat biblioteci din averile lor, lăsate după decesul lor statului, în acest scop. O societate civilizată, aflată în proces continuu de dezvoltare impunea astfel de gesturi, iar Craiova de astăzi arată astfel și datorită acestor oameni generoși, care s-au încăpățânat să-și iubească din toată inima locul în care și-au dus traiul.

⁵¹ Valentin Pătrașcu, *op. cit.*, p. 71.

⁵² Elisaveta Drăghici, Simona Nastasia Calu, *Despre caritate din perspectiva unui proiect socio-cultural*, în „Revista de Practică Penitenciară”, nr. 3, 2020.

Fotografii ale doamnelor craiovene, membre ale Comitetului de Doamne al Spitalului Independența din Craiova. Sursa: SJAN Dolj, Fond *Vorvoreanu*, dos.1, Fotografii, ff. 56, 59, 60, 63, 76, 95, 121.

Stena Carvetti mare. Yvona

Stena Halapau III. Zina

Maria Chidus

Grigor si Stena Vasilica

Irina NIȚU

DIDIA SAINT-GEORGES, O COMPOZITORE A SECOLULUI XX

DIDIA SAINT-GEORGES, A 20TH – CENTURY COMPOSER

Abstract: Moments from the life and work of Didia Saint-Georges (1888–1979), a composer from Botoșani, highlight her studies in Iași and Leipzig, where she was colleagues with notable figures such as Mihail Jora, Silvia Căpățână (Șerbescu), and Muza Ghermani. According to the existing bibliography and documents in the MNGE Archive, Didia Saint-Georges dedicated herself exclusively to the chamber genre, particularly focusing on songs and piano pieces. She became acquainted with George Enescu within the musical circles of Botoșani in the first decade of the 20th century. Throughout her career, she was repeatedly awarded at the “George Enescu” composition contest in Bucharest, and some of her works were included in the repertoires of prominent instrumentalists, such as Maria Fotino, and featured on the posters of Romanian music concerts in the capital. Didia was a member of the Society of Romanian Composers, an institution founded by George Enescu in 1920. Throughout her career, several of her compositions submitted for evaluation to the Chamber Music Commission were accepted for purchase and performance. Mihail Jora, her close friend since childhood, maintained a correspondence with her that was analyzed this year (“Jora fund” from UCMR’s library), where he confided in her as a wise adviser during the last years of his life. From this perspective, Didia can be seen not only as a creator devoted to the chamber music genre but also as a nuanced understanding of the human soul’s emotions. She was a significant female figure in Romanian music during the 20th century, appreciated both professionally and personally by her colleagues.

Istoria muzicii românești, tânără în comparație cu alte domenii ale culturii noastre, este marcată de contribuții semnificative, de muzicieni, care au reușit pe parcursul secolului trecut să racordeze muzica la realitățile prezentului manifestate dincolo de granițele țării. Au recuperat, într-un timp record, ceea ce alte culturi au dobândit de-a lungul mai multor secole. Desigur, unii dintre aceștia s-au format întâi în marile centre ale Europei, beneficiind de îndrumarea unor profesori cu tradiție. Asimilând nu doar informațiile, ci și spiritul epocii, au avut șansa să observe, să cunoască, să testeze o diversitate stilistică bogată, inexistentă – atunci – în spațiul cultural românesc. Astfel, orizonturile muzicale le-au devenit, dintr-o dată, mult mai largi. Capacitatea de selecție și adaptare a impulsurilor creatoare au putut să se plieze pe structuri compatibile, din punct de vedere estetic, cu propriile concepții.

Compozitorii astfel formați, au pus bazele unei școli muzicale românești cu tradiție. George Enescu, cel mai important reprezentant al ei, a constituit un „motor” al dinamizării culturii muzicale românești la începutul secolului XX. Repurtând succese fulminante încă de la finele secolului XIX, în Franța, a devenit model pentru tinerii compozitori români și ulterior fervent susținător al acestora. Premiul Național de Compoziție „George Enescu”, instituit în anul 1913, cu scopul declarat de a-i sprijini, a fost esențial pentru dezvoltarea unui repertoriu muzical valoros în țara noastră. Timpul a dovedit că majoritatea câștigătorilor acestui concurs au devenit personalități, adevărate repere ale peisajului muzical românesc al secolului XX.

În acest context, se remarcă numele uneia dintre cele care a obținut, în repetate rânduri, distincții în cadrul Premiului Național de Compoziție „George Enescu”: Didia Saint-Georges.

Puținele date oficiale, care se cunosc despre Didia Saint-Georges, sunt consemnate în volumul „Compozitori și muzicologi români. Lexicon”¹, datorat regretatului muzicolog Viorel Cosma. Din mărturisirile acestuia, însăși autoarea și-a completat fișa lexicografică.² Mai mult, ea a pus pe hârtie nu doar compoziții muzicale, ci și unele dintre amintirile sale – dedicate – cum aflăm tot de la Viorel Cosma, unei serii de interviuri radiofonice acordate realizatoarei Despina Petecel. Ulterior, acestea au fost publicate³, astfel încât parcurgerea lor oferă cititorilor informații interesante. Desigur, există și alte surse bibliografice, adiacente, care conturează mai bine amintirile creatoarei, completându-le. Dar ceea ce rezultă din toate scrierile este legătura sa specială cu George Enescu, faptul că întâlnirile cu muzicianul român, deși puține, au fost semnificative pentru devenirea ei artistică.

Studii la Leipzig și debutul componistic

Familia sa era una cu tradiție. Tatăl, Alexandru Saint-Georges (1854–1904)⁴ a fost o personalitate a orașului Botoșani, inginer cu studii la Praga, compozitor și animator al vieții culturale botoșănene⁵. Datorită lui, Maria Alexandra (Alexandrina?) Saint-Georges, alintată Didia, (24 septembrie 1888–1979), fiica sa din căsătoria cu Maria Stroici (1860–1947), și-a început studiile în familie, primind o educație muzicală încă din copilărie. A cunoscut pianul de mică, fiind îndrumată în tainele acestuia tot de către tatăl său. Examenul de pian l-a susținut, mai târziu, cu profesorul Enrico Mezetti de la Conservatorul din Iași⁶, unde a beneficiat de studii muzicale specializate. Le-a aprofundat la Conservatorul Regal de Muzică din Leipzig, Germania, în perioada

¹ În prima sa ediție, din anul 1965. Apare și în Viorel Cosma, *Muzicienii români. Lexicon*, București, Editura Muzicală, 1970, p. 389.

² Vezi Viorel Cosma, *Florilegiu Enescian*, Iași, Editura Pim, 2016, p. 214.

³ *Enescu m'a dit*, în „Caiete botoșănene”, Botoșani, nr. 8–11, an 1985/ Ateneu, Bacău (Supliment). Totodată, pagini despre Mihail Jora din aceleași „Amintiri” sunt incluse în volumul *Mihail Jora. Studii și documente*, București, Editura Muzicală, 1995, pp. 387–390. În arhiva pianistei se află manuscrisul „Amintiri” (48 de pagini), al Didiei Saint-Georges (vezi p. 390 din Mihail Jora, *op. cit.*).

⁴ Vezi Ionel Bejenaru, *Dicționarul botoșănenilor*, Iași, Editura Moldova, 1994, p. 221.

⁵ Din prima căsătorie a acestuia, a avut un fiu, Alexandru Saint-Georges, întemeietorul muzeului cu același nume. Emanoil Ciomac descrie într-o cronică o întâmplare hazlie din anul 1912, care îi implică pe Alexandru Saint-Georges, elev la Liceul „Laurian” din Botoșani, sora lui, Didia-Saint-Georges, și pe George Enescu, cu referire la cel mai îndreptățit posibil câștigător al Premiul Național de Compoziție instituit de muzician. În volumul său, *Enescu*, București, Editura Muzicală, 1968, p. 144. Despre același eveniment se relatează și într-un document publicat în *Memoria arhivelor botoșănene. George Enescu*, Iași, Editura Pim, 2016, p. 117, și pare important, căci ilustrează admirația tinerei Didia pentru muzicianul George Enescu mult timp înainte de a-l întâlni sau asculta, efectiv.

⁶ Școala de Muzică și Declamațiune din Iași (prima denumire a Conservatorului din Iași) a fost înființată în anul 1860, prin decretul lui Al. Ioan Cuza, vezi <https://www.arteiasi.ro/despre-unage/prezentare/istoric/>, accesat la 19.01.2024.

1907–1913.⁷ Astfel, la doar 19 ani devenise eleva celebrilor profesori Emil Pohl – teorie muzicală, Stephan Krell – compoziție și Robert Teichmüller – pian.⁸ Aproape concomitent, un alt tânăr compozitor român, Mihail Jora, studia în același conservator. Atunci s-a legat o frumoasă prietenie între cei doi muzicieni, păstrată până la finalul vieții celui din urmă. Și Muza Ghermani – viitoarea soție a muzicologului Emanoil Ciomac, cunoștințe apropiate ale Didiei, respectiv Silvia Căpățână – o altă „stea” a pianisticii românești, au studiat în paralel Conservatorul din Leipzig. Iată, deci, trei prezențe feminine botoșănene, care s-au integrat ulterior în peisajul muzical românesc.

Debutul componistic al Didiei Saint-Georges a fost semnificativ, rezultat al talentului, respectiv al educației la nivel înalt de care a beneficiat în tinerețe, atât în domeniul compoziției, cât și al interpretării pianistice. Din această perioadă timpurie datează primele sale manifestări în sfera creației muzicale: „lieduri” pentru voce și pian, compuse începând cu anul 1907.⁹ Ele au fost „presărate” de-a lungul întregii cariere, fiind bazate pe textele unor poeți preferați, germani și români totodată: Otto-Julius Biernbaum, Joseph Eichendorff, Eduard Möricke, Șt.O. Iosif, Mihai Eminescu, Octavian Goga, Mariana Dumitrescu ș.a. Autoarea a rămas mereu atașată de genul cameral, creațiile sale încadrându-se exclusiv în această zonă.¹⁰ Alături de piese pentru voce și pian, a abordat îndeosebi muzica pentru pian solo, ce reunește la rândul său câteva titluri distincte. Ca mărturie stau partituri tipărite la edituri din Leipzig¹¹ și manuscrise ale compozitoarei, precum cel al „Suitei pentru pian, op. 4”, aflat în arhiva Muzeului Național „George Enescu”.

Opusuri premiate la Concursul Național de Compoziție „George Enescu”

De dimensiuni relativ restrânse, lista compozițiilor semnate Didia Saint-Georges cuprinde însă pagini semnificative, analizate de juriul Premiului Național de Compoziție „George Enescu” și distinse de fiecare dată cu mențiuni. Acest fapt constituie una dintre dovezile cele mai clare că talentul compozitoarei a fost apreciat, iar perseverența ei în domeniul componistic n-a fost deloc în zadar. George Enescu, însuși, participa la selectarea lucrărilor premiate, și, conform mărturisirilor Didiei, a încurajat-o personal, îndemnând-o în repetate rânduri să rămână pe acest drum spinos – al compoziției. Personalitate discretă, ea s-a exprimat cel mai bine în genul cameral-miniatural, iar recunoașterea oficială a autenticității și stilului personal s-a datorat inițial celor „12 Variațiuni pentru pian pe un cântec evreiesc, op. 3”, respectiv „Suitei românești pentru pian”, „De la musique avant tout chose, op. 4”, ambele dedicate pianului și premiate în

⁷ Mihail Jora – *Studii și documente...*, p. 387. Alte surse menționează încheierea studiilor la Leipzig în anul 1910. În rândurile de față, am optat pentru preluarea datei furnizată chiar de autoare în „Amintirile” sale.

⁸ Viorel Cosma, *Muzicieni Români...*

⁹ Liedul „La mijloc de codru des”, pe versuri de Mihai Eminescu de Didia Saint-Georges este compus în 1907. Vezi Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești*, București, Editura Muzicală, 1968, vol. VIII, p. 456.

¹⁰ Vezi Mihai Popescu, *Repertoriul general al creației muzicale românești*, București, Editura Muzicală, 1981, vol. II, pp. 286–288.

¹¹ „Cântece” („Dragă codrule”, „La mijloc de codru des”, „Dorurile mele”, „Lună, lună”) pe versuri de Șt.O. Iosif, M. Eminescu și O. Goga, publicate la Litogr. Otto Junne, Leipzig, 1914.

anii 1929 și 1930 la Concursul Național de Compoziție „George Enescu” de la București. Cu „Sonatina pentru pian, op. 6”¹², câștiga, din nou, Mențiunea I onorifică, în anul 1943, înaintea lui Eugen Radovici, premiantul celei de-a doua.

Statistic, Didia, cu cele trei mențiuni din carieră, reprezintă unica personalitate feminină – autoare și posesoare a unui număr atât de mare de distincții din istoria concursului. Alături de ea, mai figurează printre câștigători compozitorul Hilda Jerea (Mențiune II, în anul 1934, respectiv Premiul II, în 1946)¹³ și Rodica Soutzo (Mențiune II, în 1933)¹⁴.

Relatări despre George Enescu

Aminirile Didiei Saint-Georges au fost republicate în anul 2016, de Viorel Cosma, în volumul „Florilegiu enescian”, datorită faptului că includ numeroase referiri la George Enescu, apreciindu-li-se atât valoarea memorială, cât și expresivitatea. Plăcut de parcurs, ele redau diverse episoade trăite în preajma lui George Enescu, întâlnirea cu rudele lui, cu Maruca, „pe atunci femeie inspiratoare”¹⁵, impactul compozițiilor enesciene asupra familiei Saint-Georges și multe altele.

Didia Saint-Georges a făcut cunoștință cu George Enescu, conform propriilor mărturisiri, în casa lui Cristea Ciomac (fratele muzicologului Emanoil Ciomac):

Pe Enescu l-am cunoscut personal la Botoșani, prin 1918–1919. [...] Odată la masă, după o lungă conversație, Maestrul m-a întrebat „il y a combien du temps que vous n’avez été à Paris?”, la care am răspuns „mais maître, je n’y ai jamais été”. Îi făcusem impresia unei persoane care se duce la Paris, așa cum se duc altele la București¹⁶.

Îl ascultase pe G. Enescu cu câțiva ani înainte, în 1915, la Ateneul din București, acompaniat de pianistul și compozitorul Theodor Fuchs.¹⁷ Proaspăt întoarsă de la studii, îi trimisese spre consultare două caiete cu liedurile sale, publicate de Otto Junne, la Leipzig.¹⁸ Mai târziu, în jurul anului 1929 – stabilită de doi ani la București, i-a trimis prin intermediul lui Ionel Gherea, unul dintre pianistii acompaniatori ai lui Enescu în țară, „Variațiunile pentru pian pe un cântec evreiesc”. După parcurgerea manuscrisului, muzicianul i-a transmis să înscrie lucrarea la Concursul de Compoziție „George Enescu”. Nu doar amintirile Didiei, ci și „istoria” consemnează reușita acelei inițiative, soldată, la 21 decembrie 1929 cu acordarea unei mențiuni la competiția amintită.

¹² Toate aceste trei creații sunt menționate și în volumul lui Adrian Oliviu Stoica, *Creația pianistică românească între anii 1900–1945. Direcții stilistice*, București, Editura Muzicală, 2007, pp. 237, 242, 244, respectiv O.L. Cosma, *op. cit.*, p. 456.

¹³ Vezi N. Missir, Mircea Voicana, *George Enescu*, București, Editura Muzicală, 1964, pp. 339–341.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Viorel Cosma, *Florilegiu Enescian...*, p. 217.

¹⁶ *Ibidem*, p. 220.

¹⁷ În monografia coordonată de M. Voicana și N. Missir, *George Enescu...*, pp. 172–173, sunt consemnate mai multe recitaluri ale acestor doi instrumentiști susținute la Ateneul Român din București în perioada ianuarie-februarie 1915.

¹⁸ Viorel Cosma, *Florilegiu Enescian...*, p. 217.

Acest lucru m-a încurajat așa de mult, încât în 1930, iarna următoare, am scris Suita pentru pian pe motive românești intitulată Suite Roumaine și dedicată maestrului Enescu¹⁹.

În cele patru părți constitutive, „De haz”, „De dor”, „Păpușele”, „Calul bălan”, compozitoarea a încercat să utilizeze într-o scriitură pianistică de factură clară, modernă dar expresivă, anumite melodii cunoscute din folclorul urban, demonstrând că și acesta poate constitui o sursă de inspirație pentru creația muzicală contemporană.

G. Enescu a studiat „Suita”, fiindu-i oferită chiar de către autoare în anul 1931, după un concert susținut la Botoșani.²⁰ Găsim, astfel, justificarea existenței acestui manuscris cu dedicație olografă în biblioteca personală a muzicianului, astăzi Arhiva Muzeului Național „George Enescu” (M.N.G.E.).

Relatările Didiei cu privire la întâlnirile sale cu George Enescu îi poziționează fie la Botoșani²¹, fie la București, la ședințele Societății Compozitorilor Români, la diverse concerte („Oratoriul de Paști” de P. Constantinescu) și chiar în casa din spatele Palatului Cantacuzino, reședința soților Enescu în perioada 1945–1946, unde era invitată la seratele muzicale organizate de Maruca. Didia se afla, așadar, în cercurile muzicale frecventate de George Enescu, având prieteni comuni pe Mihail Jora, Muza și Emanoil Ciomac, Ionel Gherea, Florica Musicescu, Maria Fotino, Lisette Georgescu ș.a.

Membră a Societății Compozitorilor Români din București

Viața Didiei Saint-Georges nu pare să fi fost una ușoară. Și-a pierdut tatăl în 1904, când avea aproape șase ani. Reîntoarsă de la studiile din Leipzig, s-a căsătorit – era chiar în luna de miere în anul 1915, când l-a ascultat întâia oară pe George Enescu, la București, la Ateneu, și i-a transmis acestuia primele sale partituri. A divorțat, având grijă de fetița ei, Monica, apoi de mamă și nepoți, pendulând între București, Botoșani sau Buzău – unde i se stabilise fiica, după încheierea studiilor. Cele două războaie mondiale au adăugat numeroase greutăți în viețile tuturor, astfel că, după propriile mărturisiri, i-a lipsit timpul și starea pentru creație:

În 1948 a trebuit să părăsesc definitiv Moldova și am venit la Buzău, unde timp de șapte ani am îngrijit de nepoții mei, un băiat și o fetiță. Epocă destul de tristă în care muzica și compoziția n-au existat pentru mine, până la pensionarea mea în 1955, când mi-am regăsit personalitatea – nu mai speram la așa ceva²².

Didia figurează ca membru al Societății Compozitorilor Români din anul 1928²³

¹⁹ *Ibidem*, p. 224.

²⁰ Este consemnat faptul că Enescu a realizat un turneu de concerte în orașele din România în perioada octombrie – decembrie 1931, iar la Botoșani a cântat în data de 13 noiembrie. Vezi M. Voicana, *George Enescu...*, p. 219.

²¹ Vezi amintirile referitoare la seratele organizate în cinstea lui George Enescu, la sugestia ei, în salonul doctorului dentist Lustgarten, cu a cărui fiică a fost colegă de pension; în Viorel Cosma, *Florilegiu Enescian...*, pp. 230–232.

²² Viorel Cosma, *Florilegiu Enescian...*, p. 237.

²³ Vezi Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, București, Editura Muzicală, 1995, p. 58. Totodată, din cercetarea corespondenței sale cu Mihail Jora – păstrată în Fondul Jora al Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România – reiese că a fost sprijinită de acesta ca să intre în rândurile membrilor uniunii.

și apare în câteva dintre documentele oficiale ale instituției, de-a lungul timpului, ca autoare a unor piese propuse spre achiziție, unele acceptate, altele nu. Se remarcă preocuparea ei pentru folclor din „Cântecele populare” pe care le-a armonizat și trimis spre evaluare Comisiei de Muzică de cameră, în 1934. Doi ani mai târziu (1936), numele i-a fost inclus pe afișul unui concert al Asociației Musica Nova, alături de cele ale lui George Enescu, Mihail Andricu, Constantin Silvestri, Mihail Jora și Marcel Mihalovici.²⁴ O vreme, creațiile sale s-au succedat cu consecvență, fapt subliniat și de includerea uneia dintre ele în concertul aniversar al Societății Compozitorilor Români, în 1945.

Cu prilejul sărbătoririi a 25 de ani de la fondarea acesteia, s-a organizat un prim concert de muzică de cameră, la Sala Dalles, în data de 3 iunie 1945. Printre compozitorii ale căror piese figurau în program, Didia se remarcă drept unica prezență feminină, alături de George Enescu, Robert Kremer, Nicolae Bucliu, Paul Jelescu, Ion Bohociu, Ion Scărlătescu, Matei Socor, Alfred Alessandrescu, Constantin Bugeanu și Leon Klepper. Maria Fotino a interpretat, cu acea ocazie, „Sonatina pentru pian” de Didia Saint-Georges. Despre momentul respectiv, autoarea își amintește:

A fost admirabil executată de pianistă, cu toate că ei nu-i prea plăcea Sonatina. Am stat mult cu Maria Fotino la Florica Musicescu acasă, arătându-i cum să o interpreteze [...]. Dar, rezultatul a fost minunat – succes de public; și Manole Ciomac, care ședea lângă Enescu în sală, a venit la mine și mi-a spus că i-a plăcut mult maestrului Sonatina²⁵.

Desigur, aceasta fusese deja distinsă cu o mențiune în cadrul concursului Enescu, în anul 1943. Amintirile compozitoarei dezvăluie și amănunte referitoare la travaliul componistic, nu doar despre succesul final; amintește, spre exemplu, rolul pe care le-au jucat sfaturile lui Mihail Jora în definitivarea formei finite a „Rondo-ului” – ultima parte a „Sonatinei”.

Pauzele au întrerupt însă aceste reale momente de împlinire artistică. Din analele Societății Compozitorilor Români (S.C.R.), analizate de muzicologul Octavian Lazăr Cosma în lucrarea sa monumentală dedicată instituției, rezultă că în anul 1950 numele Didiei era trecut, pe o listă obscură, în coloana compozitorilor „inactivi sau necunoscuți”²⁶. Pe de altă parte, în perioada 1956–1960 se observă regularitatea cu care compozitoarea a reînceput să trimită Comisiei de Muzică de Cameră a S.C.R. diverse creații pentru achiziție. Iată fragmente din procesele verbale²⁷ ale respectivelor adunări, ce vizează titluri și scurte caracterizări ale unor compoziții semnate de Didia Saint-Georges în acei ani:

7 noiembrie 1956: *Variațiuni pentru pian pe o temă evreiască.* Lucrarea este scrisă cu muzicalitate și meșteșug. Scriitura pianistică este interesantă.

12 iunie 1957: *Trei cântece pe teme populare,* pentru voce și pian: două de Bartók, una de Zirra. Piesele sunt compuse cu muzicalitate, simplu și cu gust. Sunt prezentate într-o formă muzicală originală. Se recomandă pentru achiziție și difuzare.

²⁴ *Idem*, p. 92.

²⁵ Viorel Cosma, *Florilegiu Enescian...*, p. 234.

²⁶ Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, București, Editura Muzicală, 1995, p. 188.

²⁷ Publicate în *Muzica românească în arhive. Procese verbale ale ședințelor comisiilor „Simfonic” și „Muzică de cameră” din Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor din România*, vol. I (1951–1963), București, Editura Muzicală, 2020, pp. 125, 155, 166, 188, 200, 217, 276, 306.

23 octombrie 1957: *Vals de concert pentru două pianе*. Lucrarea se ascultă cu plăcere, este scrisă cu muzicalitate și meșteșug. Se recomandă pentru difuzare.

2 aprilie 1958: *Șase cântece pe text german*. Cântecele nu se propun pentru achiziție, fiind scrise cu stângăcie, cu lipsă de măiestrie.

28 mai 1958: *Vals de balet*, pentru pian. Lucrarea nu prezintă suficient interes artistic pentru a putea fi propusă la achiziție.

19 noiembrie 1958: *Vals sentimental* pentru pian. Deși lucrarea dovedește sensibilitate și muzicalitate, stilul în care este scrisă nu mai corespunde preocupărilor actuale ale Uniunii Compozitorilor. Nu se recomandă la achiziție.

3 februarie 1960: *În amurg*, pentru voce și pian, versuri Miha Dragomir. Piesa este scrisă cu muzicalitate, într-o manieră romantică de bună calitate care se potrivește cu lirismul versurilor. De asemeni este bine scrisă atât pentru voce, cât și pentru pian. Se recomandă la achiziție și difuzare.

26 octombrie 1960: *Cântecul de zori*, versuri Mariana Dumitrescu. Cântecul are un caracter miniatural, scris cu muzicalitate și exprimă în mod sugestiv conținutul versurilor pline de valori poetice. Se recomandă la difuzare și achiziție.

Parcurgând caracterizările comisiei – alcătuită din diverși compozitori, dintre cei mai reprezentativi ai muzicii românești ai acelor vremuri – rezultă, indiferent de verdictul acestora – că era apreciată muzicalitatea specifică tuturor compozițiilor Didiei. Stilul acestora pare să fi devenit, la un moment dat, incongruent cu tendințele novatoare ale timpului – fapt menționat într-un raport citat anterior, dar acesta e menit să confirme unitatea concepției adoptată în mod voluntar de autoare în ansamblul creației sale.

Concluzii

Dincolo de toate aceste aspecte, Didia Saint-Georges rămâne una dintre puținele prezențe feminine în domeniul artei componistice românești ale secolului XX. Chiar dacă amprenta sa nu a fost suficient de puternică pentru a se impune într-un mediu artistic dificil, cu siguranță merită a fi adusă în prim-plan datorită rezultatelor și succeselor profesionale la început de carieră, perseverenței, modestiei și discreției, care par să o fi caracterizat pe compozitoare. Calități mult apreciate de George Enescu, acestea au fost, probabil, și cele care l-au determinat să păstreze legătura cu ea ori de câte ori a fost posibil acest lucru. Ca dovadă, a rămas consemnată una dintre scrisorile maestrului, trimisă Didiei la 14 septembrie 1951, cu mulțumiri pentru urările primite cu prilejul aniversării a 70 de ani²⁸:

26 Rue de Clichy – Paris (9-e)
Ce 14 Sept. 1951

Merci de tout coeur, chère Madame, pour vos vœux qui me rappellent tant de souvenirs. Croyez-bien que je pense à mes amis avec la même fidélité, et daignez agréer l'hommage de mon respectueux dévouement.

Georges Enesco.

²⁸ Scrisoare publicată în *George Enescu. Scrisori*, București, Editura Muzicală, 2015, vol. III, pp. 258–259.

Așadar, iat-o amintită de muzicianul român ca pe unul dintre „prieteni” căruia el îi rămânea fidel și de care îl legau numeroase amintiri comune.

O altă corespondență²⁹, purtată cu Mihail Jora, prieten nedespărțit în anii tinereții, dezvăluie în Didia și o adevărată confidentă. Fostul coleg de la Conservatorul din Leipzig, cel cu care a cutreierat nu doar Leipzig-ul, ci și munții României, cu care a împărtășit bucurii și tristeți de-a lungul timpului, înconjurați de prieteni și surse comune de inspirație muzicală (poemele Mariane Dumitrescu, bunăoară), îi scria constant, îi împărtășea gândurile în legătură cu situații ale vieții muzicale din București ori cu propriile sale compoziții. Didia poate fi privită – din această perspectivă, nu doar ca o creatoare dedicată genului muzical cameral, ci și ca o fină înțelegătoare a stărilor sufletești, o personalitate feminină apreciată atât în plan profesional, cât și uman, de colegii săi compozitori.

A fost comemorată, la 125 de ani de la naștere, la Botoșani, unde s-a emis o ștampilă cu chipul ei, aplicată pe toate scrisorile expediate în data de 24 septembrie 2013.³⁰

Astăzi, ar fi interesant de căutat și cercetat în amănunt surse documentare din diverse arhive, care să permită reconstituirea mult mai multor momente din viața și creația Didiei Saint-Georges.

Bibliografie

- Emanoil Ciomac, *Enescu*, Editura Muzicală, București, 1968.
- Lavinia Coman, *Mihail Jora către Didia Saint-Georges. Un serial epistolar inedit*, Revista „Muzica”, nr. 2/2018.
- Lavinia Coman, *Florica Musicescu, o fondatoare a școlii românești moderne de pian*, Revista „Muzica”, nr. 1/2020.
- Viorel Cosma, Octavian Lazăr, *Universul muzicii românești*, București, Editura Muzicală, 1995.
- Viorel Cosma, Octavian Lazăr, *Hronicul muzicii românești*, vol. VII, București, Editura Muzicală, 1986.
- Viorel Cosma, *Florilegiu Enescian*, Iași, Editura Pim, 2016.
- Viorel Cosma, *Muzicieni Români. Lexicon*, București, Editura Muzicală, 1970.
- Viorel Cosma, *Muzicieni din România. Lexicon*, vol. VIII, București, Editura Muzicală, 2005.
- Viorel Cosma, *George Enescu. Scrisori*, București, Editura Muzicală, vol. III, 2015.
- Ilinca Dumitrescu, *Mihail Jora. Studii și documente*, Editura Muzicală, București, 1995.
- M. Voicana, N. Missir (coord.), *George Enescu*, București, Editura Muzicală, 1964.
- Ed. îngrijită de Elena Rotărescu, *Muzica românească în arhive. Procese verbale ale ședințelor comisiilor „Simfonic” și „Muzică de cameră” din Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor din România*, vol. I (1951–1963), București, Editura Muzicală, 2020.

²⁹ Lavinia Coman, *Mihail Jora către Didia Saint-Georges. Un serial epistolar inedit*, pp. 68–87, în revista „Muzica”, nr. 2/2018, vezi și scrisorile Didiei către M. Jora din Fondul Jora al U.C.M.R.

³⁰ Informație regăsită în articolul *Omăgiu Didiei Saint-Georges la 125 de ani de la nașterea sa*, de Cristina Prodan (fiica Zizei Spiridon Baboiu din Botoșani, prietenă apropiată a Didiei), semnată mai multor articole dedicate compozitoarei; vezi <https://didiasaintgeorges.wordpress.com/2017/07/05/omagiu-didiei-saint-georges-la-125-de-ani-de-la-nasterea-sa/> accesat la 1.02.2024. Imaginea ștampilei a fost preluată de pe blog, cu acordul autoarei articolului.

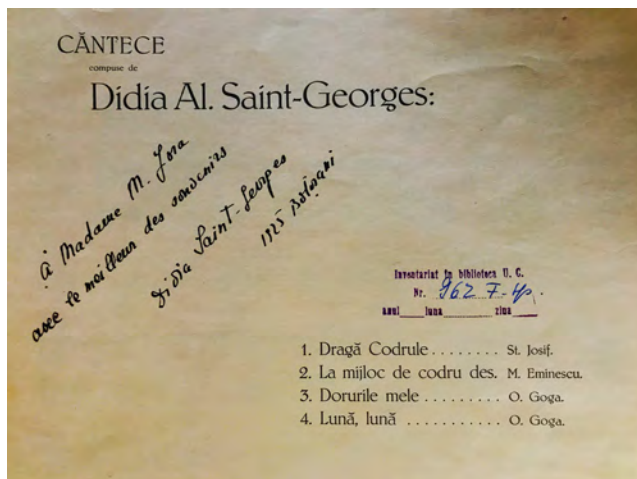
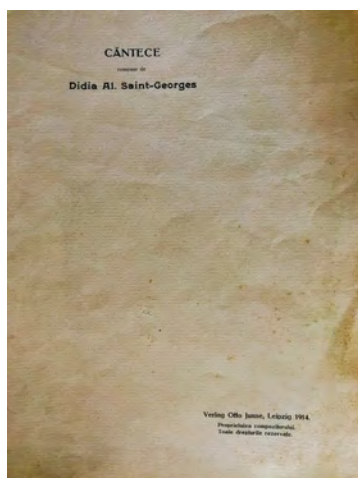
Mihai Popescu, *Repertoriul general al creației muzicale românești*, București, Editura Muzicală, 1981, vol. II.

Adrian Oliviu Stoica, *Creația pianistică românească între anii 1900–1945. Direcții stilistice*, București, Editura Muzicală, 2007.

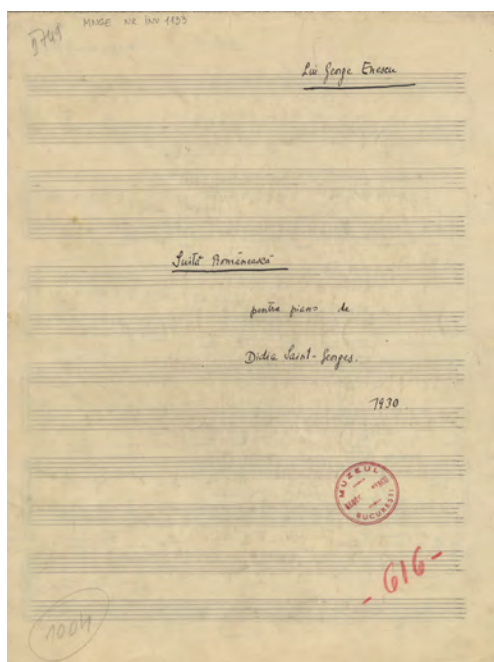
Didia Saint-Georges, *Cântece*, Leipzig, Editura Otto Junne, 1914 (partitură din Fondul Jora al U.C.M.R.).

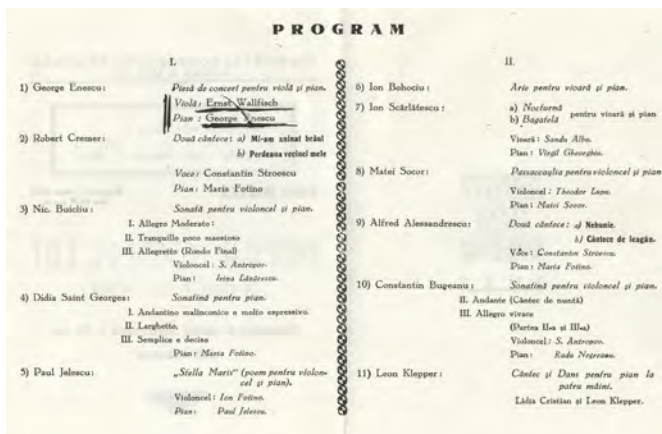
Mihail Jora și Didia Saint-Georges (Leipzig, 1913). Sursa: Colecția Ilinca Dumitrescu – fotografie preluată din albumul „Mihail Jora. Studii și Documente.”

„Partitura Cântecelor” de Didia Saint-Georges, Editura Otto Junne, Leipzig, 1914, pagină cu dedicație către soția lui Mihail Jora. Sursa: Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor din România, Fondul Jora.

Didia Saint-Georges – Suita română pentru pian, pagini de manuscris. Sursa: Arhiva Muzeului Național „George Enescu”.

Program de sală, Sala Dalles, 3 iunie 1945. Sursa: Arhiva Muzeului Național „George Enescu”.

Ștampilă cu chipul Didiei Saint-Georges (realizată prin obliterate).

Consuela-Elena GRECU

O MUSCELEANCĂ DE SUCCES ILEANA CEAUȘU-PANDELE (1927–2011)

A SUCCESSFUL WOMAN FROM MUSCEL: ILEANA CEAUȘU-PANDELE (1927–2011)

Abstract: Ileana Ceaușu-Pandele was one of Romania's greatest plastic artists, particularly renowned for her book illustrations. During the communist period, she illustrated works for major publishing houses, leaving a lasting impression on generations with her images from beloved tales such as "Capra cu trei iezi" and "Ursul păcălit de vulpe". In addition to illustrating more than 40 children's books, she excelled in various other visual arts techniques, including watercolor painting, glass painting, and easel graphics. Her work extended to creating commercial, cultural, and festive posters, as well as labels, packaging, and folders for discs. Recognized both nationally and internationally for her colorful and imaginative illustrated books, Ileana Ceaușu-Pandele remains a beloved figure among children, thanks to the many books that have been republished and continue to spark their imagination.

Născută la 13 martie 1927, în Poinarii de Muscel, Ileana Ceaușu a făcut parte din extraordinara pleiadă de artiști dedicați în exclusivitate ilustrației pentru copii, ce au conturat arta graficii românești de carte pentru copii în perioada anilor 1960–1980. La vârsta de opt luni, artista își pierde tatăl, dar nu o împiedică să învețe, astfel încât clasele I–VIII le parcurge la Gimnaziul Industrial de fete din Câmpulung Muscel, iar, în anul 1952, absolvă Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” din București, secția grafică. Între anii 1952–1962, lucrează ca redactor artistic la Editura Tineretului, București, iar, începând cu anul 1958, devine membră a Uniunii Artiștilor Plastici. Din anul 1952, lucrează în domeniul graficii publicitare și șevalet, cu deosebire în domeniul ilustrației de carte pentru copii, și începe să participe la expoziții de grafică, expoziții regionale, saloane republicane de desen și gravură (afiș, ilustrație de carte, acuarelă, pictură pe sticlă). Anul 1968 este dedicat participării la saloanele republicane de carte din cadrul concursului „Cele mai frumoase cărți ale anului”. Începând cu anul 1969, participă anual cu cărți și ilustrații originale de carte la expozițiile de carte și ilustrație de carte românească de peste hotare (Moscovă, Bologna, Bratislava, Varșovia, Berlin, Belgrad, München, Leipzig, Nisa, Frankfurt, Cairo, Tel Aviv). Lucrările sale se găsesc în colecții de stat și particulare din România, Republica Cehă, Slovacia, Elveția, Germania, Franța, Italia, S.U.A., Anglia și Israel.¹ (Fig. 1)

Pictorița musceleană, graficiană, formată la clasa de grafică a lui Iosif Molnar, grafician pragmatic, cu un aport substanțial în arta afișului românesc, Ileana Ceaușu-Pandele a intrat imediat din atelierul școlii în munca abruptă editorială, într-o perioadă, nu doar sumbră politic, ci și pauperă tehnologic. Poate, chiar aceste neajunsuri din prima parte a carierei, au modelat temperamentul exuberant al ilustrațiilor sale, care

¹ Album *Ileana Ceaușu-Pandele – Acuarelă*, oct.-nov. 1986, Galeria Căminul Artei, Uniunea Artiștilor Plastici din R.S.R., p. 2.

au explodat în prim-planul editorial de la debutul anilor '70, rămânând și astăzi repere solide în memoria copilărilor de oricând.²

A avut expoziții personale la București (1975, 1976, 1982, 1986), Iași (1977), Arad (1977), dar și în Republica Federală Germania (Singen-1978; Grafing-1980, 1982, 1984). A participat cu lucrări la Saloanele anuale naționale de grafică și la Saloanele republicane de carte, dar a fost prezentă și la marile întâlniri internaționale de carte ilustrată pentru copii din Moscova, Bologna, Bratislava, Leipzig. A colaborat cu ilustrații la edituri din Italia, Franța, Elveția și a fost recompensată cu Medalia de aur și Premiul pentru ilustrații la concursul „Cele mai frumoase cărți ale anului” (București, 1968), Premiul la concursul „Cele mai frumoase cărți ale lumii” (Leipzig, 1970) și Diplomă la concursul „Cele mai frumoase cărți ale anului (București, 1972).³

Imediat după absolvirea studiilor, Ileana Ceaușu-Pandele a fost angajată la Editura Tineretului, unde timp de 10 ani a asigurat estetica cărților îndeplinind funcția de tehnoredactor (denumirea proletară de tehnoredactor corespunde actualei denominări art-director), unde o regăsim pe coperte sau în casetele tehnice ale cărților cu numele de Elena Ceaușu. Acei ani petrecuți în interiorul unei edituri specializate în cartea ilustrată pentru copii, i-au adus un plus de viziune și meșteșug, care se vor repercuta în cariera ulterioară a artistei, căci la o evaluare în dinamica timpului sunt sesizabile diferențele dintre cele două perioade, ante și post editură.⁴

Cărțile ilustrate de artistă în perioada 1952–1962, cât a funcționat strict în cadrul editurii, au acel aer sumbru, grav, de copilărie ordonată matur de doctrina timpului, dar odată cu liberalizarea ideologică din anii '60, care a corespuns și cu intrarea artistei în activitatea independentă, linia grafică virează spre o ofensivă exuberanță stilistică, cu accent pe personaje care colectează în morfologia lor emoții, decoruri, acțiuni, mai ales că, artista începe să utilizeze mai des personaje din regnul animal înzestrate cu expresii umanizate, producând acel efect de inedit și mirare spontană din partea cititorului indiferent de vârstă. Din 1962, Ileana Ceaușu-Pandele părăsește Editura Tineretului și intră în regim liberal de muncă, realizând în continuare ilustrații și coperte de carte pentru diverse edituri (Meridiane, Ceres, Muzicală, Ion Creangă, Sport-Turism), dar lucrează și grafică publicitară (afișe, mape de discuri), de șevalet, pictură pe sticlă.⁵ (Fig. 2)

Principalele cărți, pe care le-a ilustrat în decursul anilor 1953–1987, sunt următoarele⁶:

1953 – Cicerone Teodorescu, *Gogu Pintenogiu*, Editura Tineretului;

1954 – Ana Tudoraș, *Păsărea întunericului*, Editura Tineretului;

– Cicerone Teodorescu, *Păunița a crescut*, Editura Tineretului;

1957 – George Coșbuc, *Nuntă în codru*, Editura Tineretului, ediția a III-a, 1963 și ediția în limba maghiară (Erdei Lakodalom);

² *Grafimetria*, în <https://grafimetria.ro/ilustrator/ceausu-pandele-ileana/>, accesat la 10.01.2024.

³ *Op. cit.*, pp. 2, 3.

⁴ *Ileana-Ceausu – Pandele*, în <http://colo-ro.blogspot.com/2013/10/ileana-ceausu-pandele.html>, accesat la 10.01.2024.

⁵ *Ibidem*.

⁶ <http://coloro.blogspot.com/2013/10/ileana-ceausu-pandele.html>, accesat la 10.01.2024.

- 1959 – Gellu Naum, *Așa-i Sanda*, Editura Tineretului;
- 1960 – Victor Eftimiu, *Poveștile lui Moș Cocoș Cocoloș*, Editura Tineretului;
- 1961 – H.Ch. Andersen, *Mărunțica*, Editura Tineretului; colecția „Traista cu povești”;
- 1963 – Eugen Jianu, *Pretutindenii de privești*, Editura Tineretului;
– George Coșbuc, *Nunta în codru*, Editura Tineretului;
- 1964 – Valeria Boiculescu, *Fluturași poznași*, Editura Tineretului, reeditare în 1966;
– Viorica Tomescu, *Berbece în cojocel*, Editura Tineretului;
- 1967 – Emil Gârleanu, *Din lumea celor care nu cuvântă*, Editura Tineretului, reeditare în 1999, Editura Levant;
- 1968 – Emil Gârleanu, *Gândăcelul*, Editura Tineretului, reeditare în 2017, Editura Tehno-Art; (Fig. 3–4)
- 1969 – Ion Creangă, *Capra cu trei iezi*, Editura Tineretului; reeditare în 1978, 1989, Editura Ion Creangă;
- 1970 – Ileana Ceaușu-Pandele, *Eroii basmelor din lumea întregă*, Editura Ceres;
- 1971 – Seria „Emil Gârleanu” (mapă cu opt volume), Editura Ion Creangă, cu variante în limba germană și maghiară;
- 1972 – Petre Ispirescu, *Cele douăsprezece fete de împărat și palatul fermecat*, Editura Ion Creangă, reeditat în 1981, volumul 2 din seria *Cartea cu povești*, Editura Ion Creangă;
– Petre Ispirescu, *Greuceanu de aur*, Editura Ion Creangă, reeditat în 1981 în volumul 1 din seria *Cartea cu povești*, Editura Ion Creangă;
- 1973 – s-a editat o variantă în limba engleză a seriei „Emil Gârleanu”, Editura Murrays Sale & Service Co.; reeditare în 1980, Editura Ion Creangă și în suedeză;
- 1974 – Ileana Ceaușu-Pandele, *Cartea cu șoricei*, Editura Ceres;
– Viorica Tomescu, *Pufuleț, marinarul cel isteț*, Editura Ion Creangă;
- 1975 – Ion Creangă, *Ursul păcălit de vulpe*, Editura Ion Creangă; (Fig. 5)
- 1976 – Ileana Ceaușu-Pandele, *Bunicuța Veverița*, Editura Ceres;
– Zoltan Veress, *Doi cocoși aventuroși*, Editura Ion Creangă;
– Ileana Ceaușu-Pandele, *Năzdrăvăni*, Editura Sport-Turism;
- 1977 – Viorica Tomescu, *The tales of Fluffy Duckling*, Ion Creangă Publishing, reeditare în 1982;
– Jean de la Fontaine *Fable*, Editura Numerique; (Fig. 6)
– Viorica Tomescu, *Tales of Furry Friend*, Ion Creangă Publishing; reeditare în 1979, 1982);
– George Coșbuc, *Vestitorii primăverii*, Editura Ion Creangă;
– Mihai Eminescu, *Somnoroase păsărele*, Editura Ion Creangă; reeditare în 1989 și varianta în limba germană;
- 1978 – Ion Creangă, *Capra cu trei iezi*;
- 1979 – Ana Grigoraș, *Pisicuțul pisicel și alții la fel ca el*, Editura Ion Creangă;
- 1980 – Ileana Ceaușu-Pandele, *Carte de colorat*;
- 1981 – trei titluri din set (*Când stăpânul nu-i acasă; Cioc! cioc! cioc!; Hoinar*) au fost editate în limba cehă; reeditare în 1985;
- 1984 – Ion Creangă, *La chevre et les trois chevreaux*, Editura Ion Creangă;
– Ion Creangă, *Die Geiss mit den drei Geisslein und andere Tiermarchen*, Ion Creangă Verlag;
- 1986 – întreg setul „Emil Gârleanu” a fost editat în limba spaniolă pentru editura cubaneză Gente Nueva;
- 1987 – Ion Creangă, *Cartea cu povești*, vol. 3, Editura Ion Creangă; coperta și povestirile: *Capra cu trei iezi; Ursul păcălit de vulpe*;
- 1996 – Emil Gârleanu, *Calul; Căprioara*, Editura Levant;

- 1999 – Emil Gârleanu, *Când stăpânul nu-i acasă; Cioc! Cioc! Cioc!*, Editura Levant;
 – Emil Gârleanu, *Fricosul; Hoinar*, Editura Levant;
 – Ion Pop Reteganul, *În curtea mea; Luptătorii; Crîncu, vânătorul codrului*, Editura Ion Creangă;

După cum s-a observat, în afara faptului că Ileana Ceaușu-Pandele ilustra cele mai frumoase cărți de povești ale scriitorilor români și străini, aceasta a ilustrat propriile cărți de colorat pentru copii, dar a pictat și foarte multe acuarele.

În albumul *Ileana Ceaușu-Pandele – Acuarelă*, editat de Uniunea Artiștilor Plastici din Republica Socialistă România pentru expoziția organizată în octombrie-noiembrie 1986 la Galeria Căminul Artei⁷, sunt prezentate un număr de 10 lucrări în acuarelă ale autoarei, reprezentând peisaje muscelene, flori și instantanee.

În patrimoniul Muzeului Municipal Câmpulung se găsește lucrarea „Adolescenta” cu nr. inv. 507, ca urmare a donației autoarei făcută la 2 septembrie 1991. Lucrarea este o acuarelă pe carton încadrată de pass-partout și ramă albă cu geam cu dimensiunile 28,5 × 40,5 cm, și prezintă profilul unei tinere cu cămașă albă și părul șaten; este semnat în registrul inferior drept cu maro „Ceaușu Ileana Pandele” și datat pe spate „1991”, unde scrie „Lucrare oferită Muzeului din Câmpulung Muscel cu ocazia expoziției deschisă pe perioada 24 august-3 octombrie 1991”, semnat „Ileana Ceaușu Pandele”. Cromatica folosită: nuanțe de crem, maro, negru, roz, alb, gri. (Fig. 7)

Artista a organizat două expoziții personale la Muzeul de Istorie din Câmpulung în anii 1991 și 1998, prilej cu care a devenit și Cetățean de onoare al orașului Câmpulung Muscel.

S-a stins din viață la 31 octombrie 2011, în București, dar lucrările sale au fost cunoscute în continuare grație nepoților Ileana Dumitru și Ioachim Ceaușu, dar și al strănepotului Alexandru, cei care au organizat la 12 decembrie 2020, la Complexul Comercial „Big and Small” din Câmpulung Muscel, expoziția de acuarelă „In memoriam Ileana Ceaușu Pandele”. Au fost etalate lucrări mai puțin cunoscute ale artistei născute la Poienarii de Muscel, 30 de acuarele reprezentând compoziții, peisaje, natură statică și flori, care au încântat ochiul privitorului, lucrări realizate în tehnica atât de spectaculoasă, dar și capricioasă a acuarelei. Nepoata sa, Ileana Dumitru, a spus la deschiderea vernisajului că:

a lucra în acuarelă este foarte greu, pentru că îți trebuie inspirație, viteză și stabilitate în timpul lucrului și un simț cromatic de excepție, calități pe care Ileana Ceaușu Pandele le-a demonstrat în operele sale.

În ziarul on line „Lumina” din 29 martie 2022 a apărut articolul „Cărțile copilăriei expuse la Muzeul Național de Istorie a României”, unde președintele Asociației „Muzeul Jucărilor”, Cristian Dumitru, considera că:

⁷ Galeria Căminul Artei (Centrul Artelor Vizuale), str. Biserica Enei 16, sector 1, București – cunoscută sub numele de galeria Căminul Artei încă din anul 1948, renovată apoi în anii '60, galeria a devenit în anul 2009 un centru al artelor vizuale unde expozițiile de pictură contemporană alternează cu cele de fotografie, mix media, sculptură. Un spațiu generos care se desfășoară pe două nivele, găzduiește periodic și expozate ale studenților de la Universitatea Națională de Arte. Sursa: <https://noaptegaleriilor.ro/2011/ro/Bucuresti/galerii/galeria-caminul-artei-centrul-artelor-vizuale-21/>, accesat la 11.02.2024.

în cadrul expoziției adulții își vor regăsi cărțile copilăriei și vor putea să le arate copiilor cărțile și ilustrațiile cu care au crescut, în cele peste 400 de cărți pentru copii, din perioada 1960–1990. Microexpoziția *Cărțile copilăriei – 24 de ilustratori români din perioada 1960–1990* este rezultatul colaborării dintre Asociația „Muzeul Jucăriilor” din București și M.N.I.R. Dintre toate cărțile, „Capra cu trei iezi” și „Harap Alb” de Ion Creangă, „Căprioara” de Emil Gîrleanu și „Dumbrava minunată” de Mihail Sadoveanu sunt doar o parte din titlurile pe care aveți ocazia să le descoperiți la M.N.I.R. Cărțile sunt realizate de ilustratori români precum **Ileana Ceaușu-Pandele**, Marcela Cordescu, Stela Crețu, Dumitru Dobrică, Albin Stănescu, Eugen Taru, Valentin Stănescu sau Octavia Țarălungă, și fac parte din colecția Asociației „Muzeul Jucăriilor”, fondată de frații Cristian și Mihail Dumitru⁸.

Recunoscută în țară, dar și peste hotare, prin cărțile de colorat și cele ilustrate, Ileana Ceaușu-Pandele și-a dedicat viața artei, rămânând preferata copiilor prin multele cărți care au fost reeditate și care încă încântă imaginația acestora.

Bibliografie

Albume și pliante:

Ileana Ceaușu-Pandele – Acuarelă, Galeria Căminul Artei, Uniunea Artiștilor Plastici din R.S.R., 1986.

Ion Creangă, *Ursul păcălit de vulpe*, Editura Ion Creangă, 1975, București.

Surse web:

Vernisaj *În memoriam Ileana Ceaușu Pandele* în

<https://www.facebook.com/watch/?v=1059693047842876>, accesat la 10.01.2024.

<https://www.facebook.com/watch/?v=191673825932052>, accesat la 10.01.2024.

*** articol *Grafimetria* în <https://grafimetria.ro/ilustrator/ceausu-pandele-ileana/>, accesat la 10.01.2024.

*** articol *Ileana Ceaușu Pandele*, 3.06.2013, <https://anemones-blog.blogspot.com/2013/06/ileana-ceausu-pandele.html?m=1>, accesat la 10.01.2024.

*** *Ursul păcălit de vulpe*, ilustrat de Ileana Ceaușu-Pandele, <https://ro.scribd.com/doc/258785997/Ursul-pacalit-de-vulpe-Ion-Creanga-ilustratii-de-Ileana-Ceausu-Pandele-pdf>, accesat la 10.01.2024.

Cărți pentru copii în <https://www.dol.ro/carti/carti-pentru-copii/mituri-si-legende/-basmepovesti/gandacelul-ylib17957.html>, accesat la 10.01.2024.

Articolul *Cărțile copilăriei* a apărut în ziarul „Lumina” în 29.03.2022, <https://ziarullumina.ro/educatie-si-cultura/cultura/cartile-copilariei-expuse-la-muzeul-national-de-istorie-a-romaniei-170326.html>, accesat la 10.01.2024.

<https://noapteagaleriilor.ro/2011/ro/Bucuresti/galerii/galeria-caminul-artei-centrul-artelor-vizuale-21/>, accesat la 11.02.2024.

⁸ *Cărțile copilăriei*, în <https://ziarullumina.ro/educatie-si-cultura/cultura/cartile-copilariei-expuse-la-muzeul-national-de-istorie-a-romaniei-170326.html>, accesat la 11.02.2024.

Fig. 1. Ileana Ceaușu-Pandele.

Fig. 2. Colaj cu cărți ilustrate Ileana Ceaușu-Pandele.

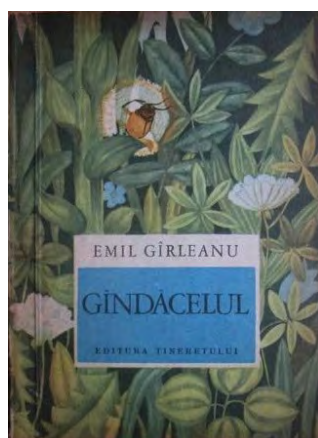

Fig. 3. Emil Gîrleanu, *Gîndăcelul*, Editura Tineretului, 1968.

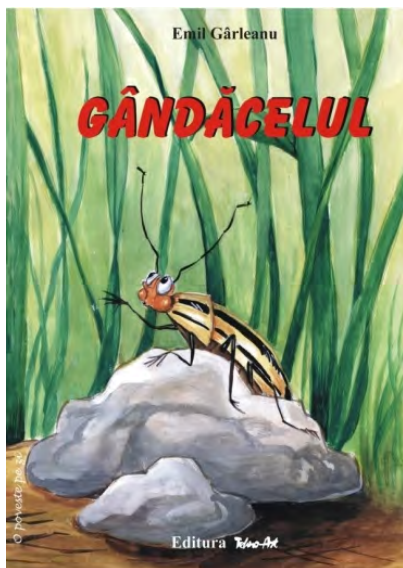

Fig. 4. Emil Gârleanu, *Gândăcelul*, Editura Tehno-Art, 2017.

Fig. 5. Ion Creangă, *Ursul păcălit de vulpe*, Editura Ion Creangă, 1975.

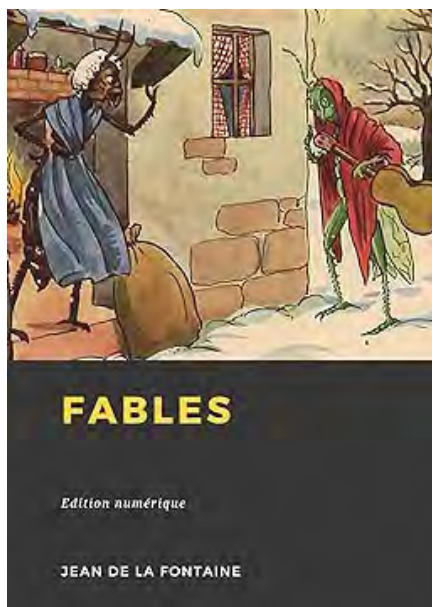

Fig. 6. Jean de la Fontaine, *Fables*, Editura Numerique, 1977.

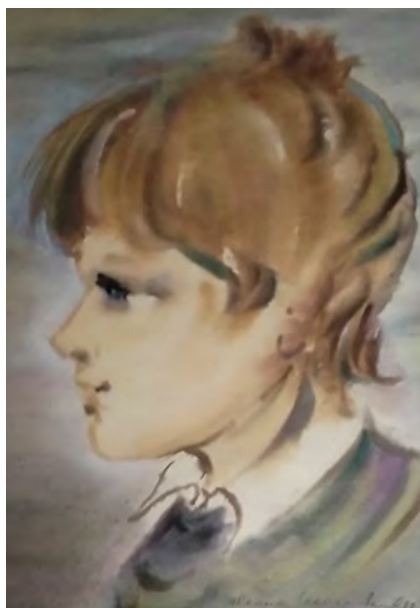

Fig. 7. *Adolescenta*, acuarelă, Muzeul Municipal Câmpulung, nr. inv. 507.

Lavinia DUMITRAȘCU

O PERSONALITATE FEMININĂ A CONSTANȚEI: MARIA DIMITRIU CASTANO

A FEMALE PERSONALITY OF CONSTANȚA: MARIA DIMITRIU CASTANO

Abstract: *Too few notable women figures from interwar Constanța are known to us. Among them is Professor Maria Dimitriu Castano, president of the Association for the Political and Civil Emancipation of Romanian Women, the first woman journalist in Dobrogea, and the first editor-in-chief of "Our Newspaper" („Ziarul Nostru"). She was also the commander of the Youths' Legion („Legiunea de Străjere"), founder of the School of Housekeeping at Anadolchioi, a municipal councillor, and involved in charitable works as well as in various committees for the construction of statues of important national figures. She is the noteworthy individual from Constanța you will read about in this article.*

Sunt personalități care-și pun amprenta asupra unui oraș, a unei comunități. Pe multe dintre acestea timpul le șterge din memoria colectivă. Pe nedrept. Este și cazul Mariei Dimitriu Castano, ieșeancă ajunsă la Constanța, cu faptele și sufletul pentru orașul și oamenii de la malul mării.

Maria Castano s-a născut la Iași, pe 2 septembrie 1888, într-o familie de vază a aceluși timp.

Tatăl său a fost junimistul Victor Castano (1842–1916), profesor de franceză la Liceul Național și la Institutul Pedagogic din Iași, membru al Societății Culturale „Junimea”.

Mama sa, Maria Castano, a fost directoare a școlii secundare din Galați, vicepreședintă a Reuniunii Femeilor Române, a societăților Azilul de Bătrâne și Pâinea Săracilor din Iași, decorată cu Crucea Comemorativă „Elisabeta” în 1878, în două rânduri cu „Răsplata Muncii” pentru activități sociale (1906, 1919). A decedat pe 15 septembrie 1927, la 70 de ani, la Bacău, și a fost înmormântată în Cimitirul Comunal.

Maria Castano (Dimitriu) a avut trei surori: Eugenia Mușata, directoarea Școlii Normale din Bacău, „doctora Tereza Panaitescu – docentă universitară”, Lucia Stinghe, directoare a Școlii Comerciale din Brașov și un frate, Eduard Castano – prefect al județului Chișinău, cavaler al Virtuții Militare de Război.¹

A fost căsătorită cu avocatul G.L. Dimitriu – care era la a treia căsătorie, cu care a format o familie, în care au crescut copiii celor doi din căsătoriile anterioare.²

Cinci au fost pilonii activității Mariei Dimitriu Castano la Constanța: școala, Asociația pentru Emanciparea Politică și Civilă a Femeilor Române filiala Constanța, „Ziarul nostru”, Școala de gospodărire și Legiunea de străjere.

¹ „Opinia”, nr. 6096, 17 septembrie 1927, p. 3; „Universul”, an XLV, nr. 217, 18 septembrie 1927, p. 7; „Universul”, an LXIII, nr. 245, 26 octombrie 1946, p. 3.

² Despre G.L. Dimitriu, vezi Lavinia Dumitrașcu, *G.L. Dimitriu – magistrat al Constanței primei jumătăți a secolului XX*, în „Dunărea și Marea Neagră în spațiul euroasiatic. Istorie, relații politice și diplomație”, an IV, partea 1, Constanța, Editura Muzeului Marinei Române, 2016, pp. 242–248.

Profesoara Maria Dimitriu Castano

Maria Dimitriu Castano a fost „profesoară în științele matematice și fizice pentru școlile medii de fete”.

Și-a luat definitivatul pe 4 mai 1920 și a fost, timp de 13 ani (1916–1929), directoare a Școlii secundare de fete din Galați.

Dedicată școlii și luptând pentru un învățământ în condiții cât mai bune și spre binele elevelor, Maria Castano, în calitate de președintă a Comitetului școlar, îi scria primarului orașului Galați, pe 1 decembrie 1926:

În special Școala Secundară de fete, unde își formează educația fiicele cetățenilor acestui oraș, cari nu au putut aduna averi deosebite, și sunt modești funcționari ai statului, comunei sau județului, fiicele invalizilor și a celor care au murit pentru țară, ale văduvelor sau sârmanilor cetățeni muncitori din greu este singura școală care adăpostește pe copilele acestei lumi necăjite care nu poate plăti taxe școlare considerabile. Or Școala Secundară este ea însăși săracă, funcționează într-un local de împrumut, de azi pe mâine, neconfortabil, care nu poate adăposti decât un număr restrâns de eleve, fiind nevoită – cu profundă durere – să gonească în fiecare an pe multe dintre ele, care vin să bată la ușa sa, animate de cel mai legitim dor, acela de a învăța și de a-și putea pregăti pentru mai târziu un mijloc de trai³.

Probabil că zbaterea sa pentru binele școlii și elevelor a deranjat, de vreme ce s-a montat o „campanie urâtă” împotriva directoarei Maria Castano. O gazetă din Galați i-a atribuit lui Nicolae Iorga, așa cum spunea acesta, „un amestec care ar fi fost necavaleresc”, fapt pentru care, ajuns în Galați,

a arătat dimpotrivă cât de condamnabile sunt asemenea acțiuni de presă împotriva unei femei care nu se poate apăra. De altminterea d-sa cunoaște de la Liga Culturală pe d-na Castano ca o femeie cultă și însuflețită de dorința de a face bine⁴.

În 1929, Maria Dimitriu Castano și soțul ei s-au mutat la Constanța, unde, avocatul G.L. Dimitriu va fi președinte al Curții de Apel, iar Maria va preda matematici la Liceul de fete „Domnița Ileana”.⁵

În 1933, se înregistrează un atac al presei constănțene la adresa ei, în contextul în care la Liceul de fete „Domnița Ileana” erau multe corigente, iar „severa” profesoară Maria Dimitriu Castano le-a cerut acestora să se prezinte la examenul din septembrie „cu o sută de teme – două pe zi –”, și, comentează ziaristul de la „Dacia”:

neluându-se în considerare caetele de probleme din cursul anului și aici, iată apărând excesul de zel al dascălului. Căci această pretențiune, răpește copilelor răgazul bine-meritat al reculegerii în vacanță, chinuindu-le asemenea legendarului Sisiphe.

Avem pentru d-na Dimitriu cea mai înaltă considerațiune. Cultura d-sale vastă, cum și bogatele resurse de spirit cu care militează pentru ideea frumoasă a egalității de drepturi pentru femei ne impun un respect nemărginit și o admirație foarte vie. Dar severitatea d-sale ca profesoară față de biete copile, ne întristează și ne contrariază totodată. Căci, nu-i așa stimată doamnă, copiii vor avea destulă vreme să se trudească și să se amărască

³ <https://www.youtube.com/watch?v=ZxKXqZzjaQs>

⁴ „Neamul românesc”, an XVII, nr. 268, 26 noiembrie 1922.

⁵ Lavinia Dumitrașcu, *op. cit.*, pp. 243–244; *Anuarul Liceului de Fete „Domnița Ileana” din Constanța de la întemeiere. Pe anii școlari 1919–1927*, Constanța, Editura Institutul de Arte Grafice „Albania”, pp. 12, 26, 27.

în viața care le stă înaintea, deschisă cu atâtea semne de întrebare. La ce bun să le răpim și bucuria de a trăi, care este un bun al tinereții lor⁶?

În anul școlar 1936–1937, Maria Dimitriu Castano făcea parte din corpul didactic al Liceului „Domnița Ileana”.

De-a lungul timpului, a făcut parte din comisii de bacalaureat. Astfel, în 1928 este repartizată la Liceul „Vasile Alecsandri” din Galați, unde susțineau examen absolvenții liceelor de stat de băieți și fete – „ortodocși și fete israeliți”⁷; peste un an, este prezentă la Liceul de băieți din Tulcea, unde candidați sunt absolvenți ai liceului de băieți și a celui de fete din localitate⁸, iar, în 1938, la Inspectoratul Școlar Cernăuți.⁹

În 1947, într-un moment de epuizare din cauza multiplelor activități pe care le desfășura, Maria Dimitriu Castano îi mărturisea Elenei Meissner:

Am început un an de școală mizerabil. Toată vara am muncit istovindu-mă în 3 tabere consecutive care au durat dela 11 Iunie la 15 August și peste care s-a mai suprapus și un bacalaureat între ele. [...]

Școala cu tot mecanismul ei – și mai ales cu directivele conducerii – [indescifrabil] și imposibile – mă revoltă în fiecare clipă. Din școală iubesc doar copiii, cu care mă izolez aproape cu totul, ignorând restul. De la ei singuri simți satisfacția muncii și datoriei împlinite. Pe când am iubit-o, școala, pe atât mă enervează mediul școlar. În zilele în care am școală, până-n seară sunt indispusă și enervată. Asta e situația¹⁰.

Președinta Asociației pentru Emanciparea Politică și Civilă a Femeilor Române

Maria Dimitriu Castano a activat și s-a format ca militantă feministă la Galați, devenind președintă a Asociației pentru Emanciparea Politică și Civilă a Femeilor Române din oraș, una dintre primele filiale înființate (1919). În această calitate, a organizat „conferințe, propagandă ziaristică și atelierul pentru fete sărace” și a publicat în „Ziarul nostru”, publicație bilunară a Asociației din Galați.

Era deja un nume în mișcarea feministă românească atunci când s-a mutat în Constanța. Cu experiența dobândită la Galați, reînființează, în orașul de la malul mării, pe 20 februarie 1930,

o societate cu caracter educativ, politic, social și cultural, sub denumirea de „Asociația pentru Emanciparea Politică și Civilă a Femeilor Române, Cercul Constanța”.

Scopul acesteia erau: educația politică, socială și culturală a femeii, lupta pentru drepturi civile și politice etc.

De-a lungul activității sale, au fost create filiale ale asociației feministe în satele Dobrogei, s-au organizat șezători artistico-culturale, ceaiuri, conferințe cu participare

⁶ *Alegerea Consiliului general al Instrucțiunii. Sfârșit de an școlar*, în „Dacia”, an XX, nr. 55, 26 iunie 1933, p. 3.

⁷ *Comisiunile pentru examenul de bacalaureat*, în „Dimineața”, an XXV, nr. 8179, 24 septembrie 1929, p. 4; *Comisia de bacalaureat din septembrie*, în „Universul”, an XLVII, nr. 220, 26 septembrie 1929.

⁸ *Directoratul ministerial de la București*, în „Cuvântul”, an VI, nr. 1856, 23 iunie 1930, p. 3; *Comisiunile de bacalaureat din sesiunea Iunie 1930*, în „Dimineața”, an XXVI, nr. 8442, 24 iunie 1930, p. 2.

⁹ „Universul”, an LIV, nr. 172, 25 iunie 1937, p. 4.

¹⁰ Arhivele Naționale Române (în continuare, ANR), Fond *Meissner*, dos. XI 29, vol. II, ff. 149–150.

a unor feministe din toată țara, congrese naționale.¹¹ O prezență obișnuită era Elena Meissner, președinta Asociației pentru Emanciparea Politică și Civilă a Femeilor Române, care a constituit un sprijin permanent pentru Maria Dimitriu Castano, bazat și pe relația de prietenie dintre familiile lor.¹²

Maria Dimitriu Castano a devenit, treptat, una dintre cele mai importante reprezentante ale asociației, aceasta participând, în numele dobroגעencelor, la activitățile organizate de filiale din țară, la congrese naționale și, în numele mișcării femeilor din România, la congrese internaționale ale mișcării feministe, având atitudini ferme referitoare la obținerea de drepturi pentru femei.¹³

Ziarista Maria Dimitriu Castano

Acțiunile militante ale Mariei Dimitriu Castano în favoarea feminismului s-au realizat și prin activitatea sa jurnalistică, fiind prima femeie ziarist din Dobrogea și primul redactor-șef al unui periodic, „Ziarul nostru”¹⁴, publicație bilunară a asociației feministe din Galați și Constanța. În orașul de la malul mării, ziarul a apărut între ianuarie 1930-aprilie 1937. Dacă, la Galați, numele Mariei G. Dimitriu Castano apare rar ca semnatară în paginile periodice, la Constanța, aceasta publică articole îndrăznețe, urmărind conștientizarea femeilor asupra drepturilor pe care le au.¹⁵

Se ocupă de ziar din toate punctele de vedere: problemele financiare, scrierea și adunarea de articole, tipărirea ziarului, atragerea de abonați, distribuirea lui în țară și peste hotare. Și problemele erau multe:

Trebue să ne gândim la altă organizare... Ziarul, voi căuta să scot unul în septembrie, deși sunt foarte decepționată. Munca mea e aproape singură, fără nici un ajutor de nicăieri, și cheltuielile de apariție le scot tot singură din buzunar¹⁶.

Eforturile Mariei Dimitriu Castano în ceea ce privește realizarea publicației „Ziarul Nostru” au fost apreciate de luptătoarele pentru drepturile femeilor. Astfel, Maria Baiulescu, președinta Uniunii Femeilor Române, scria:

¹¹ Lavinia Dumitrașcu, *Maria Dimitriu-Castano și mișcarea feministă interbelică*, în „Femei celebre ale României. Lucrările ediției IV-a”, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui, Editura Mega, 2023, pp. 143–162; *Idem*, *Din istoria mișcării feministe din Dobrogea – în curs de apariție în volumul „Femei celebre ale României. Lucrările ediției V-a”, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui, 2025.*

¹² *Idem*, *Din corespondența Mariei Dimitriu-Castano cu Elena Meissner (1931–1935)*, în „Femei celebre ale României”, ediția a V-a, Editura Mega, 2024, pp. 38–59.

¹³ Lavinia Dumitrașcu, *Din istoria mișcării...*

¹⁴ Periodicul bilunar al asociației feministe din Galați „Ziarul nostru” apare la Galați, pe 2 mai 1926. Între an IV, nr. 3 – an XI, nr. 4, apare, lunar, la Constanța, sub direcțiunea Mariei G.L. Dimitriu Castano. Cf. pp. 412–413; *Enciclopedia de presă a Dobrogei. 1878–1944*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2020; Dumitru Constantin-Zamfir, Octavian Georgescu, *Presa dobrogeană (1879–1980). Bibliografie comentată și adnotată*, Biblioteca Județeană Constanța, 1985, p. 338; Aurelia Lăpușan, *O istorie a jurnalismului dobrogean*, Constanța, Editura Next book, 2014, pp. 149–152.

¹⁵ Letiția Buruiană, „Ziarul Nostru” – o publicație feministă în Galațiul interbelic, în „Axis libri”, an IV, nr. 11, iunie 2011; Câteva exemple se regăsesc în Aurelia Lăpușan, *O istorie a jurnalismului dobrogean...*, pp. 149–152; Constantin Cheramidoglu, *op. cit.*, pp. 110–119.

¹⁶ ANR, f. 147.

doresc să salut Ziarul Nostru la a zecea sa aniversare, apreciind cu recunoștință activitatea ce a fost desfășurată în acest deceniu, în folosul cauzei feminine și feministe. Această muncă neconținută se datorește D-nei Maria Dimitriu-Castano, președinta Asociației Constanța, care a inițiat cel dintâi ziar consacrat femeii din punct de vedere al ridicării demnității sale. Căderea aceasta pe care a traversat-o acest Ziar al Nostru a fost grea, făcută cu un excepțional dezinteres, întâmpinând piedici și stavile, pe care inițiativa și Directoarea acestui ziar, le-a traversat cu o neînfrântă voință și energie. [...] Noi urăm Ziarului Nostru încă mulți ani înainte și președintei Asociației putere și nestrămutată energie în lupta pentru a atinge scopul căreia este închinat¹⁷.

Și Maria M. Pop, reprezentanta feminismului din Craiova, lauda activitatea Mariei Dimitriu Castano:

Un ziar mai mult decât orice altă activitate este direct în funcțiune de animator. Lui îi datorește impulsul, vitalitatea, entuziasmul și toate calitățile Ziarului Nostru. Animator, care, fără îndoială, este directoarea lui, doamna Dimitriu-Castano, căreia îi aduc prinusul unei neclintite prietenii și omagiul admirației pe care o resimt pentru munca-i de o rară perseverență și fecundă înrăurire¹⁸.

În septembrie 1933, la Hotel „Palace” din Constanța, a avut loc congresul de constituire a Uniunii Ziariștilor Dobrogeni. Maria Dimitriu Castano, vicepreședinta Cercului Constanța, a făcut o scurtă descriere asupra rolului femeii în presă. A fost aleasă în Comitetul Uniunii.¹⁹

Poate cea mai dragă realizare a Mariei Dimitriu Castano este înființarea „Școlii de Gospodărie de la Anadolchioi”, care a funcționat între anii 1932–1940, în fostul local al orfelinatlui „Grănicerul Mușat”, având-o ca directoare pe Maria Dimitriu Castano. Destinată fetelor sărace de la oraș și de la țară, școala avea scopul de a ridica spiritul gospodăresc și social al femeii și de a dezvolta industria casnică. Instituția era întreținută de Asociația pentru Emanciparea Politică și Civilă a Femeilor Române, sprijinită fiind și de donații, mai ales prin intermediul organizării de conferințe de binefacere.²⁰ Elevele școlii au organizat expoziții, spectacole literar-artistice etc. și multe dintre activitățile asociației, pe care Maria Dimitriu Castano o conducea, se desfășurau la și cu această școală.

Eforturile Mariei Dimitriu Castano și a colegelor ei pentru obținerea de fonduri și buna desfășurare a activității este observată și de ziarul „Dacia”, care aprecia:

Cu resurse modeste, de te miri cum poate funcționa o asemenea instituțiune, dacă n-ar fi la baza ei hotărârea înverșunată a doamnelor din comitetul prezidat de distinsa feministă – D-na Maria Dimitriu-Castano –, de a învinge toate neajunsurile ca o demonstrațiune a capacității de luptă și de realizare a feminismului însuși, se realizează acolo, zi de zi,

¹⁷ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc: studii și antologie de texte (1929–1948)*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 257.

¹⁸ *Ibidem*, p. 258.

¹⁹ *Congresul ziariștilor profesioniști din Dobrogea*, în „Curentul”, an VI, nr. 2015, 11 septembrie 1933, p. 3; *Constituirea „Uniunii Ziariștilor Dobrogeni”*. *Congresul dela Constanța*, în „Dimineața”, an XXIX, nr. 9593, 12 septembrie 1933, p. 6.

²⁰ Lavinia Dumitrașcu, *Din istoria mișcării...*

o operă de îndrumare și de pregătire, în fața căreia nu se poate să nu te descoperi, cu respect și admirațiune sinceră²¹.

Din păcate, în ciuda eforturilor depuse de Maria Dimitriu Castano pentru găsirea resurselor financiare și a prestigiului de care se bucura școala, aceasta a fost închisă. Directoarea îi mărturisea Mariei Baiulescu:

Fondurile s-au terminat și spre marea mea durere, copiii care au venit la mine și la acest început de an cu rugămintea de a le deschide porțile școlii noastre ospitaliere, s-au întors înlăcrimați la vestea ce le-am dat, că nu mai putem deschide școala lor dragă²².

Comandanta Legiunii de străjere – Maria Dimitriu Castano

În decembrie 1947, Maria Dimitriu Castano îi mărturisea Elenei Meissner de ce, în ciuda multiplelor sale activități, a acceptat implicarea sa în mișcarea Străjeriei:

Mă întrebi cine m-a aruncat în vârtoarea Străjeriei. Nimeni decât destinul, acel care m-a alungat din Galați la Constanța, acel care mă aruncă pe mine din lac în puț. Când am fost chemată în Străjerie, n-am refuzat din 2 motive: 1) din curiozitate – voiam să știu ce e. 2) din jenă de a refuza. Apoi m-am entuziasmat de ea și am credea că este un mare mijloc de a îndrepta tineretul pe calea muncii entusiaste și drepte dacă s-ar găsi multe elemente capabile de sacrificii mari, spre a robi acestei Străjerii. Pot spune că ea în sine (Străjeria) îmi oferă momentan cele mai bune momente ale vieții²³.

Maria Dimitriu Castano a fost președinta Legiunii de străjere din Constanța, care a fost, în mai multe rânduri, gazdă a străjerilor și străjerelor din țară și din străinătate, veniți în excursie sau în tabere.

Străjerile erau prezente la serbări școlare, la serbări dedicate anumitor personalități și momente ale istoriei naționale, obiceiurilor românești. Fetele recitau, cântau, jucau dansuri populare, prezentau scenete, colindau, făceau cursuri; profesoarele și invitații conferențiau. Străjerile erau încurajate să facă donații persoanelor aflate în suferință, obținute prin munca și economiile lor.²⁴

În calitate de comandantă a Legiunii de străjere de la malul mării, Maria Dimitriu Castano participă la o serie de evenimente, între care, în 1938, la inaugurarea unui nou cămin cultural al Fundațiilor Regale în județul Constanța.²⁵

Maria Dimitriu Castano, „profesoară pensionară”, comandantă de legiune, a primit „Meritul Cultural pentru străjerie”, cl. II²⁶ și „Meritul cultural”, cl. II²⁷.

²¹ Școlile de gospodărire, în „Dacia”, an XX, nr. 61, 9 iulie 1933, p. 1.

²² Lavinia Dumitrașcu, *Maria Dimitriu-Castano și mișcarea...*, pp. 143–162.

²³ ANR, vol. II, ff. 149–150.

²⁴ Lavinia Dumitrașcu, *Străjerie la Constanța – în curs de apariție în „Anuarul Muzeului Național al Marinei Române”*, 2024.

²⁵ Un nou cămin cultural al Fundațiilor Regale, în județul Constanța, în „România”, an I, nr. 12, 13 iunie 1938, p. 4.

²⁶ Pregătirile Străjii Țării pentru marile serbări dela 8 Iunie, în „Timpul”, nr. 753, 8 iunie 1939, p. 8; *Tablou de personalități, comandante, comandanți, arcași, juni, străjerești străjeri, decorați pe ziua de 8 Iunie 1939*, în „Universul”, an LVI, nr. 155, 9 iunie 1939, p. 8.

²⁷ „Monitorul Oficial”, an CVIII, nr. 76, 29 martie 1940, p. 1404.

Consiliera Maria Dimitriu Castano

Rezultat al luptei pentru obținerea de drepturi pentru femei îl reprezintă și alegerea Mariei Dimitriu Castano în funcția de consilier municipal din partea Partidului Liberal, în anul 1934, de pe această poziție redactând, anul următor, un proiect de regulament pentru funcționarea asistenței sociale în municipiul Constanța, care a fost votat. Acesta stipula măsuri practice: distribuție de lemne familiilor nevoiașe, realizarea de cantine școlare la periferii. Deși Consiliul îi mulțumește

d-nei consiliere Maria Dimitriu Castano... pentru activitatea neobosită ce depune pe tărâmul asistenței sociale și să o felicite pentru alcătuirea acestui regulament,

programul nu a fost aplicat în Constanța.²⁸ În 1937, Maria Dimitriu Castano și-a depus candidatura pentru Consiliul municipal.²⁹

Aplecarea Mariei Dimitriu Castano spre necesitățile educaționale ale învățăcelelor de la Școala de fete din Galați, spre cele oropsite de soartă nu a fost o întâmplare.

La Constanța, împreună cu soțul ei, sunt artizanii orfelinatului „Olga M. Sturdza” din Mangalia, operă a societății Ocrotirea orfanilor de război din Mangalia, căruia i se pune piatra de temelie în 21 octombrie 1923, acesta fiind construit din donații și prin voluntariatul femeilor orașului.³⁰

Maria Dimitriu Castano este prezentă, de multe ori împreună cu soțul ei, dar întotdeauna ca personalitate vizibilă a Constanței, la sărbătorirea și vizitele unor personalități.

La 30 de ani de activitate pe scenă, Tony Buladra a ajuns cu un spectacol și la Constanța, unde un comitet, din care făcea parte și președinta Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeii Române filiala Constanța, i-a organizat sărbătorirea.³¹

În august 1934, luptătoarea pentru drepturile femeilor din Anglia Silvia Pankhurst este sărbătorită de asociația feministă din Constanța, printr-un ceai oferit pe terasa Cazinoului. Președinta asociației, Maria Dimitriu Castano, a subliniat în cuvântarea sa legăturile pe care țara noastră le-a avut și le are cu națiunea engleză, mai ales în Primul Război Mondial, și, a elogiat frumusețile României și ale sufletului românesc, pe care considera că invitata trebuie să le cunoască la fața locului. Cunoscându-se reciproc, cele două națiuni ar putea întări legătura dintre ele, ceea ce constituie unul dintre scopurile femeilor române. De asemenea, i-a mulțumit pentru implicarea invitatei în cunoașterea lui Eminescu în Anglia. La rândul său, sărbătorita a apreciat în mod deosebit Școala de gospodărie – pe care o vizitase, realizată de „așa de puține membre”. Îi mulțumește gazdei și împărtășește doamnelor prezente experiențele sale în lupta pentru drepturile femeilor.³²

²⁸ Lavinia Dumitrașcu, *Maria Dimitriu-Castano și mișcarea...*, p. 156.

²⁹ *Alegerile comunale și județene dela Constanța*, în „Viitorul”, an XXIX, nr. 8767, 1 aprilie 1937, p. 2.

³⁰ Aurelia Lăpușan, Ștefan Lăpușan, *Mangalia în paginile vremii*, Constanța, Editura Dobrogea, 2007, p. 67.

³¹ *Tony Bulandra a plecat...*, în „Dimineața”, an XXIX, nr. 9396, 24 februarie 1933, p. 3; *Sărbătorirea d-lui Tony Bulandra la Constanța*, în „Adevărul”, an XLVII, nr. 15074, 24 februarie 1933, p. 3; Constantin Cherașidoglu, *Grecii Constanței vechi*, București, UER Press, 2022, p. 224.

³² „Dimineața”, nr. 9930, 20 august 1934, p. 12; *Sărbătorirea sufragetei engleze d-na Silvia Pankhurst la Constanța*,

În 1937, Maria Dimitriu Castano face parte din comitetul de întâmpinare a poetei poloneze Kasimira Ilakowicz, fosta secretară a mareșalului Józef Pilsudski, care, vizitând România, a ținut o serie de conferințe, inclusiv în orașul de la malul mării.³³

Maria Dimitriu Castano participă, în 1935, la gara maritimă Constanța, la primirea celor 1445 de lăzi cu documente și arhiva de la Moscova și 29 pachete, „zice-se, cu acte importante și de valoare”, aduse cu vaporul „Principesa Maria”. Tot de la Odesa, pe platforma dela pupa a vaporului, pe un catafalc improvizat odihnea racla cu oasele lui Dimitrie Vodă Cantemir, înfășurat în tricolorul român. În cele patru colțuri patru marinari de veghe, cu arma la umăr.

Presa descrie solemnitățile de la Constanța, la care au fost prezenți și Maria Dimitriu Castano și soțul său.³⁴

De asemenea, o găsim pe Maria Dimitriu Castano implicată în comitete de construcție de statui ale unor personalități în Constanța. Este vorba despre monumentul lui Eminescu de la malul mării. În noiembrie 1931, Comitetul de construcție a monumentului lui Eminescu a hotărât organizarea unei agape în cinstea secretarului general al Ministerului de Justiție, la care a fost invitat și George Enescu. Din comitetul de întâmpinare a artistului a făcut parte și Maria Dimitriu Castano.³⁵

În 1936, în sala de festivități a Liceului „Mircea cel Bătrân”, în cadrul unei șezători, a fost comemorată regina-poetă Carmen Sylva. Intelectualii constănțeni prezenți au hotărât să ridice o statuie în memoria acesteia. Între vorbitori, Maria Dimitriu Castano a laudat calitățile excepționale cu care a fost dăruită regina Elisabeta, subliniind că, prin cultura și arta sa, a făcut cunoscută România în lume. Din comitetul condus de prof. Gh. Corolan, care și-a luat ca însărcinare ridicarea statuii, a făcut parte și profesoara Maria Dimitriu Castano.³⁶ În august 1937, la festivitatea de dezvelire a statuii reginei poete, directorul Liceului „Mircea cel Bătrân”, Gheorghe Coriolan, a laudat strădania comitetului de ridicare a monumentului. Regele, prezent la eveniment, a strâns mâna membrilor comitetului spre mulțumire, între care și Mariei Dimitriu Castano.³⁷

Aceasta s-a implicat și în ridicarea Bisericii „Sfinții Împărați Constantin și Elena”, a cărei zidire a început în octombrie 1935. Peste doi ani, președinta Asociației de Emancipare Civilă și Politică a Femeilor Române, filiala Constanța, Maria Dimitriu Castano, și soțul ei, avocatul G.L. Dimitriu, sunt prezenți la „târnosirea” bisericii.³⁸

în „Dimineața”, nr. 9932, 22 august 1934, p. 5; *Sărbătorirea scriitoarei engleze Silvia Penkurst*, în „Universul”, an LI, 23 august 1934, p. 10.

³³ *Sosirea unei intelectuale poloneze la Constanța*, în „Dimineața”, an XXXIII, nr. 11116, 30 noiembrie 1937, p. 10; *Poeta poloneză Ilakowicz a sosit la Constanța*, în „Curentul”, an X, nr. 3533, 30 noiembrie 1937, p. 7.

³⁴ L. Popescu, *Pioasa ceremonie dela Constanța. Cum a decurs solemnitatea primirii osemintelor lui Dimitrie Vodă Cantemir*, în „Curentul”, an VIII, nr. 2646, 16 iunie 1935, p. 1; „Lupta”, an XIV, nr. 4092, 18 iunie 1935.

³⁵ „Dobrogea Jună”, an XVII, nr. 173, 7 noiembrie 1931, p. 1.

³⁶ *Monumentul reginei poete Carmen Sylva la Constanța*, în „Dimineața”, an XXII, nr. 10456, 3 februarie 1936, p. 5; „Epoca”, nr. 2100, 4 februarie 1936.

³⁷ *Festivitățile municipale*, în „Curentul”, an X, nr. 3428, 17 august 1937, p. 1; *Desvelirea statuei Carmen Sylva*, în „Universul”, an LIV, nr. 226, 18 august 1937, p. 1; *Viața culturală la Constanța*, în „Universul”, an LIII, nr. 77, 18 martie 1936, p. 8.

³⁸ *Târnosirea bisericii „Sf. Împărați Constantin și Elena” din Constanța*, în „Curentul”, an X, nr. 3492, 20 octombrie 1937, p. 10.

Numele Mariei Dimitriu Castano este prezent în paginile periodicelor timpului și în legătură cu alte evenimente petrecute la Constanța. De exemplu, în calitate de președintă a Asociației de Emancipare Civilă și Politică a Femeilor Române, filiala Constanța, aceasta este enumerată între personalitățile orașului care contribuie financiar – cu cea mai mare sumă, 1.000 lei, pentru susținerea unui nou record al parașutistei Smaranda Brăescu.³⁹

În iunie 1939, comandanta Legiunii de străjere din Constanța, Maria Dimitriu Castano participă la sărbătorirea Zilei Apelor.⁴⁰

Din juriul concursului „Miss Dobrogea” din 1932, organizat pe regiuni de revista „Realitatea ilustrată”, face parte și Maria Dimitriu Castano.⁴¹

Aceasta este prezentă și la activitățile Ligii Culturale din orașul de pe malul mării, din care făceau parte intelectualii urbei. Maria Dimitriu Castano susține un discurs intitulat „Un cuvânt de recunoștință din partea noastră” la ședința festivă „Pentru Ceho-Slovia” din 5 martie 1935.⁴²

De asemenea, Maria Dimitriu Castano, președinta Asociației de Emancipare Civilă și Politică a Femeilor Române, filiala Constanța participă și la marile manifestații antirevizioniste organizate în Constanța, în 1933 și 1935, ținând cuvântări.⁴³

Maria Dimitriu Castano a decedat pe 3 octombrie 1964, fiind înmormântată la Cimitirul „Sfânta Vineri” din București.

...eu am căutat să fiu la înălțime și eu și țara mea și cred că nu am făcut-o de rușine⁴⁴.

³⁹ Pentru noul record al parașutistei Brăescu, în „Universul”, an XLIX, nr. 337, 13 decembrie 1931, p. 3.

⁴⁰ Sărbătorirea „Zilei Apelor” la Constanța, în „România”, an II, nr. 386, 28 iunie 1939, p. 14.

⁴¹ „Miss Dobrogea” 1932 a fost aleasă, în „Dacia”, an XIX, nr. 4, 13 ianuarie 1932, p. 4.

⁴² Dela Liga Culturală Constanța, în „Neamul Românesc”, an XXX, nr. 63, 20 martie 1935, p. 2.

⁴³ Marea manifestație antirevizionistă din localitate, în „Dacia”, an XX, nr. 48, 31 mai 1933, p. 4; „Viitorul”, an XXVII, nr. 8368, 4 decembrie 1935, p. 3.

⁴⁴ ANR, ff. 122–124.

Corina IORDAN

NATALIA MANOILESCU-DINU O AUTORITATE FEMININĂ ÎN TEOLOGIA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

NATALIA MANOILESCU-DINU: A FEMALE AUTHORITY IN ROMANIAN ORTHODOX THEOLOGY

Abstract: *Natalia Manoilescu-Dinu (1920–1992) was a remarkable figure in Romanian society. She was the daughter of Mihail Manoilescu, a personality who marked the economic science and political history of interwar Romania. Natalia Manoilescu-Dinu earned, through her own efforts, a prominent place in a field that seemed reserved exclusively for men. As a theologian and philosopher, Natalia Manoilescu-Dinu demonstrated, through the altitude of faith and depth of reflection, the full participation of women in theological thinking. Specialized dictionaries include her among the most representative Romanian theologians. However, through her encyclopedic spirit and far-reaching intellectual concerns, Natalia Manoilescu-Dinu far exceeded the religious area. Philosophy, literature, and the arts accompanied her continuously throughout a life punctuated by many sufferings, helping her to overcome the difficult moments that fate had in store for her.*

La puțin timp după terminarea Primului Război Mondial, la 14 martie 1920, în familia cunoscutului savant și om politic Mihail Manoilescu se naște primul copil, o fetiță, care avea să devină o personalitate remarcabilă a societății românești, un mare spirit al teologiei și practicii ortodoxe. Primește la botez numele de Natalia-Ecaterina, numele celor două bunici (Natalia, după bunica paternă și Ecaterina, după cea maternă), dar și două nume parcă predestinate să-i ocrotească, sub semnul celor două Sfinte, întreaga viață, familia și cariera. Așa cum mărturisea în „Memoriile” sale, Sfânta Ecaterina a călăuzit-o spre vocația teologică, iar Sfânta Natalia i-a protejat căsnicia cu Valeriu, despre care spunea că i-a adus cele mai mari bucurii și satisfacții.¹

Potrivit uzanțelor vremii, Natalia-Ecaterina primește de mică o educație aleasă la domiciliu cu cei mai buni profesori ai epocii. Cunoștea foarte bine un spectru foarte larg de discipline întrucât, spre deosebire de elevul care la școala publică era supus examinării periodice, Natalia trebuia să învețe zilnic și temeinic pentru disciplinele care îi erau predate în particular. De asemenea, biblioteca ofertantă din casa părintească, discuțiile de înaltă clasă din familie, participarea la conferințele tatălui său de la Sala Dalles și Fundația Carol dar și din străinătate, unde îl însoțea adesea, toate îi dau prilejul să-și formeze un bagaj consistent de cunoștințe și să contribuie la formarea intelectuală a tinerei Natalia. Întâlnirea cu figuri de marcă precum Mircea Vulcănescu, Nicolae Iorga, Mircea Eliade, Nicolae Densușianu, Constantin Giurăscu, Ion Agârbiceanu etc. și confruntările lor în cadrul unor simpozioane, aveau „s-o fascineze” și să o facă să participe la aceste discuții libere pe teme politice, sociale și filosofice, încă de la vârsta

¹ Natalia Manoilescu-Dinu, *Mărturia unei vieți. Memorii*, București, Editura Spandugino, 2014, pp. 17–18.

de 13 ani.² Tot în jurul vârstei de 13 ani, doctrinele principalilor filosofi încep s-o atragă în mod deosebit și să-i deschidă noi orizonturi, teme și ideologii care corespundeau cu înclinația ei speculativă și cultă, stimulându-i gândirea în mod creativ.

În anul 1945, un an greu pentru familie, dar și pentru țară din punct de vedere politic și istoric, Natalia începe să urmeze cursurile Facultății de Teologie Ortodoxă din București și ale Facultății de Filosofie, pe care le absolvă în iunie 1949, susținând cu succes cele două licențe, în Filosofie și Teologie. Este admisă la doctorat la Teologie, însă contextul istoric nu-i permite să continue. Tocmai se instala regimul comunist ateist, iar tatăl ei, fost om de stat, este arestat din motive politice.

Diploma în Pedagogie îi dă dreptul să predea în învățământul liceal, vocație pe care o iubește și pentru care manifestă o adevărată aplecare pedagogică. La începutul anilor '50 predă, la Liceul „Iulia Hașdeu” din capitală, cursuri de limba română, istorie, geografie, științele naturii. Cunoștințele vaste din diverse domenii, pe care Natalia Manoilescu-Dinu le avea, răspund și solicitărilor soțului ei Valeriu care, în anul 1959, îi încredințează sarcina de a redacta un curs de botanică pentru Școala de picheri hidrotehnici a Comitetului de Stat al Apelor. Natalia devine astfel autoarea unui „Manual de Botanică” după care învață multe generații de elevi.

Din păcate, bucuria pe care i-o dă predarea la catedră îi este curmată. Ca membră a unei familii ce aparținea elitei societății românești din prima jumătate a secolului XX, Natalia Manoilescu se află pusă în situația de a împărtăși, la modul cel mai dramatic, soarta părinților, a categoriei sociale și a neamului său, într-o perioadă istorică dintre cele mai zbuciumate. Fiind fiica lui Mihail Manoilescu, considerat „dușman de clasă” al regimului comunist, este exclusă în urma unei deconspirări conduse de o activistă de partid. Aceasta motiva în ședința de excludere:

Ne-am dat seama de pericolul reprezentat de prezența în școală a Nataliei Dinu în momentul în care ni s-a relatat ce cursuri extraordinare ținea. O făcea înadins pentru a ascunde originea sa socială și a înșela vigilența organelor de partid³.

Chiar dacă regimul comunist nu-i permite să-și dezvolte cariera, Natalia Manoilescu-Dinu nu renunță la vocația ei – gândirea teologică –, dovadă fiind studiile care îi sunt publicate în revistele centrale ale Bisericii Ortodoxe Române: „Glasul Bisericii”, „Biserica Ortodoxă Română”, „Studii Teologice”, „Ortodoxia”, dar și în străinătate. Studiile sale acoperă o problematică diversă, începând cu viețile unor sfinți: „Viața și activitatea Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica”, „Viața Sfintei Maria Magdalena” etc., și continuând cu analiza unor teme dogmatice profunde: „Învățămintele Triodului”, „Întruparea Cuvântului rânduită din veșnicie”, „Bunavestire”, „Sfântul Duh în spiritualitatea ortodoxă” etc. În legătură cu acest ultim studiu, prefațat de părintele Dumitru Stăniloae, s-a spus că este prima lucrare consistentă de teologie sistematică din spațiul teologiei academice românești, care are ca temă persoana și lucrarea Sfântului Duh.⁴

² *Ibidem*, p. 145.

³ *Ibidem*, p. 10.

⁴ Natalia Manoilescu-Dinu, *Sfântul Duh în spiritualitatea ortodoxă*, în „Studii teologice”, seria a II-a, an XLV, nr. 3–4, mai-august 1993, p. 46.

Alături de aceste studii, Natalia Manoilescu-Dinu se remarcă prin publicarea uneia dintre cele mai însemnate lucrări în domeniu, în două volume, și anume „Iisus Hristos Mântuitorul în lumina Sfințelor Evanghelii”, lucrare introdusă la concursurile de admitere la doctorat în Teologie Ortodoxă. Potrivit părintelui profesor Constantin Coman de la Facultatea de Teologie din București,

este vorba de o premieră absolută în bibliografia teologică română și poate chiar ortodoxă. Nu se cunoaște o lucrare asemănătoare în spațiul ortodox⁵.

Această lucrare este unică prin faptul că nu este o simplă descriere a vieții Mântuitorului în Sfințele Evanghelii, ci

pătrunde în tainele Persoanei și lucrării Dumnezeiești a Fiului lui Dumnezeu. Originalitatea lucrării constă în dialogul viu între perspectiva biblică și teologia dogmatică și oferă o introducere consistentă în taina credinței creștine⁶.

„Memoriile” scrise de Natalia Manoilescu-Dinu reprezintă, deopotrivă, o mărturie istorică și de trăire teologică profundă, dezvăluind una dintre cele mai grele perioade istorice, aceea a regimului comunist, iar, în paralel, drumul duhovnicesc și viața închinată credinței și dragostei față de Dumnezeu și față de semenii.

Dragostea pentru Dumnezeu se manifestă la Natalia Manoilescu-Dinu încă din copilărie și apoi se accentuează în adolescență când, în fața fiecărei priveliști frumoase din natură se oprea, contempla și simțea nevoia de rugăciune. Această dimensiune de trăire creștină va fi completată mai târziu de studiile teologice cu o cunoaștere intelectuală a credinței ortodoxe. Închiderea abuzivă și nejustificată a tatălui ei în diferite închisori și moartea acestuia în temnița de la Sighet la sfârșitul anului 1950, perioadele de anchetă și de detenție ale soțului său în beciurile Securității din București, privațiunile și suferințele impuse unei familii proscrise de regimul comunist, toate sunt transformate de Natalia Manoilescu-Dinu în căi de a-L cunoaște pe Dumnezeu și prilej de rugăciune. Când părintele Dumitru Stăniloae se mută de la Sibiu la București, Natalia devine fiica lui duhovnicească, iar prin intermediul lui și al părintelui Benedict Ghiuș cunoaște spiritualitatea ortodoxă isihastă, a rugăciunii neîncetate și a experienței energiilor dumnezeiești necreate⁷.

Fiul ei, profesorul Mihai Dinu mărturisește că Natalia poseda ceea ce Sfinții Părinți denumesc „darul lacrimilor”. În timp ce se ruga, șiruri de lacrimi îi inundau obraji de bucurie că stă de vorbă cu Mântuitorul Iisus Hristos.

În „Memoriile” sale, Natalia Manoilescu-Dinu afirma că, pătrunzând în domeniul Teologiei și al istoriei bisericești, ea și-a găsit treptat vocația, fapt relevat de dăruirea cu care sunt scrise operele și studiile ei cu caracter religios. Preocupată din adolescență de învățăturile și scrierile lui Origen, în special de teoria apocatastazei, teorie care a însemnat o adevărată revelație pe care, într-o oarecare măsură a adoptat-o, ca o inspirație profundă pentru fiecare suflet cu adevărat creștin, Natalia a abordat permanent în

⁵ Natalia Manoilescu-Dinu, *Mărturia unei vieți...*, p. 634.

⁶ Marius Nedelcu, *Natalia Manoilescu Dinu, o femeie printre teologi*, disponibil la <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/stiri/natalia-manoilescu-dinu-o-femeie-printre-teologi>

⁷ *Ibidem*.

studiile sale teologice ideea relației omului cu Hristos, pentru a depăși suferința. În opinia sa, suferința aduce acea „subțiere a patimilor sub acțiunea Duhului Sfânt”⁸, în care omul devine apoi „purificat” în relația lui cu Dumnezeu. Transpare de aici acea latură pe care cu demnitate ea a acoperit-o: cea a suferinței personale toată viața, o viață în suferință, dar permanent cu Hristos.

Specificul spiritualității ortodoxe, care are în centrul ei lucrarea harului, a energiilor dumnezeiești necreate, care sfințesc creația, care lucrează neîncetat în lume la împlinirea lucrării lui Dumnezeu, a fost, de asemenea, o altă temă de interes a Nataliei Manoilescu-Dinu. Ea a arătat că vocația creștinului este aceea de a transforma lumea, de a o impregna pe aceasta de căutarea adevărului, binelui și frumosului, de a o așeza pe principiile moralei creștine. Din acest punct de vedere se poate spune că Natalia Manoilescu-Dinu a împlinit, fără îndoială, o lucrare misionară. În ciuda contextului istoric și a faptului că scrierile i-au fost controlate și cenzurate de către regimul comunist, a reușit să facă din lucrările sale o mărturie a bucuriei descoperirii și înțelegerii lui Dumnezeu, a reușit să releve o serie de repere importante ale apostolatului mirenilor, a reușit să creeze „o punte peste timp” în cunoașterea adevărului istoric.⁹

Natalia Manoilescu-Dinu a fost, în egală măsură, preocupată de recuperarea, păstrarea și transmiterea valorilor naționale, întrucât un bun creștin este, deopotrivă, un om care își iubește și își slujește țara. Experiența personală prezentată în paginile „Memoriilor” sale, reconfirmă legătura profundă a autoarei cu țara natală și regretul înstrăinării familiei sale. Durerea despărțirii de fiica sa Anca, emigrată împreună cu familia în America, îi prilejuiește să reflecteze cu durere asupra înstrăinării de țară și a ruperii rădăcinilor celor plecați:

În clipa aceasta când poporul nostru este mai oropsit și mai prigonit decât oricând, mă simt parcă mai legată de tot ce e românesc și asemenea mamei care iubește mai mult pe copilul cel mai necăjit, mă simt parcă mai aproape de neam și mă mâhnesc de faptul că cei mai buni fii ai săi se înstrăinează. Am totuși încredere că Dumnezeu nu ne va lăsa nici pe noi, nici acest popor care, cu toate păcatele lui, este mai bun, mai generos, mai iertător decât alte neamuri și care merită o soartă mai bună. Apără-ne, Doamne, pe noi și pe copiii noștri de aproape și de departe și îndură-Te de țara noastră!¹⁰

Mai mult decât atât, ea a fost un mărturisitor al nobleții de a fi român, atât în dialogul cu conaționalii săi, cât și în cel cu străinii cu care a intrat în contact, recunoscându-și mereu, cu toată dragostea, rădăcinile românești.

Natalia Manoilescu-Dinu nu a fost doar o femeie credincioasă și un teolog de marcă, ci și un om de cultură remarcabil. Pasiunea pentru filosofie și literatură, dar și pentru pictură, sculptură, arhitectură și artele decorative, ajunge astfel, cu timpul, să își dispute cu teologia interesul ei intelectual prioritar. Mărturie în acest sens stau vastele însemnări cuprinse în partea a II-a a „Memoriilor” sale sub titlul „Monumente, muzee, priveliști franceze”, impresii de călătorie pe care sperase să le poată publica la o editură de turism. Și de această dată, Natalia Manoilescu-Dinu nu ezită să rostească

⁸ Natalia Manoilescu-Dinu, *Bunavestire*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an XCIX, nr. 3–4, 1981, p. 308.

⁹ Pr. Vasile Crețu, *Vocația pedagogică a laicilor în Biserică*, București, Editura Universității, 2021, vol. II, p. 52.

¹⁰ Natalia Manoilescu-Dinu, *Mărturia unei vieți...*, p. 641.

de nenumărate ori, așa cum sunt consemnate în lucrarea amintită mai sus, mulțumirea sufletească pentru darurile oferite de Dumnezeu și oportunitatea descoperirii nenumăratelor capodopere de artă și creații realizate de personalități inspirate de Dumnezeu.

Mai presus de a fi o autoritate feminină în teologia ortodoxă română, de a fi o personalitate a culturii românești, Natalia Manoilescu-Dinu a fost un OM care a iubit viața. Așa cum o recunoaște repetat în amintirile sale, adora petrecerile, dansa cu pasiune, iubea călătoriile, dădea importanță modei vestimentare, se bucura de participarea la evenimentele mondene.

Nicio clipă ea nu a văzut vreo incompatibilitate între viața religioasă și viața pur și simplu, pe care o resimțea ca pe un dar miraculos și nemeritat, izvorât din prea plinul iubirii de oameni a Părintelui Ceresc. Bucuria trăirii în lume, cu dăruire totală, însă și sub semnul unei niciodată dezmințite purități a gândului și a conduitei personale, nu a părăsit-o niciun moment, dar această sete de viață era permanent însoțită de conștiința omniprezenței divine, de sentimentul datoriei de a mulțumi lui Dumnezeu pentru toate¹¹,

mărturisește fiul său, profesorul Mihai Dinu, în introducerea „Memoriilor” mamei sale.

Așadar, putem spune că Natalia Manoilescu-Dinu nu a fost doar un simplu autor de literatură religioasă în încercarea de a transmite anumite învățături folositoare culturii și sufletului, ci a reușit să împărtășească și aspecte fundamentale ale vieții, oferind un exemplu de tărie și dragoste către Dumnezeu. Prin altitudinea credinței și profunzimea reflecției, Natalia Manoilescu-Dinu a demonstrat participarea deplină a femeii la gândirea teologică. Dicționarele de specialitate o includ printre cei mai reprezentativi teologi români.

¹¹ *Ibidem*, p. 8.

Fig. 1. Natalia Manoilescu-Dinu la 18 ani.

Fig. 2. Natalia Manoilescu-Dinu.

Fig. 3. Natalia Manoilescu-Dinu alături de soțul său, Valeriu, la Balul A.G.I.R., 1938.

Fig. 4. Natalia Manoilescu-Dinu alături de soțul său, Valeriu, 1940.

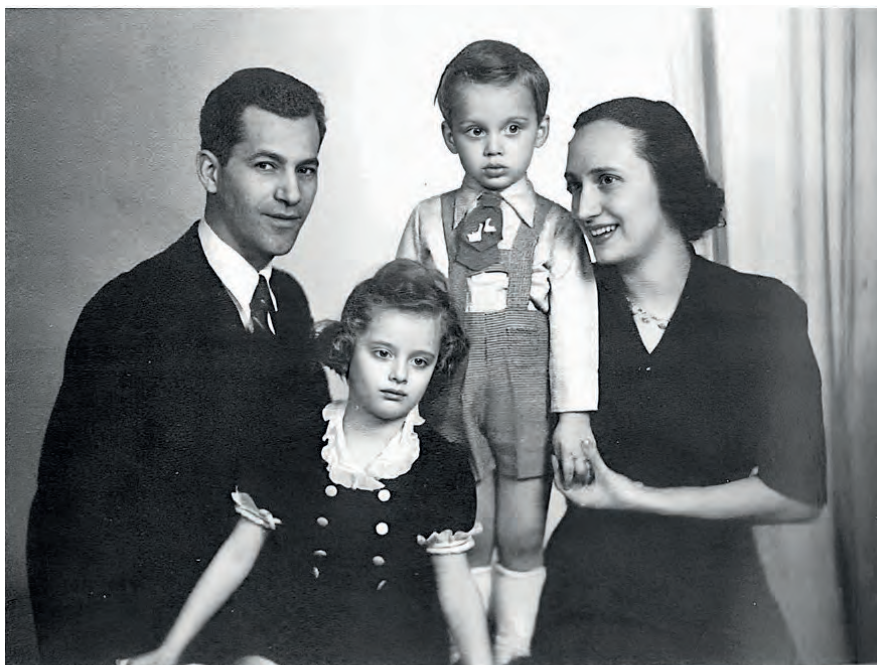
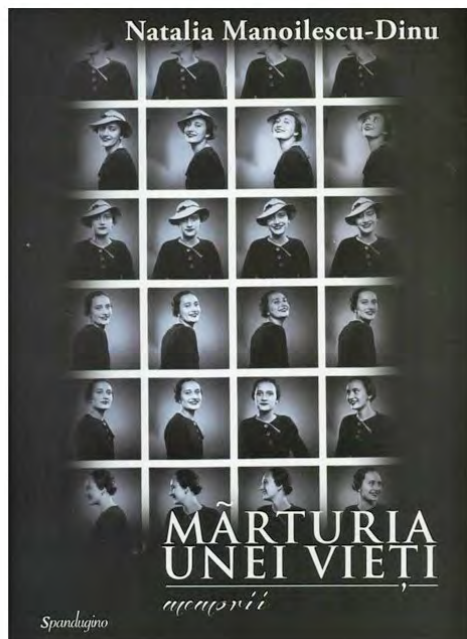
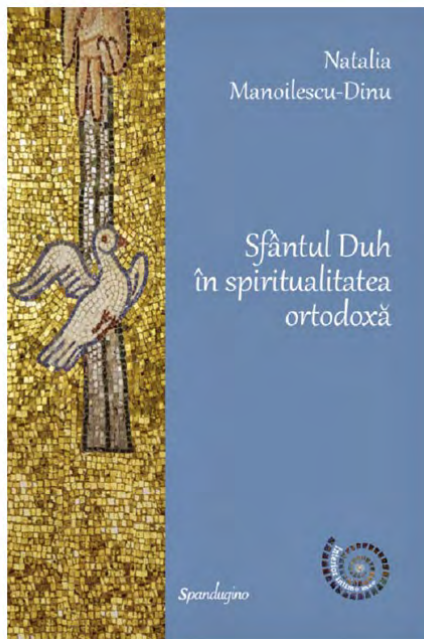

Fig. 5. Natalia Manoilescu-Dinu alături de soțul Valeriu și copiii Anca și Mihai, 1944 (sus), 1953 (jos).

Roxana-Maria CORNEA

IOANA BACIU MĂRGINEANU – MEMORIE ȘI TEATRU

IOANA BACIU MARGINEANU – MEMORY & THEATER

***Abstract:** The poet Ștefan Baciu and his younger sister, Ioana Veronica, were born in Brașov into a multicultural intellectual family. Their father, Ioan Baciu, an ethnic Romanian educated in the Austro-Hungarian system, was a German teacher at Șaguna High School, while their mother, Else Marie, was the daughter of forestry engineer Arthur Sager. Although of Jewish descent through the Sager family, both Ștefan and Ioana were raised in the Romanian Orthodox faith and remained practicing believers. In the 1960's, the poet Baciu identified as a "cosmopolitan". Ioana Baciu, also known as Ioana Margineanu, was a supportive sister who played a significant role in Ștefan Baciu's literary career. As a Romanian literary and dramaturgical critic, Germanist, university professor, translator, journalist, and writer, Ștefan Baciu benefited from Ioana's contributions, including writing the preface for his collection "Over a Thousand Quatrains". She was instrumental in preserving their cultural heritage and ensuring the positive reception of her brother's work.*

Despre poetul Ștefan Baciu, născut la Brașov în 1918, plecat în exil la venirea comuniștilor la putere în România, peregrin și trăitor pe tărâm sud-american, mort în Honolulu (Hawaii), în 1993, se știu suficient de multe lucruri cât să-i construiască un mit în locurile natale, dar suficient de puține cât să nu fie valorizat și așezat acolo unde trebuie în istoria literară. În schimb, despre Ioana, sora sa mai mică cu 13 ani, care a fost și ea un distins om de cultură, s-a vorbit de-a lungul timpului mai puțin. În mentalul colectiv a rămas sora „poetului planetar” Ștefan Baciu, de aceea a venit timpul unei (re) cunoașteri mai profunde a vieții și activității sale. S-a născut la 30 mai 1931, în Brașov, în Casa Galbenă și a fost botezată Ioana-Veronica.

Copilăria – Casa Galbenă – Sufletul casei – Muzica familiară și eternă a casei

Casa părintească, certitudinea caldă a unui univers bine întemeiat, unde nicio amenințare nu prinde contur, este spațiul luminos al Crăciunurilor sărbătorite alături de întreaga familie, a bradului, care ajungea până în tavan, a cadourilor și colindelor și a tuturor sărbătorilor religioase – Sfântul Nicolae, Paștele, Boboteaza, pe care părinții le respectau cu sfințenie, inducând aceeași credință copiilor. Geneza intelectuală a familiei, precum și ștacheta ridicată de Ștefan, o influențează și pe mezina Ioana să-și deschidă rapid universul cultural.

În preajma unor părinți de o aleasă cultură, drumul creației și al existenței, limitat deocamdată la hotarele casei părintești, se conturează prin două repere decisive. Primul este biblioteca familiei, „sufletul casei”, unde operele lui Schiller, Goethe, Hoffman și Schopenhauer, ca și acelea ale lui Georg Heym, Else Lasker Schüller, Georg Trakl, Thomas și Heinrich Mann, alături de Rilke, Töller, Morgenstern – romantismul și expresionismul german au completat cultura Ioanei-Veronica:

biblioteca foarte bogată din casa părintească ne-a deschis, mie și fratelui meu, largi orizonturi, începând cu anticii greci și latini, până la literatura avangardei și marii scriitori și dramaturgi contemporani Bergson, Kierkegaard sau Brecht¹.

Al doilea mare reper cultural al educației așeze, de care s-au bucurat frații Baciui încă din copilărie, este reprezentat de serile de muzică și poezie, „muzica familiară și eternă a casei”, organizate de părinți, de mama lor Else-Marie, în special.

Aceste serate cu aerul de cenaclu, cu sobrietatea și farmecul lor au stimulat gustul pentru frumos. În acordurile muzicii, Marietta Sadova, George Calboreanu, Emil Botta, Hans Eder, Adolf Meschendörfer au devenit parte integrantă a copilăriei. Această lume, evocată în imagini miraculoase, a fost percepută și asimilată și de Ioana,

ce îmi pot aminti din copilăria mea, sunt prietenii lui Ștefan și ai părinților mei – artiști care veneau în Casa galbenă².

Copilăria Ioanei-Veronica este legată, în mod evident, de casa din Lunca Plăieșului, simbol al unui spațiu protector, dar și al unui orizont deschis unei lumi elevate, care stârnește curiozitatea nestăvilită a celei ce începe să cunoască familia prin contact direct.

Casa copilăriei, clădire emblematică încărcată de istorie, a fost ridicată de părinții Ioan și Elisabetha (Else) Baciui, între anii 1930–1931, după planurile arhitectului Kálmán Halász, în stil modernist. De referință pentru universul copilăriei și adolescenței rămâne Casa Galbenă de pe strada, numită atunci, Lunca Plăieșului sau Șirul Țintașilor (Schützenwiese).

Familia Baciui făcea parte din categoria familiilor burgheze prigonite de comuniști, după instalarea lor la putere. Tatăl, Ioan Baciui (1888–1956), fiul unui preot ortodox din Nadeșul săsesc, era doctor în filosofie, cunoscător al limbii și culturii germane, bun mediator între cele două culturi și un intelectual de seamă al Brașovului (prieten cu G. Coșbuc, O. Goga, Sextil Pușcariu, Emil Cioran, Hans Mattis-Teutsch etc.). Mama, Elisabetha-Marie (1896–1985), pasionată de pian, era fiica inginerului silvic Arthur Sager originar din Austria. Iată ce relatează Ioana într-un interviu acordat revistei „Apostrof”:

Tata, Ioan Baciui, profesor de latină, germană și maghiară, fiu de preot dintr-un sat de pe Târnave, sat pe care Ștefan l-a cântat în lirica sa, fost bursier al Fundației Emanoil Gojdu (care acorda burse studenților români meritoși) la Universitatea din Budapesta, și-a dat doctoratul în litere și filosofie. Familia mamei Elisabetha, Else-Marie Sager, născută la Viena, în Austria, era compusă din tatăl ei, Arthur Sager, bunicul meu, care a fost adus de Regele Carol I în România pentru ridicarea Codului Silvic român. Mama mea Else a fost absolventă a liceului săsesc din Brașov, Honterus, avându-l printre profesori pe scriitorul Adolf Meschendörfer, care i-a prețuit cultura și talentul la literatură. Acasă, eu și fratele meu, am vorbit mereu cu mama în limba germană³.

Ioana-Veronica a moștenit de mică trăsăturile fine ale profesorului Baciui, față luminoasă, privirea lui scrutătoare plină de profunzime și dorință de cunoaștere

¹ Revista „Excelsior”, an IV, nr. 8, Cluj-Napoca, 1995, p. 17.

² *Idem*, p. 19.

³ „Apostrof. Revistă a Uniunii Scriitorilor”, an IV, nr. 6/37, Cluj-Napoca, 1993, p. 15.

nestăvilită. Mezina a fost mereu iubită și alintată de întreaga familie. Imita cam tot ce se făcea în cărțile pe care le citea.

În cărțile de aventuri, totul este permis, dar permis în numele unui scop final bun. Norocul nostru cred că a fost că literatura copilăriei avea foarte clar delimitarea între buni și răi, bine și rău. Abia mult mai târziu, în viață, îți dai seama că lucrurile sunt un pic mai complicate...⁴.

Spirit curios și aventurier, Ioana-Veronica se bucura, ca și fratele ei, de o educație mai relaxată, mai puțin strictă, care-i permitea să exploreze împrejurimile casei alături de prieteni, fiind un copil de încredere. Hoinărind pe Tâmpa, Warthe sau Dealul Cetății, micii cercetași se întorceau acasă veseli, întregi și nevătămați cu poftă de mâncare și roșii în obraji. Adică, la fel ca micul Vineri, Gemenii, Emil și Gustav, personajele lui Erich Kästner din seria „Emil și detectivii”, Tom Sawyer și Huckleberry Finn, la fel cu Heidi, sau Cornelli, fetele din romanele Johannei Spyri și câți alții. Fiind cea mai mică din grup și căutând să fie în pas cu cei mai mari, era un amestec de nespusă naivitate și maturitate foarte ciudată, pentru vârsta ei de atunci.

Adolescența – Jurnalul de zi – 1950 – Coup de Foudre

După clasele primare și gimnaziale, a urmat „Liceul de Fete”⁵ unde se evidențiază grație pasiunii sale pentru limbile străine, literatură și teatru. O fetiță brună și zâmbitoare, cu cosițele împletite la spate ne zâmbește dintr-o fotografie alb-negru din 1943. Participa la o Șezătoare în limba franceză, alături de Dora Vintilă (mama Ioanei Pârvulescu), împreună cu alte colege: Mândra Vasiliu, Ileana Navrea, Bălașa Pușcariu, Elena (Coca) Crângu, Viorica Dogaru, Ecaterina Dobrescu și de profesoara de limba franceză, Georgeta Stinghe.⁶

De la vârsta de 12 ani și până spre sfârșitul vieții, Ioana adora să scrie în jurnalele ei în limbile germană, franceză, română sau latină, mici însemnări, poezii, citate din scriitori preferați: Goethe, Valery, Schiller, Kästner, Spyri, Rilke, să fixeze fotografiile cu colegele sale sau să adune autografe luate de la actrițele și autoarele, pe care le admira și care se întâlneau în Casa Galbenă, în salonul cultural al familiei. Iată ce-i scriau actrița Nelly Sterian, și apoi scriitoarea Lucia Demetrius, în anul 1944:

Ioanei Baci, cea mai grațioasă, mai adorabilă, duduie din câte cunosc și căreia eu îi doresc ca visurile ei artistice să le realizeze, atât de frumos cum promite. Nelly Sterian
Ioana cel mai dulce și draguț copil din lume, de când s-a născut și până azi, s-o iubim întotdeauna, cum o iubim azi. Lucia Demetrius⁷.

Jurnalul înregistrează și vizitele lui Ștefan:

⁴ *Idem*, p. 18.

⁵ În decursul istoriei sale, actualul C.N. „Unirea” a avut mai multe denumiri printre care: „Școala Civilă de Fete de Stat”, „Școala Superioară de Fete”, „Liceul «Principesa Elena»”, „Liceul de Fete”; Ioan Podea, *Monografia Județului Brașov*, Editura Prefecturii Județului Brașov, 1938, vol. I, p. 248.

⁶ Arhiva Casei Memoriale „Ștefan Baci”, secția de literatură a Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov, Jurnal de zi, Fond *Ioana Baci Mărgineanu*, dos. 18, doc. nr. inv. 358, p. 7.

⁷ *Ibidem*, p. 10.

30 mai 1944 – Azi e ziua mea, miroase a vară, Tâmpa e de un verde intens, iar pe la prânz îl așteptăm pe Ștefan, am dat trei ochiuri prin camera lui să văd dacă totul este în ordine⁸.

În 1945, Ioana împlinește 15 ani, iar Ștefan se căsătorește cu Mira Simian. Iubirea plutește în aer. Pe nesimțite, Ioana se transformă într-o tânără amazoană minionă, plină de farmec și personalitate, un amestec de forță și gingășie. Lecturile romantice au luat locul romanelor de aventuri și-au impulsionat-o să viseze la o iubire ca-n filme. În acest context îl cunoaște pe aviatorul Dan Valentin Vizanty.

Vizanty, cunoscut între prieteni și camarazi drept „Mon Cher”, după cum îi plăcea lui însuși să se adreseze amicilor, s-a născut în 1910, la Botoșani, într-o veche familie moldovenească, având și rădăcini grecești. Deși aspirațiile lui erau inițial îndreptate spre teatru, după doi ani de Conservator la Iași (Conservatorul de artă teatrală), sub îndrumarea aclamatei actrițe și profesoare Agatha Bârsescu, Dan Vizanty a avut revelația adevăratei sale vocații – zborul.

Devine un pilot militar de elită și luptă în al Doilea Război Mondial, impunându-se ca unul dintre așii aviației de vânătoare. Se specula în epocă faptul că el este cel care l-a inspirat pe Camil Petrescu în crearea personajului Fred Vasilescu:

tânărul Fred era un șarmant dandy cu obrazul limpede, cu trăsături regulate și evidente ca un cap de statuie grecească, doar cu fruntea puțin cam boltită deasupra ochilor verzi adânci, al cărui corp vânjos avea mișcări mlădioase de haiduc tânăr, afemeiat și gânditor⁹.

După război, odată cu instaurarea regimului comunist, Vizanty este trecut în rezervă împărțășind soarta multor personalități remarcabile ale Aviației Regale Române.

Având o atitudine fermă și refuzând orice fel de compromisuri, suportă cu demnitate și curaj toate încercările la care a fost supus în noul context istoric. Este nevoit să accepte și să practice meserii care nu aveau nicio tangență cu priceperea, competențele și adevărata sa vocație. Astfel, în prima parte a anilor '50, este tehnician la Întreprinderea „Recuperarea” din Brașov, unde, printre altele, participă la recuperarea epavelor de avioane rămase după război.

Pentru comuniști, era un individ periculos. Era un erou de război, credibil și respectat în armată, dar și de populație. Circulau știri despre victoriile sale, iar despre eroismul lui erau pline revistele. Nu puteau să îl lase în pace, el fiind monarhist, fiu de boier și un om cu educație aleasă. Singura cale era discreditarea lui¹⁰.

După ce își pierde și postul de tehnician de la întreprindere, se angajează la I.C.S. Plafar și se ocupă de plante.

În 1950, Brașovul devine oficial orașul Stalin, iar toată clasa muncitoare de atunci a trebuit să se arate fericită de „onoarea” care i se făcea. În plus, au fost și apariții în ziarele vremii, care susțineau că schimbarea denumirii orașului a venit direct din popor.

⁸ *Ibidem*, p. 14.

⁹ Camil Petrescu, *Patul lui Procust*, București, Editura Facla, 1973, p. 57.

¹⁰ Daniel Focșa, *Dan Vizanty. Destinul unui pilot de vânătoare*, Iași, Editura Institutul European, 2010.

*Fotografiile cu pilotul erou, Dan Vizanty provin atât din volumul lui Daniel Focșa, cât și din arhiva on-line www.arrww2, Aeronautica Regală Română.

În același an, de fapt, în toată Europa de Est se „sărbătorește” instalarea comunismului și se recunoștea puterea rusească. Astfel, 14 orașe din tot atâtea țări au ajuns să fie redenumite Stalin. În România a fost Brașovul...

Tot în 1950, Ștefan Baciu devenise deja un dușman al poporului, din cauza fugii din țară. Poet interzis, este înlăturat din literatura română, iar situația familiei sale, rămase în Brașov, se înrăutățește. Sunt hărțuiți, anchetați și urmăriți de Securitate. În același an, Ioana absolvă liceul, însă nu reușește, din motive ce nu țineau de talentul ei, să se înscrie la regie, la Institutul de Teatru „I.L. Caragiale” din București, așa cum își dorește, astfel fiind forțată să intre în câmpul muncii. Lucrează întâi ca secretară la un liceu mixt din Brașov, apoi din 1952, este angajată pe post de planificatoare la același I.C.S. Plafar, orașul Stalin, unde îl cunoaște pe Vizanty, de care se îndrăgostește fulgerător.

Era foarte greu să nu te îndrăgostești de frumosul aviator în rezervă. El avea 42, iar ea, 21 de ani. Aveau în comun descendența unor familii intelectuale, pasiunea pentru teatru și artă și mai ales ura latentă față de regimul comunist.

Ioana acceptă cererea fulgerătoare în căsătorie, deși familia Baciu se opune, la început, mariajului.

Fotografia, care se află în arhiva muzeului, ne-o înfățișează pe Ioana-Veronica Vizanty în rochie de mireasă, în fața bibliotecii casei natale, radiind de fericire, cu verigheta pe inelar, iar asemănarea cu actrița Vivien Leigh este izbitoare.

Mariajul se dovedește doar o nebunie de moment, iar cei doi se despart în 1955, cu doi înainte de pronunțarea oficială a divorțului așa cum arată certificatul de despărțământ din 1957.¹¹

Maturitate – Teatru – Revedere – Eternitate – Poetul orașului

După mai multe obstacole, Ioana reușește, în 1956, să fie admisă la Facultatea de Teatrologie-Filmologie a Institutului de Teatru București, pe care o absolvă cu brio în 1961. Între anii 1957–1963 Ioana a fost secretar literar la Teatrul de stat din orașul natal.

A fost membră a Uniunii Teatrale din România – UNITER, membră a Uniunii Scriitorilor din România și a unei asociații de scriitori din Germania, dar și un reputat germanist, traducător și colaborator al mai multor reviste culturale: „Jurnal literar”, „Contemporanul”, „România Literară”, „Cultura”, „Apostrof. Revistă a Uniunii Scriitorilor”, „Steaua”, „Excelsior”, dar și al unor emisiuni de radio și T.V.: „Rampa și ecranul”, „Mapamond Cultural”, „Cine vine la cină”.

Revenind la anii petrecuți la Brașov, trebuie menționat faptul că Ioana Baciu a fost incontestabil unul din cei mai cultivați secretari literari ai teatrului. Profesând într-un context politic deloc favorabil culturii autentice (anii '50-'60), ca un adevărat profesionist aduce un suflu nou în teatru. A știut că procesul de creație e secondat de fapte de viață, chiar în inima teatrului, acolo unde trebuie să se găsească managerul literar.

¹¹ Arhiva Casei Memoriale „Ștefan Baciu”, secția de literatură a Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov, Certificat de despărțenie, Fond *Ioana Baciu Mărgineanu*, dos. 40, doc. nr. inv. 128.

Prin cunoașterea potențialului trupei, fler, deschidere culturală, atât cât îi permitea libertatea de mișcare în acea perioadă, a propus un repertoriu dramatic bogat, de la A. Ostrovski, M. Lermontov, Bernard Shaw, până la comediile românești ale clasicilor autohtoni, I.L. Caragiale, Al. Kirițescu, G.M. Zamfirescu. Inevitabil trebuiau dramatizate și piese înscrise pe o anumită linie ideologică. Caietele program alcătuite de ea pot fi considerate „model”, cu date despre autor și piesă, despre actori, dar și scurte interviuri cu protagoniștii – făcând cunoscută astfel viziunea regizorului despre spectacol.

În același timp, Ioana face permanent naveta București – Brașov, refugiindu-se în muncă și studiu intens. În București, îl cunoaște pe viitorul soț, Ovidiu-Corneliu Mărgineanu.

Ovidiu-Corneliu Mărgineanu (1931–2006) s-a născut pe 6 martie, în același an cu Ioana, în capitala Moldovei, la Iași. A început Facultatea de Stomatologie la Cluj și a terminat studiile medicale la Iași în anul 1956. Pasionat și el de arta dramatică, a urmat totodată și cursurile Facultății de Teatologie din București în perioada 1956–1960, când a cunoscut-o pe Ioana-Veronica, studentă și ea la teatologie. După căsătoria din anul 1958, descendenta familiei Baci, născută în Casa Galbenă, semnează toate documentele, cursurile universitare, cronicile teatrale și cinematografice, volumele, traducerile, cărțile și articolele din presă, până la sfârșitul vieții ei, cu numele Ioana Baci Mărgineanu.

Iată ce-i scria verișoarei din Australia, Marianne James, despre actualul soț „un om cu suflet ales, blând, cumpătat, un om de omenie, sprijinul cel mai prețios din viața mea”. În scrisorile expediate soțului aflat la București, exceptând pasajele intime, îi relatează întâmplări hazlii petrecute la teatrul din Brașov, o adevărată istorie anecdotică despre spectacole.

După anii de activitate de la Brașov, Ioana își ia licența și devine un excelent cadru didactic al Facultății de Artă Teatrală și Cinematografică „I.L. Caragiale”, la catedra de „Estetică, istorie și teoria teatrului și filmului”, urcând treptele academice până la cea de conferențiar.

În 1971, susține doctoratul cu teza „Teatrul lui Frank Wedekind și locul lui în evoluția teatrului modern”, publicată peste cinci ani, într-un volum cu titlul „F. Wedekind, un precursor”, lucrare ce „poartă sigiliul cercetărilor riguroase la sursă, în biblioteci și arhive vieneze, călăuzite de un spirit interpretativ aplicat și bine orientat”¹². În lucrarea sa de cercetare, autoarea încearcă să confere mai multă recunoaștere dramaturgului german, autorul piesei „Deșteptarea primăverii”, cunoscut pentru criticile sale împotriva moravurilor burgheze.

Volumul Ioanei Mărgineanu este un extras din teza sa de doctorat și nu urmărește rigorile unei monografii obișnuite, ci accentuează caracteristicile de gândire și conștiință ale lui F. Wedekind, pe care le analizează cu ajutorul materialelor de corespondență sau textelor din jurnalul autorului.

¹² Alice Voinescu, critic de teatru, în postfața volumului Ioana Baci Mărgineanu, *Frank Wedekind, un precursor*, București, Editura Univers, 1976.

Pentru a-l înțelege mai bine pe Wedekind ca om, nu numai ca dramaturg, îi caută urmele prin Viena și Salzburg, dialoghează și corespundează cu fiica acestuia, Pamela.

Semnează, în calitate de coautor, două volume – „Studiile despre teatru, Arta actorului”, 1979 și „Evoluția artei și exigențele receptării”, 1980; iar volumul individual „Teatrul și artele poetice”, apărut în anul 1986, este o operă de referință, un serios studiu al poeticilor legate de dramaturgi, spectacole, dovedind cunoașterea lor profundă, astfel contribuția sa la dezvoltarea teatrului european este incontestabilă; conceperea și predarea cursurilor universitare: „Istoria teatrului universal”, „Istoria teatrului de păpuși și marionete”, 1982, precum și „Teoria teatrului”, 1976, au impus-o ca un comentator dramatic avizat și respectat. Propusă la Premiile Academiei din 1986, câștigă această distincție pentru volumul „Teatrul și artele poetice” (1986), iar în 1990, pentru același volum revizuit și adăugat, Premiul „I.L. Caragiale”.

A corespondat cu personalități ale exilului românesc pentru a-și împărtăși gândurile prietenilor aflați departe și familiei, gândurile despre teatru, spectacole sau viața cotidiană. Scrisoarea rămâne pentru ea, mai ales după 1989, un mijloc de a resuscita interesul pentru opera și biografia fratelui său, liantul care unește piesele acestui segment din corespondență. Epistolarul mai cuprinde scrisori și cărți poștale, un adevărat dialog cu persoane apropiate și care dezvăluie relațiile de apreciere stabilite între emitenți și destinatară, ea în dublă calitate, de om de teatru și soră a poetului. Constantin Eretescu, antropologul și scriitorul stabilit în America, într-o epistolă își exprimă rezumativ consecvența prețuirii sale: „Conversațiile cu dumneavoastră creează satisfacții intelectuale”. Ioana corespundează de asemenea și cu Sanda Golopenția, soția lui Eterescu, Dinu Ianculescu, actor, și Alexandru Lungu, regizor, scrisorile având parcursul unui jurnal. Lucian Boz, critic literar, eseist, poet, traducător, stabilit în Australia, Nae Antonescu, scriitor, eseist, disident politic, istoricul literar, Mircea Popa și Marta Petreu, poetă, eseistă, editor al revistei „Apostrof” din Cluj-Napoca au fost corespondenții cei mai înfocați. Cella Voinescu, soția regizorului de teatru, pictorului și scenografului Siegfried, ea însăși plasticiană, începe o corespondență plină de afinități electivă, punându-i Ioanei la dispoziție detalii despre cariera regizorală a soțului ei în Occident.

De Ștefan, fratele care a luat calea exilului, s-a despărțit în 1946, pe când era doar o adolescentă vișătoare. Însă după lungi și elaborate încercări, presărate cu multe eșecuri, a reușit să obțină viza pentru America și Honolulu, astfel, în 1982 și 1988, frații s-au revăzut plini de emoție.

Pentru mine Ștefan a fost fratele cel mare, l-am văzut, aproape mi-e greu să spun, am trăit alături de el, fiind copil. Era pentru mine ca un oaspete venit în vacanțe, iar la vârsta de 15 ani l-am urmărit, într-o zi de octombrie, de pe peronul gării din Brașov, cum flutura o batistă albă, la geamul unui vagon ce-l ducea la Berna. Și din această zi a adolescenței mele, l-am revăzut după 36 de ani! Iar revederea a fost de data aceasta nu pe peronul gării, ci pe aeroportul din Honolulu-Hawaii, unde mă aștepta un domn în vârstă cu părul aproape alb, dar cu aceeași ochi vii, sub lentilele groase. La a doua revedere l-am regăsit schimbat, bolnav, îndurerat, golul lăsat de dispariția Mirei i se adâncea tot mai mult [...]

Într-o seară, eram pe terasa casei sale, mi-a pus o întrebare... care m-a mișcat, *Știi că eu te-am învățat să mergi? Că ai făcut primii pași, pe alee cu mine*¹³?

De altfel, poetul orașului Brașov, Ștefan Baciuc, a murit în dimineața zilei de Sf. Ion, 7 ianuarie 1993, în timp ce vorbea la telefon cu sora sa, Ioana. Inima sa obosită s-a oprit rostind ultimele cuvinte în limba română. Ștefan plănuia după 47 de ani de exil, să revină în țara natală în primăvara aceluiași an, dar destinul nu a vrut așa, astfel sărbătoarea jubileului s-a transformat într-o comemorare.

Într-o altă etapă a vieții, după pensionare, distinsa doamnă își pune întreaga energie în efortul de editare a operei fratelui său, Ștefan Baciuc. Ioana s-a luptat cu ardoare pentru a-l așeza acolo unde îi era locul, în rândul elitelor literare ale țării, pentru că era singura în măsură să pună la dispoziția istoricilor literari lucrările fratelui său, manuscrisele, dar și toate informațiile biografice necesare.

Alături de soțul său, doctorul Mărgineanu, și-a dorit foarte mult să redobândească moștenirea apartamentului familiei Baciuc, parte a Casei Galbene, de pe strada Dr. Gh. Baiulescu nr. 9 din Brașov, locuință care să cinstească memoria culturală a poetului orașului.

După 1990, preocupările Ioanei au vizat recunoașterea și publicarea operei fratelui său, poetul Ștefan Baciuc. Amintim aici volumul „Peste o mie de catrene. Sub Tâmpa... din Honolulu”, Brașov, Editura Aldus, 1994.

Viața Ioanei Baciuc Mărgineanu, începută la Brașov, s-a sfârșit, tot la Brașov, în anul 2000 fiind îngropată în cimitirul Groaveri, departe de fratele său care și-a găsit odihna de veci la Honolulu (Hawaii) printre palmierii din Cimitirul chinezesc.

Deși Ioana a publicat un material bogat referitor la viața și opera lui Ștefan, deși a acordat numeroase interviuri, rămân sub pecetea misterului o serie de evenimente, cum a fost posibil ca sora unui exilat, urmărit de Securitate, interzis de comuniști, înlăturat din literatura română, să poată călători singură sau însoțită de mama sa, Else în Europa de Vest? Sau, cum a putut participa la o serie de colocvii europene pe tema teatrului contemporan, sau, cum, în anii '80, a primit viză pentru America și Honolulu?

Cu toate aceste întrebări, care încă nu și-au găsit răspunsul, contribuția, efortul soților Baciuc-Mărgineanu la integrarea moștenirii operei și locuinței lui Ștefan Baciuc și a familiei sale, în patrimoniul național, rămâne de necontestat și este fără îndoială un act de generozitate profundă.

În 2006, la doar șase ani după moartea Ioanei, Casa Galbenă a fost transformată în primul muzeu memorial dedicat unei personalități marcante a exilului românesc. Pe data de 24 iunie dorința doctorului Ovidiu Mărgineanu și a soției, Ioana Baciuc Mărgineanu, s-a împlinit, luând ființă Casa „Ștefan Baciuc”. Muzeul devine astfel secția de literatură a Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov.

¹³ „Apostrof. Revistă a Uniunii Scriitorilor”, Cluj-Napoca, an IV, nr. 6/37, 1993, p. 19.

Fig. 1. Ioana Baci, 12 ani, prima din dreapta sus. Șezătoare în limba franceză, „Liceul de Fete”, Brașov, 1943. Sursa: Arhiva de documente a Casei Memoriale „Ștefan Baci”, Fond Ioana Baci Mărgineanu, dos. 18, doc. nr. inv. 358.

Fig. 2. Filă de Jurnal, p. 5. Sursa: Arhiva de documente a Casei Memoriale „Ștefan Baciu”, Fond Ioana Baciu Mărgineanu, dos. 18, doc. nr. inv. 358.

Fig. 3. Ioana Baciu Vizanty, 21 de ani, Casa Galbenă, Brașov. Sursa: Arhiva de documente a Casei Memoriale „Ștefan Baciu”, Fond *Fotografii*, dos. 43, doc. nr. inv. 1324.

Fig. 4. Dan Vizanty, al Doilea Război Mondial, cca 1940. Sursa: arhiva on-line www.arrww2, Aeronautica Regală Română.

Fig. 5. Dan Vizanty, 1944. Sursa: arhiva on-line www.arrww2, Aeronautica Regală Română.

Fig. 6. Ovidiu Mărgineanu, Ioana Baci Mărgineanu și Ștefan Baci, Honolulu, 1988. Sursa: Arhiva de documente a Casei Memoriale „Ștefan Baci”, Fond *Fotografii*, dos. 19, nr. inv. 1805.

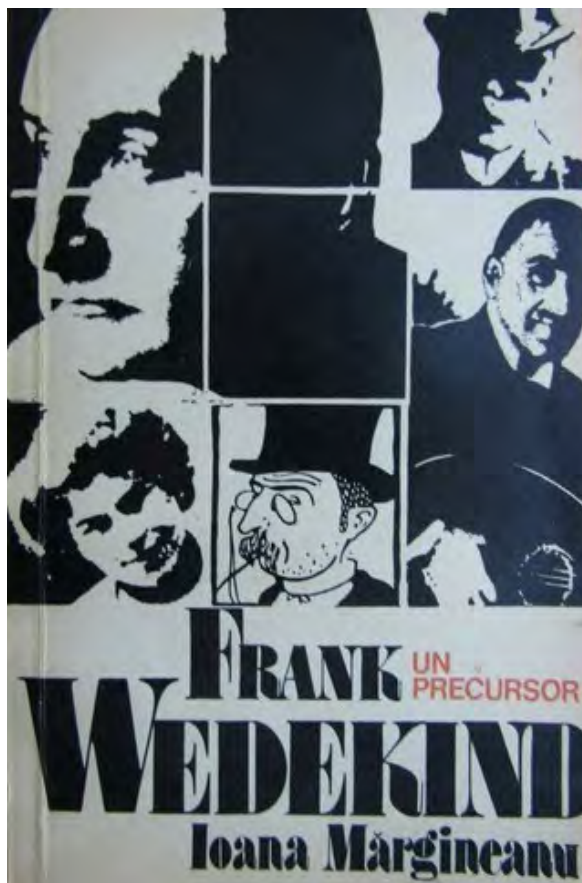

Fig. 7. Copertă carte „Frank Wedekind, un precursor”.
Sursa: Arhiva de documente a Casei Memoriale
„Ștefan Baciș”, Fond Ioana Baciș Mărgineanu,
dos. 26, doc. nr. inv. 462.

AUTORII DIN ACEST VOLUM

Magdalena ANDREESCU
Șef birou, Muzeul Național al Țăranului
Român.

Doina ANGHEL
Expert arhivist, Arhivele Militare Naționale
Române, Depozitul de Arhivă „Grigore
Constandache” Pitești.

Ana-Maria ARSINCA
Muzeograf, Muzeul Municipiului București.

Marinela-Loredana BARNA
Muzeograf, Muzeul „Casa Mureșenilor”
Brașov.

Dr. Corneliu BELDIMAN
Muzeograf, Muzeul Național al Carpaților
Răsăriteni, Sfântu Gheorghe.

Dr. Claudia BONȚA
Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a
Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Dr. Ioan BOROICA
Cercetător științific III, Muzeul Maramureșan,
Sighetu Marmației.

Erich-Mihail BROANĂR
Teolog, Centrul Ecleziastic de Documentare
„Mitropolit Nicolae Colan”, Sfântu Gheorghe.

Dragoș CHISTOL
Muzeograf, Muzeul Național „Brătianu”.

Roxana-Maria CORNEA
Muzeograf, Muzeul „Casa Mureșenilor”
Brașov.

Ioana COȘEREANU
Muzeograf, Complexul Național Moldova Iași.

Daniela-Ștefania CURELEA
Profesor, Colegiul Tehnic „Cibinium” Sibiu.

Dr. Dragoș CURELEA
Profesor, Colegiul Tehnic Energetic, Sibiu.

Dr. Lavinia DUMITRAȘCU
Cercetător științific III, Muzeul de Istorie
Națională și Arheologie Constanța.

Dr. Claudia DĂRĂBAN
Referent de specialitate, Muzeul de Artă,
Cluj-Napoca.

Dr. Lucian GIURA
Prof. univ. dr. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
Membru al Uniunii Ziariștilor Profesioniști
din România.

Consuela-Elena GRECU
Expert-conservator, Muzeul Municipal
Câmpulung.

Dr. Attila IAKOB
Cercetător științific, Muzeul de Artă,
Cluj-Napoca.

Dr. Nuredin IBRAM
Prof. univ. dr., președinte Asociația de cultură
tătară „Barsin, Birsin” Constanța.

Corina IORDAN
Educător muzeal, Muzeul Județean
Teleorman.

Bianca KARDA
Bibliotecar, Biblioteca Județeană ASTRA
Sibiu.

Dr. Adrian LESENCIUC
Prof. univ. dr. Academia Forțelor Aeriene
„Henri Coandă” Brașov.

Dr. Ioan LĂCĂTUȘU
Director, Centrul European de Studii Covasna-
Harghita, Sfântu Gheorghe.

Dragoș MARINESCU
Inginer, Muzeul Regiunii Porților de Fier,
Secția Relații Publice, Marketing Cultural și
Pedagogie Muzeală.

Bianca-Luminița MICU
Muzeograf, Muzeul „Casa Mureșenilor”
Brașov.

Dr. Ionela-Simona MIRCEA
Muzeograf, Muzeul Național al Unirii Alba
Iulia.

Dr. Narcisa-Maria MITU
Cercetător științific III, Academia Română,
Institutul de Cercetări Socio-Umane din
Craiova „C.S. Nicolăescu-Plopșor”.

Dr. Teodora-Daniela MOȚ
Muzeograf, Muzeul Național al Banatului
Timișoara.

Dr. Ovidiu MUNTEAN
Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a
Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Irina NIȚU
Cercetător științific III, Muzeul Național
„George Enescu”, București.

Rodica NIȚU
Conservator, Muzeul Municipal Câmpulung.

Dr. Oana PANAIT
Muzeograf, Muzeul Municipiului București,
Muzeul Victor Babeș.

Beatrice PANȚIRU
Muzeograf, Muzeul Național al Literaturii
Române Iași.

Dr. Radu POPICA
Istoric, Muzeul de Artă Brașov.

Oana-Georgiana RAHUMA
Muzeograf, Muzeul Național al Țăranului
Român.

Domnița RAȚIU
Istoric, Despărțământul ASTRA „Buzăul
Ardelean”, Întorsura Buzăului.

Ana-Maria RUSNAC
Cercetător științific-stagiatar, Muzeul Național
de Istorie a Moldovei, Chișinău.

Tatiana SCURTU
Cercetător științific, Institutul de Cercetări
Socio-Umane „Gh. Șincai” Târgu Mureș.

Cristina SEITZ
Muzeograf, Muzeul „Casa Mureșenilor”
Brașov.

Mihai-Cristian ȘELARU
Muzeograf, Muzeul Județean „Ștefan cel
Mare” Vaslui.

Andreea TACU
Muzeograf, Muzeul Național al Literaturii
Române Iași.

Dr. Nicolae TEȘCULĂ
Șef serviciu, Muzeul de Istorie Sighișoara.

Manuela ȚUHAȘU
Conservator, Muzeul Național de Istorie a
României București.

Dr. Vlad Alexandru Nicolae VIERU
Muzeograf, Muzeul Municipiului București.

